

A POLITIKAI IRODALOM MAGYARORSZÁGON 1825-IG

SZEGZÁRDI CASINO

924

IRTA

BALLAGI GÉZA.

Handwritten numbers: 11, 15, 1120, 77, 16

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1888.

164734

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A feladat, melyet a hazai politikai irodalom történetének megírásában magam elé tűztem, sokkal nehezebb volt, semmint hogy jóakarató elnézésre ne számíthatnék a közönség részéről, ha azt nem sikerült volna úgy megoldanom, mint a hogy szerettem volna. A mellett, hogy az úttöréssel járó természetszerű akadályok s a földolgozandó anyag roppant halmaza felette megnehezítették munkámat, folytonosan éreznem kellett ama kötelesség súlyát is, melyet annak, a ki történelmi tárgy földolgozására vállalkozik, híven be kell töltenie, ha maradandót és hasznavehetőt akar alkotni: a tárgyilagos kritika kötelességét. S valóban bármennyire beleéltem is magamat egy-egy korszak politikai küzdelmeibe, bármennyire együttéreztem is ama küzdelmek egyik vagy másik tényezőjével: merem állítani, hogy a rokonszenv által ép oly kevésbé engedtem megvesztegetni ítéletemet, a mint viszont nem tett elfogulttá egy vagy más esetben az ellenszenv sem.

A politikai iratok megbírálásában a legnemesebb értelemben vett liberalizmus elvei voltak irányadóim; de azért az ellenkező irány képviselőit érdemökhöz képest méltányolni igyekeztem, nem tartózkodtam egyszersmind kifejezni visszatetszésemet minden egyes esetben azok iránt, kik szabadelvű álláspontjuk túlhajtásával, nem vették számba saját koruk viszonyait s nem törődtek még a leg-

szentebbel, a vallásos érzülettel sem, hanem gúnyt üztek mindenből, mi az ő kizárólagos és egyoldalú felfogásukkal nem egyezett meg.

Ebben áll, szerintem, az a tárgyilagosság, mely egyáltalán nem föltételezi az elvtelenséget. Szabad földön élő, gondolkozó embereknek szükségképen csatlakozniok kell egy vagy más politikai párthoz vagy iskolához; de nem szükséges egyszersmind elfogultaknak és igazságtalanoknak lenniök azok iránt, kik a politikai kérdésekben nem épen úgy gondolkoznak, mint ők.

Ha az irányt, melyet munkám megírásánál követtem, a közönség méltányolni fogja: azt hiszem, művem beosztása ellen sem lesz kifogása, bármennyire aránytalannak, hogy ne mondjam: formátlannak látszik is az különben.

A politikai irodalom, úgy gondolom, csakis akkor tekinthető a politikai közszellem kifejezőjének s csakis akkor lehet igazán tanulságos, a mikor a sajtó korlátozva és lenyűgözve nincsen s a mikor minden akadály nélkül hozhatja forgalomba a kort mozgató eszméket. Hazánkban II. József és II. Lipót alatt szabadult fel a sajtó bilincseiből. Ebből a korból tehát még a legjelentéktelenebbnek látszó alkalmi iratot sem mellőztem, hogy az akkori politikai állapotok annál hűbb és igazabb képét állíthassam az olvasó elé.

De épen mert a cenzura, illetőleg a sajtórendszabályok és a politikai irodalom fejlődése közt oly szoros az összefüggés: *a cenzura történetének vázlatát szintén adnom kellett.*

A XVII. században és a XVIII. század három első negyedében a politikai problémákat nagyobbára a vármegyék zöld asztalánál döntötték el; 1792-től 1825-ig pedig, a mikor már a fejlettebb kulturális viszonyok következtében az

irodalom is részt vehetett volna ama feladványok megoldásában: a cenzura állta útját a szellemi törekvéseknek. Csak 1780-tól 1792-ig, de különösen 1790/1-ben indulhatt nálunk lendületnek a politikai irodalom. Ennélfogva bárki írnia is meg a hazai politikai irodalom történetét, a tárgy természeténél fogva művének ökonomiájában szükség-szerűleg meg lenne az aránytalanság.

Az 1780-tól 1792-ig terjedő időszak irodalmának anyaga azonban bármily terjedelmes is: igyekeztem azt akként földolgozni, hogy könnyen áttekinthető legyen. Ép ezért az egyes művek ismertetésénél nem a kronológiai sorrendet követtem, mi a legkönnyebb lett volna, hanem tartalmuk szerint csoportosítottam azokat, arra különösen ügyelvén, hogy minden iratnak könyvészetileg helyes és pontos czímét adjam (a ritkább műveknél jelezvén a könyvtárt is, a hol föltalálhatók), valamint hogy az álnév alatt vagy névtelenül megjelent iratok szerzőinek kilétét földerítsem.

A mit Toldy, irodalomtörténeti kézikönyvének előszavában ír, hogy t. i. semmit sem állít, miről meg nem győződött s a mihez hozzáférhetett, azt mind látta, sőt ismeri, — ugyanezt én is önérzettel elmondhatom. A művem megírásához szükséges anyagot különösen a budapesti tudományegyetem, a magy. tud. akadémia és a sárospataki főiskola könyvtárából, valamint saját, 4000 kötetből álló, magyar politikai röpirat-gyűjteményemből, de mindenekfölött a nemzeti múzeum könyvtárából szedtem össze. Hogy milyen eredménynyel használtam föl, annak megítélése a közönségre tartozik.

Sárospatakon.

BALLAGI GÉZA.

TARTALOM.

A politikai irodalom megindulása. Haladását gátló intézmények.

Az állami cenzura a XVI. században. A cenzura a protestáns egyház körében. Vallási polemiák. Az állami cenzura a XVII. században és III. Károly alatt. Az első hazai hírlap. 3—28. l.

A politikai irodalom a XVII. században. 28—47. l.

A sajtóügyi viszonyok és a cenzura Mária Terézia alatt. Bahil és Bíró esete. A pozsonyi cenzura. A könyv-rendőrség. A magyar testőrség, különösen Bessenyei irodalmi működése. Kollár munkája. Grossing. Vexatio dat intellectum. A királynő halálát gyászoló iratok. 47—100. l.

II. József kora.

A kor általános jellemzése. II. József sajtóügyi rendelete. Székely testőr-főhadnagy esete. Szabadkőművesek. 103—133. l.

A politikai irodalom. A kath. egyházra vonatkozó rendeletek. A papság opposíciója. A pápa bécsi útja. 133—169. l.

Vallást gúnyoló iratok. A valódi vallási felvilágosodás. A türelmi pátens. A protestánsok belső egyházi ügyei. A türelmi pátens végrehajtása. 169—199. l.

Szeitz Leó. A jozefinizmus ellenségei. 199—213. l.

A jobbágyság és a zsidók fölszabadítása. A nemesi kiváltságok és a népösszeírás. Közgazdasági reformok. A régi megye. A közigazgatás újjászervezése. 213—237. l.

József uralkodását dicsőítő iratok. A visszahatás. Dugonics «Etelkája». József visszavonja rendeleteit. 237—262. l.

II. Lipót kora.

A kor általános jellemzése. A sajtóügyi viszonyok. 265—283. l.

A politikai irodalom általános jellemzése. Megyei mozgalmak. Visszahatás az előző kormány ellen a megyékben. A korona hazaérkezése. Koronaőrző megyei bandériumok. 283—319. l.

A magyar demokraták: Batthyány Alajos gróf, Hajnóczy, Nagyváti, Martinovics, Laczkovics. 320—362. l.

A polgári osztály. A nemesség és annak kiváltságai. 362—381. l.

A «Babel» és a «Ninive». Visszaemlékezések József uralkodására. 381—417. l.

Antidynasztikus iratok. Kibékülési törekvések a dynasztia és a nemzet közt. A kibékülés előzményei. A nádori szék betöltése. A koronázás. 417—448. l.

Hangulat-csináló alkalmi iratok. Az alkotmány átalakítására és a társadalom újjászervezésére vonatkozó javaslatok. 449—472. l.

Trenk Frigyes báró élet- és jellemrajza; részvétele az alkotmányos küzdelmekben. 472—498. l.

Az országgyűlés berekesztése; eredményeinek bírálata; a jövő teendői. A nőkérdés. 498—513. l.

Közjogi vizsgálódások. A koronázás közjogi szempontból. Erdély uniója s az erdélyi szászok közjogi állása. Az illyrizmus. 513—554. l.

A magyar nemzetiség ügye. Gvadányi «Falusi nótáriusa». Agitáció a magyar nemzeti viselet és a magyar nyelv érdekében. Révai és Aranka tervei. A pesti magyar társaság. A magyar nyelv az iskolában. 555—611. l.

A zsidóügy. 611—616. l.

Támadások a pozitív keresztyén vallás ellen. A valódi vallási felvilágosodás. A szerzetes-rendek és a szækularizáció. Vallás- és lelkiismeret-szabadság. Uralkodó vallás. Aposztázia. Szeitz polemikái. A «Sola salvifica» című röpirat. 616—669. l.

Az antiklerikális Trenk. Antiklerikális gúnyiratok. A klérus politikai befolyása. Az alpapság helyzete. 669—696. l.

A protestánsok vallásszabadsága. A Magyar Dániel által provokált vita. A vallás ügyében kiadott első királyi rezolúció. A kalocsai értekezlet. A vallás ügyében kiadott második rezolúció az országgyűlésen. A protestánsok hálája. 696—754. l.

1792—1825.

A cenzura Ferencz országglásának kezdetén. Hoffmann redi-vivus. A megyék magatartása a sajtóval szemben. A cenzura az irodalomban. Martinovics és társai összeesküvése. Az 1795-diki általános könyvvizsgálati rendelet. A protestánsok magatartása a cenzurával szemben. Országgyűlési cenzorok. A sajtóvétségek megtorlása. Az 1810-diki cenzori utasítások. A bécsi kongresszus. Visszahatás. Befejezés. 757—811. l.

A POLITIKAI IRODALOM MEGINDULÁSA.
HALADÁSÁT GÁTLÓ INTÉZMÉNYEK.

A JOURNAL OF ECONOMICS AND STATISTICS

RESEARCH AND STATISTICS

A XVI. század erős küzdelmek és megpróbáltatások kora volt. A reformátorok eleintén csak a vallási eszmék megtisztítását tűzték ki feladatukul. A mint azonban a cselekvés terére lépve amaz eszmék megvalósításához fogtak, azonnal szembe találták magokat a tényleges hatalmakkal: a pápasággal és a világi despotismussal.

Luther a pápaság életfájába vágta fejszáját, midőn az államot teljesen emancipálni akarta az egyháztól, midőn kijelölte a pápa és a világi fejedelem szerepkörét akképen, hogy amaz az evangeliummal kezében, ez pedig karddal van hivatva rendet és békességet teremteni Istennek földi országában, s végre midőn a hierarchia lábai alól kirántotta a talajt az által, hogy az egyházi és világi rend közti egyenlőséget proklamálta.

Az ezek folytán felidézett harcban a reformációnak egyik leghatalmasabb szövetségestársa a sajtó volt, a menyiben a reformátori alapelveket a sajtó útján hozták forgalomba: ennélfogva, a lételőkben megtámadott egyházi és világi hatalmak a sajtót igyekeztek mindenáron ártalmatlanná tenni.

Midőn 1524-ben SZALKAI bibornok-primás sürgetésére kir. biztos küldetett Brassóba, hogy az az említett várost az eretnekségtől tisztítsa meg: a kir. biztos legelső teendője az volt, hogy a lutheri iratokat és könyveket elszedetvén a polgároktól, a piacon nyilvánosan megégettette. Ugyanez az eset ismétlődött más városokban is. Például, hogy ebben az időben Sopronban is égették meg könyveket, erre nézve

a városi kamarás akkori számadásának következő tétele szolgál bizonyítékkal: «Anno 1525, Montag nach dem Neujahr, dem Zuchtinger (Henker) dass er dye Lutherischen Puecher verprendt hat, 1 d. d.» *

A protestáns sajtótermékek üldözése azonban célra nem vezetett. A református és lutheránus könyvnyomdászok nálunk is, a külföldön is, hogy a hatóság tilalmát kijátszák, vándorbotot vettek a kezökbe s mindannyian egy-egy apostolává váltak a reformációnak, hol itt, hol amott hirdetvén annak igazságait. Hazánkban például HUSZÁR GÁL református prédikátor 1558-ban Magyaróvárott, majd Debreczenben, végre Komjátiban állította fel sajtóját. HOFFHALTER RAFAEL ugyanabban az időben szintén kőbor nyomdász volt.

A mohácsi vész után a protestantismus hazánkban tudvalevőleg rohamosan elterjedt. Jóformán az egész főnemesség s azzal együtt a köznép, magáévá tette a reformáció hitelveit. A protestáns írók művei egyedüli olvasmányát képezték az írni-olvasni tudó közönségnek; sőt még az udvarnál is Mária, fájdalmát gyásza fölött, Luther iratainak és a szentírásnak olvasásával igyekezett enyhíteni s Luther egy iratát, melyet a nagy reformátor neki ajánlott föl, hálás köszönettel elfogadta.

Ily körülmények közt nem csoda, hogy midőn FERDINÁND az 1553-diki soproni országgyűlésen a kir. előadásokban szemrehányást tett a rendeknek, hogy számos tévtanokat tartalmazó könyv jelent meg az országban s felszólítá őket azoknak megsemmisítésére: a rendek erre azt felelték s a törvénycikkek közé azt iktatták, hogy «a mi a felség által

* *Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn. Mit einer Einleitung von MERLE D'AUBIGNÉ. 44. l.*

megemlített s tévelygést tanító könyvek kiadását és kinyomtatását illeti, erre a tárgyra nézve ők a maguk részéről semmit nem határozhatnak, mert ők nem tudják, hogy valaha az ő jószágaikban ilyen dolog történt volna»,* vagyis hogy ily tévelygést tanító könyv az ő jószágaikban levő nyomdákban kinyomtatott volna.

Az országgyűlés, eme határozatával, oltalma alá vette a protestáns sajtó termékeit, melyek ebben az időben egymásután nagy számmal láttak napvilágot. Huszonnyolcz nyomda állott fenn, s mind a huszonnyolcz a protestantismus szolgálatában. Eme nyomdák működését Ferdinánd s az ellenreformáció nem volt képes megbénítani. Ferdinánd hatalma nem terjedt odáig, hogy a nyomdászokat kiűzze műhelyökből, pedig az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül még a cenzurát is gyakorolta, a mit mutat az a körülmény, hogy 1564-ben a pozsonyi lakosok könyvei — OLÁH MIKLÓS érsek ellenzése daczára — különös kegyelemből fölmentettek a cenzura alól.

Az ellenreformáció RUDOLF uralkodása alatt megváltoztatta taktikáját a protestánsokkal szemben. Míg addig erőszakot használt, most TELEGDI MIKLÓS, az esztergomi nagyprépost kezdeményezése folytán ott kereste fel az ellenséget, a honnan az támadásait intézte: a sajtó terén. 1577-ben TELEGDI Nagyszombatban nyomdát állít, mely már a következő évben TELEGDI egy művét ki is adta.

A polemia a két felekezet közt természetesen ettől az időtől mind magasabb és magasabb hullámokat vetett s

* Az eredeti szöveg így hangzik: «Quod vero de editione, impressioneque erroneorum librorum per Majestatem Suam mentio facta est; Status et Ordines, super ea re, pro parte ipsorum nihil statuere potuerunt; cum in eorum bonis nunquam id fieri sibi constare adfirment». 1553. art. XXIV.

mint a vallási türelmetlenség korában másként nem is lehetett, azok a hullámok sok piszkot kevertek föl. Erdélyben már II. JÁNOS alatt a vallási viták annyira elfajultak s oly drasztikus hangon írt vallási iratok jelentek meg, hogy a fejedelem szükségesnek látta elrendelni, hogy a felek tartózkodjanak a gyűlöletes és mérges gúnyolódó iratok közrebocsátásától; minthogy pedig ennek a parancsnak semmi foganatja se lett, II. JÁNOS utódja, az 1571-ben fejedelemmé lett BÁTHORI ISTVÁN kénytelen volt a gyulafejevári, különben is állami nyomdát az unitáriusoktól elvenni, egyszerűsmind MÉLIUS-nak és társainak a nyomda használatát megtiltani. MÉLIUS panaszkodik is aztán, hogy az «Isten a nyomtatást a mi országunkban megfogyatkoztatá.»

Magyarországon a nagyszombati nyomda felállításával vette igazán kezdetét a két felekezet írói közt az az elkeseredett polemia, melynek méltó jeligéje volt a PERNESZI ANDRÁS által először használt szentírási hely: «megfelelj a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne láttassék magának, bölcsnek lenni.»

A mind inkább elfajuló sajtó kicsapongásának megfékezésére Ferdinánd utódjai szigorú rendszabályokat léptettek életbe.

II. MIKSA türelmességének némi jelét adta ugyan az által, hogy Ausztriában engedélyt adott egy lutheránus nyomda felállítására, mely tényleg egy csomó lutheri iratot ki is adott; de azért mint a római szent birodalom feje, nem nézhette tétlenül az eretnekek tollából eredő gúnyiratok terjedését.

JANKOVICH MIKLÓS a Tudományos Gyűjteményben,* Miksának egy, 1574-ben kiadott rendeletét közli, melyet

* *Tudom. Gyűjtemény.* 1833. IV. 52—57.

az BÁNFFY LÁSZLÓ-hoz és MIKLÓS-hoz intézett abból az alkalmából, hogy alsólendvai nyomdájukban arianus tanokat tartalmazó, szentháromságtagadó eretnek-könyvek jelentek meg, s a melyben elrendeli, hogy császári engedély előzetes kieszközlése nélkül senki ne merjen jövőre bármiféle theologiai munkát is kinyomatni és közzétenni.

«Ad typographiam vero quod adtinet, — így hangzik a rendelet leglényegesebb, részben általános rendelkezést tartalmazó pontja — prout in aliis quoque regnis, atque provinciis nostris, *sine speciali nostro privilegio, atque indultu nemini liceat quicquam in rebus theologicis typis imprimere, atque evulgare*, idque in regno isto nostro Hungariæ propter diversas sectas, pululantesque subinde novas hæreses, multo minus licitum esse velimus, sub eadem pœna vobis committimus, ut et hactenus impressos in bonis vestris libros, vendi distrahique prohibeatis, et in posterum diligenter caveatis, *ne quid amplius imprimatur, quod prius ad revidendum nobis non fuerit praesentatum, atque nostra approbatione accedente, edi, vulgarique concessum.*»

Miksa tehát az előleges cenzurát tényleg gyakorolta, s valószínűleg a püspököket bizta meg a felügyelettel, nehogy valamely könyv fejedelmi approbatio nélkül jelenjék meg, valamint azzal, hogy a rendelet áthágóira a büntetést kimérjék. Bánffy László is az említett rendeletre adott feleletében, midőn tagadja, hogy az ő tudtával Lendván eretnek-könyvek nyomattak volna, a püspökre appellál, mert, szerinte, annak a gondja, hogy ilyen dologban inquiráljon és büntessen.

Az engedélyt theologiai művek nyomtatására minden egyes esetben külön-külön kellett kérni az uralkodótól, ki azt némely írótól egyszer s mindenkorra megtagadta. Így történt HUSZÁR GÁL-lal is, kihez parancs ment, hogy «az eretnek tanok terjesztésétől és könyvek nyomtatásától tar-

tózkodjék, s ugyanekkor utasított az óvári kapitány, hogy Huszár Gált efféle könyvek kinyomatásában akadályozza meg.*

II. RUDOLF a sajtóügy történetében azzal tette emlékezetessé uralkodását, hogy a királyi privilégiummal nem birt nyomdák bezáratását rendelte el. Ha ez a parancs fogatosított volna: bezárják vala az összes nyomdákat, az egyetlen nagyszombati kivételével, mert csak az az egy volt a katolikusok kezében.

Az előadottakból látható, hogy a cenzura és a privilegium intézményei tisztán fejedelmi önkényen alapultak. II. Rudolf 1584-ben kiadott rendeletében hiába vindikálta magának azt, hogy a könyvnyomdák engedélyezése királyi jog; mert erre nézve a Corpus Jurisból egyetlen egy bizonyítékot sem hozhatni fel. A privilégium és a cenzura hatalmas fegyver lehetett a katholicizmus kezében s tényleg az is volt; de nem volt törvényes intézmény. Ha TELEGDÍ 1578-ban megjelent munkájának címlapjára mégis rányomatta, hogy «a felséges római császárnak kegyelmes engedelmeiből jelent meg»,** ezt tehette, mert tényleg csakugyan beleegyezését adta Rudolf a katolikus érdekeknek kedvező könyv megjelenésébe; de ezzel egyáltalán nem győzte meg az ellentábor íróit a felől, hogy *törvény szerint* ő nekik is ki kell kérniök a császár engedélyét műveik közrebocsátásához.

Hogy a magyar törvényhozás a sajtó körüli intézkedés jogát magának tartotta fenn s hogy e szerint ama sajtóügyi rendeletek, melyek évszázadokon át az országgyűlés meg-

* FRANKÓI cikke. *Századok*. 1876. 26. l.

** Ugyanő az általa és MOSSÓCZY ZAKARIÁS nyitrai püspök által 1584-ben kiadott első Corpus Jurist szintén «cum S. C. R. M. gratia et privilegio» bocsátotta közre.

hallgatása nélkül adattak ki, semmiféle jogi alappal nem bírtak, erre nézve a legcsattanósabb bizonytságot szolgáltatja a már idézett 1553: 24., valamint az 1588: 28. és 1599: 45. törvényczikk.

Az 1553: 24. articulus szerint, — mint már említettük — még az uralkodó is, a ki pedig a cenzurát önkényűleg alkalmazta, a törvényhozáshoz volt kénytelen fordulni s attól próbált — habár sikertelenül — egy határozatot kikerőszakolni abból a célból, hogy a törvénytelenül fennállott cenzúra mulasztásait módja legyen helyreütni.

Az utóbb említett két törvényczikk pedig a kalendáriumokra nézve intézkedik. Az 1588: 28. articulus a régi kalendáriumokat eltörli s megtiltja azoknak használatát.* Miután azonban ezt a törvényt többen nem tartották meg, 1599-ben szükségesnek látta az országgyűlés, hogy egy újabb törvényt alkosson, mely lehetőleg hű fordításban így hangzik:** «Hogy az új és javított naptár a királyság minden

* Ez a törvény egész terjedelmében így hangzik: «De calendario; etsi SS. et OO. regni mallent, ut vetus calendarium a tot jam annis observatum, et cui se tam pauperes, quam divites longo usu accomodarant, in pristino suo statu permaneret; volentes tamen se piæ et clementi Suæ Majestatis admonitioni accomodare, non refragantur quidem, ut deinceps novi et reformati calendarii usus sit: 1. §. Hoc tamen per expressum declaratum esse volunt; se illud nullius alterius, quam sola et unica regiæ Suæ Majestatis autoritate in productum admittere. 2. §. Et maneat expeditiones et judicia hactenus sive sub novo sive sub veteri calendario factæ in suo vigore».

** Az eredeti szöveg következő: «Ut usus novi et reformati calendarii per omnes regnicolas observetur, veteris autem aboleatur, necessarium est: 1. §. Cum autem usum novi calendarii potissimum a quibusdam concionatoribus damnari et interdici inexistimatur: ideo decretum est, ut si qui tales concionatores publicæ constitutioni hac de re sancitæ se se opposcentes reperti

lakói által megtartassék, a régi pedig eltörültessek, szükséges. 1. §. Mivel az új naptár használatát különösen némely prédikátorok kárhoztatják: határoztatott, hogy ha ily prédikátorok az alkotmánynyal s az e tárgyban szentesített törvénynyel ellenkeznek s rajta kapatnak: azonnal veszítsék el egyházi jövedelmeiket. 2. §. Ama városokat és földesurakat pedig, kik az említett közhatározattal hasonlóképp ellenkezni merészelnének és a régi naptárt kinyomatván, azzal élnének, ő felsége 1000 frttal büntesse meg és marasztalja el annyiszor, a hányszor ellenszegülnének.» De megjegyzendő, hogy a súlyos büntetés se riasztott vissza mindenkit az ó naptár használatától. Ugynevezett veteristák vagyis régi naptárt használók Pécs városában még 1640-ben is nagy számmal voltak.*

Az országgyűlés tehát eme két utóbb idézett törvényczikében is hallgatólag kijelentette, hogy a sajtóügyekben kívülsenki más nem intézkedhetik. Az 1830-diki országgyűlés nem is mulasztotta el a most említett articulusokra hivatkozni, midőn az akkori kormány által a sajtószabadság ellen elkövetett önkényes rendelkezések miatt sérelmeit fölterjesztvén, azokat indokolta.

Az országgyűlés azonban nem sokat törődött a sajtóval, annyira nem, hogy még csak az se jutott évszázadokon át a rendeknek eszökbe, hogy a sérelmek közé fölvegyék a

fuerint, proventus suos ecclesiasticos statim et de facto amittant. 2. §. Civitates autem et domini terrestres, si qui similiter se se eidem publico statuto opponere ausi fuerint, ac vetus calendarium imprimi curare, illoque uti comperti fuerint: puniat ac muletet eos Sua Majestas in mille florenis, toties, quoties contumaces fuerint».

* JANKOVICH MIKLÓS cikke a veteristákról. *Tud. Gyűjtemény.* 1833. II. 5.

sajtóügyekben időnkint kibocsátott törvénytelen királyi rendeleteket.

Az egész XVII. század folyamán, tudtommal, csakis az 1620-ban tartott besztercei országgyűlés hozott egy végzést a sajtóra vonatkozólag, mely szerint minden, bármely hitfelekezethez tartozó pap, javadalmai vesztesével és száműzéssel fenyegettetik, ha szóval vagy *írásban* a törvényesnek nyilvánított három hitvallás valamelyikét gyalázza vagy hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázít. Ugyde emez országgyűlés határozatait csak az ezen országgyűlésen királylyá kiáltott BETHLEN GÁBOR erősítette meg, II. Ferdinánd ellenben semmiseknek nyilvánította.

A besztercei végzésre az adott okot, hogy egyrésztől a nagyszombati és a pozsonyi kath. nyomdák, másrésztől a protestánsok nyomdái egymásután bocsátották világgá ama polemikus műveket, melyek csak a vallási gyűlöletet szították anélkül, hogy a két felekezet közt fölmerült s mind élesebbé vált érdekellentét kiegyenlítésére tettek volna valamit.

A katolikus írók a velök egy valláson lévő király olta alá helyezték magukat s készséggel elfogadták a király által önkényűleg életbeléptetett cenzurát és szabaddalmi rendszert. Ezek az intézmények a fejedelem kezében, védelmet nyújtottak a katholicizmusnak nemcsak a protestánsok támadásai ellen, hanem a saját keblében előfordult esetleges széthúzó irányzatok ellen is.

A protestánsok ellenben, — ami igen természetes, — nem bizhatták sorsukat a velök ellenséges viszonyban álló fejedelem önkényére; hanem a cenzura életbeléptetésével önmaguk gondoskodtak saját védelmükről. Különös jelenség, hogy ép az az egyház, melynek sarkelve az egyéni szabadság s mely ennek az elvnek akár a koronás akár a

tiarás fejedelem általi korlátozása ellen, mindenkor fennen és erélyesen tiltakozott, hogy ez az egyház a saját keblében nem tűrte a szabad vélemény-nyilvánítást. Ez a tény paradoxonnak látszik első pillanatra, holott megszűnik az lenni, ha elgondoljuk, hogy a protestáns egyház akkor, a mikor még sokkal fiatalabb és fejletlenebb volt, semhogy a legcsekélyebb ellenséges támadás is befolyással, még pedig hátrányos befolyással ne lett volna jövőendő fejlődésére, mindent kénytelen volt megragadni, a mivel lételetét biztosíthatni vélte, s így a római kuria valálmányát: a cenzurát is elfogadta csupán azért, mert ez által hitte elejét vehetni a saját kebléből származható ellenséges támadásoknak.*

Az egyházi cenzura nyomai a protestánsoknál már a XVI. században és a XVII. század első felében föllelhetők. Az utólagos cenzura ebben az időben már kánonok alapján gyakoroltatott. A Zoványi-féle kánonkönyv 88-dik pontjában ugyanis kimondatik, hogy a gúnyiratok szerzője a nyelvvel vétkezők büntetési súlya alá esik (*poena emendae linguae*). Az előleges cenzura azonban a XVI. században s a XVII. legelején még csak annyiból állt, hogy a prot. tudós püspökök, professzorok, approbatioval láttak el egy-két könyvet s ezen approbatio által a tudatlanabbakra nézve az jelentetett ki, hogy az illető író műve a prot. valástételek ellen semmit nem tartalmaz s így bárki által jólélekkel olvasható. ALVINCZI PÉTER például 1609-ben egy levelében azt írja, hogy «PÁZMÁNY PÉTER ellen írtam egy könyvecskét *szénior uram ő kegyelme cenzurája után*, mostan nyomtatják Debreczenben».** Erdélyben pedig a gyula-

* BALLAGI GÉZA értekezése a *Nemzeti Hírlap* 1875. szept. 27. és 28. számaiban.

** GARÁDY közlése a *Sárospataki Füzetekben*. 1865. X. 930.

fejérvári főiskola kötelékébe tartozó egyének műveinek cenzurájával a nevezett főiskola tanárait bízta meg Bethlen Gábor, a főiskolai törvényekben elrendelvén, hogy «semmi oly írás, akár nagy, akár kicsiny, ki ne nyomattassék, a mely előbb az összes tanároknak mindnyájoknak bírálata alá nem volt vettette», egyszersmind meghagyván a főiskolai nyomdásznak, hogy «semmit ki ne nyomtasson, a mi a tanács bírálatát ki nem állotta.» * Megjegyzendő, hogy a gyulafejérvári tanári kar a könyvek vizsgálatára vonatkozó kiváltságát, tudtunkkal, még akkor is élvezte, a midőn már a cenzurát az egyházkerületek vették kezökbe.

Később egyes városi magisztrátusok és prédikátorok gyakorolták tényleg az előleges cenzurát a nélkül, hogy erre akár a kormány, akár az állami és egyházi törvényhozás által fölhatalmazásuk lett volna.

Debreczen városa például FODORIK MENYHÉRT typographussal 1633-ban szerződést kötött, melynek utolsó, vagyis 5-dik pontja így hangzik: «Semminemű újítást a könyvek kibocsátásában, sem valami hijába való pasquilust, de kiváltképen theológiát a város becsületes prédikátorai és a becsületes tanács híre nélkül ne merészeljen». S az érdemes magisztrátus ezt a szerződést ugyancsak komolyan vette, a mit mutat a többi közt az a történeti tény, mely a debreczeni egyházmegye jegyzőkönyvében van megörökítve, hogy t. i. TÖLTÉSI ISTVÁN nyomdászt a főbíró tömlöczbe vetette, mivel POSAHÁZI JÁNOS-nak Coccejus és Cartesius ellen írott műveit engedély nélkül ki merte nyomatni.**

Az előleges cenzura, mint törvényes intézmény, a szat-

* A Bethlen Gábor által alapított gyulafejérvári főiskola törvényei. SZABÓ KÁROLY közlése az *Erdélyi Prot. Közlönyben*. 1872. évf. 13. 30. l.

** RÉVÉSZ IMRE: A debreczeni nyomdászat első korszakáról.

márnémetii zsinat által honosítottatott meg a református egyház kebelében. 1644 körül SZILVÁS-UJFALUSI IMRE és többen az egyház elfogadott kormányzati rendszere ellen kezdtek izgatni; könyveket írtak, melyekben a püspöki igazgatást keményen megtámadták s a presbyteri rendszer behozatalát sürgették. Ezek az izgatások adtak okot az 1646-ban tartott szatmárnémetii zsinat 25-dik kánonjára, mely szerint senkinek sem szabad valamely könyvet az egyháztól magától kiválasztott tudósok megvizsgálása és helybenhagyása nélkül kinyomatni, ezen kánon áthágója az illető könyv elkobzásával és még súlyosabb büntetéssel is fenyegetvén.* Ez a rendelet aztán a későbbi egyházi zsinatok és kerületi gyűlések által ismételtetett. Így a feketeadói félegyetemes zsinat 2-dik végzésében ki van mondva, hogy «akárki mindent ne nyomtattasson.»

Egész határozottsággal állíthatjuk azonban, hogy a zsinatok ebbeli végzései soha sem hajtottak végre rendszerezésen és következetesen, a mit leginkább bizonyít egyfelől az a tény, hogy nincs oly református szertartási könyv (agenda), mely cenzori approbatioval volna ellátva, sőt a magyar prot. egyháznak hivatalosan helybenhagyott bibliafordítása sincs. Már pedig az kétségtelen, hogy ha a cenzura következetesen gyakoroltatik, ép ama művek nem kerültek volna ki a cenzura figyelmét, melyek a «Helvetica Confessio» által több helyen hangsúlyozott «tantisza-

* Ne quis ullum opus, sive parvum, sive magnum, quacunque in lingua, sine censura ac approbatione ecclesiae, vel certorum, eorumque doctorum, ad id ab ea delectorum, prelo committere, vel ipse typographus excudere praesumat, sub poena confiscationis librorum, vel graviore aliqua, pro qualitate facti irroganda, serio inhibetur. (A szatmárnémetii zsinat aktái LAMPE-nál: Historia ecclesiae reformatae. 1728. 417. l.)

ság» megőrzése szempontjából a legszigorúbb cenzurát igényelték.

A szatmárnémetii zsinat fennebb említett végzése kétségtelenül a zsinatot összehívó RÁKÓCZI GYÖRGY fejedelem sürgetésére iktattatott a kánonok közé. Rákóczi a mint szükségesnek látta a túlsó tábor íróinak féken tartását, úgy saját egyházában se lehetett barátja a korlátlan sajtószabadságnak. Hogy mennyire érzékeny volt a sajtónak különösen a vallásfelekezetek ellen intézett támadásai iránt, s mennyire irtózott a vallásbeli gúnyolódásoktól, azt a következő eset eklatansul bizonyítja. A fejedelem neje, a kegyes LORÁNTFFY ZSUZSÁNNA, 1641-ben Gyulafejérvárott egy theologiai könyvet adott ki «Mózes és a próféták» cím alatt. Ez ellen valaki (a gyanu RAJKI GÁSPÁR, Erdélyből akkor tájban kiszökött jezsuitára esett) egy gúnyiratot írt, melyben a fejedelem személye is megsértetett. Mire Rákóczi, belső emberét, BOGÁTI ANDRÁST Bécsbe küldte az udvarhoz, hogy ott panaszával eszközölje ki először azt, hogy ama gúnyirat koboztassék el, másodszor hogy annak szerzője büntetessék meg.*

A felhozott példából azonban azt is lehetne következtetni, hogy Rákóczi csak akkor vette zokon a vallás feletti gúnyolódást, a mikor ez által saját felekezete és saját személye volt érdekelve. A déési országgyűlésen ellenben megmutatta, hogy ő felekezet és felekezet közt nem tett különbséget s a mint megkövetelte, hogy a saját felekezetének hitágazatait tiszteletben tartsák, úgy a sajtónak a többi bevett vallásfelekezetek elleni izgatását sem tűrte meg. A déési országgyűlés által ugyanis kimondatta, hogy «bár-

* SZILÁGYI SÁNDOR közlése a *Sárosp. Füzetekben*. 1866. évf. VII. VIII. 678.

kinél volnának oly könyvek, írások és káromlásra formáltatott képek, melyek az *unitaria religio ellen valók*: mindazokat, minden ember, kinek birtokában vannak, tartozzék a folyó 1638. év sz. Márton napjára a fejevári káptalanba bevinni. Ennekutánna pedig, afféle könyveket, írásokat és képeket senkinek szabad ne légyen írni, nyomtatni, tartani, avagy másunnat az országba behozni, sub poena notæ infidelitatis.»

A szatmárnémetii zsinat az egyházi előleges cenzurára nézve csak általánosságban határozott. A kérdéses kánon végrehajtásának szabályai részletesebben a gyakorlat által állapítottak meg.

Minden superintendentia önállólag gyakorolta a cenzurát, oly formán, hogy a cenzori tiszttel eleintén a széniorok, illetőleg szuperintendensek, később pedig az egyházkerület által a papság köréből választott egyházkerületi könyvvizsgálók bizattak meg. Az író, mielőtt könyvét a nyomdába adta volna, benyújtotta azt az egyházkerülethez. Az egyházkerület aztán soha sem egy, hanem két vagy három cenzornak adta át megbírálás végett s a mennyiben a bírálók úgy találták, hogy az illető munka tartalma sem az ország törvényeivel, sem a vallás alapigazságaival nem ellenkezik, a nyomtatási engedély megadását az egyházkerületnek ajánlották, az pedig ebben az esetben az engedélyt rendszerint meg is adta.

A cenzori approbatio példájául álljon itt a TóTH FERENCZ egyháztörténetének címlapján olvasható két cenzori jegyzet. Az egyik így hangzik: «Mivel a törvénynek rendelkezéseihez van alkalmaztatva, azonban hasznos munka is: kinyomattathatik. LAKY MIHÁL, túl a dunai ref. superintendenciában törvényes könyv-vizsgáló.» A másik, előbb kelt approbatio, egyszersmind ajánlat is és így hangzik:

«Ezen igen nagy mérséklettséggel és szorgalommal írt történet, melynek czimje stb; — mivel ez különben is sem a vallás fundamentumaival, sem a hazai törvényekkel nem ellenkezik, az én ítéletem szerént, bizvást ki lehet nyomtatni. OSVALD SIGMOND a pápai ref. collegium curatora és a dunántúli superinten. könyvvizsgálója.»

Ugyancsak a gyakorlat szabta meg azoknak a büntetését, kik cenzori approbatio nélkül adtak ki olyan könyveket, melyeknek tartalma ellenkezett az egyház tanaival vagy a melyeknek hangja és modora a tisztesség szabályait sértette. A leggyakrabban alkalmazott büntetésnekem voltak: a reversalis-adás, a deprecatio (megkövetés) és a könyv elkobzása.

A reversalisban, mely ünnepélyes formában állíttatott ki s a superintendentialis gyűlésen felolvastatván, rendszert jegyzőkönyvbe vétetett, az író fogadást tett, hogy az egyházkerület előleges jóváhagyása nélkül soha többé nem ad ki semmiféle könyvet. Így terjesztettek például a nyughatatlan vérű TOLNAI JÁNOS elébe aláírás végett 1647-ben egy reversalist, melynek 4-dik pontjában Tolnai igéri, hogy «imide amoda illetlen irásokat, izengetéseket nem téssen és akármiféle könyvek kieresztésében is magát a püspök s az eklézsia híre, tetszése nélkül nem egyelíti.»*

A deprecatio szintén az egyházkerületi gyűlés színe előtt ment végbe. A «*Vallási egyesülés ideájának*»** szerzőjét, —

* SZILÁGYI SÁNDOR közlése a *Sárosp. Füzetekben*, 1862. évf. VI. 540.

** A vallási egyesülés ideája, s ezen idea realizáltatásának eszközei stb. Készítette s a maga költségén kiadta egy a vallási egyesülést, mind vallási mind polgári tekintetben, szívesen óhajtó református prédikátor. Wesszprém, Számmer Klára betűivel, 1823. E mű szerzője PAP ISTVÁN, vilonyai ref. prédikátor volt.

hogy a sok példa közül egyet említsek, — a Tatán 1823. május 29—31-én tartott superintendentialis gyűlésen, MÁRTON ISTVÁN, SEBESTÉNY ISTVÁN és KOLMÁR JÓZSEF recenzióinak meghallgatása után, deprecatoria és reversalis-adásra büntették.

Végre az inkriminált könyv elkobzása az egyházi közigazgatás által történt. Az állami közegeket az elkobzás foganatosítása céljából már csak azért sem lehetett igénybe venni, mivel az egyházi cenzuráról a kormánynak akkor még *hivatalos* tudomása nem volt.

Az egyházi cenzurának a reformátusok legfőbb hasznát abban látták, hogy saját körükben a pártütők számára megfogyott s a nyugtalan elmék újításainak megakadályozásával az egyház belső békéje annyira-amennyire megóvott. A polemikus írók magasra lángoló szenvedélye kizárólag az ellentáborra tereltetett.

A XVII. század második felére, tehát a szatmárnémetii zsinat utáni időre esik az a polemia is, mely SÁMBÁR MÁTYÁS jezsuita és MATKÓ ISTVÁN református predikátor között folyt le s melynek párját nem nálunk, de a világirodalomban is aligha lelhetjük.

Sámbár a többi közt egy *«X ut Tök»* című könyvet írt, melyre Matkó ékes firma alatt felel meg, ezt adván könyve címéül: *«X ut Tök könyvnek eltépése, avagy Bányász csákány, mellyel amaz fövényen épített s már leromlott házat * előbbi fövényre sikertelen sárral raggatni akaró, és ezer mocskokkal eszelősen sínlő s mázoló Sámbár Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik Kézdi-*

* Célzás Sámbárnak még előbb megjelent *«Fövényen épült ház»* című művére.

*vásárhelyi Matkó István zilahi pap által, a ki bányásznak neveztetett volt Sámhártól.» (1668.) **

A két vitatkozó mielőtt íráshoz fogott volna, úgy látszik, külön szótárát készíté a gorombaságoknak. Sámhárt Matkót elmondja marháznak, görbeszájúnak, csipásszeműnek, hitvány számárnak, sz. . . túró bányásznak stb., a ki «hazugságokkal potrohosítja hazug könyvecskéjét, és csaknem százszor azon egy bűdös bakját nyúzza». Matkó viszont Sámhárt elnevezi tökfeknek, sámha számárnak, korpacziberen hízott disznónak, sáhtántól kikotlott, buja és buta barát-nak stb., a ki «habet spiritum impudentiæ, és a kinek igen tömérdék a pofáján a bőr, talán ugyan disznóbőr».

Belekötnék egymás magánviszonyaiba is. A jezsuita a prédikátor feleségét veszi tárgyalás alá, mire a prédikátor eligazítja: «Szegény feleségem kontyát is akarod igazgatni. De kérlek, másuvá menj gyóntatni, mert ha ott motossz, megütik ott a pilises tarédott». S a nagykárolyi borbély-nét, pataki asztalosnét hánysa a barát szemére.

A XVII. század folyamán a protestáns egyházon kívül természetesen a kath. egyház szintén gyakorolta a könyvvizsgálat jogát, és pedig a Rómából vett utasítások szerint. Sőt mindezekon felül az uralkodó is vindikálta magának a jogot, hogy a sajtó működését belátása szerint korlátozza. A sajtóra vonatkozó fejedelmi dekrétumoknak állítólagos célja az állami tekintély megvédése és a vallásfelekezettek közti békesség biztosítása volt ugyan; de ha figyelembe vesszük, hogy az államfő részéről a cenzori tiszttel jezsuiták bíztak meg s hogy a könyvnyomdák részére engedélyezett privilégiumok osztogatásában is a jezsuiták véleménye volt a

* BOD PÉTER (*Magyar Athenas.* 235. l.) tévedésből a «Bányász csákányt» is Sámhártól tulajdonítja.

döntő: a sajtórendeletek valódi, be nem vallott céljára könnyen rájöhetünk. A protestánsok sokat szenvedtek a cenzura részéről, úgy hogy 1655-ben mint sérelmet terjesztették az országgyűlés elé: «libros protestantium per censuram *Viennensem* impediri».

A bécsi cenzura hatásköre a magyarországi sajtótermékekre I. Lipót alatt szűnt meg, a ki SZENTIVÁNYI MÁRTON jezsuitát, a Corpus Juris hírneves kiadóját bizta meg a Magyarországon megjelenendő összes könyvek vizsgálatával. Szentiványi volt tehát nálunk az első állami könyvvizsgáló. Később pedig az uralkodó nevében és megbízásából a cenzori jogokat a nagyszombati egyetem időnkénti kanczellárja gyakorolta.*

Lipót kormánya azonban nem elégedve meg a könyvvizsgálattal, a nyomdák működését is éber figyelemmel kísérte s több ízben megtörtént, hogy ha valamely nyomda a klérusnak nem tetsző könyvet mert kiadni, privilégiumától fosztatott meg. GRÜNDER GOTTFRIED protestáns vallású nyomdász pozsonyi nyomdáját 1671-ben bezárták, mert a kath. klérus panaszt emelt ellene, hogy számos polemikus könyvet adott ki a katolicizmus ellen.**

S mindezen történeti tények daczára egy historikusunk azt írja, hogy a XVII. században a cenzura nálunk egyházi intézmény volt s akkor még a könyvvizsgálat jogát az egyház gyakorolta, sőt tovább megy és azt az állítást is kockáztatja, hogy «a sajtó hatalmát a politikai és nemzeti küzdelmekben a tusakodó felek nem használták eléggé, pedig korlátlanul tehettek volna», hogy «a cenzura abban a korban alig gátolta a sajtó szabad működését» s hogy

* SCHWARTNER: Statistik. II. III. 369.

** *Vasárnapi Ujság*. 1867. évf. 31. sz.

«lehetett nyomatni akármit, az állam nem akadályozhatta meg.» *

Mint az előadottakból kitűnik, a cenzura az állami könyvvizsgáló kinevezése következtében ép a XVII. század második felében lett nálunk, ha nem is törvényesen, de tényleg állami intézménynyé, úgy hogy a sajtót ettől az időtől fogva két oldalról szorongatták: elnyomásában az egyház és az állam versenyeztek egymással. A kifejezések tehát, a mikkel említett történetírónk a XVII. század sajtóviszonyait jellemzi, nem találnak, sőt hamis következtetésekre is adnak alkalmat.

Történelmileg igaz csak annyi, hogy az állam könyvvizsgálati jogának gyakorlása tekintetében a legnagyobb zűrzavar uralkodott, hogy a könyvvizsgálati és sajtórendőri teendőkre nézve a kormányzati és közigazgatási organumok illetékessége nem lévén szabályozva, a gyakori illetékességi összeütközések következtében a hatóságok akadályozva lehettek a sajtórendszabályok gyors és erélyes végrehajtásában; de mivel tényleg mégis fennállott a cenzura, mivel a nyomdászok és az írók úgy az államhatalom, mint a felekezetek részéről folytonos zaklatásnak voltak kitéve: ha egyeseknek néha sikerült is a zűrzavar és jogbizonytalanság ügyes fölhasználásával kisurranniok a sajtóhatóság keze közül, korlátlan sajtószabadságról szó sem lehetett.

Hogy a sajtóhatóságok kompetenciája tekintetében mekkora volt a zavar, erre nézve érdekes adatokat találunk ugyancsak ACSÁDI művében. Egyszer a király fordult a megyékhez, másszor a megyék fordultak a királyhoz vagy nádorhoz védelemért bizonyos iratok vagy nyomtatványok

* ACSÁDI: Magyarország Budavár visszafoglalása korában.
315. l.

ellen. III. FERDINÁND például egy, 1642. aug. 5-kén kelt rendeletében utasítja Zemplénmegyét, hogy nehány rágalmazó iratot koboztasson el. 1666-ban viszont a felvidéki megyék folyamodtak Wesselényi nádorhoz, hogy a jezsuiták által közzétett «fertelmes és gyűlölséges» versek szerzőit kutatassa ki s példásan fenyítse meg őket. 1671-ben meg PÁLFFY TAMÁS nyitrai püspök a pozsonyi kamarát kereste meg, hogy az «*Austriaca Austeritas*» című «mocskos könyv» szerzőjét a király nevében nyomozza ki.*

Volt-e ezeknek a rendeleteknek foganatjuk vagy sem, az mellékes kérdés. A földolog az, hogy a ki tollat fogott, készen lehetett zaklatásokra. Ha szerencséje volt: megmenekült; ha a szerencse nem kedvezett neki: lakolnia kellett vakmerőségeért.

A következő század első tizedében, néhány éven át, legalább az állami cenzor ellenőrzése alól föl volt mentve a sajtó, a mennyiben Szentiványi 1705-ben bekövetkezett halálával az ő állását I. József nem töltötte be; de azért e kor sajtóviszonyait se lehet a legtávolabbról se kedvezőnek állítani. A mellett, hogy az egyházi cenzura a maga épségében fennállott, az államhatalom se mondott le a sajtóra való felügyelet jogáról, csakhogy ezt a jogot túlnyomólag egy irányban, t. i. privilégiumok osztogatásának alakjában gyakorolta.

Így adott pl. privilégiumot I. József TÖLTÉSI ISTVÁNNAK és utódainak magyar kalendáriumok nyomtatására. Az 1711-diki komáromi kalendáriumban olvasható a «privilegium summája», mely így hangzik: «A fölséges római császár és magyarországi koronás király által kiadott privilégiumban tiltatnak mindazok, valakik 15 esztendőnek

* ACSÁDI i. m. 315. l.

elfolyása alatt Komáromban lakozó Töltési István (úgy utána következő két ágon levő maradékainak) munkáján kívül magyar kalendáriumokat, kik ennek előtte Lőcsén szoktanak volt kinyomtattatni, akár nagyobb formában és akármely typussal is egész Magyar- és Erdélyországokban behozni merészelnének, a privilégiumban kiadott kemény büntetés alatt. Bécsben, 5. Novembris 1705. Josephus. — Somogyi Ferencz».

Schwartner szerint Magyarországon 1705-től vagyis Szentiványi elhunytától egész 1721-ig nem volt cenzura. 1721-ben III. Károly a nagyszombati egyetem időnkénti kancellárjait bizta meg a könyvvizsgálattal, fölhatalmazván egyszersmind őket, hogy a hol szükségét látják, ügyes alcenzorokat alkalmazzanak. A nevezett egyetem kancellárjai egészen a nagyszombati egyetem újjászervezéséig éltek eme jogukkal. * De attól az időtől még a nagyszombati egyetem tanárai által kiadott munkákat és vizsgálati tételeket is a helytartó-tanácshoz kellett fölterjeszteni az «imprimatur» kieszközlése végett, fönntartatván az egyetemnek ama joga, hogy mielőtt az említett iratokat a cenzurához benyujtanák, előbb az illető fakultások és az egyetemi tanács vizsgálja meg azokat s ítéljen a felett, vajjon érdemesek-e a cenzurához való fölterjesztésre, illetőleg kinyomtatásra. **

Schwartner azonban téved, midőn azt állítja, hogy a cenzura nálunk 1721-ig szünetelt. Hiszen a *Komáromi-Csipkés*-féle bibliára rendezett hajsza 1719-ben vette kezdetét, a mi világosan bizonyítja, hogy ha az előleges cenz-

* SCHWARTNER i. m. II. III. 369.

** KOVACHICH: Merkur von Ungarn. 1787. I—VI. füz. 134.

zura nem is, de az utólagos fennállott az 1721. évet megelőzőleg is.

A Komáromi-Csipkés-féle bibliát a debreczeni ref. egyház Leydában kinyomatta. A kész bibliát a leydai nyomda útnak indítván, egy 1719. máj. 15-kén kelt legfelsőbb parancs folytán annak példányait, egynehány kivételével, a határon lefoglalták s az egri püspök, illetőleg a kassai jezsuiták megbizattak, hogy adjanak véleményt arra nézve, vajjon az említett biblia közrebocsátása, illetőleg terjesztése megengedhető-e? A jezsuita cenzorok csak két kifogást tudtak a munka ellen felhozni: először, hogy az apocryphus könyvek hiányzanak belőle; másodszor, hogy a keresztség ezen formulája helyett: «megkeresztelvén őket atyának, fiúnak és szentléleknek *nevében*», a fordításban ez áll: «megkeresztelvén őket atyának, fiúnak és szentléleknek *nevére*», a mi világos istenkáromlás. Ezt a két kifogást azonban elegendőnek tartották arra, hogy ennek alapján az összes példányok elkobzását ajánlják. S az elkobzás csakugyan végre is hajtatott.¹ Egy 1792-ben megjelent röpiratban olvassuk, hogy 1723. jun. 12-kén a magyar bibliának 2894 példánya konfiskáltatott,² «magyar biblia» alatt az idézett forrás bizonyosan a Komáromi-Csipkés-féle fordítást értvén. A kalandos életű RABY MÁTYÁS pedig memoirejaiban azt írja, hogy 1723-ban nemcsak hogy elkobztak 3000 darab magyar bibliát, de ezenfelül a lefoglalt példányokból egy nagy csomót az egri püspök a piacon nyilvánosan megégettetett.³

¹ BALLAGI ALADÁR: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 111. l.

² Intoleranz des katholischen Klerus, ein Pendant zum Manch-Hermäon. 153. l.

³ RABY: Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich. I. 119.

Az utólagos cenzurát III. Károly alatt később is igen szigorúan gyakorolták. Így pl. 1730-ban valami kremsi könyvkereskedő egy naptárt adott ki, melyben «Némely európai udvarnál előfordult emlékezetes események» cím alatt állítólag a magyarországi és erdélyi rendekhez intézett, de merőben légből kapott, koholt dekrétumokat tett közzé. III. Károly erre 1730. jan. 11-kén rendeletet bocsátott ki, mely szerint az említett pamphlet összes példányai koboztassanak el s három csomóra osztatván, Bécsben, Pozsonyban és Kremsben nyilvánosan égettessenek meg.¹

De különösen nagy figyelmet fordítottak a jezsuita-cenzorok a protestáns sajtótermékekre, s azokat — a hol csak egyet fölfedezniök sikerült — nyomban elkoboztatták.

1734-ben SZOBOSZLAY ISTVÁN és MEGYASZAY ISTVÁN könyveit foglalta le a brucki vámhivatal, jöllehet a bécsi vámon már azokat előbb revízió alá vették s áteresztették. BÁNYAI ISTVÁN, pataki professzort, saját műveitől és a «*Gilead balsamuma*»² egy példányától fosztotta meg az újfalusi vámhivatal. Lőcsén AJTAY MIHÁLY-tól, valamint THURÓCZY MIHÁLY és SÁTOR PÉTER könyvkötőktől a biblia több példányát, Késmárkon meg AMBRÓZY MIHÁLY szuperintendenstől «*Nucleus veritatis*» című művének példányait vették el.³ 1740-ben a nagysallói vásáron SÁTOR PÉTER és FÜLÖP MIHÁLY komáromi könyvárusok összes könyvkészle-

¹ WIESNER: Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur, 87. l.

² *Gilead balsamuma*. Az az sz. Dávid száz ötven soltárinak, czéljok és értelmek szerint egyben szedegettetéseknek, és kilencz részekben alkalmaztatásoknak tablaja. GYERŐ MONOSTORI KEMÉNY JÁNOS írta, Tatár országi rabságában. Saros Patakon. Nyomt. Rosnyai János. 1659-ben. 4-r., 240 lap.

³ Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn. 377. l.

tét fegyveres pandurokkal foglaltatta le a plébános; PÁTKAI PÉTER, külföldi akadémiáról hazatért fiatal embernek pedig Esztergomig szerencsésen elhozott könyveit, bibliáját s «*Gilead balsamumját*» konfiskálták el.¹

A nyomdák ellenőrzése tekintetében azonban III. Károly annyira mennyire megtartotta a törvényes formákat.

Az 1715: 18. 19. törvényczikkek a magyar kir. udvari kancelláriát tudvalevőleg függetlenítvén a bécsi udvari kamarától, Magyarországon az előbbi gyakorolta a nyomdákkal szemben a király nevében a felügyeletet.

A nagyszombati konzisztorium is 1716-ban a magyar kancelláriánál s nem közvetlenül az udvarnál kérte ROYER JÁNOS PÁL, protestáns vallású, pozsonyi typographus nyomdájának bezáratását. A konzisztorium, kérelmét azzal indokolta, hogy a pozsonyi nyomda veszedelmes konkurrencziát csinál a nagyszombati akadémiai könyvnyomdának s hogy bizonyára a katholika religió ellen intézett könyveket fog nyomtatni. A pozsonyi tanács azonban Royer ügyét teljesen magáévá tévén, a magyar kancellária 1720. máj. 23-diki leiratában a nagyszombati konzisztorium kérelmét elutasította.²

A nyomdákat ellenőrző udvari kancellária útján adatnak ki természetesen a privilégiumok is bizonyos nyomtatványok előállítására. BÉL MÁTYÁS például 1721-ben a «*Nova Posoniensia*» című politikai hirlap megindítására, a kancelláriától nyert szabadalmat.³

Bél említett hirlapját tartották egészen a legújabb időig az első hazai hirlapnak, míg THALY KÁLMÁN a Károlyiak

¹ SZ. KISS KÁROLY: Monografiai vázlatok a barsi ref. esperesség multja s jelenéből. 138. l.

² BALLAGI A. i. m. 120. l.

³ PONORI THEWREWK JÓZSEF: Hazafiúi elmélkedések. 29. l.

levéltárában föl nem fedezte a «Mercurius Hungaricus» egy, 1708. augusztus havában megjelent számát.

Ha az állítólag SZENTIVÁNYI MÁRTON által szerkesztett, 1675-től 1703-ig részint Nagyszombatban, részint Bécsben megjelent s a nap eseményeit tartalmazó latin nyelvű röpkéket, melyekről FEJÉR tesz említést,¹ hirlap számba nem vesszük: az első hazai hirlapnak mindenestre a «*Mercurius Hungaricus*»-t kell tekintenünk, mely mint rendszeres heti, utóbb havi közlöny 1705-től 1710. végéig vagy 1711. tavaszáig állott fenn s előbb Kassán, majd Lőcsén és Bártfán nyomtatott. Az 1705. április havában megindított hirlap czíme «Mercurius Hungaricus» volt; de már az ugyanazon év augusztus havában megjelent szám «*Mercurius Veridicus ex Hungaria*» címet viselt.²

A «Mercurius»-t Rákóczi tábornagyja, ESZTERHÁZI ANTAL gróf indította meg, ellensúlyozandó a XVII. század utolsó negyedében megindult «*Wienerisches Diarium*»-nak, a mai bécsi hivatalos lap ősenek roszakaratú koholmányait, melyekkel a Rákóczi-féle szabadságharcot mindenáron diskreditálni akarta a külföld előtt. A «Diarium»-ot Bercsényi méltán nevezte «nyomtatott hazugságoknak»; nem volt olyan piszok, a mit a «rebellisekre» (!) rá ne kent volna, a császáriakról ellenben vagy jót mondott vagy ha jót nem mondhatott, inkább hallgatott. Itthon mindenki ismervén a dolgok állását, a bécsi újság, hazugságaival nem vezethette félre a közvéleményt: a külföldet ellenben informálni kellett, s e végett indították meg a «Mercurius»-t.³

¹ FEJÉR: Hist. acad. scient. Pázm. 220. l.

² Az első hazai hirlap 1705—1710. Irtta THALY KÁLMÁN. 1879. Akad. értekezések a történelmi tudományok köréből.

³ Thaly a «Mercurius» két számát részletesen ismertette a *Magyar Könyv-szemlében* (1883. évf. 229—245. ll.), melynek szer-

III. Károly halálával a sajtórendszabályok történetében fordulat állott be. III. Károlyig az állami könyvvizsgálat inkább a szokáson és gyakorlaton alapult, de rendszeresen szervezve nem volt. Mária Terézia volt az, a ki a törvényhozás közreműködése nélkül ugyan, de egyrésről pontosan megállapította a könyvvizsgálat körül követendő irányelveket, másrésről szervezte a cenzori teendőkkel megbízott hatóságokat. Mindezekről alább részletesen.

A politikai irodalom alapját nálunk a XVII. század folyamán vetették meg. Csak akkor jelent meg magyar nyelven néhány rendszeresebb munka, melyek tárgyuknál fogva az államtudományi irodalomban foglalhatnak ugyan helyet, de tartalmukat tekintve többnyire olyanok, hogy a morál is bátran igényt tarthat rájuk.

Eredeti mű egy van közöttük: a pataki FÜSÜS JÁNOS, ungvári prédikátor* «*Királyoknak Tüköre*».** FÜSÜS BETHLEN GÁBORNAK ajánlja dolgozatát, melyet — saját kijelentése szerint — azért írt magyar nyelven, hogy «mindenektől, minden részeiben megértessék.» Nyelvezete igen tiszta és sok helyütt erőteljes. Forrásai a szentírás, valamint a régi classicusok, kiket minden lépten-nyomon idéz, hogy annál nyomatékosabbá tegye a királyoknak osztogatott tanácsait.

kesztősége az illető két szám címlapos oldalait kitűnően sikerült fénynyomatokban mutatja be a közönségnek.

* Bod szerint pataki prédikátor. Bod: Magyar Athenas. 89. l.

** *Királyoknak tüköre.* Melyben abrazattyok szépen ragyog és tündöklöklik, az feiedelmeknek és egyéb vralkodóknak kedvéért példáiul irattatott és formáltatott. Pataki FÜSÜS JÁNOS ungvári prædikátor által. Bartfan. Nyomtattatott Klósz Jakab által 1626. esztend 8-r., XVIII + 323 + XXXIX lap.

A Királyok Tükörének czélja, hogy meglássák abban magukat a fejedelmek s megítélhessék cselekedeteik erkölcsi értékét. Különben azok az egyetemes érvényű erkölcsi elvek, melyek tartalmát képezik, nemcsak a fejedelmekre, de minden emberre kötelezők.

A mű két részből áll. Az első rész abból a felfogásból indul ki, hogy «az országnak székiben ülő gubernátornak királyi botja, melylyel az országot igazgatja: a törvény; a fejében lévő korona: az igaz vallás; az arany alma, melyet kezében tart: az igazság», eme felfogás alapján a törvénynek, az igaz vallásnak és az igazságnak a kormányzat körében való alkalmazását sürgeti.

A második rész a fejedelmi erényekkel foglalkozik, melyek a következők: «az erősség, a szorgalmatosság, a serénység, az okosság, az ártatlanság, a mértékletesség, a nyájasság, az ékesen szóló eszesség, az állhatatos hűség, a kegyelmesség, a méltóság, a mértékletes szerencse.»

Leginkább jellemzi azonban a mű irányát és szellemét, az az összeállítás, mely a fejedelem és a nép egymás iránti kötelességeire vonatkozik.

A király hivatása: «1. Az igaz vallásnak bevétele, oltalmazása, és az Isten dicsőségének, s az emberek üdvösségének, az ő tehetsége szerint, előmozdítása. 2. A bálványoknak és az Isten törvényével ellenkező rendelkezéseknek elrontása. 3. A bálványokat elrontván, az igazi tudománynak hirdetésében való szorgalmas gondviselése, és az Istentől parancsoltatott czeremoniáknak megtartása. 4. A mi eleinknek igaz vallásoknak szent és fegyheteretlen életeknek, tehetsége szerint való követése. 5. A népnek szentségével és igazságával való példaadása, és azoknak, kiváltképen drágaságnak idején, táplálásokról való gondviselése. 6. Az Istentől rendeltetett czeremoniáknak, a néppel egyetem-

ben való szentséges megtartása, az Istentől és az anyaszentegyháztól választatott és hivattatott lelki tanítóknak, minden helyeken levő ecclesiákban, nagy hasznosan való helyheztetése. 7. Az országnak rendeléséről és gubernálásáról, az Istentől való tanács kérdése, azaz: a sz. írásból, melyben szól az Isten, és annak igaz hirdetőitől való értekezése, és annak szerént való engedelmessége. 8. A közönséges nyomorúságnak idején, a népet parancsolat alatt (ha egyéb módon nem menne), az igaz pœnitentia-tartásra, és szívbeli könyörgésre való kényszerítése és intése. 9. Az Isten házának megépítése, melyben az Istennek igazán való tisztelete hirdettessék. 10. Jámbor és istenfélő keresztyén férfiaknak, a népnek igazgatására méltóknak és illendőknek, a præfectusságnak tisztire való felemelése és rendelése. Dávid király pediglen bőségesen megírja, minémű férfiak illendők a király udvarában. 11. A perlekedésben való ügynek jó értelemmel való megvizsgálása, s először nemcsak az egyik félnek, egynéhány hihető okaiból való sententia mondása, hanem mind a két félnek causájoknak jól megrostálások után való eligazítása. 12. A szomszédságban levő gubernátorokkal, királyokkal és fejedelmekkel való szövetségének és békességének szerzése és megtartása. 13. Az igaz vallásnak oltalmazásáért, avagy megújításáért, és a nyilvánvaló pártosok ellen, királyi méltóságának megtartásáért való hadakozása. 14. Ellenségének megbüntetése, és az ártatlanokhoz való engedelmessége. 15. Az anyaszentegyházzal, és a keresztyén iskolákkal való dajkálkodása.»

A király eme kötelességeivel szemben a nép kötelességei: «1. A királynak az ország népe közbén való rendelésének ismérői, hogy nem vak szerencsétől, hanem az Istennek jó akaratja szerént való gondviseléséből adatott. 2. Az

Istentől küldött királyt, az ő országában lévő minden népek szeretettel tiszteljék és böcsületét megadják. 3. A népnek az Isten törvényéhez és azzal egyező király parancsolathoz való engedelmességek. 4. A gubernálásra szükséges költségnek, adónak, vámnak, dézsmának, és egyéb Isten törvényével nem ellenkező Ur adójának, városok és faluk szerint való beszolgáltatása. 5. A királynak sentenciáját és a törvény őltalmáért való igaz büntetését jó néven vegye. 6. Félje a magistratust, és szenvedhető vétkét megengedje; elviselhető boszúság tételét, csendes elmével szenvedje, és az Istennek ostorától rettegvén, a királynak megölésétől magát felette igen megoltalmazza. 7. A felső hatalmasságtól kívánjon oltalmat, és nagy alázatosan kérjen engedelmet. 8. Külső magaviselésével is a királynak böcsületit megmutassa, és tiszteletit megadja. 9. Kövesse minden alatta való nép, a jó királynak dicséretes dolgait, szent életét, hitét és egyéb jóságos cselekedetét. 10. Könnyörögni kell a magistratusért, és minden jókat kívánni a felső hatalmasságnak.»

A király és a nép egymáshoz való viszonyát Fűsüs a szentírás útmutatása szerint állapítván meg, természetesen ennek a viszonynak csak erkölcsi oldalát emeli ki s így sokkal egyoldalúbb egész elmélete, semhogy politikai és közjogi szempontból érdemes lenne azzal komolyabban foglalkozni.

A Királyok Tüköre a vallásos kedélyű Bethlennek bizonyára megnyerte tetszését. Bethlenről azt írják, hogy a bibliát huszonhatszor olvasta át. Hogyne gyönyörködött volna tehát egy olyan munkában, mely a profán politikai kérdések megoldásában is a biblia tekintélyére támaszkodik?

A mi Fűsüs művének még aktuális érdekét is kölcsönöz, az a körülmény, hogy több helyütt reflektál Bethlen Gábor viselt dolgaira, Bethlent úgy tüntetvén föl, mint a ki mind-

azon erényekkel föl van ruházva, melyekkel egy jó fejedelemnek bírnia kell. «Örüljetez egek, — kiált fel lendületes, szép nyelven, — örvendezzetez földnek alsó részei, hegyek énekeljetez, az erdők és azoknak minden fáí, Magyarországnak minden népei; mert az Úr cselekedett és cselekszik mindeneket mi velünk. Az Isten immár meglátogatta az országot, melyben megdicsőíttetik. Olyan királyt adott, ki a törvényekből igazán itéli az országot; olyan királyt adott, ki igaz isteni tiszteleten vagyon» stb., stb. «Ékes arany lánczszemek ezek (t. i. ezen fejedelmi erények) a királynak nyakában, és ugyan illendő is, hogy nála talál-tassanak.»

A Királyok Tükörén kívül néhány idegen mű fordításával is gazdagodott e korban szegényes irodalmunk. GVEVARA ANTAL, spanyolországi püspöknek, «*Horologii Principum*át» lefordították nyelvünkre gróf DRASKOVICS JÁNOS tárnokmester és PRÁGAY ANDRÁS, szerencsi prédikátor. Draskovics az említett műnek csak 2-dik könyvét adta ki 1610-ben,* Prágay pedig az 1-ső és 3-ik könyvet ültette át irodalmunkba s Rákóczi György parancsolatjából és költségére a Draskovics-féle 2-ik könyvvel együtt, — melynek csakis orthografiáját változtatta meg, — 1628-ban egy vastag folio-kötetben adta ki.**

* DRASKOVICS JÁNOS. *Horologii principum*. Azaz: az fejedelmek órájának második könyve. Irta GVEVARA ANTAL. Gréc, 1610. 4-rét.

** Fejedelmeknek serkentő oraia, az az: Marcus Aurelius császárnac életéről. Az híres GVEVARAI ANTAL-tól irattatott három könyvec. Mellyeket az fényes és felséges Frideric Vilhelmusnac saxoniai herczegnec parancsolattyára spaniol nyelvből, hozzá adván az francia és olasz nyelveken való írásokat, deác nyelvre fordítot, és számlálhatatlan soc válogatot szép sententiackal, ékes mondásokkal, tanuságokkal, az könyvnec leveleinek szélein értelmeseb

Prágay az olvasóhoz intézett előbeszédében maga jelzi a mű irányát, midőn azt írja, hogy «a Fejedelmek serkentő óráját úgy vegyed, hogy az minden nemzetes erkölcsöknek, jóságos cselekedeteknek követésére serkentő avagy inkább ösztönző eszköz, és az isteni tiszteletben való igaz keresztyéni vallásnak megtartására elmédben oltandó példának mint egy képírással kiabrázólo mesterség.»

A Horologium szerzője tehát, művével inkább erkölcsi hatást akar előidézni, mint vitás politikai kérdéseket tisztázni. Marc Aurél császár személyében a jó, böles és bátor-szívű fejedelem mintaképét állítja az uralkodók elé. Ha, úgymond, Marc Aurél pogány létére oly jó és böles uralkodó volt: mennyivel inkább tündökölniök kell erényeikkel a keresztyén fejedelmeknek.

Az egész mű három könyvből áll. Az első könyv arról szól, hogy a fejedelemnek jó keresztyénnek kell lennie; a második a fejedelemnek feleségéhez és gyermekeihez való viszonyát tárgyalja; a harmadik a fejedelem magaviseletével és az ország igazgatására vonatkozó kötelességeivel foglalkozik.

Mind a három könyv nagyobbára a rómaiak históriájából s a bibliából vett példákkal illusztrálva, az erkölcsi intések szakadatlan sorát tartalmazza, melyek kétségkívül tanulságosak lehetnek arra a halandóra, a ki embertársait kormányozni van hivatva s a kinek ennél fogva jó példával kell előljárnia az istennek tetsző cselekedetekben. Több haszna lesz felségednek — írja Gvevara V. Károly császár-

olvasásnac okáért meg világositot WANCKELIUS JANOS. Most penig ez Serkentő Óránac első és harmadic könyveit az tekintetes és nagyságos Rákoczi Györgynec parancsolattyára magyar nyelven tolmácslotta PRÁGAY ANDRÁS szerencsi prédicator. Bartphán. Nyomtatott Klősz Jakab által. 1628. 2-r., 1055 lap.

hoz intézett ajánló levelében — ezen könyv olvasásából, mint a mennyi gyönyörűsége volt Neronak Pompea mátkájának szerelmében. De kifejezi egyszersmind abbéli óhaját, hogy a fejedelem necsak olvassa, de kövesse is tanácsait.

Még legtöbb politikai színezetű elmélkedés fordul elő a mű első és harmadik részében. A Draskovics által fordított második részben ellenben a szerző egész fejezeteket szentel afféle kérdéseknek, hogy a fejedelem-asszonyok maguk szoptassák-e gyermekeiket; hogy mire ügyeljenek a dajkák fogadásánál; hogy a fejedelmi sarjak tanítói minő nevelési elvek szerint járjanak el tisztökben? stb. stb.

A mi Draskovics és Prágay fordítását illeti, ők mind a ketten ügyes fordítók; nyelvezetök tiszta, de nem oly változatos, mint a Füsüse.

JUSTUS LIPSIUS-nak «*A polgári társaságnak tudományáról*» írt munkája, melyet LASKAI JÁNOS, ecsedi pap fordított magyarra s adott ki 1641-ben, * irányát tekintve lényegesen különbözik a fennebb említett munkáktól. Ebben már a politikai momentumok az erkölcsiek mellett jobban kidomborodnak.

Lipsius nemcsak istenfélelemre, jó cselekedetek gyakorlására oktatja a fejedelmet; hanem a controvers politikai kérdések megoldása által egyszersmind az állam fejének működési körét és irányát is egész határozottsággal kijelöli.

Az államformák közül leghelyesebbnek tartja a monarchiát. Érvekkel bizonyítja be az örökösödési rendszer elő-

* JUSTUS LIPSIUS-nak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei. Mellyek kivált képpen a fejedelemségre tartoznak. Mellyeket uijonnan déákból magyarra fordított LASKAI JÁNOS. Bártfán. Nyomtatta Klósz Jakab. 1641. esztendőben. 8-r., XIV + 488 lap.

nyét a választási rendszer felett. A közhivatalok szervezésénél követendő irányelveket megállapítja. A fejedelem jogait és kötelességeit az egyházi és hadi dolgokban részletesen előadja. Az egyvallás szükségességét vitatja s korát jellemző türelmetlenséggel követeli a tévelygőknek és más hiten lévőknek üldöztetését; «nincsen itt — úgymond — a kegyelmességnek helye; égessed, vágjad, hogy inkább valamely veszszen el a tagok közül, hogy nem mint az egész test».

Részletesen foglalkozik az adóügygyel s adóelméletének több oly talpraesett részlete van, melyből a modern adótörvényhozás is okulhat. Az adónak mérsékletesnek kell lenni; az adókat gyakran változtatni, új meg új terheket rakni a nép vállaira nem tanácsos; az évi adó részletekben legyen fizethető; a végrehajtás ne legyen túlszigorú; az adószedők, kik zsarolják a népet, szigorú büntetéssel sújtassanak, «spongyiák legyenek — úgymond — spongyiák, és minekutána megtöltöztek, ki kell őket facsarni» stb.

Még a forradalom jogosultságának kérdését is megvitatja Lipsius, azt a kérdést, mely ugyanezen időtájban Angolország politikai pártjait oly élénken foglalkoztatta. A forradalmat nem tanácsolja; mert veszedelmesebb az a kegyetlen és istentelen uralkodásnál s mert ellenkezik a nép engedelmisségi kötelességével. «Mit rugódozol? — így kiált föl — Isten adott a fejedelemnek minden dologról való teljes ítéletet, az alatta lévőknek pedig engedelmisségnek dicséreti hagyatott.» Akár csak az angol toryk hitvallását olvasnók.

Végül a mi Lipsius politikai erkölcsztanát illeti, az igen erősen emlékeztet bennünket Machiavelli moráljára, a mi azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy Machiavellit «nyavalyás embernek» nevezze. Lipsius — meglehetős

naivsággal — a király által elkövethető csalárdságnak három nemét különbözteti meg: a kis-, közép- és nagy csalárdságot. «Az elsőt nevezem — úgymond, — mely a gonoszságnak harmatjával gyengédeden meghintettetvén, a jóságos cselekedettől nem távozik messze. Kik közé számlálom a hihetatlenséget és tettetést. A középszerűt nevezem, mely azon jóságos cselekedettől távolabb megyen, és a vétkeknek határira lépik, melyben tészem az elhitetést és megcsalást. A harmadikat mondom, mely nemcsak a jóságos cselekedettől, hanem a törvényektől is eltávozik, ki immár tömérdek és valóságos gonoszság, úgymint a hitszegés és hamisság. Az elsőt, tanácsul adom, a másikat elszenvedem, a harmadikat kárhoztatom». De még a nagy csalárdságra nézve is talál mentséget a szükségben, mely törvényt ront.

Laskai fordítása nem a legjobb, több helyütt csaknem érthetetlen. Észrevehetőleg küzködik a nyelvvel, mely politikai eszmék és fogalmak kifejezésére még kevésbé alkalmas.

WEBER ÁDÁM JÁNOS szerzetes «*Fejedelmi lélek*» című munkája, szintén e században jelent meg *ifjú széki* TELEKI MIHÁLY kövári főkapitány fordításában.* Teleki ifj. APAFI MIHÁLY-nak ajánlja a könyvet.

A «Fejedelmi lélek» hasonlóképen erkölcsi tanácsokat tartalmaz, csakhogy ezek a tanácsok csaknem kizárólag az ország kormányzására vonatkoznak s ennél fogva csak igen kis részben alkalmazhatók a közönséges polgári életre. És

* Fejedelmi lélek Avvagy a jó fejedelemnek szükséges aján-déki, Mellyeket rövid szakaszokban foglalván, historiákkal és po-litiai elmélkedésekkel világosítván, deák nyelven adott-ki WE-BER ADÁM JÁNOS. És deák nyelvből magyarra fordított IFFIÚ SZÉKI TELEKI MIHÁLY. Kolosváratt nyomatta Némethi Mihály, 1689. 4-rét, VI + 258 lap.

épen ebben különbözik Weber Füsüstől, Gvevarától, sőt még Lipsiustól is.

Weber a machiavellismusnak határozott ellensége s azzal több helyütt ugyancsak élesen szembeszáll. A renaissance hamis politikai elveit ujjaira szedi s egyenkint elsorolván, így végzi előadását: «Ezek a hamis politia regulái, a pokolbéli műhelyt őszinte mutatják, a melyben is koholtattanak, és azért nem a politiára tartoznak, hanem inkább a politia ellen vannak, és a keresztyén törvénynek egyenesen ellenében tétetnek, és az Antichristushoz tartoznak, a honnan a hamis politikusok, Antichristus követőinek méltán mondattathatnak».

Mindamellett a «hamis politika» ellenfele se képes magát emanczipálni azoknak a felfogásától, kik a politikát a ravaszság tudományának tekintik. «En a fejedelmekben — úgymond — s más politikusokban, minden tettetést és színmutatást, nem kárhoztatok; mivelhogy hasznosabb gyakrabban élni azzal okosan, mint sem károsan elmulatni».

Weber elvei különben általán véve tisztességesek. A «kincses tárház» vagyis az állami pénztár mi módon való megtöltéséről szólván — Bodin nyomdokain haladva — egészséges közgazdasági nézeteket tesz közzé. Az ipar és kereskedelem felkarolásától várja a nemzetek meggazdagodását. A takarékoságot különösen ajánlja, mint a vagyongyűjtés legfőbb eszközét. Az adósságok csinálásától óva inti a fejedelmet, mert az adósság a birodalmak «száraz betegsége».

A kormányzásra nézve szintén több elmés tanácsot szolgál. «A törvényeknek megőrzése — úgymond — a királyok megőrzése»; a szertelen hódítástól tartózkodják a fejedelmek, mert «a hatalom nem mindenkor öregbítettik, mikor kiterjesztetik»; «rosszúl igazgattatik a fejedelemtől

a község, ha a fejedelem igazgattatik a feleségétől»; nem ér semmit az olyan országgyűlés, mely semmit se végez, s melynek tagjai elmondhatják magukról: «protestáczióval gyűlünk össze, összegyűlvén együtt iszunk, együtt iván tanácskozunk, tanácskozván a dolgot megzavarjuk, megzavarván elvégezzük, az elvégzettet megvetjük, és hazánk megmaradását elménkre sem vesszük»; a fejedelem ne engedje meg a párviadalt, mert «nem keresztyéni nemes-ség, hanem esztelen kegyetlenség, a tisztességnek akármi részecskéjéről támadott villongásokat fegyvernek élivel akarni eltörölni» stb. stb.

A fennebb ismertetett elméleti, rendszerezesebb műveken kívül ugyancsak a XVII. században tömérdek apró alkalmi irat keringett a közönség körében, de ezek közül csak igen kevés látott nyomdafestéket, legnagyobb részök mint kézirat vándorolt egyik kézből a másikba.

A nyomtatásban is megjelent politikai röpiratok közt legfontosabb BALÁSFY TAMÁS püspök «*Magyarországnak mostani állapotjáról, egy hazóját szerető igaz magyar embernek tanácslása*» című pamphletje 1621-ből és «*Magyarország panasza*» («*Querela Hungariae*»), melyek sokkal ismertebbek, hogysem szükségesnek látnám ez előzményekben azok bővebb fejtegetésébe bocsátkozni.

Eszterházi Miklós nádor két röpirata, Zrinyi Miklós, a költő, máig is híres «*Áfiuma*» s Gyöngyösi István «*Palinodiája*», — ezek a következő időszaknak legbecsesebb termékei.

Gróf ESZTERHÁZI MIKLÓS «*Intő levelei Rákóczi György erdélyi fejedelemhez*» (1643—1645)* s «*Levelei Lónyai*

* A magyarországi palatinusnak, Gróf ESZTERHÁZI MIKLÓS-nak, Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egynehány intő

*Zsigmondhoz és némely vármegyékhez (1644—1645),** úgy törülmetszett magyaros irányuk, mint hazafias szellemök által méltán elsőrangú helyet foglalnak el a magyar politikai irodalomban.

Eszterházi a XVII. századnak egyik legkitünőbb s legvilágosabb eszű államférfia, ki az azon kori pártküzdelmekben és politikai zavarokban sem vesztette el fejét. Ő folytonosan az ellentétek kiegyenlítésén fáradozott, mi, hogy mennyire hálátlan feladat, arról elég alkalma volt meggyőződni. Gyanúval és roszakarattal találkozott mindenfelé. A protestánsok titkos ellenségüknek tekintették; a katolikusok gyanúsították, hogy egyetért a protestánsokkal; a nemzet nem bizott benne, mert nagyon is loyálisan viselte magát az udvar iránt; s viszont az udvar kegyét se volt képes állandóan megtartani, mert nem szűnt meg sürgetni az alkotmányos formák helyreállítását.

Említett két röpiratában is a békéltető szerepét játssza. Rákóczi Györgyhöz intézett leveleiben ékesszólással, szívhöz szóló esengéssel kéri a fejedelmet, hagyná abba az ellenségeskedést, melylyel saját nemzetének oly sokat árt s csak az idegen nemzetek malmára hajtja a vizet.

«Isten látja, — úgymond — méltatlan dolgoknak látszanak ezek, hogy im mind a pogányoktól s minden egyéb nemzetségektől is békével volnánk; hanem magunk kívánjuk fogyni magunkat, arra ingerelvén az idegeneket is;

leveleinek igaz pariája. Posonban, 1644. esztendőben. (Közölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban*. 1851—52.)

* A magyarországi palatinusnak, GRÓF ESZTERHÁZI MIKLÓSNAK Lónyai Zsigmondhoz és némely vármegyékhez írt egy-néhány leveleinek igaz pariája. Nyomtatta Bécsben a kolonjai udvarban Kosmerovius Máté. Anno 1645. (Közölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban*. 1851—52.)

sőt híván is őket a természet szerént való ellenséggel együtt országunkra. . . . A svékus nem kegyelmedet, sem minket néz, hanem maga alkalmatosságát keresi a mi vérünkkel és pusztulásunkkal. Nem szed a török is mások kosárjába epret, kik nyilván mondják, hogy ők békével volnának; de kegyelmed futja és szorgalmaztatja nagy sok ajándékival őket, hogy ők is fegyvert fogjanak ellenünk; segítvén nem tudom micsoda conföderatusok is kegyelmed mellett szorgalmaztatni azon dolgokat. Mely csudára méltó, hogy kegyelmed mi vérünk és nemzetünk lévén, s keresztyén nevet viselvén, ily veszedelmes dolgoknak bocsátkozott, mind a maga s mind a mi részünkre nézve!»

«Jól meglássa azért kegyelmed, kérem, mit mivel, — írja tovább. — Nem tévelyeg az, a ki elvesztett útját megtalálja; még vagyon mód a dologban; de ezennel nem leszen, s protestálok én is, mind isten s mind e világ előtt, hogy semminek oka nem lések, s nem kívánom se vérét, se veszedelmét látni nemzetemnek, és kegyelmednek is szolgálni, mint véteni kívánok inkább. De, hogysem ily rút veszedelemnek bocsássam hazámat és nemzetemet, mindent, valamit fel tudok találni, hozzá nyúlok, s valami kimenetelét adja isten; de az oltalomnak fegyverét fel kell vennünk, ha kemény leszen is az. Unalmas is ez a sok nyughatatlanság, melyben ennyi esztendőül folyvást tart kegyelmed bennünket.»

Midőn pedig szép szóval nem megy semmire, tolla mindig élesebbé és élesebbé válik s végre kemény leczkét ad a fejedelemnek, hogy makacsságával romlását okozza nemzetének; hogy hamis, fejedelemhez nem illő vádakkal akarja a becsületes emberek működését ellensúlyozni; ámitással félre akarja vezetni a vele alkudozókat.

Lónyai Zsigmondhoz és a vármegyékhez írott levelei-

ben hasonlókép a háborgó kedélyek megnyugtatóására törek-
szik. «Mi bántani — úgymond — senkit nem kívánunk,
csak a kik bántani akarnak bennünket, s vérünkkel s
országunk romlásával keresvén maga hasznát, és dicső-
ségét».

Az erdélyi státusokat kérve kéri, hogy ne ellenkezze-
nek, menjenek vissza hazájukba s «ne pusztítsák tovább a
mi szegény hazánkat és ő felsége országát».

Majd ismét figyelmezteti Lónyait, hogy ne gondolják,
mintha «ez a nagy megrögzött fa, a római császárság, olyan
könnyen eldőljön, a mint ott gondolkodik kegyelmetek
felőle».

S mindez a sok jó tanács, melyet Eszterházi részint
Rákóczihoz, részint annak híveihez intézett, kárba vészett.

Eszterházi kiindulási pontja, okoskodásának vezéresz-
méje oly éles ellentétben állott Rákóczi mozgalmával, hogy
békéltető közbenjárásának semmi hatása sem lehetett.

A ki abban a hitben él, hogy a Rákóczi-mozgalom egye-
dül rugója a fejedelem önzése és hatalomvágya; a ki
Rákóczinak azt írja, hogy «minden indulatában maga célja
kegyelmed magának, azaz magát és külső világi javát nézi
mindezekben, s azért kívánja fogyni ezt a nyomorult
hazát és nemzetét»; s a ki III. Ferdinánd korában abbeli
meggyőződésének ad kifejezést, hogy «szabadságot sem a
religio dolgában, sem egyébképen nagyobbát sem hallottam
sem olvastam, mint itt Magyarországon ő felségek alatt
volt és vagyon, ki annyi is, hogy félt, ne legyen a miatt
veszedelme», — a ki így gondolkozik, az a vallásszabadság
érdekében folytatott küzdelem hevét közbeszólásával nem-
csak hogy nem csillapíthatja, de sőt ellenkezőleg olajat
önt a tűzre s provokálja az ellenfelet a harc folytatására.

ZRINYI MIKLÓS-nak *«Az török afium ellen való orvos-*

ság» című röpirata * ugyanebből a korból való ugyan, de csak később, 1705-ben adta azt ki gr. FORGÁCH SIMON. Gr. Forgách, ki maga is író volt, előszóval is ellátta a munkát s Rákóczi Ferencznek ajánlta.**

Zrínyi hol komoly érvekkel, hol a gúny fegyverével kívánja meggyőzni nemzetét, hogy ragadjon fegyvert s űzze ki az országból a «rettenetes sárkányt», a törököt.

A török uralom terhétől, szerinte, csak úgy szabadulhat meg az ország, ha önmagára támaszkodik. Idegen nemzetek segélyét úgyis hiába várná; mert a lengyelnek elég baja van a muszkával; a német «a magyar nemzetnek nem oly obligátusa, hogy egy ilyen nagy bestiával, mint a török, koczkára vesse a maga securitását»; az olasz, spanyol, igen messze van tőlünk; a muszka «goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitézségek nevetséges, politiajok ostoba, birodalmok tyrannis, kinek kelljen tehát az ő segítségek?»; a «franzurtól» (franciától), angoltól, nincs mit várni.

Föltéve azonban, hogy valamely idegen nemzet segítséget nyújtana a magyarnak: még abban az esetben is sikerre csak akkor számíthatna, ha egy jól szervezett, jól fegyvelmezett s magyar vezetés alatt álló nemzeti hadsereggel rendelkeznék; «mert *a kinek nem borja, nem nyalja*, és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természet visel; valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz.»

* ZRINYI MIKLÓS: Az török afium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum. Közzölve az *Ujabb Nemzeti Könyvtárban*. 1854.

** *Századok*. 1882. évf. VII. füz. 532. l. THALY KÁLMÁN cikke: Ghymesí gróf Forgách Simon mint író. — *BOD: Magyar Athenas*. 333. l.

Ennek a hadseregnek állandóan fegyverben kell állnia ; «az ország tartson egy armádát lábon készen, a ki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen, a hová szükség kívánja.»

Ha mégis a magyar annyira elfajult volna már, hogy a török jármot nem akarná és nem tudná magáról lerázni : akkor fusson ki inkább ebből az országból s keressen magának jobb hazát. «Úgy hallom — így végzi röpiratát, — Braziliában elég pusztta ország vagyon ; kérjünk a spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá. De ha ki bizik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csepp magyar vér benne, kiáltson fel az égbe az istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domino stb. Amen, Amen, Amen.»

A XVII. század alkalmi röpiratai közt Zrínyi Áfiumát kétségkívül elsőrangú hely illeti meg. Benne találjuk legelőször megpendítve — mint említők — *a nemzeti állandó hadsereg* eszméjét. Hogy gyakorlati eredménye nem volt, hogy a «rettenetes sárkányt», a törököt, nem az állandó magyar hadsereg pusztította el, hanem idegen, ez mitsem von le Zrínyi műve irodalmi értékéből. Zrínyi azon írók közé tartozik, a kik valamely irodalom bármely stádiumában lépnek fel, mindig mintaszerűt és örökbecsűt alkotnak. A mellett, hogy iránya és szelleme a legtisztább hazafiságtól áthatott, előadása folyékony, képekben gazdag, nyelve rendkívül erőteljes. Mindmegannyi kiváló tulajdon, melyeket e korban csak egy író: GYÖNGYÖSI ISTVÁN közelített meg némileg.

Gyöngyösit tartották — mint Toldy írja — több, mint száz éven át az egyetlen classicus magyar költőnek. Classicus költővé avatták őt nemcsak verses regényei:

Murányi Venus-a, *Kemény János*-a és *Charikliá*-ja, hanem az ESZTERHÁZI PÁL nádor tiszteletére írt politikai költeménye is.

Az utóbb említett «*Palinodia tristis Hungariae*» című költeményét mint országgyűlési követ írta 1681-ben, de csak 1695-ben nyomatta ki.¹ A következő században még hat kiadást ért a *Palinodia*, bizonyára nem azért, mert évtizedek multával is alkalmoszerűnek tartották, hanem mert zengzetes verselésében még a későbbi generációk is gyönyörködni kívántak. TOLDY összesen hat kiadását ismerte; *a 3-dikről, melyet mi a nemzeti muzeum könyvtárában találtunk,*² *mitsem tudott.*³

Hogy mért nevezte költeményét Gyöngyösi Palinodiának, — mely görögül énekismétlést, visszaéneklést jelent, megczáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett, — ez, szerintünk, még ma is az eldöntetlen kérdések közé tartozik.

ARANY JÁNOS azt hiszi, hogy Gyöngyösi megbánta e

¹ Mi harmadik kiadását használtuk, melynek címe: *Palinodia tristis Hungariae*. Az az: A maga gyámoltalanságán kesergő és abban a kardos griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, a melyel Magyar-ország mostani állapotját példáza és azt a méltóságos Gróf Eszterházi Pál urnak, azon Magyar-ország palatinussának, kunok és jászok birájának, n. Sopron, Pest, Pilis és Sólt vármegyéknek fő ispánjának, a felséges Leopold tsászár és koronás király urunk ő felsége titkos tanácsának, komornyikjának és Magyar-országnak hely-tartójának, sat. mint kegyelmes urának alázatosan ajánlja nemes Gömör vármegyének a most itt lévő ország gyűlésére küldetett egyik követe, GYÖNGYÖSI ISTVÁN. Most *harmadszor* ki-nyomtatott Budán Landerer Ferencz Leopold által, 1763-dik esztendőben. 8-r., 15 lap.

² 8-r. P. o. hung. 769. jelzet alatt.

³ GYÖNGYÖSI ISTVÁN válogatott poétai munkái. Közli TOLDY FERENCZ. I. 4.

költeményét, szerette volna visszavonni egészen, de mivel kéziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta; hogy hát mégis láttassa véleménye fordultát: *a Palinodia szót függeszté elébe s ajánló levél, latin magasztalás és saját neve kihagyásával bocsátá nyilvánosságra*. Talán csak személyes neheztelése volt Eszterházira; de az is valószínű, hogy e főuraság nem igen vala népszerű a megyei közvélemény előtt, melylyel Gyöngyösi most már kézen fogva haladt, és hogy a kardos griff nem úgy kardoskodott, mint az alsóbb nemesség, a megyei hazafiság várta.*

Aranynak ez a véleménye azonban csak abban az esetben lenne elfogadható, ha Gyöngyösi kéziratát látnók s konstatálhatnók, hogy a kézirat címében csakugyan nem fordul elő a *Palinodia* szó. Úgyde az általunk használt 3-dik kiadás, — a mely pedig tartalmánál fogva az eredeti kéziratnak leginkább megfelel, mert benne van a kéziratban foglalt «*dedicatoria*» Eszterházihoz és az Eszterházi griffjét (címerét) magasztaló négysoros latin vers, — szintén *Palinodia* címet visel s míg az 1695-diki első kiadás főcíme: *Palinodia. Prosopopoeia Hungariae*, ezé: *Palinodia tristis Hungariae*. Mért ne nevezhette volna tehát költeményét Gyöngyösi eredetileg is *Palinodiának*, annyiival is inkább, mert ez a görög szó nemcsak visszaéneklést, hanem *énekismétlést* is jelent. Ha az említett görög kifejezést ilyen értelemben vesszük: akkor a munka címéből azt is következtethetjük, hogy Gyöngyösi már egyszer üdvözölte Eszterházit s *Palinodiájában még egyszer megénekli*. Vagy pedig föltéve, a mit Arany állít, hogy a *Palinodia* szót Gyöngyösi csak a kinyomatás alkalmával függesztette a munka címéhez: a kérdéses kifejezést úgy

* ARANY JÁNOS: Koszorú. 1863. évf. 22. 23. sz.

is magyarázhatjuk, hogy a költő nyomtatásban *ismétli* a kéziratban már elterjedt énekét.

Gyöngyösi költeménye inkább remek verselése, mint politikai vonatkozásai által tűnik ki. Tartalma röviden az, hogy a Magyarországot jelképező Nympha a szőke Duna partján bánatba merülve síránczik, míg meg nem jelenik vigasztalására az Eszterházi nádort személyesítő griff-madár, mely aztán orvosolja minden baját s visszaadja neki régi boldogságát.

A búslakodó Nympha, hajdani jólléte felett ekként kesereg:

«Boldog mivoltomból im' mire jutottam:
Eldültek oszlopim, kikhez támaszkodtam,
Fiaim mostohák, tőlök elhagyattam,
Nincsen kihez biznom, árvául maradtam.

Országokat biró régi fegyveremnek,
Kivel ragyogtattam szép fényét híremnek,
Kihajlott az éle, s ereje kezemnek
Lankadt, s bátorsága elesett szívemnek.

Szép bővölködésem jutott rút szükségre,
Kedven élt világom kedvrontó ínségre,
Hasznos nyereségem káros veszteségre,
Kincses gazdagságom pusztás szegénységre.

Vigasságom gyászra, romlásra épségem,
Adózó pórságra szabad nemességem:
Így homályosodott régi fényességem,
Bővül pedig most is naponként ínségem!»

Majd elmondja, hogy máskor is érte őt sok csapás; de mindig volt, a ki megvédje az elbukástól:

«Forogván sokféle ellenség kezében,
Estem a *sasnak* is némelykor körmében

Néha tollaimat tépte is mérgében,
De hogy épen rontson, nem volt erejében.

Volt oly, szorongatni aki nem engedett,
Feltámadt mellettem s meg is verekedett,
Körme közül kivont, éltem menekedett,
A sas mint én sokszor bővebben szenyvedett.

A *holdnak* szarva is reám gyakran öklelt.
De az is sok vissza-csapó ellenzést lelt,
Mert volt ellene is, ki mellettem felkelt
S az ő sértésénél rajta nagyobbbat szelt.»

A griff-madár követe így vigasztalja a buslakodót :

«De minthogy a griff vont már kardot melletted,
Ne féltsed ügyedet, mint eddig féltetted,
Ha mi veszély kereng tovább körülletted,
Kiszáll ez az ellen s megfelel éretted.»

S a Nympha bízván a griff-madár ígéretében, megnyugszik :

«A sasos Jupiter, Junóval maga is
Örvendez, a griffet dicséri s áldja is,
Nem búsúl, mint elébb, az árva Nimfa is,
Bízván, hogy jobban lész már az ő dolga is.»

Az uralkodóház családi hagyományaihoz kegyelettel ragaszkodó, vallásos kedélyű Mária Terézia, gondolkodásának minden fenköltsege mellett, érzéketlen maradt a vallásszabadság ama nagy elve iránt, melyet kortársa, Nagy Frigyes úgy fejezett ki, hogy «mindenkinek jogában áll a maga módja szerint üdvözülni»; de ama tulajdonai nem gátolták meg őt abban, hogy szembeszálljon még saját vallásának papjaival, a róm. katolikus hierarchiával is pl. akkor,

midőn a tanügy olyatén átalakításáról volt szó, mely a közművelődés érdekeinek, meggyőződése szerint, leginkább megfelelt. Az abszolutizmushoz való ragaszkodása viszont, ellenségévé tette őt annak a szabadabb áramlatnak, mely a nép részvételét követelte az államhatalom gyakorlásában; de másrésről kötelességeket rótt reá a nép irányában s ama kötelességek lelkiismeretes teljesítése által a nép jólétét és boldogulását vélte előmozdíthatni.

Nem tartozunk ahoz az iskolához, melynek az újabb irodalomban TOLDY FERENCZ volt egyik legkiválóbb szószólója s mely a nagy királynő magasztalásában határt nem ismer; * de azt sem helyeseljük, ha Mária Terézia gyámkodó politikáját nem a maga kora exigenciái szempontjából, hanem a mai korban hangoztatott «tout pour le peuple et par le peuple»-féle elvek alapján ítélik meg.

A nemzet zömének, a köznemességnek hátramaradottsága, érzéketlensége a kulturális törekvések iránt, makacs ragaszkodása a régi, megrögzött szokásokhoz és erkölcsökhöz, — az autokratikus hajlamokkal bíró királynében megérlelték az elhatározást, hogy a fölvilágosodás zászlaját maga vegye a kezébe. De másrésről ép a nemzet kiskorúságára való tekintetből tanácsosnak vélte a fölvilágosodás határait pontosan megszabni, nehogy a művelődés eszközei által féktelenül terjesztett szabadabb szellem megzavarja az emberek fejét s olyan áramlatot idézzon elő, mely legfőképen az autokrátiára, másodsorban aztán magára az államra is végzetessé válhatnék.

A tudományt, az iskolát, a sajtót, a közművelődés eme

* Dr. TOLDY FERENCZ: Mária Terézia. Emlékbeszéd, melyet a m. kir. tudom. egyetemnek ujjaalakíttatása XCII. évfordulóján tartott. Buda, 1872.

legkiválóbb tényezőit, a királynő maga vette ápolás alá s különös gondot fordított mindenikre; működésüket azonban nem mulasztotta el egyszersmind megfelelő korlátok közé szorítani.

A tudományos igazságok sikereőbb terjesztése céljából újjászervezte az egyetemet; de kora szellemétől nem szabadulhatva, az egyetemre is bevitte az állami gyámködást. Részletes utasítással látja el például az észjog leendő tanárát, mely szerint a természetjogot MARTINI «*Positiones de lege naturali*», a közönséges állam- és nemzetközi jogot pedig ugyancsak MARTINI «*Positiones de jure civitatis*» című munkája fonalán tanítsa; hallgatóit a tudomány irodalmával ismertesse meg; a híresebb írók fény- és árnyoldalait fejtse ki; a vallásra és államra nézve veszélyes tévtanokat czáfolja, különösen pedig azokat GROTIUS munkája tanulmányozására buzdítsa: «quod apud omnes gentes summæ est auctoritatis», stb. stb.*

Az iskolaügy hatalmas lendületet nyer Mária Terézia alatt; de úgy a közép-, mint különösen a népiskolák állami gyámság alá helyeztetnek s a bürokraciát új hivatalok felállításával megerősítik, hogy a kormány az iskolákat annál hatályosabban ellenőrizhesse, sőt a használandó tankönyvek kiszemelését is a helytartó-tanács kebelében felállított tanulmányi bizottmánynak teszik kötelességévé.

A felvilágosodás eszközei közt azonban a legszigorúbb ellenőrzés és felügyelet alá helyezte a királynő a sajtót. A prot. sajtótermékek ellen valóságos irtó hadjáratot indított, mely egészen tervszerűleg folyt. A terveket időszakonként, részint a főpapság kiválóbb tagjai, részint a hely-

* DR. PAULER TIVADAR: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 282. l.

tartó-tanács állapították meg, mely utóbbinak a protestánsok iránti ellenséges indulatát semmi se mutatja annyira, mint az a tény, hogy három intézményében is (egy 1768-ban, egy 1776-ban s egy 1778-ban kelt intézményében) «eretnekeknek» nevezi az evangélikusokat.* A főpapok közül különösen a magyarországi összes felsőbb és alsóbb iskolák felügyelőjévé kinevezett gr. BARKÓCZY FERENCZ primás vesz tevékeny részt az eretnek sajtó és iskolák ellen megindított hajszában. Amidőn 1762-ben iskolai felügyelővé kinevezték, Mária Terézia felszólította őt, hogy adjon véleményt, mikép kelljen bánni ezentúl a magyar protestánsokkal? Eme felhívásnak eleget teendő, terjedelmes memorandumban adja elő a maga véleményét. Szerinte a sanctum propositum elérése végett, a mi nem egyéb, mint a magyar protestantizmus teljes kiirtása, a *szelid* eszközöket kell először megpróbálni. Ilyen lenne a többi közt a külföldi eretnek könyvek importálásának szigorú megtiltása, a hazaiaknak az ő terve szerinti cenzurája, stb.**

S a királynő, a saját hajlamainak különben is megfelelő tanácsokat készséggel követte. A protestáns könyvek behozatalát megtiltotta; protestáns iskolai könyveket katolikus cenzorok approbatioja nélkül kiadni nem volt szabad; a vallásos könyvek használata protestáns iskolákban nem engedtetett meg; végre a könyvrendőrség (Bücherpolizei) utasított, hogy a bibliákat, kátekát kutassa fel s a megtaláltakat égesse meg.

A cenzura mindig részrehajló volt; kegyetlen a protestáns s elnéző a katolikus írókkal szemben. De a BAHIL

* IRINYI JÓZSEF: Az 1790/1. 26. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 14. l.

** RÉVÉSZ IMRE: Adalékok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez. 2-ik kiadás. 19. l.

MÁTYÁS és BIRÓ MÁRTON esete már valósággal botrányos színben tüntette fel a cenzúra részrehajlását.

Bahil Mátyás, eperjesi evangélikus lelkészt a könyvrendőrség tömlöczbe vetette, a miért a katolikus egyház ellen írt «*Vom Ursprung und der Ausbreitung des Papstthums*» című könyvet cseh nyelvre le merte fordítani; és a szegény lelkésznek még rosszabb sorsa lett volna, ha tömlöczéből megszökve, Sziléziába nem menekül Nagy Frigyes védszárnyai alá. A veszpremi püspök, Biró Márton ellenben 1750-ben, magának a királynőnek dedikálva, minden akadály nélkül kinyomatta Győrben és terjesztette a hirhedt «*Enchiridion*»-t,* a melyben pedig a hatalom egyenesen fölszólíttatik az eretnokség kiirtására, az elmés püspök megjegyvezvén, hogy mivel a kath. egyház vért nem szomjuhozik, megelégszik azzal, ha a protestánsokat megégetik.**

Biró könyve nagy visszatetszést szült nemcsak idehaza, de a protestáns Poroszországban is, különösen a porosz udvari körökben. II. FRIGYES, SCHAFFGOTSCH boroszlói püspökhöz levelet intézett, melyben felszólítja őt, hogy befolyásával hasson oda, hogy a magyarországi püspökök hagyjanak fel a protestánsok üldözésével. Mire Schaffgotsch a maga részéről is roszalását fejezvén ki a magyar püspökök s különösen Biró Márton eljárása felett, a dolgot

* *Enchiridion. MARTINI BIRONIS, Padani, episcopi Vesprimiensis, de fide, hæresiarchis, ac eorum asseclis; in genere de apostatis, deque constitutionibus atque decretis imperatorum ac regum contra dissipatores catholicæ ecclesiæ editis. Diotrephi, seu catholicis in Hungaria commorantibus, ad M. Theresiam in negotio religionis 1749. recurrentibus, responsionis loco, christiana charitate exhibitum. Jaurini, 1750. 4-r., 208 lap.*

** *I. m. 21. l.*

közölte a pápával, a ki aztán a berlini államtanácsához intézett iratában kinyilatkoztatta, hogy ő a magyar püspökök törekvéseit nem helyesli s a porosz király kívánságához képest a magyar protestánsok ügyében szívesen elvállalja ugyan a közbenjárást; de kijelenti egyszersmind, hogy óvatosan kell a dologban eljárnia, nehogy úgy tünjék fel a világ előtt, mintha ő lenne a protestánsok protektora. Mindenesetre keresni és találni fog alkalmas módot arra nézve, hogy tudtára adja a magyar püspöki karnak a fölötti roszalását, hogy túlbuzgalomból inkább kárt okoznak, semmint használnak az egyháznak.

A pápa föllépésének volt is eredménye, a mennyiben 1751. aug. 5-kén Biró «Enchiridion»-jának elkobzására kiadta a királynő a rendeletet; de okulva egyszersmind ezen az eseten, szigorún megtiltatott a protestánsoknak, hogy esetleges panaszaik orvoslása végett máskor külföldi hatalomhoz folyamodjanak.*

Érdekes jelenség, hogy ugyanaz a Biró Márton, a ki Enchiridionjában 1750-ben vad szenvedélylyel hirdette a türelmetlenség ígéit, egy évvel később, az országgyűlés megnyitásakor tartott s később nyomtatásban is megjelent prédikációjában,** a békesség, igazság és felebaráti szere-

* Geschichte d. ev. Kirche in Ungarn. 410—425. ll.

** Comitia. Az az : Ország-gyűlése, mellyen Magyar-országban, mint egy titkos Jerusalemben, békesség és igazság hirdettetik. Jerusalem, annyit térszen mint békességnek látása : itt tartatik a gyülekezet, mert szép rendel a hegyek ő körüle, és az Ur az ő népe körül : és ugyan a végre gyülekeztek így öszve, hogy a hegyek vegyék-bé a békességet a népnek, és a balmok az igazságot. Melly ország-gyűlése midőn 1751. esztendőben királyi szabad városban, Posonyban, husvét után való első vasárnapon fölséges Maria Theresia, romai császárné, Magyar és Cseh országi koronás királyunk s királyné kegyelmes aszszonyunk dicsőséges

tet szószólójává csapott fel. «Elsőben is — így szólt a többi közt a templomban összegyűlt rendekhez, hallgatóihoz — istennel, a penitentia-tartás, lelki töredelmesség és bűneinkből való kitérés által megbékélvén, azután pedig *egymás között felebaráti tiszta igaz szeretetben* in congregatione iustorum, az igazaknak gyülekezetében, társaságában, békességesen élvén, így osztán e mostani ország gyűlését is ilyen egyenlő szeretetben, egyértelemmel, békességesen elvégezvén, országló királyné, kegyelmes asszonyunknak hálaadással és vigasztalással egyenlőképen mondhatjuk mindnyájan: nunc dimittis servos tuos secundum verbum tuum in pace, most bocsátd el a te magyar hív szolgálodat, jobbagyaidat a te igéd szerint békességben.»

Mária Terézia a sajtóügyi hatóságokat egészen újra szervezte s azoknak eljárására vonatkozólag új rendszabályokat állapított meg.

1745-ben a helytartó-tanács bízott meg az előleges könyvvizsgálattal, s minthogy a helytartó-tanács székhelye Pozsonyban volt, ezt a cenzurát *pozsonyi cenzurának* nevezték el. Ez alatt a név alatt szerepel a históriában még ma is.

[VAJKOVICS IMRE, jezsuita, ki mint revizor működött a helytartó-tanács kebelében s a ki ennél fogva közvetlen tapasztalatból ismerte a cenzura egész szervezetét, egy alább tüzetesen ismertetendő művében részletesen leírta a könyvvizsgálat tekintetében követett procedurát, úgy, a mint azt az 1745-ki rendelet megállapította. Gr. BERCHTOLDT

országlása alatt, és anyai gondviselése, kegyelme, és rendelése által kezdődnék, a hegyeknek és halmoknak titkos értelmére, a békességet és igazságot magyarázta, M. PADÁNYI BIRÓ MÁRTON, weszprémi püspök. Pozsonyban, nyomt. Landerer Mihály János által. 4-r., 27 lap.

FERENCZ, pozsonyi prépost, majd besztercebányai püspök, kéziratban maradt művében: «*Systematica collectio ideal. et praecipuar. b. resolutionum reg. in negotio revisionis librorum emanatarum,*»* bizonyára szintén találhnánk adatokat a Mária Terézia korabeli könyvvizsgálatra vonatkozólag; de az említett gyűjtemény nem állott rendelkezésünkre.

A mint valamely könyv a harminczad-hivatalba érkezett és erről az ügyesség (publicus officialis) a helytartó-tanács kebelében szervezett egyházi bizottság elnökének: az esztergomi érseknek, vagy helyettesének, a ki mindig valamelyik püspök volt, jelentést tett, ez utóbbi megbirálás végett átadta az illető művet a revizoroknak. Ezeknek kötelességek voltak a bírálatot haladéktalanul elkészíteni és írásba foglalva beterjeszteni az egyházi bizottsághoz. A bizottság, — melynek tanácskozásain a világi ülnökökön kívül mindig jelen kellett lennie két püspöknek is (kik közül az egyik elnökölt), — a benyújtott bírálatot megvitatván, saját véleményével együtt a helytartó-tanács elé vitte azt, ez levén hivatta véglegesen dönteni a könyvek sorsa felett. Ha aztán a helytartó-tanács ítélete, mely a kancellária útján ő felségéhez küldetett fel, megerősítést nyert, az ítélet végrehajtás végett ismét a helytartó-tanácshoz küldetett le.**

Az előadottakból látható, hogy főszerepük volt a könyvvizsgálat körül a revizoroknak s ép azért a revizorok megválasztása tekintetében a klérus rendkívül körültekintő és óvatos volt. Olyan ember vált be revizornak, mint Vajkovics, ki vak engedelmességgel viseltetett egyházi felsőbbbsége iránt, s a ki — mint később közzétett munkáiból meggyő-

* Schematismus historicus diocesis Neosoliensis. Pro anno 1876. p. 10.

** VAJKOVICS: Dissertatio de potestate principum saecularium in censuram librorum. 24. l.

zódhetünk — a cenzurát kizárólag a katholicizmus hatalmi eszközének tekintette.

— A revizor hivatottságát, éberségét, ügyességét, szigorát, s általában előnyös személyi tulajdonait azonban még nem tekintette kielégítő biztosítékoknak a klérus arra nézve, hogy az egyház intenciói szerint járnak el tisztökben: ennél fogva ALTHAN váczai püspök utasítást készített számukra, mely a helytartó-tanácsban 1747. márcz. 1-jén kihirdettetvén, a revizorok által pontosan végre is hajtattott.

Az utasítás következő nyolcz pontból állt:

1. A királyi revizorok az esztergomi érsektől vagy ennek helyettesétől átvevén a megbirálandó könyvet, az átvétel napját, a könyv czímét pontosan följegyzik s a könyv átvételéről térítvényt állítanak ki.

2. Szigorúan ügyelniök kell arra, hogy a könyv címe, nyomtatási helye, valamint a szerző és a nyomdász neve megjelöltesse.

3. A revíziót abban a sorrendben kell végezniök, a mint azt a revizori hivatal igazgatója megszabja.

4. Ha a revizorok a vizsgálat alatt levő műben olyasmit találnak, a mi az állam vagy a jó erkölcs szempontjából botrányos, vagy a mi a róm. kath. vallásra, a kath. egyház fejeire s általában a klérusra nézve sérelmes: ezeket a locuosokat, a fejezet és a lapszám pontos megjelölésével, birálataukban kiemelik és közlik egész terjedelmökben.

5. Mivel a tapasztalás azt mutatja, hogy az akatholikusok által írt *politikai* vagy más indifferens tartalmú könyvek gyakran vallási kérdésekkel is foglalkoznak s hamis dogmákat és atheisztikus tanokat terjesztenek indifferens alakban, a mi a közönségre és az egyetemes keresztyénségre nézve a legveszedelmesebb és legkárhozatosabb; mivel másrésről tapasztaltatott, hogy a polgári hatóságok, me-

lyekre eddig a politikai könyvek cenzurája bízva volt, az olyanféle iratok imposzturáit nem képesek észrevenni, — nem is fedezheti azokat fel más, mint a kinek *jó szeme van* (quas etiam non nisi bene oculatus discernit); — sőt mivel a politikai hatóságok által a revízióval akatholikusok is megbíztatnak: ennél fogva szükséges, hogy a revízorok hatásköre a politikai és indifferens könyvek revíziójára szintén kiterjesztessék s az említett művek revízióját a legnagyobb szorgalommal és a legrendszeresebben végezzék.

6. Ügyelni kell a nyomdászokra, hogy holmi nászдалok alakjában vagy más palástoló cím alatt, a szerző nevének elhallgatásával, előleges cenzura nélkül semmit ki ne nyommassanak.

7. *A revízorok el ne mulasztják, hogy a legkegyelmesebb szándéknak megfelelőleg, a revízió alkalmával a könyvekben talált hibákat az egyházi (dioecesan) hatóságoknak is bejelentsek, hogy azok jogaikkal élhessenek.*

8. Ha végre akatholikus művekben a revízorok sem az állam, sem a jó erkölcsök szempontjából semmi megbotránkoztatót nem találnak: ezt szintén tartoznak, az illető művek és szerzőik megnevezésével, az előírt mód szerint bejelenteni.*

A fennebbiekben bemutatott utasításból látható, hogy a pozsonyi *világi* cenzurának is legfőbb hivatása volt ugyan a kath. egyház érdekeit védelmezni; de azért — a mint ugyancsak az említett utasítás 7-dik pontjából kitűnik — az egyházi hatóságok könyvvizsgálati joga szintén fenntartott. Mária Terézia dualisztikus könyvvizsgálati rendszere tehát nem azért volt dualisztikus, mert kettős feladatot végzett, mert hiszen a cenzura mindkét ágának végintentiója

* VAJKOVICS i. m. 26—34. ll.

ugyanaz volt; hanem mert az emberi szellemre nézve kétszeresen nyomasztó amaz elv szerint volt szervezve, mely szerint a könyvvizsgálat joga nemcsak az egyházat illeti meg, hanem egyszersmind fejedelmi jog is.

Míg az Althan féle utasításokban a cenzor által kövendő irányelvek állapítottak meg: a klérus gondoskodott egyszersmind arról is, hogy a hívek szintén ismerjék meg az egyház álláspontját a sajtóval szemben, s kellőképen tájékozva legyenek a tekintetben, hogy katolikus létökre mit szabad és mit nem szabad olvasniok.

Egy pozsonyi jezsuita — valószínűleg valamelyik revizor — ad erre nézve oktatást a híveknek, népies modorban, kérdések és feleletek alakjában fejtven ki gondolatait, illetőleg az egyház nézeteit a veszedelmes könyvek olvasása felől.*

Mindenekelőtt meghatározza, mik az úgynevezett veszedelmes könyvek? Három kategóriába osztja ezeket. Az elsőbe tartoznak az erkölestelen iratok, a milyenek pl. a regények, ódák, énekek, nászdalok, színművek, pásztori játékok, szóval a poétikus művek. A második kategória alá esnek az akatholikus könyvek, pl. az eretnek-bibliák, eretnekek által írt vallási-, énekes- és imakönyvek, történeti munkák, útleírások. Végre a harmadik osztályba a szabad gondolkodóknak a kinyilatkoztatott vallás ellen írt művei sorozandók, melyek ilyféle címek alatt szoktak megjelenni: Az észszerű vallás; A természet jogai; A társadalmi élet kötelességei; A czeremóniák és vallási szokások kritikai méltatása stb.

Az efajta olvasmányokat szent Chrysostomus nem

* Gedanken über das freye Lesen gefährlicher Bücher. Ex biblioth. polem.-catech. Posoniensi soc. Jesu. Pressburg, gedr. bey Johann Michael Landerer. 1771. 8-r., 24 lap.

hiába nevezte a «sátán fegyverének» (arma dæmonum) és az «egyház romlásának» (ecclesiæ subversio), mert a szerző szerint, midőn kioltják a keresztyén lélek hitvilágának utolsó sugarát is, tönkre teszik egyszersmind a közboldogságot. Hatásuk különösen végzetes lehet a fiatal emberre és a nőre nézve. A fiatal lélek benyomásai örökéleten át fennmaradnak; a nő, gyöngeségénél fogva, könnyen rosz útra tévedhet. Ép azért kívánatos, hogy a nő mindig valamely okos és kegyes lelkipásztor tanácsával éljen olvasmányai megválasztásában.

De általában mindenki tartózkodik a gonosz olvasmányoktól, annyival is inkább, mert az egyház a veszedelmes könyvek olvasását átok alatt tiltja s csak azoknak engedi meg, a kik e tekintetben különös fölhatalmazást nyernek az egyház fejétől. Sőt a jó katolikusként még megtűrni sem szabad házában gonosz könyveket, nehogy akár neki magának, akár valami ismerősének alkalma legyen azokat elolvasni.

Az egyház tolmácsa a hívek számára adott leczkéjét azal fejzei be, hogy kárhózzattal fenyegeti nemcsak a gonosz könyvek olvasóit, de azt is, a ki ilyen könyvet titokban árul és terjeszt s akár mint szerző, akár mint fordító napvilágra hoz.

Mária Terézia a könyvvizsgálat jogára, mint fejedelmi jogra támaszkodva, nem elégedett meg a præventiv cenzurával, hanem a repressiv könyvvizsgálatot is életbe léptette s ez utóbbira különös súlyt fektetett. Egy külön hivatalt szervezett: a könyvrendőrséget (Bücherpolizei), mely a legsebésebb hatáskörrel végezte feladatát.

A könyvrendőrség ügyelt fel a nyomdákra, melyek Mária Terézia alatt is csak szabadalom mellett működhettek. Mindamellett Erdélyben kilencz nyomda nem birt privilé-

giummal egész 1773-ig, a mikor az okt. 23-kán kiadott rendelet meghagyta, hogy ezentúl legfelsőbb engedelem nélkül ily könyvnyomda fel ne állíttassék. Ugyanez a rendelet ismétli ama tilalmat, mely szerint a nyomdászok — könyvnyomdájok elkobzásának terhe alatt — semmi iratot vagy könyvet, mielőtt azt a cenzor jóvá nem hagyta volna, sajtó alá bocsátani ne merészkedjenek.*

A könyvrendőrségnek állt jogában és kötelességében, az állam- és egyházellenes könyveket betiltani, azoknak példányait elkobozni. S hogy ezt a feladatát annál sikeresebben megoldhassa és saját rendeleteinek tömkelegében annál biztosabban eligazodhassék, a római kuria példáját követve, jegyzéket vezetett a betiltott könyvekről, az úgynevezett *catalogus librorum prohibitorum*, mely aztán 1765-ben, majd megbővítve 1774-ben, ki is nyomatott.

Ez a katalógus a könyvrendőrségnek nemcsak szigorúsága, de együgyűsége mellett is fényes tanubizonyságot tesz. Hogy VOLTAIRE és ROUSSEAU belekerültek a katalógusba, azon nincs mit csudálkozni; de hogy a tiltott könyvek közt szerepeltek még MENDELSON *«Phaedon»*-ja, vagy SÜSSMILCH *«Göttliche Ordnung»*-ja is, ez már csakugyan feltűnő. Hát ahoz mit szóljunk, hogy még a királynő kedvencz tudósának, a monarchia hivatalos állambölcseleljének, SONNENFELS-nek is a kínvallatások ellen írt könyvét betiltották, holott mielőtt ez megtörtént volna, kiadták a rendeletet, melylyel a kínvallatásokat tényleg csakugyan eltörölték. Az 1774-diki katalógusba még egy orvostudományi mű is belekerült: *«Hausapothecke sowohl zur menschlichen Gesundheit, als auch für Pferde, Rind, Schwein u. Schaafvieh»* (Leipzig, 1771, in 8),** mely hogy mit tartalmazha-

* Gutenberg. Nyomdászati szakközlöny. Eger, 1866. 14. 15. sz.

** Cat. libr. prohib. 1774. p. 140.

tott, a mi miatt a tiltott könyvek közé iktatták, valóban el se tudjuk képzelni. De ami már valóban komikus színben tünteti fel a könyvrendőrség eljárását, az, hogy 1777-ben magát a katalógust is beiktatták a katalógusba, vagyis a tiltott könyvek közé sorozták, «nehogy abból a rossz emberek a rossz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék».*

Az index csak a tiltott könyveket tartalmazta. De ezeken kívül voltak még úgynevezett *félíg* tiltott könyvek is, melyeket a cenzura «erga schedam», «eruditis», «acatholicis», «continuantibus» jelzőkkel látott el s melyekhez a könyvrendőrség különös engedélye mellett, csupán néhány tudós vagy protestáns vallású egyén juthatott.

A könyvrendőrség hatáskörébe tartozott végül a könyvkereskedésre való felügyelet is. A könyvkereskedés ép úgy meg volt rendszabályozva, mint a nyomdászat.]

Ha a cenzura kimerítő történetét akarnók megírni, egész terjedelmökben kellene bemutatnunk a könyvkereskedésre vonatkozó rendeleteket, melyek KOVACHICH MÁRTON-nak a nemzeti muzeum kéziratárában levő gyűjteményében találhatók fel. Minthogy azonban csak vázlatot írunk: elégnék tartjuk az említett rendeletek kivonatos ismertetését.

A zsidóknak a keresztyén könyvekkel való kereskedést — az illető könyvek confiscatiójának terhe alatt — két rendelet is megtiltja, az egyik 1770-ben, a másik 1771-ben kelt.**

* WIESNER i. m. 131. l.

** Librorum christianorum quæstus judæis interdictus. — Judæi ab omni quæstu librorum christianorum tam novorum quam atritorum eorumdemque ex alienis provinciis invectione sub pœna confiscationis inhibiti.

A kalendáriumokra vonatkozólag Kovachich gyűjteményében négy rendeletet találunk. Az egyikben elrendeltetik, hogy a bekeblezett könyvárusok és könyvnyomdászok informáltassanak, hogy minő föltételek mellett kaphatnak privilégiumot kalendáriumok nyomtatására; ¹ egy másik a honi kereskedőknek kalendáriumi privilégiumát megvédelmezendő, a külföldi naptárak árulását csak az alatt a föltétel alatt engedi meg, ha azokból a naptári részt kiszakítják; ² két rendelet pedig, melyek közül az egyik 1776-ban, a másik 1777-ben bocsáttatott ki, a kalendáriumok nyomtatására és árulására nézve általános statutumokat tartalmaz. ³

Legérdekesebb azonban az 1772. augusztus havában kibocsáttott rendelet az állandóan Magyarország területén tartózkodó könyvárusok számára, ⁴ melyben a hazai könyvkereskedők qualificatiója és jogviszonyaik állapíttatnak meg.

E szerint könyvkereskedésre jogot csak az nyerhet, a ki előzőleg már legalább négy évig szolgált ilyen kereskedésben, a ki a különböző tudományszakokban az írók és iratok körül szerzett ismereteinek bizonyosságát adja valamely cs. kir. egyetemen leteendő vizsgálaton, s a ki bizonyos meghatározott pénzalappal rendelkezik.

¹ Bibliopolis et typographis gremialibus ad qualia nam et sub quibus titulis imprimi solita calendaria privilegia regia concessa sint, informatio præstanda.

² Calendaria externa quæ utiles et memoria dignas materias in se continent, per censuram prævie approbata, non aliter quam exmissis mensibus et diebus venui exponenda.

³ Calendariorum impressionis et venditionis in merito emanata benigna resolutio. — Calendariorum in regno hoc imprimendorum intuitu norma per suam majestatem statuta.

⁴ Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiler manentibus.

Könyvkereskedés nyitására a helytartó-tanács át engedélyt.

A könyvárusnak szabadságában áll bárminő könyvekkel — kivéve a tiltottakat — kereskedni.

A nyomdászok és könyvkötők a könyvkereskedéstől eltiltatnak.

A könyvárusoknak joguk van a kereskedésükbe veendő könyvek részére nyomtatási engedélyt kérni, s ha az engedély megadatott, az örökös tartományokban egy könyvárusnak sem engedtetik meg a szabadalom tartama alatt az ilyen könyvet, akár toldásokkal, akár a nélkül, kinyomtatni vagy annak itthon vagy kint nyomtatott példányaait árulni, és pedig elkobzás vagy más, a szabadalomban megjelölt büntetés terhe alatt.*

Azalatt, míg a cenzura és a könyvrendőrség a monarchia határain belül végezte szellemirtó munkáját, a vámhivatalok a szabadabb iránynak külföldről való beáramlását akadályozták meg. A francia encyclopedisták ki voltak rekesztve a monarchia területéről, sőt még MONTESQUIEU művei is csak VAN SWIETEN-nek, az udvari könyvvizsgáló bizottság elnökének hosszas kérése és sürgetése után kaptak engedélyt a bejövételre.

De különösen a protestánsoknak volt lehetetlenné téve a külföldi hitsorsosaikkal való érintkezés. A mellett, hogy külföldi akadémiák látogatását csak kivételesen, nagy kegyelemből engedték meg egy-egy hittanhallgatónak vagy mágnás-fiúnak, a protestáns szellemben írt idegen könyvek behozatala általában tiltva volt. A debreczeni főiskola tanárai 1763. novemb. 9-éről egyenesen a királynőhöz folya-

* BÉKESI EMIL közleménye. *Magyar Könyv-szemle*, 1883. évf. 266—269.

modtak, hogy a külföldre menetelt engedje meg s a könyvek behozása ellen fennállott rideg tilalmat vonja vissza. * De mind hiába. Még a hétéves háborúból visszatért csapatok katonái se kerülhették ki, hogy a vámhivatalnokok meg ne motozzák őket, miután kisült, hogy többen közülök Németországban eretnek iratokkal látták el magukat s azokat be akarták hozni az országba. S midőn e miatt néhányszor összeverekedtek a vámőrökkel, kemény rendelet érkezett le hozzájuk, melyben kötelességökké tétetett, hogy a határon minden ellenszegülés nélkül vessék alá magukat a motozásnak. **

Mégis megtörtént egyszer, hogy egy igénytelen református papjelölt — a könyvrendőrség egyenes beleegyezésével — egész csomó eretnek könyvet hozott haza magával.

Az érdekes esetet Wiesner így adja elő:

Nagy Frigyes 1750-ben, a potsdami kertben, egy fiatal emberrel találkozott, kinek idegenszerű ruhaviselete feltűnt neki. Beszédbe ereszkedvén vele, kitűnt, hogy a fiatal ember Magyarországból való papjelölt, ki theológiát hallgatott oderai Frankfurtban s hazatérése előtt még látni akarta a királyi rezidenciát. A királynak annyira megtetszett az ifjú, hogy felszólította, maradjon Poroszországban, egyszer-smind megígérte, hogy gondoskodni fog róla. A papjelölt családi körülményeit hozván fel okul, az ajánlatot visszautasította. Mire a király ismét fölhevta, hogy kérjen hát tőle valami más kegyet s midőn a kandidátus azt felelte, hogy ő nem tud mit kérni a királytól, Frigyes meglepetve eme ritka szerénység által, csudálkozását fejezte ki, hogy ő ne lenne képes *neki* semmiféle szívesseget tenni.

* RÉVÉSZ IMRE: Adalékok a magyar prot. iskolák autonómiájának történetéhez. 24. l.

** WIESNER i. m. 109.

Végre a kandidátus előállt egy kéréssel. Én, úgymond, több bölcsészeti és theologiai munkát szereztem magamnak, a mik Ausztriában tiltva vannak. A jezsuiták elveszik azokat tőlem, mihelyt Bécsbe megérkezem. Legyen kegyes tehát fölséged . . . — Isten nevében vidd magaddal könyveidet — szakítá őt félbe Frigyes, — sőt végy még magadnak többet is, a mikről gondolod, hogy Bécsben erősen el vannak tiltva, s a mikre még általában szükséged van. S ha Bécsben a könyveket el akarnák tőled venni, mondd, hogy tőlem kaptad azokat. Erre ugyan a tisztelendő urak nem sokat adnak; de nem tesz semmit. Ha elvették könyveidet, menj el azonnal követemhez s beszélj el neki az egész történetet, s mindazt, a mit most tőlem hallottál. Azután szállj meg a legelső vendéglőben és élj ott urasan. Minden nap el kell költened legalább egy aranyat s maradj veszteg mindaddig, míg a könyveidet haza nem küldik.

A király erre bement a palotába; de csakhamar visszatért a kandidátushoz s átadott neki egy papirost, melyre ez volt írva: «Engedély, a mi költségünkre Bécsben tartózkodni. Frigyes.» A kandidátus utasíttatott, hogy ezt az írást adja át a porosz követnek s hogy általában a kapott instructiók szerint járjon el. Megigérte még a király, hogy megszerzi számára Magyarországon a legjobb eklézsiát, azután szerencsés utat kívánván neki, elvált tőle.

HETYÉSI * — mert így hívták a papjelöltet, — összevásárolt annyi tiltott könyvet, a mennyit csak összevásárolhatott, azután utnak indult. A bécsi vámsorompónál a könyveit csakugyan lefoglalták s elkobozták. Erre Hetyési, hogy könyveit visszakapja, a porosz követhez fordult.

* WIESNER-nél *Hedhesi*, a mi azonban a magyaros hangzású *Hetyési* eltorzítása.

A követ, miután már akkor a király által kellőképen instruálva volt, a fiatal embert a székváros legelső vendéglőjében elhelyezte, s az ügy állásáról az értesítést elküldte Berlinbe. A mint a berlini kabinet ezt a tudósítást megkapta, rögtön rendeletet bocsátott ki, mely szerint a jezsuiták boroszlói gazdag könyvtára bezárandó s őrizet alá helyezendő. A megrémült jezsuiták hiába törték a fejöket a hirtelen kegyvesztés okai fölött; küldöttséget indítottak tehát Potsdamba, hogy a zivatart elhárítsák a fejök felől.

Frigyes négy hétig várakoztatta az audientiára a küldöttséget, mialatt a fiatal Hetyési Bécsben a királyi utasítás szerint, élte világát. Végre elfogadta őket a király; de ahelyett hogy segített volna a bajukon, utasította őket bécsi követéhez s tanácsolta nekik, hogy ajánlják őt (már t. i. a királyt) a bécsi könyvvizsgálók kegyeibe. A küldöttség e célzást nem értette el. A boroszlói kegyes férfiak még egy deputatiót küldtek Bécsbe, hogy ott végre a szükséges fölvilágosítást megnyerjék. A bécsi porosz követ, a kihez fordultak, sajnálkozással jelentette ki, hogy semmiféle fölvilágosítással nem szolgálhat; de úgy odavetőleg megjegyzé, hogy van itt egy fiatal ember, a kitől a jezsuiták egy láda könyvet elvettek, talán az többet fog tudni ő nála. Most már tisztán állt a dolog a küldöttek előtt. Azonnal fölkeresték kollegáikat s Hetyési egy óra alatt visszakapta könyveit. Miután még Hetyési vendéglői számláját is kénytelen-kelletlen kiegyenlítették, megkönnyebbülve siettek Potsdamba, hogy kérésüket megújítsák. Frigyes ez alkalommal barátságosan fogadta őket, átadott nekik egy rendeletet, melyben könyvtárukat a zár alól feloldja s egy iratot rektorukhoz, melyben a boroszlói kollégium kötelességévé tétetik, kezességet vállalni arra nézve, hogy e miatt az eset miatt a magyarországi reformátusok semmiféle

kellemetlenségnek nem lesznek kitéve s hogy Hetyési a legjobb papságot fogja megkapni hazájában. És úgy lőn, a mint a király akarta.

A külfölddel való érintkezés azonban bármennyire meg volt is szorítva Mária Terézia alatt, a francia szabad eszmék, világra szóló irodalmuk révén, hozzánk is behatoltak. Ez eszmék kifejezői irodalmunkban a testőrök voltak. 1778-ban megjelenik BESSENYEI *«Magyarság»* (H. n. 8-r., 14 lap) című politikai röpirata, melyet egy évvel előzött meg *«A magyar néző»* (H. és é. n. [1777.] 8-r., 62 lap) című bölcsészeti értekezése, telve politikai eszmékkel. Amabban Bessenyei a magyar nyelv jogai mellett száll síkra, keserű szemrehányásokkal illetvén honfitársait, kik anyanyelvöket teljesen elhanyagolják. Hogy magyarul írni és okoskodni, a nyelv szegénysége miatt ne lehetne, ezt tagadja. Olyan beszéd ez, szerinte, mint ha valaki azt mondaná, hogy az arannyal bővelkedő hegynek hasznát venni nem lehet, mivel nincs, a ki bányát nyitna benne. «Mit tehet arról — úgymond — a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják.» Az ő elve az, hogy «soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta» s hogy «minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.» A magyar tudományosság fejlesztése céljából ajánlja, hogy a budai egyetemen magyar tanárokat alkalmazzanak s hogy ezek a tanárok készítsék el a magyar nyelv szótárát s ültessék át nyelvünkre a külföldi classicus írók munkáit, segítségül vevén maguk mellé a sárospataki kollégium tanárait, minthogy «azok a frizé-

rozatlan fejű filozófusok (t. i. a sárospatakiak) tudnak magyarul s egyébképen is.»

A «*Magyar néző*» előszavában Bessenyei hasonlóképen a magyar nyelv kultiválását sürgeti. «Engedjétek meg, magyarok, — így szól honfitársaihoz — egy szót ott magyarul írni, a hol deákot százezeret írtatok; mert ha a leírt magyar szókat a leírt deák szókkal összetesszük: országunkban jut egy magyarra mindenkor százezer deák szó. E mellett látod, hogy magyarul is csak adtak nevet a dolognak és lehet rajta írni, beszélni.»

Maga a röpirat politikai, erkölcsi és irodalmi axiomákat tartalmaz, melyek az író irányát híven visszatükrözik. Bessenyei a francia írók, de különösen VOLTAIRE hatása alatt állott, azok nyomdokain haladt s megvetéssel fordult el a régi magyar irodalom ízléstelenségeitől, *Markalf*-től, *Argirus*-től, az álmos könyvektől s a nemzetre lidércznyomásként nehezedő papi és prókatori szellem termékeitől. Azt akarta, hogy a magyar irodalom a művelt külföld befolyása alatt produkáljon már egyszer valamit, a mi az ízlést nemesíti, az olvasók látkörét tágítja s a lelket a szép és jó iránt fogékonynya teszi. Ilyen gondolatoktól áthatva írta meg fennebb említett röpiratát.

Ugyancsak BESSENYEI-nek 1777-ben megjelent «*Filozófus*» című vígjátéka (Pesten, 1777. 8-r., 140 lap) ép olyan iránydarab volt, mint akár Eötvös «*Falu jegyzője*». A darab világos tendenciája az, hogy a nemesség előítéleteit ostromozza. *Pontyiban*, a vígjáték főszereplőjében, a néző szemei előtt a középnemességnek egy typicus alakja jelenik meg, ki rövid eszével, nyers, de egyenes jellemével a középnemesség jó és rossz tulajdonságait egyesíti magában, s minthogy contraria juxta se posita magis elucescunt, Pontyi környezete csupa finom emberből áll.

A köznemesség azonban nem akart sehogyse magára ismerni Pontyiban, a mint általában nem mutatott fogékonyságot ama reformeszmék iránt, melyek a testőrség által fölkarolva, ha megfogamzanak, a nemzet megújhodását idézik vala elő.

Mindazonáltal nagy igazságtalanságot követnénk el, ha a nemesség rideg konzervativizmusát a jelenkor viszonyai szerint ítélnők meg.

Ki volt az, a ki a nemesi előjogok megszorítását leginkább sürgette? Az udvar. S miért? Mert a nemesség kiváltságos állása első sorban az ő érdekeivel ellenkezett. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy a nemesség — még ha önzését legyőzhette volna is — Verbőczy és a Corpus Juris oldala mellől nem tágíthatott akkor, a mikor a Verbőczy-féle szabadalmakról való lemondás fejében csakugyan nem nyert volna egyebet, mint a fejedelmi önkény által különben is korlátozott alkotmányos szabadságának még erősebb megszorítását; mert hiszen minden egyes szabadalom egy-egy szikla volt, melyen az autokratikus hullámcsapások megtörttek.

Ugyde bármily korlátolt eszmekörben mozgott is a mult század második felében a köznemesség, nem lett volna nehéz belátnia, hogy a bécsi udvar álszabadelvűsége s a testőrség által tolmácsolt francia szabadelvűség nem egy úton és nem egy czél felé haladnak. Amaz az autokratia önző érdekeinek szolgálatában áll, ez a nemzet előhaladására törekszik; amaz csupán a nemesi előjogok kiirtását tartja szükségesnek, hogy azoknak romjain az abszolút monarchia épületét tetőzze be; ez a köznemesség előítéleteit, nyers szokásait támadja meg, hogy képesekké tegye őket a kort mozgató közművelődési eszmék megértésére. De ilyenén distinctiók iránt a nemesség nem bírt fogékonyság-

gal. S így, jóllehet a szabadelvűség utóbb említett alakjával szemben bizalmatlankodásra nem volt oka: attól se várt semmi jót. Szabadalmainak védsánczai közé visszahúzódva, a Pontyi-féle figurákon jókat nevetett, a nélkül, hogy rajtuk okult volna; az udvarral pedig elkeseredéssel folytatta a küzdelmet megtámadott előjogainak érdekében.

A nemesség ilyenén hangulata és gondolkozásmódja mellett, a politikai irodalom terén se koronázhatta siker ama felszólalásokat, melyek a nemesi kiváltságok eltörlését sürgették, annyival kevésbé, mert az e tárgyban írt művek az udvar sugalmazására vagy egyenes megbízásából készültek.

Eme kor szegényes irodalmának kétségkívül legérdekesebb terméke KOLLÁR ÁDÁM FERENCZ-nek, az udvari könyvtár custosának röpirata: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum rerum Ungariae libellus singularis*. Vindobonæ, 1764. 8-r., 174 lap. Érdekessé teszik ezt különösen a megjelenéséhez fűződő események. De tartalmánál fogva is mindenesetre a kor legkiválóbb publiczistai művének tekinthető.

Az említett röpirat a fő kérdésben BOSSUET-nek, illetőleg a francia klérusnak ama nyilatkozatára támaszkodik, melylyel a gallikanizmus alapját vetették meg, s mely szerint a jus placeti és a jus patronatus a világi hatalmat az egyházzal szemben azért illeti meg, mert az utóbbi az előbbinek alá van rendelve. Kollár ezt a felfogást nagy eruditióval s megragadó ékesszólással védelmezi. De a mi által röpirata a közönség figyelmét különösen magára vonta, az a kis kitérés, melylyel a nemesi kiváltságok ellen síkra száll. A nemesség — szerinte — minden élvet és előnyt a maga számára követel, s minden terhet — az osztó igazság és törvények ellenére — a boldogtalan és nyomorult job-

bágyság vállaira tol.* Ez az állapot tűrhetetlen. A nemességnek végre-valahára szakítania kell azokkal a korhadtt intézményekkel, melyek a közterhek aránytalan és igazságtalan megosztására vezetnek. De különösen a nemesi fölkelés eltörlésével újjá kell szervezni a honvédelmet, s a honvédelmi és általában a közszükségletek fedezéséhez a nemesség is járuljon hozzá a maga adójával. Hiszen a rendek már az 1602: IX. törvényezikben, a személyes fölkelés helyett, melyet maguk se tartottak valami hasznosnak, vagy bizonyos számú katonaság kiállítását, vagy katonák fogadására minden háztól 50 dénárt ígértek és adtak királyuknak.

A hatás, melyet Kollár újító eszméi előidéztek, rendkívüli volt. A körülményeket tekintve, ezen nincs is mit csodálkozni. Egészen alapos volt a nemesség gyanuja, hogy Kollár az udvar sugalmazására írta, a mit írt. Kollár az udvar szolgálatában állt; művét az udvari könyvnyomdász, TRATTNER TAMÁS nyomatta ki és pedig közvetlenül az 1764-ki országgyűlés megnyitása előtt, — mindez elég alapos ok volt a gyanura. De a mi legjobban elárulta Kollárnak az udvarral való egyetértését, az az országgyűlés elé terjesztett királyi propositiók tartalma volt. A propositiók csak a Kollár által megpendített reformokat visszhangozták. A hosszas háborúk — így szólt a királynő a rendekhez — adósságokba keverték az országot. A helyreállított béke fenntartása újabb áldozatokat követel; mert a hadsereg fegyverben tartása nélkül a békét állandóan biztosítani nem lehet. Kéri tehát hű magyarjait a királynő,

* «*Omnia comoda regni potentiores sibi vindicant, omnia incommoda vero, contra jus æquum, contra sanctissimas regni leges, ad infelices et miseros colonos ablegant.*» KOLLÁR i. m. 150. l.

hogy a fegyverben álló katonaság tartására emeljék fel az adót egy millióval, s a nemesi fölkelést, mely immár sem a honvédelem, sem a hadviselés követelményeinek nem felel meg, korszerűleg alakítsák át.

Hogy a nemesség említett föltevése mennyire helyes volt, azt csak a legújabb történeti kutatásoknak sikerült egész határozottsággal kideríteni. ARNETH lovag, levéltári kutatások alapján, egész alapossággal s minden kétséget kizárólag adja elő a munka létrejövetelének történetét.*

Nincs okunk kétkedni Kollár saját állításában, miszerint ő minden idegen befolyás nélkül határozta el magát a kérdéses munka megírására. De másrésről Arneth kimutatja, hogy az udvar beleegyezésével, sőt helyeslésével látott a könyv napvilágot. Kollár ugyanis művét előbb BORIÉ báróhoz, majd KÖNIG államtanácsoshoz nyújtotta be, a kiknek közbenjárására a mű hivatalos cenzoraivá BRUCKENTHAL SÁMUEL erdélyi kancellárt és SPERGER JÓZSEF udvari tanácsost nevezték ki. Ezeknek a bírálata annyira elismerő volt, hogy a királynő a kinyomatásra az engedélyt megadta, a miről midőn König tanácsos értesítette Kollárt, egyszersmind kifejezte azt az óhajtását, hogy a mű még az országgyűlés megnyitása előtt nyomassék ki. S csakugyan Kollár műve 1764 elején került ki a sajtó alól, az országgyűlés pedig ugyanazon év június 17-én nyitott meg.

Semmi sem oly jellemző az ezen kori politikai viszonyokra és műveltségi állapotokra, mint először az a tény, hogy országgyűlési vita tárgyává tétetett egy röpirat megjelenése, s másodszor, hogy úgy ama röpiratot, mint annak

* ARNETH: Maria Theresia's letzte Regierungszeit. 1763—1780. I. B. Wien, 1876.

szerzőjét a rendek a szó szoros értelmében üldözőbe vették s mindaddig nem tágitottak, míg a nekik nem tetsző könyvet be nem tiltották s a szerzőt nyilvános bocsánatkérésre nem kényszerítették, a miért gondolatait bizonyos közérdekű tárgy felett szabadon ki merte nyilvánítani.

A hajszában mind a két tábla egyformán részt vett. Mindjárt az első ülésekben megkezdődött a rendkívül éles és szenvedélyes vita. S az alsó táblának már jul. 10-én tartott hatodik ülésében meghozták a fulminans határozatot, mely körülbelől így hangzik: A rendek a gonosz szerző műve iránt jogos felháborodásuknak adnak kifejezést s kívánják, hogy világosíttassék fel ő felsége, mily nagy mérvű ama szerzőnek ravaszsága, mily nagy az országnak az igazság ellen elkövetett s a közállapot megzavarására irányuló tett fölötti méltatlankodása, s midőn e tett a törvény ítélete alá bocsáttatnék, lehető nyomatékos érvekkel a legalázatosabban kéressék fel ő felsége, *engedné meg ezen botrányteljes munka elnyomatását, megégettetését, a szerző száműzetését s ezen egész ügynek a törvénykönyvbe való iktathatását.* Az elégtétel nem a vétekhez mért fog lenni; mert 1588-ban a 48-ik törvényczikkben, az ország altárnokmestere a király tanácsosainak megsértéséért hűtlenség büntetében marasztaltatott el, ez az író ellenben nem a király tanácsosait, hanem az ország közállapotait sértette meg és zavarta fel s az országot gyalázta meg.*

* *Diarium et acta* 1764. 283. l. A határozat eredeti szövege a következő: «Coalitum est, ut justus ille dolor statuum, quem ex improbi auctoris scriptione perceperunt, momentis eo pertinentibus circumscribatur, repræsenteturque majestati, quantæ sint auctoris insidiæ, quam gravis regni contra veritatem subsumtio, et status publici perturbatio, quæ omnia cum in ipsam legum censuram incidant, gravibus quibusvis momentis sua majestas

Ez a felirati javaslat, a felső táblával közöltetvén, ott élénk visszhangra talált. A felső tábla szintén elítélte a művet. De szükségesnek látta egyszersmind, a feliratban részletesen kiemelni a könyv inkriminált tételeit s e célból egy válaszmányt küldött ki a maga kebeléből. A válaszmány lelkiismeretesen eljár megbízatásában. Különösen kiemelendőnek tartja, hogy Kollár sz. István 2-dik dekrétumának bevezetését a papi méltóság lealacsonyítása céljából meghamisítja; * továbbá, hogy a szerencsétlen ember (már t. i. Kollár) egész ravaszsággal ajánlja, őseink legszebb emlékeit (a Corpus Jurisban foglalt törvényeket) nagyobb vallásos kegyelettel, tudománynyal és gonddal kiadni,** stb. stb.

A rendek illetén magatartása épen akkor, a mikor oly nagy szüksége volt a kormánynak az ő jóakarataukra, az udvart kegyetlen zavarba hozta. KAUNITZ államkancellár 1764. júl. 26-án egy, a királynőhöz intézett előterjesztésében erre az ügyre vonatkozólag ama meggyőződésének ad

sacratissima humillime exoranda erit, quatenus opus hoc plenum scandalum suppressum et in cineres redigi, auctorem proscribi, et haec ipsa inter articulos regni referri benigne admittat. Non erit inusitata pro crimine satisfactio, dum anni 1588. articulo 48. pro sola consiliariorum regionum dehonestatione vice-tavernicorum regni magister in nota perpetuae infidelitatis convincebatur, scriptor vero hic novus non consiliarios sed statum regni publicum commovit, perturbavit et ignominiam illius, quantum per se licuit, ad remotissimas etiam gentes dilatavit et sparsit.»

* «Vitiat exordium decreti secundi sancti Stephani, audax censura privati hominis et nisus in depressionem dignitatis pontificalis.» KOLLÁR i. m. 23. l.

** «Per calumniam exclamavit infelix homo: utinam haec pulcherrima majorum nostrorum monumenta majori religione, eruditione et cura posthac edantur!»

kifejezést, hogy bármennyire méltánylandó is Kollár tudományossága és szolgálatkészsége, tanácsosabb lett volna művét ép most ki nem adni.

Időközben az udvar a mű megbírálására MIGAZZI gróf bécsi érseket szólította fel, kinek bírálata Kollárra nézve nem lévén kedvező, ez utóbbinak elő kellett adnia védelmét Migazzi vádjaival szemben. Kollár minden állítását fenntartotta s önvédelme kitűnően sikerült. Az udvar nem is akarta őt elejteni; de viszont az országgyűlés kiengeszteléséről is gondoskodnia kellett. Végre hosszas tanakodás után, Kaunitz ajánlatára a királynő akként szabadult ki a zsákutczából, hogy ESZTERHÁZI magyar kanczellárhoz kéziratot intézett, melyben kijelenti, hogy miután értesülése szerint Kollár könyvében a katolikus vallást sértő dolgok foglaltatnak: addig is, míg ezt maga megvizsgálná, megtiltja a könyv terjesztését Magyarországon. E szerint a kézirat szerint tehát a könyv megvizsgálását a királynő magának tartja fenn, s nem az országgyűlésre bízza, s a nélkül, hogy a könyv tartalma felett politikai szempontból ítéletet mondana, azért tiltja azt el, mert állítólag *vallási tekintetben* eshetik kifogás alá.¹

A mint a helytartó-tanács a fennebb említett leíratot megkapta, a munka árultatását azonnal eltiltotta s intézkedett, hogy a könyvárusoknál található példányok a törvényhatóságok útján beszedessenek.² Egy 1790-ben megjelent röpirat szerint,³ a megmaradt példányok Pozsony piacznán a hóhér által nyilvánosan megégettettek. De, hogy

¹ ARNETH i. m. 122. l.

² SZALAY LÁSZLÓ: Publicistai dolgozatok. I. 16.

³ Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn vor der Krönung des Königs. Von einem unpartheiischen Edelmann. 1790. 15. l.

ez tényleg megtörtént volna, bebizonyítva nincsen, s nem is akarjuk hinni, hogy a kormány ily keményen bánt volna el azzal a munkával, a melynek egyszerű eltiltása is ugyancsak zokon eshetett neki. RETTEGI GYÖRGY, 1764-diki emlékirataiban, — melyeket TORMA KÁROLY tett közzé a *Hazánk* 1885-diki évfolyamában, — szintén azt írja, hogy «meg kellett ő felségének engedni, hogy a könyvek (t. i. Kollár művének példányai) mind öszveszedessenek s elégettessenek», sőt ő felségének még azt is el kellett tűrnie, hogy «maga Kollár proskribáltassék». Ugyancsak Rettegi reprodukál a Kollár esetére vonatkozó két latin nyelvű gúnyiratot is, mely Erdélyben közkézen forgott s mely hozzá, mint Erdély lakosához, szintén eljutott. Rettegi előadása is aligha felel ugyan meg a valóságnak; de azért bizonyoságul szolgál arra nézve, mily nagy port vert fel Kollár műve s mily érdeklődéssel viseltettek annak és szerzőjének sorsa iránt szerte a hazában.

Sőt még a római kuria figyelmét se kerülte az ki, s mint SZEITZ «*Igaz Magyar*»-jából értesülünk, a kuria által is fölvetetett a tiltott könyvek indexébe. «A római tilalom — írja Szeitz — a győri püspökségben (lehet, hogy másutt is) kurrentáltatott s improtokolláltatott, holott azt magam is nem régen leírtam».*

A római tilalmat ugyancsak Szeitz, egy másik művében** szórul-szóra közli. «Itaque — így hangzik a kuria szentenciája — nemo cujuscunque gradus et conditionis librum hunc damnatum et proscriptum quovis idiomate, vel quocunque loco aut imposterum edere, aut jam editum legere audeat, vel retinere» etc. Megjegyzi azonban együt-

* MÁRIAFI: *Igaz magyar*. III. R. IX. 1.

** Magyar- és Erdély-országnak rövid isméréte. 95. 1.

tal Szeitz, hogy «ő különösen szabadságot kért és nyert a tilalmas könyvek olvasására». *

Miután a kormány az országgyűlést, aug. 17-én tartott 16-dik ülésében, eljárásáról értesítette, a vihar lecsendesült annyival is inkább, mert a királynő a kancelláriához intézett leiratában egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy ő több engedményre semmi szín alatt sem hajlandó, s mert időközben Kollár a rendekhez egy engesztelő nyilatkozatot adott be, melyben egyébként férfiasan deklarálja, hogy «ha általa valami kellemetlen adatott volna elő, azt ne neki, hanem az igazságnak és a hazai törvényeknek tulajdonítsák; a törvény szava pedig szükséges, hogy szabad legyen, mindaddig, míg Magyarország szabad lesz». **

Hogy Kollár röpiratát csakugyan megvizsgáltatta-e újból az udvar, erre nézve adataink nincsenek. De, hogy Kollár az udvar kegyét nem vesztette el, sőt ellenkezőleg a királynő elismerését érdemelte ki, ezt mutatja az a tény, hogy Van Swieten halála után, 1774-ben, az udvari könyvtár igazgatójává és valóságos császári királyi tanácsossá neveztetett ki s később tekintélyes birtokot kapott királyi adományul.

Kollár művével csaknem egyidejűleg az 1764-iki országgyűlés alatt, névtelen szerző tollából még egy másik röpirat is jelent meg: «*Opinio circa reformationem regni Hungariae: sub generalibus anni diaeta editus*» cím alatt, melynek szerzője a nemzeti vagyonosság előmozdítását tekinti a törvényhozás és a kormány legfőbb feladatának. Ebből a szempontból erősen ostořozza a nemesség elfogultságát a

* U. o.

** «Si quid injucundi lectu aut auditu a me in medium prolatum est, id non mihi, sed veritati et legibus patriis adscribi debet, quarum vocem semper liberam, donec Hungaria libera est, esse oportet.» SZALAY i. m. I. 16.

kereskedés iránt, mely a nemzet gazdagodásának legfőbb tényezője. A produktív néposztályok szaporítását s a jobbágyok helyzetének javítását sürgeti, s végül ama nézetének ad kifejezést, hogy az általa javasolt közgazdasági reformokkal lehet csupán fokozni a nemzet adóerejét.

Kollár és a névtelen író röpiratait bármily kedvezőtlen fogadtatásban részesíté a nemesség; tartalmuk bármennyire ellenkezett is az azon kori közhangulattal: mindkettő annyi komolysággal és eruditióval tárgyalta a fölvetett kérdéseket, hogy eme tulajdonságuknál fogva, politikai irodalmunk történetében előkelő helyet foglalnak el.

Egészen más megítélés alá esik GROSSING közjoga,* melyhez fogható politikai szennyirat — mert közjognak nem nevezhető — alig jelent meg az irodalomban. Ezt a művet szerzője, saját állítása szerint, Mária Terézia királynő parancsára írta 1777-ben; de csak 1786-ban adta ki. Még ha el is hisszük neki, hogy a királyné meghagyására írta a könyvét: nem gondoljuk, hogy a sima modorú, eszközeiben válogatós királynő helyeselte volna amaz otromba és a legnagyobb mértékben arczátlan támadást, melylyel szerző a magyar alkotmánynak nekiront. Talán ép ezért nem is jelenhetett meg a pamphlet a királynő életében.

Az író magyarnak vallja magát, a ki «szereti hazáját annyira, hogy — ha szükség lenne rá — utolsó csepp véré is feláldozná érte». Eredetileg — a mint LEHOTZKY s

* Megjelent latinul és német fordításban. A latin kiadás címe: *Francisci Rudolphi a Grossing M. Theresiæ quondam imperatrici-reginæ a scrinio aulico jus publicum Hungariæ. Unica complexum dissertatione. Halæ Saxonum. In typographia Helleriana. 1786. 8-r., 302 lap.* — A német kiadás címe: *Ungarisches allgemeines Staats- und Regiments-Recht, aus dem Latein. Von F. R. v. GROSZING. 1786. 8-r., 304 lap.*

utána SCHWARTNER és KORBULY állítják — műve «*Dissertatio politico-critica de praerogativis nobilium Hungariae*» címet viselt s ő maga *Hieronimus a Saxo* álnév alá bujt.* WADZECK FRIGYES, Grossing egykorú életírója** ellenben abbeli gyanuját fejezi ki, hogy a mű szerzője nem Grossing, hanem vagy PÁRNICZKY vagy még nagyobb valószínűség szerint BENZUR volt.

A röpirat eredeti címe mindenesetre sokkal inkább megfelel tartalmának; mert csaknem kizárólag a nemesi kiváltságokkal foglalkozik, s a királylyal, mint az alkotmány tényezőjével csak annyiban, a mennyiben a nemesiség előjogai a király jogkörének megállapítása nélkül nem tárgyalhatók.

A férczmű eszmemenetét s jellemzőbb tételeit nem nehéz nyomon követni; mert a csaknem kivétel nélkül hamis történelmi jegyzetek óriás halmaza mellett a tulajdonképeni szöveg igen kis térre zsugorodik össze.

Magyarország — az igazság eme bajnoka szerint, mert Grossing annak tartja magát — Álmóstól kezdve Mária Teréziáig, tehát fennállása óta mindig örökösödési monarchia volt. A királyok eleitől fogva önkényűleg, a mágánások és a nép közreműködésének mellözésével rendelkeztek mindabban, a mit az ország jólléte szempontjából szüksé-

* LEHOTZKY ANDREAS: Index scriptorum publico-politico iuridicorum. II. kiadás. Pozsony, 1803. 17. l. — SCHWARTNER: Statistik. II. III. 14. — KORBULY IMRE: Magyarország közbjoga. 1871. 20. l.

** WADZECK FRIEDRICH: Leben und Schicksale des berühmten Franz Rudolph v. Grossing (aus Comorn gebürtig), eigentlich Franz Matthäus Grossinger genannt; nebst der Geschichte und Bekanntmachung der Geheimnisse des Rosen-Ordens. Frankfurt und Leipzig. 1789. 8-r., 271 lap.

gesnek tartottak, lassankint azonban a magyarok, belső zavarok által fölbátorítva s egyik-másik király tehetetlenségét és jóságát fölhasználva, a törvényhozó hatalmat magukhoz kaparították, s országgyűléseket kezdtek tartani. A ki csak látni akarja, beláthatja, hogy az országgyűlések a mellett, hogy közjogilag nem igazolhatók, még felette hátrányosak is az államra nézve.

A koronázás csak üres czeremónia, a miből természetesen az következik, hogy nemességet és privilégiumokat osztogathat a meg nem koronázott király is. A koronázási eskü pedig a legkevésbé sem kötelezi a királyt.

A nemesség a maga kiváltságait és szabadságát nagyobbára az arany bullára alapítja, a mely azonban teljesen érvénytelen, mivel erőszakkal, megfélemlítéssel és csellel erőszakoltatott ki; e szerint a nemesi előjogok is egytől-egyig érvénytelenek s jövőre nem mint előjogok, hanem mint előítéletek lesznek tekintendők.

Föltéve azonban, hogy az arany bulla valóságos alap-törvény: még abban az esetben sem igazolhatók azzal a nemesi kiváltságok, mint a melyek nem az arany bullából, hanem Verböczy képzeletéből vették eredetöket. És itt sorra veszi Grossing a nemesi kiváltságokat s hallatlan rosza-akarattal és bárgyúsággal egyenkint igyekszik kimutatni azoknak érvénytelenségét, közben-közben folytonosan sértegetvén Verböczyt, a ki neki ilyen nagy munkát okozott. Mert hisz, szerinte, csupán Verböczy hitette el a nemességgel, hogy őt még privilégiumok is illethetik. A nagy feladat bevégezésével aztán diadalmasan kiált fel: «Oh te jeles magyar nemzet! mit fogsz már most tartani a te Verböczydről? miután szemeidet felnyitották s mindent közöltek veled, a mit még eddig nem tudtál: esküdni fogsz-e ezután

is egy *gazember*, egy *hazaáruló* szavaira?»¹ Ez a *gazember* és *hazaáruló* ki lenne más, mint Verbőczy?!

Az utolsó fejezetben vonja le Grossing addigi fejtegetéseinek konzekvenciáit. A fejezet címe így hangzik: A király, a nemesség szabadságát és előjogait, a törvények sérelme nélkül, eltörölheti-e? s ha a közjó érdekei úgy kívánják, el *kell-e* azokat törölnie? Ily körmönfontan téve fel a kérdést, előre lehet tudni, mi lesz a felelet. Az, hogy a mely kiváltságot a király törvény szerint el nem törölhet, azt a közjó érdekében — abszolút hatalmánál fogva — el kell törölnie, vagyis *tabula rasa*-vá kell tenni az egész magyar alkotmányt.

Grossing ferdítéseire és hazugságaira könnyen rájöhetett ugyan még az is, a ki a magyar közjogban csak felületes jártassággal bírt: mindamellett ugyanabban az évben, a melyben műve megjelent, egy ismeretlen író — Schwartner szerint valószínűleg ZINNER JÁNOS kassai professzor² — jó-nak látta Grossing művét tételről-tételre megczáfolni, olyan formán, hogy «*Animadversiones in jus publicum Hungariae a F. R. Grossing editum*» (1786.) cím alatt szóró-lszóra lenyomatta azt, hozzácsatolván saját polemikus megjegyzéseit. Ugyanez a czáfolat 1790-ben más cím alatt második kiadásban is megjelent. A kiadó csak címét változtatta meg,³ bizonyosan azért, hogy ezzel a fogással az első kiadás nyakán maradt példányain könnyebben túl-adhasson.

¹ GROSSING német kiadása. 256. l.

² SCHWARTNER: Statistik. II. III. 15.

³ Refutatio juris publici Hungariae a Franc. Rud. Grossing editi; conspectum jurium ac consvetudinum regni Hungariae genuine perhibens. Pestini, Budæ ac Cassoviae. In bibliop. Ign. Ant. de Strohmayer. 1790. 8-r., 414 lap.

A nemesi szabadsalmak ellen intézett irodalmi támadásokkal szemben (a Grossing röpiratát, miután az csak Mária Terézia halála után jelent meg, itt mellőzvé) a nemesség nem irodalmi téren, hanem az országgyűlésen védekezett. Az volt a legnépszerűbb követ, a ki a korszerű reformok ellen legjobban menydörgött. BAJZÁTH-ot például, ki a nemesi fölkelésnek pénzösszeg által való megváltását az országgyűlésen legerélyesebben visszautasította: a szó szoros értelmében istenítették; dicsőítő verseket írtak tiszteletére:

Orator patriæ, myrtam tibi patria vovet,
Vox tua, vox populi, vox sacra, voxque Dei est.*

Tudomásunk szerint ebből a korból az irodalomban csak egy röpirat képviseli a nemesség érdekeit, az 1764-ben készült *«Vexatio dat intellectum»*, mely akkor kéziratban keringett a közönség kezén s csak 20 év múlva jelent meg nyomtatásban. 1785-ben WUCHERER, a bécsi hirhedt könyvárus adta azt ki, meglepő szép Elzevir-betűkkel nyomatva, latin és német párhuzamos szöveggel, több ezer példányban, megtoldva a mű egykorú apologiájával.** Minthogy

* DR. HORVÁTH PÁL: Nemzetgazdasági elvek. 134. l.

** Vexatio dat intellectum. Manuscriptum sub diæta regni Hungariæ anno 1764. vulgatum, et mox 12. kal. mart. an. 1765. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum; cum omnia illa, quæ nunc regno huic accidunt, in eodem prædicta habeantur, una cum facta super eodem scripto apologia ad perpetuam rei memoriam nunc primum typis excusum. 1785. — Vexatio dat intellectum. Eine so betittelte Handschrift, welche im Landtag des Königreichs Hungarn im Jahre 1764. ausgestreuet, und sodann den 18-ten Februar Anno 1765. auf öffentlichen Platz in Presburg durch den Henker verbrennet wurde; weil sie alles dasjenige, was itzt diesem Reich widerfährt, vorausgesagt in sich enthält, sammt

azonban Wucherer neszét vette a bajnak, mely őt a tiltott mű kinyomatása miatt fenyegette: a mű nyilvános elárúsításáról lemondott s kéz alatt igyekezett túladni példányain.

Hogy a kérdéses művet csakugyan Wucherer adta ki, erről tudomást szerezhethünk magunknak RAUTENSTRAUCH «*Wie lange noch?*» című iratából,¹ melyben Wucherer gyalázatos üzérkedéseit leplezi le. Wucherer Rautenstrauch eme röpiratát «*Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten*» cím alatt újra kinyomatta,² megtevéen arra észrevételeit; de a mit a «*Vexatio dat intellectum*»-ról ír Rautenstrauch, azt egy szóval sem czáfolja meg, csak azt a megjegyzést teszi rá, hogy «ez az eset is mutatja, hogy én mégis csak inkább előrelátó, mint haszonleső ember vagyok»,³ s ezzel hallgatólag elismeri, hogy a «*Vexationak*» csakugyan ő volt a kiadója.

Wucherer, kiadványát rövid előszóval látta el, melyben abbeli véleményét fejezi ki, hogy csak az olyan nép, mely úgy érzi, hogy szolgának született; csak az olyan miniszterek, a kik mást szoktak beszélni és ismét mást gondolni s csak az olyan király, a kinek öröme telik abban, hogy vak legyen s vakon mások által vezettség, csak ezek állít-

der für diese Schrift gemachten Schutzrede zum ewigen Andenken itzt zum erstenmal zum Druck befördert. 1785. 4-r., 14 lap. — A nemz. muzeumban Hung. h. 2617. a. jelzettel.

¹ Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel. Wien, 1786. 8-r., 55 lap. (30. l.)

² Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. Samt dem angehängten und mit Erläuterungen versehenen Pasquille. Wien, 1786. Gedruckt im Bischofsgarten mit Weimarschen Schriften. 8-r., 70 lap.

³ I. m. 47. l.

hatják, hogy vakmerőség volt az említett kéziratot közrebocsátani.

Az előszót a «Vexatio» rövid apologiája követi.* CONCHA Győző, ki a *Századok*-ban a «Vexatiot» ismertette,** nem tudja eldönteni, vajjon az apologia egykorú-e a röpirattal vagy csak II. József alatt írták azt. Erre a kérdésre pedig magában a védirat szövegében megkapjuk a feleletet. Az apologia ugyanis így kezdődik: «Den 18. Febr. des gegenwärtigen 1765-sten Jahres ist auf dem Presburger Platz ein Schauspiel gegeben worden». (5. l.) Majd egy más helyen meg azt olvassuk, hogy «wir konnten es ja in diesem Landtage sehen» stb. (9. l.) Világos tehát, hogy az apologiát abban az évben írták, a mikor a «Vexatiot» s több mint valószínű, hogy az is, mint ez, 1785-ben látott először nyomdafestéket.

Az apologia szerzője a dolog érdeméhez nem szól, hanem a kormány eljárását aposztrofálja, melynél fogva nem átalotta az a «Vexatiot» nyilvánosan megégettetni. Éles hangon tesz szemrehányást a minisztereknek, kik a szabad szó elnyomásával olajat öntenek a tűzre s a tömeg ellentállását provokálják. Figyelmezteti őket, hogy csalódnak, ha azt hiszik, hogy azért, mert elégettették azt az iratot, megsemmisítették egyszersmind az abban foglalt eszméket is. Ezek az eszmék, mint a Phoenix-madár, hamvaikból föltámadnak s élni fognak, míg Magyarország élni fog. «Nem bánom — így fejezi be izgató, pathetikus sorait, — égensétek el a haszontalan papirost, ha azt hiszitek, hogy ezzel a köznyugalmat biztosítjátok; a játékos is, ha vesz-

* Apologia super scripto, cui titulus: Vexatio dat intellectum. Schutzrede über die Schrift unter dem Titel: Verfolgung giebt Verstand.

** *Századok*. 1880. VII. 590—597.

tett, széttepheti, meg is égetheti kártyáját; el lehet égetni mindent a világon; de az eszme, a tartalom szívünkbe van bevésve, a szívvel pedig nem lehet úgy bánni, mint a tűzi fával, a szív felett csak az isten uralkodik».

A «Vexatio» által forgalomba hozott eszmék azonban nemcsak hogy nem számíthattak örökre, de a jelenre se gyakorolhattak tartós benyomást. Bármily jogos lett légyen is a panasz a hatalom túlkapásai miatt, bármily jogosan követelhetők is a mélyebb belátású honfiak a korlátaikat túllépő királyi hatalomnak a törvény által megszabott korlátok közé leendő visszaterelését s bármily törvénytelenek voltak is a nemesi előjogok eltörlésére irányuló kísérletek: a «Vexatio» merev álláspontját, melynél fogva egyrészt a nemesi előjogoknak kedvező régi, elavult törvényekhez nyúlni nem szabad, másrészt újabb alkotmánybiztosítékokról kell gondoskodni, hogy a fejedelem tehetetlenné váljék nemcsak a rossz, de a legjobb szándék kivételében is, a nemesség pedig abban az arányban szélesíthesse ki előjogait, — ezt az álláspontot ép oly kevésbé ismerheti el a tárgyilagosan ítélő utókor jogosnak.

A «Vexatio» szerzője — állítólag RICHWALDSZKY GYÖRGY kanonok — a magyar közjog szellemével merőben ellenkező tanokat hirdetett ép úgy, mint GROSSING, a különbség köztük csak az volt, hogy Richwaldszky a nemesség politikai túlsúlyának biztosítása, Grossing ellenben a király hatalmi körének kiszélesítése szempontjából igyekezett a tételes közjogi intézményeket fölforgatni. Mindakettő teoriája veszedelmes volt az államfejlődés szempontjából. A constitutionalis rendszert, a mit bizonyára az államfejlődés végcéljának kellett már akkor is tekinteni, sem az egyik, sem a másik által javasolt reformok nem készítették volna elő; hanem igenis Richwaldszky elmélete a gyakor-

lati életben a középkori arisztokrácia föllevenítésére, Grossingé ellenben a legféktelenebb abszolutizmus megalapítására vezet vala.

Richwaldszky abból a tényből indul ki, hogy a jó királynő — gonosz tanácsadóira hallgatva — Magyarországon ősi kormányformájának átalakítását, a magyar szabadság maradványainak megsemmisítését s idegen törvények behozatalát tűzte ki céljául. Ezeknek a terveknek a megghiúsítása végett újabb alkotmánybiztosítékokról kell, szerinte, gondoskodni, melyek a következők lennének:

1. A rendek sem kormányfogások, sem rábeszélés, sem fenyegetés által rá ne engedjék magukat vétetni, a régi jogokkal és szabadsággal ellenkező törvények elfogadására. Hogy ily törvényeket a királynő erőszakosan léptetne életbe, azt — ismerve az ő vallásosságát, melynél fogva a koronázáskor letett esküjét szentnek tartja, valamint ismerve igazságszeretetét — még csak fel se lehet felőle tétélezni. De a fenyegető külpolitikai viszonyok miatt nem is lenne tanácsos leghűbb alattvalóit erőszakoskodás által elidegeníteni magától.

2. A helytartó-tanács semmiféle udvari reskriptumot, dekretumot, parancsot ki ne hirdessen mindaddig, míg meg nem győződött a felől, hogy tartalmuk nem törvényellenes. A helytartó-tanácsban. — melynek tagjai született honfiak, az ország legelső méltóságai, s melynek tagjait esetleg az országgyűlés választhatná, — meg lehet bízni, hogy ama kötelességét híven betölti. Az udvari kanczellária ellenben megbízhatatlan, mivel az udvar közelében elveszti függetlenségét s könnyen a német miniszterek befolyása alá kerül.

3. Minthogy a *souverainitás nemcsak a királyt, hanem a rendeket is megilleti*: a mint felségsértést követ el az, a

ki a király személyét és felségjogait támadja meg, ép úgy *felségsértés bűnébe esik* az is, a ki a souverainitás másik tulajdonosa, a nemesség ellen intéz akár szóval, akár írásban, akár tetteleg támadást s valamint amaz a király vagy a király megbizottainak ítélőszéke elé kerül s csupán a királytól nyerhet kegyelmet, eme felett viszont a szeptemvirális tábla mond ítéletet, s elítéltetvén, csupán az *országgyűlésen összegyűlt rendek adhatnak neki kegyelmet*.

4. Az ország erőinek összpontosítása s a «divide et vinces» elvének, melyet a haza ellenségei követnek, ellensúlyozása végett, Erdély és a temesi bánság visszakeblezendők az anyaország területébe.

Ezekután a szerző áttér az adóemelést és a nemesi fölkelés átalakítását tartalmazó királyi propozíciókra s erőltetett közjogi theoriák fölállításával, sophistikus érvekkel igyekszik a király kívánalmainak jogtalanságát kimutatni.

A mikor a magyarok — így okoskodik — meghódították országukat, király nélkül is el lehettek volna (!), de mivel tetszett nekik királyt választani, akaratuktól függött, hogy mennyi joggal és kiváltsággal ruházzák azt fel. S jól-lehet a királyoknak is tetszésöktől függött, hogy a megállapított korlátozás mellett elfogadják-e vagy sem a királyi széket: mivel elfogadták, a korlátoknak is alávetették magukat, esküvel igérvén azok tiszteletben tartását.

A királyt a többi közt felruházták a jus jurisdikciónissal; de ezt a jogát korlátozták egyszersmind a nemességet megillető jus proprietatissal. Felségsértés vagy megszakadás esetén ennél fogva a koronára száll ugyan a nemesi birtok, de a király jurisdikciónjának korlátozottsága ép abból tűnik ki, hogy ő az illető jószágot nem foglalhatja le a maga részére, hanem ismét érdemes családoknak tartozik azt adományozni. A jus proprietatis-ből következik továbbá,

hogy a jószág haszna is a nemest illeti. Mert mit érne például, hogy valaki egy tehén tulajdonosának ismertetnék el, de a tehén tejét nem volna szabad használnia? mit érne, ha táplálnia kellene a tehenet, melyet más valaki fej? Minthogy tehát a nemesi birtok jövedelméhez kizárólag a tulajdonosnak van joga: azt a jövedelmet a király, a jus jurisdikciónis-ra támaszkodva, adókkal nem csökkentheti. Adót csupán az országgyűlés, illetőleg a rendek vethetnek ki.

Ime, a nemesség adóprivilegiumának igazolása!

Azok ellenében, a kik a fennebbi elmélet alapján a király jurisdikcióját inkább tehernek, mint jognak qualifikálnák, a szerző megjegyzi, hogy a magyarok királyukat bőven ellátták javadalommal, melyből az a királyi méltóságnak megfelelő életmódot folytathat s megvédelmezheti országát az ellenségtől. A kik kevesellik a magyar király javadalmát: hasonlítsák azt össze például a lengyel királyéval, s bizonyára más meggyőződésre jutnak. Különben a királynak nemcsak joga, hanem kötelessége is, jövedelméből országának védelméről gondoskodni s a határon erősítővényeket építtetni. Ha azonban szükség volna rá, az országgyűlés — belátása szerint — segítheti a királyt úgy pénzzel, mint katonával, fenntartván magának a jogot, hogy nélküle sem hadat nem üzen az uralkodó, sem békét nem köt. A nemesség a mint eddig meghozta önszántából az ország területi épségének megóvása czéljából a szükséges áldozatokat, úgy ezután sem fog veszély idején az áldozatoktól visszariadni. Csak az uralkodó ne feszítse túl a húrokat s ne határozzon semmit sine nobis de nobis.

A királyi propozíciók második pontját, mely a nemesi fölkelésről szól, szintén visszautasítja Richwaldszky s védelmére kél az inzurrekciónak. Nem tagadja, hogy az

1602-diki országgyűlés elismerte, hogy a nemesi fölkelőknek a török elleni hadjáratokban nem sok hasznát vették; de ennek oka nem az inzurgensek gyávaságában, hanem abban keresendő, hogy a hadvezérek rosszul bántak velök s vagy mellőzték vagy ágyútöltelékeknek használták őket, a minek következtében természetesen lelkesedésről köztük szó sem lehetett. Egész Európa elismeri azonban, hogy a dynastia, trónját a magyar nemesek vitézségének és hűségének köszönheti.

A «Vexatio dat intellectum», — melynek tartalmát a fennebbieken röviden reprodukáltuk, — nem csuda, ha tartalmánál fogva visszatetszést szült az udvari körökben. Csakhamar meg is tették a lépéseket a lázító pamphlet elterjedésének meggátlására.

Maga a királynő hagyta meg dec. 16-káról kelt leiratában a kamaraelnöknek, hogy a kir. ügyek igazgatója útján nyomozza ki úgy ezen, mint a «*Reflexiones circa tractatum et propositiones regias anni 1764*» című röpirat szerzőjének kilétét s megfenyítésük czéljából tegye meg a szükséges lépéseket. * Egyúttal kiadatott a parancs a «Vexatio» példányainak megsemmisítésére. Ez utóbbi végre is hajtattott, a mennyiben a röpirat példányait Pozsony piacznán 1765. febr. 18-án megégették. A szerző nevét azonban a hatóság nem volt képes fölfedezni.

A kormány illetén szigorúságán szemben a «Vexatio»-val, még csak meg sem ütközhetünk. Midőn látjuk, hogy a nemesség agyonüldöz egy könyvet azért, mert ez az ő tetszését nem nyerte meg, mert ez történetesen nem hizeleg a nemesi hiúságnak s megmondja egyenesen az igazat azoknak, a kiket illet: a kormány csak a kölcsönt adja vissza, midőn

* HORVÁTH: Magyarország. tört. VII. 372.

nem engedi meg ama politikai nézetek sajtó útján való terjesztését, melyek viszont neki nem tetszenek.

Ez a kor, melyben sem a nép, sem az udvar nem tűrhette a szabad szót, a politikai kérdések megvitatására s a politikai irodalom alapjainak megvetésére nem lehetett alkalmas.

Az az egy-két röpirat, mely mégis napvilágot látott, irányzatosságánál fogva — mint fennebb láttuk — csak a kedélyeket keserítette el, a helyett, hogy hozzájárult volna az aktuális politikai feladványok tisztázásához.

A közvetlenül Mária Terézia halála után megjelent, s az ő uralkodását dicsőítő röpiratok: a szegényes irodalmat nem teszik ugyan gazdagabbá; de mint politikai színezettel bíró iratok s mint a nagy királynő halála felett érzett közrészvét nyilatkozványai a politikai irodalom történetében nem mellőzhetők.

Tüzetesebb tárgyalásra nem méltók; mert egyik sem emelkedik túl a köznapiasság színvonalán. Mindenik áradozva magasztalja a nagy királynő tetteit s mindenik a királynő utódjában, Józsefben keres vigasztalást, mint aki tündöklő erényeivel remélhetőleg méltó utódja lesz anyjának.

Más viszonyok közt a nagy uralkodónő halála, kedvező alkalmul szolgálhatott volna bizonyos politikai kérdések megvitatására. Egy kiváló fejedelem uralkodásának eredményeiből fontos politikai következtetések vonhatók le, a miknek nemcsak a gyakorlati élet, de a tudomány is hasznukat veheti. Ugyde ehhez két föltétel kívántatik meg: először, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon kifejezhesse; másodszor, hogy legyenek szabadszellemű, ítéletökben sem egy sem más oldalról meg nem vesztegetett politikusok, kik az előttük fekvő tények s nem mel-

léktekintetek alapján vagy épen kizárólag a loyaltás szempontjából gyakoroljanak az események felett kritikát.

Az elhunyt királynőnek mi nálunk csak bámulói voltak, a kik sokkal nagyobb pietással viseltettek emléke iránt, semhogy illőnek tartották volna tetteit még meg is bírálni. Szóval és írásban, mindenki csak az ő nagyságát hirdette. A halálára írt versek és emlékbeszédek mindmegannyi bizonyítékai a föltétlen hódolatnak, melylyel alattvalói, nagy szelleme előtt meghajóltak.

Emlékbeszédet tartottak sírja felett: ZACHAR ANDRÁS, a nagyszombati egyetem tanára,* különösen kiemelvén az egyház és iskola körül szerzett halhatatlan érdemeit; OSTERLAM JÁNOS ANDRÁS, Lőcse városi aljegyző,** ki a városi tisztújítás alkalmával tolmácsolta a polgárság érzelmeit nemcsak a királynő elhunytá, de utódjának trónralépte felett is; RÉVAI MIKLÓS, ki az ujonnan felállított nagyváradi kir. akadémiához a bölcsészet rendkívüli tanárává mozdítatván elő, mint ilyen mondotta el 1780. decz. 22-kén,

* Oratio funebris ad solennes exequias magnæ Mariæ Theresiæ augustissimæ romanorum imperatricis, apostolicæ reginæ Hungariæ etc. etc. etc. ab academia regia Tirnaviensi celebratas concinnata ab a. r. ac cl. domino ANDREA ZACHAR aa. ll. et philosophiæ doctore, professore humanitatis primo et seniore, presbytero archi-diœc. Strig. Tirnaviæ. Typis regiæ universitatis Budensis. 1781. 8-r., 77 lap.

** Wehmuth und Freude getreuer Unterthanen über den schmerzlichen Todes-Fall Ihro Kays. Königl. Apost. Majestät M. Theres. bey Gelegenheit der am 27. December 1780. in der Königl. Freyen Stadt Leutschau vollzogenen Raths-Verneuerung vorgestellt durch JOHAN. ANDREAS OSTERLAM, dieser Stadt Vice Notarium; gedruckt auf Kosten (Tit.) Herrn Stadt Richters Samuel Scherffel. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoranszky-schen Buchdruckerey. 4-r., 7 lap.

Mária Terézia felett ama dicsbeszédet, melyet Toldy «a hazai deák szónoklat egyik legkitünőbb művének» tart,¹ melyet azonban sajnálatunkra nem sikerült a könyvtárakban megtalálnunk; megjelent továbbá *egy magyar* polgárnak valami gyülekezet előtt tartott elmélkedése² arról, hogy mit vesztett a nemzet Mária Teréziában; valamint egy másik *magyarnak* honfitársaihoz intézett, német és francia nyelven megjelent beszéde,³ melyben fölhívja őket, hogy emeljenek a nagy királynő emlékére a Rákoson egy óriás emlékoszlopot, nagyobbbat, mint az egyiptomiak gulája volt, s annak négy lapjára ezt a négy sort véssék: Magyarországnak — Mária Terézia — királynője — édes anyja.

Gyászdalokat irtak és adtak ki önálló füzetekben: KERESZTÚRI JÓZSEF udvari ágens, kinek latin versét a nagyvárad i skola növendékei fordították le magyar nyelvre;⁴ VESZELSZKY ANTAL orvostudor, a magyar ter-

¹ TOLDY: A magy. költészet kézikönyve. II. 157.

² Betrachtung über den Tod Ihro Majestät Maria Theresia vor einer Versammlung, von einem Ungar. Pressburg, bey Franz Xaveri Thiel. 1780. 8-r., 16 lap. (A mű végén egy *W* betű.)

³ A német kiadás címe: Ein Ungar bey dem Tode seiner Königin an sein Vaterland. Wien, 1780. 8-r., 24 lap. — A francia kiadás címe: Discours d'un hongrois à sa patrie sur la mort de sa souveraine. Traduit de l'allemand. Par J. C... A Vienne, chez Rudolphe Græffer, 1781. 8-r., 28 lap.

⁴ KERESZTÚRI JÓZSEF, az udvarnál való ügyfolytató (agens) által 1780-dik esztendőben sz. András havának 29-dik napján az élők számából, népének legnagyobb siralmával, kiszólitott nagy Mária Terésiáról írt ditséret; mellyet, hogy a szép tudományok nevelőjének, a magyar nép anyjának friss emlékezete a hív magyarokban örökre fenmaradna, magyar nyelvre fordítottak a szelidebb tudományokban, és a hazanyelvben magokat gyakorló nagyvárad i iffiak. H. és é. n. 4-r., 12 lap.

mészettudományi irodalom egyik szerény munkása; ¹ *egy katona*,² a ki dalait német nyelven a katonaság számára írta, de magyarra is lefordította azokat pater NARCISSUS, a d'Alton-ezred káplánja; ³ *a budai szeminárium egyik növen-déke*,⁴ a ki természetesen nem mulasztja el társai nevében halálját fejezni ki a királynő iránt, hogy kegyes volt intéze-tőknek, a budai papnevelő-intézetnek építési költségeihez tekintélyes segélyösszeggel hozzájárulni; IMREFFY ISTVÁN kaptoli várnagy, ki 1781. telén írt hosszabb elégiáját 1790-ben adta ki;⁵ BADER GYÖRGY, bécsi polgár,⁶ ki épen Pozsonyban tartózkodván, mikor a királynő haláláról ér-tesült, ott nyomban versbe foglalta érzelmeit s versét

¹ A nagy Terézia magyar királyné felől gyászos óhajtság. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

² Trauerlied der Soldaten, am Begräbnisstage der grossen Theresie. Von einem Soldaten. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 1780. 8-r., 8 lap.

³ Szomorú ének, melly előbb ama nagy Therésiának gyászos temetés alkalmatosságával az hadi nép által német nyelven éne-keltetett. Most t. p. NARCISSUS nemes d'Alton regement-káplánnya által magyar nyelvre fordítatott. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 1781. 8-r., 8 lap,

⁴ B**** an Seine Mit-Zöglinge in der Ofnerischen Pflanz-Schule der Geistlichkeit Ungarns: über Theresiens Tod. 1781. 8-r., 7 lap.

⁵ Flens Hungaria in obitu magnæ Mariæ Theresiæ anno 1781. expressa per STEPHANUM IMREFFY provisorem Kaptolensem. Zag-rabiae, typis Jo. Thom. nob. de Trattnern, 1790. 8-r., 28 lap.

⁶ Treu-Devoteste Regungen des allerbittersten Schmerzens, bey dem höchst traurigen Todesfall, Maria Theresia der Grossen, Römischen Kaiserin, in Hungarn und Böhme Apostolische Kö-nigin, Erz-Herzogin zu Oesterreich etc. Von GEORG BADER, kais. königl. Niederlägers Sohn aus Wien, selbst verfasst; den 30-ten November 1780. während seines Aufenthalts in Pressburg. Press-burg, bey Johann Michael Landerer. 4-r., 4 lap.

ugyanesak Pozsonyban kinyomatta; *a nagyszombati kegyesrendiek*,¹ kik az új uralkodót üdvözlőlvén, egyszersmind anyja sírjára a kegyelet virágaiból koszorút fonnak; STREVEI JÁNOS,² ki szász atyjafiait vigasztalja a kegyes és jó királynő elhunytá fölött érzett fájdalemben; OERTEL JÁNOS KÁROLY ügyvéd,³ kinek verse nagy folio alakban Sopronban s nyolczadrétben a bécsi Trattnernál jelent meg; PLACHY ANDRÁS és a négy HODOSSY testvér, valószínűleg tanulók,⁴ kik közös

¹ Genius populi hungari. Josepho secundo cæsari augusto pio felici. Oblatus a i. p. presbytero scholarum piarum. Anno 1780. Tirnaviæ. Typis regiæ universitatis Budensis. — A Mária Terézia emlékére írt óda külön czímlappal ellátva: Ode ad Mariam Theresiam hungarorum reginam augustam piam felicem etc. etc. 8-r., 40 lap.

² JOHANN STREVEI: An Dacien. Bey dem Tode Marien Theresiens, der Grossen. Hermannstadt, 1781. 8-r., 8 lap.

³ Treuer Unterthanen allerwehmüthigst-empfindlichste Blicke in die Kaiserliche Königliche Gruft, bei der allerschmerzlichsten Beisetzung weiland Allerhöchst Ihrer Römisch Kaiserlichen Königlichen Apostolischen Majestät, Marien Theresiens, weiland unserer Allerdurchlauchtigsten, Allergnädigsten Kaiserin, Königin, Frauen, und Allerbühmreichsten Landesmutter, den 3-ten Christmonath 1780, vorgestellet von Allerhöchst Deroselben allertreuest-gewesten, allerbetrübtsten Vasall, und Unterthan JOHANN KARL OERTEL, der beiderlei Rechte im Königreiche Ungarn geschwornen Advocaten, den 6-ten Christmonath 1780. Oedenburg, gedr. mit Siessischen Schriften. 2-r., 4 lap. — A bécsi kiadás czíme ugyanaz. A nyomtatási hely ekként megjelölve: «Wien, gedr. mit Edl. v. Trattnerischen Schriften.» 8-r., 7 lap.

⁴ Elegia pientissimis manibus Mariæ Theresiæ, augustissimæ dominæ apost. Hung. reginæ etc., a fidelissimis Hungariæ civibus, utpote: ANDREA PLACHY, LADISLAO HODOSSY, CAROLO HODOSSY, LUDOVICO HODOSSY, et FRANCISCO HODOSSY. Summa cum animorum devotione consecrata diebus decembris ut sua deposuit mater Theresia sceptrâ; flet tenere querulans filia Pannonia. Posonii, literis Patzkoianis. (1780.) 2-r., 4 lap.

erővel írták meg elegiájukat; végre egy csomó ismeretlen poéta,¹ kiknek költeményei Pozsonyban láttak napvilágot.

TRENK FRIGYES báró, a 90-es évek termékeny pamphletgyártója, egy ódában² és egy német s francia nyelven írt emlékbeszédben³ fejezi ki háláját a nagy királynő emléke iránt. A kalandos életű bárót, mint *mémoire*-jaiban olvasuk, vallástalansága miatt Mária Terézia nem szerette. Minthogy azonban Trenknek a királynő kegyeire nagy szüksége volt, mert tőle várta slavóniai ősi birtokainak visszanyerését: mint afféle képmutató azzal hizelegte be magát a királynőnél, hogy lefordította BEAUDRAND-nak vallásos elmélkedéseit. Ha Mária Terézia időközben meg nem hal, Trenk állítása szerint, a slavóniai birtokok vissza is kerültek volna a Trenk-család kezére. Múltán magasztalhatta

¹ Fromme Klagen über den Tod der Grossen Theresia weyland Kaiserinn und Apost. Königin entsprungen aus dem innerlichen Schmerz eines Ungarn. Pressburg, mit Patzkoischen Schriften. 1781. 4-r., 6 lap. — Allegorische Ode, über das Leben und den Tod der grossen Theresia. Von einem Ungar. Pressburg, bei Franz Xaveri Thiel. 1780. 8-r., 15 lap. (A mű végén *D. T.* betűk.) — Ode auf den Tod der Grossen M. Theresia Kaiserinn, Königin. 1781. im Jäner. Pressburg, mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 7 lap.

² Trauer-Gedicht bey dem Grabe der grossen Maria Theresia. Von FRIEDRICH FREYHERN VON DER TRENCK kaiserl. königl. Major. Wien. Bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1780. 8-r., 16 lap.

³ A német kiadás czíme: Trauerrede bey dem Grabe unserer grossen Monarchinn Maria Theresia. Von FRIEDR. FREYHERN VON DER TRENCK, kaiserl. königl. Major. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1780. 8-r., 24 lap. — A francia kiadás czíme: Discours au tombeau de la grande Marie Therese. Traduit de l'original allemand par l'auteur même FEDRIC BARON TRENCK, major imp. roy. Vienne, chez Joseph noble de Kurzbeck. 1780. 4-r., 15 lap.

tehát Trenk a királynőt, «ki neki, legalább élte utolsó napjaiban igazságot akart szolgáltatni.»

A felekezetek is lerótták a királynő emléke iránt kegyeletök adóját egyes gyülekezeteik által rendezett requiemeken.

A *pozsonyi* magyar ev. gyülekezet, ugyancsak a *pozsonyi* német ev. gyülekezet, valamint a *lőcsei* és *eperjesi* evangélikus gyülekezetek,* továbbá a *décsi* r. katolikusok** által ez alkalommal énekelt templomi énekek önálló füzetekben is megjelentek. Megjelent továbbá FEMGER DÁNIEL nagy-

* Néhai felséges Mária Therésia tsászárné, Magyar és Tseh stb. országok királya óstriai fő-hertzeg aszszonynak, ő felségének halotti tisztességére alkalmaztatott énekek, mellyek karátson havának 21-dik napján 1780-dik esztendőben a *posonyi* magyar evangélikus gyülekezetben el-mondattak. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 1780. 8-r., 8 lap. Ugyanez még egy kiadásban. Nyomt. Posonyban, Patzko Ferentz Ágoston betűivel. 4-r., 8 lap. — Cantate, welche bey dem höchstschmerzlichen Trauer-Gedächtnisse weyland Ihrer Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät Maria Theresia, in dem Evangelischen Bethhause zu *Pressburg* den 19. Christmonat 1780 musikalisch abgesungen wurde. *Pressburg*, bey Johann Michael Landerer. 4-r., 6 lap. (A mű végén *J. G. S.* betűk.) — Trauerlied am Gedächtnisstage des Todes Marien Theresiens, im Evangelischen Bethause in *Leutschau* abgesungen. *Leutschau*, gedr. mit Michael Podhoránszkyschen Schriften. 1781. 4-r., 4 lap. — Thränen bey der Asche unserer Theuersten Landes-Mutter, Maria Theresia. Musicalisch vorgestellt worden in *Eperies* 1780. den 17. December. 4-r., 4 lap.

** Szomorú-ének mely felséges nagy aszszonyunk Maria Theresia koronás el-esett fejünk temetése alkalmatosságával, belső Szólnok-vármegyében a *décsi* t. pater franciscanusok templomában a jelen lévő minden rend-beli sokaságnak zokogási között, négy ottan tanuló iffiak-által el-énekeltetet. 1781. esztendőben, januariusnak 19 napján. Nyomt. a csiki kalastromban, 1784. 8-r., 4 lap.

csűri (Erdély), HERMANN JÁNOS löcsei, RIBINY JÁNOS pozsonyi ev. lelkésznek, MOSSÓTZI INSTITORIS MIHÁLY-nak, a pozsonyi ev. magyar gyülekezet prédikátorának,* FERENCZI ANDRÁS marosvásárhelyi róm. kath. plebánosnak** egy-

* Empfindsamste Trauer- und Trost-Rede über den Höchst-Verpflichtenden Abschied Mariä Theresiä von Ihro weiland Kayser-Königlichen Majestät Sohn, Joseph dem Anderten, und von allen Ihrer Unterthanen. Zu dem Ende in den Druck gegeben, und unter die Zuhörer in *Grossscheuern* ausgetheilet, damit auch der Landmann den allgemeinen Schmerz empfinden lerne, und seine Pflichten gegen Hohe Landes Obrigkeiten, wiederholter Weise sich und seinen Kindern tief einprägen möge. Herrmannstadt, gedr. bey Petrus Barth. 1781. 8-r., 16 lap. — Einer sterbenden Fürstinn getroster Muth im Tode in dem Bilde Marien Theresiens in einer, den 28. December 1780. gehaltenen Trauerrede vorgestellt von JOHANN HERMANN Evangel. Pred. in Leutschau. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoranszkyschen Buchdr. 1781. 4-r., 15 lap. — Klagrede über den höchst schmerzlichen Hintritt weiland Ihrer Kaiserl. Königlichen Apostolischen Majestät Mariä Theresiä, welche in dem Evangelischen Bethause zu Pressburg im Jahr 1780 den 19. Christm. gehalten wurde von JOHANN RIBINY ältestem Prediger. Verlegt von einigen Verehrern der verewigten Kaiserinn. 8-r., 26 lap. — A világból nyugott és bátor elmével ki-muló fejedelemnek képe, mellyet a néhai leg-felségesebb Mária Therésia római tsászárné Magyar, Tseh, Dalmata, Horvát, Slavonia, Gálits, Lodomér etc. etc. országoknak apostoli királynyné etc. etc. Habsburgi gróf aszszony, halotti tisztesség-tételére, és ditsőült felséges nevének örökös hála-adó emlékezetire, a posonyi evangyélikus magyar gyülekezetben 1880 (nb. sajtóhiba, olvasd: 1780) esztendőben, karátson havának 21. napján tartott gyászos isteni-tiszteletnek alkalmatosságával megszomorodott kegyes hallgatónak keresztyéni vigasztalásúl és például eleikbe terjesztett (MOSSÓTZI) INSTITORIS MIHÁLY, azon gyülekezetnek méltatlan lelki pásztora. Posenban, nyomt. Patzko Ferencz Ágoston betűivel. 4-r., 39 lap.

** Igazság, és kegyelmesség Maria Theresiának felséges romai

házi gyászbeszéde; végre NÁNÁSI ISTVÁN lelkésznek az erdélyi reformátum főconsistoriumban Nagy-Szebenben tartott imája.*

Néhány erdélyi református lelkész és tanár közös főczim alatt adta ki gyászbeszédét,** névszerint: a *szigeti* egyház

özvegy császárnénak, Német, Magyar apostoli, Cseh országok királynéjának, Austria fő herczegnéinek, nagy Erdély ország nagy fejedeleme aszszonnyának leg főbb, és tulajdonabb czímeres erkölccsei; mellyeket az Úr Istennek szent óltárain három napok alatt azon királyi fejedelmi felség nagy lelkének örök boldogulásáért szent áldozatoknak buzgó bé-mutatása után halotti tisztelettel magasztalt MEDESÉRI FERENCZI ANDRÁS nemes Marus-Vásárhely szabad királyi városi catholica megyének egyik lelki gondviselő papja; midőn a nagy Erdély országi méltóságos királyi tábla, a tekéntetes nemes Marus-széki szüntelen folyó tábla, a nemes Marus-Vásárhely szabad királyi városi érdemes tanács ezer hétszáz nyoltzvanodik esztendőben karátson havának tizen hetedik napján ugyan azon szabad királyi városban nagy fejedeleme aszszonyoknak szolgálai kötelelességgel halotti tisztelet tételeket meg adták. Szebenben, nyomt. Hochmeister Márton által. 1781. 2-r., 25 lap.

* Buzgó fohászkodás. Mellyet midőn felséges Mária Thérésia királyné aszszonyunk halálának szomorú, ellenben felséges II. Jósef római tsászár ő felségének, mint kegyelmes fejedelmünknek uralkodása el-kezdésének örvendetes híre érkezett, a nemes nagy Erdély országi reformátum fő consistoriumban Nagy Szebenben a szent gyülekezettel együtt Isten eleibe fel-nyújtott NÁNÁSI ISTVÁN, az Úr Jézusnak szolgája. 1780. esztend. karátson havának 10. napj. Kolosváratt nyomtattatott. 4-r., 8 lap.

** A magyar Sionnak felséges aszszonya véletlen halálán öltözött közönséges gyászsa. Az az: Oly halotti magyar prédikáziók és oráziók; mellyekben amaz istentől elő-állítatott tsászári és apostoli királyi nagy felség a nagy Mária Thérésia e földről való el-költözése mélységes tisztelettel meg-sirattatott és gyászoltatott az erdélyi református eklésiáknak egy néhány egy-házi tanítóitól. Kolosváratt, nyomt. a réform. kollegium betűivel Kaprontzai Ádám által. 1782. 4-r.

lelkésze,¹ GYÖNGYÖSSI JÁNOS tordai lelkész,² SZATHMÁRI PAP MIHÁLY kolozsvári theologiai tanár,³ VERESTÓI GYÖRGY kolozsvári és BALÓ BÁLINT fogarasi ref. lelkész.⁴

¹ Istentől mondatott Istenek kik mindnyájan meghalnak mint a köz emberek, az az együgyű és szomorú halotti tanítás, mellyel ama nagy halottnak néhai ditsőséges áldott és el-felejthetetlen emlékezetű Mária Therésia ő felségének mint sok egyéb nemzet-ségek között különösen e mi nemzetünknek-is életében édes jó anyjának igaz; de szomorú szívből származott utólsó tisztességet kívánt tenni a *szigeti* helvétika konfessiót tartó keresztény gyülekezet 1781-dik esztendőben kar. hav. 22-dik napj. Kolosváratt, nyomt. a ref. collegium betűivel Kaprontzai Ádám által. 1782. 4-r., 25 lap.

² Halhatatlan emlékezetű Débora, Izraelbéli nagy anya: felséges és ditsőséges Mária Therésia, Isten kegyelmességéből romai tsászárné, Német, Magyar, Tseh, és több országoknak örökös királynéja, Austriának értz-hertzeg-aszszonya, Erdélynek nagy fejedelem aszszonya sat. sat. kinek-is áldott emlékezetét az új *tordai* reformáta ekklesiának templomában meg-tisztelni igyekezte Gyöngyössi János, ugyan azon ekklesiának lelki-tanítója. 1781. esztendőben, böjt-elő havának negyedik napján. 4-r., 40 lap.

³ Halált nem esmérő igaz hívségnek, tartozó mélyiséges tiszteletnek, és méltó keserűségnek fel-indult szavai, mellyekkel, a már néhai, ditsőséges emlékezetű, felséges aszszonyunk Mária Therésia romai özvegy tsászárné, Magyar, Tseh, Dalmata, Horváth, Tót, Galits, és Ládómer országoknak koronás királya, sat. sat. egész Európa közönséges disze, hazánk édes anyja váratlan szomorú halálát a kolosvári réformáta eklésiának képében, ugyan annak nagyobbik templomába fel-gyülekezett igen nagy gyülekezetben, együgyű-képen, de annyival egyenesebb szível, megsiratta SZATHMÁRI PAP MIHÁLY, a kolosvári réform. collegium sz. theológiát, és ekklesiái históriát tanító professora. 1781. eszt. boldog aszszony havának 28. napján. 4-r., 35 lap.

⁴ Novissima homagialis devotio az az: fejedelmi leg-utolsó hívséges sz. tisztelet. Mellyel, ama ditsőséges emlékezetű, Német, Magyar, Tseh, és más országoknak, s tartományoknak; felséges

Az utóbb említett oratiók közt, mint szónoki mű, legbecsesebb, de túlságos loyaltitásánál fogva talán a legérdekebb is VERESTÓI GYÖRGY kolozsvári református prédikátoré, a későbbi erdélyi szuperintendensé.*

Verestói loyaltitása annyira megy, hogy a királyt istennek deklarálja s az alattvalókat semmi egyéb dicsőségben nem akarja részesíteni, mint az engedelmesség kötelességének gyakorlásában.

«Valaminthogy az isten királya az egész világnak — írja egy helyütt, — úgy a király is istene mintegy bizonyos tekintetben a maga országának; ha vagy az istennek mind hatalma, mind bölcsesége, mind igazsága, mind

királynéjának, örökös aszszonyának, és irgalmas édes anyyának, sat. sat. ezen Erdélyi nagy fejedelemségnek-is, a mi nemes magyar hazánknek örökös fő ejedelmének, és természet szerint, merő azon kegyelmes édes anyyának; a tsászári, és királyi, s apostoli felséges Mária Therésiának királyi drága életéért, a mennyei kegyelemnek széki előtt, buzgó lélekkel meg-jelent; és azután: midőn ő felsége, novembernek 29-dik igen siralmas napján ezen 1780-dik közönséges mély gyászba borúlt esztendőben, e földi országaiból, a mennyei paraditsomba, az Istentől fel-magasztaltatott, mint életében úgy halálában-is, igen nagy lelkű felségnek; legutólsó tisztességét, tellyes hívséggel meg-adni törekedett, a fagyrasi réf. sz. eklésia, maga templomában egyben gyült, fő, és minden rendből állott igen gyászos sz. gyülekezettel együtt, n. b. BALÓ BALINT, azon sz. eklésiának méltatlan lelki tanítója decembernek 24-dik napján 1780-ban. 4-r., 43 (hibás lapszámozással 42) lap.

* Hazánk feje koronájának el-esése. Néhai felséges Mária Therésia, Isten kegyelmességéből, ditsőséges római tsászárnénak stb., a szomoru halál által hazánk birodalmának kormányja mellől lett el-vétettetése. Mellyet-is, mint hazánk mostani közönséges szomoru gyászszát, a kolozvári reform. eklésiának nagyobbik templomában, az oda fel-gyülekezett sokasággal meg-siratott VERESTÓI GYÖRGY, azon eklésiának egyik méltatlan tanítója, 1781-dik esztend. januáriusának 28-dik napján. 4-r., 31 lap.

boszuállása, mind nagysága, mind dicsősége, mind pedig véghetetlensége: mindezek azok a dicsőséges tökéletességek, a melyek a földi királyokban is bizonyos tekintetben föltalálhatnók.» Egy más helyen pedig így kiált föl: «A királyoknak adta az isten az ő királyi méltóságoknak megsértethetetlen dicsőségeket; de már az országnak lakosainak, mint egyről-egyig a királyok jobbágyainak semmi egyebet nem adott az egy engedelmesség dicsőségénél.»

Mária Teréziát nem győzi eléggé magasztalni. «Egy minden kigondolható keresztyéni és királyi virtusoknak az isteni bölcs kéz által különösen készítettett remek példájának» nevezi a királynőt, «a kiben mind azokat egyről egyig feltalálhatnók, valamelyeket a bölcs Salamon, amaz isten gyönyörűséges remek-munkájának, az asszonyi nemnek dicséretére mondott vala.»

Az egyházi szónokok és írók, kikről fennebb röviden említést tettünk, bizonyára a közrészvétet és fájdalmat tolmácsolták, midőn a nagy királynő elhunyt felett keseregtek; mert Mária Teréziát népei szerették s halálát minden alattvalója szívéből gyászolta. Ha a közhangulat tolmácsai a fájdalom első perceiben érzelmeiken nem tudtak uralkodni s túlzásba estek, midőn a veszteség nagyságát ecsetelték: szolgálalkúséggel ezért nem vádolhatók. Higyjük inkább, hogy azt irták le, a mit túláradt érzelmeik diktáltak tollukba.

II. JÓZSEF KORA.

II. JÓZSEF, a szabadelvű reformok egész sorát léptette életbe, a nélkül, hogy a közjogi kérdésekben elődeinek politikájával szakított volna. Az egységes Ausztria eszméje az ő programjában is első helyen állt; nemcsak közigazgatási, de nyelvi tekintetben is le akarta rombolni ama válaszfalakat, melyek örökös tartományai és a magyar szent korona országai között évszázadokon át fennállottak, s e mellett családjának autokratikus hagyományaihoz kegyellettrel ragaszkodott.

Abszolút fejedelem volt ő, a szó legsajátabb értelmében; de nem tartozott azok közé a zsarnokok közé, kik — nagy Frigyes szerint — abban a balhiedelemben élnek, hogy az isten az ő nagyságuk, az ő boldogságuk és az ő büszkeségük iránt való különös figyelemből teremtette az ő kedvükért az emberek tömegét s hogy alattvalóiknak nincs is egyéb rendeltetésök, mint az uralkodó szenvedé-lyeit és vágyait kielégíteni.*

Józsefnek minden gondja és törekvése népeinek boldogítására volt irányozva. Ebbeli nemes törekvését azonban siker nem koronázta. Találóan mondta ő maga, halálos ágyán, hogy «nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: du trône au cercueil le passage est terrible; de én nem sóhajtok a trónért; nyugodtnak s csak egy

* BLUNTSCHLI: Az általános államjog és politika története. Ford. Acsádi I. I. 268.

kissé keserítettnek érzem magamat, hogy ennyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa.» Korát messze túlszárnyaló, szabadelvű reformjai nem sikerülhettek; mert a történelmi jogokkal s a nemzeti érzülettel számot nem vetve, önkényüleg akarta azokkal boldogítani a nemzetet. Ugyanakkor, a mikor az ősi intézményeket lábbal tiporta; midőn se országgyűlést nem hívott össze, se meg nem koronázta magát s a közigazgatást a vármegyék felosztásával osztrák mintára rendezte be: a türelmi rendelettel a vallásszabadságot, sajtórendeletével a sajtószabadságot, s a jobbágy helyzetének alapos javítása, a robot eltörlése és igazságosabb adófelosztás által a jogegyenlőséget proklamálta. A mit egyik kezével adott, azt a másikkal elvette. Szabadelvű reformjaival boldogítani akarta a nemzetet, s ugyanakkor megfosztotta ősi alkotmányától. Olyan csere volt ez, melyre a nemzet annyival kevésbbé állhatott rá, mert ama reformok értékét különben sem tudta még akkor megbecsülni.

A nihil sine nobis de nobis-féle elv mellőzése soha nem boszulta meg magát annyira, mint Józseffel szemben. Nemcsak hogy visszahatást idézett elő a nemzet részéről, de még József intentióinak félreértésére is alkalmat szolgáltatott, és pedig méltán.

DE GERANDO-nak igaza van, midőn tiltakozik a föltevés ellen, hogy József a szabadság apostola lett volna.* Pedig József az akart lenni. Csakhogy mesterével, nagy Frigyes-sel azt vallotta, hogy a fejedelem és a nép nem ellenlbasai egymásnak, mint az üllő és pöröly; hanem a fejedelem

* A. DE GERANDO: Ueber den öffentlichen Geist in Ungarn. Leipzig, 1848. 16. l.

hozzá tartozik a néphez, melynek élén áll; s ebből folyólag — merőben hamis következtetés alapján — saját akaratát a nép akaratának tekintvén, a nemzet közreműködését a nemzeti jóllét, boldogság és szabadság nagy munkájában fölöslegesnek tartotta. Hogy az országgyűlés és a vármegye, — melyek a népnek a közhatalomban való részvételét biztosítják s lehetővé teszik a népre nézve, hogy saját boldogságának megalapításában önmaga is közreműködjek, — a közszabadságnak csak oly tényezői, mint a szabadságjogok s hogy az államhatalom minden egyes ágát, ép annál az oknál fogva, mert a fejedelem hozzá tartozik a néphez, se a fejedelem, se a nép külön, hanem — úgy, a mint azt Montesquieu kifejtette — mind a kettő együttesen gyakorolja, — mindezt József nem akarta megérteni. S ezért nem lehetett az, a mi pedig szeretett volna lenni, a szabadság apostola.

Józsefnek minden alkotása halomra dőlt. Ha az államférfi sikereit az utána fennmaradt pozitív intézményekből kell megítélnünk: úgy ő a legmeddőbb államférfiak közé sorozandó. De a szellem, mely intézményeit áthatotta, túlélte őt s a mint a nemzet önrendelkezési jogát visszanyerte, a József által inaugurált fölvilágosodás szellemétől áthatva, maga támasztotta új életre azokat az intézményeket, melyeket az önkényű fejedelem kezeiből nem fogadott el.

A sajtót, József, a fölvilágosodás leghatalmasabb eszközének tekintvén, legelső gondja volt azt súlyos bilincseitől megszabadítani. 1781-ben egy sajtórendeletet bocsátott ki, mely — szabadelvűségét tekintve — kiválik minden európai egykorú sajtótörvény közül. HORVÁTH MIHÁLY szerint, e rendelet József érdemkoszorújának egyik legfényesebb gyöngye. A rendelet, — mely a cenzurát nem törli ugyan el, de annyira enyhíti, hogy az akkori viszonyokhoz

képest megszűnik jóformán teher lenni az írókra nézve, — lehetőleg hű fordításban, egész terjedelmében így hangzik: *

«Ő felsége legmagasabb feladatának találta, a könyvvizsgálat eddigi módján változtatni, hogy azt jövőre könnyebbé és egyszerűbbé tegye. E czélból rendeli, hogy ezentúl valamennyi örökös tartomány részére csak egy, Bécsben működő könyvvizsgáló-főbizottság (Bücher-Zensur-Hauptkommission) álljon fenn; az ez által hozott végzések a megengedett és eltiltott könyvekre vonatkozólag úgy Bécsben, mint a tartományokban egyaránt zsinórmértékű szolgálnak; az eddigi könyvvizsgáló-bizottságok (Zensur-Kommissionen) az egyes tartományokban feloszlattatnak, csupán egy-egy könyvvizsgáló-hivatal (Bücher-Revisionsamt) tartatik fenn minden tartományban s a könyvvizsgálati ügyek tekintetében szükséges rendszabályok életbeléptetésével az egyes tartományokban az országos hatóságok bizatnak meg. Ezeken kívül a legmagasabb akarat a következőkre irányúl:

1. Minden ellen, a mi erkölestelenséget és ronda szószátyárságot tartalmaz, a miből tanulság és okulás soha sem meríthető, szigorúnak kell lenni; annál elnézőbbnek azonban minden egyéb munka iránt, a melyben tudomány, ismeretek és tisztességes elvek foglaltatnak; mert amazokat csak a nagy tömeg és a gyöngébb fejűek olvassák, az utóbbiak ellenben már nyugodtabb kedélyű, elveikben szilárdabb emberek kezébe kerülnek.

2. Munkák, melyek a katolikus és gyakran a keresztyén vallást rendszeresen ostromolják, ép oly kevésbé tűrhetők, mint azok, melyek — hogy a különben is lábrakapott hitetlenség elterjedését annál inkább elősegítsék, — a szent

* Ld. WIESNER i. m. 145. sk. 1.

vallást a nyilvánosság előtt gúny és nevetség tárgyává teszi vagy isten tulajdonságainak babonás elferdítése és álszenteskedés által megvetésre méltónak tüntetik fel.

3. Birálatok, hacsak nem gúnyiratok, bárkit érjenek is az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja s ez által a dolog valódisága felől jótállást vállal magára, — nem tilthatók el, mert minden igazságszerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen az úton tudomására jut.

4. Egész munkák, időszaki iratok — föltéve, hogy hasznos dolgokat is tartalmaznak, — egyes botrányos kifejezések miatt nem tilthatók el; mert épen az ily nagy munkák ritkán kerülnek olyan emberek kezébe, a kiknek kedélyökre afféle botrányos kifejezések káros befolyást gyakorolhatnának. Ha mégis egy ilyen időszaki irat valamely része egyszerű röpiratnak tekintetvén, a tiltott könyvek közé kerülne: ez esetben a kérdéses irat azoknak kiszolgáltatható volna, a kik az egész munkára előfizettek, vagy annak teljes megszerzésére magukat előjegyeztették; de még ezeknek se akkor, ha a betiltott mű a vallás, az erkölcs, az állam vagy a fejedelem ellen nagyonis botrányos dolgokat tartalmazna.

5. Valamint az «erga schedam», «continuantibus», «eruditibus», «acatholicis» jelzőkkel eddigelé engedélyezett könyvek jövőre, mint tisztán tudományos művek, egészen szabadon jelenhetnek meg: úgy a megengedett és eltiltott könyveken kívül, mely utóbbiakról egy újabb katalógus fog kiadatni, ezután semmiféle, bármi néven nevezett megkülönböztetésnek nem lesz helye,* kivéven a köznép

* Ez azt teszi, hogy *félleg tiltott könyvek*, — melyek közé Mária-Terézia cenzurája többnyire a protestáns tudományos mű-

tanítására és oktatására szánt néhány akatholikus könyvet, melyek az illető hitfeleknek csak engedély mellett (erga schedam) lesznek kiszolgáltathatók.

6. Mivel azonban a tiltott könyvek katalógusának kiigazítása az ezzel járó számos megfontolandók miatt oly gyorsan nem eszközölhető: ennél fogva addig is, míg a kiigazított katalógus egyes részei időről-időre nyilvánosságra hozattathatnának, mindaz, a mi a mostani katalógusban foglaltatik vagy egyébként is ad remittendum rendeltetett, mint tiltott tekintendő.

7. A mi az egyes tartományokban nyomtatásra szánt dolgozatok kiadatását illeti, minden valamire való munka, mely a tudományra, tanulásra és vallásra lényeges befolyással van, jóváhagyás végett a bécsi cenzura elé terjesztendő, oly formán azonban, hogy az illető dolgozat ama tartományból, a melyben azt írták, valamely, a tárgy körül szakavatott tudós, tanár, világi vagy egyházi felsőség bizonyítványával és névaláírásával látandó el, hogy semmi olyast nem tartalmaz, a mi a vallással, a jó erkölccsel és az országos törvényekkel ellenkeznék, s ehez képest az országos törvényeknek megfelel. A kevésbbé fontos iratokat ellenben, melyek nem képeznek egész munkát, az említett bizonyítvány felmutatása mellett, az országos hatóság engedélyezi vagy tiltja el. Azonban mindenkinek, a ki az eltiltás által netalán sértve érezné magát, szabadságában áll, saját költségére, a munka kérdéses részét revízió végett a könyvvizsgáló-bizottság elé terjeszteni. A mi a hirdetéseket, újságokat, imádságokat, stb. illeti, ezek az egyes

veket sorozta, — jövőre nem lesznek; hanem a cenzura a könyveket csupán két csoportba fogja osztani: tiltott és megengedett könyvek csoportjába.

országos hatóságok mellett fennálló s cenzurái ügyekben referáló tanács által csak rövid úton vizsgálándók meg; ugyanez a tanács ügyel fel arra, hogy az imádságok az egyház valódi szellemében legyenek írva, s ugyanez adja ki az «imprimatur»-t.

8. Miután a külföldről az örökös tartományokba behozott és beeresztett könyvek utánnyomása meg van engedve s ez csupán mint a kereskedelem egyik ága tekintetik, a minden egyes esetben kieszközlendő «reimprimatur» engedélyezése minden korlátozás nélkül az egyes országos hatóságokat illeti meg; de miután másrésről számos rakoncátlan könyv részint a birodalom, részint a külföldi államok, a vallási és egyházi szokások s a papság ellenében többé-kevésbé kemény kifejezéseket tartalmazhat, melyeket a könyv olvasásakor mellőzhetőnek hittek ugyan, de a melyek aztán, ha az örökös tartományokban utánnyomatnának, az igazolás és nyilvános helyeslés színét ölthetnék magukra s az emberek bizonyos osztályában kellemetlen érzéseket ébreszthetnének: ennél fogva ezentúl minden oly munka, mely Bécsbe bebocsátást nyer, hogy a kérelmezett utánnyomás tekintetében semmi további akadályoknak ne legyen kitéve, eme hármas megjelölés által: «admittitur», «permittitur», «toleratur», olyformán különböztetendő meg egymástól, hogy az olyan munka, melynek utánnyomtatása minden gondolkozás nélkül megengedhető, az első megjelöléssel; az ellenben, mely bizonyos merész tételeket tartalmaz, melyeket a közerkölcsiségre, politikára és vallásra való tekintetből nyilvánosan legalább szóba hozni nem helyes, a második megjelöléssel látandó el. Végre a harmadik megjelölés alá tartoznak azok a munkák, melyek keményebb, a vallást és az államot sértő és semmikép sem igazolható tételeket foglalnak magukban s

csakis mivel ily tételek nem nagy számmal fordulnak elő bennök, s többi részeik tanulságosak, tűrhetők meg, utánnyomatásukat azonban az örökös tartományokban, legalább a sértő tételek előleges enyhítése nélkül, megengedni nem lehetne.

9. A jelen könyvvizsgálati rendszabályok előtt megengedett könyveket illetőleg az előbbi cenzura szigora kezességül szolgálhat arra, hogy utánnyomatásuk mindenütt megengedhető; az eddig restringált, de most már megengedett könyvekre nézve azonban kérdés támadhatván, az utánnyomásra vállalkozó kiadónak az utánnyomatandó könyv előterjesztésével engedély végett a bécsi könyvvizsgáló-bizottsághoz kell fordulnia.

10. Végre a tulajdonképeni államiratok tekintetében, ha ezek valamely örökös tartományban utánnyomatnak vagy lefordíttatnak, az 1779. téli 20-iki rendelet érvényben marad, mely szerint ezekre nézve engedély végett a bécsi könyvvizsgáló-bizottságot kell megkeresni.»

Ez a rendelet tüzetesebb megvilágítást igényel, hogy egyrésztől megértsük Józsefnek a sajtóra vonatkozó intencióit s hogy másrésztől jelezhessük a hatást, melyet a kérdéses rendelet politikai irodalmunk fejlődésére gyakorolt.

József sajtórendeletét a szabadelvűség, a fölvilágosodás szelleme hatja át. Mai fogalmak szerint a cenzurát a szabadelvűség követelményeivel bajos lenne ugyan összeegyeztetni; de abban a korban, midőn az ügyefogyott társadalom minden téren maga kereste az államhatalom oltalmát és gyámkodását, méltán szabadelvűnek volt tekinthető egy olyan rendelet, mely a cenzura önkényének korlátozásával mintegy fölhívta az embereket, hogy szoktassák magukat az önálló gondolkodáshoz s gondolataik szabad nyilvánítása által

igyekezzenek lassankint az államhatalom minden befolyásától ment, független közvéleményt teremteni.

Semmi sem bizonyítja a rendelet szabadelvűségét annyira, mint annak 3-dik §-a, melyet mindenütt inkább keresnénk, mint egy ugynevezett Zensur-Gesetzben. A fejedelem is aláveti magát, e szerint a § szerint, a nyilvános kritikának s ezzel példát ad hivatalnoka ezreinek, kik bürokratikus göggel zárták el addig füleiket a szabad szótól s kik legnagyobb ellenségei voltak a sajtónak, mint a mely első sorban van hivatva a hivatalnoki visszaélések leleplezésére és ostromozására. «Ha roszak e kritikák — úgymond a derék, felvilágosodott fejedelem, midőn egykor panaszt hallott a szabad sajtó ellen — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlök.» A nagy NAPOLEON ismételte később e mondást, midőn úgy nyilatkozott, hogy a sajtó maga orvosolja legjobban az általa ütött sebeket, a mi — mellesleg megjegyezve — már annyira liberális felfogás, hogy nem is egészen igaz.

És hogy József, ama nézeteit tetteivel sem hazudtolta meg, mutatja a következő eset, melyet HORVÁTH MIHÁLY beszélelrőla.* Egy ízben egy író, ki valami sértő gúnyíratot bocsátott ki, maga elé idéztetett. Az író megjelenvén ad audientiam verbum regium, az uralkodó ekként nyilatkozott előtte: «Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék a fejét leüttetni; de mivel csak az én személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit ezentúl hasznosabbra fordíthassa: önt ezennel kabineti fogalmazómá nevezem ki.»

WUCHERER, a híres pasquill-gyártó esete is igen jellemző. Si non e' vero e' ben trovato. Wucherer rakásra gyártotta

* HORVÁTH: Magyarország történelme. VII. 483.

a császár ellen a gúnyiratokat, melyek 30 krajczárjával igen szép hasznót hajtottak a kiadónak. József kapta magát s a mint Wucherernek egy 30 krajczáros röpirata megjelent, ezt rögtön utánnyomatta s 8 krajczárjával árultatta, az ekként befolyt jövedelmet a szegények közt osztván ki. Természetesen mindenki az utánnyomott olcsóbb kiadásból vásárolt, a minek következtében Wucherernek a példányai mind a nyakán maradtak s lassankint elment neki a kedve attól a vállalatától, melybe mindig belebukott.

Az efféle elbeszélések azonban — ha még oly szavahihető író tollából erednek is — csak a legendák és adomák számát szaporítják. A SZÉKELY testőrző főhadnagy esete alkalmából megjelent politikai röpiratok ellenben már pozitív bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy József csakugyan álavetette még saját fejedelmi személyét is a nyilvános kritikának.

Székely, ki a magyar királyi testőrség pénztárnoka volt, a pénztárban 97,000 forintnyi hiányt találván, erről illetékes helyen jelentést tett. Hadi törvényszék elé állították s ott akképen vallott, hogy ő egészen a meghalt LAKNER számvévőre támaszkodott, a pénztár kulcsait annak adta át s a pénztárt, miután a pénzkezeléshez különben sem sokat értett, soha sem vizsgálta meg; előadta továbbá, hogy Lakner, a testőrök egyhangú bizonyossága szerint, alávaló ember volt s erején felül, pazarúl költekezett.

A hadi törvényszék tekintetbe véve, hogy Székely, részint könnyelműségből, részint tudatlanságból, csupán vétkes mulasztást követett el, hat esztendei várfogságra ítélte őt. Az udvari hadi főtanács a büntetést nyolcz esztendei várfogságra szigorította. A császár pedig a hadi főtanács ítéletének megváltoztatásával, Székely felett akként ítelt, hogy katonai rangjától fosztassék meg; Bécsben a piacon, három

egymást követő napon, minden nap két óra hosszáig, pel-
lengérre állíttassék s a szegedi várban négy évre fogságba
vettessék.

Székely esete alkalmából *«egy igazság barátja»* röpiratot
bocsátott közre, mely egyidejűleg magyar¹ és német nyelven
jelent meg.

A német eredeti négy kiadást ért.

Az első kiadás, mely WUCHERER műhelyében készült,
kis 8-adrét alakban,² latin betűkkel volt nyomva RAUTEN-
STRAUCH szerint³ abból a célból, hogy mivel a röpirat főként
Magyarország számára készült, azok is megszerezzék ma-
guknak azt, a kiknek a német betűk olvasása nehezökre
esik, egyszersmind hogy félrevezettség ily módon a ható-
ság, mintha a mű magyarországi nyomdából került volna ki.

Egy másik kiadás, mely már aligha a Wuchereré, nagy
nyolczadrét alakú.⁴ Ismét egy más kiadás kis 8-adrét alakú,⁵
a címlapjára rányomva, hogy az ára 2 krajczár, a mi bizony
nagy olcsóság. S végre egy negyedik, — mely HOCHEN-
LEITNER LUKÁCS bécsi könyvárús *«Ehrenrettung»* című nyi-
latkozata szerint,⁶ utánnyomás, s mely szintén Wucherergyá-
rából került ki, — elferdített cím alatt látott napvilágot.⁷

¹ Elmés megjegyzések, ama testőrző fő hadnagy Székely go-
nosztétevényjéről, és ennek büntetéséről. Egy igazság barátja
által. Ehhez foglалódott a meg-tzáfolás. 1786. 8-r., 30 lap.

² Freymüthige Bemerkungen über das Verbrechen und die
Strafe des Garde-Obristlieutenant Szekely, von einem Freund der
Wahrheit. 1786. 8-r., 22 lap.

³ Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über
Wucherers Skarteken Grosshandel. 1786. 46 l.

⁴ Címe ugyanaz. 8-r., 15 lap.

⁵ Címe ugyanaz. 8-r., 10 lap. Compress nyomás.

⁶ HOCHENLEITNER L.: Ehrenrettung. 3. l.

⁷ Freymüthige Bemerkungen über das Verbrechen und die

A kiadó azt a drasztikus tréfát követte ugyanis el, hogy a czímlap eme czélzatosan megváltoztatott sorai alá: «von *diesem* Freund der Wahrheit», egy ökör medaillon-képét nyomatta.

A kérdéses röpirat anonym szerzője midőn védelme alá veszi Székelyt, ugyanakkor a császár személyét a legnyersebb kifejezésekkel és a legkiméletlenebbül megtámadja. Székely, szerinte, csupán gondatlanságának lőn áldozatává; de rosza-akaratot nála föltételezni nem lehet. Ha ő hibás, még hibásabb ESZTERHÁZI testőr-kapitány, a ki kötelességét megszegte, midőn Székelytől számadást soha nem kívánt, úgyszintén a magyar és erdélyi udvari kancellária, a mely a szükséges felügyeletet a testőrség pénzkezelése felett nem gyakorolta.

Midőn tehát Székely büntetését az uralkodó, ahelyett, hogy enyhítette volna, még szigorúbbá tette: égbekiáltó igazságtalanságot követett el. «Szegény, szánakozásra méltó Székely — így kiált föl a szenvedélyétől elragadt író, — hogy az önnön szomorú veszedelmednek golyóbisára rajzolódtott fel, hogy a te gonosztétevényednek felkeresése egy *szeles elméjű* uralkodónak épen azon szempillantásban terjesztődnék eleibe, midőn netalán egy légy orrát marván, ötét háborgatta, és ezen épült haragjában a te *gyalázatos* szentencziádat hozta! Szerencsétlen ember! te a fejedelem indulatinak áldozata! képtelen kemény szívnek áldozata! szóljatok, érzékeny emberek, szóljatok, igazságnak férfiai! Melyik uralkodó keményebbítheti meg a szentencziákat? *a kegyetlen üldöző!* melyik fejedelem tapodhatja lábai alá az emberi törvényt? *a kegyetlen üldöző!!* melyik fejedelem

Strafe des Garde-Obristlieutenants Szekely, von *diesem* Freund der Wahrheit. 1786. 8-r., 15 lap.

nevetheti ki a törvényeket és az igazságot? *a kegyetlen üldöző!!!* melyik fejedelem bánhat önnön maga vélekedése szerint a főben járó dolgokkal? *a kegyetlen üldöző!!!!* Isten! Isten! mi vagy te szegény ember! egy gyenge teremtvény, kit ez az *indulatos fő*, ártatlanul a porba tapod, hogy ottan karikába görbüljél és hétszáz sebek fájdalmi között hétszáz fejű vízi kígyó által megfojtatódjál. *Rettenetes, emberséget becstelenítő kép!* és ugyan igaz, tapasztalásból igaz. »

De a szitokkal, melyet a fejedelemeire szór, még nem elég-szik meg az «igazság barátja»; hanem azonfelül gyanúsítja is a császárt, azt írván, hogy «Székely sohasem kárhoztató-dott volna a gyalázat-székre, ha *Frájmaurer*, avagy *Rózen-krájtz* követője nem lett volna, mert a mondódik, hogy a császár nyilván kijelentette legyen, hogy ő ezeknek az ütött-kopott embereknek (*Maurereknek*) meg fogná mutatni, hogy az ő védelmök semmit se segíthet.» Vajjon igazság-e — így folytatja — egy társaság ellen táplált haragot annak egy tagján éreztetni? «Oh igazság! igazság! hát cziczázol te mi közöttünk!?»

A balvélemény, hogy a császár ellensége volt a szabadkőművességnek s hogy Székelyben is a szabadkőművest vette üldözőbe, általában el volt terjedve, minthogy a legtöbben félreértették a császárnak a szabadkőművesek ügyében a magyar helytartó-tanács útján 1785. decz. 20-án kiadott s 1786. febr. 1-sején életbeléptetett rendeletét.*

RAUTENSTRAUCH szerint az említett rendelet kibocsátása alkalmából legalább is 30 apró röpirat jelent meg s ezek közül Bécsben WUCHERER kiadásában 25, mind a rendelet ellen és pedig oly hangon és modorban írva, hogy csakis

* A 40.833. sz. a. kiadott rendelet nyomtatásban is megjelent, cím, valamint hely és év nélkül. 2-r., 4 lap.

József türhette meg azokat. Egyetlen egy tiltatott el: «*Sendschreiben des H. Ignaz Lojola, an seine Brüder Freymäurer in Wien*»; de a tilalom daczára, Wucherer ezt is árultatta.*

József intentióit — tudtunkkal — a «*Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymäurer*» című röpirat** szerzője fogta fel leghelyesebben, midőn a valódi kőművesek kis csoportja nevében ama meggyőződését fejezte ki, hogy a császár rendelete nemcsak hogy nem káros, sőt ellenkezőleg rendkívül előnyös a szabadkőművességre nézve, a mennyiben annak az emberiség javára célzó nemes törekvéseit hathatósan előmozdítja.

A rendeletben foglalt megszorítások — bármily kényelmetlenek lehettek is különben a kőművesekre nézve — valóban nem azt mutatják, mintha a császár magát az intézményt perhorreskálta volna; hanem egyszerűen az abszolút hatalom mindenre kiterjedő gondoskodásának, gyámkodásának és rendszeretetének kifolyásaul kell tekintünk azokat.

Hogy a rendelet szerint a rendőrségnek bejelentendők a szabadkőművesek gyűlései, hogy tehát gyűléseket titokban tartani nem szabad; hogy csak az egyes országok fővárosaiban, az országos kormányok székhelyein s ezek-

* Wie lange noch? 33. l.

** *Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Verordnung in Ansehung der Freymäurer, und ihren Orden überhaupt. Der kleinen Zahl ächter Mäurer und dem eben so kleinen Theil des unbefangenen Publikums gewidmet. Wien, bey Sebastian Hartl, Buchhändler. 1786. 8-r., 29 lap. — Második kiadása ugyanazon évben, ugyanott. 8-r., 19 lap. Czímén jelezve, hogy «nachgedruckt».*

ben is legfőlebb 3—3 páholy tartható fenn; hogy a kőművesek névsora, minden páholy nagymesterének neve, úgyszintén minden negyedik évben a kilépettek és az újonnan belépők névsora is, a hatósággal közlendő, — ez mind nem oly természetű megszorítás, mely lehetetlenné tenné a kőművesek működését. Ha József célja ez lett volna, akkor nem hagyta volna meg rendeletében, hogy nem szabad a kőműveseket, a kik közt oly sok derék ember van, háborgatni gyűléseik tartásában s az emberiség előnyére szolgálható hivatásuk betöltésében.

A Pozsonyban fennállott *«zur Sicherheit»* páholy egyik tagja a császári rendelet kiadatása után a páholy valamelyik gyűlésén beszédet tartott, mely külön füzetben is megjelent* s melyben szintén ki van emelve a császár jóindulata a szabadkőművesek iránt. A szónok konstatálja ugyan, hogy a császár haragszik a kőművesekre, s hozzáteszi egyszersmind, hogy a császárnak erre alapos oka is lehet, a mennyiben egyik-másik páholy missióját vagy egyáltalában nem, vagy csak félig-meddig tölti be; de azt egy szóval sem állítja, hogy József magának az intézménynek ellensége lenne.

A mi azonban Józsefnek a szabadkőművesekhez való viszonyát illető kérdés eldöntésénél a legnagyobb nyomatékkal bírhat, az a tény, hogy a kőművesek közt *ma is* az az általános felfogás, hogy a kőművesség ügyére nézve József uralkodása valóságos áldás volt.**

A Székely esetével foglalkozó *«igazság barátja»*, mint a

* Freymaurerrede. Gehalten in der ☐ zur Sicherheit im O. v. Pressburg bey Gelegenheit des erschienen k. k. Befehls von
23

Br. Rr. 57+85. Herausgegeben zum Besten der Armen. Pressburg, XII.

gedruckt mit Weberischen Schriften. 1786. 8-r., 16 lap.

** HOLLÓS LÁSZLÓ: A szabadkőművesség története különös

fennebbiekből látható, bizonyára alaptalanul gyanúsította Józsefet a szabadkőművesek üldözésével. Már magában az, hogy az uralkodóra ráfogja, hogy az igazság kiszolgáltatásánál nem az abszolút igazság eszméje, hanem melléktekintetek és a szenvedély által vezéreltetik, — valóságos merénylet az uralkodó tekintélye ellen; az a hang pedig, mely a röpirat minden során átvonul, nem egy fejedelmi személyre, de egy közönséges emberre nézve is sértő és lealázó. S azért az írónak egyetlen egy hajaszála se görbült mégse meg hallatlan vakmerőségeért.

A «*Magyar Kurir*» 1787. elején azt írja, hogy «a napokban egy VUKKERER (így!) nevű könyvnyomtató, egy kalendáriommal akarván ő felségének kedveskedni, melyben minden birodalmában lévő népek az ő nemzeti öltözetekben vannak lefestetve, midőn nyujtaná a monarchának, kérdi tőle, hogy kinek hívják? melyre a nevét megmondván, így szólá neki a császár: ah! *s kigyelmed az, aki a Székely mentségét kinyomatta?* miért nem ajándékozott nekem is egyet belőle? ezzel hátat fordítván neki a monarcha, ajándékának elvételére nem méltóztatta.»* A Kurirnak ez az előadása csak azt bizonyítja, hogy az üzérkedő s a nyereségvágy következtében még a császár személyének meg-hurczolásától sem irtózó pasquille-gyártót, József szívéből megvetette; de pozitive állíthatjuk másrésről, hogy Wucherernek egyéb baja nem történt.

A császárnak a könyvvizsgáló-kommissió megbízásából BOURGUINON alezredes nyujtotta át a röpiratot megvizsgálás

tekintettel a magyar szabadkőművesség fejlődésére. Budapest, 1873. 62. l. — DR. LEWIS L.: Wesen u. Geschichte der Freimaurerei. Budapest, 1876. 149—153. ll.

* *Magyar Kurir*. 1787. jan. 2. toldalék.

vége t s a császár elolvasván azt, személyesen adott engedélyt annak Bécsben való árulhatására.¹

Sőt — a mi már páratlan eset a maga nemében — «a kegyetlen üldözőnek» feltüntetett császár még szóba is állt a támadóval, egy czáfolatot iratván annak munkájára.

A czáfolat magyar kiadása együvé van fűzve a támadó röpirattal, s bár külön címlapja van, lapszámozása emezével együtt megy.² A német kiadás ellenben WUCHERER-nél önállóan jelent meg.³

Minthogy Wucherer a «Freymüthige Bemerkungen» című pasquille címlapjára a nevét nem nyomatta ki: valószínű, hogy az említett irat czáfolatát, melynek címlapján már ott olvasható a neve, mint kiadóé, *maga a császár adta ki Wucherer czége alatt*, a mi, bizonyára keserves meglepetés lehetett Wuchererre nézve. De az se lehetetlen, hogy a czáfolatot — *habár mi annak csak egy kiadását ismerjük* — eredetileg maga a császár adta ki a kiadó megnevezése nélkül, Wucherer pedig a czáfolatot utánnyomatta, miután időközben észrevette, hogy a Székely védelmére írt s általa közrebocsátott irat a császár figyelmét és méltatlankodását magára vont a s ennél fogva esetleg ő, mint kiadó, bajba keveredhetik, hacsak jóvá nem teszi hibáját.

A czáfolat írója, — a ki, önvallomása szerint, nem az udvar iránti hízelkedéstől, hanem az igazság szeretetétől vezéreltetve fogott tollat, — az ügy érdeméhez nem szól. Szé-

¹ Anekdoten und Charakterzüge von Kais. Joseph. 1790. I. 91.

² A testőrző fő hadnagy Székely gonosztétevényjéről és ennek büntetéséről írt elmés megjegyzések írójához. 1786.

³ An den Verfasser der freymüthigen Bemerkungen über das Verbrechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenants von Székely. Wien, 1786. Im Verl. G. P. Wucherers. 8-r., 13 lap.

kelynek még a nevét is csak egyszer említi, gonosztevőnek nevezvén őt. Hanem annál erősebb leczkét ad az igaz hazafinak. Annak írmodorát utánózva, egy helyen így kiált föl: «Ki bátorodik egy jól rendelt közönségben ilyen módon írni? Egy megdühödött! Ki merészli a császár foglalatosságának módját oly vakmerően meghatározni? Egy megdühödött!! Kicsoda annyira megátalkodott, hogy a fejedelmet széleszünek, üldözőnek nevezi? Egy megdühödött!!! Igenis, az vagy te, csak tudnék alkalmasabb nevezetet reád, valamely szelidebb kijelentést, azzal festenélek le tégedet örömet; de egyet sem lelhetek.»

Majd találóan így folytatja a császár névtelen védője: «Volna csak az a császár, melynek őtet hirtelni merészled, volna csak ő üldöző: úgy osztán aligha oly békességestűréssel nézné a szemtelen legyet, mely a császár orra körül dong, ugyanarra szállani; csak inteni kellene néki, és a légy elfogattatódna, és az ő szívásra, ivásra s fejedelmi orra szállni kívánczozó kedvétől örökösen megfosztatódna! Hogy pedig ő az olyan befoglalású írást el nem töröltetteti, annak nyilvánvaló elárulását megengedi, szerzőjét, kinek kitudattatódása épen nem oly nehéz dolog volna, tudni nem kívánja, őtet büntetődetlen lenni engedi, — oly maga mértéklésnek példája ez, melyhez hasonlót az istoriákban ritka feltalálni. Önnön magok a kerek földnek dicséretesebb fejedelemei, legkisebb személyekkel való játszódást el nem tűrhetének, s némely ó és új időbeli írók éretlen tréfájok miatt fojtós pirulákat nyelni kénytelenítettének.»

Ezt a czáfolatot, melyet eredeténél fogva *hivatalos* czáfolatnak is lehetne nevezni, egész sora követte a nemhivatalos czáfoló röpiratoknak. A jóérzelmű, tisztességes közönség azt a hangot és modort, melyet az «igazság barátja» az uralkodóval szemben megengedett magának, általában

elítelte, annyival is inkább, mert Székelyt egészen ártatlannak senki sem tarthatta.

Minthogy a szerző nevét nem lehetett megtudni, az emberek mindenekelőtt WUCHERER-en, a kiadón töltötték ki haragjukat.

RAUTENSTRAUCH egyike volt azoknak, kik Wucherert a legszenvedélyesebben támadták meg. Még ha nem egészen tiszta lett volna is az indok, mely Rautenstrauchot a Wucherer elleni föllépésre készítette, annyi bizonyos, hogy a csapás, melyet ellenfelére mért, teljesen tönkretette annak hitelét.

«*Wie lange noch?*» című röpiratában* a Wucherer által kiadott botrányos szennyiratok lisztáját állította össze, hogy bemutassa a bécsi könyvkiadót a maga valóságában. Végül pedig formális vádat emel és hivatalos vizsgálatot kér ellene, a miért elég vakmerő és arcátlan volt, egy olyan pamphletet kiadni, melyben a fejedelem zsarnoknak nevezetik. Ott — úgymond, — a hol az uralkodó büntetlenül ilyen váddal illelhető, az állam belső békessége a legnagyobb veszélyben forog; ott a rend megszűnik; ott a tisztelet és az alattvalói engedelmesség üres szóvá lesznek s az államépület összeomlása még akkor sem akadályozható meg, ha a hatalom 300 ezer főnyi fegyveres erőre támaszkodhatik.

Rautenstrauchhal egyidejűleg 1786. aug. 5-én tette közzé HOCHENLEITNER LUKÁCS bécsi könyvtáros «*Ehrenrettung*» című nyilatkozatát,** melyben az «*Erlanger Realzeitung*» egyik közleményére reflektálva kinyilatkoztatja, hogy

* *Wie lange noch? Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel.* Wien, 1786. 8-r., 55 lap.

** HOCHENLEITNER L.: *Ehrenrettung.* 8-r., 4 lap.

a «Freymüthige Bemerkungen» kiadója nem ő, hanem Wucherer; ezt terheli tehát a vád, hogy ama pamphlet közrebocsátásával az uralkodó iránt köteles alattvalói hűséget megszegte.

Wucherer, mint a bokorból kiugrasztott nyúl, fűhöz-fához kapkodott, hogy tisztára mossa magát. A Rautenstrauch támadására írt feleletében* elmondja, hogy a császár *sze mélyesen* adta meg az engedélyt a «Freym. Bemerk.» kinyomatására, a mit annál könnyebben tehetett, mert hiszen a röpirat «csupa merő ostobasággal van tele.» Valószínűleg azt a tréfát is, melyről fennebb említést tettünk, hogy t. i. a röpirat új kiadásának címlapján ökörnek deklarálja a szerzőt, csak azért követte el, hogy elbigyjék neki, meny nyire nem osztozik a szerző nézeteiben. A Rautenstrauch és Hochenleitner által elárult üzleti titkok azonban sokkal terhelőbbek voltak Wuchererre nézve, semhogy képes lett volna a becsületén ejtett csorbát üres mentegetődzésekkel és szépítgetésekkel kiköszörölni.

Már magában a Wucherer veresége elégtételül szolgálhatott József császárnak a méltatlanul szenvedett bán talmakért. De még fényesebb elégtételt kapott azoktól az íróktól, kik önkényt, igazságérzetöktől ösztönöztetve, eljárását és magatartását Székelylyel szemben igazolni törekedtek.

A «*Szekelys Vertheidiger strafbarer als Szekely*» című röpirat,** melynek szerzője valami éles eszű jurista lehe-

* Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. Samt dem angehängten und mit Erläuterungen versehenen Pasquille. Wien, 1786. Gedruckt im Bischofgarten mit Weimarschen Schrif ten. 8-r., 70 lap.

** Szekelys Vertheidiger strafbarer als Szekely, an Joseph. Eine Beleuchtung der freymüthigen Bemerkungen über das Ver-

tett, szigorú tárgyilagossággal mutatja ki, hogy Székely bűnös volt s büntetését méltán megérdemelte, a miből természetesen az következik, hogy a császár igazságos ítéletet hozott. És ha valaki mégis a zsarnokság vádjával illeti az uralkodót, és ez által meg akarja őt gyűlöltetni alattvalóival: sokkal nagyobb bünt követ el, mint a szerencsétlen ember, a kivel szemben az uralkodó az igazságot szolgáltatta ki. Ha megbocsáthatatlan hiba — így kiált fel — valamely polgárt polgártársai becsülésétől megfosztani: hát az akkor mi, megrabolni az uralkodót egy egész nép becsülésétől!? Vajjon a zsarnok beszéde-e az, vagy az emberiség egy igazságszerető barátjáé, midőn a monarcha azt mondja: én ezentúl a nagyobb bűnösnek ép oly kevésbé kegyelmezek meg, mint a kisebbnek; akarom, hogy minden alattvalóm becsületes legyen; akarom, hogy mindenki egyformán részesüljön kegyeimben, de ha megérdemli, a törvényes büntetést ne kerülhesse ki.

Ezek a frázisok, bármily jellemzők legyenek is különben az író gondolkozására, magukban véve csak pusztá frázisok; de mint konzekvenciái egy, a császár birói ténykedését igazoló jogi fejtegetésnek, ama fejtegetés irányát és szellemét is visszatükrözik, s így mintegy fölöslegessé teszik ránk nézve annak hosszadalmas reprodukálását.

LAKNER számvevő három fia közül egy, a kegyelet nemes érzületétől indítatva szintén részt vesz a Székely esete által előidézett tollharcban.* Minthogy a rágalmazó álar-

brechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenant Szekely. Prag, bey Wolfgang Gerle. 1786. 8-r., 30 lap.

* Antwort auf die freimüthigen Bemerkungen über das Verbrechen und die Strafe des Garde-Obristlieutenants Szekely. Der Würde des Monarchen und dem Andenken eines verunehrten Todten geheiligt. Wien, 1786. 8-r., 15 lap.

czot öltött magára: nem nézhet annak a szeme közé; tollával intézi tehát el, a mit különben bizonyára fegyverrel oldott volna meg.

Székely, mint fennebb említők, az őt terhelő vád súlyának egy részét a halott Laknerre igyekezett áttolni. Tudta jól, hogy mennél inkább sikerül ez neki, annál könnyebbé válik biráival szemben az ő helyzete. A birák azonban ha számbavették is a Székely felett hozott ítélet kiszabásánál a Laknert terhelő vádakát, a császár — úgy látszik — kizárólag Székelyt tartotta bűnösnek.

Lakner fia, védiratában szintén ezt igyekszik bebizonyítani s ezzel nemcsak az atyja emlékéhez tapadt foltot véli lemoshatni, de egyszersmind a császár ítéletét is korrektnek tünteti fel.

A famózus pert alaposan, minden részletében ismerünk kellene, hogy eldöntsük, vajjon a fiatal Lakner jogosan vethette-e föl a kérdést, hogy ha Lakner csakugyan részes volt a sikkasztásban: miért késett Székely másfél évig a sikkasztás följelentésével? miért felelt a Lakner halálakor nála megjelent auditornak arra a kérdésére, hogy Lakner számvevő tartozik-e valamivel a kasszának, háromszor is nemmel?

Hogy József zsarnokilag viselné magát, ezt természetesen Lakner is tagadja. Nem lehet az zsarnok, szerinte, a ki az elítéltnak megkegyelméz; a ki a saját személyét durván bántalmazó egyénnek a fejét nem ütteti le; a ki az őt gyalázó szennyirat terjesztéseért az illető könyvárust felelősségre nem vonja.

A mi azt a kérdést illeti, vajjon *volt-e joga a császárnak súlyosbítni a bíróság ítéletét*, erre nézve már eltérők a vélemények.

A *«Was ist von dem Urtheile des Szekely zu halten»*

czimű röpirat* álláspontja e tekintetben a helyes, a mennyiben a kérdésre nemmel felel, tárgyilagosan, alapos jogi ismeretekkel s meggyőző érvekkel mutatván ki, hogy akár a törvényt, akár a kegyelmezési jog természetét, akár a monarchia lényegét tekintve, az uralkodónak a bíró által kiszabott büntetést nincs joga súlyosbitani.

Azonban e véleménye daczára is József pártjára áll a szerző az «igazság barátja» ellenében s egész határozottsággal fejezi ki méltatlankodását ama sérelmek felett, melyekkel az «igazság barátja» Józsefet, az emberszerető, fennkölt szellemű fejedelmet oly méltatlanul illette.

A fennebbi felfogással homlokegyenest ellenkezik a «*Noten zum Texte Freimüthige Bemerkungen*»** szerzőjéé. Okoskodása körülbelől ez: A büntetésnek arányban kell állnia a bűnténnyel. Ha ezt az arányt a fejedelem a büntetés enyhítése által megzavarja: a büntetés hatását csökkenti s ezzel veszélyezteti az állam biztonságát, mely a bűntény által fenyegetve volt. A büntetés súlyosbitása által ellenben amaz arány ha megzavartatnék is, az állam nem veszít semmit, csak a bűnös szenved többet; úgyde milliók java egy ember szenvedésének elébe helyezendő. Azt hiszi tehát, hogy az uralkodó mindenkor inkább súlyosbíthatja, mint enyhítheti a bíróság által kiszabott büntetést.

A szerző azonban, úgy látszik, maga is érezte ennek a merőben sophistikus és jogilag tarthatatlan felfogásnak a gyarlóságát; mert alább meg már azt fejtegeti, hogy a

* Was ist von dem Urtheile des Szekely zu halten. 1786 8-r., 23 lap.

** Noten zum Texte Freimüthige Bemerkungen über das Verbrechen, und die Strafe des Gardeoberstleutnant Szekely. Von einem ehrlichen Manne. Augsburg, bei Conrad Heinrich Stage, 1786. 8-r., 46 lap.

császár tulajdonkép nem is súlyosbította Székely büntetését; a fennforgó esetben tehát az a kérdés, hogy vajjon joga van-e az uralkodónak a birói ítéleteket súlyosbítani, tulajdonképen nem is kérdés, s így mindaz, a mit a szerző erre vonatkozólag már előbb, meglehetősen erőltetett érvek alapján kifejtett s a mivel József eljárását igazolnia különben sem sikerült, József eljárásának megítélésére épen semmi befolyással sincsen.

Úgyde ez utóbbi nézetének indokolásában a szerző még szerencsétlenebb. Nem győzi meg olvasóját, hanem mosolyra indítja, midőn felvont szemöldökkel, egész komolysággal bizonyítgatja, hogy a császár Székely büntetését nem súlyosbította; mert a 8 évi fogságot, mely Székelyre, mint öreg emberre nézve egyértelmű lett volna a halálbüntetéssel, 4 évre szállította le; a pellengerre állítás pedig habár súlyos büntetés is, de nem oly súlyos, mint a halálbüntetés, sőt Székelyre nézve nem is volt tulajdonképen büntetés, midőn ő akár ezzel akár enélkül (!?) úgyis meg volt gyalázva a művelt közönség előtt.

A Székely esete alkalmából megjelent s fennebb bemutatott röpiratok meggyőzhetnek bennünket a felől, hogy József császár csakugyan még a saját tettei felett is eltűrte a nyilvános kritikát nemcsak, de még mintegy provokálta is, jóllehet akadt bizony azok közt a bírálatok közt akárhány olyan is, mely — mint láttuk — az uralkodó személye iránt tartozó tisztelet korlátait messze túllépte. József «felszabadította az igazságnak nyelvét — írja egy akkori író,* — hogy szavát a királyi szélig emelhesse; hogy pedig azt örömmel fogadja, már több ízben világos jeleit is

* Szabad elmélkedések a földeknek ki-mérése szerint felállíttandó adózás systemájának tökéletlenségéről. Irta HADUSFALVAI SPILENBERG PÁL. Kassán, Ellinger Jánosnál. 1790. 8-r., 160 lap.

adta. Nemcsak németországi birodalmaiban, hanem tulajdon maga lakó-városában is jönnek ki gyakorta olyan könyvek, melyek valóságos nagy szabadság- s bátorsággal vannak megírva.»* De József szabadelvűségére nézve, melyet a sajtó irányában tanusított, még egy adatot hozhatunk fel HORVÁTH MIHÁLY után.

1786. nov. 6-kán a kancellár jelenti a császárnak, hogy a hamburgi politikai journalban a földek felmérésére és a megyei igazgatás átalakítására vonatkozó rendeletek közzétetettek, de határozott roszakarattal, a mennyiben a módosításokat, melyekkel e rendeletek a kir. biztosoknak megküldettek, a közlő elhagyta. Egyuttal azt is jelenti a kancellár, hogy COLLOREDO herczeg, német birodalmi alkancellár útján megtette ugyan a lépéseket a közlő kilétének kinyomozására, de a szerkesztő e tekintetben minden fölvilágosítást megtagadott. Mindezek után azt a kérdést intézi a császárhoz, nem kellene-e a nyomozáshoz a dán udvar közreműködését kikérni, minthogy az említett journal szerkesztője: SCHIRACH, dán kir. államtanácsos s így ő reá a dán udvar pressziót gyakorolhat.

József a kancellár eme fölterjesztésére következőleg válaszolt: «Minthogy a kancellária és a többi dikasztériumok az ellenem mind írásban mint nyomtatva oly gyakran terjesztett gyalázások és hazugságok miatt soha se érdeklődtek oly aggodalmaskodva, mint a jelen esetben: most se kívánom, hogy tegyenek valamit, miután ezuttal egy általam Magyarország rossz alkotmányáról mondott, de nem nyilvánosságra szánt igazságról van szó; a vétkes fölfedezése tehát semmiféle lépést se kell tenni.»**

* I. m. 15. l.

** HORVÁTH: Magyarország történelme. VII. 627.

Ha József sajtórendeletét tovább elemezzük, bizonyára fel fog tűnni előttünk a 7-ik §. rendelkezése. E §. szerint a hivatalos cenzura mellett, egyes tudósok, szakértők is gyakorolják a cenzurát, úgy, hogy addig, míg ez utóbbiak a kiadatásra szánt művet approbatiójukkal el nem látják, addig azt a bécsi cenzura se veheti vizsgálat alá. Ennek az intézkedésnek egyéb célja nem lehetett, mint a könyvvizsgálat népszerűsítése egyfelől, másfelől a bécsi cenzura önkényének korlátozása. S csakugyan ettől fogva a hivatalos cenzura mintegy a nép műveltjeinek ellenőrzése alá helyezettetett s felette megbénítva érezhette szabadságát, midőn tekintélyes tudósok ajánlatával ellátott munka felett kellett ítéletet hoznia.

Ugyan e §-nak a hirlapokra vonatkozó pontja szintén figyelmet érdemel. A hirlapok az imádságokkal és a hirdetésekkel egy kategóriába helyeztetnek, a mennyiben amazok is, mint ezek, az egyes országos hatóságoknál fennálló s a cenzurái ügyekben referáló tanács által *rövid úton* vizsgáltatnak meg. József hamisítatlanul akarta hallani a nép óhajait; bizonyára ezért mentette fel a napi sajtót, mint a közvélemény leghívebb tolmácsát, a szigorúbb és hosszadalmasabb cenzura nyűge alól. De ez által egyszersmind a hirlapirodalom fejlődését is előmozdította.

1780-ban indult meg Pozsonyban, RÁTH MÁTYÁS szerkesztése alatt, az első magyar nyelvű hirlap, a *Magyar Hirmondó*, mely politikai tárgyú czikkeken kívül szépirodalmi dolgozatokat is adott, s melynek szerkesztését később BARCZAFALVI SZABÓ DÁVID, azután RÉVAI, majd SZACSVAY vették át Ráth Mátyástól. A Hirmondót követte a SZACSVAY SÁNDOR által szerkesztett, politikai színezetű *Magyar Kurir* és ennek szépirodalmi melléklapja a *Magyar Musa*. A Kurir megindulásának idejére nézve tévedésben volt TOLDY

is, FERENCZY is; mert *nem 1787-ben indult az meg, hanem 1786-ban*, legelső száma ugyanis, — mely, közbevetőleg legyen mondva, ma már könyvészeti ritkaság,* — *1786. decz. 2-kán* jelent meg. 1788-ban ismét szaporodott a hirlapok száma a *Magyar Mercurius*-sal s végre 1789-ben a GÖRÖG és KERESZTES szerkesztése alatt állott *Hadi s más nevezetes Történetek*-kel.

Ezek a hirlapok nemcsak politikai hírek száraz közlésére szorítkoztak, hanem a közszellem és az irodalom fejlesztésében, valamint a nemzetiség ébresztgetésében is hatatosan közreműködtek. Az időszakai sajtó, mint Toldy írja, missiót teljesített oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, sem a törvényhozás zárt termeiben eszméket nem fejthetett, nem cserélhetett; előkészítette a szellemeket azon nagy időmozzanatra, mely 1790-ben következett be, és szította a nemzeti lelket azontúl is lankadásai és meghűlései között.**

A József-féle sajtórendeletnek még egy nagy horderejű reformját kell kiemelnünk: az egyházi cenzúra eltörlését. Ez ugyan a rendeletben világosan nincs kimondva; de a mennyiben egyházi cenzuráról nincs benne szó, s a mennyiben *egyetlen egy* könyvvizsgáló-bizottság állítatik az összes birodalmi sajtóügy élére: ebből az egyházi cenzúra eltörlése önként következett.

Különben már a sajtórendelet kelte előtt, az 1781. évi máj. 4-iki s később ismételve az 1781. aug. 10-ki rendeletek meghagyják a püspököknek, hogy ne tiltsák a népnek, még kevésbbé a klérusnak az oly biblia vagy könyv olva-

* Egyetlen példánya BALLAGI ALADÁR egyetemi tanár könyvtárában van.

** TOLDY: A magy. nemz. irodalom története. 1864/5. 151. l.

sását, melyet a cenzura megengedett; az 1782. ápr. 10-iki rendelet szerint pedig még az egyházmegyei névkönyvnek és direktoriumnak közzététele sem engedtetik meg a cenzura helybenhagyása nélkül.*

A klérus természetesen minden követ megmozdított, hogy régi befolyását a sajtóügyekre visszaszerezze. Az 1781-iki rendeletek ellen a Batthyány primás elnöklete alatt összegyűlt püspökök «*Gravamina cleri Hung. contra constitutionis Josephi imp. et regis in rebus eccles. editas*» cím alatt feliratot szerkesztettek, melyben a többi közt kijelentik, hogy a magyar klérus a bécsi cenzura ítéletében annál kevésbbé nyugodhatik meg, minél bizonyosabb, hogy a császárilag eltiltott, Jansen-féle elveket terjesztő könyvek magában Bécsben ajánlatnak megszerzés végett.**

Maga a pápa, VI. Prus is, midőn 1782-ben, Bécsben a császárt meglátogatta, hogy vele a vallásügyekben értekezék, hathatósan támogatta a klérusnak az egyházi cenzura helyreállítása iránti kérelmét az uralkodónál.

Érdekes a pápának az a két írásbeli nyilatkozata, melyben az egyházi ügyekre nézve kívánatait Józsefnek előadja, s melyben a többi közt az egyházi cenzura helyreállítását is sürgeti, valamint nem kevésbbé érdekes Józsefnek e nyilatkozatokra adott felelete.

Az 1782. ápr. 10-kén kelt pápai nyilatkozat 3-dik pontja így hangzik: «Egyedül az egyházra levén isteni üdvözítőnk-től bízva a hit és tudomány letéteménye, annak sértetlen megőrzését illető legszorosabb kötelesség alatt: mily rom-

* A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. Bécs, 1851. 18. l.

** Dr. LÁNYI KÁROLY: Magyarország egyháztörténetei. Budapest, 1844. III. 77. 83.

lás fenyegetendi állandóan a híveket, ha az egyháznak és a pásztoroknak nem álland szabadságukban, a mennyiben az hatáskörükbe vág, a közzétett veszélyes könyveket cenzurázni, s mily pusztítást idéznek elő ama nagyszámú, a klérust, a fegyelmet és magát az egyházat rágalmazó és gúnyoló iratok, melyek akadálytalanul közkézen forognak!»

Erre József ápr. 13-kán a következő kitérő feleletet adta: «Eddig is adattak ki, ezután is fognak kiadatni a könyvek vizsgálatára nézve olyan rendeletek, melyeket szükségeseknek vélek, hogy e részben tökéletesen eleget tegyek kötelességemnek.»

A pápa ezzel a felelettel nem lehetett megelégedve, s április 14-iki replikájának 4-dik pontjában ismét sürgeti a felséget, hogy «a könyvekre nézve hagyja meg a püspökök abbéli szabadságát, hogy megtilthassák azokat, melyeket nyájaikra nézve ártalmasoknak tartanak, s midőn azok behozatalának és árulásának megakadályozására a polgári hatóság segélyére lesz szükségök, adjon helyt e végetti folyamodványaiknak.»

Mire József a következő határozott feleletet adta: «A könyvek cenzurájára nézve a püspökök folyamodhatnak, a mint eddig is folyamodhattak a kormányhoz, mely a körülményekhez képest kérésöket teljesítheti; de soha sem engedhető meg, hogy eltiltsanak a püspökök oly könyveket, vagy véleményöket nyilvánosan kifejezzék oly művek felett, melyeknek a birodalomban való terjesztéséhez a cenzura beleegyezését adta.» *

És József ez utóbbi kijelentéséhez ragaszkodott is, dacára a papság minden erőfeszítésének. Ha már egyszer

* A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. 71—80. l.

jónak látta az egyházi cenzurát eltörölni, elég következetes volt azt többé helyre nem állítani.

A klérusnak azonban annyit mégis sikerült kieszközölnie, hogy később a cenzorok, felsőbb parancs folytán nagyobb szigorral jártak el tisztökben. Eleintén a cenzura igen elnéző volt, úgy hogy, NICOLAI szerint, a rendelet kihirdetését követő két év alatt az egész birodalomban mindössze 3—4 könyvet tiltottak el. De a klérus — élén BATTHYÁNY-val, a primással — nem szünnén meg az uralkodót folytonosan ostromolni, hogy fékezne meg kissé a valás ellen napról-napra jobban rakonczátlankodó sajtót: végre a császár engedett kérésöknek s utasította a cenzurát nagyobb szigor gyakorlására.

A sajtórendelet végrehajtása általában igen nehezen ment, a mennyiben vagy nagyon is enyhén vagy túlszigorún jártak el a végrehajtással megbízott közegek. Ennek oka kétségtelenül magában a rendeletben, annak határozatlanságában keresendő. József, úgy látszik, bízott hivatalnokainak életrevalóságában és ügyességében, hogy a netaláni áthágásokat a legtöbbször meg fogják előzni, azután meg ő maga is folytonosan felügyelt a sajtó működésére s nem egyszer személyesen intézte el a sérelmeket, melyek nyomtatványok útján elkövették: ép ezért nem tartotta szükségesnek a rendeletben megszabni az eljárást és a büntetést azon esetekre vonatkozólag, midőn valaki a sajtó útján visszaélést követne el. A könyvvizsgáló hivatalok — igen helyesen — juriszdikcióval nem voltak felruházva, a sajtó körüli panaszok tehát — a mennyiben maga a császár nem intézte el azokat — a rendes törvényszékek elé kerültek, ezek pedig sem kellő tárgyismerettel nem bírván, sem a rendeletben nem találván kellő útmutatást eljárásukra vonatkozólag, gyakran igen méltánytalan ítéletet hoztak. És így azt a

szabad szellemet, mely a rendeletnek legfőbb jellemvonása, a birói gyakorlat sokszor meghazudtolta.

Bármily hiányos volt is a József-féle sajtórendelet végrehajtása, maga a rendelet élénkítő, sőt túlságosan élénkítő hatással volt az irodalomra. Az apró alkalmi nyomtatványok, skartékák egész áradata zúdult a közönség nyakába. A pasquille-gyártási mánia a hivatottak és hivatlanok körében egyaránt, oly rohamosan terjedt, hogy egy ismeretlen író jónak látta a gúnyiratok készítése körül követendő elveket kodifikálni is,* bizonyára abból a czélból, hogy tudják magukat az illető írók mihez tartani. Közbevetőleg legyen mondva, ennek a kodexnek alapelve és kiindulási pontja az írói tisztesség, úgy hogy nem ártott volna, különösen a bécsi firkászoknak, ama kodexet alaposabban tanulmányozniok.

PANTOPHELIUS, ELEUTHERIUS-nak, a 90-es években szerepelt magyar prófétának latin glosszátor (HORÁNYI ELEK), a József korabeli irodalmi túltermelés ama beteges állapotát, egy, 1791-ben megjelent művében így írja le: A mint II. József a cenzura szigorát megszüntette, a könyvgyártók Bécsben annyira elszaporodtak, hogy nem volt tárgy, a miről könyvet ne írtak volna; mesterinasok, suszterek, szabók, stb., mint könyvszerzők léptek a világ elé, úgy hogy egy német egyetemen közszájon forgott az a mondás, hogy Bécs, mely sok ideig dugulásban szenvedett, II. József alatt egyszerre német hast kapott. Minthogy pedig az e korban megjelent könyvecskéket 10 krajczárért vesztegették, szerzőiket elnevezték *Zehn Kreuzer-Schreiber*-eknek.

De nem mulasztja el megjegyezni ugyancsak Pantophe-

* Versuch einer Vertheidigung der Pasquille. 1783. 8-r., 54 lap.

lius, hogy ezt a visszásságot sokáig túrni nem lehetett. A mint ugyanis József élte vége felé észrevette, mennyire nem szolgált javára az irodalomnak a cenzurái fegyelem lazulása s hogy ennél fogva az ő nagy várakozásai, melyeket a sajtó felszabadításához kötött, csütörtököt mondtak : gondolkozni kezdett, miképen lehetne az írói viszketegnek gátat vetni s végre arra a gondolatra jött, hogy mindazokat a hitvány firkákat, melyek sem tárgyuknál, sem szerzőik egyéniségénél fogva nem váltak ki a többiek közül, mint a kártyát, stemplivel kell megadóztatni. S ezen fejedelmi elhatározás után, apparent rari Nantes in gurgite vasto : a sajtó, mely azelőtt éjjel-nappal mozgásban volt, egyszerre megpihent.*

Eddig Pantophelius.

A tömérdek dudva közt azonban, mely József szabadelvű sajtórendeletének hatása alatt az irodalomban, különösen Bécsben felburjánzott, jóra való irodalmi termékek is jelentek meg nagy számmal, melyeknek tárgyát nagyobbára József reformjai képezték s melyek többnyire az említett reformokat jellemző fölvilágosodás szellemétől voltak áthatva.

Az uralkodó által megindított liberális áramlat magával sodorta az írókat is, írók alatt értvén természetesen azokat, kik a tollat hivatásból, és nem azért vették a kezökbe, mert a ruhavarrást és csizmafoltozást már megunták. Egyik a másikra licitált s valóságos versenyre keltek egymással, hogy melyikük a szabadelvűbb. De még a hivatásos írók közt is akadt természetesen akárhány, a ki részint túlbuzgóságból, részint értelmetlenségből szertelen túlzásokra engedte magát ragadtatni.

* *Eleutherii Pannonii mirabilia fata. Cum notis JOANNIS PANTOPHELII. 287. l.*

Különös élénkséggel vitatják a vallási kérdéseket. A türelmi rendelet, VI. Pius bécsi látogatása, a katolikus szertartások egyszerűsítését célzó császári rendeletek, bő anyagot szolgáltatnak a vitatkozóshoz. De az irodalomban e kérdések körül pártok nem alakulnak. Csak egy párt van, mely József valláspolitikájára esküszik. Az ellenfél, a római katolikus papság, hivatalosan igen, de irodalmi téren jóformán meg se kísérli visszautasítani azt az irányt, mely maga József által inauguráltatván, mind nagyobb és nagyobb hódítást tesz, s melynek a közhangulat nyomása alatt, az osztrák katolikus papság köréből is számosan szolgálatába szegődnek. Ha mégis a hierarchia érdekében elvétele egy hang emelkednék az irodalomban, nincs, a ki e felszólalást meghallgatná. Az egy SZEITZ LEÓ képes figyelmet ébresztetni *«Igaz magyar»*-jával. A fölvilágosodás pártja rohamosan meghódítja a maga számára a közvéleményt s kizárólagos és korlátlan uralmat gyakorol a fölött.

A valláspolitikai írók egy része azonban nem értette meg vagy félreértette József intentióit; mert ha megértette volna: nem űz gúnyt a vallásból s nem azzal igyekszik hatni a fölvilágosodásra, hogy a mik a hívő előtt a legszenzibbek, a vallási intézményeket, dogmákat sárral dobálja meg. Pedig József mindjárt uralkodása kezdetén egész határozottsággal és félremagyarázhatatlanul körvonalozta a valláspolitikai terén követendő irányelveit. 1781-ben római követének, HRAZ bibornoknak, világosan megírta, hogy ő élte legfőbb feladatául tűzte ki a vallást megtisztítani a hamis fogalmaktól, kiirtani a népből a babonát és az álszenteskedést s emancipálni az egyházat Rómától. És ehez a programjához hí is maradt uralkodása egész folyamán, a nélkül, hogy erőszakot tett volna bármikor is egyesek vallási meggyőződésén, a nélkül, hogy a vallás lényegét

reformjaival csak a legtávolabbról is érinteni szándékozott volna. A mit tett, azt csak a felvilágosodás érdekében tette. A vallásos szertartásokra csak annyiban terjesztette ki figyelmét, a mennyiben azok visszaélésekre adtak alkalmat, mely visszaélések a nép értelmi fejlődését hátráltatták.

Az írók, kik vallásügyi kérdésekkel foglalkoznak e korban, vizsgálódásaik szövétnekéül többnyire a philosophiát fogadják el. Ezzel a szövétnekkel akarják eloszlatni ama sötétséget, melyet a babona és a tévhit terjesztenek magok körül.

DE LAURIER, — kinek VI. Piushoz intézett levelét RAUTENSTRAUCH német fordítása után magyar nyelvre ketten is átültették: BÚZÁS JÁNOS kecskeméti tanító * és egy évvel később valami névtelen író,** — azzal kezdi iratát, hogy elérkezett az az idő, midőn a «philosophia a theologiával egyesül». «Az igaz philosophiának világa — úgy mond — olyan sebes harapózással kezd a mai időben a keresztyének között terjedni, a minéműt a világ még eddig soha nem látott». Ha valaha, úgy most, a legbiztosabban végre lehet, szerinte, hajtani a vallás-reformációt, a midőn «oly fejedelmeink vagynak, kik a vak és balgatag buzgóságtól távol lévén, a philosophiának fényétől megvilágosít-

* Ő pápai szentsége VI-dik Pius eleibe való-terjesztő írás. Nem régiben meg-hólt DELÓRIE uramnak frantzia kéz-írásából RAUTENSTRAUCH uram németre fordította, és ki-adta; magyarra pedig fordította BÚZÁS JÁNOS kecskeméti német iskolák tanítója. Pesten. Nyomt. Eitzenberger Annánál. 1782. 8-r., 32 lap.

** A szentséges pápa hatodik Pius elejbe terjesztetett írás. DE LAURIER frantzia írásából fordította németh nyelvre RAUTENSTRAUCH, nyomtattatott Bétsben 1782. esztendőben. Difficile est veritatem non dicere. Ezen német fordításból pedig magyar nyelvre fordíttatott, és nyomtattatott. Kolosvárat. A ref. coll. betűivel. 1783. 8-r., 32 lap.

tatván, ezen szent munkához nemcsak hozzányúlnak, hanem még a jégtörésre is magokat készen tartják».

A vallás-reformáció lényegét De Laurier után Rautenstrauch négy pontban foglalja össze.

A legelső feladat a papság erkölceinek megjobbítása. Azután a vakbuzgóság kiirtása. A vakbuzgóság teszi türelmetlenekké az embereket; a türelmetlenség pedig minden rosznak szülőanyja. Az inquisitiót, az excommunicatiót, soha fel nem találják, ha a vallás isteni szerzőjének a felebaráti szeretetre és a türelemre vonatkozó parancsait az egyház követi.

További reform lenne a pápa világi hatalmának megszüntetése, s a világi fejedelem nagyobbmértvű befolyásának biztosítása az egyházi ügyekre. Sürgeti ennél fogva az In Coena Domini- s az Unigenitus-bulla eltörlését, valamint a saecularisatiót.

Végre szükségesnek tartja De Laurier, hogy a vallást a toldalékul hozzáragasztott foltoktól megtisztítsák, a foltok közé számítván a jubileumokat, az indulgentiát, az intentiót, az ereklýeket, a misével való visszaéléseket, stb.

A francia író röpiratában József egyházpolitikája jut kifejezésre. A De Laurier által sürgetett reformokat József egytől-egyig végrehajtotta.

Mennél radikálisabbak voltak azonban ezek a reformok, annál erősebb volt a visszahatás a klérus részéről, mely nemcsak kánonjogi, de politikai szempontból is megtámadta József újításait.

GARAMPINAK, a bécsi pápai nuntiusnak, a kancellárhoz intézett s a kancellárnak erre adott válaszával külön füzetben is megjelent jegyzéke,* a papi körök hangulatát az

* Vorstellung des an den k. k. Hof in Wien sich befindlichen

egyházi rendeletekkel szemben híven visszatükrözi. Az ingerültség és az elkeseredés a legnagyobb mértékben erőt vett a kléruson. Elkeseredése annál inkább fokozódott, mennél tehetetlenebbnek érezte magát a császár elhatározásainak megmásítása tekintetében.

A bécsi nuntius a szerzetrendek feloszlatása alkalmából, 1781. decz. 12-kén irt a kancellárnak, oly ingerült hangon, hogy a kancellár, válaszában kénytelen volt őt a szó szoros értelmében rendreutasítani. A nagy német birodalom uralkodói közül — írja a nuntius — még eddig egy se találkozott, a ki *hatalmának korlátait oly mértékben át merte volna lépni*, hogy az egyház vagyonát és jövedelmeit más célra fordítsa, mint a mire azok rendeltetve vannak vagy hogy az egyház által jóváhagyott intézményeket önhatalmúlág megszüntesse. A mit József az egyházzal tesz, az a mellett, hogy ellenkezik az ősök hagyományaival, még rossz példa is az akatholikus fejedelmekre nézve, kik majd ő utána indulva, országukban a kath. egyház intézményeinek utolsó maradványait is ki fogják irtani.

Kaunitz egy hét mulva, decz. 19-én felelt a császár nevében a nuntiusnak. Akarja hinni, hogy a nuntius nem a pápa nevében, hanem *saját túlbuzgalmától elragadtatva* írta ama jegyzéket. Nagy tévedésben van, ha azt hiszi, hogy a császár a hit dolgába beleavatkozik; mert a császár csak az egyházban tapasztalt visszaélések megszüntetését tűzte ki céljául s ha ezt sikerül neki elérni, nemcsak hogy kárt nem okoz, de okvetlenül használni fog a vallásnak. Ural-

päbstlichen Herrn Nuntius GARAMPI an den Tit. Hrn. Hof- und Staatskanzler Fürsten v. KAUNITZ-RIETBERG, wegen verschiedenen von Sr. Majestät getroffenen und verbesserten Kirchen- und Religionsanstalten; nebst der vom hochgedachten Hrn. Fürsten auf allerhöchsten Befehl hierauf ertheilten Antwort. 1782. 8-r., 18 lap.

kodói hatalmánál fogva ezentúl is jogosítva, egyszersmind kötelezve érzi magát mindazon egyházi ügyek szabályozására, melyek nem dogmatikus természetűek. Őrizkedni fog különben alattvalóinak valami olyat parancsolni, a mi lelkiismeretökkel ellenkezik, s ha valaki mégis ellenszegülne rendeleteinek: *fel is út, alá is út*, mehet oda, a hová akar, de az ő jogára alatt levő országokban nincs helye.

A kanczellár jegyzékének ez utóbbi passzusa, mely József erélyét rendeleteinek végrehajtásában oly fényesen illusztrálja, minden érdessége daczára se lehetett valami meglepő a klérusra nézve. Nem először kötött úti laput ily alkalommal a császár azoknak a talpára, kik nem akarnak neki engedelmeskedni. A primásnak és a magyar püspöki karnak, a szerzetrendek külföldi főnökeikkel való összeköttetését illető felterjesztésére, szintén azt feleli a császár, hogy ő neki esze ágában sem volt amaz összeköttetés megszakítása által bárkinek is lelkiismeretén erőszakot tenni; de ha valakinek mégis sértené ez az eljárás lelkiismeretét, szabadságában áll elmenni bárhová.*

Közelebbről érdekel bennünket, mert a hazai történeti fejleményekre vet világot, gr. BATTHYÁNY JÓZSEF primásnak három nyelven is kiadott fölterjesztése a szerzetesrendek, a jus placeti, s az Unigenitus- és az In Coena Domini-bullák tárgyában kibocsátott rendeletekre vonatkozólag,** mely

* MARCZALI HENRIK: Magyarország története II. József korában. II. 71.

** Unterthänige Vorstellung des Cardinals BATHYAN, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff der kirchlich-politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände. Rom, 1782. 8-r., 62 lap. — Rimostranza di sua eminenza il sig. cardinale GIUSEPPE A BATTHIAN arcivescovo di Strigonia alla maestà di Giuseppe II. Tradotta dalla lingua la-

fölterjesztést bizvást úgy tekinthetjük, mint a magyar püspöki kar hivatalosan és végérvényesen megállapított valláspolitikai programját.

Batthyány álláspontja az államhatalom irányában a lehető legmerevebb. Hangsúlyozza ugyan, hogy a papság a császár előtt, mint a ki korlátlan hatalmát istentől nyerte, meghajól; de hozzá teszi, hogy a világi hatalmon kívül van még egy hatalom, mely szintén istentől származik, mely szintén korlátlan és semmi más hatalomnak alárendelve nincsen s mely alattvalóitól hasonlóképen megköveteli az engedelmisséget, — s ez az egyház hatalma.

Ebből az alapeszméből indulva ki, részletesen indokolja, miért nem hirdethette ki eddig a klérus József vallásügyi rendeleteit s miért nem teheti azt a jövőben sem.

A mi a szerzetesrendek tárgyában kibocsátott rendeletet illeti, mely szerint a hazai szerzeteknek az országon kívül tartózkodó főnökeikkel az összeköttetést meg kell szakítaniok, — minden tartózkodás nélkül kimondja, hogy ilyen rendelet kibocsátására a császár nem volt feljogosítva; mert a szerzetesrendek fölött csupán a zsinat rendelkezhetik. De még ha joga lett volna is a császárnak a kérdéses ügyben intézkedni: az, a mit elrendelt, teljesen megbénítja a szerzetesrendek működését s lehetetlenné teszi rájuk nézve, hogy hivatásukat betöltsék. Már pedig a szerzetesekre, kik imájuk által mozdtítják elő a közboldogságot, ép oly szükség van, mint azokra az emberekre, kik tanácsaikkal vagy fegyverökkel, vagy két kezök munkájával fáradoznak a társadalom jólétén, s így az államhatalom részéről nem elnyomtatásban, hanem támogatásban részesítendők.

tina. In Assisi 1783. Per Ottavio Sgariglia stamp. vescovile, e pubblico. *Con lic. de' superiori.* 8-r., 82 lap.

A jus placetit illetőleg a primás, a fennebb közlött alapeszmére támaszkodva, igen ügyesen védi az egyház felfogását. A tetszvényjog mély csorbát üt az egyház hatalmán. E szerint lehetnek olyan bullák is, melyek királyi tetszvénynyel nem láttatnak el s a melyek rendelvényeinek ennél fogva nem kell engedelmeskedni. De ha az egyházi hatalom valódi hatalom, a mit egyetlen egy katolikus ember sem fog kétségbe vonni: akkor joga van törvényt is hozni s megkövetelni, hogy törvényei előtt minden egyházttag feltétlenül hajóljon meg. Ha ellenben csak azokra az egyházi törvényekre áll az engedelmesség kötelessége, melyeket a világi fejedelem akceptál: akkor az egyházi törvényhozás a világi hatalomnak rendeltetnék alá, ez pedig az egyházi és világi hatalom közt fennálló paritás elvével, melyet Batthyányék képviselnek, homlokegyenest ellenkezik. A világi hatalomnak nincs joga beleavatkozni az egyházi törvényhozásba; teendője csupán az, hogy miután a kard az ő kezében van, az egyház által alkotott törvényeknek érvényt szerezzen.

Megnyugtatasul aztán, hogy a jus placeti nélkül is megóvhatók az állam érdekei, a püspöki kar discretiójára hivatkozik. Mi — úgymond — őszinték leszünk felségedhez s az oly reskriptumokat, melyek az állami jogok sérelmét involválják, nem fogjuk végrehajtani. Midőn azonban ezt az ígéretet teszi a püspöki kar nevében: mig egyrésztől megfelelkezik arról, hogy épen a püspöki kar discretiójában való bizalmatlanság az, a mi a jus placetit az államhatalomra nézve szükségessé teszi; másrésztől amaz ígérete által feltűnő ellenmondásba keveredik önmagával, a mennyiben az egyházi törvényhozás fennebb hirdetett önállóságával s az egyházttagoknak az egyetemes egyház törvényeivel szemben feltétlenül megkívánt engedelmességi kötelességével azt az ígéretet bajosan lehetne összeegyeztetni.

Áttérve az Unigenitus-bullára, kinyilatkoztatja, hogy ezt a bullát, mint a mely az egyház ellenségeit teszi ártalmatlanná, sem a magyar püspöki karnak, sem az apostoli székeknek, sőt még magának az anyaszentegyháznak sincs joga hatályon kívül helyezni. Ennek a bullának a határozmányai biztosítékul szolgálnak arra nézve, hogy nyugtalan elmék Krisztus egyházának békéjét s ezzel együtt magának az államnak nyugalmaát nem zavarhatják fel. Az Unigenitus-bulla az egyetemes egyház dogmatikus megállapodásait tartalmazza, ennél fogva az abban foglaltak minden katólikus egyháztagot föltétlenül köteleznek.

Végre az In Cœna Domini-bulla tárgyában azt jegyzi meg, hogy Magyarországon nyilvánosan és ünnepélyesen nem hirdettetett ugyan az soha ki; de a mennyiben mindenkor alkalmazkodtak az abban foglalt elvekhez, ezt a bullát is kötelező erejűnek kell tekinteni.

Batthyány most bemutatott előterjesztését siker nem koronázta. A császár ismételve kijelenté, hogy ama rendeleteken nem változtat egy betűt sem s követeli azoknak a diöcesisekben való kihirdetését.

A mily erősen opponált a magyar püspöki kar a császár rendeleteinek: ép oly önmegadással fogadták azokat az osztrák püspökök. Ez utóbbiakkal tehát a császárnak nem sok baja volt, sőt az osztrák püspöki kar egyik-másik tagja még actióba is lépett, hogy a császár egyházpolitikáját dadalra segítse. GR. COLOREDO JEROMOS JÓZSEF, salzburgi érsek például 1782. szept. 1-jén papjaihoz körlevelet intézett, mely tartalmilag József intenzioinak teljesen megfelelt, a mit eléggé bizonyít már az a körülmény is, hogy az említett levelet «az isten előtt kedves, okos isteni tiszteltnek előmozdítása céljából» egy kálvinista professzor, a

nagyenyesi GALAMBOS MIHÁLY ültette át 1787-ben nyelvünkre.*

A salzburgi érsek a fölvilágosodás terjesztésén fáradozik, akár csak egy Aufklärungs-Fantasta, a mint Szeitz nevezi a felvilágosodás bajnokait.

A diocesisébe tartozó gyülekezeteket keményen megdorgálja, hogy templomaikat cifrázzák fel s mindenféle csecsebecsékkal aggatják tele, a helyett, hogy szegényeik segélyezéséről s a valódi vallásos buzgóság ápolásáról gondoskodnának. «Nem a Krisztus testének az oltáron — írja egy helyütt, — hanem a mezitelennek, a nyomorultnak van szüksége az öltöztetésre s a tápláltatásra. Azért tiszteljéd őtet (a Krisztust), amint ő akar tiszteltetni: oszd meg azt, a mivel bővölködöl, a szegénynyel. Nem arany edényeket, hanem igaz jó szívet kíván ő.» «Tégy jót azért elsőben a szűkölködővel — folytatja tovább, — azután lássad, ha tetszik, ékesítheted az ő asztalát is. Drága pohárral ajándékozod meg őtet, és a szomszédhozótól megvonsz egy enyhítő italt: ugyan mire való ez?»

Inti azután papjait, hogy a többi vallásfelekezetek iránt türelmesek legyenek s őrizzék meg a más valláson levők üldözésétől.

* Felső és fő-tisztelendő HIERONIMUS JÓSEF úrnak, Salisburgum érsekének, és r. sz. b. fejedelmének, a római sz. szék követjének, és Német-ország primássának sat. pásztori levele. A salisburgumi érsekségnek ezen folyó 1782-dik esztendőben sz. Mihály havának első napján a tizenkettődik száz-esztendő bé-telése után esendő öröm-esztendeje innepére. Német nyelvből magyarra fordította az Isten előtt kedves okos isteni tisztületnek előmozdítására GALAMBOS MIHÁLY, a n. enyedi ref. n. oskolának egygyik rendes-tanítója. Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel. 1787. 8-r., IV+140 lap.

A szabad kutatás elvét a kath. egyház körében is alkalmaztatni kívánja. A köznépet arra kell szoktatni, «hogy mindazoknak, valamelyeket a maga vallására való tekintetből cselekszik, értelmes és világos okát tudja adni; mert minél tisztább, világosabb és értelmesebb az ismerete, annál tisztább és minden jóra termékenyebb lészen az ő vallása is.»

Ajánlja, hogy a köznép a biblia olvasására serkentessék. «Hogyha egyszer — úgymond — a szentírásnak olvasása közönségesebb lészen, a közember is mindjárt tisztábban gondolkodik, jobban megvilágosodik, a balvélekedésekhez és babonaságokhoz annyira nem ragaszkodik, a fundamentos keresztyén oktatást könnyebben felveszi és jobban megtanúlja, életének a szerint való rendelkezésében keresztyénebb és a polgári társasághoz tartozó jóságos cselekedetekre hajlandóbb lészen.»

A pap éljen hivatásának; ne vagyonszerzésen törje a fejét, hanem híveinek fölvilágosításán. A fölvilágosodástól nem kell félni. Az értelmes, tisztán gondolkodó nép sokkal vallásosabb, mint az értelmetlen tömeg. Amaz műveltségénél fogva mindenütt, a természet minden alkotásában az istent ismeri fel, ez tudatlanságában a vallás helyett babonával táplálja lelkét.

A szentek tiszteletében a főpásztor mértéket kíván tartani. A szentek tisztelete «hasznos és dicséretes dolog» ugyan; de soha sem szabad szem elől téveszteni, hogy «a szentek, ide értvén a boldogságos szűzet is, akár mennyivel legyenek feljebb magasztaltattak, mint tökéletességre jutott igazak, mi nálunknál, mindazonáltal a mindenható istenhez képest csak teremtettt állatok és véghetetlenül alacsonyabb valóságok, mely szerint egyebet nem tehetnek, s nem is akarnak, hanem csak hogy mi érettünk könyörögjenek.»

Végül a búcsúk körül tapasztalható visszaélések kiirtására hívja fel a papságot.

Ime, egy róm. kath. érsek az igaz vallási felvilágosodás szolgálatában! Mindenesetre épületes látvány, melynek ha nem is épen ellenkezőjét, de hasonmását sem szolgáltatta a magyar főpapság.

Ez utóbbi és a császár kánonjogi felfogása és egyházpolitikája közt kiegyenlíthetetlen volt az ellentét s a mennyiben vagy az egyik vagy a másik félnek engedni kellett, utójára is a klérus volt kénytelen megadni magát.

A nézetek közt mutatkozó amaz ellentétek nemcsak a politikai életben, hivatalos politikai enuntiatiók alakjában, hanem az irodalomban is kifejezésre jutnak. Az írók — mint már egyszer említők — csaknem kivétel nélkül, a jozefinizmus szolgálatába szegődnek. BENZUR JÓZSEF volt köztük az, a ki legsikeresebben szembeszállt a klérus kánonjogi nézeteivel.

A névtelen röpiratok közül a már említetteken kívül határozottan antiklerikális irányzatúak s József egyházpolitikáját igazolók a NÁDASKAI ANDRÁS által németből fordított *«Fridrik Elisiumban»** s a *«Beweise, dass Joseph ein Protestant ist.»*

Aktualitással egyik sem bír; mert akkor jelentek meg, a mikor már a küzdelem a klérus és a kormány közt ha végkép befejezve nem volt is, de egy kis fegyverszünettel fel volt függesztve. A kormány egyházpolitikájának ilyen utólagos igazolása se volt azonban fölösleges, tekintetbe véve főként ama körülményt, hogy az ellenséges felek közt a békeség még mindig nem állt helyre.

* Fridrik Elisiumban. Mellyet német nyelvből fordított és ki nyomtatott NÁDASKAI ANDRÁS. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel. 1788. 8-r., 132 lap.

Az előbb említett röpiratban NAGY FRIGYES kormányzati rendszere van éig magasztalva. Itt-ott azonban József császár egyházpolitikájával is foglalkozik az s ennyiben érdemel részünkről figyelmet.

Az Elysiumban Nagy Frigyes a többi közt Mária Teréziával is összetalálkozik s beszédbe ereszkednek egymással. MÁRIA TERÉZIA beszéd közben mindjárt szóba hozza a fiát, Józsefet s tudakozódik utána. A mikor pedig azt mondja a királynő, hogy József sok olyat véghez vitt különösen a vallás dolgában, a mit ő nem mert volna még csak meg se kísérteni: Frigyes igazat ad ugyan neki, de hozzáteszi, hogy még mindig hátra van a nagyja. A mig József — úgy mond — a cölibatust el nem törli; a mig népét, mely a felvilágosodásra immár alkalmatos, meg nem győzi a valláshoz ragasztott emberi találmányok hiábavalóságáról s a mig ezeket el nem törli: az ő vallásreformjai addig ingatag alapon fognak állani s halála után azonnal romba dőlnek.

Egy másik jelenetben azonban, mely I. FERENCZ és Nagy Frigyes közt folyik le, az előbbi, fiának, József császárnak mentségére, jelzi azokat a nehézségeket, melyeket uralkodása első öt évében le kellett neki győznie, hogy csak némi eredményt is érjen el vallási téren. A barátok és pápák — úgy mond — annyi zavart okoztak eleitől fogva a keresztyén vallásban, hogy már most az uralkodóknak óriási küzdelmökbe kerül a keresztyén vallást előbbeni tisztaságába helyreállítani.

A Nádaskai által fordított röpirat, egy ismeretlen pap — valószínűleg katolikus lelkész — vallásos érzületét annyira bántotta, hogy nem állhatta meg szó nélkül s az «átkozott» könyv felett, melyhez fogható, szerinte, «soha ez ideig magyarul nem olvastatott»(!), «*A nagy Friderik-*

nek *Elisiumát előadó könyvnek tetemesebb metélyei*» cím alatt* kiméletlenül elverte a port.

A «Fridrik Elisiumban» című röpirat határozottan politikai tendenciájú, sikeresen tehát természetesen csak politikai szempontból lehetett volna az ellen támadást intézni. Az említett czáfolat szerzőjének azonban a coelibatus eltörlése, a barátok és pápák befolyásának korlátozása ellen nincs észrevétele; hanem ellenfelének egyes elejtett kifejezésébe kapaszkodva, theologiai disputával igyekszik őt és művét a közönség előtt diskreditálni.

A keresztyén theologia szempontjából mindjárt a mű címén fennakad, s egy kis theologiai értekezést tart a fölött, mennyire nem illő keresztyén emberhez Elysiumról beszélni, amikor az Elysium (boldogok hazája) tudvalevőleg a pogány phantáziának szüleménye.

A szerző naivitása már ebből is kitűnik; de még inkább neveltségessé teszi magát, midőn a Nádaskai által fordított műben szereplő Elysium-beli egyik-másik celebritással formaliter szembeszáll. ZIETHEN-t, a burkus generálist például, a ki szintén az Elysium lakója, így fizeti ki: «egy burkus huszár generális apostolságára meg nem szorul az ekklésia.»

Ellenfelének legnagyobb bűnül azt rója fel, hogy az ótestamentumot, különösen Mózes öt könyvét kigúnyolja. Ha ezért méltán nevezhette is a «Fridrik Elisiumban» című pamphletet «a keresztyén vallásnak fundamentomát ostromló, az isten szent lelkét gyalázattal illető könyvnek», s ha talán joggal megróhatta is annak fordítóját, a ki esküjét

* A nagy Frideriknek Elisiumát előadó könyvnek tetemesebb metélyei ki-mutattatnak, olly véggel, hogy az Izraelnek erőteleb-
nebb juhai azoknak bé-falásoktól iszonyodjanak. Költ Filadel-
fiában, 1789-dik esztendőben. 8-r., 61 lap.

megszegte, mert mint pap «erős esküvéssel fogadta, hogy az isten beszédének tisztaságára lészen főgondja és semmi azzal ellenkező idegen tudományt nem tanít, nem terjeszt»: mindamellett a mű politikai hatását a legkevésbé sem ellensúlyozta s a fordító személyében annál kevesebb kárt tett, mert bajos lett volna rá bebizonyítani, hogy ő a művet az abban foglalt állítólag vallástalan nézetekért s nem az övével megegyező politikai elvekért tartotta érdemesnek átültetni nyelvünkre.

A támadó tehát nem oda vágott, a hol ellenfelét esetleg megsebezhetette volna; hanem Don Quichotte példáját követve, fegyverével a levegőben hadonázott, mi által ép oly nevetségessé vált, mint mestere, a spanyol lovag.

Mig a Nádaskai által fordított irat szerzője, — ki a nagy porosz király szellemét lehozza az égből, hogy a világ eseményei felett ítéletet mondjon, — kevesli azt, a mit József a vallás ügyében öt év alatt véghez vitt: addig a *«Beweise, dass Joseph ein Protestant ist»* című röpirat* ismeretlen szerzőjét a császár vallásügyi reformjai teljes mértékben kielégítik.

A röpirat különös címe ne vezessen félre bennünket. Nem azt bizonyítja, a mi különben is képtelenség lett volna, hogy t. i. József császár protestáns volt dogmatikai értelemben; hanem hogy *protestáns volt azért, mert protestált sok emberi tévedés ellen*. Protestált azok ellen, a kik azt állítják, hogy az egyházi javak isten tulajdonát képezik s így azokhoz nyúlni még az uralkodónak sem szabad; protestált azok ellen, akik a vallásfelekezetek közti türelem elvét nem akarják elismerni; a kik Rómába pénzt küldenek az apostoli

* *Beweise, dass Joseph der Zweyte ein Protestant ist.* 1785. 8-r., 43 lap.

szék különben is fölös jövedelmeit szaporítani; a kik tagadják, hogy a legfőbb felügyelet az egyház felett nem a világi fejedelmet illeti meg; s végre protestált mindazok ellen, akik akár az egyházban, akár az államban visszaéléseket követnek el.

BENZUR JÓZSEF akkor szólt bele a vitába, a mikor a küzdelem a klérus és a kormány közt a leghevesebben folyt, s ennél fogva ha röpiratai szorosan véve kánonjogi tudományos értekezések is különben, de mindenesetre aktuális érdekűek voltak.

A nevezett író a jozefinizmusnak egyik meghatározottabb híve volt s széleskörű egyházjogi és közjogi, valamint históriai ismereteinél fogva jelentékeny szolgálatokat tett az általa képviselt iránynak.

Ama két egyházjogi értekezésének, melyet a jozefinizmus védelmére írt, a jus placeti és a papi javak képezik tárgyát.

«*Was hat der Regent für ein Recht über päbstliche Bullen?*» czimű tanulmánya,* — melynek megírására, azt hiszszük, a pápa bécsi látogatása adott alkalmat, — a tetszvény-jogra vonatkozólag a leghelyesebb egyházjogi elveket foglalja magában. Történelmi alapon mutatja ebben ki, mily tévedésben vannak, a kik azt hiszik, hogy a tetszvény-jog József császár találmánya. A história tanúsága szerint, a tetszvény-jog ZSIGMOND királynak egy 1404-ből kelt rendelvényén alapul, úgy hogy József császár csak ezt elevenítette fel.

Benzur úgy vélekedik, hogy József, *az apostoli király,*

* Was hat der Regent für ein Recht über päbstliche Bullen? Näher beantwortet und aus dem ungarischen Staats- und Kirchenrechte erläutert. Von BENZUR. Wien, bey Sebastian Hartl, bürgerl. Buchbinder. 1782. 8-r., 55 lap.

ép úgy hivatásának felelt meg, midőn a jus placeti-t megújította, mint midőn Magyarország püspökeit és főpapjait a pápa kezébe leteendő eskütől eltiltotta s midőn a zárdákat az illető megyés püspökök hatóságának rendelvén alá, a magyarországi szerzetrendeknek a külföldön lakó főnökeikkel való összeköttetését megszakította.

Benzur másik, névtelenül megjelent értekezése:* «*Kann ein Apostolischer König die Ungarische Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren?*»** nem eredeti munka; hanem kivonatos fordítása a «*Regulatio bonorum cleri per regem instituenda non praejudicat privilegiis nobiliaribus*» című röpiratnak. A bevezetés és a jegyzetek azonban Benzur tollából eredtek.

József császár 1782. okt. 7-kén egy rendeletet bocsátott ki, melyben a többi közt kinyilatkoztatja, hogy mivel az egyházi birtok, igazi eredete, az egyház valódi szelleme, s a tett alapítások célja szerint nem egyéb, mint a hívek léleküdvé előmozdítására szánt hitbizomány, melynek az egyházi egyének vagy testületek csak állásukhoz illő ellátásuk erejéig haszonvevői, az ezen túl fennmaradt jövedelemnek ama főcélra való fordítása joga pedig egyenesen a föld fejedelmét, mint az egyház legfőbb védőjét illeti: ő (t. i. József) ez elvnel és apostoli királyi hatalomteljességénél fogva, valamint német örökös tartományaiban, úgy Magyarországon és kapcsolt részeiben, az egyházi javak jövedelmeit, a

* Hogy e röpirat szerzője BENZUR JÓZSEF, erre nézve lásd LEHOTZKY A.: Index scriptorum publico-politico juridicorum. II. kiadás. 6. l.

** Kann ein Apostolischer König die Ungarische Klerisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren, ohne die ihr zukommende adeliche Rechte und Freyheiten zu schwächen? Frankfurt und Leipzig, 1784. 8-r., 78 lap.

mennyiben azok az alapítványokra rendelt s a papság ellátására szükségelt kiadásokat túlhaladnák, a hívek lelki üdvösségére és vallásuk öregbítésére rendeli fordíttatni, annyival inkább, mert maguk a szent kánonok is a javadalmazott egyházi személyeknek, jövedelmök fölöslegéből, az egyház és a szegények segélyezését kötelességükké teszik.*

Ennek a rendeletnek paraphrasisa a Benzur értekezése. A mű címéül választott kérdésre, hogy t. i. az apostoli király az egyházi javakat szabályozhatja-e a nélkül, hogy a klérust megillető nemesi jogokat és kiváltságokat megsértené: Benzur igennel felel. Elismeri ugyan, hogy a magyarországi kath. papságot ugyanazok a kiváltságok illetik meg, a mik a nemességet; de azért a jószágokkal bíró egyháziak és a földesurak közt, szerinte, lényeges a különbség. A pap hivatalával kapja birtokát; a nemes birtoka nincsen hivatalhoz kötve. A papi javak az állam tulajdonát képezik; a nemesi javak ellenben magántulajdont képező hűbéri jószágok. A pap nem végrendelkezhetik az egyházi vagyon felett; a nemes végrendelet útján annak hagyja vagyonát, akinek akarja stb. stb.

A legfőbb különbség azonban a papi és a nemesi javak közt az, hogy míg a nemes minden kikötés nélkül jut vagyonához; a pap csak az alatt a föltétel alatt lép beneficiumának élvezetébe, hogy az avval járó kötelességeket lelkiismeretesen teljesíti.

Józsefnek a papi javak tárgyában kibocsátott rendelete, Benzur szerint, ép azzal van indokolva, hogy a magyar kath. papság az utóbbi időben hivatását teljesen elhanyagolta. A főpapok minden gondja dúsgazdag jövedelmök szaporításában összpontosul. A lelkészkedő papság pedig

* Bocsor: Magyarország történelme. V. 1050.

vagy napi élelmének beszerzésén töri a fejét, vagy ha jólétben van, a különféle élvezeteket hajhászsa a helyett, hogy missiójához képest a fölvilágosodást terjesztené s a tudatlanság és a babona kiirtásán fáradoznék.

Benzur ilyenén antiklerikális nézetei a császár törekvéseivel összhangban állottak. A papság, mint már fennebb említők, hiába szegült ellene ama törekvéseknek: minden erőfeszítése megtört József szilárd akaratán.

Utoljára maga a pápa tett kísérletet, hogy — ha már a dolgok régi rendjét vissza nem állíthatja is, — legalább az egyház hatalmi körét közelebből érintő újítások veszedelmes következményei felől győzze meg az uralkodót s bírja őt rá némi engedményekre.

E célból VI. Pius az 1782-dik év tavaszán Bécsbe utazott, hogy előszóval értekezzék a császárral.

Az utazást megelőzőleg a pápa és az uralkodó több levelet váltottak egymással, melyek közül négyet Pesten, ROYER F. A. könyvnyomdász latinul s Pozsonyban LANDERER könyvnyomdász németül egy-egy füzetben közre is bocsátott.* Ily módon köztudomásra jutott a pápa utazásának célja. VI. Pius ugyanis 1781. decz. 15-kén azt írja, hogy különösen két dolog felől óhajtana egyetértésre jutni a fejedelemmel: 1-ször, hogy az egyházi javadalmak osztogatása nem fejedelmi jog; 2-szor, hogy az egyházi javakat eredeti rendeltetésöktől nem vonhatja el az uralkodó. De ezeken kívül a József uralkodásának első évében kiadott többi renделе-

* Quatuor epistolæ suæ sanctitatis domini papæ et suæ regiæ apostolicæ majestatis. Pestini, typis Francisci Antonii Royer. 1782. 8-r., 16 lap. — Vier Schreiben Seiner Pabstl. Heiligkeit und Seiner Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät. Pressburg, bey Johann Mich. Landerer. 1782. 8-r., 16 lap.

tekről is, melyek fájdalommal töltötték el szívét, el akarja mondani a maga véleményét.

Erre József 1782. jan. 11-én igen udvarias hangon azt feleli, hogy tárt karokkal fogadja ugyan ő szentségét; de előre is megmondja, hogy a mit a vallás, az egyházfegyelem s az államhatalom tekintélyének érdekében érett megfontolás után elhatározott, annak foganatosításától semmi szín alatt el nem áll.

A nyilvánosságra jutott levelek élénk irodalmi vitára adtak alkalmat. EYBEL és RAUTENSTRAUCH, kiknek röpirataik hazánkban is elterjedtek, József részére állnak szemben a pápával, s mintegy buzdítják őt, hogy a helyes ösvényről, melyen megindult, le ne térjen s a pápa rábeszélése által el ne hagyja magát tántoríttatni.

EYBEL JÓZSEF BÁLINT 1773-tól 1779-ig a bécsi egyetemen a kánonjog tanára volt. 1779-ben azonban iratai miatt folytonos bosszantásoknak levén kitéve, tanári kathedrájától kénytelen volt megválni s közigazgatási hivatalnok, idővel tartományi tanácsos lett. József mindig kedvelte őt, mint szabadelvű kanonistát; MIGAZZI bibornok ellenben, valamint általában a klérus, halálos ellensége volt. A kuria által ki is közösítettett az egyházból.

RAUTENSTRAUCH JÁNOS élettörténetéből pedig elég, ha kiemeljük, hogy ő is egyházi pályán kezdte, később azonban azzal szakítván, Bécsben telepedett le s ott tollával kereste kenyerét. Nem tévesztendő össze ez a Rautenstrauch, RAUTENSTRAUCH FERENCZ benediktinussal, ki szintén ebben a korban élt s hasonlóképen tevékeny szerepet játszott az egyházi irodalomban.

EYBEL *«Was ist der Pabst-ja?»*,* — melyet SZERENCSEI

* Mi két kiadását ismerjük, az egyik Bécsben, a másik Po-

NAGY ISTVÁN, a győri ref. egyháznak a türelmi parancs kiadása után első lelkipásztora, a prot. egyházi irodalom egyik kiváló termékének: a «*Magyar Konkordáncziának*» hírneves szerzője, nyelvünkre is átültetett,* — inkább egyházbíró, mint politikai értekező, melynek politikai jelentőséget csak megjelenésének alkalmosszerűsége kölcsönöz.

Hogy mi a pápa, ezt a kérdést a febronianizmus szellemében — a szentírásból és a szent atyák irataiból vett érvekkel — dönti el. Az ábrándozók a pápát félistennek tartják, a gúnyolódók ellenben kétségbe vonják a pápaság jogosultságát. Amazok ép úgy tévednek, mint ezek. Akik a pápaságot alaposan ismerik, azok BESSARION bibornokkal tartanak, ki a florenczi zsinaton azt mondta: mi tudjuk, miféle jogok és előnyök illetik meg a római egyházat, de azt is tudjuk, hogy mik ama jogok korlátai. A pápa primus inter pares; első, de csak az egyenlők közt. Az ő áldása egyenértékű bármely püspök áldásával; juriszdikciója idegen diöcesisre nem terjed ki. A pápatartja fenn az egyházban az egységet. Joga van az egység érdekében zsinatot hívni össze, melyen ő elnököl, melyen ő adhatja elő a fennforgó ügyekre nézve legelőször a maga véleményét; de a zsinat határozatai, még azon esetben is, ha az ő nézeteivel elleneznének s ha általa meg nem erősíttetnének, mindenkor kötelezők lesznek az egyházra.

zsonyban jelent meg. A bécsi kiadás címe: Was ist der Pabst? Mit Dispensation der kaiserl. königl. Büchercensur-Kommission wegen Beysetzung des Names. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1782. 8-r., 48 lap. — A pozsonyi kiadás címe: Was ist der Pabst? Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Joh. Mich. Landerer. 1782. 8-r., 40 lap.

* Mi a pápa? Német nyelvből magyarra fordítottatott. SZERENCSI NAGY ISTVÁN által. 1782. Pozsonban. Találtatik Frank Fridrik város-polgári könyv-kötőnél. 8-r., 51 lap.

Eybel röpirata Bécsben a klerikálisok részéről nagy visszatetszést szült, sőt a nuntius az említett röpirat megjelenése alkalmából a császár előtt a papság nevében méltatlankodását fejezte ki a sajtószabadsággal való gyakori visszaélések felett. A császár azonban a panaszkodóknak állítólag ezt felelte: «Az kétségtelen, hogy a sajtószabadságnak vannak hátrányai, de megvan a haszna is. Remélem azonban, hogy a közönség engem nem röpiratokból, hanem saját cselekedeteim szerint ítél meg, az én cselekedeteim pedig mindig alattvalóim jólétét czélozzák.»* Ezt a diplomatikus nyilatkozatot — ha csakugyan megtörtént, — jobbra is, balra is lehetett magyarázni; de annyi bizonyos, hogy József egyházpolitikájához az Eybel felfogása állt közelebb s nem azoké, a kik Eybel röpiratának megjelenése alkalmából a szabad sajtó visszaélései felett jajveszékelték.

Eybel művét később, MARCZALI szerint, a római indexbizottság (szabatosabban kifejezve: a congregatio librorum prohibitorum) elkárhoztatta és *elégettette*.** A mennyiben a congregatio a könyv elégetését is elrendelte, ez mindenesetre azt mutatja, hogy a kérdéses iratot Rómában a legveszedelmesebb sajtótermékek közé sorozták, mert az indexbe bevezetett kevésbé veszedelmes művekre nézve a congregatio mindenkor elégnek tartotta például a szövegből bizonyos sorok kitörlését, vagy egyes lapok kimetszését, sőt némely tiltott műnek az olvasását is megengedte dispensatio mellett.

A »*Magyar Kurir*« a római kuria által a »Was ist der Papst?« ellen megindított hajszáról így ír: »A *Madridi Levelek* szerint itten az eretneknymozó-szék (inquisitio) jan. 22-én a pápának azon bulláját, melynek hathatós ereje

* Anekdoten und Charakterzüge von Kais. Joseph. 1790. III. 33.

** MARCZALI i. m. II. 94.

szerint mindazok, valakik csak ezen könyvecskét «Mi a pápa?» tartják vagy olvasták, egyházig excommunicáltattak, mind a földi, mind a mennyei paradicsomból örökösen kirekesztetnek, — minden templomokban kihirdettette.» Nem állja egyszersmind meg a Kurir szerkesztője, hogy erre a hirre malitiosusan meg ne jegyezze, hogy «ezen könyvecske minden nevezetesebb európai nyelveken meg lévén, ha mind azok az ekklesiából kirekesztethetnének, a kik ezt olvasták, így a lelkipásztorok nyáj nélkül maradnának.»¹

Hasonló sors érte EYBEL-nek a fülbegyónásról írt s 1784-ben közzétett művét is («*Was enthalten die Urkunden des christlichen Alterthums von der Ohrenbeicht?*»), a mely pedig az «*Ist Eybel ein Ketzer?*» című védirat² szerint, semmi olyat nem tartalmaz, a mi akár a szentírással, akár a szent atyák irataival ellenkeznék.

Az osztrák tartományi tanácsos azonban, úgy látszik, nem sokat törődött a római kuria haragjával, sőt abban a tanulmányában, melyet «*Was ist ein Bischof?*» cím alatt a «*Was ist der Pabst?*»-nak mintegy kiegészítéseül írt s mely a bécsi kiadás után Pozsonyban is megjelent,³ még merevebben, hogy ne mondjuk: túlzóbban nyilatkozik a pápa egyházfőnökségéről.

Említett dolgozatának kiindulási pontja az, hogy az egyházban nincs nagyobb hatalom a püspökinél. De ha ennél nagyobb hatalom nincsen, ebből természetsszerűleg az következik, hogy egyik püspöknek se lehet nagyobb hatalma, mint a másiknak. A püspökök mindannyian az apostolok

¹ *Magyar Kurir*. 1787. márcz. 3. 147. 1.

² *Ist Eybel ein Ketzer?* 1785. 8-r., IV+100 lap.

³ Mi a pozsonyi kiadást használtuk, melynek címe: *Was ist ein Bischof?* Von EIBEL. Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. 1782. 8 r., 46 lap.

utódai, az apostolok pedig — a mint az a szentírásból világosan kitűnik — egyenrangúak voltak s Péter apostol sem állt a többiek felett. Azért tehát, mert a római püspök Péter apostol utódának tartatik, nem különb a többi püspöknél. Az ezzel ellenkező tanokat, melyek t. i. a pápa egyházfőnökségét állapítják meg, részint az álizidori gyűjtemény szerzője, részint az uralkodni vágyó és kapzsi római kuria, részint a szerzetesek csempészték be az egyház körébe.

A fentebbiek alapján Eybel követeli a régi püspöki jogok helyreállítását. Így például joga legyen a püspököknek ismét a juriszdikeziót a saját diocesisébe tartozókkal szemben egész terjedelmében gyakorolni, papjaival gyűléseket tartani, az egyházi hivatalokat az államfő által azokra érdemeseknek ítelt egyénekkel betölteni stb.

És ha a püspökök régi jogaikba visszahelyeztetnek : Eybel szerint az újonnan kinevezett püspököknek nem kell többé palliumért a pápához folyamodniok és a pápa kezébe hűségesküt tenniök le ; ez utóbbit annál képtelenebbnek tartja, mert az államfő is megkívánja, hogy hűséget esküdjének neki a püspökök, már pedig két, tartalmilag egymással homlokegyenest ellenkező esküt a keresztyén ember jó lelkiismerettel nem tehet le.

RAUTENSTRAUCH sokkal élesebben és határozottabban szól belé a vitába, s figyelmét mindazokra az ügyekre kiterjeszti, melyek József és a pápa közt az összeütközést előidézték. « *Warum kömmt Pius der VI. nach Wien ?* » — ez a czíme Rautenstrauch röpiratának.*

Miért jön hát Rautenstrauch szerint a pápa Bécsbe ? Azok

* *Warum kömmt Pius der VI. nach Wien ? Eine patriotische Betrachtung von RAUTENSTRAUCH. Nach dem Wiener Exemplar. Pressburg, bey Joh. Mich. Landerer. 1782. 8-r., 30 lap.*

az okok, melyekkel ő maga indokolja Bécsbe jövetelét, nem a valódiak. Azért nem jöhet, hogy a püspökségek és az apátságok adományozását visszakövetelje magának; mert ez a jog a legrégibb időkől a fejedelmet illette meg. Azért sem, hogy a saecularizált egyházi javakat visszaszerezze az egyház számára; mert az egyházi javak felett a fejedelem szabadon rendelkezik. Végre azért se, hogy az egyházi ügyekben kiadott rendeleteknek hatályon kívül helyezését eszközölje ki. Mert ezek a rendeletek egytől-egyig helyesek. És itt külön-külön szemügyre veszi ama rendeleteket.

Hogy a hazai szerzetesrendeknek külföldi főnökeikkel való érintkezését József megtiltotta, ez az államhatalom tekintélyének fenntartása érdekében szükséges volt; a jus placeti a fejedelmi hatalom természetes konzekvenciája; a czéhek zászlóinak a körmenetekben való használása azért tiltatott el, mert rút visszaélésekre vezetett; az a rendelet, mely szerint dispensatióért nem kell Rómába fáradni, hanem a püspökök is dispensálhatnak, NAGY GERGELY pápa amaz elvén alapúl, hogy a püspökök egyenrangúak a pápával; a türelmi rendelet a felebaráti szeretet kifolyása; végre a zárdák bezáratásával a társadalom és az állam egy csomó ingyenélőtől szabadult meg.

Mi a valódi célja tehát a pápa látogatásának? Az, hogy *kezet nyujtson Józsefnek országboldogító tervei végrehajtásához*. A későbbi századok története kétségtelenül úgy fogja tekinteni ezt a látogatást, mint korszakalkotó eseményt.

A gúny és nem a benső meggyőződés hangja ez. A ki, mint Rautenstrauch, elébb élire állítja az uralkodó és a pápa közti ellentéteket annyira, hogy a tisztességes visszavonulást mindkét félre nézve lehetetlenné teszi, azután el akarja hitetni a világgal, hogy a pápa csak azért zarándokol a fejedelem trónjának zsámolyához, hogy — mitsem törődve

hatalmával és tekintélyével — beismerje tévedését és följánlja szolgálatait annak az iránynak, mely az övével merőben ellenkezik: az nem beszélhet komolyan.

Rautenstrauchot messze túlszárnyalja a gúnyolódásban a «*Geheime Nachrichten*» című pamphlet* tagadhatatlanul elmés szerzője. Rautenstrauch a gúnyt csak fűszerül használja alapjában komoly elmélkedéséhez; az említett pamphlet írójának ellenben nincs egyetlen komoly szava sem. Törekvése, úgy látszik, arra irányul, hogy minél nevetségesebbé tegye a pápa bécsi utazását, mely czélból, a legbizarrabb ötletekkel, állítólag az út széléről szedett, de tényleg saját íróasztalánál kigondolt pletykákkal mulat-tatja olvasóit.

Azt beszélik, írja a többi közt, hogy a pápa azért megy Bécsbe, hogy Józsefet fölhatalmazza Bécsben egy lutheránus templom építésére, viszonzásúl a porosz király ama nagylelkűségeért, mely szerint megengedte Berlinben egy kath. templom építését.

Egy postamestertől meg azt hallotta a szerző, hogy a pápa Bécsben, saját és a császár elnöklete alatt zsinatot tart, melyen el fogják határozni, hogy azoknak a papoknak, a kik az önmegtartóztatás erényével nem dicsekedhetnek, az u. n. mariage de conscience megengedtetik s hogy az ilyen házasságból születendő leánygyermekeket valami apáczaklastromba fogják bedugni, a fiúkat pedig katonáknak nevelik. A zsinat továbbá, a szent Benedek-rend kivételével minden szerzetrendet el fog törölni. Ha a zsinat befejezi tanácskozásait: a pápa összeesketi a császárt

* Was macht der Pabst in Wien? Geheime Nachrichten aus einer zwischen V. und R. gefundenen Brieftasche. Aus dem Italienischen. Gedruckt im Jahr 1782. 8-r., 40 lap.

egy hercegnővel, a császár aztán feleségestől együtt látogatást tesz Rómában s ott a szent kollégiumhoz javaslatot fog benyújtani arra nézve, mi módon lehetne a törököt kiűzni Európából és visszahódítani a szent földet; föltéve, hogy ez utóbbi sikerül, a szent föld pátriarchájává a császár legidősb fia fogna kineveztetni — ha ugyan egyáltalán lesz neki valaha gyermeke.

Egy marquis ellenben azt állítja, hogy a bécsi látogatásból nem lesz semmi. Csak azért hirdeti a pápa, hogy Bécsbe megy, hogy a bécsi kormányt megijeszse s hogy ijedtében visszavonja az az újításoknak legalább egy részét. Már csak azért sem történhetik meg a találkozás a császár és a pápa közt, mert a világi fejedelemségre nézve lealázó ceremoniale Romanum-nak a császár nem vetheti magát alá.

Egy ostoba noviczius azt kérdezte a szerzőtől, hogy tud-e a pápa németül, mert különben prédikációját a németek nem értik meg. Mire a szerző leszamarazván a novicziust, azt felelte, hogy a pápa a világ minden nyelvét beszéli s apostoli hatalmánál fogva megteszi azt a csudát, hogy minden bécsi ember egy percz alatt megtanul olaszul s megérti az ő olasz prédikációját. Azt is újságolja a szerző, hogy a császár már hetek óta örül a szent ereklyéknek, a miket a pápa hoz számára ajándékba.

Mint az előadottakból látható, az ismeretlen szerzőben vagy fordítóban — mert művét állítólag (a mi ugyan nem valószínű) olaszból fordította — játszi tréfa több van a kelletténél, de annál kevesebb, sőt semmi komolyság. Mindenesetre az idők jeléül kell tekintenünk, hogy egy világ-történeti eseményhez, melyhez hasonló az emberiség törtérijában még nem fordult elő s melyre nézve épen rendkívüliségénél fogva föl lehetett, sőt föl kellett tenni, hogy

rendkívüli következményekkel is fog járni, — ilyen hangon és ilyen modorban készítették elő egyesek a közönséget.

Az Eybel és Rautenstrauch műveiben foglaltakat mintegy kiegészítendő valami ismeretlen író, PAULINUS név alatt, néhány lapra terjedő röpiratával * szintén beleszól a vitába s eleven tollával, elég ügyesen bizonyítgatja az evangelium alapján, hogy II. József ama törekvése, mely szerint a pápát vissza akarja helyezni az őt megillető rangba, egészen jogosult s hogy tévednek, a kik abban a véleményben vannak, hogy Krisztus Pétert tette az apostolok fejévé, előjogokkal ruházta fel s mint ilyennek a pápa a törvényes utódja.

Eybel tanait viszhangoztatja végül az a röpirat is, mely *«Der Pabst, Kardinäle, Bischöffe, Pfarrer»* cím alatt jelent meg. **

Ennek szerzője kevesebb erudícióval, nem is valami szabatosan, de annál élénkebben körvonalozza egyrészről a pápa, másrészről a püspökök és általában a papság jogkörét.

Hogy mi a pápa? erre nem felel, mert erre már megfelelt előtte Eybel. A kérdést úgy formulázza, hogy minek nem lehet a pápát tekinteni és minek kellene neki lennie?

A pápa nem isten, sőt még csak nem is félisten. A katekizmusban ugyan azt tanulta a szerző, hogy a pápa

* Toleranz-Sachen in Kaiserlichen Staaten. Ferney, 1782. 8-r., 15 lap.

** Der Pabst, Kardinäle, Bischöffe—Pfarrer, sind sie dann das nicht, für was man sie bisher gehalten hat? Ein kleiner Nachtrag zu: Was ist der Pabst, Kardinal, Bischoff-Pfarrer? 1782. 8-r., 55 lap.

messze felette áll nemcsak minden embernek, de még a császároknak és királyoknak is. A fejedelem azonban csak az istent tekintvén magánál hatalmasabbnak, ha a pápa fölibe helyezi magát: akkor istennek volna tekintendő. Igen, de ugyancsak a kathekizmus szerint, csak egy, láthatatlan isten van, a miből természetesen az következik, hogy a pápa isten nem lehet.

Hogy minek kellene a pápának lennie? e kérdésben az ő felelete alapján bajosan tájékozhatnók magunkat, miután a pápa jogkörére nézve pozitív elvek helyett frázisokkal elégít ki bennünket. Ki ne adna neki igazat abban, hogy a pápának jó pásztornak kell lennie, a ki inkább szeretettel, mint fenyegetéssel tartja fenn a rendet az egyházban, vagy hogy a pápa egyházi ügyekben előljárója a kath. keresztyén világnak s mint ilyen a többi előjárókkal együttesen munkálkodik azoknak a javán, a kik reá vannak bízva; de ezek csupán erkölcsi tanácsok a pápa számára, melyek az ő jogkörét nem határozzák meg.

Úgy látszik, a szerző maga is érezte, hogy az említett kérdést a fennebbiekben nem oldotta meg, azért ebbeli mulasztását jóvátenni igyekszik arra a másik kérdésre adott feleletében, hogy minek nem lehet tartani a püspököt? A püspök nem az apostoli szék kegyelméből püspök és nem helytartója a pápának. Itt mondja már ki egész határozottan, a mi a pápa jogkörének megállapításánál is zsinórmértékül szolgál, hogy t. i. a püspök egyenrangú a pápával; nem helytartója, hanem munkatársa és testvére a pápának; hatalma ép úgy, mint a pápáé, istentől származik; az a brandenburgi püspök tehát, a ki 1374-ben legelőször használta saját hivatalos címében ezt a kifejezést, hogy «az apostoli szék kegyelméből», önkényüleg járt el s annak a kifejezésnek későbbi használata sem alapul az egyház tör-

vényein, hanem a törvények közé becsempészett helytelen szokáson.

Sőt a szerző még tovább megy, hogy a pápa hatalmát minél inkább leszállítsa. Kinyilatkoztatja ugyanis, hogy az isteni jog szerint, a világi gregarius pap is egyenrangú a pápával és a püspökökkel; mert hisz ugyanaz a feladata, a mi ezeknek, t. i. az emberiség üdvén való munkálkodás. A pápa, vagy egy püspök, vagy egy közpap miséjének ugyanaz a foganatja. Erre azonban siet megjegyezni, hogy azért a püspökök előjogai és előnyei fölélelésben maradhatnak. Ugyde ezzel a korrekcióval meg maga alatt vágja a fát s a helyett, hogy tetszetősebbé tenné különben is erőltetett álláspontját, teljesen tönkre teszi azt.

Hiszen akár az egyházi, akár a világi hivatalnokok közt nem a hivatali funkciók természete állapítja meg a rangfokozatot, mert különben minden hivatalnok, a ki ugyanazon természetű funkciókat végez, egyenrangú lenne; hanem igenis jogkörük terjedelme szerint vannak egymás fölé, vagy egymás mellé, vagy egymás alá rendelve. A püspök tehát, vagy a pápa, a mennyiben előjogokat élvez, mindenesetre fölötte áll a közpapnak, a kinek jogköre szűkebb terjedelmű.

A fennebb bemutatott iratok mindmegannyi bizonyítékai a febronianizmus terjedésének. FEBRONIUS tanai, a magyar kath. egyház specziális viszonyainál fogva, különösen mély gyökeret vertek Magyarországon. A legbuzgóbb kath. írók, tudós tanárok csatlakoztak nálunk ehez az irányhoz, mely egész az 1855-diki konkordátumig úgy az iskolákban, mint a közéletben, uralkodó irány volt, úgyannyira, hogy az Auctorem fidei-bullától, melyben a febronianizmusról kárhóztató ítélet foglaltatik, egy, 1794.

decz. 30-kán kelt legfelsőbb elhatározás megvonta a place-tumot.¹

Bármennyire meg is gyökerezett azonban már József alatt a febronianizmus úgy nálunk, mint Ausztriában: RANKE téved, midőn azt állítja, hogy a pápa megtámadt jogai mellett József idejében senki sem szólalt fel nyilvánosan.² Ranke eme tévedését MARCZALI is helyreigazítja ugyan;³ de azzal a felületességgel, melylyel a József korabeli irodalom termékeivel általában elbánik: egyetlen egy olyan röpiratot említ, mely a pápa jogait védelmezi s annak sem idézi eredeti czímét. Az általa említett «A pápa és joga» («*Die Gerechtsame des Pabstes*») czímű röpiraton kívül pedig, ugyanennek a szerzője, még előbb, «*Wahrlichs Widerlegung der Schrift: Was ist der Pabst?*» czím alatt még egy hasonszellemű könyvet írt,⁴ melyben nagy erudícióval, tárgyilagosan s éles észre valló argumentumokkal a következő tételeket vitatja Eybellet szemben: hogy a pápa istentől nyerte a feloldozás hatalmát, hogy ő vele egyik püspök sem egyenlő, hogy a püspökök hatalmukat a pápától nyerik ép úgy, mint a pápa az istentől, hogy a pápa Krisz-

¹ SCHWARTNER: Statistik. II. III. 101.

² RANKE: Die deutschen Mächte. 56. l.

³ MARCZALI i. m. 95. l.

⁴ Wahrlichs Widerlegung der Schrift: Was ist der Pabst? zugleich Beweis: Was der Pabst in der Wahrheit ist. Wien, 1782. 8-r., 52 lap. — Ha Marczali kezébe vette volna a Widerlegengot s elolvasta volna annak legalább a czímét: ráakad a másik röpiratra is, minthogy erre a Widerlegung címlapján nyit a szerző előfizetést. Benn a Widerlegung szövegében pedig (a 45. lapon) a szerző jelenti, hogy «*Die Gerechtsame des Pabstes*» czím alatt még egy röpiratot fog közrebocsájtani, ha t. i. lesz elegendő előfizetője. Úgy látszik, előfizetője volt elég, mert a röpirat csak-ugyan megjelent.

tus földi helytartója, az egyház látható feje, a hívek legfőbb, csalatkozhatatlan bírása.

MERZ ALAJOS, a jeles osztrák hitszónok szintén megmérkőzött a Febronius tanait hirdető Eybellel. Polemikus iratában * az egyházi atyákra, különösen *szent Bernátra*, továbbá zsinati végzésekre hivatkozva, nem kevesebb tárgyilagossággal és komolysággal igyekszik meggyőzni Eybelt a felől, hogy a pápa főnöksége nem csupán tiszteleti, hanem egyszersmind hatósági főnökség is. A pápa, szerinte, főpap, a püspökök feje, az apostolok utódja, pásztor, nemcsak a nyájnak, hanem pásztor, a többi pásztoroknak is.

S minél inkább belemerül Merz a pápa hatalmának körvonalozásába, annál türelmetlenebbé válik ellenfele irányában, ki a pápát egyenlővé akarván tenni a többi püspökökkel, ez által az egyház ősi szervezetét bolygatja meg. Mindamellett Eybel személyét nem bántja; csupán azt az udvariatságot veti szemére, hogy ép akkor vonja kétségbe a pápa jogait, mikor az mint vendég Bécsbe érkezik.

Az egyház feje ellen intézett vakmerő támadásokat Merz a sajtószabadságnak tulajdonítja. Ez okozta az anyaszentegyház kebelében a Lutherék által előidézett szakadást is. A sajtószabadság által elkövetett visszaélések remediumául azt ajánlja, hogy az Eybel-éhez hasonló könyvek olvasásától a kath. egyház fiai tartózkodjanak, nehogy megmételyezessenek általuk.

Merz felfogásában osztozik a *«Was der Pabst sey?»*

* Antwort auf die Frage: Was ist der Pabst? von ALOYSIUS MERZ, der Gottesgelehrtheit Doktor. Pressburg, gedruckt bey Franz Augustin Patzko. 1782. 8-r., 92 lap.

czímű alkalmi irat * szerzője is, ki előbb részletesen kifejtén, hogy a pápát nemcsak a tiszteleti, hanem a hatósági főnökség is megilleti, Bécs polgárait lelkes szavakban buzdítja a pápa szíves fogadtatására. Nem tartja a műveltséggel összeegyeztethetőnek, hogy ép akkor, mikor a pápa Bécsbe készül, honfitársai mindent szőnyegre hoznak, a mi csak hátrányos-színben tüntetheti fel a világ előtt a pápaságot. Mit szólnánk hozzá — így kiált fel, — ha a mi császáruk Rómát meg akarná látogatni s odaérkezése előtt az odavaló írók fölszakgatnák mindazokat a sebeket, melyeket valaha német harczosok ütöttek a rómaiakon.

A hangulatesináló szerző figyelmezteti egyszersmind a közönséget arra az óriás áldozatra, a mit a pápa a békeség helyreállítása kedvéért hoz, midőn mitsem törődve magas életkorával, gyöngé egészségével, a hidegebb klíma kellemetlenségeivel, a nehéz út fáradalmaival és az étiquette szabályaival, a császárt saját székhelyén meglátogatja.

Rautenstrauch-ot HŁATKI JÓZSEF jezsuita utasítja rendre,** az igaz, hogy nem sok szerencsével, mert Rautenstrauch egyes kifejezésébe köt belé, a helyett, hogy érdemileg bírálná meg azt a felvilágosodási irányzatot, melynek egyik képviselője Rautenstrauch volt s mely még a kath. hitelveket sem kímélte.

Merz és társai azonban az ár ellen hiába úsztak. Nem volt annyi erejük és befolyásuk, hogy álláspontjuknak az irányadó köröket megnyerjék. Sőt még a pápának sem volt

* Was der Pabst sey. Ein ächtes Bild aus Gotteswort und den Vätern der Kirche. 1782. 8-r., 84 lap.

** Kritik uiber das Betragen der Bischöffe in den k. k. Staaten, in Rücksicht der landesherrlichen Verfügungen in geistlichen Sachen; von Rautenstrauch. Von HŁATKI. Ofen, gedruckt mit kön. Universitätsschriften, 1782. 8-r., 32 lap.

elegendő tekintélye, hogy a febronianizmust megtörje vagy legalább feltartóztassa terjedésében. József császár, hogy megczáfolja a vallástalanságáról elterjedt híreket, egy, 1782 máj. 24-kén kiadott nyilatkozatában a római kath. vallás igaz hívének vallja ugyan magát; de épen mint jó katolikus, saját vallásfelekezete érdekében is, következetesen ragaszkodott egyházpolitikai elveihez.

A császár a szent atyának nem akart engedni semmi-
ben s végre is ez utóbbi volt kénytelen megadni magát. A magyar püspöki kar 1782. apr. 20-kán tartott tanácskoz-
mányában a császár és a pápa közt mutatkozó ellentétek kiegyenlítésének módzatait megállapítván, a pápa a ma-
gyar püspökök tanácsára a vitás kérdések megoldását enge-
dekenysége által lehetővé tette.

A magyar főpapok, tapintatos közbenjárásukért a császár elismerését teljes mértékben kiérdemelték, meg is írta a császár, öcscsének, LIPÓT-nak, Toscanába, 1782. apr. 25-kén, hogy *«j'étais fort content de la manière dont le primat et tous les évêques d'Hongrie se sont conduits vis-à-vis du pape»* ;* de, — a mi már különösebbnek látszik — a pápa is meg volt a püspökökkel elégedve, bizonyára azért, mert megmentették őt a teljes kudarcz szége-
nétől, létrehozván, habár áldozatok árán is, közte és a császár közt az egyezséget.

A császár megelégedésének bizonyítékául szolgál az a levél, melyet a pápa eltávozása után 1782. apr. 24-ről keltezve ESZTERHÁZY kancellárhoz és BATTHYÁNY primáshoz intézett s melyek közül az elsőt MARCZALI a *kancellária levéltárában* levő eredeti után egész terjedelmében közli

* ARNETH: Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel. I. 105.

munkája függelékében,* mitsem tudván — úgy látszik — arról, hogy *megjelent az* német és latin párhuzamos szöveggel *nyomtatásban is* s mint *egyáltalán nem ritka nyomtatvány*, megkapható a muzeum könyvtárában.** Megvan a jelen mű szerzőjének könyvtárában is.

A Batthyány primáshoz intézett levelében a császár abbeli elhatározását tudatja, hogy a primást, a kalocsai érseket és az egri püspököt, érdemeik jutalmazásául a szent-István-rend nagykeresztjével díszíti fel.

Eszterházyhoz pedig a következő jellemző sorokat intézi: «Fejezze ön ki előttük (t. i. a magyar püspökök előtt) különös meglegedésemet s az én nevemben szigorúan hagyja meg nekik, hogy ezentúl se térjenek le arról az útról, mely egyedül vezet a lélek üdvére s az alájok rendelt papság kiművelésére és fölvilágosodására s a melyen haladva a népet jó keresztyénekké, egyszersmind hasznos polgárokká nevelhetik. Ez egyedüli célja minden intézkedésnek, melyektől — minthogy meg vagyok azoknak jósága és hasznos volta felől győződve — *soha sem fogok eltérni*, s a melyek közé tartoznak az országban levő tévelygő hitfeleknek adott engedményeim is».

József tehát mindjárt a pápa elutazását követő második napon kinyilatkoztatta, hogy soha le nem fog térni arról az útról, a melyen megindult, és ezzel a legérthetőbben doku-

* MARCZALI i. m. II. 492.

** Briefe Sr. r. k. k. ap. Majestät *Josephs des Zweyten* an S. Exc. Gr. *Eszterhazy*, und S. B. Em. Kard. *Batthyany*. Pest, gedr. mit Eitzenbergerischen Schriften. 1782. Litteræ suæ cæs. reg. ap. majest. *Josephi II.* ad excellentissimum com. de *Eszterházy*, cum iis ejusdem ad eminentiss. card. de *Batthyány* missis. Pestini, literis Eitzenbergerianis. 1782. 8-r., 15 lap. (A nemz. muzeumban levő példány könyvtári jelzete: Hung. h. 2991.)

mentálta, hogy VI. Pius bécsi utazása kárba veszett fáradság volt.

A sikertelen kísérletek, — melyekkel a klérus, élén a pápával, Józsefet föl akarta tartóztatni újításaiban, — az irodalomra izgató és bátorító hatással voltak. Az írók egy része vérszemet kapott, s többé nem az egyház körében tapasztalt visszaéléseket, hanem — mitsem gondolva azzal, hogy a vallás milliók és milliók lelkének ad nyugalmat — magát a vallást támadták meg, mint a mely, szerintök, a felvilágosodás terjedésének legfőbb akadályát képezi.

«*Az Izé purgatóriumba való utazása*» című gúnyirat, — melyet SZEITZ szerint, németből SZACSVAY SÁNDOR, a *Magyar Kurir* szerkesztője ültetett át nyelvünkre,* s mely két kiadásban jelent meg,** — e kornak bizonyára egyik legfrivolabb irodalmi terméke. A névtelen szerző szellemes, eleven tollú író; irányának folyékony-sága és magyarsága által nagyban kimagaslik társai közül; de modora, melylyel a katholikus hitelveket pellengérre állítja, visszataszító. A gúny, melyet fegyverül használ, sértő, sérti a vallásos érzületet; a tréfa, melylyel előadását fűszerezni akarja, durva, a tisztesség határain messze túl lép.

Művét «pater patricius præputius FAST úrnak, az eretnekek tüzes ostorának, a környül-metéletlenség buzgó oltalmazójának, a klastromok erős gyámolának, a lelkek hatalmas pásztorának» ajánlja és szenteli. «Méltóztasson — írja

* MÁRIAFI: Igaz magyar. II. R. 40. — III. R. 44.

** Az első kiadás címe: Az—Izé—purgatóriumhoz-való utazása. 1786. Sz. S. (NB. A szerző nevének kezdőbetűi.) 8-r., 64 lap. — A második kiadásé: Az—Izé—purgatóriumba-való utazása. 1787. 8-r., 48 lap. (NB. A szerző nevének kezdőbetűi a második kiadás címlapjáról hiányzanak.)

ajánló levelében — ezen jelenlévő ütleirást, — a mely, a mint én reménylem, a benne lévő igazságokért az úrnak egészen meg fog tetszeni, — papi szárnyai alá venni, éljen ezzel — ha talán valahol a maga erős igazságaival bé nem érné — mint egy legerősebb s legújabb igazsággal, hogy az eretnekeket és naturálistákat — Isten ne hagyj el! — a purgatóriumnak lételéről meggyőzze.»

Az író, mint művének címéből is kivehető, szent Péter segélyével és paszszusával utazást tesz a pokolban és a purgatóriumban. A pokol kapuját egy jezsuita őrzi. Kérdi tőle, hová megy? A purgatóriumba — feleli az utazó. Oda ugyan be nem megy — mond a jezsuita, — mert gyónás és utolsó kenet nélkül haltál meg; hanem indulj arra lefelé a pokolba, ott a te helyed. Erre felmutatván szent Péter útlevelét, mégis bejut a purgatóriumba. Annak a kapujában nagy dulazkodás folyik. Azok akarnak oda erővel bejutni, kik a földön klastromokra, oltárookra és lelki misékre sokat áldoztak, gyakran nyertek bűnbocsánatot, drága pénzen vásároltak dispencziókat, szóval a szent cselekedeteket szorgalmasan gyakorolták; de biz ezek nem jutnak be, mert az afféle cselekedetek nem mentik meg a halandót a pokoltól.

A purgatóriumban, — melynek falai papirosból: pápai bullákból és bűnbocsátó levelekből készültek, — csak úgy hemzseg a sok pap, éppen mint a pokolban. Nagyon csodálkozott ő ezen, mert azt hitte, hogy a papok «az eretnekek üldözéseért, a milliomszor elhadart Miatyánkért, Avemáriáért» egyenesen mennek az égbe. A pápák is ott vannak a purgatóriumban, s ők még jobban gyötörtetnek, mint a közönséges lelkek.

A lélek, a ki az utazót szent Péter megbízásából kalauzolja föld alatti útjában, a purgatórium eredetéről felvilágosítja őt. «Minthogy — úgymond — a pápista vallás terjedésekor

igen sok emberek állottak papoknak, kivált szerzeteseknek, mivel az a henye, hívalkodó élet ínyek szerént esett, a rendszerént való adakozásból pedig ki nem tölt, hogy oly nagy számú hívalkodók alkalmasan s bővön élhettek volna: tehát gondoltak mindenféle utakat-módokat, melyek között a purgatórium legderekabbnak s legjobbnak tetszett.» De a purgatórium most nagy veszedelemben forog. «A földön uralkodik egy hatalmas monarcha, a ki a papok számát kisebbíti, a klastromokat elrontja, a vallással való visszaéléseket eltörli és ekképen nagy kárt okoz a purgatóriumnak.» «Ha majd a nagy József — folytatja tovább a lélek — a vallásbeli türeelmet megengedi, nem ér ötven esztendő, hogy megvilágosodnak, a tudatlanság sötétsége eloszol, semmi hijábavaló dolgot nem hisznek, és ekképen a purgatóriumnak is vége lészen.»

Az «Izé purgatóriumba való útazásával» egykategóriába esik «*Zakkariásnak a pápa titkos író-deákjának Rómából költ levelei*» című gúnyírat,* melynek szerzője — SZEITZ állítása szerint — szintén SZACSVAY SÁNDOR, a *Magyar Kurir* szerkesztője volt.**

Zakkariás szintén rendkívül eleven észjárású író; de oly mosdatlan szájú, kifejezéseiben annyira pórias és obszcén, s iránya oly mértékben sértő, hogy ezen tulajdonságainál

* ZAKKARIÁS-nak a pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett vallásbéli megvilágosításról, Romából költ levelei az ő lelki barátjaihoz. Ki-adattattak egy eretnek-által. Fordítottak olasz-nyelvből. 1786. 8-r., XVI + 182 lap. — SZEITZ szerint Nagy-Győrben nyomtatott, «jóllehet azt a bécsi cenzura meg nem engedte, kivált mivel már akkor a német is (t. i. a német kiadás is) meg volt tiltva, a magyar pedig még a németnél is vastagabb és mocskosabb». (MÁRIAFI: Igaz magyar. III. R. 44.)

** MÁRIAFI: Igaz magyar. II. R. 40. — III. R. 44.

fogva műve bizonyos nemét az undornak kelti fel. SZEITZ az Izé könyvével együvé kottette «és kívül ezt a titulust tétette rá: «Két Disznósdi». *

* A pápa titkos íródeákjának minden állítását megfordítva kell érteni. Szörnyűködve tárgyalja a József-féle felvilágosodás vészes következményeit; de azzal a világos célzattal, hogy ép az ellenkezőről győzze meg olvasóját, mint a mire kapaczitálni látszik. Olyan, mint a sanda mészáros: nem oda vág, a hova néz.

Egyik levelében például szemére hányja Józsefnek, hogy a sajtószabadságot behozta, a minek következtében a hitetlenség napról-napra erősebben terjed. «Ezelőtt állhatatos hittel hitték a főbb familiák is a boszorkányokat, csudákat és a csudatévő képeket, most pedig egynéhány tiszteletreméltó öreg excellentiás urakat kivéven, szégyenli még csak a paraszt is az ilyen gyermekségeket.»

Egy másik levelében keservesen panaszkodik, hogy a dispenzáció jogától megfosztotta József az apostoli széket s ez által «a pápa kinestartó erszényén oly lyukat szakasztott, a melyet, ha a kardinálisok kollégioma szabó czéh volna is, soha bé nem lehetne foldani».

Majd neki ront EYBEL-nek, a ki a gyónást el akarja törölni. Ennek az istentelen embernek «egy ördög, talán ugyanaz, a mely a gyóntató székből szokott ülni, és a híveknek azt súgja, hogy bűneiket hallgassák el, azt súgta fülébe, hogy az ő kegyes láncsáját végye kezébe, és a szent gyónás ellen indítson véres harczot».

Az átkozott felvilágosodásnak tulajdonít minden szerencsétlenséget, például hogy a szentek képei «most csak úgy tartatnak, mint valamely fuser képrajzolónak a rajzolás

* MÁRIAFI: Igaz magyar. III. R. 45.

tudományát gyalázó munkái», vagy hogy a purgatórium összeomló félen van, vagy hogy a szent misére nem adnak az emberek semmit, s «ha talán még imitt-amott vagynak is, akik misét olvastatnak, még azok is sokkal csalárdabbul és rosszabbul alkuszna reá, mint a zsidók akármely ócska ringy-rongy darab matériára, vagy nyúlőrre.»

Végül Józsefnek a következő tanácsot adja: «Küld számkivetésbe a megvilágosodást a te birodalmadból; helyheztesd vissza a barátokat ismét klastromaikba; építtess nékiek még többet is; függeszsz ajándékokat az oltárookra; a templomokra ajándékozz gazdagon; engedj teljes erőt venni a babonaságnak és a régi megrögzött hibás ítélet-tételeknek; vesd alá magadat a szentséges pápának; állítsd fel a jezsuiták szerzetét és — engedd őket nyakadra ülni: úgy osztán bezzeg legnagyobb és legbölcsebb uralkodónak fognak téged festeni minden leveleikben, melyeket irándók lésznek. Vedd szívedre a te tartományaidnak javát és boldogságát. Lehet-e valamely nép boldog, a melynek esze van? és a melytől csak kevés adó csikartatik ki a papok számára? a mely búcsút nem járhat? az oltárok szarvaira ajándékait fel nem rakhatja? és a mely könnyes szemekkel nézi az elpusztult klastromokat és az úrnak széllyelhánytatott oltárait? Soha sem! Mi módon tudhatod meg azt, hogy mi tégye a te alattadvaló népet boldoggá? Tudakozd meg a jezsuitákat, ők meg fogják néked mondani!»

Ilyenfajta gúnyiratok után szinte jól esik olvasnunk BARTHOLOTTUS és VITOLA komoly, gúnyorosságtól mentes műveit.

Bartholottus és Vitola, *mindketten a róm. kath. klérus tagjai voltak*, amaz theologiai tanár, ez plébános. Felszólalásuk épen állásuknál fogva birt különös nyomatékkal. Minthogy a felekezetek közt mutatkozó ellentétek kiegyen-

lítésén fáradoztak : minden felekezetből csatlakoztak hozzájuk a békeszeretők és a türelmes gondolkodásaúak, sőt nem az ő felekezetekhez tartozó papok gondoskodtak róla, hogy műveik a magyar közönség körében elterjedjenek. Bartholottus nagy tudományos apparátussal készült, rendszeres művét DÉSI JÓZSEF, somosdi prédikátor s a marosszéki ref. traktus jegyzője,* Vitola könnyebb modorban, de nem kevesebb alapossággal írt brosürjét SZERENCSEI NAGY ISTVÁN, győri ref. prédikátor ültette át nyelvünkre.**

«A cél — írja Bartholottus, — melyre nézve én, katolika vallásbéli és papi személy, ezt a kedves és kellemetes vizsgálódást pennámra vettem, nem egyéb, hanem hogy

* Világi és ekleziái vizsgálódás, melyben a lelki-esméretnek szabadságáról, és a római s német országi edgyesült birodalomban bé-véttetett vallásoknak békességes el-tűréséről, az ekleziái és világi törvények szerint vetélkedtetik; ismét a nem egyezett görög valláson lévőknek állapottyokról tudakoztatik. Készítette BARTHOLOTTUS NÉP. JÁNOS, a könyveknek megvizsgálására rendeltett tsászári és királyi commissiónak assessora, a bétsi közönséges théológiai társaságnak vizsgálója, a keresztyén vallásnak doktora, és annak ez előtt rendes és közönséges prófessora. Magyarra fordította n. Erdély országában a nemes Maros széki réform. traktusnak ord. nótáriussa DÉSI JÓZSEF. Kolosváratt. Nyomt. a réform. koll. betüiv. 1784. 8-r., XIII + 276 lap.

** A mű eredetijének czíme: Schreiben eines österreichischen Pfarrers über die Toleranz nach den Grundsätzen der katholischen Kirche. Gedr. mit Sonnleithnerischen Schriften. (24. Herbstmonat, 1781.) 8-r., 37 lap. — Az első magyar kiadás czíme: A tolerantiáról, a katolika anyaszentegyháznak hitbéli fundamentumos tudománya szerint, egy austriai plébánusnak német nyelven írt levele. Némely katolikus keresztyéneknek kívánságokra magyarra fordítatva. Béts. Nyom. Szonleithner betüivel. 1781. 8-r., 56 lap. — A második magyar kiadás czíme ugyanaz. Megjelent «Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségével. 1782.» 8-r., 48 lap.

minden katolikusok, főképen pedig azok, kikre a lelkek idvessége körül forgolódo szent hivatal vagy eddig bízott, vagy ezután ajánltatik, a különböző vallások iránt való szeretetet szívökbe hatalmasan beoltani serénykedjenek, hogy e szerint mindnyájan, ha szintén vallásuknak külső gyakorlásában különböznek is, mindazáltal a külső társaságra nézve egyességben és boldogul élhessenek.»

A nemes gondolkozású író e cél elérése végett a lelkiismeret szabadságát, a józan ész, az egyházi törvények s egyházi tekintélyek véleménye alapján igazolja. Tárgyilagosságát mi sem bizonyítja inkább, mint hogy bevallja, miszerint a katolikusok, türelmetlenségek által a legtöbbet vétettek a lelkiismeret szabadsága ellen s épen «türelmetlenségekkel teszik türhetetlenné saját vallásukat». Az igaz hit diadalát, a vallás egységét csak tolerancia által lehet elérni. A türelmetlenség az államok boldogulásának útjában áll. Német-, Francia-, Spanyolországban a vallás nevében elkövetett vérontások az illető államok fejlődésének rovására történtek.

A protestáns felekezeteknek a szerző igazságot szolgáltat, s ezzel világos jelét adja nemcsak kifejlett jogérzetének, hanem ritka őszinteségének is. Valóban a legnagyobb tisztelet illeti meg azt az író, ki daczára annak, hogy egy felekezet szolgálatában áll, föl tud emelkedni odáig, hogy az abszolút igazság mértékével igyekszik egyrészt saját felekezetének hibáit, másrészt a többi felekezetek érdemeit meghatározni. Szerinte a reformáció üdvös hatással volt a katholicizmusra és az egész emberiségre. «Ha a reformátorok — úgymond — ezelőtt mintegy harmadfél száz esztendőkkel a sok rendbéli babonaságok ellen trombitát nem fúttanak volna: bizonyára mind a babonaság, mind pedig annak szülő anyja, a tudatlanság, sokkal nagyobbban és

szélesebben uralkodnának, és az egész világ siratná a maga czifra babonáságait. Mert ámbár a reformátoroknak sokféle hirtelenkedéseket és minden dolgaikat, sem én, sem azoknak értelmesebb követői nem javalhatjuk is: ugyancsak a vallásnak megújításával, melyet azok kezdettenek, hogy mind a tudományokra, mind a *katholika vallásra igen nagy haszon ne következett volna*, az iránt kételkednünk nem engedi mindeniknek jelen való állapotja, melyben csak az egy emberséges mérséklésnek zabolája kívántatik.»

A protestánsok vallásszabadságát, Bartholottus szerint, világi törvények és békekötések biztosítják, melyekkel szemben a pápai dekrétumok és a tridenti zsinat végzéseinek hatálytalanok és érvényeseknek nem tekinthetők. Hogy pedig a protestáns vallás szabad gyakorlatának megtűrése által az uralkodó, advokátusi kötelességét szegné meg, ezt határozottan tagadja.

A pápa hatalmi körét illetőleg, Bartholottus FEBRONIUS felfogásához csatlakozik s míg egyrészt az egyház körüli felségjogokat egész terjedelmökben elismeri, másrészt a pápa hatalmát megfelelőleg korlátozandónak tartja.

József egyházpolitikájáról teljes elismeréssel nyilatkozik s úgy a türelmi rendeletet, mint a császár többi rendeleteit föltétlenül helyesli. A mi különösen az Unigenitus-bullának az osztrák provinciákban való kihirdetésére vonatkozó tilalmat illeti, ezt fölötte hasznos, sőt szükséges intézkedésnek nyilvánítja, a mennyiben az említett bulla vallási villogások forrását képezhetné.

Míg Bartholottus a vallás lényegére és különösen a kath. hit egyedül üdvözítő jellegére csak úgy odavetőleg reflektál: VITOLA, a maga röpiratában szigorú dogmatikus álláspontra helyezkedik s kiindulási pontul fogadja el az igaz és egyedül üdvözítő hit, valamint a többi hit közt mu-

tatkozó ellentétet, egyedül üdvözítő vallásnak a róm. kath. vallást jelentvén ki s a mennyiben igaz és hamis vallást különböztet meg, igaznak csupán saját vallását tekintvén.

Vitola eme kiindulási pontja a türelem elvével bajosan egyeztethető ugyan össze s a türelemnek a gyakorlatban való érvényesítését kétséssé teszi; de, — a mi méltán kelthet csodálkozást, — következtetései, az akkori viszonyokat tekintve, a lehető legliberálisabbak s a felekezetek közti békesesség előmozdítására igen alkalmasok.

A következő három kérdést veti fel Vitola: «1. Vajjon az igaz katolikusnak szabad-e a hamis vallásban lévőket megszenvedni? 2. Meddig mehet ez a megszenvedés az Isten megbántása nélkül? 3. Vajjon minden e féle megszenvedés a katholika anyaszentegyháznak nincsen-e ártalmára?»

Az első kérdésre azt feleli, hogy jó katolikusnak csak az tekinthető, ki a hamis vallásban lévőket is megszenvedi. Keresztyén és üldöző, két egymást kirekesztő fogalom, a melyet lehetetlen együtt gondolni. A második kérdésre nézve kimondja, hogy az eretnekek ellen semmi más fegyverrel nem kell élni, csupán csak azzal, melyet Krisztus adott az egyház kezébe. Végre a harmadikat akként dönti el, hogy az eretnekség az anyaszentegyháznak kárt nem okozhat; a mik kárt okoznak neki: a papok botrányos visszaélései, pl. a képek babonás tisztelete, a fraternitások, mesés ereklék stb. A legtöbb visszaélést követték el, szerinte, a barátok. Az üldözésekben is az övék a főérdem; az inkuizíció hasonlóképen az ő művök volt.

A szerző szabadelvűsége azonban a következő szavakban kulminál: «Miért kelljen nékem az én felebarátomat azért gyűlölnöm, hogy ő az ő lelkére nézve halálos beteg? A hit Isten ajándéka. Mikor valakit a mi atyáinkfiai közül

látunk, hogy néki nincs hite, akkor tartozunk a minden jóknak adóját kérni, hogy azt adja meg néki; de senkibe is azt bottal belé nem verhetjük. A vallásnak lakóhelye a szív, azt pedig nem lehet kényszeríteni».

Vitola tehát, mint az előadottakból látható, katolikus szempontból tárgyalja a vallási türelmet. Egy «hazafi» ellenben ugyanezt a kérdést — vonatkozással József türelmi rendeletére — egyetemesebb szempontból veszi szemügyre. «*Tribut der Dankbarkeit*» című röpiratában* egész elragadtatással beszél az említett rendeletről, mint a mely nemcsak szellemi és erkölcsi, de anyagi tekintetben is a legüdvösebb hatással lesz a birodalom fejlődésére. József sok kitünő intézménynyel boldogította már népeit; de, szerinte, egy sem ér fel a vallási türelmet biztosító ama rendeletével, mely az emberek legszentebb jogát állítja helyre.

Hasonló szellemben van írva a «*Fundata benigni tolerantialis decreti sequela*» stb. című röpirat is,** melynek ismeretlen szerzője (L. R.) meglelégedéssel konstatálja, hogy a király (?) belátva az intolerancia veszedelmes következményeit, megirtózva a vallásháborúk által előidézett vérontásoktól s fölismerve a különbséget az isteni és a világi ítélőszék elé tartozó dolgok közt, a lelkiismeret körébe tartozó ügyekre nézve a világi hatalom illetékességét megszüntette s a szabad vallásgyakorlat biztosításával mintegy utasította alattvalóit, hogy lelkiismeretökkal az Istennek számoljanak. Az apostoli király felfogása annál helyesebb,

* *Tribut der Dankbarkeit für die von Ihro Röm. Kais. Majestät dem zweyten Joseph eingeführte Toleranz in kaiserl. königlichen Staaten von einem allgemeinen Patrioten.* 1782. 8-r., 44 lap.

** *Fundata benigni tolerantialis decreti sequela regi apostolico et regno Hungariæ inclyto dicata ab anonymo, fideli tamen regis subdito et bonum publicum zelante regni concive.* 1782. 8-r., 18 lap. (Megjelent Pesten Fitzzenbergernél.)

mert nemcsak a szentírásban foglalt igazságokon, hanem egyszersmind a becikkelyezett bécsi és linzi békeszerződéseken, országos törvényeken alapúl.

Az ismeretlen szerzővel a felvilágosodás korában az emberek nagy többsége bizonyára egyetértett. *Anonymus Jurisperitus* azonban nem tartozott a többséghez.¹ Ő «barbár, zavart és aluszékony elme szüleményének» deklarálja a fennebbi iratot s hogy megdöntse annak állításait, szintén a szentírásra, pozitív törvényekre és egyházi dignitáriusok pásztorleveleire hivatkozva, elmondja röviden mindazt, a mit a türelmetlenség ő előtté már ezer meg ezerszer ismételt.

Anonymus Jurisperitus felszólalása, — melyre WAL-LASZKY PÁL, evangélikus prédikátor, a «*Conspectus reipublicae literariae in Hungaria*» (Buda, 1808.) hírneves szerzője felelt meg,² — egy kis diszszonanciát idézhetett ugyan elő a közhangulatban; de ezt a diszszonanciát elnyomták a protestánsok közmegelegedésének hangjai.

Protestáns részről a türelmi rendelet kiadatása alkalmából nagy számmal jelentek meg az elismerő és hálálkodó nyilatkozatok.

Ilyen volt egy «*hálás protestáns*» Pozsonyban megjelent, német nyelvű röpirata,³ melyet KÓNYI JÁNOS, a népies iskola tagja, az új Zrínyiász szerzője magyarra is lefordított,⁴ s melyben midőn a hálás protestáns József jótétemé-

¹ *Anonymi Jurisperiti examen opusculi Pestiensis inscripti Fundata benigni tolerantialis decreti sequela etc.* 1782. 8-r., 34 lap.

² *Vindiciæ opusc. Pestiensis inscripti Fundata b. tolerantialis decreti sequela.* Pest, 1782.

³ Der dankbare Protestant gegen seinen duldenden Kaiser. Von J. A. v. W. Josepho II. toleranti. Pressburg, bey Johann Michael Landerer. (1781.) 8-r., 16 lap.

⁴ A háládatos protestans az ötlet szenvedhető tsászárához.

nyeit megköszöni hitsorsosai nevében, inti egyszersmind őket, hogy magukviselésével bizonyítsák be, hogy József kegyeire érdemesek voltak; a császár rendeleteinek engedelmeskedjenek; az adót jószívvel fizessék; ha kell, vérüket is áldozzák fel az uralkodóért s a katolikusok és a többi felekezetek iránt atyafiságos indulatot tanúsítsanak. Ha — úgymond — a protestánsok így viselik magukat: az ország békessége helyreáll s Ausztria hatalmától ellenségei rettegni fognak.

Ezekre a tanácsokra azonban SONNEBERG GYULA Bécsből szintén egy külön röpiratban* azt feleli, hogy «a hálás protestáns» oktatására nincs semmi szükség, mert a protestánsok úgy is tudják, mivel tartoznak kegyelmes uralkodójuknak.

Igazi ékesszólással ír a toleranciáról a *«Magyar öröm»*** ismeretlen szerzője. «Jöjjetek ki, — így kiált fel, — ti sététben ülő, gyászruhákban járó szegény árva eklézsiák, kik olyak vagytok, mint a pásztor nélkül való nyáj, melynek nincsen vezére, mint az árva, kinek nincsen édes atyja, mint az ügyefogyott, kinek nincs bírása, mint a fészktől megfosztott madár, melynek nincs nyugodalma. Jöjjetek ki, és örvendjete e királynak, mert templomot hágy néktek építtetni, papokat enged vitetni, mint jó atya, megtanít imád-

Magyarra fordította K. J. Nyomt. Budán, Landerer Katalin özvegyének betűivel. 1782. 8-r., 28 lap.

* Bemerkungen eines dankbaren Protestanten über den dankbaren Protestanten gegen seinen duldenden Kaiser. Von J. A. v. W. Von JULIUS VON SONNEBERG. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzbeck. 1782. 8-r., 10 lap.

** Magyar öröm, mely a felséges II. József tolerantiáról kiadott kegyelmes parancsolatja alkalmatosságával iratott M. M. által. Pesten, 1782.

kozni, kik most sokan azt sem tudjátok, van-e Isten, van-e Krisztus.»

A fennebbi iratokkal egykategóriába sorozhatók a protestánsok hálaját tolmácsoló alkalmi egyházi beszédek, valamint azok a füzetek is, melyekben egyik-másik egyház új imaházának megnyitása, a türelmi rendelet kihirdetése, valamint a császár nevenapja alkalmával tartott ünnepélyes istenitisztelel van leírva.

A dunamelléki hely. hitvallású szuperintendenzia által a dömsödi templomban rendezett hálaünnepélyen TORMÁSI JÁNOS, a halasi eklézsia papja, a dunamelléki szuperintendenzia történetírója; ¹ a borsodmegyei reformátusok által a miskolci ref. templomban rendezett hála-istenitiszteleten MIKLÓS SÁMUEL, miskolci ref. tanár; ² a lőcsei evang. gyü-

¹ A szorongattatások között, enyhülést óhajtó Izrael népének, a szabadulás iránt, isteni ígéret által lett biztatása melyet a tsászári, és királyi apostoli felségnek, a lelki isméreten való uralkodást tilalmazó, 1781-dik esztendőben, Mind szent havának 29-dik napján költt, kegyelmes rendelése után, a Dunán innen és túl lévő, helvetica confessiót tartó superintendentia részéről, tartattott hála-adás alkalmatosságával, a dömsödi templomban, rövideden le-rajzolt, 1782-dik esztendőben, Bőjt más havának 24-dik napján TORMÁSI JÁNOS az halassi réformáta eklésiának lelki tanítója. Pesten, 1782. 4-r., 28 lap.

² Hála-adó beszéd, melyet felséges II. Jósefnek a vallásbéli tűrhetőségről, istenesen tett rendelkezésének nemes Borsod várme-gyében közönségesen lett ki-hirdettetésekor mondott MIKLÓS SÁMUEL a reformátusok templomában 1782-dik esztendőben szent György havának 21-dik napján Miskoltzon. Posonyban, Landerer Mihály költségével. 8-r., 32 lap. — Ezt a beszédet, Miklós összes halotti orációival együtt BARCZAFALVI SZABÓ DÁVID 1790-ben újból kiadta a következő cím alatt: «MIKLÓS SÁMUEL minden halotti oratóioji azon edj oratóiojával edjütt meljet a keresztyéni türelemről való császári kegyelmes parantsolat kihirdetésének alkal-

lekezetben HERMANN JÁNOS,¹ a csallóköz-somorjaiban PALUMBINI JÓNÁS SÁMUEL,² a közsegiben ASBÓTH JÁNOS GOTTFRIED,³ a nagyváradí ref. gyülekezetben KERESZTESI JÓZSEF,⁴

matosságával mondott. Halála után rendbe szedte és közre bocsátotta BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID. Posenban és Komáromban, 1790. Weber Simon Péter.»

¹ Würdige Gesinnungen bey den glücklichen Veränderungen in unserm Vaterlande wurden an dem durch die Allerhöchsten Kaiserlich-Königlichen in Religionssachen ergangenen Verordnungen veranlassten, und den 3-ten Februar 1782. gehaltenen Dankfeste der Evangelischen Gemeine in Leutschau vorgestellt und empfohlen von JOHANN HERMANN ordentlichen Prediger daselbst. Leutschau, gedr. in der Michael Podhoránszkyschen Buchdruckerey. 4-r., 24 lap.

² Der heilsame Gebrauch der Freyheit das Wort Gottes lehren und hören zu können : wurde in der Ersten Versammlung der evangelischen Gemeine zu Sommerein in der Schütt am Sonntage Cantate, als den 18. May des 1783 Jahres über die ordentliche Epistel Jakobi 1, v. 16 etc. etc. vorgestellt, und nun auf Verlangen und zur fernern Erbauung seiner lieben Zuhörer herausgegeben von demselben Seelsorger JONAS SÁMUEL PALUMBINI. Pressburg, bey Simon Petrus Weber. 4-r., 24 lap.

³ Die erste Predigt bey der glücklichen Eröffnung des freyen Gottesdienstes, in der Evangelischen Günszer Gemeine im Jahr 1782. den 1 ten Junii, gehalten von JOHANN GOTTFRIED ASBÓTH ihrem damaligen ordentlichen Prediger. Oedenburg, gedr. bey Johann Joseph Siess. 4-r., IV+24+10 lap.

⁴ Új teremtetett állat, melynek ábrázatjában midőn a nagyváradí reformáta ekklesia felséges II. Jósef római tsászár, és valójában apostoli király vallás szabados gyakorlás iránt ki-adott kegyelmes parantsolatjának ereje szerént, 1784-dik esztendőnek első napján, régi árvaságának gyásszából le-vetkezzén, az isteni tiszteletnek fel-állásával, egy valóságos új öröm esztendőt szentelt volna; a keresztyén embert első tanításban le-festve elő-adta, KERESZTESI JÓSEF, ezen ekklesiának hivatal szerént való l. tanítója, t. n. és v. *Boros-jenői Tisza István, és László* urfiaknak Várad-Olasziban lévő házok udvarán fel-vont sátor alatt. Nagy-

a váradolasziban ugyanaz ¹ tartotta a türelmi rendelet kibocsátásakor az alkalmi beszédet, mely mind megjelent nyomtatásban is.

KERESZTESI a Váradon, TISZA ISTVÁN ÉS LÁSZLÓ házuk udvarán felvont sátor alatt tartott istenitiszteletet részletesen leírja naplójában, megjegyezvén, hogy az volt 123 esztendő óta az első prot. istenitisztelet Váradon s hogy az ő prédikációja a konzisztórium jóváhagyásával látott napvilágot.² A Várad-Olasziban elmondott prédikációjáról pedig Keresztesi azt írja naplójában: «A József napján elmondott prédikációnak kiadására is magok a romano-cath. urak kényszeríték, mely hasonlóképen MILLER úr által megvizsgáltatott (NB. MILLER FERDINÁND, nagyvárad-i akadémiai tanár volt a cenzor) és hírem nélkül a consiliumra felküldetett és helybenhagyott. Ezen prédikációk (t. i. a várad-i és a váradolaszi prédikációk) kinyomtatására sokan ajánlották magokat, de az utána való járást akarván elkerülni, többnyire a magam költségén jöttek ki Váradon. Az újeszten-deiből 1300 s a József napiból 1060, melyeknek nagy része ajándokon osztatott el».³

Váradon nyomt. Bálent Ignácz püspök könyvnyomtatója által. 4-r., 32 lap.

¹ Attyafiait békességre intő Jósef, kinek képében a felséges II. Jósef római tsászárt, Magyar, Cseh, és más országok, ditsőségesen uralkodó királyját, a vallás szabados gyakorlásban szükséges keresztyén egymást el-tűrés iránt ki-adott kegyelmes parantsolatja szerint le-írta, és mindeneket az ő parantsolatjának megtartására Nagy-Várad Olasziban 1784-dik esztendőben, Bőjt-más havának 19-dik napján tartatott Jósef napi gyülekezetben, intett KERESZTESI JÓSEF az ott lévő, helv. confessiót tartó ekklésiának méltatlan lelki tanítója. Nagy-Váradon, nyomt. Bálent Ignácz püspök könyvnyomtatója által. 4-r., 14 lap.

² KERESZTESI: Krónika. 44. l.

³ U. o. 76. l.

Megjelentek továbbá TORKOS MIHÁLY ev. szuperintendensnek a pozsonyszentgyörgyi ev. templom,* SZABÓ SÁMUEL nagyenyedi tanárnak és BENKŐ FERENCZ nagyszebeni lelkésznek (majd később a nagyenyedi főiskola tanárának) a nagyszebeni ref. templom,** SZALAI SÁMUEL tiszáninneni ref. szuperintendensnek és MEGYASZAI GYULA JÁNOS-nak a báji

* Der überschwengliche Segen derer, unter welchen Gott selbst in seinem Hause ein Gedächtniss seines Namens gestiftet, wurde bey feyerlicher Einweihung des neu-erbauten Evangelischen Bethauses in der königl. freyen Stadt St. Georgen den 12. Oktober des 1783. Jahres am 17. Sonntage nach dem Feste der heiligen Dreyeinigkeit vorgestellt von MICHAEL TORKOSCH der Evangel. deutschen Gemeine in der k. freyen Stadt Modern Prediger, und des Pressburger Distrikts Augsp. Conf. Superintendenten. Pressburg, gedr. bey Simon Petrus Weber. 4-r., 31 lap.

** 1-ső czím: Szent tanítás, a melyet a nagy szebeni legelső ujj reformatum templomnak fel-szentelése alkalmatosságával tett XXVI-dik 9-bris 1786-ban SZABÓ SÁMUEL n. enyedi első theol. professora. — Főczím: A mostani ditsőségesen uralkodó felséges tsászá, II. Josef, Erdély országa fejedelmének, kegyelmes engedelméből épült n. szebeni ref. templomnak fel-szentelésekor mondott szent tanítások. Mellyeket, isten ditsőségére, ez isten házának emlékezetére, és az itten lévő ekklesiához való búzgó szereteteknek meg-bizonyításokra méltóságos l. b. *Vargyasi Daniel István* ur, a felséges tsászárnak belső titok tanácsosa, ő excellentziája, mint az isten háza jól-tévő tótora, és élete drága uri párja méltóságos *groff Mikes Anna* aszszony ő excellentziája, az isten házának kegyes dajkája ki-nyomtattattak Kolosváratt a ref. kollegyiom betűivel, 1787. — 3-dik czím: A keresztény szeretetnek egyik nevezetes emlékeztető oszlopa. Mellyet a szent háromság igaz istennek, a nagy szebeni reformata szent ekklesia 1786-dik esztendőben, szent András havának 26-dik napján, templomot szentelvén; emelt e második tanításban BENKŐ FERENTZ az erdélyi m. reform. fő consistoriumnak tagja, és a n. szebeni ref. ekklesiának papja. Kolosváratt, 1787. 4-r., 64 lap.

ref. templom,¹ SCHOLTZ JÁNOS-nak a matejóczi ev. templom fölszentelési ünnepén tartott prédikációik.²

Vége a *pozsonyi*,³ a *soproni*,⁴ a *késmárki*,⁵ a pozsony-

¹ Isten hajlékaihoz való menetelre az hívő léleknek buzgó szorgalmatossága, avagy: olly idvességes elmélkedés mellyet a báji ujjonnan épült templomban; annak Isten ditsősségére való fel-szenteltetésének alkalmatosságával el mondott, SZALAI SÁMUEL, a Tiszán innen való helvetica confessiót tartó eklésiáknak super-intendense, és a miskóltzi eklésiának prédikátora. 1784-dik esztendőben Mind sz. havának 10-dik napján. Pesten, nyomt. Trattner betűivel. 1786. — A helv. confessio szerint reformaltatott báji szent eklésiában tekintetes nemzetes és vitézlő *báji Patay Sámuel* ur, buzgó szorgalmatossága és tulajdon maga költsége által Isten ditsősségére építettett szép alkotmány templomnak, 1784-dik esztendőnek Mind sz. havának 10-dik napján. Nagy gyülekezetben, isteni tiszteletre tartozó czerimoniákkal lett fel szenteltetésének alkalmatosságára készítettett edjik együgyü predikátzio. Mellyet akkorra írt, és emlékezetre ajánl a tekintetes urnak, mint fő pátronusának, és az egész tekintetes uri háznak régi örökös és hív szolgája, MEGYASZAI GYULA JÁNOS. Pesten, nyomt. Trattner betűivel. 1786. Folytatólagos lapszámozással. 4-r., 46 lap.

² Predigten zum Beschluss des Gottesdienstes im alten, und bei Eröffnung desselben im neuen Bethause vor der Evangelischen Gemeine in der XVI. Stadt Matthsdorf gehalten von ihrem Prediger JOHANN SCHOLTZ im Jahr 1787. Leutschau, gedr. bey Michael Podhoránszky, 1788. 4-r., 34 lap.

³ Második József tsászár és király ő felsége neve napján *Pozsonban* 1882 eszt. tartandó hálá-adó isteni szolgálatra alkalmaztatott szent énekek. 4-r., 4 lap.

⁴ Cantate, welche bey dem höchstenfreulichen Namens-Gedächtnisse Ihrer Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät Josephs des Zweiten zum innigst demüthigsten Dank für die in dem Königreich Hungarn allergnädigst publicirte Religions-Verträglichkeit in dem Evangelischen Bethhause zu *Oedenburg* den 19. Märzmonath 1782. musikalisch abgesungen wurde. Gedr. bey Johann Joseph Siess. 4-r., 4 lap.

⁵ Gott allein die Ehre, und dem Römischen Kayser Josepho

megyei *bazini*,⁶ a *győri*,⁷ a *rajkai*,⁸ a szepesmegyei *nagylomniczi*,⁹ a sopronmegyei *ágfalvi*,¹⁰ a *rozsnyói*,¹¹ a

dem Zweiten, Unserm Allernädigsten König und Herr, alle Treue und Gehorsam wollte bey dem Danck-Feste, über die mildesten Begünstigungen, eine Protestantisch-Evangelische Gemeine in *Kaysersmark*t, anno 1782. den 24 Hornung, am Sontage Reminiscere, in einem geringen Liede bringen. I. W. Leutschau. Gedr. in der Michael Podhoránszkyschen Buchdr. 4-r., 4 lap. — Das Göttliche Andencken unter der Glorreichen Regierung Josephi des Zweiten Römischen Kayzers, unsers Allerhuldreichsten Monarchen wollte bey dem öffentlichen Danck-Feste anno 1782. den 24. Februarii weiter fortsetzen eine Protestantisch-Evangelische Gemeine in *Kaysersmark*t. Leutschau. Gedr. bey Michael Podhoránszky. 1782. 8-r., 4 lap.

⁶ Zwey Kirchenlieder, für die Feyer des ersten evangelischen Gottesdienstes, nach erlangter allernädigster k. k. Erlaubniss, bey der neuzuerrichtenden deutschen Gemeine der kön. freyen Stadt *Pösing*, auf den 1. Christmond, 1782. zum öffentlichen Absingen bestimmt. Pressburg, bey Franz Augustin Patzko. 1782. 8-r., 8 lap.

⁷ *N.-Győr szabad királyi városában lévő evangélikus gyülekezettől 1783-ban pünköst havának 4. napján reggeli 7 órától fogva 9-ig tartandó első isteni tisztelet rende.* Szerzé NAGY ISTVÁN. Győr, 1783. 8-r., 8 lap. — Ordnung der von der evangelischen Gemeine in *Raab* den 4-ten May 1783. von 9¹/₂ bis 11¹/₂ Uhr vor Mittag zu haltenden ersten gemeinschaftlichen Andacht. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

⁸ Gesänge zur ersten gemeinschaftlichen Gottesverehrung im neuerbauten Bethause der Evangelischen Gemeine des königl. erzherzoglichen Marktfleckens *Rakendorf* am 19. September 1784. als am 15. Sonntage nach dem Dreieinigkeitsfeste. Pressburg, gedr. bei Simon Peter Weber. 8-r., 8 lap.

⁹ Lieder, welche bey dem ersten Gottesdienste, in dem, durch Gottes Gnade und Josephs des II. allernädigsten Monarchen Huld und errichtetem Evangelischen Bethause zu *Gross-Lomnitz* abgesungen worden im Jahre 1785. den 2. Weinmonath. Aufgesetzt von ANDREAS FABRICIUS evangelischen Prediger, in Gross-

szepesmegyei *matheóczi*,¹² valamint a Vas megyébe kebele-
zett *borostyánkői*¹³ ág. evangélikus egyházak az általuk
rendezett hála-isteniszteletet külön-külön emlékfüzetekben
örökítették meg.

A türelmi pátens a protestánsokra bizonyos köteleességet
rót, melyet azok igyekeztek is lehetőleg betölteni, hogy ez
által is kimutassák a kegyes uralkodó iránt érzett hálájú-
kat. Szabadságukat ugyanis visszanyervén, méltán követel-
hették tőlük elhanyagolt belső egyházi ügyeik rendezését.
Míg el voltak nyomva, hátramaradottságukra nézve elnyo-
matásuk szolgált mentségül. De most, midőn ismét szaba-
don mozoghattak, ezzel a mentséggel nem állhattak többé
elő. S valóban, nem is késtek közülök egyesek rámutatni a
bajokra, melyeknek orvoslásáról okvetlenül gondoskodni

Lomnitz. Leutschau, gedruckt bey Michael Podhoránszki. 8-r.,
8 lap.

¹⁰ Lieder zur feierlichen Einweihung des mit allergnädigster
K. K. Erlaubniss neu erbauten Evangelischen Bethauses in *Agen-
dorf*, am 3-ten July 1785. als am 6-ten Sonntage nach dem heil.
Dreieinigkeitsfeste. Oedenburg, gedr. bey Johann Joseph Siess.
8-r., 4 lap.

¹¹ Lieder welche bey der Einweihung des neuerbauten Evan-
gelischen Beth-Hauses zu *Rosenau* den 3. December 1786. abge-
sungen worden. Eperies, gedr. bey August Heinrich Pape. 8-r.,
8 lap.

¹² Gesänge welche von der Evangelischen Gemeinde in der kö-
nigl. Kron und XVI. Stadt *Matthäocz*, bey der Einweihung ihres
neuerrichteten Bethauses abgesungen wurden; von Ihrem Predi-
ger JOHANN SCHOLZ. Im Jahr 1787. den 4. Nov. Leutschau.
Gedr. bey Michael Podhoránszky. 1787. 8 r., 8 lap.

¹³ Ordnung des ersten feierlichen Gottesdienstes in dem mit
allergnädigster Erlaubniss erbauten evangelischen Bethause zu
Bernstein in Nieder-Ungarn den 15. August 1787. Am Gedächt-
nisstage der erhaltenen Gottesdienstlichen Freyheit. Oedenburg,
gedr. bey Johann Joseph Siess. 8-r., 16 lap.

kellett, hogy a protestáns egyház megfelelhessen hivatásának s megmutassa, hogy méltó volt az uralkodó bizalmára, ki első sorban bizonyára épen a protestánsoktól várta, hogy segíteni fognak neki a felvilágosodás terjesztésében.

Hogy a magyarországi evangélikus egyház a felvilágosodás terjesztését illetőleg még nem felelt meg a jogos várakozásoknak, ezt a tételt fejtegeti egy NOTHANKER nevű író *«Freimütige Betrachtungen»* című tanulmányában.*

Nothanker figyelmezteti az evangélikusokat, hogy nem elég templomokat építeni, prédikátoraikat rendesen fizetni, a nyilvános istenitiszteleket szorgalmasan látogatni s adományképen nyert jogaik felett örködni; hanem igyekezzenek egyszersmind az egyházat olyan állapotba helyezni, hogy az betölthesse hivatását, melyet a felvilágosodás századában kijelöltek számára. Az evangélikusok istenitisztelete nem lélekemelő; papjaik dogmatikusok, a helyett, hogy első sorban katecheták lennének; templomi felszerelésök botrányos; vallási énekeik silányak; iskolaépületeik rozszantak; tanítóik rozsak, mert rozszúl fizetvék; tanrendszerök silány; iskoláikban a fegyelem sok kívánni valót hagy hátra; iskoláik könyvtárral nincsenek fölszerelve stb. Az elsorolt hiányok pótlására hívja föl tehát őket s kívánja, hogy a kor uralkodó szelleme minél előbb hassa át az ő intézményeiket is.

Nem kevésbé túlszigorú kritikát gyakorol hitfeleivel szemben MIKOWICS ANDRÁS,** midőn konstatálja, hogy

* NOTHANKER'S freimütige Betrachtungen über den Zustand des Kirchen- und Schulwesens der evangelischen Gemeinden in dem Königreiche Ungarn, als ein Beitrag zum philosophischen Jahrhundert. Leipzig und Köln, bei Peter Marteau. 1784. 8-r., 88 lap. M. tud. akad. könyvt. M. Pol. o. 370.

** Die Paragraphen ohne Motto. Von ANDREAS MIKOWICS. 1783. 8-r., 88 lap.

papjaik — kevés kivétellel — türelmetlenek, s nem bírnak elegendő műveltséggel; hogy istenitisztelezők nem lélekemelő; hogy egyházi énekeik silányak; iskoláik hátra vannak maradva.

KOVÁCS nevű író *«Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn»* című röpiratában,* valamint egy ismeretlen író a fennebbi munkára adott *«Widerlegung»*-jában** még nyersebb őszinteséggel szellőztetik a lutheránus egyház belső bajait.

KOVÁCS szemére veti a protestáns papságnak, hogy egyrészt üres szólamokkal a toleranciát prédikálja, másrészt a vallásfelekezeti különbségek tapintatlan előtérbe tolása által a kedélyeket elmérgesíti s a türelmetlenséget ápolja. Tagadja, hogy a prot. lelkészek csakugyan a felvilágosodás ügyének barátai, mert hiszen magok sem felvilágosodott emberek. A legnagyobb két visszaélés a protestánsok részéről a gyónáspénz szedése, mely sokkal botrányosabb, mint a milyen volt TETZEL üzérkedése a bűnbocsátó czédulákkal; a másik a német egyetemekre menő papjelöltek koldulása.

A protestáns iskolák tanrendszeréről és tanszervezetéről KOVÁCS megvetőleg nyilatkozik, előre bocsátván abbeli meggyőződését, hogy a kálvinista iskolák sokkal jobbak,

* *Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn.* Von JOHANN EMERICUS KOVÁCS (Protestant). Wien, gedr. bey Matthias Andreas Schmidt, 1783. 8-r., 47 lap.

** *Widerlegung der freymüthigen Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthume in Ungarn.* Von M*** H*** Ungar und Protestant. Berlin, gedr. bey Friedrich Heimstock. 1783. 8-r., 36 lap.

mint a lutheránusok. A német nyelv, a természettudományok, a mathezis elhanyagolása, a latin nyelv túlságos kultiválása, s a metaphysikának a tanítás központjává való tétele — ezek jellemzik a prot. iskolák tanrendszerét.

És ezeken a bajokon és hiányokon nem lehet segíteni, mert hát a protestánsok elbizakodottságuk miatt a maguk fejök után indulnak s olyan tanrendszer kell nekik, a milyen más iskolának nincs, a mi egészen extra. Ehez járul, hogy tanáraik roszak, silányul fizetvék, úgy hogy önképzésre nem marad idejük; iskolai előljáróik pedig tudatlanok.

Mindmegannyi általánosságban formulázott vád, speciális bizonyítékokkal nem támogatva!

A «*Widerlegung*» szerzője egyhúron pendül Kovácscsal. Maga bevallja, hogy rég idő óta külföldön tartózkodik, s így természetesen nem lehet tájékozva azokban az ügyekben, melyekhez hozzászól. Már magában ez a körülmény is súlytalanná teszi nyilatkozatát.

Előszavában mindennek előtt abbeli meggyőződését fejezi ki, hogy Kovács tollát személyes gyűlölség vezette egy ember ellen, a ki — mint soraiból kivehető — STRETSCHKO, a pozsonyi lutheránus iskola rektora. De azért elismeri, hogy Kovács kritikájában sok igazság van.

A lutheránus papságnak ő szerinte is sok a hibája. A lutheránus iskolákat általában gyöngéknek tartja. Különösen a mi a pozsonyi iskola belső szervezetét illeti, nyíltan kimondja, hogy az felette silány. Mind a mellett a magyarországi lutheránus és kálvinista iskolák közt még csak az összehasonlítást sem engedi meg, mert ez utóbbiak, még a debreczeni és pataki kollégiumokat sem véve ki, szerinte, sokkal hátrább állanak. A lutheránus iskolák tanterve ellen igen sok kifogása van; de különösen megrójjá a német

nyelvtanítás elhanyagolását. A tankönyvekről pedig az a véleménye, hogy azok egytől egyig elavultak, hitványak.

A szerző, mint a fennebbiekből is látható, nemcsak hogy nem czáfolja meg, a kit czáfolnia kellene, ellenkezőleg megerősíti annak állításait. Czélja, úgy látszik, nem az volt, hogy észrevételeivel az egyházi ügyek rendezését előmozdítsa, hanem ellenkezőleg az, hogy a magyar lutheránus egyházat rossz hírbe keverje. E mellett minden sorából kéri a magyarok iránti gyűlölete. Azt mondja, hogy Magyarországon egyiptomi sötétség uralkodik, hogy a magyaroknak sötétséghez szokott szemei nem tűrik a világosságot, hogy egész Magyarországon egyetlen világos eszű ember van s ez — Stretschko, a lutheránus professzor.

Kovács, de különösen a «Widerlegung» szerzője többnyire mendemondákból indulva ki, oly kemény vádakkal terhelik a magyarországi lutheránus egyházat, hogy azokat szó nélkül hagyni nem lehetett. Egy ismeretlen író veszi fel velök szemben a keztyűt, s «*Vor und wider das Lutherthum in Ungarn*» cím alatt* kimutatja, hogy mégsem olyan kétségbeejtő a lutheránus egyház helyzete, mint a milyennek azt roszakarói festik.

A szerző alaposan ismeri a magyarországi lutheránusok egyházi és iskolai viszonyait, sőt, úgy látszik, személyes ismeretségben volt az egyház kiválóbb férfjaival is: ennél fogva a legilletékesebben szólhatott belé a vitába. A «Widerlegung»-gal csak az előszóban s röpirata végén foglalkozik, mivel műve már akkor a cenzurához be volt nyújtva,

* Vor und wider das Lutherthum in Ungarn, oder Kurze Beantwortung der freymüthigen Betrachtung über einige Gegenstände des Lutherthums in Ungarn, und Beyträge zur Berliner Widerlegung desselben. 1783. 8-r., 40 lap.

a mikor a «Widerlegung» megjelent. Kovács röpiratára ellenben pontról pontra reflektál.

Kovácsot különösen abban hibáztatja, hogy egyesek hibáiért az egész egyházat teszi felelőssé. Legtüzetesebben czáfolja Kovács amaz állítását, mely szerint a magyar lutheránusok közt a felvilágosodás nem terjedhet, mert rossz az iskoláik. Elismeri, hogy van egy-két hiányosan berendezett iskolájuk; de tagadja, hogy az iskolaügyet általában elhanyagolnák. Tagadja, hogy a felvilágosodás akadályául szolgálna például az, hogy némely lutheránus iskolában a német nyelv nem taníttatik elég alaposan. A protestáns iskolákban kitűnő tanerők működnek, pl. Pozsonyban STRETSCHKO, SABEL, WERNER; Lőcsén CHRASTINA, TOPERCZER, KRIEBEL; Késmárkon POTKONITZKY, KLANITZA. Az iskolai előjárók közt pedig igaz, hogy vannak, a kik keveset tudnak, s «csak Verböczy chaotikus jogrendszerében (!) bírnak némi jártassággal»; de általában el lehet mondani, hogy a többség, hivatásának magaslatán áll.

Sajnos, hogy ilyen munka, mint a most bemutatott, mely csakugyan befolyással lehetett volna a lutheránus egyház reorganizálására, minél kevesebb számmal jelent meg.

Úgy a lutheránus egyház szervezetét tárgyaló művek, mint a protestánsok háláját tolmácsoló alkalmi iratok megjelenésére természetesen a türelmi rendelet adott alkalmat. S ha e rendelet hatásának megítélésére az imént bemutatott hálálkodó nyilatkozatok is befolyással lehetnek: akkor az ujabbkori protestáns írók amaz állítását, hogy a türelmi parancs a protestánsokat egyáltalában nem elégítette ki, mert nem úgy intézkedett felőlük, mint bevett, hanem csak mint megtűrt felekezetről, — legalább is túlzottnak kell tekintenünk. A százados elnyomatás és üldöztetés után, a szabadságnak az a, jöllehet csekélyebb

mértéke is, melyet a császár engedményezett, kétségkívül jó hatással lehetett a protestánsokra. Ha mégsem voltak megelégedve: nem annyira az bánthatta őket, hogy kevesebbet kaptak, mint a mennyire jogosan igényt tarthattak, hanem inkább az, hogy a gyakorlatban igen sokszor azt a keveset is megvonták tőlük.

A türelmi rendelet végrehajtását a klérus, ahol csak lehetett, megnehezítette, sőt számos esetben meg is akadályozta, a mit a rendelet feltűnő hiányai mellett annál könnyebben tehetett, mert politikai befolyásával nem szűnt meg egyszersmind hivatalos hatalma is. Ezért írta az egykorú kálvinista prédikátor, KERESZTESI, — a ki különben Józsefről szintén azt tartotta, hogy «a protestánsoktól ugyan megérdemli a maga országaiban, hogy az ő hamvait szentnek tartsák»,¹ — akkor, amikor a debreczeni eklézsia a toleranciáért hálát adandó, ünnepélyes istenitiszteletet rendezett, hogy «frustra canitur triumphus ante victoriam.»²

Már mindjárt a pátens kinyomatása alkalmával kimutatta a klérus roszakaratát a túrt felekezet irányában s ellenszenvét a dolgok új rendje ellen.

A türelmi rendelet egyidejűleg négy nyelven is megjelent Pozsonyban, t. i. latin,³ német, magyar és tót nyelven. Megjegyzendő, hogy a 8-adrétben megjelent magyar

¹ KERESZTESI JÓZSEF: Krónika. 196. l.

² U. o. 26. l.

³ *Circulare benignæ resolutionis regiae tolerantiam acatholicorum, augustanæ, et helveticæ confessioni addictorum, nec non græci ritus non unitorum in regno Hungariæ, provinciisque eidem adnexis concernens. Posonii, typis Joannis Mich. Landerer. 1781. 8-r., 30 lap. — Egy másik kiadás ugyanazon cím alatt, de külön czímlap s a nyomdász és a nyomtatás helyének megnevezése nélkül. 1782. 8-r., 23 lap.*

fordítás¹ kiadója, a füzet végén egy meglehetősen gyarló versben egyszersmind hálás köszönetet mond az uralkodónak a protestánsok iránt tanúsított kegyelméért.

A mint ezeket a füzeteket kezünkbe vesszük, azonnal feltűnik előttünk, hogy az azokban foglalt rendeletek hivatalos czíme hiányzik, és sem a szokásos záradékkal, sem az uralkodó névaláírásával ellátva nincsenek. E különös jelenséget egy alább ismertetendő német röpirat² szerzője úgy magyarázza meg, hogy O. (*Okolicsányi*) címzetes püspök volt a kiadványok cenzora s ez a protestánsok iránti gyűlöletből törölte ki a czímet, a záradékot és a névaláírást, hogy így mintegy megfoszsza e kiadványokat hivatalos jellegöktől.

WALCH, göttingai konzisztoriális tanácsos azonban gondoskodott róla, hogy a türelmi rendelet *hivatalos* alakjában is, «*Benigna resolutio caesareo-regia excelso consilio locumtenentiali regio intimata*» czím alatt, József aláírásával, gr. Eszterházy Ferencz és Jablanczy József ellenjegyzésével s a megfelelő záradékkal ellátva napfényre jusson és hogy megismerkedjék azzal a külföld is. A rendeletet 1782-ben kiadta latin eredetiben és egy általa «híresnek» nevezett tanférfiú német fordításában.³

¹ A vallásbéli tűrhetőségről szóló felséges királyi rendelés, melly Magyarországot, és az hozzá kaptsolt tartományokat illeti. H. és é. n. 8-r., 16 lap. — Egy másik kiadás szintén h. és é. n. 4-r., 8 lap.

² Schreiben eines Wienerers an einen im heiligen römischen Reiche wohnenden Ungarn. 21. l.

³ Der Evangelischen im Königreich Ungarn neueste an Ihre Kaiserliche Majestät übergebene Vorstellung ihrer Religionsbeschwerden und die darauf ertheilte allergnädigste Resolution. Herausgegeben vom Consistorialrath WALCH zu Göttingen. Lemgo, im Verlage der Meyerschen Buchhandlung, 1782. 8-r., VI+66 lap.

Érdekessé teszi ezt a kiadványt még az a körülmény, hogy közölve van benne egész terjedelmében a magyarországi ev. ág. és helv. hitűek ama folyamodványa, melyet 1781. ápr. 29-kén nyújtottak be a felséghez, kérvén abban százados sérelmeik orvoslását s a törvények és békekötések által biztosított régi jogaik helyreállítását. Erre a kérvényre adatott ki mintegy feleletül 1781. okt. 25-kén a türelmi rendelet

Hogy a türelmi rendelet végrehajtása mily akadályokba ütközött, erre nézve részletes adatok találhatók *egy bécsi ember* egykorú iratában,* ki Magyar- és Erdélyországot beutazván, itt szerzett tapasztalatait egy barátjához intézett levélben adja elő.

A bécsi ember tapasztalatai szerint, a klérus a megyék közreműködésével hiúsítja meg a császár legüdvösebb reformjait. Egy szent liga áll fenn, melynek fejei a bécsi bíbor-nok-érsek, a ki egyszersmind váczi püspök, valamint az egri püspök. Az utóbbi Magyarország leggazdagabb főpapja. Vérségi összeköttetésben áll Magyarország számos hatalmas főúri családjával. Roppant befolyása van a helytartó-tanácsnál és a kancelláriánál. Diöcesise hét vármegyére terjed ki. Már Mária Terézia alatt is oly nagy befolyással bírt, hogy felső Magyarországon főispánná mást, mint a ki az ő tetszését megnyerte, nem neveztek ki. A diöcesisébe tartozó vármegyékbe pedig még szolgabíróvá sem választanak senkit az ő beleegyezése nélkül. Magyarország püspökei hasonlóképen az ő kreaturái. A mi a bécsi érseket illeti, ez a legnagyobb mértékben bír mindazokkal a tulajdonságokkal,

* Schreiben eines Wienerers an einen im heiligen römischen Reiche wohnenden Ungarn, darinnen das Toleranzwesen in dem Königreich Ungarn, dessen Fortgang und Hindernisse freymüthig beurtheilet werden. 1783. 8-r., 67 lap.

melyek általában az ultramontán papság jellemző tulajdonságai, milyenek a bátorság, ravaszság, vakmerőség, szemtelenség és furfang. Ezekkel képes hatalmába keríteni kezdve a bécsi miniszterektől mindazokat, a kikre céljai keresztvitelében szüksége van.

A vármegyékben az említett két főpap s általuk a többi püspökök korlátlan urak. A megyei tisztviselők vakon engedelmeskednek nekik. Ha a király valami olyat rendel el, a mi nekik nem tetszik, mindenféle mesterkedéssel kijátszák azt. Az ő parancsaik azonban a megyei tisztviselők által ellenmondás nélkül végrehajtnak.

Ily körülmények közt nem csuda, ha a püspöki kar által perhorreskált türelmi rendelet is jórészen csak papiroson marad, s nincs, a ki azt végrehajtsa.

A klérus először megkísérlette a császárt a rendelet kibocsájtásáról lebeszélni. Mikor ez nem sikerült, 1782. februáriusában a püspöki kar utasítást dolgozott ki,* hogy a szerint járjanak el a hatóságok, midőn a protestánsok imaház építésére engedélyt kérnek. Igaz, hogy ezeket az utasításokat a császár érvényteleneknek nyilvánította; de azért a püspökök kéz alatt rászorították a hatóságokat, hogy mégis csak azokhoz alkalmazkodjanak.

A rendeletnek különösen azt a pontját játszik ki, a mely a legfontosabb, hogy t. i. ott, a hol 100 akatholikus család létezik, imaházak és iskolák építhetők *az alatt a föltétel alatt, hogy az adózó nép ez által túl nem terheltetik.* Az említett föltétel — a mint MARCZALI igen helyesen jegyzi meg — az az archimedesi pont, melyre támaszkodva ki

* Az utasítás czíme: «Puncta schematica, juxta quæ in negotio postulati per acatholicos religionis suæ exercitii, aliorumque, ad illud pertinentium objectorum, magistratuales investigationes peragenda sunt.»

lehet forgatni sarkából az egész toleranciát.* S a klérus — mint a bécsi ember pozitív tényekkel igazolja — az említett pontot alaposan ki is zsákmányolta a császár tulajdonképeni intenczióinak ellenére s megghiusítására.

Hogy a jövőben mi módon lehetne a klérus befolyását ellensúlyozni s ez által a tolerancia elvének érvényesülését lehetővé tenni, erre nézve a bécsi író a következő javaslatot terjeszti elő:

1. Az uralkodó, az egyház körüli felségjogát teljes mértékben érvényesítse.

2. A főpapok jövedelmét redukálni kell. A püspök 8—12 ezer forintból, az érsek 15 ezer forintból, a primás 20, legfőlebb 25 ezer forintból megélhet.

3 A praelátusok a dikasztériumokból és főhivatalokból kizárandók; mert hivatalos hatalmukat eddig csak arra használták fel, hogy az uralkodó legüdvösebb törekvéseit megghiusítsák. Három főpapot hoz fel például, kik mindnyájan vallásügyi referensek a helytartó-tanácsnál. *O.* (*Oko-licsányi*) püspök azon vármegyék referense, melyek a primás diöcesisébe tartoznak; hogy lehetne ennél fogva még csak kívánni is tőle a protestánsokra nézve kedvező relációkat!? *M.* (*Mándics*) címzetes püspök, horvát eredetű, magyarul nem tud s mégis részt vesz azoknak az ügyeknek az elintézésében, melyekben tisztán magyar nyelvű akták szerepelnek. *Z.* (*Zábráczky*) címzetes püspök pedig, ki az egri püspök kreatúrája, a mellett, hogy németül nem tud, bevallott ellensége a protestánsoknak, a mennyiben egy alkalommal nagy társaság jelenlétében kinyilatkoztatta, hogy ő inkább lenne török, mint lutheránus.

4. Az egyházi ügyek elintézése ne kizárólag kath. sze-

* MARCZALI: II. József. II. 233.

mélyekre és a csupa kath. egyénekből álló dikasztériumokra bízassék.

5. A protestánsok a kath. papság juriszdikeziója alól teljesen mentessenek fel.

A türelmi rendelet értelmében a *bazini* evangélikusok kapták az első engedélyt 1782. novemberében vallásuk magános gyakorlására, a mit — mint említők — hálaistenitisztelettel is megünnepeltek.

Ép a baziniak esete bizonyítja azonban legcsattanósabban, mily lelkiismeretlenül foganatosították a türelmi pápens rendelkezéseit.

A nevezett egyház megkapta ugyan az engedélyt a vallás magán gyakorlatára; de azzal a megszorítással, hogy a megválasztandó lelkész nem jogosíttatott fel sem a keresztelezési, sem az esketési, sem a temetési funkeziók végzésére. Sőt — a bécsi ember értesülése szerint — a baziniaknak még iskola építése sem engedtetett meg; hanem gyermekeiket kath. iskolába tartoztak küldeni.

Ugyanaz a bécsi ember, a kinek iratából merítettük a fennebbi adatokat, azt írja, hogy a baziniak javára kiadott legfelsőbb rendeletben ama megszorításokról szó sincs; hanem a püspökök befolyása alatt álló pozsonyi vallásügyi kommissziótól eredtek azok. A miből tehát az következik, hogy a vallásügyi kommisszió oly hatalmas volt, hogy még a császár rendelkezéseit is meg merte másítani.

A bécsi ember előadása mennyiben megbízható, nem járhattunk utána. Annyi bizonyos, hogy a vallásügyi kommisszió — a mint azt teljesen hiteles adatok bizonyítják, — a hol csak lehetett, kijátszotta a türelmi parancsot s így igen valószínű, hogy a baziniakkal szemben sem tett kivételt. Csak a mit az iskola építéséről ír a bécsi író, abban az egyben tévedhetett. Legalább Gross János, bazini evangélikus

polgár egy, 1783-ban megjelent s 1786-ban még egy kiadást ért röpiratában,* midőn egyháza nevében háláját fejezi ki a császár előtt, egyszersmind kijelenti, hogy «ezentúl nem lesz megtiltva, hogy Bazin falai közt ügyes tanítók telepedjenek le».

Annak a liberális valláspolitikai iránynak, mely a fennebb bemutatott röpiratokban sokoldalu kifejezést nyert, az irodalom terén csak egy számbavehető ellenlábasa akadt, SZEITZ LEO egri szervita személyében.

Szeitz főműve az «*Igaz magyar*», melynek első füzeté 1785-ben s utolsó vagyis 4-dik füzeté 1790-ben jelent meg MÁRIAFI ISTVÁN álnév alatt.**

TOLDY Szeitzot akként jellemzi, hogy «Szeitz alapos és kiterjedt közjogi és történeti tudománynyal félelmet nem ismerő bátorságot, meggyőződése kérlelhetetlen erélyét és

* Empfindungen eines dankbaren Protestanten in Bössing, bei Eröffnung des neuen Bethauses. Von JOHANN GROSS. Pressburg, gedruckt bey Franz Augustin Patzko, 1783. 8-r., 31 lap.

** *Igaz magyar.* Az az az igaz magyaroknak Máriához az ő nagy aszszonyokhoz, és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságáról; és a mostani ujságokrúl. *I. Rész* az igaz, és nem-igaz magyarokról általlyában. Irá MÁRIAFI ISTVÁN. Párisban, és Berlinben. 1785. 8-r., XIV + 246 lap. — *Igaz magyar, vagy is: az igaz magyaroknak Máriához, az ő nagy aszszonyokhoz, és nagy pátronájokhoz-való különös áhétatosságáról, és a mostani újságokrúl. II. Rész,* melly szól sz. Istvánról, és egy kitsinyt a régi, s-mostani sz. István-tagadókrúl is. Párisban, és Berlinben. 1788. 8-r., 48 + 370 lap. — Az *Igaz magyarnak III. Része.* Szent István a magyaroknak igaz meg-világosítója. Irá MÁRIAFI ISTVÁN. Itt 1789. esztendőben. 8-r., XXII + 110 + 24 lap. — Az *Igaz magyarnak IV. és talán utolsó része,* melly szól az igaz magyaroknak második tziemes tekéltességéről. Irá MÁRIAFI ISTVÁN. Itt 1790. esztendőben. 8-r., XVI + 166 + 46 lap.

szent lelkesedését egyesítve, résen állt minden megtámadója ellen egyházának egyfelül, másfelül a nemzet nyelve, jogai és becsületének, melyekért, hazafiúi tüzeben, a más hitűekkel is szívesen kezét fogott». ¹

Ez a jellemzés mindenben talál, csak abban az egyben nem, hogy mint hazafi a más hitűekkel is szívesen kezét fogott. Ha Toldy Szeitz álláspontját jól megfigyeli, illet bizonyára nem állít.

Maga Toldy is elismerte egy későbbi művében, ² hogy Szeitz nemcsak «vadságig (!) buzgó magyar», hanem «vakbuzgó» is volt.

Egy vakbuzgó ember tehát, ki egész czynizmussal nyilatkoztatja ki, hogy «ahoz, hogy valaki igaz magyar legyen, elsőben kíváncsi, hogy pápista s római katolikus magyar legyen»; a ki bizonyos meghatározott vallás követésétől teszi függővé bárkinek is a magyar voltát s a kinek ebbeli felfogása egész irodalmi működésén vörös fonálként húzódik végig: ilyen ember nem paktálhat semmiféle kérdésben a más hitűekkel, s ha a nemzet nyelvéről, jogairól és becsületéről volna szó: akkor legkevésbé szövetkezhetik azokkal, kiket a nemzet tagjai közé nem is számít s kikről ennél fogva még csak föl se tétélezheti, hogy a nemzeti nyelv és becsület mellett folytatott küzdelemben bárminemű segítséget nyújthatnának.

Szeitz identifikálván a katholicizmus és magyarság fogalmát, engesztelhetetlen gyűlölettel támad meg mindent, a mi a katholicizmust és a katholicizmusban a magyarságot fenyegeti. De legkíméletlenebb az általa úgynevezett «*Aufklärungs-Fantaszták*» iránt, ³ kik Magyarországot, mint

¹ TOLDY: A magy. nemz. irodalom története. 161. l.

² TOLDY: A magy. költészet kézikönyve. II. 233.

³ Ezt a Szeitz által különösen kedvelt kifejezést, KAZINCZY

regnum Marianumot ki akarják forgatni eredeti jellegéből s kik a katolikus hitelvekből gúnyt üznek. Okoskodása abban összpontosúl, hogy a ki a regnum Marianum ellen tör, az nem magyar hazafi, mert Magyarország — s ezt történelmi dátumokkal igyekszik bebizonyítani — addig volt boldog és szabad ország, míg szent István nyomdokain haladva, Máriát pátronájának ismerte el. Mária kultuszában annyira megy, hogy a «magyar» nevét is Máriától származtatja. Valóban mosolyra kényszeríti az embert, midőn komoly, tudományos fejtegetései közben gyermekes furfanggal azt írja, hogy «egy bötűnek, úgymint a G-nek kihagyásával és az utolsó bötűnek, ú. m. az R-nek a G helyére való által vetésével ezen szóból: «magyar», ez jő ki, hogy «Mária».

Az »Aufklärungs-Fantaszták« közül különösen haragszik *Vitolára, Rautenstrauchra, Eybelre, Hoffmann* pesti egyetemi tanárra, ki a pápaságról hamis tanokat terjesztett,* azután a «*Magyar Merkurra*» és *Szacsvayra*, a «*Magyar Kurir*» szerkesztőjére, ez utóbbinak tulajdonítván «*Zakkarías leveleinek*» és az «*Izé purgatóriumba való útazásának*» átültetését.

«Az Aufklärungs-Fantaszták — így jellemzi őket —

«széllel bélélt tudós»-nak fordítja s ekként magyarázza meg: «Széllel bélélt tudós, Aufklärungs-Fantast a neve annak p. Leonak írásában, a ki a lelkiismeret és meggyőződés szavát követi, mely ha megtévedt is, minden jószívű ember előtt szent szó, isteni hagyás!» Ugyanitt Szeitz jellemzéseül azt írja Kazinczy a többi közt, hogy a «gondolkozása módjától (t. i. a Szeitzétől) irtódom, mert haszontalan, — én eretnokségben neveltetem; — de az emberben van valami, a miért még az ilyen szélel bélélt tudós is, mint én vagyok, reá nem haraghatik». (ORPHEUS. 1790. I. 173.)

* LEOPOLD ALOIS HOFFMANN-s, Professors der deutschen Sprachen, und Literatur an der königl. ungarischen Universität zu

naponként többeket elámítanak, elbolondítanak, és minden mesterségöket és hatalmokat arra fordítják, hogy minden jót elrontsanak s minden kutyaságot behozzanak és jobban s jobban kiterjeszsenek; hogy a régi ájtatosságot s nevezetesen a b. sz. Máriához való különös ájtatosságot, a régi jámborságot, a régi hitet és nemcsak a r. katholika hitet, hanem általában a keresztény hitet tovább kigyomlálják s teljességgel kipusztítsák. Vajjon nem ezek-e azok a bölcsek, kikről mondja a sz. írás: sapientes sunt, ut faciant mala, bene autem facere nescierunt: bölcsek, hogy gonoszt cselekedjenek, jót cselekedni pedig nem tudtak.»

Kemény ítélet, meglehetősen nyersen kifejezve. Ugyde mi ez azokhoz a durvaságokhoz képest, a mikkel pl. Zakkariás és az Izé delektálja olvasóit!? Az «Igaz magyar» tudományos színvonalát fenntartandó, a vitatkozó Szeitz, a mennyire lehet, igyekszik tárgyilagos maradni s ha itt-ott mégis személyeskedik, csak a kölcsönt adja vissza elleneinek, kik őt Bálám szamarának és mindennek elnevezték, a mi csak ráférhetett. Hogy a piszkot nem hagyta magán száradni, természetes. Méltán írhatta, habár szebben is ki lehetett volna magát fejeznie, hogy «hát én csak mindenkor néma kutya legyek? s midőn ők ugatnak, én egy szót se tegyek?» Indulata azonban ritkán ragadja el őt csak annyira is, mint ellenfeleinek fennebb közlött jellemzésében.

Nem is annyira személyeskedése, mint inkább türelmetlensége az, a mi mint író, gyűlöletessé teszi őt. A türelmet csak száján hordozza, de esze ágában sincs követni. Ha a rabies theologorum valakinek szemére vethető, úgy őt ezzel méltán vádolhatták.

Hogy az ő türelméről más vallásuak irányában fogalmunk legyen, csak egy jegyzetét kell elolvasnunk, mely így hangzik: «Mondja már bár valaki, hogy én nem vagyok nagy tolerántista, ki a toleráncziát nemcsak a lutheránusokra, kálvinistákra, hanem még a pogányokra, bálványozókra, sz. háromság-tagadókra is kiterjesztem, még az atheistákra, deistákra, jánzenistákra is, még a tolvajokra, haramiákra, kurvákra is, sőt még az országnak legveszedelmesebb ellenségeit is (szintúgy, mint az anyaszentegyház ellenségeit) szabad és *kell tolerálni, mikor nem lehet őket kigyomlálni*, vagy mikor félelmes, hogy a konkolylyal együtt ki ne gyomláltassék a búza is».

Szeitz tehát mért türelmes? Türelmes azért, mert nem lehet türelmetlen; mert a felvilágosodott uralkodó kivette az ő és hitfelei kezéből az üldözés fegyverét. József császár halála után, mikor a vallási türelem intézményét a vallásszabadsággal készült helyettesíteni a magyar törvényhozás, s mikor ép ennél fogva a regnum Marianum sokkal komolyabb veszély küszöbén állt, mint a József-féle türelmi rendelet idejében, — bezzeg másképp viselték magukat a Szeitz-féle türelmes emberek. Midőn már minden szakadni készült, egy végső, kétségbeesett erőfeszítéssel megkísérleték visszavarázsolni nem is a József korabeli, de a József előtti jogállapotot, s azok, kik József alatt a türelmet hirdették — mert a katholicizmus hatalmi állását ez által semmiféle kockázatnak nem tették ki, — megfűjták a harezi riadót és egész vadsággal hirdették, hogy az akatholikusokat a király és a nemzet «*üldözni és kiirtani köteles*».*

Az az exkluzivitás, mely Szeitz vallási politikájának leg-

* MAGYAR DÁNIEL: Igen rövid meg-jegyzések. 1790. Alább bővebben ismertetve.

főbb jellemvonása, dogmatikai felfogásában is érvényesül. Buzgalma egész a rajongásba csap át, midőn vallásának egyedül üdvözítő jellegét vitatja szemben a protestáns vallással, melyet tévelygésnek és eretnekségnek deklarál. Még a protestantizmus szabadelvűségéből is tőkét csinál saját felekezete javára. A protestánsok — ez az ő zofizmája — elismerik, hogy a kath. hitben is lehet üdvözülni, a katolikusok ellenben csak saját vallásukat tartják üdvözítőnek: ergo: «olyan dologban, minémű az üdvösség dolga, melytől függ az örökkévaló vagy boldogságom vagy boldogtalanságom, inkább azt kell választanom, a mi bátorságosabb s a *miben mind a két ellenkező fél megegyez*».

Szeitz úgy is mint politikus, úgy is mint dogmatikus, szent István nyomdokain kíván haladni. Az apostoli királyt választja mintaképül mindenben. Szent István példájára hivatkozik akkor is, mikor honfitársait a pápa iránti engedelmességre buzdítja, s mikor a pápát csalhatatlannak és hatalmát az egyetemes zsinat felett állónak nyilvánítja.

Főművének: az «Igaz magyarnak», — melyben egyházpolitikai és dogmatikai álláspontját tudományos alapon fejti ki — mintegy kiegészítéseül tekintendő a KALAPÁTSTIS GYÖRGY álnév alatt megjelent «*Más is igaz magyar*»-ja.*

Hogy a Kalapátstis álnév alatt csakugyan ő rejtőzik, azt nemcsak művének irmodora és irálya árulja el, de elárulja ő maga is az előbb megjelent «Igaz magyarban», midőn egy helyütt bejelenti, hogy «*Más is igaz magyar*» című könyvecskéjét még 1787. februárjában beküldötte «a bécsi könyvrostába, de ott megakadt»;** egy más helyütt pedig a *Ma-*

* Más-is igaz magyar. Írá KALAPÁTSTIS GYÖRGY. Mohilóban, 1789. 8-r., 215 lap.

** Igaz magyar. II. 140.

gyar *Muzsa* jelentését közli a cenzura alatt lévő «Más is igaz magyar»-járól.* Hogy mégis álnév alatt látott a mű napvilágot, ez tisztán a szerző szeszélyének és különzségének tulajdonítható, a mint különzségnek kell tekintenünk azt is, hogy *Szeitz általában egyetlen egy művének a címlapján sem nevezi ugyan meg magát*, de azért nem csinál belőle titkot, hogy ezt, vagy amazt a könyvet ő írta.

Ha mint polemikussal alaposabban meg akarunk vele ismerkedni, «Más is igaz magyarját» okvetlenül el kell olvasnunk. Könnyű fegyverzettel, de annál hevesebben ront neki ebben ellenfeleinek. Száraz tudományos okoskodások helyett pompás ötletekkel, elmés fordulatokkal mulattatja olvasóit, hogy előre is kárpótolja őket az «Igaz magyar» kevésbé mulattató dogmatikus fejtegetése miatt. Ugy látszik, különös gondja volt rá, hogy unalmas ne legyen egy percig sem. Vonzó olvasmányt ad a publikum kezébe, hogy így vonzóvá tegye arra nézve az általa képviselt ügyet is. Midőn hatalmas tollával ellenségeire kíméletlen csapásokat mér, nem sérti meg őket úgy, hogy részvétet ébresszen irántuk; hanem úgy bánik el velök, hogy a viadal szemlélője jóízűt mulasson rajtuk.

Az ő halálos ellenségei: az Aufklärungs-Fantaszták, sorra kikapják tőle a magukét; de polemiájának éle főképen VIOLA és a *Merkur* szerkesztője: KOVÁCSICS ellen irányul. Taktikája velök szemben az, hogy soha sem támad, hanem mindig a megtámadott szerepét játsza s mint megtámadott fél csak a kölcsönt fizeti vissza, midőn gorombaságot gorombasággal, gúnyt gúnynyal viszonz. Persze ebben a pozíciójában sokszor eszébe juttatja az embernek Aesopus farkasát, ki a bárányval szembeszáll, mért zavarja fel a

* U. o. IV. Toldalék. 37. l.

folyó vizét, pedig a folyó vize tőle megy a bárányhoz és nem megfordítva. Pozíciójának ezt a gyöngé oldalát aztán vakmerőségével fedezi, melylyel az olvasót olyan zavarba hozza, hogy legbiztosabb meggyőződése daczára is szinte hajlandó neki elhinni, hogy ő a megtámadott.

Hogy az egri barát mily következetesen alkalmazza polemiaiban a «ha te úgy: én is úgy» elvét, erre nézve a «Más is igaz magyar»-ban számos példát találunk, melyek annál érdekesebbek, mert egyszersmind az említett mű tartalmára is világot vetnek.

Már mindjárt az a különös elnevezés is, hogy «Aufklärungs-Fantastik», melyet oly nagy előszeretettel s oly sokszor használ műveiben, az említett elvnek a kifolyása. Azt a szokatlan kifejezést — saját előadása szerint — a «*Briefe aus Bresslau*» című röpiratban olvasta először. Ez a röpirat pedig bizonyosan azért nevezte el így a felvilágosodott írókat, mert «*Fantasten- und Predigeralmanach*» cím alatt egy művet adtak ki, melyben a kath. egyház oszlopmembereit pellengérre állítják. Mért ne keresztelheték volna hát el a katolikusok viszont őket fantasztáknak?

Mi az Almanachnak két évfolyamát láttuk. Az egyik 1784-re, a másik 1785-re szól.* Ez utóbbiban egyetlen magyar kitűnőség nevét se találtuk. Az előbbiben ellenben a magyarok közül föl vannak véve: ANDRÁSSY ANTAL br. rosnyói-, ESZTERHÁZY KÁROLY gr. egri-, ESZTERHÁZY PÁL

* Amannak címe a következő: Katholischer Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1784. Samt den Evangelien auf alle Sonntage des ganzen Jahrs. Rom, Madrit, und Lisabon, auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 87 lap. Egy rézmetszettel. — Emennek címe: Katholischer Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1785. Rom, Madrit, Lissabon, und München, auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 112 lap. Egy rézmetszettel.

gr. pécsi-, SÉLLYEI NAGY IGNÁCZ székesfejérvári püspökök, továbbá PATACHICH ANTAL br. kalocsai érsek, MARTINOVICS és SAJI JÁNOS jezsuita.

Mutatványul álljon itt például a SAJI-ról szóló néhány sor. »Saji — írja az Almanach — magánzó exjeszuita és ex-hittérítő Sopronban, védője a testvérisületeknek, ellensége a vallás tisztaságának, s nőies hangja daczára lázítója a népnek a monarcha ellen. Mindezeken felül ő volt az, a ki biztosította a soproniakat, hogy az 1711-diki forradalom alatt Sopron városát egyesegyedül Mihály arkangyal mentette meg. Kár, hogy ezt az említett arkangyal előbb nem cselekedte, mielőtt t. i. a szegény soproniak a 20 ezer forintnyi sarczot kifizették. Ugyancsak Saji igen dícséri a soproniakat, hogy a templomot magaslatra építették, a honnan Mihály arkangyal könnyebben megláthatja a várost és a lakosok szükségleteit. Csak aztán jó távcsöve legyen! Ajánljuk neki a Herschel által újabban fölfedezett távcsövet, melyen a föltaláló még a holdban levő tűzokádó hegyet is meglátta.»

Az Almanachnak a fennebbihez hasonló, szellemeskedő, de csak elvétve sikerült rövid biográfiái többnyire sértők nemcsak egyesekre, de az egész katolikus felekezetre nézve. Katolikus részről nem is állhatták meg, hogy a vallás szolgáinak s magának a vallásnak illetén kigúnyolása ellen a közerkölcsiség és a jóízlés nevében ne tiltakozzanak.*

Szeitz pedig nem elégszik meg azzal, hogy »Aufklärungs-Fantasztáknak» nevezi el az Almanach szerzőit s követőiket, hanem hogy valamikép adósuk ne maradjon, ad normam

* Nachtrag oder Praktika zum Katholischen Fantasten- und Predigeralmanach auf das Jahr 1783. Rom, Madrit und Lisabon. Auf Kosten der heiligen Inquisition. 8-r., 255 lap. Egy rézmet-szettel.

«Katholischen Fantasten Almanach», «Más is igaz magyar»-jában összeállítja az «Aufklärungs-Fantaszták» almanachját.

Három «árki-fantasztát» nevez meg, ezek: VITOLA, EYBEL és RAUTENSTRAUCH; a többit aztán két osztályba sorozza s név szerint is elszámlálja. A magyarok közül a következők jutnak be az almanachba: KOVÁCSICS, EBICZKI, ANTAL, STIPSITS, FRENREISZ, OSTERMAYER, SCHECKENBERGER és FESZLER. Feltűnő, hogy e lisztából SZACSVAY neve hiányzik. Hogy maradt ki abból, nem értjük, annyival kevésbé, mert Szeitz most bemutatott művében is többször említi s még azt is följegyzí róla, hogy Bécsben «az ökör- vagy malackávéházba jár», «s ott írja az ő *Magyar Kurirját*».

Szeitz, mint említők, nem az az ember, ki a gorombaságot zsebre dugná. Ha valaki az általa védett katholicizmus valamely intézményét doronggal támadja meg, ő is dorongot vesz a kezébe s ebben a mérkőzésben ellenfele rendszerint csúfos kudarczot vall, jeléül annak, hogy az egri barátot a gorombáskodásban túlliczitalni nem lehet.

A böjt felett gúnyolódókat például a következő adomával torkolja le: Egy kálvinista asszonynak Péntek nevű kutyája volt, mely úgy volt betanítva, hogy pénteki napon húst nem evett. Egy kolduló barátnak azt mondja egyszer az asszony: «ni, az én kutyám is pápista, az se meri pénteken megenni a húst;» mire a barát azt feleli: «no ez ugyan rendes kutya; még ennél több pápista kutyát soha se láttam; a többi kutya, valamennyit csak láttam, mind kálvinista volt, mert pénteken is megette a húst, mint a kálvinisták».

Azoknak pedig, kik csúfot üznek a pápából, ezt az adomát meséli el: Az angol követ kutyáját Pápának hívták. Egy katolikus ember a követ ama kérdésére, nem bo-

szantja-e ez őt, azt felelte: «nem tudnám, miért boszantana; hiszen az olyan eklézsiának (értvén alatta az anglikán egyházat) jó az ilyen pápa is».

Efféle durvaságok a 17-dik század vallási polemiáira emlékeztetnek s mindenesetre a szenvedélytúlsapongásának következményei. Ha még az úgynevezett «felvilágosodás» századában is előfordúlnak, mentségökre csak az az elkéseredés hozható fel, melyet az íróban az elszigeteltség és magárahagyatottság érzete kelthetett föl.

Bármennyire elítéljük is azonban Szeitz vitatkozási modorát s bármennyire eltérjenek is nézeteink az övétől, azt el kell ismernünk, hogy Szeitz, mint író és mint tudós, korának legkiválóbbjai közé tartozott.

KAZINCZY FERENCZ 1789. okt. 22-én Egerben járván, Szeitzot is meglátogatta s a többi közt ezeket írja róla: «Este felé p. Leo Mária Szaiczot, az «Igaz magyar» íróját látogatám meg. Nem szégyenlem megvallani, hogy róla való gondolkodásomban nagyon megcsalattam. Írásait olvasván, őt egy mérges, homályosan gondolkozó, s sok dolgokban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír, s kivált a honi történetekkel igen esmérős.» *

TOLDY FERENCZ-nek pedig igazat adhatunk abban, hogy az egri barát «előadásának nyers szépségével még a más hitűekre se tévesztette el hatását».

Az «Igaz magyar»-nak azonban csak mint kellemes olvasmányoknak lehetett hatása a művelt magyar közönség ama kis töredékére, mely olvasni szeretett; de a közéletben

* KAZINCZY FERENCZ eredeti munkái. A m. t. t. megbízásából összeszedék BAJZA és SCHEDEL. II. kötet. Utazások. Budán, 1839. 29. l.

és az irodalomban a Szeitz által képviselt irány jórésztben túl volt már szárnyalva s ennél fogva viszhangot nem keltethetett.

A jozefinizmus, melynek alapelvei jutnak kifejezésre az ú. n. felvilágosodott írók fennebb bemutatott műveiben, sokkal mélyebb gyökeret vert a társadalomban, semhogy képes lett volna még oly erős toll is, mint a Szeitzé, annak terjedését meggátolni.

Mindenesetre nagy bátorság kellett hozzá, hogy valaki az uralkodó áramlattal oly határozottan szembeszálljon, mint az egyszerű egri szerzetes. Ő e tekintetben páratlanul áll az irodalomban. Mert még a ki megveti is a lábát, hogy az áramlat el ne sodorja: csak tartózkodva s mintegy kerülő úton adja elő a jozefinizmussal ellenkező nézeteit.

PRABNER például, «*Unpartheische Gedanken*» című röpiratában * a *Magyar Merkur* egyik cikkírójával szemben a Sylvester-féle bulla hitelességét vitatván, azt igyekszik kimutatni, hogy szent István és a többi uralkodók mindig keresték a pápa védelmét, mely hatályosnak bizonyult be több alkalommal az ország biztonsága és jóléte szempontjából. Ebből természetesen az következik, hogy az uralkodóknak a pápa kedvében kell járniok és tartózkodniok kell olyan intézkedésektől, melyek a pápa hatalmi körét és befolyását csorbitánák; de ezt a konzekvenciát már Prabner szemérmesen elhallgatja. Minden sorából meglátszik, hogy ő

* Unpartheiische Gedanken über das erste und zweite Heft des im Jahre 1786, von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur herausgegebenen Merkurs von Ungarn oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Von J. G. PRABNER. Ofen. Gedr. bey Katharina Landerinn Wittwe. 1786. 8-r., 61 lap.

neki József valláspolitikája nincs ínyére; de határozottan nem mer ellene fordulni a közhangulatnak.

Hasonló tartózkodást, hogy ne mondjuk félelmet árul el HERMOLAUS, a magyarok bécsi konczionátora, sőt KATONA ISTVÁN, a hisztorikus is.

Amaz türelmetlenségének csallhatatlan bizonyítékát szolgáltatta azzal a szent Istvánnapi beszédével, melyet 1790-ben tartott Bécsben s melyről alább lesz szó. De 1785-ben, midőn a toleráns császár székhelyén a szószékre lépett, hogy ugyancsak szent István király emléke iránt lerójjá a nemzet nevében a kegyelet adóját,* jónak látta mérsékelni indulatait s a szó szoros értelmében torkán akadt a szó, midőn a császár szabadelvű vallásügyi rendeletei, illetőleg a regnum Marianumot végromlással fenyegető új rendszer felett akarta kimondani kárhoztató ítéletét.

Az elfojtott keserűség hangján veti fel a kérdést, hová lett nagyasszonyunk régi tisztelete? a szent Istvántól öröklött keresztény áhitatosság? «És mivel ezek — úgymond — véget értek, vagy már csak csuda gyanánt láttatnak: hol vagyon édes hazánknak előbbeni szentsége? nemzetünknek régi dicsősége? Oh a nemes ország! a szentek földje! a b. szűz Mária öröksége! a földi paradicsom! mivé lett? és mivé leszén még ezután? . . . nem szólhatok többet, szívem bús gyötrelméből elhagy a lélegzet.»

KATONA ISTVÁN sem hirdeti ugyan nyíltan szent István-

* Ditsőséges szent István első királyunk s apostolunkról való predikáció melyet bécsi nemes magyar nemzet nemzeti jeles in-neplése alkalmatosságával tartott kis-aszszony hav. 21. napján 1785. P. HERMOLAUS a kaputzinusok szerzetéből-való pap, és a t. n. magyar nemzetnek e tsászári városban idő-béli prédikátora, és hazafiainak lelki hasznokra nyomtatásban ki-botsátott. Posony. Füs-kuti Landerer Mihály költségével, és betűivel. 1786. 8-r., 40 lap.

beszédében * a türelmetlenséget; de annál nyomatékosabban hangsúlyozza az egyedül üdvözítő hit létezését s a «megvilágosodást» annál félreérthetetlenebbül kárhoztatja.

«Sokan — úgymond — már ebben a megvilágosított világban úgy élnek, mintha vagy más isten volna most, mintsem azelőtt volt, vagy más mennyország, vagy más útja a mennyországnak. Más oka nem lehet ennek a nagy különbözésnek, mely a hajdani és mostani magyarok közt találkozódik.»

BILLISICS ALAJOS 1789-ben Bécsben tartott sz. István-napi beszédében ** Hermolaus s Katona nyomdokain haladva, a nélkül, hogy a császár egyházpolitikájára egyenesen hivatkoznék, szintén élesen aposztrofálja azokat a honfiakat, kik azt kiáltják, hogy immár «megvilágosodott a világ» s kik «hitünk szent ágozati közül ezt is, amazt is nyelvükre vevén, majd a lelkünk halhatatlanságát, majd a hét szentségek számát, mennyei eredetét, elmulthatatlan szükségét, majd az egyházi előljáróknak Istentől adatott hatalmokat, majd nevezet szerint Krisztus Urunk e földön

* *Szent István*, magyarok első királya ditsérete, melyet készített és élő nyelven hirdetett KATONA ISTVÁN esztergomi pap, hazánk históriájának néhai tanítója, mostanában pedig írója. Bétsben, a n. magyar nemzet nemzeti inneplésének alkalmatosságával, a szent János templomában. Kis-aszszony havának 24-dik napján, 1788. esztendőben. Bétsben. Nyomt. a ts. és k. süket-némák betűivel. 1788. 8-r., 38 lap.

** Magyarok első királya ditsőséges *szent István* ditsérete, melyet Bétsben a nemes magyar nemzet nemzeti jeles inneplése alkalmatosságával élő nyelven hirdetett BILLISICS ALOYZIUS első remete sz. Pál szerzetéből-való pétsi pap, a józan, s a hitbéli tudományok néhai tanítója sz. János templomában kis-aszszony havának 23-dik napján 1789. esztendőben. Bétsben Hraschansky József betűivel. 8-r., 40 lap.

látható helytartóját, a római pápát, majd a mennyégben dicsőült szenteket, majd a tisztulandó lelkek helyét, majd a kárhozottak kínjait, majd mást, tudja, mit nem? csúfos ellenvetéseikkel addig csipdesik, addig gyalázzák, míg nem azokról való előbbeni áhitatos hitöket kiütik mind önnön szívökből, mind más sokakéból».

A keresztény hitet, sz. István vallását azonban Billisics nem félti a felvilágosodás apostolaitól; hanem igenis aggódik nemzetének sorsa felett s tart tőle, hogy ha a magyarok eltérnek az egyedül üdvözítő hittől, az Isten haragját vonják magukra.

A mi József egyéb reformjait illeti, *míg a visszahatás be nem következik*, a kritika ezekről is hallgat, csak a magasztalás szava hangzik minden felől. Mintha csak dróton rángatnák az írókat, mind egy húron pendülnek.

A jobbágyság és a zsidók felszabadítását általában a felvilágosodás és haladás természetes következményének tekintik, melylyel ennél fogva — bármily nagyjelentőségű is különben — a fölvilágosodás egyéb mozzanataitól elkülönítve nem is tartják szükségesnek foglalkozni. Az a németből fordított röpirat is, melynek tárgyát, címéhez képest, az «örökös jobbágyság igájának elmozdítása» képezne,* csupán a jobbágyságra vonatkozó pátens ismerte-

* A német eredeti címe: Patriotische Bemerkungen über die Aufhebung der Leibeigenschaft in Ungarn. Von I. M. S— — —r. Frankfurth. 1785. 8-r., 69 lap. — A fordítás címe: Igaz haza-füji feljegyzések az örökös jobbágyság igája elmozdításáról Magyar országon. S ugyan annak hasznos, vagy káros következeiseiről, mellyek abból származhatnának. I. M. S— — —r által németből magyarra fordítva. Pesten. Találtatik Lettner Jósefnél. 8-r., 46 lap.

tésére szorítkozik, s ezt megelőzőleg aránylag hosszasan fejtegeti, mennyit tett József a haladás és fölvilágosodás érdekében, midőn a hadsereget újjá szervezte, a kath. papságot megregulázta, a türelmet meghonosította a felekezetek közt, az ipar fejlődését védvámokkal biztosítá, az arányosabb megadóztatás céljából a földeket fölmérette.

A jobbágyok fölszabadítása s a zsidóságnak középkori helyzetéből való kiemelése tekintetében Józsefet ugyanazok az irányelvek vezették. A társadalom munkás és hasznavehető tagjaivá akarta tenni azokat az elemeket, melyek addig a társadalomból ki voltak taszítva; otthont kívánt teremteni azoknak, kik idegeneknek érezték magukat saját hazájukban, s ez által mintegy előkészítette azt az időt, melyet már ő ugyan nem ért meg, de melynek bekövetkezését hő szívvel óhajtott, midőn t. i. polgár és polgár közt nincs többé különbség s mindenki annyit ér, a mennyi hasznot képes hajtani a társadalomnak.

A zsidóságra nézve, intenczióit ő maga határozta meg a legvilágosabban, midőn abbeli meggyőződését fejezte ki, hogy «a szélesebb körű kereset, karjaik hasznosítása, a gyűlöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése, a jobb tanítással és nyelvök megszűnésével együtt elő fogja segíteni sajátságos előítéleteik kiirtását, s vagy keresztyénekké teszi őket, vagy pedig erkölceiket megjavítja, úgy hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek, mi legalább a jövő nemzedéknél biztosan el lesz érve».*

Ezt a beszédet nem volt nehéz megérteni s — csudálatos — még sem értették meg igen sokan. SZIRMAY ANTAL például azt írja, hogy a zsidók Józseftől polgárjogot nyertek (*gentem israeliticam jure civitatis donavit*), holott

* MARCZALI: II. József. II. 273.

József elvül mondta ki, hogy a zsidó polgárjogban nem részesülhet.

Maguk a zsidók is többet magyaráztak ki a nyert engedményekből, mint a mennyit azok tényleg jelentettek, mint a mennyit tényleg kaptak. E felől a többi közt az az irat is meggyőzhet bennünket, melyet az *óbudai zsidók* a törökön aratott győzelmek és József felgyógyulása alkalmából adtak ki,* s melyben a hálás nép örömét fejezi ki a szerencsés esemény felett. Ebben az iratban nagy hálálkodások közt nemcsak azt konstatálják, hogy a császár új életpályákat nyitott meg számukra s ez által életfenntartásuk eszközeit megszaporitá; hogy gyermekeik számára iskolák felállítását engedélyezte, melyekben azok az állam hasznos tagjaivá fognak neveltetni; hogy szolgaságuk kötelékeit szétszakítá; hanem egyszersmind azzal is dicsekednek, — a mi már világos önámítás, — hogy a többi alattvalók minden joga és szabadsága megosztatott velök.

A jogegyenlőség elvének olyatén keresztülvitele, a mint azt József tervezte, első sorban a nemesség előjogainak feláldozását foglalta magában s József nem is riadt vissza legalább a kiváltságok egyrészének eltörlésétől, annyival kevésbé, mert hisz ezek a kiváltságok az ő fejedelmi hatalmát is korlátozták. A merész vállalatot megkönnyítette rá nézve maga a nemesség, mely előjogaival visszaélve, úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben alig volt képes immár betölteni az államban és társadalomban számára kijelölt s évszázadokon át fenntartott szerepet.

* Freudiges und öffentliches Dankopfer der Altofner Judengemeinde über die vollkommene Genesung Sr. Maj. Joseph den II. und die glorreichen über die Türken errungenen Siege, gehalten den 1-ten November 1789. Ofen, gedruckt bey Katharina Lanäerin. 8-r., 15 lap.

REINHARD MENYHÉRT, osztrák író, egyenesen rámutatott egy röpiratában a nemesség bűneire s ez által kétségtelenül a császár intenczióinak felelt meg. A közvéleményt a nemesi rend ellen fel kellett tüzelni, hogy a rendi kiváltságok elkobzása annál simábban menjen.

Az említett írónak rendkívül éles satyrával és elmésen, de egyszersmind szertelen túlzással írt pamfletjét, — mely a bécsi nemességet állítja pellengérre s mely párja «*A bécsi ember szokása*» című gúnyiratnak,* — magyarra is lefordították,** bizonyára azt a közmondást tartván szem előtt, hogy fiamnak szólok, menyem értsen róla.

A bécsi nemesség bűnlajstromát a szerző kérdésekben és feleletekben állítja össze. Első kérdése az, hogy «micsoda hiten vagy?» melyre a felelet: «én nemes vagyok». Mik a nemesség fő erényei? folytatja tovább. Felelet: a hit, remény és szeretet. Mit hisz a nemes? Hiszi, hogy jobb a szép ábrázat, mint a rút; hogy jól nevelte gyermekeit, ha megtaníttatta őket öt nyelven beszélni; hogy szerencsét nem az ész, hanem a pénz hoz; hogy az ő ereiben más vér foly, mint a közönséges emberekéiben, s ebben — jegyzi meg a gúnyoros szerző — igaza is van, mivel az ő vére többnyire egészségtelenebb, mint más emberé. Mit remél a nemes? Hogy az utolsó ítéletkor saját erkölcsének fogyasztásait 18 nemes ös helyrepótolhatja; hogy új bőrük nő a

* A bécsi ember szokása testestől lelkestől ki-adatott fársángi tanításban. Pestenn, nyomt. Trattner betűivel. 1784. 8-r., 32 lap. (Szerzője valószínűleg REINHARD MENYHÉRT volt.)

** A közönséges nemesség testestől lelkestől de nem a bécsi nemesség. Tanítás-képen kérdésekben vétetett egy nemes által, ki azért támadja-meg nemes társait, mivel már többé vélek nem tarthat. Ki-adatott német nyelven REINHARD MENYHÁRT által. Pesten, Trattner betűivel. 1784. 8-r., 24 lap.

jobbágyoknak, miután a régít lenyúzták róluk; hogy az erszényük soha ki nem ürül. Mit szeret a nemes? Mindent, a mi a külföldről jön, még az idegen nyavalyákat is jobban kedveli, mint az otthoniakat; a paripát; a hitelezőket, kik a kölcsön visszafizetését nem sürgetik; az éjszakát, melynek sötétsége fedezi bűneit; az irgalmatlan gazdatisztet, ki parasztjait barmoknak nézi.

Miben áll a nemes ékessége? kérdi tovább. Felelet: A tékozlásban, a kérkedésben és a szerelmeskedésben. Hogy hangzik a nemes tízparancsolatja? Egyik parancs pl. az, hogy ne lopj, hanem adósságot csinálj és soha se fizess vissza; egy másik az, hogy csak azt tartsd felebarátodnak, a kinek legalább is annyi őse van, mint neked; egy harmadik, hogy felebarátodtól jószágot ne kérj, hanem pereld őt mindaddig, míg mind a te jószágod, mind az övé füstbe nem megy.

De mindezek után fölteszi azt a kérdést is, hogy van-e különbség nemes és nemes közt? s azt feleli, hogy igenis van; mert olyan nemes is akad, ki az erényekben jó példát mutat a köznépnek. Hogy mivel végzi a nemes, élte pályáját, erre azt feleli, hogy köszvénynyel, venerikus betegséggel — és jó erkölccsel. Végre arra a kérdésre, hogy mi lesz a haszna ennek a mosdatásnak a nemességre, felelete így hangzik: A nemesség ezen a leczkén boszankodni fog, szidni fogja a sajtó szabadságát; de nem lesz más, mint a mi eddig volt.

Ama másik pamflet, mely ugyanebben az évben «*A bécsi ember szokása*» cím alatt látott napvilágot, szintén fölveti a kérdést, hogy «melyek a négy végső dolgaik a bécsi embereknek?» s azt feleli, hogy «a száraztató nyavalya, a köszvény, a jószágból való kihülés és a szegények háza»; arra a kérdésre pedig, hogy «minémű haszna leszen a

bécsieknél ennek a tanításnak?» hasonlóképen azt feleli, hogy «meg fogják venni, olvasni, először fognak kaczagni, azután csúfot üzni belőle, a boszút elnyelni, és *bécsiek maradni.*» Általában az említett két pamflet tartalmilag és formailag nagyon hasonlít egymáshoz, úgy hogy *valószínűleg mind a kettő ugyanazon műhelyből került ki.*

A mily hasznos szolgálatot tettek Józsefnek azok, kik a nemesség hibáit szellőztették: ép úgy malmára hajtották a vizet azok is, kik védelmére keltek egyik-másik intézkedésének, melynek célja alig lehetett más, mint a feudális államszervezet romba döntése.

A népösszeírást és a házak számozását, mint tudjuk, a megyék szintén a nemesi kiváltságok ellen intézett támadásnak tekintették s ennélfogva erélyes feliratokban tiltakoztak az 1784. aug. 16-án kibocsájtott rendelet ellen. Trencsén- és Nyitravármegyék például minden tartózkodás nélkül kifejezték abbeli gyanújokat, hogy a konskripcziónak be nem vallott célja nem lehet más, mint az, hogy a nemesség megfosztatván ősi kiváltságától, rendes katonai szolgálatra kényszeríttessék, s ép ezért kategóricze kijelentették, hogy a népösszeírásra vonatkozó rendelet végrehajtásához nem járulhatnak. A császár azonban, mitsem törődve a megyék ellenzésével, a konskripcziót katonai karhatalommal foganatosíttatta.

Az irodalomban akadt egy ember, ki József pártjára állt a megyékkel szemben s ki legtisztább meggyőződését követve és nem valami aljas mellétekintetekből kísérle meg közjogilag igazolni a konskripcziót. Ez a bátor hazafi CHÁZÁR ANDRÁS, a későbbi gömöri főjegyző volt, ki «*Hungaria semper sua*» című iratában * fejt ki a kérdéses ügyre nézve a maga álláspontját.

* Hungaria, semper sua, ad explicandam, e legibus regni,

Cházár mindenekelőtt konstatálja, hogy a konskripczió magában véve nem új dolog. Népösszeírások történtek azelőtt is, sőt azoknak foganatosítását az országgyűlésen is több ízben sürgették. A mi közfeltűnést és megbotránkozást okozott mostan, az, hogy a nemesek összeírása szintén elrendeltetett. De erre meg az a megjegyzése, hogy az összeírás a végett történvén, hogy a fejedelem megtudja a fegyverviselésre alkalmas honfiak számát, a nemességet is okvetlenül számba kellett venni, miután a nemes ép úgy kötelezve van katonai szolgálatra, mint a közember, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi ebbeli kötelességének mint reguláris katona, az előbbi pedig mint az inzurrekció tagja tesz eleget.

Hogy az uralkodónak a konskripcziót illető jogára nézve minden kételyt eloszlasson, az ide vonatkozó közjogi törvényeket rövid kivonatban elősorolja. Majd a fölháborodott közvélemény megnyugtatasául hivatkozik Józsefnek, trónraléptekor kiadott reskriptumára, melyben szent fogadást tesz a megyék jogainak, privilégiumainak tiszteletben tartására. Erre a reskriptumra s az ebben foglalt fejedelmi ígéretre építve, bízik abban, hogy az uralkodó a konskripczióval a polgároknak sem személyes, sem reális jogain sérelmet elkövetni nem szándékozhat.

Cházár fölszólalásának, az uralkodó közhangulat mellett, igen természetesen, nem lehetett foganatja. A ki a magyar közjogban jártas volt, bizonyára készséggel elismerte, hogy Cházár az inzurrekcióra, a hadfenségjogra s egyéb rokontárgyakra vonatkozó közjogi törvényeket híven reprodukálta,

conscriptionem recentissimam, proposita, per ANDREAM CHÁZÁR i. comitatum Thornensis et Honthensis tabulæ judiciæ assessorem, ac utriusque judicii, jur. causarum advocatum. Eperiessini, 1785. 8-r., 159 lap.

azokból sem el nem vett, sem hozzájuk nem adott semmit; hazafiasságát sem vonhatták kétségbe annak, a ki midőn az igazságszolgáltatás körében a német nyelv használata elrendeltetett, saját anyagi érdekeinek feláldozásával lemondott ügyvédi gyakorlatáról. Mind a mellett a «Hungaria semper sua» című iratának nem lehetett hatása azon oknál fogva, mert felfogása tisztán közjogi, tehát egyoldalú volt, nem véve tekintetbe a politikai momentumokat.

A közgazdasági reformok élénkebb vitát idéznek ugyan elő; de József közgazdasági programját nagyban és egészben senki nem kifogásolja s csak a részletekre nézve mutatkozik az írók közt némi eltérés. Pedig ha az összbirodalomra előnyös is volt József közgazdasági politikája, Magyarország anyagi érdekeinek teljes feláldozását foglalta magában.

SZAPÁRY JÁNOS GRÓF,¹ THESCHEDIK SÁMUEL,² aztán egy esomó névtelen író,³ a vám-, közteherviselés- és jobbagyság

¹ Der unthätige Reichthum Hungarns wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-phisikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seeküste. Geschrieben von GR. JOH. v. SZAPARY. Nürnberg, 1784. 8-r., 102 lap. — Ez a röpirat magyar nyelven csaknem egy századdal később, 1878-ban jelent meg, Budapesten, SZÉKELY JÓZSEF fordításában a következő cím alatt: «Magyarország meddő gazdagságának hogy lehetne hasznát venni. Az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával.» 8-r., 48 lap.

² THESCHEDIK SÁMUEL: Der Landmann in Ungarn, was er ist? und was er sein könnte? nebst Plane eines regulirten Dorfes im J. 1784. Ugyanez a munka GR. SZÉCHENYI FERENCZ költségén magyar nyelvre is lefordíttatott s 1786-ban Pécsen jelent meg.

³ Például: Patriotisch gemeynter Vorschlag, wie dem gehemnten Ausfuhr-Handel aus den Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnte; von I. W. Wien, 1781. 8-r., 142 lap. — Egy másik kiadása 1792-ből

kérdéseiben József nyomdokain haladnak s a császár közgazdasági politikájának legfőlebb amaz egyoldalúsága nincs inyére némelyiknek, melynél fogva Magyarországon kizárólag a földmivelés érdekei részesülnek kellő ápolásban.

Még a közigazgatási reformok sem találtak eleintén az irodalomban ellenmondásra, jóllehet József a közigazgatás századok óta fennállott intézményeit, a nemzeti hagyományok és kegyelet ignorálásával, fenekestől felforgatta.

A kormányzat és közigazgatás reorganizációját József tudvalevőleg a kormánysszékek átalakításával kezdte meg s 1784, illetőleg 1785-ig a régi megyei szerkezetet érintetlenül hagyta. ÜRMÉNYI JÓZSEF, a bihari főispán, a bihar-vármegyei tisztújítás alkalmával 1783-ban tartott beszédében, mely külön füzetben is megjelent,* a megyéről még

a következő czím alatt: *Patriotische Gedanken und Vorschläge, über den gehemmten Ausfuhr-Handel in den Deutschen und Hungarischen Provinzen des Erzhauses Oestreich, über National-Industrie, Manufakturen und Fabriken, und über die Mittel beyden aufzuhelfen.* Wien, 1792. 8-r., 176 lap. — Ugyanezen munka latin átdolgozása ily czím alatt: *Propositio ex animo patriæ studioso profecta quanam ratione domestica producta in exterarum regiones exportari et in Hungaria, aliisve Austriaco-hæreditariis ditionibus activum commercium promoveri possint. Cum animadversionibus ex jure municipali Hungariæ, et benignis cæs. reg. resolutionibus depromptis.* Posonii et Budæ, 1782. 8-r., 96 lap. — E mű szerzője WEINBRENNER JÓZSEF bécsi író volt (ld. Leopoldus II. in campo Rákos visio Eleutherii Pannonii. 241. l.); latinra pedig, SZEITZ értesülése szerint, az említett művet LIMP JÓZSEF fordította. (Ld. *Kurze unpartheiische Vertheidigung d. edlen Ungarn wider ihre Beneider u. Verlämder.* 1790. 4. l.)

* A méltóságos ÜRMÉNYI ÜRMÉNYI JÓSEF udvari tanácsos úrnak, szent István király nemes rende tagjának, tsászári, és királyi apostoli felség tanácsosának, a felséges királyi, s udvari magyar cancellaria referendáriussának és nemes Bihar vármegye fő ispá-

úgy beszél, mint századok viharait szerencsésen átélt intézményről s elragadtatás hangján szól a nemesség ama tényleg gyakorlatban levő prærogatívájáról, hogy a megyei kormányzatot kizárólag ő tartja kezében.

Maga Ürményi József, a törvényesen megállapított hatáskörrel, az ősi szokás és gyakorlat szerint, iktattatik be biharmegyei főispáni székébe 1782-ben s az ez alkalommal hozzá intézett üdvözlő versekben nemcsak az ő személye iránti hódolat, hanem a nemzeti tradíciók tiszteletben tartása felett érzett közmegelégedés is kifejezésre jut.

SZLUHA DEMETER, a pálos szerzetes, méltán írhatta,* hogy

«Egy szóval mindennek mosolyog orczája,
Örvend szíve, szeme vidám, és zeng szája.»

*Ürményi Maximillián** és a nemes konviktusnak egy*

nyának, beszédje, melyet a midőn a meg-nevezett vármegye nemes magistratusának restaurátióját tartaná, mondott szent Iván havának 4-dik napján. Nagy-Váradon. 1783. 4-r., 10 lap.

* Tekéntetes nemes Bihar vármegyének jeles öröme, midőn a méltóságos *Ürményi Ürményi József*, udvari tanácsos ur, sz. Istvány király nemes rende tagja, tsászári, és királyi apostoli felség tanácsosa, a felséges királyi, s udvari magyar kancellaria referendáriussa a nagy méltóságú *gróf Károlyi Antal* ő eksztellentziája mint királyi fő-kommissárius által ugyan n. Bihar vármegyének fő-ispányi méltóságában pompás készüléttel 1782-dik eszt. sz Iván havának 13. napján bé-helyhezttettnék. Irtá SZLUHA DEMETER, paulinus pap, és a váradi királyi akadémiában tanító. Nagy-Váradon. Nyom. Bálent Ignácz könyvnyomtató-által. 8-r., 32 lap.

** Ének, mely méltóságos *Komjáthi Anna* aszszonynak eő nagyságának mondatott, midőn kedves élete párja, méltóságos *Ürményi József* ur eő nagysága Bihar vár-megyében a fő-ispányi székbe bé iktattatnék! Nagy-Várad. Nyomt. Bálent Ignác János. 1782. 4-r., 4 lap.

tagja,* sőt még a nagy RÉVAI MIKLÓS is részt vesznek a közörm tölmácsolásában. Révai, — ki Nagyváradon lakott egy időben mint rajztanító, majd később mint akadémiai tanár, — hangulatteljes költeményében** így ír a többi közt:

.... «Telek az öröm ihletésekkel,
Hogy érzem, volt lakó helyem tér mezeje,
Hantos szép völgyei,
Ékesen kelő épületei,
Megtisztúlt utcái,
Folyójának partját gátoló zöld fái,
Mi igen zengenek
Víg kiáltásira a megörült népnek!

A megázott határokon
És megfélemllett nedves halmokon,
Szinte úgy újúl
Minden, s úgy vidúl,
Mikor széllel s jégeséssel
Tűz villámmal s menydörgéssel
Eltelt éj után
Ragyogó tisztán
Kél az arany nap a derült egen
S éleszt mindent szép melegen.»

Baranyamegye új főispánját, VÉG PÉTER-t, beiktatása

* Magyar ode, melyet méltóságos *Ürményi* urnak eő nagyságának Bihar vár-megye fő-ispánságára fel-emeltetésekor bemutatott ugyan méltóságos *Ürményiné* aszszonynak eő nagyságának Nagy-Váradon lévő *nemes convictusnak egyik tagja*. Nagy-Várad. Nyom. Bálent Ignác János. 1782. 4-r., 4 lap.

** Nagyságos *Ürményi József* udvari tanácsos úrnak szent István király kis keresztes vitézének bihari főispányságra lett innepes bé iktatása. 1782. Poson. Nyom. Patzkó Ágoston Ferentznél. 8-r., 8 lap. (A címlap belső oldalán: «Énnekkel megtisztelte Révai Miklós».)

alkalmával egy ismeretlen poéta hasonlóképen üdvözlő verssel tiszteli meg.*

A városi magisztrátusok betöltésére nézve eleintén, vagyis 1785-ig szintén fenntartotta ugyan József a polgárok szabad választási jogát; de egyes esetekben azért jónak látta ezt a jogot korlátozni. Így az új szabad kir. városoknál kikötötte, hogy kiszolgált katonatiszteket válasszsanak városi tanácsosokká és polgármesterekké. Elrendelte továbbá, hogy vallása miatt senkit sem szabad mellőzni a városi tisztújításoknál.

Sopron szab. kir. városában a tisztújítás br. SCHILSON JÁNOS kir. biztos vezetése alatt még 1783-ban a régi szokás szerint ment végbe. Nemcsak Sopronban, de a többi városok nagyrésztében is az adminisztráció rendkívül nyomorúságos volt. A városi pénzekkel a soproni magisztrátus igen rosszul gazdálkodott, úgy hogy ennek következtében küldte a császár a város nyakára Schilson kir. biztost, hogy hozza rendbe a város pénzügeit, fenyítse meg a hűtlen sáfárokat s tisztítsa meg a magisztrátust. Schilson ama beszéde, melylyel kiküldetésének célját a város közönségének bejelenti s melyet a restauráció előtt és után tartott, miután már a városházát kiséperte, külön-külön füzetekben nyomtatásban is megjelent.**

* Méltóságos és nagyságos *Veg Péter* urnak a császári, és királyi felség tanácsának, sz. István apostoli király rende vitézének a tekintetes királyi táblán ugyan a királyi felségnek az ítéletekben személy-szerint való jelen-létele hely tartójának elől ülő bírájának nemes Baranya vármegye fő ispánnyanak a királyi szabad Péts várossában sz. Jakab havának 8. napján lött örvendetes béiktatása alkalmatosságával szíves tiszteletből fel ajánlott versek. Nyom. Pétsen Engel János betűivel. 1782. 4-r., 16 lap.

** Rede, welche der Hochgebohrne Herr JOHANN FREYHERR VON SCHILSON Seiner römisch. kaiserl. königl. apostolischen Ma-

A régi municipális életet azonban a királyi biztosok kineveztetésével új æra váltotta fel, melybe sokan oly könnyen beletaláltak magukat, mintha mindig abban éltek volna. Még ÜRMÉNYI JÓZSEF, a volt főispán, a megyei rendszernek egyik legbuzgóbb híve sem tartja magára nézve következtetésnek, hogy a nyitrai kerületben elvállalja a királyi biztosságot. S a mint a 80-as évek elején akadtak alkalmi poéták, kik a vármegyei szerkezetet és annak első tisztviselőjét, a főispánt, dicsőítették: úgy a királyi biztosok sem szűkölködtek versfaragókban, kik az új hivatal elvállalása által szerzett érdemeikért tömjénnel jártak körülöttük.

A mint híre terjedt, hogy TELEKI SÁMUEL gróf lesz a nagyváradi kerület kommisszariusza: egy poéta azonnal kezébe veszi lantját, hogy a fámára, mely Teleki kineveztetéséről szól, a közönség nevében viszhangot adjon: *

jestät wirkł. Kämmerer, und einer Hochlöbl. königl. ungarischen Hofkammer Rath als abgeordneter königl. Kommissär in der königl. Freystadt Oedenburg an dem im dasigen Rathhause versammelten Magistrat, und die Gemeinde den 25-sten Julii 1782. gehalten. Oedenburg, gedruckt bey Johann Joseph Siess. 4-r., 8 lap. — Rede, welche der Hochgeborne Herr JOHANN BAPTIST FREYHERR VON SCHILSON als abgeordneter königl. Kommissär bei Gelegenheit der vorgenommenen Wahl an die Ehrsame Gemeinde der königl. Freystadt Oedenburg, den 18-ten Hornungs des 1783-sten Jahres gehalten hat. Oedenburg, gedr. bei Johann Joseph Siess. 4-r., 7 lap. — Rede, welche der Hochgeborne Herr JOHANN BAPTIST FREYHERR VON SCHILSON als abgeordneter königl. Kommissär bei Gelegenheit der vorgenommenen Wahl an den Wohledlen Rath, und die gewählte Gemeinde der königl. Freystadt Oedenburg den 18-ten Hornungs des 1783-sten Jahres gehalten hat. Oedenburg, gedr. bei Joh. Jos. Siess. 4-r., 14 lap.

* A fámához. Kolosvárt. Nyomt. a ref. kolégy. bet. 1785. 8-r., 6 lap.

«Lassan azért Fáma! készülj apródonként,
 Szedd az érdemeket össze darabonként
 Mit adsz, kedves Fámám, ha én rátalálok,
 Ott vagynak olyanok, érettek jót állók,
 Gazdag s ékes vélek Várad szomszédsága,
 S ott Teleki törzsök egyik nemes ága.»

Sőt még 1787-ben is akad olyan versíró, ki HALLER JÓZSEF-et, a Teleki után kinevezett nagyvárad királyi biztost üdvözlőlvén,¹ az új közigazgatási rendszer behozataláról azt írja, hogy az Biharvármegye «aranykorának» kezdetéül tekinthető.

Alkotmányos szempontból igaz ugyan, hogy a József-féle közigazgatási rendszert igazolni semmikép sem lehet; mert a mellett, hogy életbeléptetése a nemzet megkérdése és hozzájárulása nélkül történt, lényegét tekintve sem felelt meg az alkotmányos követelményeknek. A szellem azonban, mely e rendszert áthatja, szintén a haladás és felvilágosodás szelleme. Erről leginkább meggyőzhet bennünket az a két irat, melyben a császár utasításokkal látja el ama hivatalnokait, kik adminisztratív rendszerének életet adni voltak hivatva.

Az elsőnek címe: «*Josephs des zweyten Erinnerung an seine Staats-Beamten am Schlusse des 1783. Jahres*». Ezt a körlevelet, melyet a császár, olaszországi útja előtt írt, HORVÁTH MIHÁLY csaknem egész terjedelmében közli,² úgy szintén MARCZALI is,³ ez utóbbi a bécsi császári levéltárban levő s a császár által sajátkezűleg korrigált példány

¹ Új tavassza méltóságos gróf Haller köi Haller József úr ö excellentiájának a nagy várad királyi comissariusának Nagy-Váradon 1787. 8-r., 4 lap.

² HORVÁTH: Magyarorsz. történelme. VII. 516—524.

³ MARCZALI: II. József. II. 343—346.

után. De mint önálló röpirat is megjelent az magyar nyelven *három kiadásban*. Magyar nyelvre fordították ugyanis BENYÁK BERNÁRD piárista és HÁLÓ MIKLÓS. Amannak a neve alatt jelent meg két kiadása ; * de a kettőnek mondatszerkezete és kifejezései annyira eltérők, hogy alig hiszi el az ember, hogy fordítójuk ugyanazon egy író volt; csak abban egyeznek meg, hogy mind a kettő nyakatekert, sok helyütt érthetetlen fordítás. Háló Miklós ellenben Kováts János társaságában csak egyszer adta ki; ** de az ő fordítása se különb a Benyákénál. Megjegyzendő, hogy mind Benyák, mind Háló szövege a Marczali által közlött s autentikusnak tekinthető szöveggel vág össze; a Horváthétól ellenben lényegesen eltér.

A körlevél, — mely Horváth szerint 1784. márczius 8-káról, a most említett kiadványok szerint ellenben 1783. november haváról van keltezve, — bizonyos általános vezérelveket tartalmaz a közhivatalnokok magatartására nézve.

* Az egyik kiadás czíme: *Felséges második Jósefnek az ő közjóbéli tiszteihez adatott intése 1783-dik esztendőnek végén*. Német nyelvből magyarra fordította BENYÁK BERNÁRD a. o. s. Pesten, taláztatik Trattner könyv-bóltjában. (Nyomatott Budán, királyi akademiának betűivel, 1784.) 8-r., 45 lap. — A másik kiadás czíme: *Felséges másadik Jósef bölts országlásának megmutatása, melyet Olasz országba való menetele előtt az egész Austriai örökös birodalmában lévő fő tiszteknek, s minden egyházi s világi előljáróknak saját keze-írásában ada-ki*. Németből magyar nyelvre tette BENYÁK BERNÁRD, a. o. s. Taláztatik Pesten, Weingand és Kæpf könyves-bóltjában. 8-r., 29 lap.

** *Második Jósefnek* a publicum tisztviselőjéhez 1783-dik esztendőnek végezetével ki-botsájtott emlékeztetése, mely az handbillietnek neve alatt esméretessé lett. Német nyelvből magyarra fordítatott HÁLÓ MIKLÓS KOVÁTS JÁNOS által. Pesten. Nyomt. Eitzenberger Annánál. 1784. 8-r., 32 lap.

Három éve vezetem már — így kezdi a császár, intő szózatát — az ország ügyeit. «Nem nyugodtam meg a parancsolatnak kiadásán, hanem azt jól ki is főztem, el is intéztem; a balítéletekből és meggyökerezett régi szokásokból eredett környülállásokat minden erejemből kivettem és megvilágosítottam. Nagyon rajta voltam, hogy a mely szeretettel magam viseltetem a közönséges jóhoz, és a mely buzgósággal kell viselni annak szolgálatját, az országnak minden tiszteit ugyan arra gerjeszszem fel.» A hivatalnokok azonban, mesteremberek-módjára jártak el eddig tisztökben. Csak a látszat kedvéért dolgoztak, hogy kenyerüket el ne veszítsék. Az ő (t. i. József) ajtaja nyitva volt mindenki előtt; de a hivatalnokok felé se néztek. Hiába adta ki legüdvösebb rendeleteit, nem hajtottak azok végre. Jövőre mindennek máskép kell lennie. Keressék elő az iromány-szekrényekből a rendeleteket; magyarázzák meg azoknak tartalmát a népnek s világosítsák azt fel, hogy ezen rendeletek az ő javát czélozzák. Dolgozzanak szorgalmasan, mert munka után édes a nyugalom. Saját hasznuk előmozdítására ne használják fel hivatalukat. «Jó rendben tartsák az alattvalókat; azt tehát, ha bejelentette-e magát, a kanczelláriának szavajárásait megtartja-e, nem hágy-e el valamit a titulusokból, saruban, füsülve vagy füsületlenül viszi-e véghez a dolgot, mind egynek tartja az okos ember, ki nem egyebet kíván, hanem csak a kötelesség megtevését.» Bizalommal és nyíltsággal viseltessenek egymás irányában az alsóbb és felsőbb hivatalnokok; úgy bánjanak egymással, mint jó barátok, atyafiak. A közjó lebegvén mindenkor a hivatalnok szemei előtt, s *«a birodalomnak minden egyes tartománya csak egy államot képezvén»*, partikuláris nemzeti és osztályérdekek ápolásától tartózkodjék. Ne szégyeljenek egymástól tanulni. Évenként több-

szőr vizsgálatot kell tartani a hivatalokban s ha valami nagyobb hiba vagy mulasztás vétetnék észre, arról neki magának (t. i. a császárnak) kell jelentést tenni. Végre eme vizsgálatok alapján minden egyes hivatalnok részére konduitleisztát kell készíteni.

Az itt bemutatott körlevél úgy tünteti föl József császárt, mint a ki minden áron népe boldogságát akarja művelni; emberszerető szándékait azonban csak úgy véli létesíthetni, ha azok keresztülvitelét, hivatalnokainak, mint saját abszolút akarata végrehajtóinak teszi köteleességévé. Kész volt mindent tenni népe jólétéért, de semmit nem akart tenni magának a népnek közreműködésével. Kétszeres hiba volt ez Magyarországon, hol a történelmi fejlődés oly alkotmányt hozott létre, mely egyenes tagadása volt a «de nobis, sine nobis» kormányzatnak.

A kancelláriának kellett Józsefet figyelmeztetnie, hogy Magyarországon országgyűlés is van, megyék is vannak, ennél fogva az államszolgálati pragmatika készítésénél ezeket az alkotmányos tényezőket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

«Méltányos és kíváncs — írja ÜRMÉNYI kancellár, a körlevélre készített fölterjesztésében, — hogy mindazon államok, melyek oly szerencsések, hogy felséged uralkodik felettök, lehetőleg járuljanak a közjóhoz, és hogy e célból megszűnjék minden féltékenység és előítélet nemzetek, valóságok és tartományok közt. De valamint ez a végeczél úgy is elérhető, ha minden tartomány a saját alkotmánya szerint teszi a lehető legjobbat: úgy a magyar országok is mindig minden erővel fognak közreműködni a közjó érdekében, saját alkotmányos rendszerük értelmében, melyet országgyűlési végzések biztosítanak, és azon alaptörvények szerint, melyek megmagyarázzák a monarchikus kormány-

formát Magyarországon, és megállapítják a rendek előjogait és részvétüket a közjó megállapításában».*

A kancellár tehát az országgyűlésileg egybegyűlt rendek közreműködését nélkülözhetetlennek tartja a közjó megállapításában, s ezzel míg egyrésztől határozottan visszatartja a császár ama centralisztikus nézetét, mintha a birodalomnak minden egyes tartománya csak egy államot képezne, másrésztől eléggé érthetően figyelmezteti az uralkodót, hogy a népet boldogítani saját részvétele nélkül a legjobb szándékú fejedelemnek sem áll szabadságában.

A közhivatalnok magaviseletét illető üdvös tanácsokat természetesen a kancellárnak nincs oka kifogásolni. De az ellen szintén megteszi észrevételét, hogy a császár a hivatalnoki kar ellenőrzését is magának tartja fenn, holott a hivatalnokokra való felügyelet, törvényeink szerint, magának a népnek, illetőleg a megyei rendeknek kötelessége és érdeke. A főispán pedig az ország főrendei közé tartozván, ő ellene vizsgálatot tartani nem lehet.

Az uralkodó által alkotott ama nagy bürokratikus gépezet azonban, mely az összpontosítás rendszerét lett volna hivatva a gyakorlatban megvalósítani, nemcsak a kancellár által előadott körülmények, hanem magának ama gépezetnek alkatrészei: a hivatalnokok is akadályozták működésében. József császár ugyanis elidegenítván magától a közhivatalok betöltésére alkalmas elemeket: a nemességet és a papságot: habár hivatalok viselésére vállalkoztak is közülök elegendő számmal, csak kelletlenül s immel-ámmal végezték a rájuk bízott feladatokat, vajmi keveset törődve az említett körlevélben foglalt utasításokkal. A császár rendeleteit nemcsak a megyék, de maga a helytartó-tanács is akár hányszor ad akta tették.

* MARCZALI i. m. II. 348.

A megyei adminisztrációban, mely a hivatalnokok léhasága, műveletlensége miatt, azelőtt is nyomorúságos volt, a reformok tényleg semmi lényegesebb változást sem idéztek elő, ha csak annak nem tekintjük azt a körülményt, hogy míg azelőtt a vármegye emberei, visszaéléseiket, hanyagságukat semmivel sem menthették, most, ha valamely rendeletet, melyet kényelmetlennek vagy hátrányosnak találtak magukra nézve, végrehajtani elmulasztottak: mint az alkotmány őrei, mint jó hazafiak, nem megrovásra, hanem a közönség elismerésére és rokonszenvére tarthattak számot. Nem mernők ugyan állítani, hogy ne lettek volna egyesek, kik a legtisztább hazafias indokból hiúsították meg ellenszegüléssel egyik-másik törvénytelen és alkotmányellenes legfelsőbb intézkedés foganatosítását; de a nagy többség csak czégérül használta fel a hazafiságot, melylyel a kötelességteljesítés terén beállott általános indolenciát takarta el.

A RÁBY MÁTYÁS, magyar nemes élettörténete, — melyet ő maga írt meg s melyet 1797-ben Strassburgban nyomtatásban is közrebocsájtott,* — a József alatti közigazgatást a maga meztelenségében és rútságában tükrözi vissza, egyszersmind érdekes adalékul szolgál az akkori közigazgatási reformok sikerének megítéléséhez.

A hatóságok által agyonkínzott és elkésérített Ráby elbeszélése nem egészen megbízható ugyan, mivel a sze-

* Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn und Oesterreich, oder actenmäßige Geschichte des wegen Toleranz und Menschlichkeit in unsern Tagen schrecklich verfolgten ungrischen Edlen MATTHIAS RABY VON RABA UND MURA. Von ihm selbst beschrieben. Strassburg, im fünften Jahr der Republik (1797). Auf Kosten des Verfassers. 8-r. I. köt. X + 288 + 81 lap. II. köt. IV + 252 + 112 lap.

rencsétlen embert a szenvedély és a boszú könnyen elfogulttá tehetette; az általa közlött okiratok hitelessége sincs bebizonyítva; Pestvármegye levéltárában meg — miután az említett megye volt az ő élte regényének színhelye — állítólag egyetlen okmány sem található, mely Ráby ügyére vonatkoznék: * mind a mellett ha csak fele is igaz annak, a mit Ráby elbeszél, az is elég, hogy megirtózzunk a közgazgatás azon korbeli rendszerétől.

Ráby, 1784-ben, Szent-Endre, pestmegyei község előjáróságát, valamint Pestvármegye tisztviselőit bevádolta a császárnál, vádiratában a sikkasztások, megvesztegetések, zsarolások s egyéb aljas visszaélések számtalan esetét adván elő. A császár elrendelte a helytartó-tanács útján a vizsgálatot, s ez a vizsgálat megejtésével ugyanazt a Pestvármegyét bizta meg, melynek hivatalnokai voltak épen a vádlottak.

Ezzel megkezdődött a küzdelem egyfelől a megye és a helytartó-tanács, másfelől Ráby és a császár közt. Kettő állt kettővel szemben. S a megye és a helytartó-tanács erősebbnek bizonyult be nemcsak Rábynál, de magánál a császárnál is. Rábyt menlevéllel látta ugyan el a császár, de ennek daczára, hamis vádak alapján, a helytartó-tanács rendeletére börtönbe vetették. A császár több ízben elrendelte szabadon bocsájtatását, mire azonban a megye mindannyiszor azzal felelt, hogy még szigorúbbá tette fogságát. Mikor már a börtönben agyonkínózták, álruhába öltöztetve maguk a megyei tisztviselők szöktették meg, arra számítván, hogy eléggé terrorizálták már s hogy ennél fogva nem lesz kedve újból kikötni a megyével. De csalódtak.

* TÁBORI RÓBERT cikke a «Budapesti Hírlap» 1887. aug. 14-diki számában.

Ráby nem engedett. A császár négy rendőrbiztost adott mellé, hogy ezeknek fedezete alatt menjen vissza Pestre és sűrösse ott a megyénél az ellene megindított vizsgálat befejezését. A mint azonban 1787 elején Pestre ért, NÍCZKY gróf, a helytartó-tanács elnöke ismét elfogatta s mikor a bécsi rendőrök Níczkynek fölmutatták a Ráby részére szóló menlevelet, az egész dühvel azt felelte nekik: «a császár parancsoljon Bécsben, Magyarországon én parancsolok; önök pedig ha folytatnák tovább is akadékoskodásukat, könnyen abban a szerencsében részesülhetnek, hogy egyhelyre kerülnek Rábyval».*

A herczehurcza most újra kezdődött. A császár számtalanszor kiadta a rendeletet a fogoly szabadonbocsájtására, s a megye ugyanannyiszor lökte félre a legfelsőbb rendeletet. A szerencsétlen Ráby pedig ezalatt sínylődött a börtönben. Nem is egyszer, de többször kimondták rá a halálos ítéletet a nélkül, hogy végre merték volna rajta hajtani. Végre a császár megsokalva a dolgot, parancsot küldött a megyéhez, hogy Rábyt 24 óra alatt bocsássák szabadon, különben katonai karhatalommal fogják őt börtönéből kiszabadítani. S csakugyan 1789. júl. 29-kén megnyíltak Ráby börtönének ajtai. S ezzel kezdetét vette sokat hányatott életének második fejezete, mely azonban bennünket már nem érdekel.

A magyar kormányzati és közigazgatási hatóságok eljárását Rábyval szemben koszorús regényírónk, JÓKAI megkísérli igazolni,** de a politikus, Ráby üldöztetésében hiába keresi az elveket, a magasabb, erkölcsi és politikai indo-

* I. m. II. 16.

** *Rab Ráby*. Regény JÓKAI MÓR-tól. Pozsony, 1879. Kiadja Stampfel Károly. 8-r., 3 kötetben.

kokat, melyekkel az igazolható lenne. Szánalomra méltó áldozata volt Ráby egy teljesen megromlott, hitvány rendszernek, melyen a császár reformjai annyival kevésbé javíthattak, mivel ama reformok a törvényes formákat nélkülözvén, a nemzet ellentállását hívták ki.

A mily sikertelen volt Józsefnek, hivatalnokai számára készített s fennebb bemutatott utasítása: ép oly sikertelen volt amaz irata is, melyben a magyarországi közigazgatási kerületek élére állított királyi biztosokkal megismerteti az egyes kerületek politikai, társadalmi s különösen közgazdasági viszonyait s melyben meghatározza minden egyes biztosának teendőit.*

Ez az írat, — melyet — a birtokomban levő példánynak egy széljegyzete szerint — József nevében és megbízásából ÜRMÉNYI JÓZSEF országbíró készített, HORVÁTH MIHÁLY szerint ellenben maga a császár a legnagyobb titokban részenként mondott tollba titkárainak, — az illető biztosok magánhasználatára volt szánva. A császár minden biztos részére lemásoltatván azt, a magyar udvari kancellária levéltárában pecsét alatt helyezte el. A titoktartás daczára azonban az írat egyszer csak nyomtatásban megjelent. A császár felháborodva ezen az indiskréción, azonnal megindította a vizsgálatot az iránt, mi módon s ki által került az írat sajtó alá? A vizsgálat aztán kiderítette, hogy GROSSINGER napidíjas, visszaélvén BISZTRICZEY levéltárnok bizalmával, lopva másolta le s adta ki. A kancellária a mű eltiltását ajánlotta; de a császár ezt a tanácsot nem fogadta el, «mert a mű nem vét sem isteni, sem emberi törvényt

* Verbesserungsanstalten für das Königreich Ungarn, welche S. Kais. Königl. Majestät in einem an die X. Königl. Ungarische Kommissäre eigenhändig erlassenen Befehlsschreiben den 30. März 1785. ertheilet hat. In Deutschland 1785. 8-r., 67 lap.

ellen»; sőt a letartóztatott Grossingert is szabadon bocsátotta; hanem a kancelláriát keményen megróttá, az öreg Bisztriczeyt pedig gondatlansága miatt hivatalától elmozdítván, fizetésének egyharmadával nyugalomba helyezte.*

A tájékoztató utasításokon meglátszik, hogy szerzőjük az ország viszonyait alaposan ismeri. A felvilágosodott abszolutizmus mindenre kiterjedő gondoskodását tükrözik azok vissza. Az uralkodó maga akar végezni mindent. Hivatalnokainak kötelességeit nemcsak általánosságban szabja meg, hanem a részletekben is saját akaratát kívánja általuk érvényesíttetni.

A közgazdaság körébe vágó utasítások mellőzésével, mi csupán a politikai és társadalmi természetűek ismertetésére szorítkozunk.

A biztosok mindenikét figyelmezteti a császár a robot megváltásának üdvös következményeire s mindegyiknek kötelességévé teszi, hogy a felekezetek közti surlódások megszüntetése czéljából a türelmi rendelet pontos végrehajtásáról gondoskodjanak.

Ezekén kívül az egyes kerületekre nézve speciális utasításokat ad, melyek közül álljon itt egy-két érdekesebb.

A pesti kerületben, Pesten, a házakat szaporítani s a várost nagyobbítani nem kívánatos, mert a nagyon nagy városok kulturális tekintetben nem előnyösek. A rácok és nem egyesült görögök, mint kiváló kereskedők s hasznos polgárok, mindenféle elnyomatás ellen oltalmazandók.

A temesvári kerületben az oláhok eddig rabszolgai bánásmódban részesültek, ezért fejlődtek ki ebben a nemzeti-ségben a számos rossz tulajdonságok; népiskolák útján terjeszteni kell köztük a műveltséget. A rácok és magya-

* HORVÁTH: Magyarország. története. VII. 585.

rok közt fennálló gyűlölködés megszüntetésére kell törekedni.

A zágrábi kerületben, Zágrábmegyében, és különösen a horvátok közt a roszul értelmezett szabadság már több ízben féktelenségre vezetett; *a horvátok igen gyakran az erőszakoskodásban és az önhittségben keresik a hazafiságot*; különös gond fordítandó ennél fogva a megyei hivataloknak alkalmas egyénekkel való betöltésére. A horvát nép főjellemvonása a renyheség és a pénzvágy. A katolikus klérus még igen messze van a felvilágosodottságtól.

A győri kerületben sok panasz merült fel a hatóságok vallási türelmetlensége miatt; ezeknek az állapotoknak véget kell vetni. A klérus azonban itt a legfelvilágosodottabb és a legrendszeretöbbség.

A pécsi kerületben a hatóságok úrbéri ügyekben sok visszaélést követnek el.

A nyitrai kerületben türelmetlen szellem uralkodik. Nagyszombatban a káptalan és a papság befolyása a magisztrátusra igen nagy, minél fogva a hatóságok igen részrehajlók. A megyei hivatalnokok nagyon függenek Pozsonymegyében a Pálffy-, Trencsénmegyében az Illésházy-családtól, miután ezen megyékben az örökös főispánság a nevezett családokat illette meg; ezt a függést meg kell szüntetni.

A besztérczebányai kerületben a városi magisztrátusok roszul vannak betöltve. A türelmi pátenst nem hajtják végre.

A nagyváradai kerületben gondot kell fordítani a reformátusok debreczeni gimnáziumának czélszerű berendezésére. Szabolcsmegye nemességére, mely legszilajabb az egész országban, ügyelni kell. Biharmegye közigazgatása mintául szolgálhat. E kerületben sok az igazi magyar, kik eleven

eszüek s katonáknak valók; ha nem bánnak velök roszul, s iskolák által emelik műveltségüket, sokat lehet tőlük várni.

A munkácsi kerületben, Beregmegyében, az utolsó oláh zavargások alkalmával a hivatalnokok roszul viselték magukat; bandériumokat szerveztek, fegyvereket vettek el erőszakkal az alattvalóktól, két magyar embert Galicziába küldtek, a hol azok izgató beszédeket tartottak stb. Szatmármegyében ugyanezek történtek, de mégis szelídebb alakban. Máramarosban sok a panasz a megyei és kamarai hivatalnokok visszaélései miatt.

Vége a kassai kerületben, Kassa városában, az akatholikusokat a közhivatalokba való juthatástól elzárják. Szepesmegye adminisztrációja nyomorúságos. Zemplénmegyében igen sok a nemes ember s igen szilaj; különös figyelmet kell rájuk fordítani. A klérus, különösen a görög egyesült, igen kevésbé felvilágosodott. A kassai lyceum, valamint a reformátusok sárospataki gymnáziuma gondos felügyeletet igényel, hogy az ifjúság helyes oktatásban részesüljön s hogy azok kapják meg az ösztöndíjakat, kik azokra valóban érdemesek.

Ha ezek az utasítások, az alkotmányos formák megtartásával, törvényes hatóságokhoz intéztetnek, talán lendítettek volna valamit az ország közigazgatásán. Így azonban csak papiroson maradtak. A tíz királyi biztos működését a megyék ellenszegülése megbénította, úgy hogy az utasítások szabatos végrehajtására, melynek a nemzet és a kormány közti egyetértés képezte alapföltételét, gondolni se lehetett.

Az az antagonizmus, mely a nemzet és a kormány közt József uralkodásának különösen utolsó éveiben bekövetkezett és napról-napra élesebbé vált, — nemcsak a közigaz-

gatas tervbe vett reformját hiúsította meg, de egyszersmind okozója volt általában a József-féle régime meddőségének. Egy kormány, melynek súlypontja a nép közérzületén kívül esik, s mely e szerint a szó valódi értelmében népszerűséggel nem bír: hogy is alkothatna valami maradandót? József kormánya pedig népszerű nem volt; alkotmányellenes s a nemzet közérzületét sértő magatartásánál fogva nem is lehetett.

A mit PULSZKY hoz fel azok ellen a hisztorikusok ellen, kik József népszerűtlenségét nagyon is éles vonásokkal színezik, — hogy t. i. József császár mindig számolhatott a magyar protestánsokra, s a művelt nem-nemesekre, kik csak általa lettek hivatalképesek, sőt a felvilágosodott főurak közül is számosan csatlakoztak hozzá; továbbá hogy a József-korabeli tiszti névtárt átlapozván, ugyanazon családok tagjait találjuk hivatalban, melyek ősi idők óta mostanáig a megyékben befolyással bírnak, s csak kivételesen akadunk egy-egy nem-nemes alispánra (*Manigay* Sárosban, *Hajnóczy* Szerémben), csehekre pedig — mint újabb időben a Bach-korszakban — éppen nem szorult a császár, mert hivatalnokai a magyarokból is kiteltek: * ez egyáltalában semmit sem bizonyít.

A Pulszky által említett elemeket részint a megélhetés kényszerűsége, részint a hála, részint az őseiktől örökölt loyaltás érzete fűzte az államfőhöz, ennél fogva följánlották neki szolgálataikat, a miből azonban teljességgel nem következik, hogy uruknak kormányzati rendszerét is helyeselték volna. A nemesség és a papság pedig határozottan opponált.

A József uralkodásának különböző időszakában megjelent s a fennálló kormányzatot dicsőítő alkalmi iratok,

* PULSZKY FERENCZ: Martinovics és társai. Olcsó Könyvtár 136. szám. 15. sk. 1.

egyáltalán nem alkalmasok arra, hogy belőlük következtetést vonjunk le a nemzet érzelmeire; mert a kérdéses nyomtatványok szerzői vagy egészen jelentéktelen egyéniségek, kiknek szavuk semmit sem nyom, vagy a kormánynak lekötelezett hivatalnokok, kik hivatalos állásuknál fogva sem elég tárgyilagossággal, sem elég függetlenséggel nem bírtak arra nézve, hogy a nép nevében szóljanak, vagy pedig idegen, különösen osztrák írók tolmácsai.

A hasonirányú röpiratok közt némi tekintetben kivétel a József uralkodásának mindjárt első évében német és magyar nyelven megjelent «*Álom második Józsefrül*»,¹ mely a közvéleményre annyiban jellemző, hogy a jövőt illetőleg még 1781-ben telve voltak az emberek jó reménységgel és bizalommal. Ennek a röpiratnak magyar fordításáról még MARCZALI is érdemesnek tartja említést tenni,² a ki pedig a József-korabeli politikai irodalomra — úgy látszik — nem nagy súlyt fektet; nagyterjedelmű monografiájában legalább a politikai irodalom termékei közül vajmi kevés szerepel.

Az említett röpirat szerzője, KERESZTÚRI JÓZSEF, — WURZBACH szerint talán RAUTENSTRAUCH,³ a mi azonban nem valószínű, — álmok alakjában adja elő, mit várhat a nép új uralkodójától. Ez az álom csaknem minden részletében beteljesedett, a mi azt mutatja, hogy a szerző alaposan ismerte Józsefet. Nem hiába írja, hogy «szerencséje volt

¹ A német kiadás címe: Joseph II. Ein Traum. Wien, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern. 1781. 8-r., 50 lap. — A magyar kiadásé: Álom második Jósefrül németből magyarra fordítva. Nyom. Budán Landerer Katalin betűivel. 1781. 8-r., 47 lap.

² MARCZALI: II. József. II. 17.

³ WURZBACH: Biogr. Lexikon. XXV. 66.

vele (t. i. Józseffel) több ízben beszélni». A földmivelés, ipar és kereskedelem — mely, a mint Keresztúri a modern közgazdasági felfogásnak teljesen megfelelőleg konstatálja, «együtt tesz egy egészet», — szabadságot, a közterhekben való arányosabb részesedést kíván. A vallás, mely «oly sok emberi dolgokkal megelegyítettett», megtisztítandó. Az erkölcsök javítandók. Az igazságszolgáltatást az elavult polgári törvénykönyv átalakításával jobb lábra kell állítani. A szólás- és sajtószabadságot, mint a felvilágosodás legfőbb feltételeit, életbe kell léptetni; mert «egy olyan népben, melynek nem szabad igazán kimondani, a mit gondol, csakhamar szokássá válik, hogy ne is gondolkozzék». A nevelési rendszer megváltoztatandó akképen, hogy az ifjúság nevelői ne csak az elme, de a szív képzésére is gondot fordítsanak; a nők pedig az apácák keze alól kivétetvén, ne divatbábokká, hanem jó háziasszonyokká képeztessenek. Az örökös jobbágyság, mint a múlt idők egyik legemberteleenebb maradványa, eltörlendő.

De a mi legjobban bizonyítja, hogy a szerző Józsefet közléről ismerte, sőt annak jövő terveibe is be volt némileg avatva, az, hogy az álmoképek közt a különböző országok képviselőit is megjelenteti s azt kívántatja velök, hogy «az ő sokféle formájok egyetlen egybe olvasztassék, és minden országok csak egy egybül álló testté legyenek». Ez az a centralizáció, melyet József oly következetesen megvalósítani igyekezett; de a melynek midőn szükségességét hangoztatja Keresztúri, bizonyára nem a nemzet érzelmeit fejezi ki.

Egy tizenkilencedik századbéli hazafinak magyarra fordított politikai és erkölcsi hitvallása,* József politi-

* Politikai s erkölcsi vallás-tétele egy tizenkilencedik századbéli hazafinak. Német nyelvből magyarra fordítottatott. Posonban. Nyomatott és találtatik Patzko Á. Ferentznél. 1784. 8-r., 30 lap.

kai programjával lényegileg szintén mindenben összevág. A hosszú lére föleresztett hitvallás 82 szentencziájából azonban legfőlebb 10—15 bir komoly politikai színezettel; a többi ellenben merő sallang, czifraság, melylyel a szerző, úgy látszik, szellemességét akarta fitogtatni. Az a 10—15 szentencia pedig még csak nem is parafrázisa, hanem száraz lajstromozása József ujtításainak; ennélfogva súlyt csak akkor fektethetnénk rájuk, ha tudnók, hogy például valami előkelő magyar politikus volt a szerzőjük.

Az ismeretlen, valószínűleg osztrák író, hiszi, hogy a vallási üldözés a legútálatosabb cselekedet; hiszi, hogy az uralkodó akarata törvény, mely mindenkit kötelez; hiszi, hogy a közterhek viselésében mindenkinek részt kell vennie jövedelmei arányában; hiszi, hogy hamis az a tan, mely szerint az alattvaló a rossz fejedelemnek nem tartozik engedelmeskedni, sőt a tyrannust életétől is megfoszthatja; hiszi, hogy a coelibátus kárt okoz az államnak s hogy czélszerűbb lenne, ha az eklézsia a hitetlenek megtérítése helyett, mely különben is az isten dolga, igyekeznék inkább hívei számát az által szaporítani, hogy «a maga kebelében az emberek számát gyarapítaná»; hiszi, hogy az osztrák birodalomban életbeléptetett sajtó- és szólásszabadság a közboldogság előmozdítására nagy befolyással lesz.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a tizenkilencedik századbeli hazafi egy hiten van Józseffel. Úgy de magában véve az a tény, hogy egy névtelen hazafi József zászlójához csatlakozik, nem igazolja ez utóbbinak politikáját. A császár elvtársának a helyett, hogy megmondja, mit hisz, inkább arra kellett volna felelnie, hogy *miért* hiszi ezt vagy amazt. Így talán még szolgálatot is tehetett volna mesterének.

Egy másik német író a most említett nyomdokain halad,

midőn «József császár imádságos könyvét» * elkészítvén, magával a császárral tétet nyilvános hitvallást. A hangulat-csinálásnak mindenesetre eredeti módja az Istenhez segedelemért fohászkodó császár lelki világát tárni fel, hogy szándékainak tisztasága felől a közönség meggyőződjen.

A József szájába adott imák a népe javáért munkálkodó, alattvalóihoz atyai indulattal viseltető fejedelem intenczióit tükrözik vissza.

Egy imájában arra kéri az Istent, hogy «világosítsa meg az ő népét, különösen bátor szívű magyarjainak elméjét, hogy az ő jó czéljai iránt ne legyenek balítélettel, hanem önként való készséggel kívánjanak rendelkezései szerint élni». Egy másik imájában kéri a mindenhatót, hogy erősítse meg őt abbeli szándékában, hogy a szerzeteseket, — kik a felvilágosodás halálos ellenségei, kik az erkölcstelenséget terjesztik, — kiirthassa. A toleráncziáról szóló imájában kétségbe vonja, hogy joga volna neki bárkit is üldözni azért, mert az Istent más módon imádja, mint ő. Az ellene oly nagy számmal megjelent gúnyiratok szerzőiért ekkép fohászkodik az Istenhez: bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek; ha — úgymond — a mindenható cselekedeteivel sincsenek mindenkor és minde nek megelégedve: hogy lehetnének megelégedve az ő, a gyarló ember tetteivel; «örömet és béketűréssel elszenved azért minden ellene és parancsolatai ellen való gyalázást, rágalmazást és mocskolódo írást». A pápa látogatása előtt

* József császár imádságos könyve. Németből fordítottatott. Posonyban, Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel. 1787. 8-r., 32 lap. — A német eredeti címe: Kaiser Josephs Gebetbuch. Wien, bei Joseph Hraschankzy, k. k. priv. Buchdrucker. 1787. 8-r., 54 lap.

szintén az égre emeli tekintetét, s azt mondja a többi közt, hogy barátságosan, tárt karokkal fogadja ugyan az Isten földi helytartóját; de ha olyan dolgokat kívánna tőle, melyek országainak boldogságával, vagy a korona jogaival ellenkeznének, vagy ha nagy plánumai kivitelében meg akarná őt akadályozni: bocsássa meg neki az Isten, ha ő a pápát nem ismeri el az Isten helytartójának s megtagadja tőle kívánságait.

A «József császár imádságos könyvének» szerzője, valamint a vele rokon gondolkozású írók érzik ugyan, hogy József császárt népei nem szeretik, de a helyett, hogy ezt világosan kimondanák: egész odaadással fáradoznak a császár politikájának népszerűsítésén.

A «*Miért nem szerettetik József császár az ő népétől?*» című röpirat* szerzője — szintén osztrák író, — sokkal őszintébb társainál, a mennyiben minden hímezés-hámozás nélkül kimondja, a minek eltitkolása úgy is hiábavaló törekvés volt, hogy Józsefet a *nép nagyobb része* nem szereti. De ugyanakkor egyszersem megmagyarázza, miért népszerűtlen a császár, s előadja a maga véleményét arra nézve, miként szerezhethné meg József, elvesztett népszerűségét?

Józsefet, szerinte, azért nem kedvelik alattvalói, mert reformátor, s mint ilyen, újításaival a társadalom minden osztályát: a papságot, a nemességet, a tisztviselőket, a kereskedői és iparos osztályt maga ellen zúdítja.

Ebből a praemisszából az következne, hogy vonja tehát vissza a császár reformjait, melyek miatt annyi ellenséget szerzett magának, s egyszerre népszerűvé lesz ismét.

A korlátolt eszű szerző azonban a valóban nagyszabású

* Miért nem szerettetik József tsászár az ő népétől? A bétsi német nyomtatás szerint. 1787. 8-r., 30 lap. Egyet. könyvt. Ca. 814.

reformokat aprólékos intézkedésekkel kívánja kiegészíteni, hogy a nép gyűlölete szeretetté változzék át. Naiv gondolat, hogy az uralkodó, — ki a jobbagyság felszabadításával, a tolerancia behozatalával, a törvénykezés megjavításával s a sajtószabadság életbeléptetésével minden társadalmi osztályt elidegenít magától, — vissza fogja szeretetöket hódítani azzal, ha az öngyilkosokat nem a temető árkába temetteti; ha a gonosztevőkkel szemben nem alkalmazza a törvény szigorát, hanem gyöngéden bánik velök; ha a vétkekes tisztviselőt nem csapja el.

Valószínűnek tartjuk, hogy efféle beszéd valami alárendelt tisztviselő agyában fogamzott meg, ki az iroda négy fala közt, szellemölő munkája közben képezte magát politikussá. Föltevésünket támogatja az a körülmény, hogy nagyon is élénk színekkel festi le a tisztviselői kar siralmas helyzetét s az aprólékos bürokráciai ügyekkel szembetűnő kedvteléssel foglalkozik.

«*Terézia császárné és király-aszszony e felső világra lett vissza-fordulása*» cím alatt* egy ismeretlen, valószínűleg bécsi író, Mária Terézia szellemét idézi fel a sírból, hogy a nagy királynő uralkodására való visszaemlékezéssel kimutathassa a nagy haladást.

Mária Terézia, ki őrangyala kíséretében jelenik meg az álomlátó szerző előtt, bekalandozza Bécset s az ott tapasztaltak alapján tesz megjegyzéseket József uralkodásának eredményeire.

A királynőt meglepik azok a reformok, melyeket ő is végrehajtott volna, ha tanácsadói félre nem vezetik, a mit ugyan bajos elhinni. Bécsnek minden volt klastromát

* Terézia tsászárné és király-aszszony e felső világra lett vissza-fordulása. Pozsony, Loewe Antal betűivel. 1788. 8-r., 96 lap.

bejárja s fejesóválva ugyan, de mégis helyeslőleg veszi tudomásul, hogy fia a zárdákat bezáratta, csudálkozását fejezven ki e közben a papok önmérséklete felett, hogy fia ellen a népet föl nem lázították.

A toleranciáról akként nyilatkozik, hogy őt tanácsosai megcsalták, midőn «a lelkiismeret szabadságát és a vallási türelmet úgy terjesztették elébe, mint országának elpusztítóját és a jó erkölcsöknek legártalmasabb megvesztegetőjét.»

Midőn séta közben a királynő csodálkozik azon, hogy fia nem koronáztatta meg magát, géniusza a következő szavakkal nyugtatja meg: «Nem kétlem, hogy ez a koronáztatás azonnal végbe fogna menni, mihelyt a magyar nemesek az új rendelkezések mindennemű használatos jótéteményéről meggyőződnenek».

Józsefnek a pápával szemben tanúsított magatartásáról a királynő elismerőleg szól; de másrészről bevallja, hogy ő nem lett volna képes a pápától bármit is megtagadni.

A sajtószabadságról elismeri, hogy az igen üdvös intézmény, s ha ő mégsem léptette azt életbe, ennek oka az volt, mert félt a papság haragjától.

A bécsi könyvkiadók boltjaiba betekintvén, meglepí őt az a tömérdek pamflet, a mit raktárukban talál. TRENK önéletrajzára azt a megjegyzést teszi, hogy ha igaz, a mi abban foglaltatik, «e férfiú kárát csakugyan ki kéne pótolni». Ezeket a sorokat olvasva s ismerve Trenk jellemét, szinte hajlandók vagyunk arra a kérdésre, vajjon nem épen Trenk írta-e azokat? A «*Miért nem szerettetik József császár az ő népétől?*» című röpiratra pedig a géniusz jegyzi meg, hogy igaza van, midőn azt írja, hogy Józsefet népe nagyobb része nem szereti. «Ez a sorsuk — úgymond — minden, még a legjobb fejedelmeknek is; meg kell kinek a nemzet

nemesebb szívű és kisebb részének tisztelő szeretetével elégedniök.»

A királynő ezekkel a szavakkal fejezi be körútját: «Egész meglepéssel térek vissza az örömek hajlékába. Az én fiam bölcseséggel vezérli a maga népét, és ámbár az nem minden részben tökéletes is, mind az által mégis csak jobb karban helyezettnek találtam, mint önnönmagam elébe képzelhettem».

Az utóbb említett négy röpirat nem magyar embernek a tollából származott s így szerzőik sem illetékesek, sem képesek nem voltak a hazai közvélemény hű tolmácsolására.

Állítólag magyar ember írta a «*Versuch über die Regierung Josephs II.*» című röpiratot.* De ez meg tabularasanak tekinti a magyar közjogot s ezzel mintegy dokumentálja, hogy politikai kérdésekben különvéleménynyel bír s háta megett nem hogy az egész nemzet, de senki sem áll. Mert ha voltak is számosan, kik József reformjait a felvilágosodás érdekében helyeselték; de alig volt ember, ki a közjogi sérelmek előtt szemet hunyt volna.

A szerző nem véve tudomást a magyar alkotmány százados intézményeiről, egészen eredeti alkotmánytervezettel áll elő, mely nem egyéb, mint az abszolút és rendi monarchia sajátzerű vegyülete megsujtásozva demokratikus vonásokkal. Szerinte az állam monarchikus alapon szervezendő. A monarcha hatalma korlátlan ugyan; de azért ő is respektálni tartozik az alaptörvényeket, melyeknek tárgyát a szabadságjogok képezik. Ilyen szabadságjog például az egyéni tulajdonjog, vagy az, hogy senkit, sem nemest, sem parasztot, sem polgárt, sőt még a koldust sem

* Versuch über die Regierung Josephs II. Eine kleine Staatschrift von einem Ungar. 1788. 8-r., 29 lap.

szabad letartóztatni a független bíróság tudta nélkül. A törvényhozó hatalmat kizárólag az uralkodó gyakorolja ugyan, de azért a nemzet képviselői, a nemesek, az év egy bizonyos szakában összegyűlnek, hogy a szuverén uralkodónak tanácsokat adjanak és az áruló miniszterek ügyeit megvizsgálják(?). A nemesség befolyását, melyet az anarchia ellen a leghatásosabb óvszernek vél, ilyenképen véli a jámbor szerző biztosítani.

TELEKI JÓZSEF gróf, ama két beszédében, — melyek közül az egyiket békésmegyei adminisztrátori székébe, * a másikat pedig ugocsamegyei főispáni székébe történt beiktatásakor tartotta ** Gyulán, illetőleg Nagy-Szöllösön, — kiváló szónoki erővel s a meggyőződés hangján beszél a fejedelmi erényekkel gazdagon felruházott császárról. Bizonyára elhitték neki, hogy az új uralkodó bölcs is, igazságos is, bátor is; még 1782-ben azt is elhihették, hogy József a maga dicsőségét *«nem a népek jussainak és szabadságának*

* Orationes occasione inaugurationis illustrissimi domini s. r. i. comitis *Josephi Teleki de Szék* s. c. r. et apost. majestatis camerarii in supremi comitis officii administratorem inclyti comitatus Bekesiensis ad status et ordines habitæ in oppido Gyula die XIV. Maii 1782. Pestini, in officina Eitzenbergeriana. 4-r., 23 lap.

*** Méltóságos l. báró *Ortzi Ortzi Lőrintz* urnak felséges urunk hadai generál majorának, a szent István rendgye commendatorának, nemes Abauj vármegye fő ispánnyanak, és azon dologban felséges urunk királyi commissariussának, Nagy Szöllösön 1782. esztendőben Mind-szent-havának 15-dik napján méltóságos r. sz. b. *gróf Széki Teleki József* urnak felséges urunk arany költsos hivének, az Erdély királyi törvényes tábla edgyik tagjának, és addig nemes Békés vármegye administratorának, nemes Ugotsa vármegyei fő ispányi hivatalyába lett bé-iktattatása alkalmatosságával el-mondott beszéde, a gróf Teleki József ur arra tett feleletével edgyütt. Pesten. Nyom. Eitzenberger Annánál. 4-r., 37 lap.

rontásába, hanem azoknak boldogságának a jó rend és igazság által való előmozdításába helyezi;» de a kormány egyik bizalmas emberének, egy főispánnak efféle nyilatkozatait bizonyára a kormány iránti kötelességszerű hódolat kifejezésének tekintették már akkor is s másnak mi sem tekinthetjük, még ha Teleki őszinteségében föltétlenül megbízunk is.

Míg a Teleki beszédei legalább mint jeles szónoki művek — TOLDY szerint is * — figyelmet érdemelnek: addig a Józsefet dicsőítő többi apróbb alkalmi iratok semmiféle olyan tulajdonsággal nem bírnak, a mi érdemessé tenné a velök való tüzetesebb foglalkozást. Elég, ha egyszerűen megemlékezünk róluk.

A debreczeni KOVÁTS JÓZSEF hexameterekben üdvözli Józsefet, nevenapja alkalmából, 1782-ben.** Mint protestáns ember, természetesen telve van hálával a nagylelkű uralkodó iránt:

«Már szabad a vallás, oh mely kedves csuda hallás!
Emberi sok seregek érzitek, és az egek.»

A magyar közjoggal azonban Kováts uram annyira nem törődik, hogy a kétfejű sas oltalma alá helyezvén nemzetét, Józsefet, mint «római császárt» köszönti fel:

«József, emelkedjen sasod, és sok időkre befedjen,
Mert két szárnya alatt kedves akármí falat.
Oh bizony esmérem szived császári vezérem,
Mert csupa példa lehetsz s hírrel az égre mehetsz.»

* TOLDY: A magy. költészet kézikönyve. II. 123.

** Magyar versek mellyekkel a felséges második Jósef római császárt neve napján tisztelte 1782-dik esztendőben böjt-más-havának 19-dik napján KOVÁTS JÓZSEF Debretzenben. A fellyebbvalóknak engedelmekből. Győrben, nyomt. Streibig Gergely János maradékinál. 4-r., 8 lap.

VARJAS JÁNOS, debreczeni profeszszor, 1784-ben, a császár Debreczenben tartózkodásának emlékét megörökítendő, adott ki egy csupa *e* magánhangzóval írt füzetet,¹ melylyel azonban — úgy látszik — nem annyira a császár iránt érzett hódolatát akarta kifejezni, mint inkább azt kívánta a világnak megmutatni, minő sajátságai vannak a magyar nyelvnek. Hiszen a tudós férfiú, — kinek, midőn nyelvismeretét fitogtatja, inkább különzségét bámuljuk, — maga írja, hogy «letésem emlékezetre, ez még egyéb nemzetségeknek nyelvén esméretlen mesterséggel egybeszedett beszédek, melyekben nemzetem nyelvének egy jeles természetét festem le». Ez az üdvözlő beszéd, KAZINCZY szerint,² nyomtatásban nem jelent meg. SZILÁGYI ISTVÁN, ez állításra építve, az üdvözlő beszédet a birtokában levő kézirati példányból egész terjedelmében lenyomatta az Uj Magyar Muzeumban.³ Holott az említett mű — a jegyzetben adott címmel — már 1784-ben megjelent s jelenleg a nemzeti muzeum könyvtárában őriztetik.

Ugyanabban az évben, midőn Varjas beszéde megjelent, BILL nevű német polgár, egy rosz német versében⁴ búcsút vesz az okt. 16-kán Budáról távozó uralkodótól. HOFFMANN, a hírhedt pesti egyetemi tanár pedig 1788. novemberében

¹ *Josepho II. Imperatori pio, felici, augusto, sacratissimæ suæ majestati d. d. d. devotissimus subditus JOANNES VARJAS professor Debrecinensis. Vacii. Typis Franc. Ignatii Ambro. 1784. 8-r., 8 lap.*

² *Magyar Régiségek és Ritkaságok. I. 191.*

³ SZILÁGYI ISTVÁN: Varjas János életéhez. *Uj Magyar Muzeum. 1859. évf. 475. sk. I.*

⁴ *Empfindungen nach der Abreise Josephs des Zweyten von Ofen den 16. Oktober, 1784. von K. L. BILL. Pest, gedruckt bey Joseph Gottfried Lettner. 8-r., 8 lap.*

szintén versben üdvözli a Pestre érkező császárt.¹ Mind a két poéma kong az ürességtől.

Nem külömb ezeknél a «*Traum eines ungarischen Edelmannes*» című röpirat.² A loyális magyar nemes azt álmodja, hogy József, betegágyán fekszik (a mit — mellesleg megjegyezve — álmodnia sem kellett, mert 1789-ben csakugyan úgy volt), de jobban lesz, sőt egészen fölépül. Keservesen zokog a nagy fejedelem bekövetkezhető halálán, mely nagy csapás lenne Magyarországra; mert ez az ország véghetetlen sokat köszönhet Józsefnek. A szerző tehát József mellett apológiát írna, ha ugyan bármely kormányzati rendszert meg lehetne védeni komoly politikai érvek helyett üres frázisokkal.

A császár betegsége részvétet keltett a pesti evangélikus gyülekezetben is, melynek érzelmeit MOLNÁR JÁNOS tolmácsolta egy 1790-ben megjelent imájában.³

Mindezek az iratok nagyobbára gyöngé emberek hízelgése a hatalmasok irányában. Ha azonban a nemzet valódi érzelmeit tolmácsoló műveket tekintjük: azt fogjuk találni, hogy a József-féle régime ellen nemcsak a politikai életben, de néhány év alatt az irodalomban is bekövetkezett a visszahatás.

Józsefnek nemcsak kormányzati rendszere, de egynémely reformja ellen is nagy hatással emeli fel tiltakozó

¹ Auf die Ankunft des Kaisers in Pest. Vom Professor HOFFMANN. Im November, 1788. 8-r., 6 lap.

² Traum eines ungarischen Edlmannes von Joseph dem Zweyten. Etwas an meine Landsleute. 1789. 8-r., 14 lap.

³ Wünsche und Fürbitten der evangelischen Gemeinde in Pest für Seine Majestät Joseph den Zweiten Römischen Kaiser und Apostolischen König von Ungarn. 1790. 8-r., 8 lap.

szavát az egyszerű piárista-tanár, DUGONICS ANDRÁS, «*Etelka*» című irány-regényében.¹

«*Etelka*», mint regény, az irodalom-történetírók egyhangú ítélete szerint, ama műfajnak igen tökéletlen terméke. De tendenciájánál fogva annál előkelőbb helyet foglal el a politikai és társadalmi újjászületés tényezői között. A nemzeti hagyományok, a nemzeti nyelv és viselet szószólója volt *Etelka* akkor, midőn a kormány Magyarország állami és társadalmi életét nemzeti jellegétől igyekezett megfosztani.

Dugonics regényének hősnőjéről, *Etelkáról*, BODNÁR ZSIGMOND, egy tanulmányában² azt írja ugyan, hogy *Etelka* nem több, mint egy «közönséges gányó leánya»; de ez a vélemény, melyet alaposan visszautasít ENDRÓDI SÁNDOR is,³ sokkal egyoldalúbb, semhogy az igazságnak megfelelhessen. Bodnár abban hibázik, hogy saját impressziója szerint s kizárólag æszthetikai szempontból ítéli meg *Etelkát*, holott Dugonics regényének, mint irányzatos politikai iratnak, értéke, hatása szerint állapítandó meg. A kérdés az, elérte-e Dugonics azt a célját, a mit el akart érni? Ha igen: akkor bármennyire sértik is az æszthetikusok szépérzékét *Etelka* trivialitásai; bármily alapos kifogást tehetnek is a regény szerkezete, meséje ellen: a politikus, *Etelkát* mégis többre fogja nézni, mint egy «közönséges gányó leányát».

¹ Első kiadása 1788-ban jelent meg; a harmadik és utolsó 1805-ben. Én ez utóbbit használtam, melynek címe: *Etelka*. Irta DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Harmadik, és életemben utolsó kiadás. Posonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály költségével és bötűivel. 1805. 8-r., két kötet. I. könyv: VI + 484 + IV. II. könyv: 494 + IV lap.

² Pesti Napló. 1876. évf. aug. 5.

³ ABAFI: Figyelő. VIII. köt. 5. füz. 343—351.

Maga Dugonics írja le «*Etelkának kulcsa*» cím alatt¹ azokat az eseményeket, melyekből művének rendkívüli hatására következtethetünk. A cenzura is fölismerte a veszedelmet, a mit Etelka a kedélyek fölizgatása által a kormánynak okozhat.

A budai helytartó-tanácsnál akkoriban két cenzor működött: HÜBNER és RIETALLER, mind a kettő kivetkőzött jezsuita. Etelka Hübner kezére került. Hübner azonban a vizsgálatot annyira halogatta, hogy végre maga Dugonics ment föl hozzá őt megsürgetni. Hübner ekkor azt mondta Dugonicsnak, hogy «néki ugyan a könyv igen nagyon tetszene, mivel ezt látná országunkban, melynek még párja nem volna; de mivel a mostani császárukknak igazgatása úgy le volna benne festve, hogy azt, ki szemes volna, elégképen által láthatná, ő a könyvet nem merné jóváhagyni, mert őtet a császár kenyerétől bizonyosan megfosztaná». «Kért osztán, nagy esedezéssel — írja tovább Dugonics, — hogy Bécsbe küldeném. Ott nem félnének úgy, mivel több könyveknek kinyomtatására szabadságot adtanak, melyeket Magyarországbán ki nem mertek volna nyomtattatni.»²

Dugonics szót fogadott. Regényét HORÁNYI ELEK rendtársa által felküldte a bécsi cenzurára s ott SZEKERES cenzor három nap alatt elolvasta és az «imprimatur»-ral ellátta. «Így tehát — írja Dugonics — azon Etelkám, kit a magyarok Budán el akartak sikkasztani, a bécsi németektől megszerettetett és napvilágra méltónak ítéltetett».³

A regényt LANDERER MIHÁLY adta ki *ezer példányban*, de — a mi rendkívüli hatását a legjobban bizonyítja — az

¹ DUGONICS ANDRÁS följegyzései. Olesó Könyvtár. 162. sz. 9—53. l.

² l. m. 30. l.

³ U. o.

az ezer példány *egy év alatt teljesen elkelt*, ámbár az árát az akkori viszonyokhoz képest igen magasra szabták 2 rhénus forintban.

Etelka neve az országban csakhamar roppant népszerűségre vergődött; példája pedig, mint hazáját szerető, ősei szokásaihoz kegyelettel ragaszkodó honleányé, a magyar hölgyeket utánzásra lelkesíté.

ALMÁSI IGNÁCZ szeptemvir, egy leánykáját, ki a keresztségben Ottilia nevet nyert, Etelkának nevezte el, «annyira megtetszett neki» Dugonics Etelkája. A koronát pedig midőn 1790-ben Bécsből Budára szállították, Pozsonyban — a *Hadi és Más nevezetes Történetek* tudósítása szerint — a hölgyek a korona üdvözlésére mind magyar ruhában jelentek meg, úgy hogy «mindegyikökből megelevenedett a Dugonics Etelkája». * Egy díszesen öltözött magyar hölgyalak színezett képét is bemutatja egyúttal az említett lap, olvasóinak, hogy lássák, milyenek is lehettek hát azok a nők, kikben Etelka elevenedett meg.

Nyilvánvaló, hogy Dugonics célzásait a közönség elérte s ennél fogva Etelka szerzője, habár talán kissé túloz is, de egészben véve mégis igazat mond, midőn azt írja, hogy «noha ugyan magok a vármegyék sokat dolgoztak József császár ellen, mégis sokaknak bizonyágtétele szerint, Etelkám volt a *fő-ok, mely az országnak szemét kinyitotta*». **

Dugonicsot kortársai, kik a politikai élet nyomasztó levegőjét vele együtt szívták, igen könnyen megérthették; nekünk azonban — ha még oly jártasak vagyunk is a történelemben — a legtöbbször bajos rájönnünk, hogy mire

* *Hadi és Más nevezetes Történetek*. II. Szakasz. 1790. 261. l.

** DUGONICS ANDRÁS följegyzései. 53. l.

ezéloz. A mai olvasók közül kinek jutna például eszébe, hogy Árpád eselszövő titkárja, RÓKA, József császár gonosz tanácsadóit: gr. NICZKY KRISTÓF-ot és LASCY-t képviseli; vagy hogy a pannonok alatt a németek értendők; vagy hogy Gyulában, a ki nem volt igazi atyja Etelkának, maga a császár jelenik meg előttünk, ki szintén nem igazi atyja népének.

Úgy látszik, Dugonics maga is belátta, hogy az utókor nem lesz képes rejtélyes kifejezései tömkelegében eligazodni; ezért írta meg «Etelkának kulcsát», melyet ifjabb SZINNYEI JÓZSEF, Dugonics egyéb közérdekű följegyzéseivel együtt közelébb adott ki, s melylyel már most mindenkinek módjában áll megfejteni Etelka rejtelmeit.

A nemzeti visszahatás, mely Dugonics regényében oly erőteljesen nyilvánul, a 80-as évek vége felé számos apróbb alkalmi iratban is kifejezésre jut.

BARÓTI SZABÓ DÁVID, a klasszikai iskola jeles tagja, midőn ORCZY LŐRINCZ-et elsiratja,* megilletődve a nagy hazafi elhunytán, tépelődik a gondolattal, hogy Orczy kidőlven az élők sorából, mi lesz a magyar nyelvvel, s ki fogja a nemzeti szellemet levetkőzött korcs magyarokat visszatéríteni a helyes útra?

«S hát a magyar nyelv? Lelkemet ált'-verő
Kérdés! Atyáink ajka, mi fergeteg
Tép, s szaggat! — hát már a magyar nyelv
Mit mivel ily szeretője nélkül?

Im! naggyainktól már elhagyattatott,
A korcs fiaktól számkivetésbe ment,
Uj köntös és uj nyelv erőt vesz,
S a levetett örököszt kiveszti.

* Méltóságos báró generális Orczy Lőrincz úrnak halálára. A bús hazához. Pesten, Trattner Mátyás betűivel. 1789. 8-r., 6 lap

Bajt érte valyon már ki fog állani?
A lelkesítő példa kiköltözött»

CZINKE FERENCZ, pécsi középiskolai-, majd később egyetemi tanár, pécsi növendékeiben igyekszik kedvet ébreszteni a magyar nyelv művelésére, midőn nyelvünk szépségeit és erőteljességét fejtegeti *«A magyar nyelv dicsérete»* című poémájában. *

A nemzeti nyelv szépségeitől elragadtatva, reményét fejezi ki, hogy

. «az én magyar
Nyelvemnek anglus, franczia, szász, olasz
Bámulva temjénezh maholnap,
A magyar istenek ezt ígérík!»

Ha a kormány szemét Dugonics regénye s a nemzeti visszahatást hirdető alkalmi iratok nem nyitották volna föl: a megyék határozott ellenzéki föllépéséből annál biztosabban értesülhetett a közhangulatról.

1787-ben a császár a török elleni hadjárat folytatását elhatározván, ujonczállítás végett megyei közgyűlések tartását rendelte el. Ekkor lobbant föl az eddig hamu alatt lappangott szikra. A megyék, melyek gyűlést már kéthárom év óta nem tarthattak, fölhasználták a kedvező alkalmat, hogy a nemzet sérelmeit és kívánságait az uralkodó előtt egész őszinteséggel s minden tartalék nélkül föltárják. Csaknem egyhangúlag kijelentették, hogy a honvédelem felett csak országgyűlés határozhat s mindaddig, míg az alkotmány helyre nem állittatik, az ujonczállításra vonatkozó rendeletnek kénytelenek ellenszegülni.

* A magyar nyelv ditsírete egy órában. Irtá TZINKE FERENTZ a szép tudományoknak és a frantzia nyelvnek rendenkívülvaló királyi tanítója. 1789. Az apostolok és a deákok oszlásakor. Pétsett Engel Jánosnál. 4-r., 8 lap.

A megyékben megindult nagy mozgalomnak mintegy tükrét adja PONGRÁCZ BOLDIZSÁR táblabírónak Pestvármegye októberi generális gyűlésén tartott beszéde, * mely önálló füzetben is megjelent.

Pongrácz nem beszél a kormány említett rendeletéről, hanem a kedvező alkalommal élve, fájdalmát fejezi ki a fölött, hogy a megyék ősi intézménye, működésében megbénítatott. Azután «hív jobbágyhoz illő engedelmességgel és egyenes szívűséggel» kinyilatkoztatja, hogy «a mostani egész manipuláció, mind ő felsége, mind az ország interessére nézve, nemcsak nem hasznos, de felette káros elannyira, hogy ha tovább is megmarad, mind politikum, mind kommisszariatikum, mind oekonomikum oly nagy konfuzióba fog jutni, hogy alig leszen aztán többé mód benne, a publikumot rendes lábra ismét állítani». Végül figyelmezteti a kormányt, hogy «ha ezután is szabad nem leszen a nemzetnek, azt, a mi a szíven van, alázatos remonstrációk által ő felsége kegyes színe eleibe vinni, a már is szerencsétlenül csirázni kezdett, mind a fejedelemnek, mind az országnak egyaránt mindenkor oly igen káros diffidenczia és idegenség mindkét részről gyökeret fog verni és mindig növekedni».

A következő évben az oppozíció rendkívüli népszerűségnek örvendett vezére, Nyitramegye volt főispánja, a lelkes FORGÁCH MIKLÓS gróf szállt síkra «*Patriotische Vorstellung an den Monarchen*» című iratában ** az önkény-uralom ellen.

* Ő felsége tulajdon rendeléséből 1787-dik esztendőben tartott generális gyűléseknek alkalmatosságával *Szent-miklósi és Ó-vári Pongrácz Boldizsár* Pest vármegyében octobernek negyedik napján a tekintetes státusokhoz való beszéde. 8-r., 8 lap.

** *Patriotische Vorstellung an den Monarchen in Betreff der*

Erről a röpiratról HORVÁTH MIHÁLY is említést tesz; * de összetéveszti egy másikkal, mely az 1789-diki török hadjárat alkalmából jelent meg s mely a hadjárat hátrányait fejtegeti, telve gyűlölettel az abszolút fejedelem iránt, ki — mint erős szarkazmussal írja — «szerencsés lesz az egész világot ellenségévé tenni», s «ki lemészároltatja ártatlan alattvalóit, hogy zsírköbök egy mécsét tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy».

Forgách a nemzet elvesztett szabadságát követeli vissza. Egyszerű, rövid szavakban, de annál határozottabban szól az uralkodóhoz. Szemére veti, hogy a nemzetet — meg nem érdemelve — szabadságától megrabolta. Pedig a Habsburg-Lothringeni ház sokat köszönhet a magyaroknak. Kétszer mondtak le a magyarok nagylelkűen ennek az uralkodó háznak a javára a szabad királyválasztás jogáról, Mária Terézia pedig nélkülök trónját vesztette volna el. Ha az uralkodó a nemzetet meg akarja ismét nyerni, adja vissza jogait. Különben csak azokra a kevesekre számíthat, kiket részint a szükség, részint a meggondolatlan nagyra-vágyás ösztönöz arra, hogy a hatalmat szolgálják.

Végül idézi MONTESQUIEU-nek a magyar nemességről írt következő szép és hatásos sorait: «Láttuk, hogyan zaklatta az osztrák kormány a magyar nemességet. Nem ismerte azt a kincset, a mit majd egykor feltalálанд benne. Pénzt keresett nála, holott pénze nem volt; nem látta meg a férfiakat, kikre támaszkodhatott. Mikor annyi fejedelem osztozkodni akart tartományain: birodalmának minden része úgy szólván mozdulatlanul és tehetetlenül összeom-

Wiederherstellung der vormaligen Regierungsform in Ungarn. Presburg, bey P. U. Mahler. 1788. 8-r., 8 lap.

* HORVÁTH: Magyarország. történelme. VII. 654.

lott, csupán csak ebben a nemességben volt élet, mely mindent elfelejtett, hogy harczba szállhasson s dicsőségének tartá, hogy meghalni és megbocsájtani tud.» *

A már régen kegyvesztett ellenzéki főúr semmiképen sem volt alkalmas a békítő szerepére; az uralkodóház bűneinek ily leplezetlen föltárásával pedig, még ha személyiségénél fogva képes lett volna is az uralkodó és a nemzet közt némi közeledést hozni létre, csak a keserűséget fokozta s gyűlöletet keltett a nemzetben uralkodója iránt és viszont. A hazafias föllobbanás hamisítatlan kitörése azonban a gyűlöleten kívül mást is eredményezhetett. Az uralkodót fölvilágosíthatta a felől, hogy alkotmányt sértő kormányzati rendszere sokáig nem lesz fenntartható.

Az, a mit a császár PÁLFFY kancellárnak e röpirat tárgyában intézett fölterjesztésére válaszolt, bármily nonchalance-al van is írva, nagyfokú ingerültséget árul el. A röpirat szerzőjét és nyomtatási helyét ugyanis gr. ZICHY KÁROLY országbíró kinyomozván,** a kancellár 1789. jun. 26-kán kelt fölterjesztésében azt tanácsolja a császárnak, hogy a pamflet példányai, melyek hihetőleg még a szerzőnél lesznek, koboztassanak el, maga Forgách pedig ÜRMÉNYI kir. biztos által a király nevében szigorúan dorgáltassék meg. Mire József azt feleli, hogy az irat terjesztése ne gátoltassék meg, a mint nem tiltatott be azoknak a műveknek a terjesztése sem, melyek csupán az ő személyét támadták meg és pedig még durvábban. Zichy gróf helyesen tette ugyan, — írja tovább a császár, — hogy az

* MONTESQUIEU: Esprit des lois. Liv. VIII. chap. 9.

** Nyomtatási helye nem *Lipcse*, mint HORVÁTH MIHÁLY írja; hanem *Pozsony*, s ha az országbíró a röpirat nyomtatási helyéül Lipcsét jelezte volna, tévedett.

ügyet szóba hozta; de szerecsent mosdatnának, ha e miatt Forgáchot megdorgálnák; ha pedig Forgách még nagyobb örültségre vetemednék, majd megmutatja ő neki, hol van az ő méltó helye.¹ Ez alatt a «hely» alatt bizonyosan a bolondok házát értette a császár, miután már egy dekrétumában Forgáchot «bolondnak» nyilvánította. Rajta is maradt a derék főúron ez a név, hogy «*dekretális bolond*», egész életében. Mikor Szabolcsvármegyében arról volt szó, hogy kit választhatnának nádornak, az egész vármegye azt mondta: «megelégszünk mi a dekretális bolonddal»,² értvén alatta Forgáchot.

Az ország ismerte Forgách fényes tehetségeit, szilárd jellemét és hazafiasságát, ennél fogva az utóbbinak, hivatalából való elmozdittatása után, egyáltalán nem kellett saját rehabilitálásáról gondoskodnia. Minthogy azonban a külföldet egyesek, például a leidai ujság levelezője, akként informálták, hogy Nyitramegye volt főispánja, mint egy megye adminisztrálására teljesen képtelen ember, sorsát méltán megérdemelte: nem végzett fölösleges munkát az a bécsi ember, ki egy regensburgi barátjához írt s nyomtatásban is közzétett levelében³ amaz igazságtalan vád ellenében Forgáchot védelmébe veszi s bebizonyítandó a külföld előtt, hogy Forgách mily fölvilágosodott, derék ember, közli a nevezett főúrnak egy 1779-ben kelt memorandumát, melyben kéri a királynőt, hogy engedje meg, miszerint olyan esetben, midőn a törvény a bűnösre halálbüntetést szab, a halálbüntetésnek fogságbüntetésre való átváltoztatásaért folyamodhassék a megyei ügyész a delinquens nevében.

¹ HORVÁTH M. i. m. VII. 654.

² DUGONICS ANDRÁS följegyzései. 28. l.

³ Schreiben eines Wienerers an seinen Freund in Regensburg. 1785. 8-r., 14 lap.

A mit a vármegyék napról-napra követelőbb hangon sürgettek, s a mit Forgách, mint a nemzet posztulátumát, oly merész hangon terjesztett a császár elé: az végre is bekövetkezett.

1790. jan. 28-kán bocsájtotta ki József amaz emlékezetes rendeletét, mely Budán önálló röpív alakjában is megjelent magyar nyelven,* s melyben az ország alkotmányának helyreállítására tesz kötelező ígéretet. Tudatja ebben a nemzettel abbeli elhatározását, hogy ha a háború súlyos terhétől megszabadul és ha saját megrongált egészsége helyreáll, a következő évben országgyűlést tart. Addig is — úgymond — meggyőződven a felől, hogy «ti (t. i. a magyarok) a régi kormányozás módját inkább akarjátok és csupán abban keresitek és lelhetitek szerencséiteket: az országot visszahelyezzük abba az állapotba, a melyben 1780-ban, trónralépésünk alkalmával találtuk». A megyéknek, szabad kir. városoknak régi törvényes hatalmukat visszaadta. A koronának Budára való szállíttatását elrendelte. Csak a türelmi parancsot és a jobbgyságra vonatkozó rendeleteit hagyta továbbra is érvényben.

A dolgok ilyenén fordulata örömmel és meglelégedéssel töltötte el a nemzetet. A közmelelégedést fejezi ki a többi közt «egy hazáját szerető hív poéta», RAJNIS JÓZSEF «*lantos verse*»,** melyben előbb szemrehányást tesz a nemzetnek, hogy

* Budán. Nyomt. Landerer Katalin özvegyének betűivel. 4-r., 4 lap.

** Lantos vers. Mellyet egy hazáját szerető hív poéta szerzett, midőn a felséges második József tsászár a ditsó magyar nemzetnek a királyi szent koronát, és a régi szabadságot vissza adta. Nyomt. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. — Hogy szerzője RAJNIS JÓZSEF, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar könyvesház. 1803. 176. 1

«Sokan megunták a haza szépeit,
Külsőt kerestek; s hogy ha mi magzatot
Nemzettek, annak szoptatását,
S a nevelést idegenre bízták.

Úgy szép hazánkban széllyel halmozott
A korcsosított új magyarok neme.
Hogy nem magyar vér, megmutatta
Termete, nyelve, ruhája, szíve.»

Majd a lelkesedés hangján jelzi Rajnis, hogy :

«Im a szabadságot magával
Visszahozá koronánk hazánkba.»

Hasonló szellemben van írva az a német vers is, mely
«*Die Herstellung der Freyheit im Königreich Ungarn*»
hangzatos cím alatt * látott napvilágot. A német költő
üdvözli Józsefet, hogy a nemzetre súlyos teherként nehe-
zedő rendeleteit visszavonta, melyek úgy is csak félig-meddig
hajtottak végre, mert minden hazafi visszatetszését idéz-
ték elő.

József az által, hogy rendeleteit egy tollvonással hatá-
lyon kívül helyezte, kormányzatának meddőségét saját
maga dokumentálta. De azért nagy elfogultság és szűklát-
körűség lenne azt állítani, hogy József uralkodásának tíz
éve, mint tíz meddő év, átugorható a históriában a nél-
kül, hogy a történeti események egymásutánja megsza-
kadna s a nélkül, hogy a Mária Terézia és a József után
következő II. Lipót uralkodása közt hézag állna elő. József
kísérletei, ha nem sikerültek is, a politikai és társadalmi

* Die Herstellung der Freyheit im Königreich Ungarn. Nach
dem Edikt vom 28. Jänner 1790. Gedruckt bey Franz Patzko,
1790. 8-r., 14 lap.

élet csakhamar bekövetkezett megújódását tették lehetővé. Ebből a szempontból tehát, vagyis a haladás érdekében okvetlenül szükség volt rájuk.

A politikai irodalomnak József reformjai által provokált s a fennebbiekben bemutatott termékei hasonló megítélés alá esnek. Az irodalmi művek által forgalomba hozott eszmék nem találtak ugyan fogékony talajra a kortársak körében; de bizonyára döntő befolyással voltak a jövő fejleményeire. A József-féle felvilágosodás irodalmi bajnokai, bármily egyoldalú és túlzó is volt különben egynémelyikük, a haladás útját egyengették, úgy hogy utódaik a töretlen út nehézségeivel nem levén többé kénytelenek küzködni, annál biztosabb sikerrel vehettek részt a nemzet anyagi és szellemi regenerálásának nagy művében.

II. LIPÓT KORA.

Az a nagy átalakulás — írja HORVÁTH MIHÁLY, — melyen a francia forradalom vérkeresztsége az emberi szellemet, állami és társadalmi viszonyaiban egyaránt, átvezette, Magyarországot sem hagyta érintetlenül; kivált miután ezen átalakulás épen azon időben kezdődött, midőn a II. József jószándékú, de erőszakos reformjai a nemzeti életet minden viszonyaiban oly hatalmasan megrázkódtatták. A haladási, átalakulási vágy, a hosszú mozdulatlanság után, már az 1790/1-ki országgyűlés bizottságainak reformterveiben meglepő erővel nyilatkozik.*

Azok a reform-tervek azonban igenis mérsékeltek. Meglátszik rajtuk, hogy az ország vezetésére hivatott alkotmányos tényezők, saját érdekeik által mintegy korlátozva voltak mélyebbre ható reformok kezdeményezésében. Az uralkodónak a francia forradalom által proklamált nagy elvek elől nem lehetett magát és népét elzárnia; de sokkal közelebbről érintették azok a fejedelem hatalmi körét, semhogy meg ne kísérelt volna mindent lehető ellensúlyozásukra.

II. Lipót helyzetét, elődjének, II. Józsefnek politikája még inkább megnehezíté. A József-féle fölvilágosodás a francia forradalmi eszmék megfogamzását nagy mértékben elősegítette. II. Lipótnak tehát minden gondja abban összpontosult, hogy a forrongó eszméknek gátat vessen, de úgy, hogy azért a szabadabb szellem ellenségének ne tűnjék fel.

* HORVÁTH M.: Huszonöt év Magyarorsz. történelméből. I. 3.

Sok mérsékletre, tapintatra volt szüksége, hogy ezt a tojástánczot végigjárhassa.

A törvényhozás másik tényezője, a nemesség, hasonlóképen féltette a maga előjogait s ezért volt óvatos a reformokban. Az országgyűlésen többségben volt az a párt, mely a demokratikus egyenlőségről hallani sem akart, úgy hogy hiábavaló volt minden erőlködése a másik párttöredéknek, mely József nyomdokain haladva s a francia forradalom szellemétől ha nem is áthatva, de némileg legalább érintve, a demokrácia megvalósítása céljából a néposztályok közt fennállott válaszfalak ledöntésén fáradozott.

Mind a mellett nagy tévedés lenne az 1790/1-diki országgyűlés reformjait kicsinylenünk.

A közgazdaság kerete maradt ugyan a régi; de e kereten belül kezdetét veszi a közgazdasági viszonyok modern elvek szerint való rendezése. A jobbágyságot nem törölték el; de kimondták a jobbágy szabad költözködési jogát; az úrbéri választmány meg épen az örökös jobbágyság eltörlését hozta javaslatba. Hogy Magyarország első sorban földmivelő állam s hogy ennél fogva a földművelés érdekei előmozdítására kell a fősúlyt fektetni, ezzel a felfogással az 1791-diki országgyűlés sem szakított; de a mellett sürgette a műipar és kereskedelem előmozdítását is, s az 1791-iki kereskedelmi választmány például a külföldről bejövő iparosokat 15 évi, az adóbizottság pedig 24 évi adómentességben kívánta részesíteni; a kereskedelem fejlesztése céljából viszont a kiviteli tilalmak megszüntetését s a behozatal könnyítését kívánták.

A régialkotmányon sem történt valami lényeges változás; de az által, hogy az alkotmánysérelmek részben orvosoltattak s azoknak jövőre való ismétlődését megakadályozandó, alkotmánybiztosítékokról gondoskodtak, illetőleg az ezekre

vonatkozó régi törvényeket fölelevenítették: a modern konstitucionalizmus kifejlődését készítették mintegy elő.

A közgazdaság és az alkotmány átalakítására irányuló eme törekvések természetesen nagy izgalomba hozták a nemzetet. Az országgyűlésen ép úgy, mint különösen a megyékben, élénk eszmecsere indult meg. A francia forradalom jelszavát többen hangoztatják. Maga a személynök is egyik előterjesztésében a jobbágyok szabadságát az emberiség jogára alapítja. A *droit de l'homme*-ot a magyar országgyűlés termében is emlegetni kezdik.

A küzdelem kezdetben igen heves volt, s a trónra nézve veszedelmesnek mutatkozott. Pestmegye kijelentette, hogy miután József császár az alkotmányt eltörlé: a pragmatika szankció is érvényét veszti, ennél fogva a nemzetre a királyválasztás joga visszaszállt.

De ép az efféle túlzások tették óvatossá Lipótot. Tartózkodott minden olyan lépéstől, mely a szenvedélyek mesteres elfojtásával a közéletlenséget csak fokozta volna. Sem a megyéket, sem az országgyűlést nem akadályozta véleményök szabad nyilvánításában. S miután tisztába jött a közkívánalmakkal, engedelkenysége által sikerült a kedélyeket lecsillapítania. Megkoronáztatta magát, az országgyűlést összehívta türelemmel szemlélte a reform-munkálatokat, melyeknek eredményéről a fennebbiekben elmondtuk nézeteinket.

Minthogy az országgyűlésnek és a megyéknek meg volt engedve szabadon nyilatkozniok a fennforgó kérdésekben: II. Lipót a sajtó irányában sem tartotta szükségesnek szigorúbb rendszabályok életbeléptetését, hanem némi módosítással fenntartotta a József-féle sajtórendeletet.

A mit azonban az uralkodó nem tett meg, megtette az országgyűlés. Ezt a kort ép az teszi nevezetessé, hogy míg eddig a sajtó csak felsőbb rendeletek által, tehát a nemzet

hozzájárulása és beleegyezése nélkül volt korlátozva: most a törvényhozás is jónak látta a sajtószabadság megszorítását. Igaz, hogy e megszorítás nem volt általános s csak a protestánsokat érte; de végre is az a dolog lényegére nézve nem határoz s tökéletesen elegendő ama, különben jeles közjogi írónk¹ megczáfolására, kinek állítása szerint «hazai törvényeink a sajtót bilincsekbe sohasem verték».²

Az 179⁰/1: 26. törvényczikk 5. §-ának utolsó pontja szerint a protestánsok «mind szymbolikus, mind hittani s az ájtatosság gyakorlatára tartozó könyveiket a maguk által rendelendő s a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő, hitvallásukbeli saját cenzorok felügyelete alatt szabadon kinyomathatni az alatt a föltétel alatt felszabadíttatnak, hogy ezen könyvekbe a katholika vallás ellen semmi gúny vagy sértés ne iktattassék, eme gúnyok és sértések iránt a kinyomatás alá bocsájtókra hárulván a felelősség terhe; a királyi rendelkezés, hogy az ujonnan nyomtatott könyvekből a kir. helytartó-tanács útján három példány mindig felterjesztessék ő felségének, ezekre a könyvekre is kiterjesztetvén».³

¹ Dr. KORBULY IMRE: Magyarország közjoga. II. kiadás. 262. l.

² Ld. BALLAGI GÉZA értekezését a *Nemzeti Hirlap* 1875. szept. 27. és 28. számaiban.

³ Az eredeti szöveg így hangzik: Libros porro tam symbolicos, quam theologicos et ad pietatis exercitium spectantes, sub inspectione peculiarium per ipsos constituendorum, ac consilio regio nominetenus referendorum censorum suæ confessionis libere typis excudi facere, ea tamen lege admittantur, ut nulla in religionem catholicam scommata, vel sarcasmi libris his inserantur, onere responsionis quoad eadem scommata vel sarcasmos imprimi admittentes mansuro; ordinatione item regia, ut librorum novius excusorum tria semper exemplaria via regii locumtenentialis consilii suæ majestati submittantur, ad hos etiam libros extensa.

Ezt a §-t, a törvény tárgyalásakor, méltánytalannak találták ugyan a prot. rendek s a jun. 22-én országgyűlés elé terjesztett javaslatukban a többi közt amaz óhajtasukat ki is fejezték, hogy szabadságukban álljon iskolai könyveiket, valamint hitvallásuk szymbolikus és hittani könyveit s az ájtatosság gyakorlására tartozókat minden könyvvizsgálat nélkül kinyomtatni; de ez a kívánságuk nem hallgattatott meg s az említett § a fennebbi szövegezés szerint fogadtatott el.¹

A katolikus rendek javaslata, — mint a törvény szövegéből látható, — szintén módosított. Ők nevezetesen azt javasolták, hogy a protestánsok, fent elősorolt könyveiket, gondnokaik és szuperintendenseik felügyelete alatt minden további könyvvizsgálat nélkül kinyomathassák, azon föltétel alatt, hogy ezen könyvekben a római kath. vallás ellen semmi sértés és boszantás ne legyen, s e tárgyban a felelet terhét a gondnokok és szuperintendensek, kik az ily nyomtatványok rendezői voltak, magokra vegyék, mi végett azok, kik a kinyomtatást megengedték, a könyv elején mindig meg legyenek nevezve.²

Mindenesetre különös, hogy ugyanaz az országgyűlés, mely, mint az az 1790°/1: 15. törvényczikkből is kiténik, a sajtószabadság általános elveinek («systema generalium principiorum libertatis preli») megállapítását is feladatául tűzte ki a regnikoláris deputácziónak,³ — a sajtószabadsággal merőben ellenkező ily törvényt képes volt alkotni.

¹ IRÍNYI: Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 33. l.

² U. o. 42. l.

³ A törvényben foglalt utasítás így hangzik: *Deputatio regnicolaris systema generalium principiorum . . . libertatis preli elaboratura ac tandem opus tale comitiis regni post revisionem et*

A protestánsok iránti bizalmatlanság, úgy látszik, még mindig nagyobb volt, semhogy azt a sajtószabadság kedvéért le tudta volna az országgyűlési többség magában küzdeni. Az uralkodó vallásnak védelemre volt szüksége a protestáns sajtóval szemben. S az idézett törvény gondoskodik is a kellő védelemről, a nélkül, hogy az osztó igazságnak eleget tenne. Féket vet a prot. írók tollára s ugyanakkor nem gondoskodik a katolikus írók szabadságának olyatén megszorításáról, hogy azzal a többi felekezet rovására vissza ne éljenek.

A protestánsok azonban a rajtok elkövetett injuria daczára sem mulasztották el a vallásügyi törvény 5. §-ának pontos végrehajtása iránt a szükséges intézkedéseket megtenni.

Az 1791-ben tartott protestáns zsinat 107-dik kánonja ugyanis a következőket rendeli: 1. Minthogy a szymbolikus könyvek, melyek szerint mind a két evangéliumi vallástétel Magyarországon bevétellett, vizsgálat alá többé nem tartoznak: azoknak újra nyomtatásában az leendő egyedüli tisztök a könyvvizsgálóknak, hogy minden változtatás nélkül nyomassanak. 2. Más theologiai és a kegyesség gyakorlatát illető könyvekben, a becsület és illedelem szabályai valamint magok a szerzők által szüntelen szem előtt tartandók, úgy a könyvvizsgálók legnagyobb gondot fordítsanak arra, hogy azokba soha a római katholika, vagy más, az országba bevett bármely keresztyén vallás ellen oly gyalázó vagy gúnyos kifejezések ne iktattassanak, melyek által az boszantó megvetésnek, fanyar vagy pajzán kigúnyolásnak tétetnék ki; ide értve az újabb szymbolikus

approbationem in leges regni referendum præsentatura salvis juribus regiis denominetur.

könyvek eleibe vagy utána bocsátandó minden előbeszédet, jegyzeteket vagy más toldalékokat is.*

A magyar sajtótörvényhozás történetében az 1790¹: 26. törvénycikkén kívül ugyanebből az időből nevezetes még az erdélyi 1791-diki vallási törvény is, illetőleg ennek 56-dik artikulusa, mint a melyben hallgatólag ugyan, de szintén elismertetik a cenzura.

Ez az artikus így hangzik: Minden bevett vallásnak úgy szymbolikus, mint egyéb theologiai, vallásos könyveit kinyomatni szabad lesz a nélkül, hogy egyik vallás a másira befolyást gyakoroljon, *nem is lesznek az olynemű vallásos könyvek a könyvvizsgáló-bizottság vizsgálatának alávetve*, hanem az azok feletti teljes felügyelet az egyes vallásfelekezetek püspökeit, illetőleg konzisztóriumait illeti, azzal a világos kikötéssel azonban, hogy a könyvekben sértések vagy gúnyolódások valamelyik bevett vallás hátrányára, azoknak, a kiket illet, súlyos felelőssége alatt, meg ne engedtéssék.**

«A vallásos könyvek nem lesznek a könyvvizsgáló-bizottság vizsgálatának alávetve», — a törvény eme szavainak egyéb értelme nem lehet, mint az, hogy van tehát cenzura, mely alól csupán a vallásos könyvek vétetnek ki.

* Az 1791-ben Budán tartott nemzeti zsinaton hozott egyházi kánonok, a *Sárospataki Füzetek*-ben, 1860. évf. 53. sk. 1.

** Az eredeti szöveg: *Libros religiosos tam symbolicos, quam theologicos, cujusvis religionis receptæ, absque influxu unius religionis in alteram imprimi facere liberum erit, neque hujusmodi libri religiosi revisioni commissionis librorum censoriæ obnoxii erunt, verum plenaria super his inspectio episcopis et respective consistoriis singularum religionum relinquitur, ea tamen cum expressa cautela, ne libris scommata, vel sarcasmi in derogamen alicujus religionis receptæ sub gravi illorum, quorum intererit, responsabilitate inseri admittantur.*

Már a fennebb idézett magyarországi vallásügyi törvényben is ki van ez impliczite fejezve, midőn a protestánsok «saját» cenzorairól tétetik benne említés s ezzel mintegy elismeretik, hogy vannak ezeken a «saját» cenzorokon kívül még egyéb könyvvizsgálók is. Úgy de itt sok függ attól, ki hogyan magyarázza a törvény szavait. Míg ellenben az erdélyi idézett artikulusz kizár minden magyarázatot, midőn a könyvvizsgáló-bizottságról világosan említést tesz a nélkül, hogy annak jogosultságát megtámadná, sőt gondoskodik róla, hogy e bizottság még a püspökökben és a konzisztóriumokban társakat kapjon maga mellé. Az erdélyi törvény annyiban viszont szabadelvűbb a magyarországinál, a meny nyiben a sajtóvétségek közt nem tesz különbséget s egyformán vétkesnek nyilvánítja a sértőt, bármely bevett felekezeti tagja legyen.

Hogy e korban általában mily téves volt a közfelfogás a sajtószabadságot illetőleg, erre érdekes világot vet az idézett törvényeken kívül az országgyűlésen a tiszai kerület által javaslatba hozott, de a többség által el nem fogadott inaugurale diploma 24-dik pontja is, mely így hangzik :

«Egy szabad nemzet teljes szabadságához tartozik az is, hogy gondolatait szabadon nyilváníthassa s hogy minden, a mi törvény által tiltva nincs, zavartalanul érvényesülhessen. Ennélfogva az isten, a vallás, a király, az ország fenségisége és jogai ellen írt féktelen művek s fajtalan könyvek kivételével, Magyarországon *korlátlan* sajtószabadság álljon fenn, s a könyvvizsgáló hivatalok ne a király, hanem az ország által töltsenek be».*

* Az eredeti szöveg így hangzik : Ad plenam liberarum nationum libertatem pertinet, ut libera earum cogitandi ratio juris publici fiat, libertasque nationis id etiam exigit, ut quod lege non vetatur, libere vigere possit; quapropter exclusis licentiosis

Az ország vagyis az országgyűlés által választott könyvvizsgálók felügyelete alatt álló szabad sajtó, — ez volt tehát a sajtószabadság amaz eszményképe, melyet az 1790/1-diki országgyűlés tagjainak egyrésze alkotott magának. Gondolatait mindenki szabadon nyilváníthatja; de csak abban az esetben, ha gondolatai a könyvvizsgáló ítélete szerint se az istent, se a vallást, se a királyt, se az országot, se a jóerkölcsöt nem sértik, — ez az a fából csinált vaskarika, melylyel a tiszai kerület követi a sajtót szabaddá vélték tehetni a nélkül, hogy az író a cenzura gyámsága alól feloldották volna. Ehez hasonló volt sok tekintetben SZLUHA GYÖRGY paulinus felfogása is, ki egy röpiratában * szintén kijelenti, hogy a sajtónak szabadnak kell lenni; az államot, a királyt és a vallást érintő könyveket azonban kinyomatásuk előtt vagy a helytartó-tanács, vagy a megyék deputátusainak revíziója alá kell terjeszteni.**

Minthogy pedig a sajtószabadságra nézve a legnagyobb fogalomzavar uralkodott még a nemzet irányadó köreiben is: nem csuda, ha a szabadabb intézményektől különben is idegenkedő megyei nemesség fölhatalmazva érezte magát egyes esetekben a gondolatnyilvánítás jogát önhatalmúlag nullifikálni. Volt rá példa, hogy maga a vármegye cenzorkodott s jaj volt annak a könyvnek vagy nyomtat-

contra Deum, religionem, principem regni, item majestatem et jura provincialia, non secus et obscenis libris præli libertas plena in Hungaria tribuetur, censoresque praeli non per regem sed per regnum constituentur.

* *Puncta, et animadversiones, pro rei litterariæ per inclitum regnum Hungariæ, partesque eidem adnexas emendatione, et meliori scholarum catholicarum institutione patriæ patribus oblata* a GEORGIO SZLUHA p. p. p. Budæ, 1790. 8-r., 67 lap.

** I. m. 67. l.

ványnak, melynek tartalmán a vármegye urai megbotránkoztak.

Ilyen nyomtatvány volt például SAUER KAJETÁN és KENDE LÁSZLÓ, nagyváradai káptalani követek 1790. szept. 27-kéről kelt *emlékirata*,* melyben tiltakoznak a nagyváradai káptalan tulajdonát képező Bagamér, Mike-Pércs, Harsány és Tépe községeknek a Hajdúsághoz való visszakapcsolása ellen. Tiltakozásukra az adott alkalmat, hogy Biharmegye egyik követe az országgyűlésen, utasításához képest, szóba hozta, hogy a vármegye területén tizenöt olyan község van, melyek az erdélyi Approbata Constitutionók által hajdú-községeknek neveztetnek, ezek közül tíz Eszterházy hercegi tulajdon, egy a gör. kath. püspökség és négy a nagyváradai káptalan tulajdona; kívánatos volna ennél fogva, ha az országgyűlés az említett községek jogait, hovatartozandóságát megállapítaná és szabályozná.

Biharvármegye rendei a helyett, hogy a Sauer és Kende emlékiratában foglaltak megczáfolását kísérlették volna meg: a kérdéses emlékirat megégettetését rendelték el. Az emlékiratnak a nemzeti muzeum birtokában levő példányára** egykorú kéz ezt írta: «Exustus fuit manu zingari

* Capituli cathedralis ecclesiae Varadinensis r. l. demissum memoriale ad excelsos proceres, et ii. ss. et oo. regni Hungariae contra quatuor possessionum capitularium Bagamér, Mike-Pirts, Harsány, et Tépe sui ad praetensum statum Hajdonicalem repositionem petentium iteratas instantias per antelati capituli ablegatos comitem CAJETANUM SAUER electum episcopum Arbensem, ac praepositum majorem, et LADISLAUM KENDE DE KÖLTSE, praepositum minorem et archidiaconum cathedralem sub comitiis anni MDCCLXXI (sajtóhiba, olvasd: 1790.) praesentatum. Pestini, Budae ac Cassoviae, in bibliopoliis Ign. Ant. de Strohmayer. 8-r., 51 lap.

** 8-r. Hung. h. 2755.

iste libellus ex determinatione cottus Bihariensis, 1790.» (Ez a könyv cigány-kézzel égettetett meg Biharmegye határozatából 1790-ben.)

Ily viszonyok közt, midőn a megyék könyveket égettettek meg, midőn még a törvényhozás se volt képes kibontakozni a cenzura szellemölő békóiból, holott az országgyűlésen a többség fogékony volt a szabadabb eszmék iránt: hogy lehetett volna a sajtóval szemben liberálisabb magatartást várni azoktól, kik a szabad sajtónak elvi ellenségei valának.

Az országgyűlésen nyilvánított nézetek, valamint a törvényhozásnak a sajtóra vonatkozó pozitív intézkedései, méltán fölbátoríthatták VAJKOVICS IMRÉ-t, a pozsonyi volt jezsuita-könyvvizsgálót, a későbbi kalocsai kanonokot és címzetes püspököt, hogy a cenzuráról még Mária Terézia korában írt, merőben illiberális disszertációit 1791-ben közrebocsássa, saját nyilatkozata szerint, egyenesen abból a czélból, hogy a publiko-politikai országos választmány működését megkönnyítse.

Egyik értekezésének tárgyát a könyvek vizsgálatára vonatkozó fejedelmi jog képezi.* Nemcsak elismeri, de igazolni is igyekszik ezt a felségjogot, melyre, szerinte, úgy az állam, mint az egyház érdekében szükség van. Az államfő, eme jogára támaszkodva tehet csupán eleget ama kötelességének, melyet nem az egyház, hanem az isten rótt reá, hogy t. i. megvédelmezze az egyházat ellenségeitől s ugyanakkor biztosítsa az állam békességét.

* Dissertatio. De potestate principium sæcularium in censuram librorum. Conscripta ab EMERICO VAJKOVICS, electo episcopo Almisiensi, et præposito majore ac canonico Colocensi, nec non regio librorum censore emerito. Colocæ. Impressit Fr. Frid. Neuner e. s. p. 1791. 8-r., VIII + 56 lap.

A könyvvizsgálat szükségességét, szerinte, a legrégibb időktől úgy egyházi, mint világi részről elismerték. XIV. BENEDEK pápa például világosan kimondta, hogy az államfőnek joga van minden államellenes irányú művet betiltani. Sőt már PLATO is sürgette, hogy minden könyv, mielőtt a közhasználatnak átadatnék, vizsgáltassék meg ahoz értő bölcsek férfiak által. PROTAGORAS könyveit, mivel azok kételeyeket tartalmaztak az istenek lételére vonatkozólag, Athenben a piacon nyilvánosan megégették, s CICERO «*De natura Deorum*» című műve is alig került ki ezt a sorsot. AUGUSTUS hasonlóképen eltiltá bizonyos könyvek olvasását, pl. ismerjük egy ilyen tilalmát OVIDIUS «*De arte Amandi*» művére vonatkozólag.

Majd áttér a szerző annak a veszedelemnek az ecsetelésére, mely az emberiséget a túlságos szabadsággal felruházott nyomdászat részéről fenyegeti. A nyomdákat úgy mutatja be, mint a Cyclopsok barlangjait és műhelyeit, melyekben az isten és az ég elleni fegyverek kovácsoltatnak szakadatlanul. A sajtó mételyezte meg a világot HOBBS, TOLANDIUS, SPINOZA, BAELIUS (Bayle) s több más gonosz szándékú író műveivel. Maga LUTHER is szükségesnek tartotta, hogy JUVENALIS, MARTIALIS, CATULLUS s VERGILIUS ocsmányságokkal telt műveit minden házból, de különösen az iskolákból tiltsák ki, a mint hogy az említett költők verseit HIERONYMUS hasonlóképen «az ördög eledelének» nyilvánította.

Mind ezeknek alapján Vajkovics megkívánja az államfőtől, hogy a nyomdászok ellen a legszigorúbb intézkedéseket léptesse életbe. A cenzurával megbízhat ugyan, szerinte, az államfő világiakat is; de akár világiak, akár egyháziak gyakorolják azt, az egyház szándéka szerint kell eljárniok. A cenzura szervezetét és proceduráját illetőleg

mintául ajánlja elfogadni a pozsonyi cenzurát, melylyel ép ezért tüzetesen foglalkozik.

Hangsúlyozza azonban, hogy az állami cenzura mellett helye van az egyházi cenzurának is. Egyházi cenzorok a püspökök, kik mint ilyenek Krisztus helytartójától és nem az uralkodótól nyerik hatalmukat s a Rómában megállapított szabályok szerint járnak el. Az ő feladatuk az eretnek tanok üldözése. S ebbeli kötelességök teljesítésében Magyarországon még a bécsi és linczi békeszerződések sem gátolják őket, mert az említett szerződések rájuk nézve nem kötelezők. (!) Okoskodása e tekintetben ugyanaz, a mi több más katolikus író művében is előfordul, de a mi alapjában elhibázott. Azt mondja t. i., — a mi ellen 1791-ben BATTHYÁNY ALAJOS gróf a vallásügyi törvény tárgyalása alkalmával tartott s alább ismertetett beszédében erőlyesen tiltakozik, — hogy csak az a törvény bír közkötelező erővel, melyhez mind a négy rend hozzájárul. Mint-hogy pedig — úgymond — a klérus a bécsi és linczi békeszerződések becikkelyezése ellen tiltakozott: azok törvényeknek nem tekinthetők.

Az egyházi cenzura hatáskörét Vajkovics korlátozandónak véli oly módon, hogy csupán ama könyvek vizsgálatával kívánja azt megbízni, melyek az állami cenzura által nem approbáltattak; a melyeket ellenben a király, türelmi jogánál fogva engedélyezett, azoknak kinyomatását és terjesztését az egyházi cenzura a királyi méltóság iránti köteles hódolatnál fogva — az ő véleménye szerint — nem akadályozhatja meg.

Megemlítjük még, hogy a szerző a katolikus nyomdászokat el akarja tiltani az akatholikus művek nyomtatásától és pedig a Bulla cœnæ-ra hivatkozva, mely ha nem érvényes is Magyarországon, a mennyiben a benne foglalt

egyházi fenyítékek nem alkalmazhatók, de különben az említett bulla által tiltott cselekvényektől minden jó katolikusnak tartózkodnia kell.

S hogy az akatholikus tanoknak más úton való terjedése is lehetőleg megakadályoztassék, Vajkovics a protestáns nyomdákra és sajtótermékekre nézve szintén korlátozó rendszabályok foganatosítását sürgeti. Így nevezetesen csupán annyit koncedál, hogy a protestánsok — az általuk kicsikart (!) szabad vallásgyakorlatból folyólag — liturgikus és dogmatikus könyveiket közrebocsáthatják és pedig csak az alatt a föltétel alatt, hogy először ezek a könyvek katolikusok kezébe nem jutnak, másodszor, hogy azokban az ágostai és helvét hitvallástól eltérő tanok nem foglaltatnak; tudományos művek kiadásától ellenben a protestánsoknak tartózkodniok kell annyival is inkább, mert a tudományos ismeretek sokkal jobban és alaposabban megszerezhetők a katolikus írók műveiből.

Mária Terézia cenzora, — mint az előadottakból látható, — a könyvvizsgálatot a katholicizmus védelmi eszközének tekinti. Annak tekintette azt maga a királynő is. Úgy hogy Vajkovics csak föllevenítette a cenzurára vonatkozólag azokat az irányelveket, melyeket instrukcióképen mások szabtak hajdan ő elébe s melyeket cenzori működése alatt mind ő, mind pozsonyi kollegái híven követtek.

A róm. kath. egyház könyvvizsgálati jogára vonatkozólag pedig magának az egyháznak felfogását tolmácsolja abban a másik értekezésében, melyet külön e tárgyról írt.*

* Decas dissertationum ecclesiastico-politicarum de censoria librorum disciplina, secundum seriem temporum ad annum usque 1767. perducta, eodemque etiam conscripta. Quarum duabus postremis jam nuper typo datis, nunc prima quoque addita est ab

Alapeszméje az, hogy a pápának és a püspököknek legszentebb kötelességök a vallás tanainak tisztaságát megőrizni. Hogy e kötelességöknek eleget tehessenek, teljhatalommal ruháztattak fel s teljhatalmukból folyólag a hamis tanokat hirdető könyveket betilthatják. Ezt a felfogást igazolandó, idézi BARONIUS-t, ki megmondta, hogy hiába fárad az egyház az eretnekek kiirtásán s a nemesebb erkölcsök terjesztésén, ha a tévedések és bűnök forrását be nem dugják; idéz továbbá egyes helyeket az Apostolok Cselekedeteiből, PÁL apostol leveleiből s az egyházi atyák irataiból; valamint idézi a zsinatoknak a kártékony könyvek eltiltására vonatkozó dekrétumait.

Majd igyekszik megczáfolni azokat az írókat, kik — mint FLEURY, PETRUS SVAVUS, VAN ESPEN, PETRUS GIANNI — azt állítják, hogy az egyháznak a könyveket és kéziratokat illetőleg nem terjed tovább a jogköre, mint hogy megkülönbözteti és elválasztja a jóktól a roszakat s hogy elítéli az olyan műveket, melyek a természeti jogokkal ellenkező tanokat hirdetnek.

Végül, hogy annál nagyobb nyomatékot adjon szavainak s hogy történetileg is igazolja az egyházi cenzurát, megnevezi azokat a pápákat, kik LEÓ-tól (443) kezdve a veszedelmes könyvek megégetésének jogát tényleg gyakorolták, sőt konstatálja, hogy ezzel a joggal nemcsak az első római püspökök, de egyes bölcsek férfiak is éltek, mint pl. EPIPHANIUS és THEOPHILUS.

Vajkovics azonban, hogy az egyházi könyvvizsgálat nagyfontosságú missziójára nézve minden kételyt eloszlas-

EMERICO VAJKOVICS electo episcopo Almisiensi, et præposito maj. ac canonico m. e. Colocensis, nec non regio librorum censore emerito. Pestini, typis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút, 1791. 8-r., 48 lap.

son s hogy azt annál világosabban körvonalozza, még egy értekezést írt és tett közzé a libertinizmusról s a libertinus szellemű könyvekről.*

A libertinizmust tekintette ő is a katolikus egyház legveszedelmesebb ellenségének; hogy az ő saját szavaival éljünk, — ez az a «hétfejű hydra», melytől az egyházat meg kell szabadítani. Méltán megvárhatták tehát tőle, hogy mutassa be színről-színre ezt az ellenséget, melyet se nem a tudomány fegyverével, se nem karddal, hanem cenzori pennával kellett elnémítani.

A libertinizmusnak hét válfaját különbözteti meg. Így pl. egyik válfaja az indifferentizmus, egy másik az az irány, mely a pantheizmust, atheizmust, empirizmust nem helyesli ugyan, de el sem ítéli; egy harmadik, — és ez a legveszedelmesebb, — mely a keresztyénség alapelvei és mellékes tanai közt különbséget tévén, azt hirdeti, hogy a keresztségben mindenki egyaránt üdvözülni, tehát a protestáns valóság ép oly üdvözítő, mint a katolikus.

Ezek, szerinte, ama veszedelmes tanok, melyek XIII. KELEMEN pápát arra indították, hogy Mária Teréziát fölszólítsa az istentelen könyvek elnyomására. S a nagy királynő, — hogy egyúttal az atyja, I. Lipót emlékéhez tapadt szégyenfoltot is letörölje, kire BROWN EDE utazó ráfogta, hogy a «*Religio Medici*» című libertinus munka kedvenc olvasmánya volt, — az indifferentizmus ellen csakugyan kiadta amaz ismeretes intimátumát, melyben szigorúan

* Dissertatio de censura librorum perniciosorum, ac specialiter libertinismo infectorum, anno 1767. conscripta nunc vero sine omni mutatione edita: ab EMERICO VAJKOVICS, electo episcopo Almisiensi, et præposito majore, ac canonico m. e. Colocensis, nec non regio librorum censore emerito. Colocæ, impressit Fr. Frid. Neuner e s. p. 1791. 8-r., XIX + 33 lap.

eltiltja az olyan könyvek terjesztését, melyek a r. kath. vallástól való elpártolásra izgatják a közönséget.

Mind a XIII. Kelemen konstitúcióját, mind Mária Terézia intimátumát a szerző egész terjedelmében közzé teszi.

A fennebbi értekezések kiegészítéseül s a cenzorok tájékoztatásául 1795-ben ugyancsak Vajkovics összegyűjtötte és kiadta még az egyháznak az eretnek és hamis tanokra vonatkozó, különböző időben hozott szentenciáit is.*

A mily kevés, sőt semmi hasznát se vette az 1791-diki publiko-politikai országos választmány Vajkovics fennebbi értekezéseinek: ép annyira hézagot pótolott volt ez az utóbbi lexikon abban a korban, midőn a cenzura ismét egész erővel hozzálátott a szabadabb eszmékkal szaturált levegő megtisztításához.

Valódi hangyaszorgalommal gyűjtötte össze és szedte abéce rendbe Vajkovics az u. n. «*propositionum damnatarum*»-okat, és pedig egyenesen abból a célból, hogy a kárhoztatás vagy tilalom alá eső könyvek rengetegében az azokban foglalt tételek megbirálásánál pozitív határozatokra hivatkozhasanak az illető cenzorok. Hasonczélú művek jelentek meg már korábban is, például VIVA, CARDENAS, DUARTE művei; de azok részint töredékek voltak, részint pedig valóságos theologiai értekezések módjára levén kidolgozva, kevésbé voltak áttekinthetők.

Vajkovicsnak 1791-ben közrebocsájtott értekezései nem

* De censoria librorum disciplina libri duo conscripti ab EMERICO VAJKOVICS s. j. sacerdote, et librorum revisore regio Posonii: 1767. qui subinde ab eodem jam episcopo Alnisiensi nec non canonico, et præposito majore m. e. Colocen. congruis annotationibus illustrati annis superioribus parte aliqua in lucem prodiverunt. Colocæ, typis scholarum piarum. (1795.) 8-r., 262 számozatlan lap.

találtak viszhangra. Igaz ugyan, hogy abban a korban még a vármegyék egynémelyike repræzentációjában sérelmesnek deklarálta József kormányának szabadelvűségét a sajtóval szemben; így *Komáromvármegye* rendei 1790. febr. 10-kén kelt feliratukban a gravamenek közé sorozták, hogy az obscén és a nemzet jogait sértő könyvek kinyomatását (melyek közé számítható GROSSINGER munkája a magyar közjogról és az «*Ignoti nulla cupido*» című értekezés, melyek a polgárok elméjének megvesztegetésére és hamis elvek terjesztésére szolgálnak) megengedték; * *Nyitra vármegye* pedig országos törvényekre hivatkozva az ocsmány, valamint a vallás és az egyéni tulajdonjog ellen írt könyvek kinyomatásának megengedését nyilvánította sérelmesnek; ** azt is tudjuk a már előadottak után, hogy maga az országgyűlés sem látta be, mennyire összeférhetetlen a cenzura a szabad sajtóval; sőt még olyan írók is, mint DECSY vagy RÉVAI, kik pedig közel álltak a liberális irányhoz, a cenzurát a felállítandó akadémiára kívánták bízni vagyis a cenzura fenntartásával, csupán annak alakján és módján tartották szükségesnek változtatni: mind az által a cenzurának Vajkovics által proponált rideg alakja, a Má-

* Librorum obscenorum, et jura nationalia impugnantium (inter quos opus Grossingerianum de jure publico Hungariæ, tractatus item titulo: Ignoti nulla cupido insignitus referuntur) ad civium mentes pravis moribus, et falsis principiis imbuendas directa impressio. *Collectio repræsentationum et prothocollorum stat. et ord. occasione decreti de die 28. Jan. 1790, e generalibus congregationibus.* I. 37.

** Librorum obscenorum, item contra religionis, non secus adversus jura proprietatesque regnorum specialiter vero Hungariæ gannientium, ad invehendos malos mores, falsa principia civilemque inquietudinem admissa continuo impressio. Contra Uladisl. Decr. 6. Articulum 7. 8. 1553. 21. 1563. 21. U. o. II. 44.

ria Terézia korabeli cenzura fölelevenítése, nem lehetett inyére az akkori közönségnek.

II. József a cenzura daczára is megízleltetvén az emberekkel a szabad gondolatnyilvánítás jótéteményét, a józanabbak érezték, hogy Vajkovics elveinek alkalmazása a haladás útján visszaesés volna. Bármily homályosak voltak tehát a fogalmak a sajtószabadságot illetőleg: a szabad gondolatnyilvánítás jogával élni akartak s tényleg éltek is vele. Úgy hogy e korban már, országgyűlés és irodalom, élő szóval és írásban, vetekedve hozták felszínre a kort mozgató szabadabb eszméket.

Annyi alkalmi politikai irat, mint 1790/1-ben, még 1848-ban és 1861-ben sem jelent meg. Fraknói az 1790—1795 közti időben, tehát hat év alattközrebozsájtottöröpiratok számát csak 300-ra becsüli.* Mi azonban az egyetlen 1790-ről dolgoztunk föl ugyan annyit. Számításunk szerint 1790—1791-ben körülbelül 500 politikai irat jelent meg; 1792-től 1795-ig, legföljebb száz. E szerint az egész időszak alatt, 1791-től 1795-ig, legalább kétszer annyi politikai röpirat látott napvilágot, mint a mennyire Fraknói becsülte.

A 90-es években megjelent röpiratok nyelve magyar, latin és német. A magyar nyelvűek száma ha nem a legnagyobb is, de igen tekintélyes. Látszik, hogy a nemzeti nyelvnek jogaiba való visszahelyezése a kor uralkodó eszméje, s az országgyűlés, a tudomány, az irodalom és az iskola körében a nemzeti nyelv mind szélesebb kiterjedésben kezd érvényesülni.

A röpiratok nagy számára természetesen befolyással volt a hirlapirodalom fejletlensége is. 1790/1-ben mégmindig csak három magyar hirlap volt, u. m. a «*Magyar Kurir*»,

* FRANKÓI értekezése a *Századokban*. 1878. 13. l.

a «*Hadi s más nevezetes Történetek*», mely 1791-től «*Magyar Hirmondó*» cím alatt jelent meg s a kolozsvári «*Magyar Hírvivő*».

Ez a három hirlap nem rendelkezett annyi térrel, a mennyi szükség lett volna az aktuális kérdések minden oldalú megvitatásához. Az írók egyrésze tehát, hogy úgy szóljunk, a maga emberségére volt utalva s ha azt akarta, hogy nyilvánosságra jussanak gondolatai, erről magának kellett gondoskodnia.

A röpiratok közt igen kevés tanuskodik rendszeresebb, komolyabb tanulmányról. A legtöbb azt a benyomást teszi, a mit ma egy-egy jól-rosszul megírt vezércikk. De valamint a hirlapi czikk szóáradatában lappangó egy-két jó gondolat termékenyítő hatással van sokszor az olvasóra: úgy ama röpiratok is, együttvéve sok tanulságosat rejtenek magukban. SZALAY LÁSZLÓ, a nála megszokott őszinteséggel, nem szégyelli bevallani, hogy ő és kortársai «az 1790—92-diki pamflet-irodalomból merítgették hazai publicistai ismereteiket.»* Ma már természetesen a kérdéses röpiratok belső értékének megítélésénél más mértéket alkalmazunk, mint Szalayék; de mindenkor el fogjuk ismerni azoknak becsét abból a szempontból, hogy hű képét tárják előnkbe egy olyan korszaknak, mely forduló pontot képez hazánk közművelődésének és politikai életének történetében.

Érdekes és nagyfontosságú a kérdés, vajjon 1790/1-ben az irodalom jelölte-e ki az országgyűlés működési irányát vagy megfordítva az országgyűlésen nyilvánuló közszellem ragadta magával az irodalmat?

Országgyűlés és irodalom közös forrásból merítették az anyagot. Ez a közös forrás a József működésében érvénye-

* SZALAY : Publicistai dolgozatok. II. 16.

sülő felvilágosodás szelleme volt. Valamint az országgyűlésen voltak számosan, kik a felvilágosodás vágyától áthatva, az átalakulást sürgették: úgy az irodalomban is nagy volt a szabadelvű haladás képviselőinek száma.

A haladás iránya a megelőző korszakban megállapítottán, 1790-ben sem az országgyűlés sem az irodalom nem tulajdoníthatta magának a reformok kezdeményezésének dicsőségét. Feladatuk csak arra szorítkozhatott, hogy a József által mellőzött alkotmányos formák helyreállításával a szóba hozott vagy már meg is kísérelt reformok kiviteli módja, sorsa felett döntsének. S e feladat megoldásában az országgyűlés és az irodalom kölcsönösen hatottak egymásra a nélkül, hogy egyik a másikkal szemben a vezető szerepét igényelhetne volna magának.

Az alkotmány, a vallás és társadalom képezi a politikai írók vizsgálódásainak tárgyát. Midőn álláspontjukat körvonalozzák, nagyjából József reformjaiból indulnak ki, s az azokat átható szellem az egyikre olyan hatást gyakorol, mint bikára a vörös posztó, a másikat ellenben rajongásra és ábrándozásra hangolja. Igen kevés képes a tárgyilagos középúton maradni. Ama reformok hatását az írók kedélyére, az időközben bekövetkezett francia forradalom természetesen még inkább fokozza. A felvilágosodás ellenségei a forradalomra, mint elrettentő példára hivatkoznak; az ábrándozók a forradalom vívmányaival igazolhatni vélik álláspontjuk helyességét.

Talán még legnagyobb az egyetértés a politikai írók közt József kormányzati rendszerének a megítélésében s általában az alkotmányt illető kérdésekben.

A nagy többség elismeri az alkotmánysérelmek orvoslásának, az ősi alkotmány helyreállításának s az alkotmánybiztosítékokról és közjogi reformokról való gondoskodás-

nak szükségességét s ezzel egyszersmind pálczáat tör József alkotmányellenes kormányzati rendszere fölött. Az ellenkező állásponton levő kisebbség, vakmerő és kihívó magaviseletével, nagy zajt csapott ugyan s az irodalom élénkítésére erős befolyást gyakorolt, a mennyiben egész sorát provokálta a czáfoló iratoknak; de minthogy azt a gyanút keltette föl — és pedig méltán — maga ellen, hogy a hatalom részéről meg van vesztegetve s nem meggyőződésének ad kifejezést, hanem azt írja, a mit a tollába diktálnak: teljességgel nem volt képes a közszellemet megingatni s elterelni a helyes ösvényről.

Ha az irodalomban akadtak is egyesek, kik az abszolutizmus szekerét tolták, a nemzet valódi képviselői: a vármegyék, egytől-egyig alkotmányos alapra helyezkedtek s míg egyrészt kifejezték örömüket az alkotmány és a régi megyei szerkezet helyreállítása felett, másrészt egyhangúlag és szenvedélyesen kikelték a nemzet jogait lábbal tipró kormány ellen, és fenyegetésekkel követelték a sérelmek orvoslását.

A megyék hangulatát egyes beszédek, költemények, feliratok és jegyzőkönyvek tükrözik vissza leghívebben. Az 1790. jan. 28-diki rendelet alkalmából készült megyei repræzentációkat és jegyzőkönyveket STROHMAJER IGNÁCZ könyvtárús összegyűjtötte és kiadta,* mi által mindenesetre nagy szolgálatot tett a történetírásnak. Mi azonban — feladatunkhoz képest — a megyei irományok közül csak

* Collectio repræsentationum et prothocollorum i. i. statuum et ordinum regni Hungariæ occasione altissimi decreti de die 28. Januarii 1790. e generalibus congregationibus responsi instar submissorum. Pestini, Budæ et Cassoviæ, in bibliopoliis Strohmajerianis. 1790. 8-r. Pars I. VIII + 302 lap. Pars II. IV + 315 lap.

azokra reflektálhatunk, melyek mint önálló füzetek vagy röpívek jelentek meg. A megyékben uralkodott szellemre ezekből is vonhatunk némi következtetést.

Afféle iratokról, mint KÁLNAY ISTVÁN, nagyváradi tanító «*lantos dala*»,¹ melylyel TELEKI SÁMUEL grófot, a bihari főispánt üdvözli, vagy mint NAGY JÁNOS szanyi plébános «*Currense*»,² melyben SOMOGYI JÁNOS veszprémmegyei alispánjelölt megválasztatása mellett kardoskodik, — elég, ha egyszerűen említést teszünk, a nélkül, hogy súlyt fektethetnénk reájuk. Amaz üres bókokat tartalmazó silány firka, emez egy jótollú író ügyes kortes-verse. Nem valami különös fölfedezés, hogy 1790-ben is alázatos szolgája és bámulója volt egy szegény néptanító a méltóságos főispánnak, s hogy a megyei restaurációk ekkor is csakolyan korteskedéssel jártak, mint manapság.

Érdekesen jellemzi azonban a politikai életben beállt fordulatot TELEKI JÓZSEF grófnak, az ugozsai főispánnak 1790. ápr. 29-kén tartott székfoglalója.³

¹ Lantos dal melly a méltóságos nagyságos *Széki Teleki Sámuel* úr római szent birodalom grofjának eő eksztzellentiájának a felséges királyi és udvari magyar, és Erdély, az előtt egygyesült kantzellária második főb tagjának a n. Bihar vármegye fő ispányi méltóságába valo bé-iktatása alkalmatosságával készítettett. Szent Jakab havának 5-dik napján. N. Váradon. 1791. 4-r., 6 lap.

² Egy köz jót szerető hazafinak currense vagy-is futó levele t. n. Weszprim vármegyei státusokhoz. 1790. 4-r., 4 lap.

³ Méltóságos r. sz. b. gróf *Széki Teleki Jósef* urnak felséges urunk arany kólcsoz hivének és nemes Ugotsa vármegye főispánnyának ugyan azon nemes vármegye 1790 esztendőben sz. György havának 29-dik napján Nagy Szőlösön egyben gyűltt rendgyeihez folytatott beszéde. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály. 1789. (Hibásan, 1790 helyett.) 4-r., 11 lap. — Megjelent az «*Orpheus*»-ban is. 1790. II. 16.

Teleki ekkor másodízben foglalta el az említett megye főispáni székét. Helyzete kényes volt; mert az előző kormányrendszert is szolgálta. Az alkotmány helyreálltával ismét hivatalt vállalván, mit tehetett egyebet, mint hogy bűnbánólag beismerte az előbbi rendszer hibáit.

Székfoglalójában élénk színekkel ecseteli a szerencsétlenséget, hogy «egy sok esztendők századjaitól fogva a szabadság ízéhez hozzá szokott s ahoz édesedett nemzet igen kevés esztendő alatt azt egészen elvesztette, és törvényeitől, azokon fundált szokásaitól, nyelvétől, gondolkozása, sőt érzése módjától is megfosztatott».

Majd veri a mellét s a mea culpát rebegik ajkai, mondván: «*hazánk romlásának, melytől annyira iszonyodtunk, hogy arról könnyhullatások nélkül nem is emlékezhetünk, önnön magunk és csaknem mindnyájan — oh! mennyibe kerül ezt megvallanom — eszközeivé válni nem iszonyodtunk*». «A midőn egy ily, maga szabadságát szerető nemzettől — folytatja tovább a vezeklést — azt lehetett és kellett volna várni, hogy *a veszedelmek által a maga szabadsága oltalmazására még jobban felébredjen*, és arra szükséges illendő bátorsága az akadályok által nevedjen, minket mégis a veszedelemnek csak az árnyéka is — épen olyan fejedelem alatt, a ki még az előtte legkedvetlenebb igazságoknak kimondását is elszenvedte — jussainknak csak panaszszal való oltalmazásától is elijesztett».

De fogadkozik, hogy ezentúl a nemzettel együtt ő is örködni fog, hogy a törvény megtartassék, s bízik is ebben, mert az új király megígérte, hogy uralkodásának zsinórmértékeül a törvényt fogja tekinteni.

Borsodmegye főjegyzője, Kmoskó ÁGOSTON, gr. MAJLÁTH JÓZSEF főispán beiktatásakor tartott üdvözlő beszédében *

* Üdvözlő beszéd, melyet nagy méltóságú gróf Székhelyi Maj-

érzékenyen elpanaszolja, mily gyászt okozott, midőn a nemzet, szabadságától s a megyék, törvényes kormányzóiktól megfosztattak. Annál nagyobb azonban — úgymond — az öröm most, midőn « visszaállítatik a megyéknek ugyanazok által való kormányoztatása, kikre ez még az ország fundáltatása idejében szent István első apostoli király által Istentől megvilágosított bölcseséggel biztatott » ; midőn « visszaadatik a nemesi szabadságnak egyik védelmező paizsa, helyreállítatik a nemzeti boldogságnak kútfeje », értvén ez alatt a szónok a megyét eredeti szerkezetében.

Nyitra megye közönsége KAUNITZ herczeg államkancel-lárt küldöttségileg üdvözölte s az ősi alkotmány helyreállítása körül szerzett érdemeit, a megye gyűléstermében elhelyezett márványtáblán, a következő felírással örökítette meg: « D. O. M. A. Venceslao Ernesto S. R. I. Principi a Kaunitz-Rittberg, ob susceptum regni patrociniū vindicatam oppressis hungarorum iuribus avitam libertatem, fautori benevolentissimo, concivi optimo, consilio, sapientia, æquitate et ingentibus meritis Europa tota clarissimo, in sempiternam beneficii memoriam provincia Nittriensis posuit anno MDCCLXXX ». Úgy ez a felírás, mint *Nyitra*-

láth József úrhoz ő felségének valóságos belső titkos tanácsosa, királyi magyar fő-kamarás, és udvari Magyar s Erdély országi első vice-cancellarius, t. n. Borsod vármegyének fő-ispánnya eő excellentiájához, midőn nagy méltóságú báró *Orczy Orczy László*, ő felségének valóságos belső titkos, úgy a felséges királyi magyar helytartó tanácsnak tanácsosa, és a t. n. Aba-új vármegyének fő-ispánnya eő excellentiája, mint királyi biztos által t. n. Borsod vármegyének fő-ispáni székébe bé-iktattatnék, ugyan azon Borsod vármegye rendének nevében mondott BERNICZEI Kmoskó ÁGOSTON, fő-notárius. Miskoltzon sz. György havának 12-dik napján 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 30 lap.

megye küldöttségének üdvözlő beszéde, nyomtatásban is megjelent.*

Ha valaki, úgy Kaunitz valóban megérdemelte a hálát a nemzet részéről, mert ő volt az, a ki minden befolyását latba vetette, hogy a császárt rábírja a magyarok irányában követett politikája megváltoztatására. 1790. jan. 28-kán, tehát ugyanaz nap, melyen a császár visszavonta rendeleteit, Kaunitz, egy fölterjesztésében, mint «becsületes ember, ki fejedelmének javát kívánja» s mint az uralkodó háznak ötven éven át hű szolgája, a császárt esengve kéri, fogadja el javaslatát, békítse ki a magyar nemzetet, nehogy úgy járjon Magyarországgal is, mint Németalfölddel, melyet talán örökre elvesztett. S a császár a jó tanácsot és belső meggyőződését követve, csakugyan meg is tette a döntő lépést a magyarok kiengesztelésére. Az elismerés ezért tanácsosait és különösen Kaunitzot illette meg, s Nyitramegye volt kétségkívül a legilletékesebb, hogy a közelismerést Kaunitz irányában tolmácsolja, az a Nyitramegye, mely mindig első sorban küzdött a törvényes állapotok helyreállításaért.

Zemplénmegye főispánja, ZICHY FERENCZ gróf, 1790. máj. 4-kén, beiktatásakor, majd a következő napon a tisztújítás alkalmával tartott s nyomtatásban is megjelent beszédeiben ** örömet fejezi ki a felett, hogy «ő felsége, ne-

* *Salutatio ex deputatione inclyti comitatus Nittriensis ad celsissimum s. r. i. principem a Kaunitz-Rittberg etc. etc. etc. H. és é. n. 2-r., 4 lap.*

** *Allocutio excellentissimi, ac illustrissimi domini comitis FRANCISCI ZICHY DE VASONKŐ, pincernarum regalium magistri, etc. occasione ea, dum in supremum comitem comitatus Zempliniensis installaretur, habita die 4. Maji 1790. 2-r., 4 lap. — Allocutio excellentissimi, ac illustrissimi domini comitis FRANCISCI ZICHY DE VASONKŐ, pincernarum regalium magistri, et comitatus*

mes törvényeink és szokásainkban helyheztetvén magát, nekünk is egyszersmind, előbbi törvényes tanácsi tiszteinket, és ezekkel ősi nemes szabadságinkat visszaadni, azokat támasztani, erősíteni nemcsak kívánja, hanem csálhatatlanul is akarja» s ez által lehetővé teszi, hogy az «időnek kemény mostohasága miatt csaknem földig leomlott édes hazának töredék-falait új épségre, tökéletességre emeljék».

KÁROLYI ANTAL szatmári főispán beiktatására, — melyről a *Hadi és más nevezetes Történetek* nagykárolyi levelezője részletesen referált az említett hirlapban,¹ — egy ismeretlen poéta latin ódát írt,² melyben szemére hányja az előző kormánynak a nemzet ellen elkövetett bűneit. A vers így kezdődik: «Meddig álltál ellent, te Bécs! a mi kívánságainknak!?» Végül a szerző hálát ad az Istennek, hogy a szomorú idők elmúltak.

Ugyanebből az alkalomból még két latin óda jelent meg hasonló tartalommal.³

Zempliniensis supremi comitis, terminata ejusdem comitatus officiorum restauratione, habita die 5. Maji 1790. 2-r., 3 lap.

¹ *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 577—585.

² Ode ad excellentissimum comitem Ant. Károlyi supremum comitem provinciae Szathmariensis cum anno 1790. post complurium annorum procellas, quibus Hungaricae res jactatae fuerunt, ad regendam provinciam, et ad magistratus publicos more majorum instaurandos inter festivas populi confluentis acclamations, et gaudia feliciter Karolinum venit 7-ma Aprilis splendidissima exceptus pompa. Magno Karolyini. Typis excell. comitis Antonii Károlyi. Per Josephum Klemann. 4-r., 8 lap.

³ Ode ad excellentissimum comitem Antonium Károlyi, cum anno 1790. ad regendam provinciam Szathmáriensem, atque ad ejus magistratus publicos more, institutoque majorum instaurandos feliciter veniens, insigni celebritate, et summo gaudio

TELEKI SÁMUEL grófot, Biharmegye főispánját, a tudós MILLER JAKAB üdvözli, beiktatásának emlékére közölven egyszersmind Biharmegye főispánjainak névsorát és rövid életrajzát.*

Abaumegye új főispánját, br. ORCZY LÁSZLÓ-t, nem kisebb emberek, mint BACSÁNYI és BARÓTI SZABÓ üdvözlők «*Két magyar hazafi érzékenységei*» cím alatt megjelent versökben.**

Mind a ketten erőteljesen fejezik ki a nemzet méltatlankodását a mult sérelmei felett s reményöket egy szebb jövő iránt.

Bacsányi, mielőtt az örömnél helyet adna szívében, keserűséggel emlékezik vissza az előbbi kormány bűneire:

«Hasztalan reméltünk urunk s koronánkban,
Idegenek voltunk tulajdon hazánkban.

omnium acceptus est 8. Aprilis. Debreczini, per Samuelem R. Huszthy. 4-r., 10 lap.

Genuina sensa boni patriæ civis declamata coram excellentissimo comite Antonio Károlyi supremo comite provinciæ Szathmáriensis, et coram illustrissimorum, reverendissimorum, magnificorum, spectabilium, perillustrium virorum magna frequentia, quæ ad publicorum ejusdem provinciæ magistratuum instaurationem, more, institutoque majorum die 13. Aprilis anno 1790. habitam confluerat. Debreczini, per Samuelem R. Huszthy. 4-r., 8 lap.

* Comites Bihorienses fide diplomatica eruti a JAC. FERD. DE MILLER, incl. comit. Bihar. tab. jud. assess. in reg. acad. M. Varad. statist. p. p. o. et libror. revisor reg. Magno-Varadini, ex officina Eizenbergeriana. 1791. 8-r., 28 lap.

** Két magyar hazafi érzékenységei, tekéntetes nemes Aba-új vármegye öröm-ünnepén. Sz. György hav. 16-dik napj. 1790. 8-r., 14 lap. A BACSÁNYI verse «Egy magyar hazafi érzékenységei t. ns. Abaúj-vármegye öröm-ünnepén» cím alatt a *Hadi és más nev. Történetekben* is megjelent. 1790. II. 586—590.

Az öröm, kedv s népünk szokott nyájassága
 Eltűnt, mert kötve volt a szív szabadsága.
 Nem bízott az atya saját magzatjában,
 Barát, ellenségét vélte barátjában.
 Titokban sírt a jó hazafi s hallgatott,
 Mert ha szólt, pártosnak s bolondnak tartatott,*
 Ősi szabadsága emlékezetére
 Reszketett s nevét sem vehette nyelvére.
 Telkén az idegen mérő-lánczczal jára,
 Már adót készítvén nemes birtokára,
 S a mely ugart atyja, vérével öntözött,
 Azon a jövevény kévéket kötözött,
 S hogy boszúságának mértéke se lenne,
 Jóltévőjét kellett szemlélnie benne.
 Ily szörnyűségeknek elviselésére
 Tűrést az egetől csak nyögéssel kére;
 Mert habár rabságot rendeltek is rólunk,
 Igaz ügyünk mellett nem lehetett szólnunk!

Majd föllelkesedve a beállt fordulaton, megyéjét inti,
 hogy ORCZY LÁSZLÓ-t ismerje el vezérének s kövesse:

«Eredj hát, s igérd meg igaz hívségedet,
 Igérd vezérednek kész tehetségedet,
 Kövesd, s figyelmeztvén okos tanácsára,
 Úgy siess megindult hazád oltalmára,
 Hogy most vagy szabadság lesz munkádnak ára,
 Vagy jobbágyodnak jutsz magad is sorsára.»

BARÓTI versét, — melyből TOLDY FERENCZ «A magyar
 költészet kézikönyvében» mutatványt közöl,** a miből ter-
 mészetesen azt kell következtetnünk, hogy az említett ver-
 set Toldy æszthetikai szempontból is kiválónak tartotta, —

* Czelzás gr. Forgách Miklósról, a «dekretális bolondra».

** TOLDY: A magyar költészet kézikönyve. II. 148. Toldy
 azonban, úgy látszik, nem tudott róla, hogy Baróti verse külön
 füzetben is megjelent, mert Baróti műveit chronologiai sorrendben
 közölván, ezt a versét nem említi. (U. o. 145—148. ll.)

ugyanaz a szellem lengi át, a mi a Bacsányiét. Az új ærát s annak Abaujvármegyében első hirnökét, Orczy főispánt ekkép köszönti Baróti:

«Megtért szent koronánk! (Hívtelen őrizők,
Hát így kelle hazánk kincsit eladnotok?)
Megjött szent koronánk, és vele visszajött
A volt régi szabás, nyelv s ruha. Visszajött
A régen kiveszett víg öröm; a rabi
Lánczokból szabados lábra bocsáttatunk.
Ispányink * nem-igaz kézbe szoríttatott
Székek visszaveszik. Látom az útakat
Néppel töltve; kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes; hajdani
Nyelvét hallom; örül öltözetén szemem.
A kormányra kelők közt amaz Orczynak
Nagy magzatja, minő pompa s öröm között
Tér tisztébe! Kamill így vitetik vala
Bé Rómába. Setét éjszaka gyászait
Elervén az egek boltözetin imígy
Kél a száz meg ezer-féle panaszszal hitt
Áldott nap. Te vagy, oh mái nap, életünk
Feljött napja! Te légy annyi veszélyeink
Végző napja! Nemes nemzetem, élsz s szabad
Vagy már, feljöve már csillagod, élj, örülj!»

Pozsonymegyéből egy igen érdekes hivatalos okmány maradt ránk nyomtatásban: egy felirat 1790. ápr. 9-kéről keltezve.**

Pozsonymegye ebben a feliratában tiltakozik az ellen, hogy József hűtlen tanácsosait meghagyják magas állami hivatalaikban, holott az ország törvényei szerint száműzetéssel és jószágaik elkobzásával kellene őket büntetni; kéri egy-

* Értsd: főispánjaink.

** Unterthänigste Vorstellung der löblichen Stände des Pressburger Komitats an Seine Königl. Apost. Majestät Leopold dem Zweyten. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

szersmind a királyt, hogy arra érdemes honfiakat nevezzen ki főispánokká, kir. biztosokká stb.

A szóban forgó okmány éles vádirat József kormányzati rendszere ellen; csakhogy nem közvetlenül, hanem közvetve intéz az ellen támadást.

Pozsonymegye rendei így okoskodnak: Minthogy József, kormányraléptekor megigérte, hogy az országot saját törvényei és nem más tartományok törvényei szerint fogja kormányozni, s minthogy a megyéket is királyi szavával biztosította, hogy a nemzet jogait, privilégiumait és szabadságát tiszteletben tartja: ebből az következik, hogy József nem *önszántából*, hanem gonosz és alávaló tanácsadói által ösztönöztetve ignorálta az ország törvényeit és alkotmányát. A megye József minden reformját elítéli, és pedig nemcsak formai szempontból, de — a mi már a rendek konzervativizmusát bizonyítja — lényegileg is; még a sajtószabadságot se tartja helyesnek; de az újításokért nem Józsefet, hanem az ő tanácsadóit teszi felelősekké, nem törődve azzal, hogy ily módon a mily mértékben kiméli az elhunyt uralkodó emlékét, ép oly mértékben degradálja az ő valóban nagy egyéniségét a mások befolyása alatt álló közepszerűség színvonalára.

Pozsonymegye a maga követeit is utasította, hogy az ápr. 9-én kelt feliratában kifejtett nézeteit az országgyűlésen repræzentálják. S BENYOVSKY György csakugyan emez utasításhoz képest, mindjárt az első ülésen, jun. 10-kén kinyilatkoztatta, hogy mivel az előbbi alkotmányellenes kormány legfőbb eszközei a kir. biztosok voltak s mivel kir. biztos volt a mostani perszonális, ÜRMÉNYI JÓZSEF is, ez utóbbinak elnöksége alatt a rendek nem tanácskozhatnak, annyival kevésbé, mert az hivatalát nem a koronás királytól nyerte.

Ehez a felfogáshoz csatlakoztak még Trencsén- és Nyitra megyék követei is. Az egyik nyitra megyei követ JEZERNICZKY KÁROLY volt, az ellenzék ama kiválóbb tagja, ki később az illyrizmus kérdésében is rendkívül erélyes és nagy feltűnést keltett beszédet tartott a hatalom túlkapásai ellen.

A rendek azonban elhatározták, hogy Ürményi és társai tartsák meg hivatalukat, de csak az alatt a föltétel alatt, hogy a hitlevél elkészülte után az ország rendei előtt eddigi maguktartását igazolják.

Jezerniczkyt ebből az alkalomból egy német poéta, SCHNEIDT ANDRÁS, kiméletlenül megtámadja.* Jezerniczky nevét nem írja ugyan ki a névtelenség köpenyébe burkolódzott poéta, csak nevének kezdő- és végbetűit; de a vers tartalmából következtetve, a megtámadott nem lehet más, mint Nyitra megye követé. A pamflet tartalma röviden az, hogy Jezerniczky hiába hirdette a gyűlölséget: az általa megrohant Zeüs lerugta őt az Orkus torkába s most már ugathat ott megszégyenülve, kinevetve, kigúnyolva. Ürményi ellenben teljes fényben ragyog, mint «a magyar égbolt tündöklő csillaga», s fölemelt fővel állhat meg azok előtt, kik hazafiságát galádul kétségbe vonták.

Maga Ürményi nyomban visszautasította Jezerniczkyék gyanúsítását, önérzettel jelentvén ki, hogy «a mennyire az idők mostohasága engedte, minden alkalmatosságban tökéletes igyekezettel munkálkodta legyen a haza boldogságát.» **

* Der am ungarischen Firmamente schimmrende Stern *Joseph von Ürményi*. 1790. 4-r., 3 lap.

** Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben felséges II-dik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, szent Jakab havának 6-dik napjára

Jezerniczkytól és társaitól mindenestre tapintatlanság volt az előző kormányzati rendszert épen Ürményi személyében támadni meg, kinek honfíúi érdemeit később, a koronázás után, maga az országgyűlés ismerte el. Valószínű, hogy ekkor jelent meg Schneidt pamfletje is, elégtételt adandó mintegy a méltatlanul meghurczolt Ürményinek. Az már más kérdés, hogy Ürményinek szüksége volt-e az országgyűlés részéről nyert elégtétel után még a Schneidt elismerésére is?

Ürményi, József császár alatt elvállalta ugyan a királyi biztosságot, mert nem tudta loyaltásával összeegyeztetni, hogy — APPONYI ANTAL GRÓF példájára — megtagadja szolgálatait uralkodójától; de azért még akkor is, midőn mint kir. biztos a régi közigazgatási szervezet fölforgatására eszközül dobta oda saját személyét: néhány társával szövetkezve mindent elkövetett, hogy a régi szervezetből legalább valamit megmentsen, s csakugyan sikerült is nekik az alispáni hivatal, valamint a generális és partikuláris megyegyűlések eltörlését megakadályozniok.

Ürményi bizonyára meggyőződésén tett erőszakot, midőn nem utasította vissza a neki felajánlott kir. biztosi hivatalt. Mert valahányszor csak alkalma nyílt, mindig egész rajongással s a legnagyobb konzervativizmussal nyilatkozott a megyei szervezetről s az ősi alkotmányos intézményekről.

rendelt, s szent András havának 3-dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, s ugyan ott következő 1791-dik esztendőben, böjt-más havának 13-dik napján bé-fejezett Magyar országgyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven irattattak és az ország gyűlésének fő-vigyzata alatt, hitelesen deák nyelvre-is fordittattak. Bétsben, nemes Baumeister Jósef betüivel. 1791. 8-r., XLIV + 507 + 8 + 40 + 8 lap. (18. l.)

1783-ban, mint bihari főispán, székfoglalójában * nem győzi eléggé magasztalni a századok viharait átélte megyei szervezetet. 1790-ben pedig, midőn *Pestvármegye* élére állítatott, a tisztújítás alkalmából ismételve kifejezi bámulatát a magyar közigazgatás tökéletessége felett.** Elmondja, hogy ő alaposan tanulmányozta a magyar törvényeket, s mennél inkább belemélyedt tanulmányaiba, annál inkább meggyőződött a felől, hogy a magyar közjogi és közigazgatási törvények alapján a közboldogság a leghatályosabban megvalósítható. Hatalmas nyilatkozat egy olyan ember szájából, ki korának bizonyára egyik legtanultabb juristája volt. Ürményi ugyanis tudvalevőleg MIKSA FŐHERCZEG-nek, a későbbi kölni érseknek, a magyar közjogból előadásokat tartott s előadásaihoz vezérfonalul egy rendszeres közjogi kézikönyvet is készített, melyet aztán később LAKITS, egyetemi tanár adott ki.

József kormányának a megyék közt *Nyitra* okozott mindig legtöbb gondot, mely a törhetetlen erélyű FORGÁCH MIKLÓS GR. vezetése alatt a központi kormány túlzásai ellen még akkor is fölemelte tiltakozó szavát, mikor a többi megyék megfélemlítve vagy kedvöket vesztve, hallgattak. Ott a forrongó kedélyek József császár halála után sem csillapodtak le azonnal; hanem a tíz év alatt felgyülemlett keserűség éles szemrehányásokban tört ki.

GR. AMADE ANTAL-nak, Nyitramegye márcz. 2-kán tartott közgyűlésén elmondott s két kiadásban is megjelent

* Ld. 222. lapon.

** Méltóságos ÜRMÉNYI ÜRMÉNYI JÓSEF úr ő excellentiája által nemes Pest, Pilis, és Solth törvényessen egyben kaptsolt vármegyék rendeihez tett beszédek az építő szék alkalmatosságával, melly tartatódott Pesten 1790-dik esztendőben böjt-más-havának 23-dik napján. Nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 4-r., 8 lap.

beszédét* bízvást úgy tekinthetjük, mint Nyitramegye közönségének nyilatkozatát. Ennél erélyesebb nyilatkozatot pedig ebből az időből nem sokat ismerünk.

Amade beszéde a közönséges megyei orációk színvonalaán messze túlemelkedik. Egy kipróbált hazafinak nagy gonddal kidolgozott, eszmékben gazdag szónoki műve ez, oly modorban előadva, mely még a szabad szó korában is feltűnést kelthetett.

A szónok nem annyira örvend, midőn a szabadság helyreálltát jelzi, mint inkább irtózik, ha meggondolja, mily könnyen vesztette el a nemzet, a mit ősei vérökkel szereztek. A nemzet bünt nem követett el, sőt az osztrák ház iránti hűsége, melylyel annak a koronát megtartotta, egész Európa előtt ismeretes: mind a mellett, mintha a legnagyobb hűtlenségre vetemedett volna, jogaitól, szabadságától, privilégiumaitól megfosztatott. A mit hosszantartó, kegyetlen háborúkkal nem voltak képesek elérni, azt néhány év alatt dekrétumok és intimátumok vitték véghez. A múlt tapasztalatai a nemzet szemét kinyithatták, hogy belássa, miben kell egyfelől keresnie biztonságát az erőhatalom ellen, s mivel lehet másfelől jogait roszakarói ellen megvédelmeznie.

* *Dictio illustrissimi domini comitis ANTONII AMADE DE VÁRKONY habita ad status, et ordines incliti comitatus Nitriensis anno 1790. die 2. Martii congregatos. Jaurini. Typis Josephi Streibig. 1790. Ezzel együtt: Ejusdem illustrissimi domini comitis dictio extemporanea, qua excellentissimum, ac illustrissimum dominum Nicolaum e comitibus Forgács de Ghymes, et Gáts, s. c. r. a. majestatis camerarium, actualem intimum status consiliarium, incliti comitatus Nitriensis supremum comitem salutavit. H. és é. n. 8-r., 16 lap. — A másik kiadás czíme ugyanaz; nyomtatási helye és ideje ekkép jelezve: «Neo-Solii. Reimpressa characteribus Tumlerianis. 1790.» 8-r., 16 lap.*

Három pontban foglalja össze a sérelmeket és a jövőendőit. Itt azonban már nem a nép összességének jogaiért küzdő hazafi, hanem a regnum Marianum bajnoka szólal meg, kit exkluzív felekezeti álláspontja annyira egyoldalúvá tesz, hogy a katolicizmus sérelmeit identifikálja a nemzet sérelmeivel, s mintha József kormányának egyéb bűne sem lett volna, az egyházzal szemben tanúsított magaviseletéért ülteti azt a vádlottak padjára.

Amade először is kívánja, hogy a toleráncziának még a nevét is töröljék el. Mivel a toleráncia czíme alatt kedvezményekben részesültek egyes felekezetek a törvény ellenére és a katolikusok rovására: attól lehet tartani, hogy az utódok által a tolerancia ép úgy elnyomásra fog felhasználtatni, mint most kedvezésre. A türelmi rendeletnek volt köszönhető, hogy míg az autonóm felekezetek, iskoláik igazgatóit maguk választották, a katolikusok nyakára idegen vállású iskolaigazgatókat küldtek; hogy a kath. templomokból színházakat, raktárakat csináltattak stb.

Másodszor, még az akath. írók is elismerik, mily injuria volt bezárni a klastromokat, a kath. szülők menedékhelyét, melyek még hozzá — miután jövedelmeiket helyben költötték el — keresetet adtak a környékbeli iparosoknak.

Harmadszor, az alattvalók a katolikusok megkárosításával teherkönnyebbítésben részesültek ugyan, de más oldalról annál inkább megterheltek.

A mióta — így végzi beszédét — a boldogtalan vallási versengés Németországból Magyarországra átjött, azóta vagyunk veszedelemben. Ha nem lehet, hogy az ország szent István vallására visszatérjen (!): az mindenesetre elérhető, hogy a vallásügy a szabadság ügyétől elválasztassék akként, hogy a vallást törvény által megszabott módon gyakoroljuk, a szabadságot pedig valláskülömbőség

nélkül vállvetve védelmezzük. Fényes példa erre nézve Németország példája, a hol midőn némelyek bírvágya, hatalomszomja az összeségre nézve veszedelmes kezdett lenni: II. FRIGYES porosz király kezdeményezése folytán az egyházi és világi prot. és kath. fejedelmek közt oly szövetség jött létre, mely szerint kölcsönösen kötelezték magukat egymás birtokainak és jogainak megvédésére.

Az a füzet, mely Amadénak fennebbi beszédét tartalmazza, ugyanannak Forgáchhoz, az új főispánhoz intézett rövid üdvözlő beszédét is magában foglalja, melyben Amade örömét fejezi ki a felett, hogy a közszabadság lelkes bajnoka ismét a megye élére állíttatott; kívánja egyszersmind, hogy a kitünő hazafi, rangjánál fogva, mint koronaőr, minél előbb szerepeljen a mindenki által oly hön'óhajtott koronázásnál.

A nemzeti visszahatás, mely a megyegyűléseken tartott szónoklatokban és megyei végzéseekben oly élenken nyilvánult, lehet mondani: a megyék ama határozatában érte el tetőpontját, mely szerint a Bécsből visszaérkezett szent korona permanens őrzésére nemesi bandériumok szervezendők.

Már 1790. febr. 17-kén, midőn a koronát, öt magyar testőr, névszerint DÓCZY, BÁCSMEGYEY, ZSIGÁRDI, STERMENSZKY és REDEL kíséretében * Bécsből megindították, Köpcsényben a drága ereklyére száz lovas banderialista várakozott, élükön FORGÁCH MIKLÓS GRÓF-fal. DUGONICS elbeszélése szerint, Forgách, GR. KEGLEVICH JÓZSEF és GR. NÁDASDY MIHÁLY koronaöröket felszólította, hogy nyissák föl a koronát rejtő ládát, hogy meggyőződjenek az ország, «ha vajjon koronát küldött-e le Bécsből József császár, nem

* Rend-tartás sz. koronánk örvendetes haza jöveletekor. Pest, nyom. Patzkó. 1. l.

pedig valami régi koszos parókát». Forgách eme követelésének a koronaörök hosszas ellenkezés után tettek csak eleget, mire «Forgách szemeiből kicsordultak a könnyek s áldotta az Istennek az országhoz való nagy kegyelmét.»¹

Dugonics előadása nem egészen felel ugyan meg a történelmi tényeknek, mert a koronát Köpcsényben két ízben, sőt még Esztergomban is minden felszólítás nélkül kiveték közszemlére;² azután abban az alkalmi iratban, — mely Pesten 1790-ben PATZKÓ-nál jelent meg s melyben a korona útja van leírva,³ — szintén említetik, hogy Köpcsényben az «uraságok kívánságának» eleget teendők, «tartójából kivétetett a szent korona és kinek-kinek a főrendek közül szerencséje vala csupasz szemeivel szemlélni valami egy óráig fedél nélkül»; valamint ugyanott olvassuk, hogy Győrött hasonlóképen felnyitották a korona ládáját: de mindezek daczára nincs mit csodálkoznunk Dugonics túlzásain. Az udvari körökről a közvélemény minden roszt föltételezett s Dugonics bizonyára nem állt egyedül azzal a gyanújával, hátha a korona vasas ládáját korona nélkül bocsájtották útra.

Budán febr. 21-kén nagy pompával fogadták a nemzet drága kincsét, a fogadtatás programja előre megállapítatván és közhirre tétetvén.⁴ A budai magisztrátus és pol-

¹ DUGONICS följegyzései. 60. l.

² PÉTZELI: A magyar koronának rövid históriája. 31. 44. ll. *Hadi és más nevezetes Történetek*. 1790. II. 311.

³ Rend-tartás a melly Posony, Mosony, Győr, Komárom, Esztergom, és kivált Pest vármegyékben vala-állítva sz. koronánk örvendetes haza jövételekor. Pesten. Nyomt. és fel-találtatik Patzkó Ferentznél. 1790. 4-r., 4 lap.

⁴ Ordnung zum Einzug, und Empfang der königl. hungar.

gárság nevében a bécsi kapunál BALÁSY FERENCZ városi főjegyző tartotta az üdvözlő beszédet, mely később nemcsak a hirlapokban, de önállóan is megjelent.¹ A fogadtatás részleteit egy ismeretlen, külön füzetben örökítette meg.²

A korona hazaérkezte fölött azonban bármily általános volt is a lelkesedés: a közelmúlt események sokkal elevebben éltek még az emberek emlékezetében, semhogy a jelen örömei egyszerre elfelejtették volna velök a kiállt szenvedéseket.

A poéták, kik a hazatért korona üdvözlésére tollat fogtak, általában keserűséggel emlékeztek vissza arra az időre, a midőn a hatalom az ország alkotmányát és törvényeit tabula rasanak tekintette s nem átalította az ország legfőbb kincsét fogva tartani.

De egyikök se oly engesztelhetetlen, mint RÉVAI, ki «a hazatért magyar koronának örömnepére» írt versében³ nem válogatva a szót, sőt még néhol a jóízléssel sem törődve, a közmegvetés martalékául dobja oda mindazokat, kik a nemzet ellen oly súlyosan vétkeztek.

Még az elhunyt császárszemélyét sem kiméli. Igaz ugyan, hogy ha a szelídlelkű piaristának a császárról írt sorait összehasonlítjuk az ingerlékeny ÁNYOS «*Kalapos királyá*»-

Krone in der Freystadt Ofen den 21-ten Hornung 1790. H. n. 2-r., 3 lap.

¹ Salutatio excelsis sacræ regni Hungariæ coronæ custodibus dum eadem ritu solenni in arce regia Budensi illocanda urbis mænia die 21-ma Februarii 1790. subintrareto nmine magistratus et civitatis per FRANCISCUM BALÁSY ordinarium notarium dicta. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

² A magyar-országi szent koronának Budára történt lehozatásáról-való tudósítás. 1790. 8-r., 8 lap.

³ A haza tért magyar koronának öröm ünnepére. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

val: azt fogjuk találni, hogy Révai verse galambturbékolás az Ányoséhoz képest; de azért Révai se hallgatja el az igazságot, s egyáltalában nem lehet nála észrevenni azt a bizonyos tartózkodást, melyet CSAPLÁR BENEDEK észlel nála.*

Csaplár szerint ugyanis, Révai arra gondolván, hogy II. József kormányának köszönheti állását, valamint hogy jövőjét is kockára vethetné, eszélyesen óvakodott a császár személye ellen oly lesújtó kifejezéseket használni, mint Ányos. Úgyde, ha Révait ítéletében megvesztegette volna a hála érzete, ha minden áron eszélyes akart volna lenni: akkor egyáltalán semmit se ír vala József ellen. S ha mégis fölemelte szavát ellene: bizvást föltehetjük róla, hogy a mit írt, azt minden tartózkodás nélkül írta, mitsem törődve az esetleges következményekkel.

A mennyiben pedig szelidebben nyilatkozik, mint Ányos, ez a kettőjük egyéni tulajdonai és viszonyai közt mutatkozó lényeges különbségnek tulajdonítandó. Ányos, testben, lélekben megtörve, önmagával és a világgal meghasonlva, szinte kéjelegni látszik abban, hogy a kalapos (meg nem koronázott) királyon kitöltheti az emberiség iránt érzett gyűlöletét s ezért természetesen nem válogatja kifejezéseit, hanem «képtelen fajzatnak, vére gyalázatjának, népe gyilkosának» nevezi a császárt: Révai ellenben a legbensőbb meggyőződéstől áthatva, minden szenvedélyeskedés nélkül tárja föl József bűneit, nem azért, mintha neki magának jól esnék a szitkozódás, hanem mert hazafias szolgálatot akar tenni, eszméletre akarja hozni elalélt nemzetét. Amaz a láz által gyötörtetve hallucinál, ez öntudatosan cselekszik; amaz szánalmat ébreszt maga iránt, a

* ABAFI: Figyelő. XVII. 142.

nélkül, hogy a kedélyekre egyéb hatást gyakorolna, ez a jobbak elismerését érdemli ki, miután szavai szélesebb körben viszhangra találtak.

Révai általában azok közé tartozott, kik nem szívesen hallgatják el meggyőződésüket. A hazatért magyar koronának örömnépén agyába tolúl mind ama szerencsétlenség, mely a szent korona elrablásával érte a nemzetet:

«Jaj! miként fordult fel minden a hazában,
Keresni kellett már a magyart honjában.
Távul léted kára: * házunk billyegzése,
Szabad ugarinkon mérő láncz csörgése.
Távul léted kára: kincsünk elrablása,
Sok jámbor szándéknak hijúlt másolása.
Távul léted kára: bányánk kisebbsége,
Magyar aranyunknak kitolt dicsősége.
Távul léted kára: nyelvünk kivesztése,
Hitvány gyűlevésszel tisztünk megtelése.
Erre s még többekre a szívünk repedett,
S bánat záporával bús arczánk epedett.»

Mindhogy pedig abban, hogy a korona Bécsbe vitessék, a császár legfőbb tanácsadója Niczky volt, haragjával első sorban ez ellen fordul Révai. «Büdös dögnék» nevezi őt,

«Ki nemes érzésre megtompult szívével,
Udvar elcsábító rút szövevényével,
A szabad nemzetre nyögöt akart vetni,
S omlott falai közt nevét eltemetni.»

A rozlelkű tanácsadók azonban — folytatja tovább — felsültek. A korona hazaérkeztével visszakapta a nemzet mind azt, a mit a hatalom tőle «elcsípett». Ez a tény is bizonyítja, hogy a korona nem játékszer, nem csecsebecse, hanem záloga a fejedelmi hűségnek s forrása a nép ragasz-

* T. i. a korona távollétéé.

kodásának uralkodójához. És itt tesz már a költő keserű szemrehányásokat Józsefnek:

«Mikor ez a zálog fénylett anyád fején,
Dülő házatoknak inséges idején:
József! mit tett akkor a magyar hívsége,
Villogó kardokkal kikelt vitézsége?
Érzékeny anyádnak gördültek könnyei,
Ragyogtak arczáján az öröm gyöngyei.
A mi erőnk volt az, mely harczolt értetek,
Általunk mentődött megrendült széketek;
A mi vállainkon nyugodt örökséged,
Kiért mint fizetett hideg keménységed?
Rútúl megvetetted arany koronánkat,
Elkeserítetted azzal jó hazánkat.
Rosz hitű oroszra akartál szorúlni,
Mikor hatalmadat kívántad tágúlni.
Élsz-e még? De bátor már hamuvá lettél,
Árnyékod is érzi, hogy nagyot vétettél.
Azzal jobbits rajta, hogy a más világon
Örülj a feltámadt magyar méltóságon,
Mikor koronánkkal öcséd fog ragyogni,
S hívebb segedelmet lát bennünk buzogni.»

A jövőre nézve végül azt a tanácsot adja Révai, hogy «ne erőltessék a magyart idegen szokásra» s ne akarják erőnek erejével kivetköztetni nemzetiségéből.

Hogy Révai verse mily nagy hatást idézett elő, azt abból is következtethetjük, hogy számosan utánnyomatták. Így nevezetesen megjelent az a «*Hadi és más nevezetes Történetekben*»,* továbbá HORÁNYI «*De sacra corona Hungariae*» című művében,** s KAZINCZY «*Orpheus*»-

* 1790. II. Szakasz. 321. l.

** ALEXII HORÁNYI hungari Budensis cler. reg. scholarum piarum de sacra corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius. Pestini, typis Trattnerianis. 1790. 8-r., VI + 378 lap. Révai verse a 354—358. lapokon.

ában.¹ Révai a verset változatlanul, úgy, a mint eredetileg megírta, elküldte DUGONICS-nak s Dugonics, hogy megörökítse azt, «*Följegyzései*» közé beiktatta,² megjegyezvén, hogy Révai eme versét, «Bécsben sokat kitörülven belőle, csak csupa töredékekben adták elő». Az előttünk fekvő, négy lapos kis nyomtatvány szövege azonban szórul-szóra megegyezik a Dugonics följegyzéseiben foglalt szöveggel.

Egészen más szellemben ír a korona hazatérése alkalmából PÉCZELI. Ő csak örülni tud s mindent elfelejt és mindent megbocsájt. A mily jó magyar, s a mily lelkes támasza volt Péczeli a nemzeti ügynek: ép oly hűséggel ragaszkodott egész életén át a dynasziához. Gondolkodásmódjára, érzelmeire nézve igen hasonlított GVADÁNYI-hoz. Mint afféle rokonlelkek, csakhamar meg is szerették egymást s a legbensőbb baráti viszony fejlődött ki köztük, a mint arról a «*Figyelő*» 1887-iki folyamában közlött leveleikből is meggyőződhetünk.³

Péczeli tehát a nemzet örömnépét nem zavarja meg rekriminációkkal; hanem a császári kegyelmet hálával viszonzozza, s következőleg buzdítja nemzetét:⁴

«E bujdosó kincsnek, magyar nép! úgy örülj,
Minden panaszkönyet szemedről letörülj,

¹ *Orpheus*. 1790. I. 218. Itt a szerző megnevezve.

² *Olcsó Könyvtár*. 162. szám. 55. l.

³ ABAFI: *Figyelő*. 1887. januári füz.

⁴ A magyar koronához, mikor ezen drága kints ezen folyó hónapnak 20-dik napján Budára lett le-vitettetésekor, Komárom alatt meg-állapodott, s az ország útján két felől álló sok ezer emberektől, kitsinyektől s nagyoktól fő-hajtással tiszteltetett. Sietve készítette PÉCZELI JÓSEF komáromi prédikátor. Budán, a királyi akademiának betűivel. 1790. 8-r., 7 lap. — Megjelent a *Magyar Kurir* 1790. évi Toldalékjában is, 88. l.; valamint a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. Szakasz. 282.

Hétszerte inkább már szeresd Józsefedet,
 Ki ily édes lánczczal szorongat tégedet.
 Hallom, hogy a haza örömében sírva
 Így szól: szívemben lesz Kaunitz neve írva,
 Mert vitéz nemzetünk mindig kedvellette,
 Ügyében mint atya bátran szólt mellette.
 Te késő maradék! e hazánk tútorát
 Tiszteld s háladással csókold hideg porát.»

A hazatért koronát melegen üdvözli még Révain és Péczelin kívül TERTINA MIHÁLY budai főgymnáziumi segéd-tanár, kinek üdvözlő versét¹ hasonlókép a békülékenység szelleme hatja át; továbbá RADLINGER JÁNOS veszprémi kispap² és TÓTH FARKAS, «Budán tanító pécsi pap» (jezsuita),³ ez utóbbi a nemzet nevében esküvel fogadván, hogy a drága kincset többé nem engedik elrabolni:

«Ha csak fejekre nem teszed,
 Még császároknak sem viszed
 Innét el, esküszünk!
 Ha Bellonával ütsz reánk,
 Öl, hal mellette katonánk,
 Inkább mind elveszünk!»

¹ Sacrae apostolicae regni Hungariae coronæ in regia Budensi die 21. Februarii, anno 1790. collocatæ, memoriam carmine elegiaco celebravit MICHAEL TERTINA, archi-gymnasii Budensis professorum adjunctus regius. Budæ, apud Catharinam Landerer viduam. 4-r., 4 lap.

² Sacrae apostolicae coronæ et ceterorum regni Hungariae eleodiorum in regia Budensi adventus in publicum reverentiæ monimentum, celebratus ab JOAN. RADLINGER, dioc. Veszpr. in g. r. seminario alumno 9. id. febr. 1790. Pesthini, typis Francisci Aug. Patzko. 8-r., 8 lap.

³ A magyar szent koronának utolsó haza-jövedele. H. és é. n. 8-r., 9 lap. (Belül a szerző megnevezve.) — Megjelent a *Magyar Kurir* 1790. évi Toldalékjában is, 86. l.; továbbá az *Ungarischen*

Ezt a verset, a ROSENBACHER piarista versével együtt a néző publikum közt osztogatták szét, mikor a febr. 21-kén Budára érkezett koronát Buda várába szállították nagy pompával.¹

A vármegyék közül Komárom- és Fejérmegyék részesültek abban a szerencsében, hogy a korona hazaérkezte feletti örömeiket egy-egy poéta tolmácsolta. A komáromiak poétája ekként búcsúzik el a Bécsből Komárom városán át Budára szállított koronától:²

«Adjon isten méltó fejet,
Amely téged hordozzon,
Országunknak arany időt,
S minden jókat okozzon.
Nem lehet már tovább várnod,
Velünk tovább nem maradsz.
El kell néked tőlünk válnod,
De szívünkben megakadsz.»

Fejérvármegye nevében pedig valószínűleg VIRÁG BENEDEK, ki még akkor Fejérvárott lakott, nyilatkozik,³ elegikus hangon, lendületes sorokban elmélkedvén az esemény jelentősége felett ekképen:

Staats- und Gelehrten Nachrichten 17-dik darabjának mellékletén szintén eredetiben; csupán első és utolsó versszaka a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 323.

¹ Rend-tartás sz. koronánk örvendetes haza jövedelekor. Pest, nyom. Patzkó. 3. l.

² N. Komárom vármegyének, városának, és várának pompás öröme, midőn februárius 20 napján az országnak ditsőséges koronája Bétsből Budára ezen által költözött. Komárom. Weber Simon Péter betűivel. 1790. 4-r., 8 lap.

³ Tekéntetes nemes Székes Fejér vármegye öröm-ünnepére írtt versek. Április 13, 14-dik napj. 1790. Pesten, Trattner Mátyás betűjivel. 8-r., 8 lap.

..... «Mi hazánk kincsére
 Tekintsünk, barátim! koronánk fénnyére.
 Ez, ez oszlatta el azt a bús felleget,
 Mely gyászszal borítá bé a magyar eget
 S a mely nemzetünknek szeméből könnyeket
 Facsart ki, sok vérrel elegyes cseppeket.
 Ah! szomorú felleg! te vetted el tőlünk
 Fejünket,* s kiűzted lelkünket belőlünk.
 Csuda, ha még élünk! — Mennyei atyánkat
 Áldjuk, ki megszánta nyomorúlt hazánkat.»

Sőt a hazafiak mellett, még egy angol is, kinek magyar ember volt a nevelője, részt vesz a közörömben, egész enthuziazmussal magasztalván német versében** a magyarokat, kik büszkeséggel kérdezhetik, van-e az ő országukhoz hasonló ország Európában, s kiknek hatalmas erejük most, hogy visszanyerték koronájukat s hogy olyan-uralkodó állt élökre, ki nem uralkodó, hanem népének atyja akar lenni, ellenállhatatlanná vált.

Budára megérkezvén a nemzet szent ereklyéje, a Pest-vármegye nemeseiből alakult s a br. ORCZY LÁSZLÓ vezérlete alatt álló nádori bandérium vette át annak őrizetét. Az uralkodó és a nemzet közt a bizalmatlanság még ekkor oly nagy volt s az utóbbi részéről oly erős volt a visszahatás, hogy az egyes vármegyék — mint fennebb említők — a korona őrzésére külön-külön bandériumokat alakítottak, melyek egymást fölváltva teljesítették a szolgálatot. Nem

* Itt a szerző arra czéloz, hogy ama napon, mikor a koronát Pozsonyból elszállították, nagy égi háború volt; mint DUGONICS írja, «a korona Pozsonyból menydörgések és menykövek hullása alatt vitetett el». (DUGONICS följegyzései. 54. l.)

** An Hungarn. Bey Zurückkehr der heiligen Krone ins Königreich. Wien, 1790. Gedr. und zu finden bey Johann David Hummel. 4-r., 8 lap.

bíztak a királyban. Tartottak tőle, hogy a nemzetet féltett kincsétől ismét megfosztja.

Hogy a megyei bandériumok csakugyan a nemzeti féltékenység és bizalmatlanság kifolyásai voltak, leginkább az a tény mutatja, hogy midőn Leopold kibékült a nemzettel s elhatározta magát a megkoronáztatásra, feltételül kötötte ki, hogy a koronázásnál a bandériumok ne szerepeljenek. *A koronaőrző csapatokat úgy tekintették, mint a nemzet alkotmányának fegyveres őreit a hatalommal szemben.* A kibékülés őszinteségét tehát azzal kellett a nemzetnek bebizonyítania, hogy *ilynemű* alkotmány-garanciákról mondjon le.

A legtöbb megye bandériumának tiszteletére alkalmi írók üdvözlő verseket készítettek, melyek az 1790-diki nemesi fölkelés még eddig kevés figyelemre méltatott történetét mintegy magokban foglalják és kiegészítik a *«Tekéntetes nemes magyar hazánknek vármegyéből a szent koronának őrizetére kirendelt nemesbanderiumoknak protocollumában»* foglalt adatokat. Ezt a protokollumot a br. ORCZY-család által az aradi kir. főgymnáziumnak ajándékozott könyvtár kézirat-gyűjteményéből, dr. MÁRKI SÁNDOR ismertette a *«Századok»* 1881. évi folyamában. (335. sk. l.)

Pestmegye nádori koronaőrző nemességét és *Euda város* koronaőrző polgárait egy márcz. 12-kén kelt latin költeményben * üdvözli valami ismeretlen poéta. A vers végén a bandérium névsora is közölve van.

* Carmen de sacrae apostolici regni coronæ reditu. Excellētissimo domino, domino *Ladislao I. b. Orczy* de eadem sacrae cæsareæ, et regiæ apostolicæ maiestatis camerario, actuali intimo status, et excelsi consilii locum. regii consiliario, inelyti comitatus *Aba-Uivariensis* supremo comiti oblatum. *Budæ*, typis regiæ universitatis. 1790. 4-r., 12 lap.

A pestmegyei bandériumot márcz. 21-én a *hevesmegyei* váltotta fel. Az «álombul felserkent Muzsa» — NAGY P. egri kispap — köszönti őket márcz. 30-kán.* A sereg két részre volt osztva. A tisztek nevét a Muzsa így szedi versbe :

«Midőn e szép sereg mozdula Budára,
Két részre volt osztva a lovasság száma,
Báró Orczy vala fő kormányozója,
Almási, Berényi grófok adjutántja.
Keglevics gróf vala kapitány a sorban,
Rózsa és Tarrodi István itt valóban
Főhadnagyok voltak, forgatja markában
Gróf Buttler János zászlót, első osztályban.

— — — — —
Kezdődik második lovasok osztálya,
Almási Ignác ur sereg kapitánya,
Szeletzki Márkus, Stészel József hadnagya
Valának, a zászlót *Sági* ur itt tartja.»

A Márki által közlött naplóban «*Rózsa*» helyett «*Józsa*» áll; s a zászlótartók közül *Sághy* az *Orczy*, *Buttler* pedig az *Almássy* csapatában szerepel.

Ápr. 5-kén a hevesi bandérium után a *nógrádi* következett. «Egy kegyes-oskola-béli hív magyar poéta», *Rózsa-PATAKY*, énekli meg a *nógrádiakat*.** A vitézek kalpagjának színe ragadja meg leginkább a poéta figyelmét, mert abban hazafias áldozatkészségek szymbolumát látja :

«Nézd fején tündöklő piros kalpagjokat.
Hogy vérrel is készek víjni kincstárjokat,
Azt jelentik ezzel»

* Álombul fel serkent Muzsának látási mellyek az *hevesi* nemes, korona örököknek kedvükért négy ágyú st.ófában ki botsáttattak bőjt más havának 30-dik napján 1790-ben. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 8-r., 8 lap.

** Tekéntetes nemes *Neográd vármegye* gyöngy képét viselő nagy-lelkű méltóságos nemes és nemzetes korona-örző vitézeknek

A nemzet visszahatását ekként tolmácsolja :

«Ámult Európa mi nagy türesünkben,
Melyet nyelegeténk kilencz esztendőnkben,
De megvirradt napunk, (bár még nincs kezünkben)
Háláld koronánknak ezt is őrzésedben.»

Nógrádmegye helyét *Fejér* foglalta el apr. 16-kán. «Egy kegyes-oskola-béli pesti növendék-pap», ugyancsak RÓZSA-PATAKY, írja le versében,* hogy kik voltak vezetői ennek a seregnek. S midőn Fejérmegye nemességét bókokkal halmozza el, egyszersmind a nemzetet buzdítja, hogy :

«Hanyatlott törvényed, haldoklott nyelveddel,
Az arany szabadság nyögött nemzetteddel;
De már mind itthon van, csak már jól végezd el
Többit a diétán egy szívvel-lélekkel.»

Ezen kívül még egy vers jelent meg a fejérmegyei bandérium tiszteletére** VIRÁG BENEDEK tollából. A verselés könnyedsége és szabatosága azonnal elárulja, hogy a szerző — amennyiben fejérmegyei ember volt, — nem lehetett más, mint Virág Benedek. A hazafias költő így lelkesíti a nemes csapatot :

örök ditső emlékeztetek: midőn a szentséges koronánknak tiszteletes őrzésére Buda várába nagy pompával érkezének, köszöntetnek. Egy kegyes-oskola-béli hív magyar poéta által. 1790. 8-r., 8 lap.

* Tekéntetes nemes *Fejér vármegyei* korona-őrző vitézségnek ajánlott versek, midőn a szentséges koronánknak pompás udvarlására, és őrzésére Buda várában, Mátyás palotájához érkezvén a nógrádi nemes bandériumot fel-váltanák. Egy kegyes-oskola-béli pesti nevend. pap által. 1790. 8-r., 8 lap.

** A *Székes Fejér-vármegyei* nemességhez, mikor a magyar korona őrzésére Budára menne apr. 14. napj. 1790. Budán, a királyi akademiának betűivel. 8-r., 7 lap. — Megjelent «*Virág Benedek poétai munkái*» közt is. A TOLDY által eszközölt III. kiadásban (Pest, 1863), 80. lapon.

«Eljött már az óra: hát csak induljatok,
 Nem volt Buda felé még méltóbb útatok.
 Ott van, mint tudjátok, Mátyás udvarában
 Egész Magyarország a szent koronában.
 Ott vagyon a törvény, ott a szép szabadság,
 Ott a nyelv s öltözet, a magyar boldogság.
 Ott vagyon királytok, ottan őseitek,
 Hűségnek példái, dicső eleitek,
 Kik sirhalmokból is intenek titeket,
 Hogy nyitva tartsátok most szemeiteket,
 S hogy megemlékezvén nagyatyáitokra,
 Viseljetez gondot édes hazátokra.
 Kezetekben vagyon ennek dicsősége,
 Mostani s jövőendő magyar idvessége.»

Majd Múzsájához fohászkodik, mondván:

«Jer, Árpád fiait kísérjük Budára,
 Dicső koronánknak szentelt szállására,
 S kérjük ismét őket, hogy hazánk kincsére
 Vigyázzanak, s ebben a nemzet ügyére.»

A *pozsonymegyei* bandérium kiegészítve a *nyitramegyei-*
vel máj. 10-én kezdte meg a szolgálatot. Az előbbi ROSEN-
 BACHER FERENCZ énekli meg.* Rosenbachertól tudjuk meg,
 hogy a pozsonyiak vezére GRÓF AMADE FERENCZ volt, kinek
 a bandérialisták közt volt nyolcz éves fiaeskája is:

«Ez *Amadé Thádé* gyönyörű grófocska,
 Szent koronánkhoz jött vitéz őrállócska.
 Még csak nyolcz tavaszon nyílt ez virágocska,
 Láng színnel vegyes hó, rózsa kis bimbócska.»

* Örvendetes lantotska mellyel a tekéntetes nemes *Posony*
vármegye gyöngy képét viselő nagy lelkű, méltóságos, nemes, és
 nemzetes korona-őrző vitézséget Budára való pompás jövetele-
 kor meg-tisztelé ROSENBACHER FERENTZ. Pesten, Trattner Mátyás
 betűjével. 1790. 8-r., 16 lap.

Különben a zemplénmegyei bandérialisták közt is volt két kis fiú, az egyik BERNÁTH JÓZSEF kir. tanácsos 12 éves fia, András, a másik CSOMA SÁMUEL 10 éves fia, Zsigmond. Máj. 24-kén mindketten ott álltak kivont karddal a korona körül s felnőtt társaikkal együtt teljesítették a szolgálatot.¹ Sopronmegye bandériumában meg ott volt a zsenge korú SZÉCHENYI LAJOS GRÓF, kiről a *Hadi és más nev. Történetekben* ezt olvassuk: «Ezen ifjú örállónak gyenge idejét bőven kipótolja magyaros termetén s tekintetén kívül, a nemzete öltözetéhez s nyelvéhez vonzó és a magyar névben való nemes dicsekedéssel egybekötött példás hajlandóság.»²

A pozsonymegyei bandérium öltözetét úgy tekinti Rosenbacher, mint szymbolumot:

«Tudod, mért van veres kalpagba szép fejed?
Tudod, mért égszínü pompás öltözeted?
Hogy kész légy érette ontani véreket,
Támaszszad e mellett arany törvényedet.
Ebben a kettőben leled az ügyedet,
Máskép leteheted szép magyar nevedet.»

A *nyitrai* bandériumnak is akadt poétája,³ ki a bandérium minden tagját külön-külön megdicséri; de különösen kitünteti fővezérét GRÓF AMADE ANTALT, kapitányait: GRÓF TRAUN FERENCZET és MAJTHÉNYI JÁNOST, s tisztjeit: GRÓF

¹ *Századok.* 1881. 340. l.

² *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 647.

³ A tekintetes nemes *Nitra vármegye* gyöngy képét viselő nagy érdemű, méltóságos, nemes, és nemzeti korona-örző vitézség örök ditső emlékezete midőn a szentséges magyar koronának pompás őrzésére a t. n. posonyi ör-álló vitézséget fel-váltaná meg-tiszteltetett 12-dik Ikerben 1790. Pesten, Trattner Mátyás betűjivel. 8-r., 8 lap.

BERÉNYI ZSIGMONDOT ÉS HORVÁTHY JÁNOST. A bandérialisták ruhájában és fölszerelésében ez is a hazafias erények mind-megannyi jelképét ismeri fel:

«Véres rózsaszínű zászlót lobogtatják,
Ezzel is igaz hív szívöket mutatják,
Istenért, királyért, hazáért áldozzák
Éltöket s véröket, azzal magyarázzák.
Gyöngy bársony tarsolyán hordoz bagoly képét,
Jelenti, hogy vigyáz s védelmezi népét,
Három nagy hegyünkre körmeit terjeszti,
Ez is ellenséget mindenütt ijeszti,
Fekete szép bársony aranyos csákója,
Mert az ellenségnek halálíg csapója.
Égi kéket visel szép derekán s czombján,
Aranynyal veres színt szívéen és mellestontján,
Tudja, hogy hazáért ha kiontja vérét,
Megnyeri az égben jutalmát és bérét.»

A mult szenvedéseit ekkép írja le a nyitraiak poétája:

«Nyögve nyeltünk ugyan majd tizedfél telet,
De vérontás nélkül eljött gyöngy kikelet.
Bölcs toll, nagy magyar szív, ime mit nem tehet?
Itthon is, hadban is, ime mire mehet?
Próbálták pörölni nagy magyar szíveket,
Hogy öntsének ebből majd új nemzeteket,
De gyémántok voltak, az ütést elállták,
A pöröllyel együtt más népek csudálták.»

A pozsonyi és nyitrai bandérium után az abauji, a borsodi és a *zempléni* együtt léptek szolgálatba máj. 21-én. Ez utóbbi tiszteletére írt költemény* szerint, a zempléni bandérium sötét zöld mente, fekete csákó, veres nadrág,

* Versek melylyekkel a tekintetes nemes *Zemplén vár-megyei* nemesek meg-tiszteltettek midőnn a szent koronát őriznék Budánn pünkösöd-havábann. Pestenn, Fűskúti Landerer Mihály bő-tűjeivel. 1790. 8-r., 13 lap.

sárga csizmából álló ruházatának különböző színei: a zempléni nemesség erényeinek szymbolumai. Ez a poéta is örvend a felett, hogy helyreállt a szabadság s hogy a nemzeti öltözetet ismét fölhúzták. De óhajtasát fejezi ki egyszersmind, «bár Mátyás palotája se lenne üresen» s Budán laknék a király. A koronát nem félti többé, mert a nemzet legjelesebb fiai vették azt őrizetök alá:

«Nem félhetsz hát szent koronánk, gondjok van ezeknek
Rád; nem fogsz ezután ország-kül számkivetésbe
Menni; de úgy-e nem is voltál még ilyen erőtl
Környülvéve talán soha? Hármás (titkos) erő ez,
Azt teszi: érts egyet, dolgozzál észszel, erővel,
Igy fogsz istennek hív lenni, s hazádnak, urádnak
Meg fogod, a mi övék, szó nélkül adni»

Biharmegye bandériumának Czúcz ISTVÁN nagyváradi joghallgató volt a poétája.* «Gyöngye megyénknek már indul paripára kapódva», írja egy helyütt. A bihari bandériumnak, mely jun. 4-től vette át a korona őrizetét, BARANYI MIHÁLY megyei asszesszor volt a vezére. Czúcz, verse végén hálát ad az Istennek, hogy a korona ismét megkerült s Biharmegye nevében fogadja, hogy a drága kincset ezentúl életökkel és vérökkel oltalmazza:

«A mi reánk czéloz, igérjük, hogy ha ravasz kéz
Nyúl hozzá, ütlek, koppan azomba' reá.
Nem leszen hatalom, nem lesz erő, mely kicsavarja
Várunkbúl többé»

A *zalavármegyei* koronaőrző sereg tiszteletére, — mely máj. 26-kán indult Füredről Budára s mely jun. 8-kán a

* Magyar öröm, melyet: tekéntetes n. Bihar vármegyének érdemes rendjei mutattak, szentséges apostoli koronánknek szerentsés haza jövetelén. Éneklette: n. Tzútz ISTVÁN a n. váradi királyi feő oskolákban magyar törvényt tanuló iffjú 1790-diben. Bőjt más havának 16-dik napján. 4-r., 4 lap.

bihariak helyét foglalta el, — PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM írt alkalmi verset s azt valószínűleg nemcsak az «*Orpheus*»-ban,¹ hanem önálló füzetben is közzétette.

A *szatmári* bandériumot, mely jun. 21-kén vette át a szolgálatot, DEMETER JÁNOS üdvözli,² ki a szebb jövő képét élénk színekkel festi versében:

«Nézz s örvendezzél magyaroknak erőre kapásán,
A kiknek tartós és zűrzavar éjjelük és már
Gyászba borult sorsuk ragyogó napfényre derül ki.
S régi setétségnek takaréktalan háza porából
Már ügye felseerdül e népnek, s gyenge virágít
Napról-napra nevelgetvén, nem félti gyomok közt
A kártékonyos eltapodástúl. Bízva reményli
Fáradságának nagyszámú drága gyümölcsét.»

A *somogymegyei* bandériumot, — mely a szolgálatban jun. 25-kén Szatmár után következett, — NAGY FERENCZ veszprémi kanonok Siófokon nemcsak hogy gazdagon megvendégelte, de mint «békesség angyala» (angela pacis) üdvözlő verssel is megtisztelte.³ Mire PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, a bandérium egyik tagja, «az asztalnál ültében» deák versben válaszolt, s ezt a verset kibővítve, magyarul ki is adta.⁴ Horváth így szól a többi közt a békesség angyalához:

¹ *Orpheus*. 1790. II. 199.

² A nemes *Szathmár vár-megye* korona-örző seregének Pestre érkezése, melly esett az ország gyűlése kezdetekor sz. Iván havának 13-dik napján 1790. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

³ *Banderium Simighiense*. In Sio-Fok anno 1790. 16-ta junii salutatum. 1790. 8-r., 4 lap. — A vers végén: «Salutavit A. P.» (angela pacis). Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 777. l. A Kurir tudósítójától tudjuk meg, hogy a vers szerzője NAGY FERENCZ volt.

⁴ Békesség angyala köszöntésire *sümeghi* banderiumnak felelttye. Sio-Fok 16-ta junii 1790. 8-r., 4 lap. — Megjelent a *Magyar*

«Jól mondád, jól, áldott békesség angyala,
 Hogy nem a határszél s ellenség várfala,
 Nem hadi kürt s rézdob visz utra bennünket,
 Más angyal vezeti nemes seregünket.»

— — — — —
 «Nem hát, mert nem szükség; nem megyünk harcolni,
 Mert békességet kezd az ég parancsolni!»

Gömörmegye kissé megkésett. Bandériuma csak aug.
 21-kén állt ki a korona őrzésére. Versírója * ekként menti ki:

«Nem azért késett el, mintha buzgósága
 Nem volna honjához hív hajlandósága,
 Mert ennek jeleit bőven megmutatta,
 Midőn annak ügyét nyomósan folytatta;
 Hanem a koronát együtt királyával
 Akarta tisztelni hív szolgálatjával.»

A vers végén három lelkesítő beszéd van közölve a
 bandérialistákhoz.

Heves-, Fejér- és Nógrádvármegyék még egyszer küld-
 tek bandériumot októberben. A *hevesi második bandériumot*,
 mely megváltoztatott tisztikarral október 11-kén vette át a
 korona őrizetét, Czúcz ISTVÁN éneкли meg:**

«Hát már újra megint országom díszé nemesség
 Itt vagy? oh hevesi nemzetem érdeme nagy!
 Hát te magad teszed azt, valamit tehetett vala kettő?
 Oh vigságomnak oszlopa, nemzeti dísz!»

Kurirban is 1790. évf. 778. l. Hogy szerzője HORVÁTH ÁDÁM, erre
 nézve ld. a *M. Kurirt* u. o.

* A *Gömör vármegyei* nemes korona őrző seregnek le-ábrá-
 zolása. Verseken foglaltatott D*** N* D** által ezer hét száz
 kilentzvenedik esztendőnek kis-aszszony havának 20. napján
 1790. 8-r., 23 lap.

** A nemes *Heves vármegye* korona-őrző seregének második
 Budára való jövedele. Szerzette n. Tzutz ISTVÁNY, mind-szent-

A visszahatás a József-féle régime ellen, mint a fennebb előadottakból látható, nemcsak az irodalomban, hanem az országgyűlésen és a megyékben is észlelhető volt.

A nemzet jobbjai azonban belátták, hogy a nemzet előmenetelére nem elegendő József kormányzati rendszerének perhorreskálásával a régi alkotmány helyreállítása; hanem szükség van olyan reformokra is, melyek az elavult alkotmány korszerű átalakítását eredményezik. Ezek azt óhajtották, hogy a francia forradalom tanulságait a nemzet saját hasznára fordítsa.

A szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava viszhangra talál a mi irodalmunkban is. A feudális államszerkezet ellen, melyet már József aláaknázott, a toll emberei megindították az ostromot. A XVIII. század filozófiája volt az arzenál, mely az ostromhoz ellátta őket hatalmas fegyverekkel. A diadal nem az ő fegyvereik gyöngeségén múlt, hanem a kiváltságos állásában fenyegetett nemesség makacs ellentállásán. A feudalizmus megölő mérge, az egyenlőség, első sorban a nemzeti privilégiumok feláldozását követelte volna. Ily nagy áldozat hazafias fennköltséget és önzetlenséget igényelt; de ezek az erények a nemesség zömét nem ékítették. Az 1764-diki országgyűlés szelleme lidércznyomásként nehezedett reájuk s visszatartóztatta őket a szabadságért való nagyobb áldozatok hozatalától.

Az írók, kik az államszervezetet és társadalmat gyökereken át akarták alakítani, bizonyára maguk se remélték, hogy egyhamar czélt érnek. De talán épen, mert tudták, hogy nem a jelen, hanem a jövő számára dolgoznak: a

havának 12-dik napján. 1790. Budán, a királyi akademiának be-tűivel. 4-r., 7 lap.

jövőt legalább igyekeztek minél eszményibb, minél rózsásabb színben tüntetni fel.

Az ideálisták legideálistábbja volt BATTHYÁNY ALAJOS GRÓF, ki «*Ad amicum aurem*» című négy kötetes munkájában,* a reális élet követelményeit teljesen figyelmen kívül hagyva, eszményeit — hogy úgy szóljunk — vakon követi.

Rhapszodikus írmodora daczára, a legrendszeresebben gondolkozó írók közé tartozik, a mennyiben ha egyik-másik kérdésben a skepsis erőt vesz is rajta, csak kivételesen, nagyritkán keveredik ellenmondásba önmagával s szigorúan formulázott alapelveiből vas-következetességgel vonja le konzekvenciáit.

Állameszménye a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia, melyben az individuum teljes mértékben érvényesíti magát s melyben az egyes hatalmi ágak szétválasztása s az uralkodó jogainak korlátozása által úgy az egyesek, mint a nép, biztosíttatnak az elnyomatás ellen.

Ebben a keretben mozog folytonosan, kiterjeszkedve mind azokra a részletekre, melyek okozati összefüggésben állnak egymással. Az állami és társadalmi élet tényezői: az uralkodó, a nép, a rendek és az egyház részére kijelöli az irányt, melyet követniök kell, hogy amaz állameszmény keretébe beilleszkehessenek. Az akadályokat, melyek az említett tényezők átalakulását gátolják, nem kicsinyli ugyan, de nem is sokat törődik velök. A pozitív jogi és politikai intézmények egész sorát félrelöki, mert tudja, hogy csak azoknak romjain emelkedhetik fel a népek jóléte és boldogsága. S mint a radikálizmus embere és mint

* *Ad amicum aurem*. 1790. 8-r. Fasc. I. 62 lap. II. 78 lap. III. 95 lap. IV. 85 lap. (A 4-ik kötet 1791-ben jelent meg.)

ideálista, rombolásai közben semmi egyébire nem gondol, csak a pusztítás végcéljára, mely — az ő képzelete szerint — nem lehet más, mint a megújhódás. Egytől fél csupán — s ez a forradalom.

Sajátságos, paradox jelenség, hogy a forradalomnak még a gondolatától is irtózott az az író, a ki maga pedig forradalmár volt. Azok a reformok ugyanis, melyeknek életbeléptetését ő a forradalom megelőzése céljából ajánlja: a mennyiben a történelmi jogok és hagyományok feláldozását involválják — egyenesen előidéznék a forradalmat. Maga is beismeri, hogy a hosszas halotti álmukból fölébredt polgárok hasonlóak ahhoz a rabszolga-hoz, ki ura börtönéből kiszabadulván, hálaáldozat gyanánt azokat is megakarná fosztani életüktől, kik rabszolgasága idején iránta a legnagyobb jótékonytságot gyakorolták. Más helyt meg azt írja, hogy a régi szabadságát visszanyert nép olyan, mint a napfénytől tíz évig elzárt ember, ki ha váratlanul ismét Isten szabad ege alá jut, szemét az erős napfény elkápráztatja s megvakul. Sőt az elnyomásról beszélvén, figyelmezteti a világot arra a természeti tűneményre, hogy a lenyomott tárgy, ha a nyomás alól hirtelen fölszabadul, annak a szeme közé ugrik, a ki fölszabadította.

Batthyány tehát rémképeket lát, midőn arra gondol, hogy a nép visszanyeri szabadságát. De azért ő sürgeti legjobban, hogy le kell venni a nép nyakáról a szolgaság jármát. Valóságos czirkulus vicziózusba keveredik, midőn az emberiséget fenyegető forradalom veszélyének elejét veendő, maga jelöli ki a forradalomhoz legbiztosabban vezető utat.

A francia forradalom tanulságai meggyőzhették őt a felől, hogy a jogegyenlőség, valamint a köz- és egyéni szabadságjogok megszerzése óriási véráldozatot követel.

Miért irtózik hát mégis a forradalomtól ő, ki a demokrácia és a népszabadság szószólójává szegődött!? Ha át volt hatva azoknak az eszméknek az igazságától, melyek természetsszerűleg nemzetének megújhodását vonták volna maguk után: miért töprengett mégis a következmények felett? Ő előtte, mint igazán mély gondolkodó előtt, tisztán állhatott LAMARTINE eme szép mondása: «a mely forradalmak erkölcsi eszméknek, az események logikájának szüleményei; ha a kormányzat és társadalom jobb rendje utáni vágyódásból erednek, legyen bár e vágyódás határozatlan és homályos; ha a polgárok egymás közti vagy a nemzetnek más nemzetek iránti viszonya tökéletesedésére való törekvésből származnak s nem aljas szenvedélyeket, hanem magasztos eszményeket képviselnek: az ily forradalmak még válságaikban s múló kicsapongásaikban is oly fiatalító életerőt mutatnak, mely az illető népfajnak a növekvés hosszú és dicsőséges korszakát ígéri».*

Bármily skeptikus volt azonban Batthyány, elveinek következményeit illetőleg: sokkal logikusabb fő volt, sem-hogy államelméletének megalkotásában bármiféle tekintetek miatt eltért volna eszményeitől. A jogegyenlőséget tekintvén a közboldogság alapjának, annak határai megállapításában mértéket nem ismer. A mellett, hogy a társadalmi osztályok közt fennálló válaszfalak ledöntésén fáradozik: a vagyoni egyenlőtlenségen is segíteni akar némileg.

Az egyenlőség szelleme megköveteli, — írja a többi közt — hogy azoknak nagyravágyó hatalmát, kik gazdagságban és jólétben úsznak s vagyonukra nézve a többi

* LAMARTINE: Histoire de la révolution de 1848. Bruxelles, 1849. I. 2.

polgárokat nagyon is túlszárnyalják, szűkebb korlátok közé szorítsuk; mert egyeseknek gazdagságon alapuló hatalma könnyen félelmetes lehet a nagy többségre s mivel azok, kik vagyongyűjtő őseik fősvénysége, vagy a vak sors, vagy a felsőbb hatóságok elnézése folytán nagy vagyonra és fényes családi kitüntetésekre tettek szert és így az uralkodóhoz is mintegy közelébb állnak: könnyen parazitáivá válhatnak az államnak. Ha erre nem gondol az állam, úgy járhat, mint az a majoros, ki a farkasok elől juhait az akolba zárja be, nem gondolván meg, hogy juhait az akol belsejében magok az őrzésükre rendelt juhászkutyák marcangolják szét.

Akár csak egy modern kommunista, vagy szociáldemokrata beszédét olvasnók! Batthyány fennebbi nyilatkozata alapján bizvást kimondhatnók az egyéni tulajdonjogra a halálos ítéletet a nélkül, hogy következetlenségbe esnénk. Ő azonban nem megy idáig. A præmisszákból csak bizonyos jogintézmények megszüntetésének szükségességét vonja le, így pl. kívánja a majorátusnak, a lyányok örökösödési jogára vonatkozó megszorításoknak eltörlését.

De a mellett ellene nyilatkozik mind ama kiváltságoknak és külső kitüntetéseknek, melyek az arisztokráciának tulajdonképeni megteremtői. A kiváltságokat úgy tekinti, mint a barbár kor maradványait, melyek a zsarnok kezében a zsarnokság fenntartásának eszközei voltak. A kitüntetések pedig nemcsak fölöslegeseknek tartja amaz elvnél fogva, hogy a közjó érdekében véghezvitt tettek önmagukban hordják jutalmukat s nem szorulnak külső elismerésre; de szerinte, veszedelmes is a fejedelmi kegynek érdemkeresztek s más efféle csecsebecsék adományozásában való nyilvánítása. Az arany láncz, úgymond, melyen az érdemjel függ, ha az ég csillagainál fényesebben ragyog is, min-

denkor a szolgaság láncza lesz, melynek csörgése az emberek hallását tompítja meg.

A rendi szervezettel, hatását tekintve, együvé sorozza Batthyány a vallásfelekezetek közti különbséget. Az igazi vallásos kedély melegével beszél Krisztus tanairól s a keresztyén vallás alapigazságairól, melyekben a hívő lélek megnyugvást találhat; de annál nagyobb keserűséggel említi, hogy a felebaráti szeretetet hirdető keresztyén tanokat nem átváltották lábbal tapodni ép azok, kik, mint a vallás fölkenetjéi, annak őreiül rendeltettek. A vallásfelekezetek üldözése, a türelmetlenség, az egyenlőség eszméjével homlokegyenest ellenkezik. Hitéért hátrányt senki sem szenvedhet s a mennyiben valaki polgári kötelességeinek eleget tesz, méltán számot tarthat rá, hogy az állam nemcsak vallásának szabad gyakorlásában védelmezi meg, hanem hogy részesíti egyszersmind ama jogokban, melyek a hazának minden polgárát egyaránt megilletik.

A mennyiben pedig Batthyány a felekezetek közt különbséget nem tesz: a kath. papság rendi állását természetesen már ebből a szempontból sem véli fenntarthatónak; de szükségszerűleg meg kell azt, szerinte, fosztani előjogaitól azért is, mert a rendi szervezet megszüntetése alapföltételét képezi a politikai átalakulásnak.

A rendi előjogok eltörlésével szoros kapcsolatban állt még egy kérdés, mely fölött a XVIII. század reformerei nem térhettek napirendre, de a melynek kielégítő megoldása a fennforgott körülmények közt a legnagyobb nehézséggel járt. Ez volt a jobbágyosság kérdése.

Bármennyire theoretikus volt is különben Batthyány, ennél a kérdésnél különösen éreznie kellett a gyakorlati viszonyok számbavételének szükségességét. Ha az elvont okoskodás terén marad: egyszerűen alkalmaznia kellett

volna a jobbágyságra nézve is, már megállapított alapelveit. Az abszolút jogegyenlőség eszméjéből egyéb nem következhetett, mint hogy a jobbágy szabadíttassék fel, legyen teljesen egyenjogúvá a többi polgárokkal s terheitől az állam közvetítésével váltsa meg magát. Úgyde a jobbágysági terhek megváltásához ép annyira hiányzottak a szükséges föltételek, mint a mily kevésbé volt megérve műveltségi tekintetben a jobbágyság a teljes emancipációra. Kénytelen volt tehát Batthyány a jobbágyságot illetőleg egyelőre megelégedni olyan mérsékelt reformokkal, melyek legalább a kérdés későbbi gyökeres megoldását tették volna lehetővé.

Politikai tekintetben annyi koncessziót hajlandó tenni a jobbágyoknak, a mennyit csak lehet. Az úri hatóság alól fölszabadítja, szabad költözködési-, valamint birtokszerzési és hivatalviselési képességgel ruházza föl, sőt még a törvényhozásban való részvételre is följogosítja azzal a megszorítással, hogy megynként két-két nemest választanának a jobbágyok, hogy azok képviseljék őket az országgyűlésen.

A jobbágy magánjogi helyzetének javítására nézve javaslata abban áll, hogy a jobbágy és a földesúr közti viszonyt szerződéses viszonynak kívánja tekinteni. A jobbágy lenne a bérlő, a földesúr a bérbeadó, a bérleti szerződés szabad egyezség útján állapíttatván meg köztük.

Ugyanezt a megoldást ajánlja egy évvel később ELEUTHERIUS, a magyar próféta glosszátora (HORÁNYI ELEK), azzal az eredeti indokolással, hogy «facile jugum est, quod sponte assummitur, nimium grave, quod invito imponitur».*

De bármily tetszetősnek látszik Batthyány javaslata, s bármennyire beleszeretett is abba Eleutherius glosszátora: tökéletesen igazat adunk CONCHÁ-nak, hogy ama javaslat elfo-

* *Eleutherii Pannonii mirabilia fata.* 91. l.

gadásával a jobbágy magánjogi helyzetén nemcsak hogy javítva nem lett volna, de ellenkezőleg, sorsa rosszabbra fordult. Batthyány koncepcziója — írja Concha — a földesurat és jobbágyot mint tulajdonost és bérlőt állítja szembe, a jobbágnak egyszerű bérlői, szerződési jogokat enged csak, holott jobbágyságunknak épen nem kedvező törvényhozásunk, de főleg a királyság elfogadott elve volt, hogy a jobbágyság sorsa nem bízható a Verbőczy értelmében tulajdoni joggal egyedül bíró, vagyonuknál, műveltségöknél fogva túlhatalmas földesurak akarataira, kedvező vagy kedvezőtlen szerződési hajlamára; hogy bár a jobbágyokat tulajdonosoknak nem tekintette is, helyzetüket, állásukat épen ezért, épen gyöngeségök miatt úgy saját, mint a közállomány szempontjából az államnak kell védeni, szabályozni.*

Mint az előadottakból látható, Batthyány, a jobbágyság bizonyos mérvű emancipációja, a rendi szervezet megszűntetése, a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonyosság helyreállítása által, a mily mértékben eleget kívánt tenni a jogegyenlőség követelményének, ép oly mértékben biztosítani akarta egyszersmind az egyéni szabadságot. Azonban arra, hogy az individuum szabadon érvényesíthesse magát, nem elegendő felszabadítani őt az apró zsarnokok hatalma alól, a milyenek pl. a földesúr, vagy az arisztokráczia vagy a papság; hanem biztosítani kell függetlenségét a legnagyobb zsarnokkal, a fejedelemmel szemben is. E tekintetben két dolgot tart szükségesnek: a hatalom megosztását úgy, a mint azt MONTESQUIEU tervezte, s a mi ennek természetes következménye, a fejedelmi jogok korlátozásával a népszabadság-jogok lehető kiterjesztését.

* CONCHA: A kilenczvenes évek reformeszméi. Olcsó Könyvtár. 133. l.

A hatalomnak egykézben való összpontosítása szüli, szerinte is, a zsarnokságot. Az egyes hatalmi ágak gyakorlásában osztozkodnia kell a népnek és uralkodónak. A souverainitás azonban kizárólag a népet illeti meg. A király tehát a nép és nem Isten kegyelméből uralkodik, azaz hogy az Isten kegyelmének is köszönheti hatalmát olyan értelemben, hogy valamint semmiféle emberi intézmény, úgy a királyság sem lehet el Isten kegyelme nélkül.

Érdekes tünemény azonban, hogy az, a ki elméletben a királyt akaratsíntküli bábbá, az alkotmányának — hogy úgy szöljünk — eszközévé teszi: mint gyakorlati politikus nemcsak hogy nem volt barátja a királyi hatalom korlátozásának, hanem épen ő volt az, ki midőn a királyi jogok megszorítását czélzó új inaugurale diplomára nézve Lipót és az országgyűlés közt differenciák merültek fel: «*Ad amicissimam aurem*» czímű kis alkalmi iratában,* egyenesen az uralkodó részére állt s annak a rendek által formulázott koronázási diplomára tett csaknem minden kifogását helyeselte.

Az ő *theoriája* szerint, az uralkodó törvényhozási hatalma illuzóriussá válik az által, hogy sokkal korlátozottabb a vétójoga, mint ma például az északamerikai unió elnökének. Az országgyűlés által közakarattal hozott törvényekkel szemben ugyanis vétójogával egyáltalán nem élhetne. S még az olyan törvények végrehajtását sem tagadhatná meg,

* *Ad amicissimam aurem*. 1791. 8-r., 24 lap. — FRAKNÓI a Martinovics-féle összeesküvésről közlött tanulmányában (*Századok*. 1878. I. 16.) tévesen írja, hogy Batthyány «*Ad amicam aurem*» czímű röpiratára SZEITZ LEÓ «*Ad amicissimam aurem*» czím alatt válaszolt; mert ez utóbbi röpirat szintén Batthyány Alajos tollából származott s az «*Ad amicam aurem*»-re Szeitz «Magyar és Erdély-országnak rövid ismerteté»-ben adta meg a választ.

csupán elhalaszthatná, melyekre nézve a szavazatok megoszlottak.

A kormányzat fogalmával és tartalmával Batthyány még nincs tisztában. ROUSSEAUT követi, ki az akarat és végrehajtás organumáról beszél, az akarat organumának tekintvén a nemzetgyűlést, a végrehajtás közegének az államfőt.

De hagyján, ha legalább a végrehajtás tekintetében bizonyos fokú önállóságot engedne az uralkodónak. Hanem a király még az alárendelt végrehajtási funkciókat is a nép képviselőinek közreműködésével végezné. Az ő javaslata szerint, a király a nemzet által három évre választott állandó tanácssal egyetértve bocsájtaná ki rendeleteit. Sőt még a hatalom legfőbb eszközét, a katonaságot is ki akarja venni az uralkodó rendelkezési köréből s azt ajánlja, hogy valamilyen a kormányzat és közigazgatás minden közegét, úgy a hadsereg tisztjeit is a nép válaszsza, továbbá, hogy a hadsereg a nemzet és nem a király iránti hűségre esküdjék fel, hogy a hadüzénés jogát az uralkodó a néppel együttesen gyakorolja, végre, hogy a király hadseregén kívül a megyéknek, illetőleg a nemzetnek is legyen egy külön, 30 ezer főnyi hadserege.

Mind ezek után azt kérdezhetnők: mi szükség van hát a királyra, ha egyszer a hatalom minden attributumától megfosztjuk?

Batthyány erre azt feleli, hogy a király a legfőbb bíró, az igazság kútforrása, a tekintély elvének képviselője az államban s mint ilyen, senki más által nem pótolható és nem helyettesíthető. Úgyde hová lesz a tekintélye, ha mind azt elveszszük tőle, a mi a királyi tekintélyt alkotja? A Batthyány által tervezett demokratikus államszervezetben a tekintély elvének tulajdonképen nincs is semmi helye.

De minek elemeznők tovább Batthyány állambölcse-

szetét? Úgy hiszszük, az előadottak után tisztában lehetünk politikai rendszerének értékével s bizvást kimondhatjuk, hogy bármily idealista volt is különben, bármennyire habozni látszott is bizonyos kérdésekben: a demokráciának következetesebb, lelkesebb és tanultabb szószólója Magyarországon a 90-es években nem volt nálánál. Művéről pedig el kell ismernünk, hogy a liberális eszméknek valóságos tárháza.

Azok az eszmények, melyek Batthyányt lelkesíték, ideáljait képezték ugyanebben a korban még egy másik írónak, a szerencsétlen véget ért HAJNÓCZY-nak is. A módszer azonban, melyet politikai rendszerök konstruálásában követtek, különböző volt. Batthyány, mint láttuk, a gyakorlati élet követelményeivel nem számolt, s ennélfogva eszméit gyakorlatilag alkalmazni bajos lett volna; Hajnóczy ellenben a tételes közjogból indulva ki, történelmi alapon állapította meg a politikai átalakulás föltételeit, s még az átalakulás proceszusának tényleges akadályait is fölismerete, úgy hogy maga sem kívánta a szükséges reformokat egyszerre, minden átmenet nélkül, életbeléptetni.

Hajnóczy a következő értekezésében fejtette ki politikai álláspontját: «*Dissertatio de regiae potestatis limitibus*»,¹ «*De comitiis regni Hungariae*»² és «*De diversis subsidiis*».³

Ő szerinte is a kiváltságok megszüntetése a legfőbb feladat, melynek keresztülvitele az egészséges államfejlődés

¹ *Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus*. 1791. 8-r., IV + 180 lap.

² *De comitiis regni Hungariae, deque organisatione eorundem dissertatio juris publici hungarici*. 1791. 8-r., IV + 180 lap.

³ *De diversis subsidiis publicis dissertatio*. 1792. 8-r., IV + 233 lap.

alapföltétele. Mennél több a kiváltság valamely államban, annál több a széthúzó elem, mely kizárólag a saját önző érdekeit tartván szem előtt, a közérdek szükségképen föl fog áldoztatni.

Az országgyűlés szervezetében különösen szükségesnek tartja a demokratikus elvek érvényesítését; mert közkötelező erővel csak az országgyűlés által alkotott törvények bírnak, úgyde a törvény ereje annál nagyobb lesz, mennél többen folynak be a nemzet tagjai közül annak hozatalába. Kívánja tehát, hogy a városok nagyobb számmal képviseltesse az országgyűlésen, mint eddig. Az alsó táblának a király által kinevezett hivatalnokok ne legyenek tagjai. A főrendektől is megvonná a maga részéről a személyes szavazatot.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy ha csakugyan Hajnóczy tollából származott az egy, illetőleg két évvel előbb (1790-ben) megjelent s alább ismertetendő »*Manch-Hermæon*» című röpirat: akkor egy év alatt az ő általános politikai felfogása gyökeresen megváltozott. A »*Manch-Hermæon*»-ban, — melynek egyrészét József uralkodása alatt írta, — József uralkodása ellen még formailag sincs kifogása, sőt helyesli, hogy a hatalmat, tehát a törvényhozás hatalmát is, az uralkodó saját kezében összpontosítja, hiszen mint Szerémmegyének a császár által kinevezett alispánja maga is hozzájárult az alkotmány megdöntéséhez: 1791-ben ellenben, a törvények hozatalához a király és a rendek konszenzusát kívánván meg s kétségbe vonván a pátensek kötelező erejét, egyenesen a konstitucionális államszervezet mellett foglal állást s azt jelöli ki közjogunk továbbfejlődésének, illetőleg a még fennálló és tiszteletben tartandó közjogi törvények szükséges átalakításának végcéljául.

«De comitiis» című munkájában legnagyobb hévvel argumentál a klérus ülés- és szavazati joga ellen, s erélyesen sürgeti a papság politikai befolyásának megszüntetését.

Ha a római kath. klérus — így okoskodik — részt vesz az országgyűlés tanácskozásaiban: ugyan azzal a joggal részt kellene vennie a többi felekezetek papságának is. De egyáltalán semmiféle felekezet papjának sincs helye a törvényhozó testületben, minthogy ott nem az örök üdvösség, hanem a polgári dolgok felett foly a tanácskozás. Nem foglalhat ott helyet a r. kath. papság azért sem, mivel a nemzetgyűlésen csak azoknak lehet vétumot adni, kik tulajdonnal bírnak, a r. kath. egyházférfiak azonban — saját kánonaik értelmében — nem proprietáriusok, hanem csupán haszonélvezők. A józan ész szerint továbbá a közügyek intézésébe oly emberek nem folyhatnak be, kiknek elveik a nemzet legnagyobb részének érdekeivel ellentétben állanak, a róm. kath. klérus pedig az akatholikusoknak nemcsak létezését tartja magára nézve praëjudiciózusnak, de azokat a törvény minden kedvezményéből kizárni kívánja, sőt tőlük még azt a jogot is megtagadja, melynél fogva az Istent úgy imádják, a mint nekik tetszik. Végre, minthogy az országgyűlésben való részvétel alapföltétele, hogy az illető résztvevőnek akarata legyen és saját akarátát érvényesítse, mert e nélkül politikai közvélemény nem jöhet létre, a klérus pedig — a mint arról meggyőződhetünk, ha hazánk országgyűlési aktáiba beletekintünk — mindig egyértelműen volt az egyház fejével: ennél fogva, ha a klérust nem zárnök is ki a nemzetgyűlésből, elegendő volna oda egymagát az egyház fejét meghívni.

A reorganizált országgyűléstől várja Hajnóczy az alap-törvények olyatén átalakítását, hogy azok a jogegyenlőség

és szabadság követelményeinek megfeleljenek. Ilyen alap-törvények lennének a következők:

Minden ember szabadon választhatja meg lakását s mindenkit megillet a betelepülés- és a kivándorlás joga. A sajtó- és lekiismeret-szabadság biztosítottatik. Az új királylyal a nemzetnek joga van új szerződésre lépni, mert a nemzet a saját és nem az uralkodó akarata szerint kormányozandó. Birtokszerzési joggal és hivatalképességgel mindenki felruháztatik. A földesúr és jobbágy szabad egyezség útján állapítják meg egymáshoz való viszonyukat. A nemes ember amaz előjoga, melynél fogva perbeidezés előtt le nem tartóztatható, kiterjesztendő az ország minden lakosára. Törvény előtt mindenki egyenlő. A közterhek viselésében mindenki arányosan részt vesz és senki sem kötelezhető olyan adó fizetésére, melyet vagy maga, vagy képviselője meg nem szavazott. A polgárságot megilleti az egyesülési és a gyűlésezési jog.

Hajnóczy eme programjából a jogállam körvonalai domborodnak ki. Ha az ő eszméi számára Magyarországon a talaj elő lett volna készítve: már a 90-es években megoldhatta volna a törvényhozás mind azokat a kérdéseket, melyeknek elintézése a jelen századnak jutott osztályrészül. De maga Hajnóczy is elismerte, hogy az általa megpendített reformok még nem érték meg. Ha — írja egy helyütt — az alkotmányt meg akarjuk változtatni, ezt csak fokozatosan és kellő mérséklettel tehetjük. Kívánni sem lehet, hogy a nemesség, százados előitéleteivel egyszerre szakítson; valamint a szolgaságban nevelkedett nép bilincseit sem szaggathatjuk össze azonnal, mert tartani lehet tőle, hogy abban a tévhitben, hogy már most minden szabad, féktelenségbe fogna kitörni. Elég lenne tehát, szerinte, egyelőre, ha a jobbágy számára a szabad költözködés biztosíthatnánk, ha a nemes-

ség a megyei domesztika terhet magára vállalná, azután ha kimondatnék, hogy a követek napidíjait nem a jobbágy fizeti.

«De subsidiis» című munkájában kifejti, hogy volt idő, midőn a nemesség adóprivilegiumát a törvény nem biztosította; a mi pedig az adómentesség jogosultságát illeti, erre nézve megjegyzi, hogy az adómentesség azzal nem indokolható, hogy a nemes vérével adózik, mert adózik és adózott vérével a közember is. Ez az intézmény tehát szintén azok közé tartozik, melyek az újjászervezendő állam keretébe nem illenek be; de azért nem meri ajánlani már a jelenben annak eltörlését. Ép úgy van a két-kamara-rendszerrel is, melyet természetesen, mint a rendi elkülönzés fenntartására szolgáló intézményt, elméletileg nem helyesel, de azért a gyakorlatban nem tartja tanácsosnak az egy-kamara-rendszerrel való fölváltását.

Végeredményben Hajnóczy a mily radikális az elméletben, ép oly mérsékelt a gyakorlatban. A mult században nálánál alaposabban senki sem ismerte és határozta meg az alkotmányos, képviseleti monarchia kellékeit; de senki sem tudta egyszersmind annyira, mint ő, hogy mily távol van még az idő, midőn amaz állameszmény Magyarországon testet ölthet. Minthogy forradalmár nem volt, nem is ajánlotta, hogy reformjaival kísérletet tegyenek. Csak a szebb jövő képét kívánta honfitársai előtt lefesteni. Gondolatait közölte velök, hogy ez által anyagot nyújtson a gondolkozásra. S ezt a célját el is érte.

Ha eszmékben szegényebb is, de irányára nézve méltó társa volt Hajnóczynak és Batthyánnak a 90-es években «*A tizenkilencedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái*»* című irat szerzője, NAGYVÁTI JÁNOS, az a jeles

* A tizen-kilencedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái. *A nagy szívűségénél*. MDCCCC. 40 lap.

magyar gazda, kinek később oly tevékeny része volt a keszthelyi Georgicon megalapításában.

Hogy mikor, melyik évben jelent meg említett röpirata, azt biztosan nem tudhatjuk. A szerző eme szavaiból: «látam a XVIII. százak végét, láttam a XIX-diknek dicsőséges felderülését», azt kellene következtetni, hogy műve a jelen század elején látott napvilágot; de másrésről bizonyos, — a mire CONCHA figyelmeztet bennünket,* — hogy már az 1790-ben megjelent «*Meghamisított mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek*» című alkalmi irat a magyar hazafi öröm-óráira hivatkozik s azt nevetségessé teszi a miatt, mert egy kath. főpap jövedelmét 2—300 ezer forintra fölcsapta, «vagy elvesztette — úgymond — a rovást, vagy az egyházi rendnek híven bevallott jövedelmi lajstromát nem látta, vagy ugyancsak a nevezett pénznek nemét meg nem határozván, lengyel forintokra csigázta számvetését, bár inkább török búza szemén számlálta volna!»** Ez utóbbi körülmény kétségtelenné teszi, hogy a kérdéses röpirat már 1790-ben forgalomban volt.

A szerző a legtisztább és legnemesebb emberszeretettől áthatva, oly felvilágosodott eszméket hirdet, melyek még az úgynevezett «felvilágosodás korában» is rendkívüliek. Nyitott szemmel álmodik; vágyait, *mint megtörtént dolgokat* tárgyalja. A maga korában ábrándozónak, sőt rajongónak tűnik fel a jó «öreg» magyar hazafi; de ilyen ábrándozókra volt szükség, hogy a világ egy évtized alatt évezredekre szóló átalakuláson menjen át.

* CONCHA: A 90-es évek reformeszméi. 102. l.

** Meghamisított mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek. 1790. 13. l.

Eszményei neki is, mint Batthyánynak, az emberek közti egyenlőségben összpontosulnak. Ez az emberiség vég-czélja. S mintha már e végczél el volna érve, élénk, megkapó vonásokkal rajzolja le az egyenlőség alapján megújhodott társadalom képét. A jóra való nemzetek, köztük a magyar nemzet is, «megfontolván azt, hogy az ő vitéz elejek mindnyájan egyforma szabad emberek voltak, következésképen egyik a másiknál magát nemesebben születettnek nem mondhatta: minden, az idők változásival becsúszott egyenetlenséget lakostársaik közül, nemes meggondolás után kiirtottak, és minden rendet az egyenlőségnek öléhez mérván, arra az egyenlőségre visszaállítottak, a melyben a mezei munkás a polgárt, a polgár a nemest, a nemes a bárót és grófot, jóságos és nemes cselekedetei számához képest, tartja magánál elsőbbségnek».

Mi természetesebb, mint hogy a rangkülömbőség megszűntével, a földesúr és jobbágy közti viszony is alapjában megváltozik. De az öreg hazafi, ha az eszmények világában kalandozik is, a földet nem hagyja el s nem ragadtatja magát utópiákra. Úr és paraszt, ő szerinte, van is, lesz is; csak hogy a jobbágy földesurának nem rabszolgája, hanem «munka-segítő társa» s viszont a földesúr a jobbágyinak nem zsarnoka, hanem barátja, atyja, boldogságának vezére. A földesúrnak és munka-segítő társainak boldogsága egymással elválaszthatatlanul össze lévén kötve, egyik csak úgy boldog, ha a másik nem boldogtalan; az ő örömeik és bánataik közösek.

Az egyenlőség követelményének eleget tett immár a magyar klérus is. Mivel a papság belátta, mily igaztalanság, hogy egy nőtlen, gyermektelen magánember 2—300 ezer forintnyi jövedelemmel rendelkezik, míg ugyanakkor a családdal bíró világi egyének a családi- és közterhek alatt

görnyedeznek: a nemzet kezébe nagylelkűen visszaadta javait s ezzel megczáfolta a közmondást, hogy a pap zsákja telhetetlen; azután meg a coelibátusról lemondván, ez által «a társaságbeli terheknek együtt emelésére» vállalkozott.

De a papság nagylelkűsége abban is nyilvánult, hogy ígéretet tett, miszerint ezentúl csak a haza boldogságának előmozdítására tesz le esküt s nem egyszersmind arra is, hogy a más valláson levő honfitársainak kiirtására törekszik. A lelkiismeret szabadságának helyreállításában a klérusnak nagy része van. A valódi lelkiismeret-szabadság azonban nem egyértelmű az úgynevezett vallási türelemmel. «Mikor én — írja igen helyesen — valakinek ez, vagy amaz cselekedetét úgy eltűröm, hogy őt annak gyakorlásában sem meg nem akadályoztatom, sem meg nem büntetem: még fennmarad nálam az annak elnyomására való jus, és ha jussomból elengedek, csak nagyszívű vagyok, amellyel sem mindenkor, sem mindennek nem tartozom.»

A nemesség hasonlóképen nagy áldozatokat hozott az egyenlőség érdekében, a mennyiben nem elégszik meg már azzal, hogy «csak egy rész áldozza fel becses véré a hóhérlásnak piaczn, és a másik nézze, de ne érezze, s ugyanazon egy rész fizesse is az ütközetnek csatáján életeket örömet vesztegető vitézeit». Ez azt teszi, hogy a nemesség állandó katonaság tartására kötelezte magát s annak költségeihez hozzájárult, lemondván adóprivilegiumáról.

Hogy az egyenlőség következményei mily áldásosak egy nemzetre nézve, e tekintetben a szerző többi közt a zsidók helyzetének javítását hozza fel például.

A zsidókról a legnagyobb emberszeretettel szól. «Megfoghatatlan előttem, — úgymond, — hogy miképen üldözhetem én, a szakálával s nyelvével tőlem különböző zsidóságot? miért keserítem én neki meg azt az életet, a mely-

nek bírására vagy érzésére ötlet a teremő szinte oly ép kéz, lábbal felkészítette, mint engem?» Égbekiáltó igazságtalanságnak tartja a türelmi adót. Szörnyűség a zsidótól azért, mert él és magát meg nem öli, türelmi adót kívánni. Hisz a zsidó is ép úgy hozzájárul a közterhek viseléséhez, mint bármely más hazafi.

A zsidók ellen divatba jött vádakra, melyek még ma sem avultak el, szintén megfelel. «Nem szántanak, nem vetnek;» — mert nincs mit. «Csalárd, húzó-vonó nemzetiség;» — hát ez némi tekintetben igaz — úgymond, — «de ennek is aligha magunk nem vagyunk okai, mert a boldogságnak minden forrásit bedugjuk előttök.» «A társaságnak veszedelmes nemzetség;» — nem az, mert a földesurak élni se tudnának nélkülök s mert jóerköcsűek, ami onnan is kiténik, hogy a tömlöczökben a zsidó «ritka madár».

Ennél nagyobb tárgyilagossággal és humanizmussal alig lehet a zsidó kérdést tárgyalni.

Az egyenlőséggel együtt jár a kultura és a humanitás terjedése.

A büntetőjog a javítási elmélet alkalmazásával gyökerestül átalakul. «A gonosztévő oly állapotra juttatott, melybe többé nem árthat senkinek, használhat pedig hajóhúzással, pokrócz-szövással, úgy hogy a társaságnak nincs terhére, mint a pusztá tömlöczbe zárottak.»

Minden foglalkozás tiszteletben tartatik; a magyar nemes se szégyenl többé kereskedést és ipart űzni.

A közoktatás áldásaiban a nép minden osztálya részesül. Az oktatásügyet az állam veszi kezébe. Mint a jelen században MACAULAY, CARLYLE s minden szabadelvű gondolkozó, úgy a múlt század kiváló magyar filozófusa is azt az elvet vallja, hogy a közoktatásügy, állami ügy. «Mivelhogy — úgymond — az országban felállított és felállítandó főis-

kolák, nem valamely bizonyos vallású embereké csak, hanem az egész hazáé, úgymint a melyben a haza boldogságára, hazafiak, emberbarátok, atyák és tudósok neveltetnek: nem lehet annak tanítóit is egy bizonyos vallású emberekből választani csak, annyival is inkább, hogy a vallás alkalmas és szorgalmatos tanítót egy sem szül, hanem inkább az alkalmas tanítók szülik azt a vallást is, a mely valakit jó hazafivá, jó atyává s jó emberré téssen.»

Végre a nép nyomorának enyhítése végett a társadalom, árvaházakról, kórházakról, tébolydákrol gondoskodik.

A fennkölt lelkű hazafi azzal fejezi be eszmékben gazdag iratát, hogy már most nem bánja, ha meghal is, miután óhajai beteljesültek. Bizik benne, hogy ha cselédei, munkasegítő társai és ismerősei, sírja előtt elhaladnak, azt fogják mondani, hogy «ott egy igaz magyar hazafi nyugoszik».

Az igaz magyar hazafi, Nagyváti János, a «*nagyszívűséghez*» címzett szabadkőműves-páholy (□ Magnanimitas) tagjai közé tartozott. A 90-es években a humanitás, a való-lási türelem, de különösen az egyenlőség eszméinek nálánál lelkesebb és tevékenyebb apostola alig volt. Most bemutatott röpiratán kívül — mint KAZINCZY FERENCZNEK 1791. jan. 7-kén ARANKA GYÖRGY-höz írt leveléből tudjuk — még három irat jelent meg tőle, u. m. *A veres barátnak képzelési, Vallás-cserélés és L'horoscope de Pologne*,* melyek-ről alább lesz szó s melyek egytől-egyig a szabadkőműves-ség elveit viszhangozzák. Nagyváti a sajtó útján, Kazinczy Ferencz társadalmi úton igyekezett a szabadkőművességnek prozelytákat szerezni. Mind a ketten át voltak hatva a meggyőződéstől, hogy a közboldogság és közmegelégedés alapját vetik meg, midőn a szabadkőművesek programjának megvalósításán fáradoznak.

* FRAKNÓI értekezése a *Századokban*. 1879. 38. l.

«Nagy még a setétség, kedves barátom, — írja Kazinczy Arankának, midőn egy Kolozsvártt felállítandó páholy szervezésére buzdítja, — és nekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé. *Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a superstitió kezéből a véres tört és irtóztató képéről lekapni az álorczát.* VOLTAIRE, ROUSSEAU, HELVE-TIUS, a Sanssouciban lakott philosophus s a kőművesség úgy adnak pajzst balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust készítették fel az istenek Andromeda megszabadítására.»*

Lelkes frázisok! de csakis frázisok.

Úgy Kazinczy, mint Aranka, túlbecsülték erejüket a babonás hit ellen folytatott küzdelmökben. A felvilágosodás szolgálatában álló kőművesek kis serege eltörpült a műveletlen emberek óriási tömege mellett, s bármennyire «megmakacsította» is magát Kazinczy, lehetetlen, hogy ne érezte volna tehetetlenségét. S mivel belátta, hogy nem tehet semmit, legalább ábrándjaival nyugtatta meg magát.

Ilyen ábrándozó volt Nagyváti is. Örömórákat szerzett magának, midőn — hogy KOSSUTH kedvencz kifejezésével éljünk — egy századdal előre igazította a «világtörténelem óramutatóját» s midőn bele képzelte magát abba a korba, melyben «a mezei munkás a polgárt, a polgár a nemes, a nemes a bárót és grófot csupán jóságos és nemes cselekedetei számához képest tartja magánál elsőbbnek».

Hogy mily általánosak, mennyire tisztán kozmopolitikai alapon nyugvók voltak ama humanisztiko-politikai nézetek, mutatja az, hogy azok megkedveltetésére Nagyváti

* U. o. 37.

többszöre idegen nemzetek idevágó irodalmi termékeit ülteti át nyelvünkre s az azokban fejtegetett nézeteket mint saját meggyőződését terjeszti a magyar közönség elé.

Egy nagy Fridriktől kölcsönzött versezetében a templom romjai felett kesergő *«veres barát»* (templárius) szeltemét idézi fel s annak a szájába adja saját vágyait és reményeit.*

A templáriusok rendjét, tudvalevőleg, szép *Fülöp* 1310-ben eltörölte. Templomukat földúlták, jószágaikat, miknek jövedelme Jeruzsálem visszahódítására volt szánva, lefoglalták, őket magukat máglyán égették meg. A kivégzett templáriusok sírboltjáról az a monda maradt fenn, hogy minden évben a felosztatás éjjelén veres keresztes fehér köpenyben egy pajzsos alak jelen meg ott e kérdéssel: «ki szabadítja meg a szent sírt?» — «senki, senki — hangzik a felelet a sírboltból, — mert a templom fel van dúlva».

E regéhez csatlakozik a köművesek közt máig is élő ama közhiedelem, hogy ők utódjai a templáriusoknak, a kikről szóló hagyomány az ő eszméik sorsát szymbolizálja.**

Nagyvái *«veres barátja»* nem rezignál, ellenkezőleg bízik a jövőben s felcsillan előtte a reménysugár, hogy 500 évvel a felosztatás után, mint a hamvaiból feltámadt Phœnix, a templáriusok rendje visszanyeri jogait, templomát és jószágait.

Nagyvái szerint, a máglyára vitt templáriusok sorsához

* A veres barátnak egy el-pusztult templom omlása mellett való szomorú képzelési. Mellyeket FRIDRIK vers-költeményeiből magyarra fordított DE LA PLUME. *A nagy-szívűségnél.* 1790. 8-r., 32 lap.

** Ld. CLAUDIO JANNET: *Les précurseurs de la Franc-Maçonnerie.* Paris, 1887.

hasonló az egyenlőség és szabadság sorsa is. Ő nem akarja hinni, hogy sírjokból föl ne támadjanak azok az eszmék, melyek, hite szerint, az emberiség ujjaszületésének alapföltételei. Az ő «veres barátja» abban a boldogító reményben él, hogy a templáriusok rendjének fölvirágzásával a humanizmus, az egyenlőség és szabadság eszméjének diadalát is meg fogják ülni:

«Akkor fog a szelid bárány a farkassal,
A meglánczolt jobbágy a volt tyrannussal
Egyességre lépni. És a méltóságos
Gróf örül a szűrös embert, barátságos
Karjai lánczával melléhez kulcsolni
S mint testvér testvérét nyájasan csókolni,
Akkor a bársonyos leplek közt született
Báró, az alacsony s szalmával fedetett
Viskóbúl származott jobbágyát csak épen
Virtusival fogja szembetünöképen
Megelőzni. Akkor fogja a nemesség
Megismerni embertársán az istenség
Képit, és csak ez ád neki elsőséget.
Oh ég! hozd közénk ezt az egyenlőséget!
Akkor az okosság vakságbúl veretett
Bilinese elszakad, mellyel megkötötetett,
S ama vért szomjúzó lelki mészárosok
Lerakják szégyelve kezekbül pallosok.
Szabadsága lesz a lelkiismeretnek,
Szabad lesz ekkor az emberi nemzetnek
Gondolkozni, írni, szólni és ítélni,
S igaz vagyonával szabadosan élni,
Vagy költi, ha szükség, hazája javára,
Vagy elszegényedett társának hasznára,
Kinek az éhségtől béestek szemei
S nincsenek fájdalmát könnyítő könnyei,
Gyámolítja az elalélt özvegyeket
S ölkbe fetrengő néma kisdedeket,
Élteti szeretet kenyér darabjával
S mezeitelenségét földi ruhájával.»

Az ábrándok országában érzi ugyan magát Nagyváti legjobban ; de azért a prózai életnek se fordít hátat, sőt ép az ott szerzett szomorú tapasztalatok ébresztik föl benne a nemesebb ideál utáni vágyat. Az egyenlőség eszméjeért ép azért rajong, mert az életben lépten-nyomon tapasztalja az egyenlőtlenség vészes következményeit. Saját hazájában a társadalom tényleges szervezetét olyannak találja, mely mindössze néhány ezer kiváltságos család érdekeit elégíti ki, milliók és milliók elnyomatása árán. Ennélfogva nem állhatja meg, hogy rá ne mutasson azokra a társadalmi bajokra, melyek őt s vele együtt általában a jobb érzésű embereket szükségképen reformerekké teszik. Hogy reformtörekvéseik viszhangra nem találnak s hogy álláspontjukat kortársaik általában utopisztikusnak tekintik, ennek nem ők az okai, hanem a kor, mely még nem érett meg annyira, hogy bizonyos tényekből szigorú logikával levonja a következményeket. A nemesség a többi társadalmi osztály rovására visszaél előjogaival, — ezt a tényt az emberek nagy többsége fölismerte, föl is kellett ismernie, mert érezte ama tényből reáiháruló hátrányokat ; de azért ideálistának tartotta Nagyvátit és társait, kik a nemesi előjogok eltörlése által kívánták a társadalom betegségét orvosolni.

Hogy propagandát csináljon az egyenlőség eszméjének, Nagyváti a nemesek előjogozott állásából, önzéséből és szűkkeblűségéből származó egyenlőtlenség vészes következményeit *históriai alapon* is bemutatja abban a röpiratban, mely eredetiben «*L'horoscope de Pologne*» címet viselt s magyar fordításban «*Csillagok-forgásiból való polgári jövőndölés Lengyel országra*» cím alatt jelent meg.*

* Tsillagok-forgásiból való polgári jövőndölés Lengyel országra a mellybe a borussiai király, és etc. etc. le-ábrázoltatnak. Az ötö-

A történetireflexiókban gazdag röpirat Lengyelország biztosan bekövetkezendő bukásáért a nemességet teszi felelőssé, miután a nemesi rend teljesen elkorcsosulván, saját önző érdekeit fölibe helyezi az állam érdekeinek s nemcsak hogy egyenlővé nem akarja tenni magával a parasztságot és a polgári rendet, de úgy bánik a paraszttal és a polgárral, mint a barommal. Leghőbb óhajta tehát, hogy a kormányzók a kormányzottakat emberekül tekintvén, az eddig elnyomott társadalmi osztályok helyzetén javítani törekedjenek. S a mennyiben a lengyel nemesség a humanitás eme követelményének nem tesz eleget s még hozzá egyéb bűneit és hibáit sem képes levetkőzni: az anarchia, és a mi ennek természetes következménye, az állam végbukása kikerülhetetlen.

A röpirat magyar kiadásának címében ott van, hogy «a magyaroknak tükörül», a mi azt teszi, hogy a magyarok okuljanak Lengyelország sorsán, s ha hazájuknak nem akarják vesztét okozni, az alkotmány átalakításával a társadalmi osztályok közt fennálló ellentéteket lehetőleg simítsák el.

Mindenesetre finom tapintatra mutat, hogy Nagyváti, ki maga is tagja volt a nemességnek, nem saját véreit, hanem a lengyel nemességet veszi bírálat alá. A ki meg akarta őt érteni a magyar nemések közül, így is megértette.

A tükörből, melyet Nagyváti a nemzet elé tart, egy valóban elfajult nemesség s egy veszni indult nemzet képe verődik vissza.

«Csak egy sincs már köztetek — írja a nemességről, — a ki azt mondaná: feljebb becslöm a szabadságot, ha há-

dik kiadás szerint frantziából, magyarra fordítva. A magyaroknak tükörül. *A nagy-szívűségnél.* 1790. 8-r., 88 lap.

borgós is, mint a legcsendesebb szolgálókat.» «A Saxoniai ház vitte be közétek azokat a hibákat, a melyek még a közönséges társaságot végtére is el fogják sülyleszteni; az tanított benneteket arra, hogy a pénzt mindenek felett szeressétek; az szoktatott benneteket jószágotoknak puhasággal s illetlenül való elfecsérlésére.» «A katonai vitézség eltűnt szemlátomást, és szinte szeméremmel esik mondani, azóta talán szívetek sincs. Ebből származik az érdemnek és a nemes talentumoknak ritkasága; ebből származnak azok a gyalázatos részrehajlások, a melyek az igazság előtt az ajtót békulcsolják; ebből foly főrendeiteknek ostobasága, a mely is talán lassabban folyó és zavarosabb itt, mint Európának egyéb részeiben.»

A nemesi rend bűneit ekként elsorolván, a parasztság és a polgárok siralmas helyzetét rajzolja le, ezért is a nemességet tevén felelőssé.

«A ti parasztjaitok — úgymond — a legsiralmasabb szolgálásban nyögnek. A nemességnak nincs még annyi emberisége, hogy azokkal legalább csak úgy kívánna is bánni, mint a lovával; ez ezeket a boldogtalanokat az árendásoknak prédájára bocsátja egészben, a kik őket nem iszonyodnak a pénz istenének kegyetlenül feláldozni. A ti parasztjaitok úgy elbarmosodtak, hogy csak szántani sem tudnak, holott pedig egész foglalatosságok nem egyébből, hanem csak a földművelésből áll; nincs azoknak sem lelkek sem érzékenységek, s annyira vannak, hogy a magok házaikkal sem gondolnak semmit, sőt ha azt látják égni, még csak meg sem indulnak rajta. Ez volna a ti legelső kötelességetek, hogy ezeket a boldogtalanokat állítnátok jobb lábra; ez segítne osztán nektek a magatok jobb rendbe szedésekre.»

A mi pedig a polgárságot illeti, «a nevét sem tudjátok

ti annak, micsoda az, a mit másutt polgároknak vagy városi lakosoknak neveznek. A királyi városokban a ti kevés számú polgáraitok, csak igen-igen nyomorult kereskedést folytatnak és mindaz, valamihez csak egy kis ész és szorgalmatosság kívántatik, az idegen nemzetség kezében van. A főrendek városaiban megtelepedett polgárság nem egyéb, hanem egy alávaló gazemberek csomója, a mely épen nem tudja, hogy ő szabad nép; csak a legalábbvaló kézi mesterségeket űzi és tovább nem dolgozik, mihelyt annyit kereshetett, hogy azzal rozspálinkára megérje, a melynek is, szerencsétlenségtekre, ugyan jó kelete van».

Nagyváti, mint az előadottakból látható, irányánál fogva bármennyire radikális volt is: finom modorával meglehetősen el tudta símítani a radikálizmus túlzásait. Szenvedélye csak akkor ragadta őt el, midőn a lengyel nemességet állította pellengérre. De ép az által, hogy a lengyel nemességet tűzte ki támadása célpontjául s nem fordult közvetlenül saját honfitársai ellen: drasztikus kifakadásainak ingerlő élet maga vette el.

A demokratikus eszmékért folytatott küzdelemben annál lángolóbb szenvedélylyel vett részt MARTINOVICS és LACZKOVICS. Ezek egyenesen támadtak s provokativ modorukkal a helyett, hogy a helyzeten javítottak volna, csak a reakció malmára hajtották a vizet.

Martinovics «*Oratio ad procures et nobiles regni Hungariæ*» cím alatt fejti ki a maga demokratikus nézeteit.* Laczkovics pedig az említett röpiratot átdolgozva s jegyzetekkel ellátva magyarul adta ki.**

* *Oratio ad procures et nobiles regni Hungariæ* 1790. idibus Aprilis conscripta, et Vindobonæ supressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis. 4-r., 58 lap.

** A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűltt méltóságos és

Martinovics és Laczkovics iratait Lipót alatt szabadon árulták és terjesztették, jóllehet tartalmuk sem a nemzetnek sem a kormánynak nem lehetett inyére. Ferencznek azonban jóformán legelső kormányzati ténye volt amaz iratok üldözőbe vétele. A hajsza oly érdekes világot vet a Ferencz korabeli sajtóviszonyokra, hogy érdemesnek tartjuk azt, FRAKNÓI után,* az alábbiakban részletesen előadni.

Ferencz, tizenkét nappal atyja halála után PÁLFFY kanczellárnak meghagyta, hogy relációkat nyújtson be hozzá az iránt, vajjon az «Oratio», «veszedelmes elveket és lázító felhívásokat tartalmaz-e?» A kanczellár 1792. márczius 26-káról kelt fölterjesztésében a kérdésre igenlőleg felelvén, azt a javaslatot teszi a királynak, hogy a röpirat öszszes példányait koboztassa el s a kinyomozandó szerzőt és kiadót büntettesse meg. A király ezt a javaslatot elfogadta. Mire a kanczellária a helytartó-tanácsot felhívta, hogy úgy a latin eredeti, mint a magyar fordítás szerzőjének és kiadójának kinyomozására tegye meg a szükséges lépéseket. A helytartó-tanács kiadta ennél fogva rendeletét a megyékhez, városokhoz s a tankerületi igazgatóságokhoz, hogy ezek a nyomozást indítsák meg s a forgalomban levő példányokat foglalják le.

A nyomozás eredményével azonban az udvar nem igen lehetett megelégedve. A szerző és a kiadó személyére nézve a hatóságok felvilágosítást nem tudtak adni. A legtöbb megye lakonice kijelentette, hogy az inkriminált két röpiratnak még csak hírét sem hallotta. Némelyik megye talán nem is igen járt utána a dolognak. Somogy megye nem tar-

tekintetes nemes rendekhez 1790-dik esztendőben tartattatott beszéd. Most deák-nyelvből magyarra fordíttatott. 1791. 8-r., 184 lap.

* FRAKNÓI VILMOS: Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. 153. l.

tozik ez utóbbiak közé, a mennyiben nagyon is komolyan vette a helytartó-tanács rendeletét, utasítván szolgabíráit, hogy szigorúan ügyeljenek a vásárookra érkező könyvkötőkre, kiktől a közönség, olvasmányait szokta beszerezni, nehogy becsempészszerk ama röpiratokat a megye területére. Hogy Somogy megyében nem adhatták ki a kérdéses iratokat, az iránt a megye, jelentésében megnyugtatta a kormányt, mert Somogy megye területén sem nyomda, sem könyvtár, de még csak könyvkötő sem találtatik.

Mindössze öt hatóság nyomozása vezetett némi eredményre. Pozsony város tanácsának jelentése szerint, ottani könyvtárak az «Oratio»-nak néhány Bécsből kapott példányát tényleg elárusították. Baranyamegye jelenti, hogy Baján egy budai lakos 20 magyar példányt ingyen osztott szét. Pest város tanácsa PAUER és KILIÁN könyvtáraknál a magyar kiadás 59 példányát lefoglalta. Kilián azt az egyént is megnevezte, a kitől a példányokat átvette, de a helytartó-tanács olyan nevű embernek sehol nyomára nem akadt. Kilián a röpiratból 25 példányt Pécsre is küldött elárusítás végett; de Pécsen mindössze 4 példány kelt el, a többit a városi tanács elkobozta.

A szerző kilétére nézve csupán a komáromi tanodai igazgató szolgált útbaigazítással, kinek CSICSMÁN nyugalmazott hadnagy azt vallotta, hogy a magyar kiadásnak nála megtalált s lefoglalt példányait Laczkovics Jánostól, egykori tisztársától kapta elárusítás végett.

A helytartó-tanács ennek a vallomásnak az alapján, Laczkovics kihallgatását rendelte el.

Laczkovics Pest megyéhez írásban terjesztette be vallomását, melyet Fraknoi a következőkben reprodukál. Mikor az elmúlt esztendő vége felé Bécsben mulatott, itt hallott beszélni a kérdéses röpirat és fordítása felől. Miután pedig

Pestre visszatért, egy este lakásának ajtaja előtt csomagot talált, mely nevére volt címezve és a magyar fordítás több példányát tartalmazta. Azonnal elolvasta, és mivel abban mitsem talált, a mi a királyra, a vallásra és közjóra nézve sérelmes: feljogosítva hitte magát arra, hogy másokkal is közölje annnyival inkább, mert némely részeiben teljesen megegyez a helytartó-tanács pártfogása alatt közrebocsátott bizonyos tanulmányügyi röpirattal. Csicsmán hadnagygal is közölte, mert úgy vélekedett, hogy a magyar fordítás ama helye, mely a magyar ezredek ügyéről szól, őt is érdekelni fogja.

Majd kijelenti, hogy ő ezt a könyvet nem tartja lázító-nak. «Én — úgymond — másoknál jobban gyűlölöm a lázadásokat és a forradalmakat, melyeket a jó uralkodók ellen, a milyen II. József is volt, támasztani szoktak. Szeretem úgy az erényt és igazságot, mint a hazai törvényeket is, melyek az emberiség jogaival megegyeznek. És Józsefet, Lipóttal együtt, mindig imádni fogom.» Végül kéri, hogy ily zaklatásoktól kíméljék meg, feladásokat ne vegyenek tekintetbe, ha pedig vétkesnek tartják, törvényes úton lépjenek fel ellene.

A helytartó-tanács, úgy látszik, nem helyeselte a bécsi kabinet eljárását; mert különben nem találta volna kielégítőnek és megnyugtatónak Laczkovics ama vallomását, melyben az udvar által veszedelmesnek és lázító-nak deklarált röpiratot, «a király, a vallás és közjó» szempontjából kifogástalannak jelentette ki, s nem ajánlotta volna a királynak, hogy mivel a magyar példányok elkobzása által a könyv további elterjedésének elejét vették és mivel a könyvnek úgy lefordítása, mint a magyar példányoknak Komáromban küldése az előtt történt, mielőtt a tilalom kiadatott volna: az inquisíziót hagyja abba.

A kabinet nem is fogadta el a helytartó-tanács javaslatát; hanem utasította azt, hogy Csicsmánt és Laczkovicsot újból hallgassa ki, vagy más szóval: zaklassa őket még tovább. De Csicsmán és Laczkovics ragaszkodtak előbbi vallomásukhoz.

Az 1792. márcz. 11-kén megindított hajsztát csak 1794. febr. 13-kán fejezték be, a következő királyi rezolúcióval: «Bár alapos gyanú forog fenn az iránt, hogy a munkának Laczkovics a szerzője vagy fordítója, és bár ő már az által, hogy első nyilatkozatában e munkát magasztalta, büntetésre méltó cselekedetet követett el: a király ez alkalommal még nem kíván ellene keresetet indítani, azonban meghagyja Pestmegye főispáni helytartójának, hogy ezentúl magaviseletét kísérje figyelemmel, mert ha jövőre bármely vétséget követne el, az előbbit is be fogják neki számítani».

Laczkovics, illetőleg Martinovics ennyi viszontagságon keresztül ment művéről FRAKNÓI azt írja, hogy az a demokratikus irányú publiczisták által közrebocsátott politikai röpiratok közt az egyetlen, mely *magyar nyelven* jelent meg; * PULSZKY tanulmányában pedig azt olvassuk, hogy Laczkovics az egyetlen, ki a forradalom eszméit *magyar nyelven* hirdeti.** Mind a ketten tévednek. Nagyváti, mint fennebb láttuk, szintén demokrata volt s ha a demokratikus és forradalmi eszméket identifikáljuk, ő is magyar nyelven hirdette a forradalmi eszméket.

A költői kedélyű Nagyváti azonban inkább a szívhez, mint az észhez szól irataiban; Martinovics és Laczkovics ellenben, mint iskolázott politikusok, az érzelmeket sem hagy-

* FRAKNÓI: Martinovics és társainak összeesküvése. 97. l.

** PULSZKY FERENCZ: Martinovics és társai. *Olcso Könyvtár*. 13. sz. 41. l.

ták ugyan számításon kívül, sőt nagyon is értettek hozzá, hogy a közérzületet föllázítsák az előjogozott társadalmi osztályok ellen; de politikai rendszeröket észjogi alapon igyekeztek igazolni.

Martinovics bizonyos módosítással ROUSSEAU szerződési elméletét fogadja el, hogy az államélet demokratikus irányban való átalakításának jogszerűségét és lehetőségét bebizonyítsa. Külömbiséget tesz a változhatatlan természeti törvények és az államformára vonatkozó törvények közt. Az ős-szerződés, melyben az emberek állammá egyesülnek s engedelmességre kötelezik magukat az államhatalom irányában olyan törvény, a mit szentül és örökre meg kell tartani; az államforma ellenben az emberiség szükségleteihez képest megváltoztatható.

Az olyan államformát, mely a szabadsággal és egyenlőséggel ellenkezik, Martinovics szerint már csak azért is el kell törölni, mert az ős-szerződés értelmében a polgárok mindannyian szabadoknak születnek s egyik polgár ép annyi joggal bír, mint a másik. Minthogy pedig Magyarország arisztokratikus államszervezete ellenkezik az ős-szerződéssel: annak megváltoztatása és demokratikus szellemben való reorganizálása észjogilag teljesen indokolt.

De az arisztokrácia politikai befolyását meg kell törni szerinte azért is, mert privilégiumainak védsánczai közt egészen elkorcsosodott. A nemesség megköti úgy a király, mint a nemzet kezét; a törvényhozásból és a hivatalokból kizárja a polgárokat; de maga nem tesz semmit a közügyekért; a jobbágyokat nyomorgatja; a tudományt, ipart, kereskedelmet megveti; erkölestelen életet él.

Majd formaliter lázítja a népet a nemesség ellen, midőn szemére veti a népnek, hogy retteg az őt nyomorgató mágánasoktól, holott azoknak a népben van a legfőbb ere-

jök. «Törd össze tehát már egyszer — így kiált fel, — annyi istentelenségnek s gonoszságnak lánczait, melyeknek súlyos csörgése alatt mind eddig nyögtél!»

Hogy Martinovicsnak a nemesség iránti gyűlölete belső meggyőződésen alapult-e, ezt kérdésbe tehetnők ugyan, miután ő, a nagy demokrata, 1791. elején magát is fölvette a magyar nemesek közé; de akár meggyőződésből eredt gyűlölete, akár nem: kiméletlenebbül, mint ő és Laczkovics, e korban senki sem támadta meg a nemességet.

A rendi államszervezet másik tényezőjét: a papságot, Martinovics természetesen szintén meg akarja fosztani privilégiumaitól. A papságot s különösen a jezsuita-rendet teszi felelőssé nemcsak az egyenlőtlenységért, hanem Magyarország anyagi és szellemi hátramaradásaért is. A papság hatalmát tehát meg kell semmisíteni, és e czélból nem tartja elegendőnek privilégiumainak elvételét, hanem sürgeti egyzersmind a szækularizációt is. A lefoglalt papi javadalmakból a különböző felekezetek papjait dotálnák, hogy tisztességesen megélhessenek s ne legyenek kénytelenek alamizsnából tengetni életöket, azután katonai (!) nyugdíjalapot szerveznének és végül jutalmakban részesítenék azokat, kik a tudományokban vagy a kereskedelem, gyárpar, kézműipar és földmívelés terén kitűntették magukat.

Ha Martinovics elmélete szerint a fennálló államszervezetet tabula rasa-nak lehet tekinteni a nélkül, hogy magát az államot veszélynek tennők ki; ha csupán az egyesülési és engedelmességi ős-szerződést (pactum unionis et subjectionis) kell az állam fennmaradása érdekében megtartani: akkor természetesen a pozitív közjogi törvények legnagyobb része értéktelen lommá válik, a mit akkor lökhet félre a nép, a mikor neki tetszik.

S valóban Martinovics nem is becsülte semmire a ma-

gyar közjogot. II. József uralkodása ellen neki közjogi szempontból sincs semmi kifogása, sőt kinyilatkoztatja, hogy «a II. József alatt behozott polgári társaság *igazgatásának módja* (regiminis forma) jobb volt s a hazának boldogítására alkalmatosabb, mintsem a gyalulatlan, durezza, egész nemzetnek kárára célzó arisztokráciának az ő fundamentumi». A koronát csecsebecsének, a koronázást léha szertartásnak tekinti s gúnyt űz a nemességből, mely a korona hazaszállítását oly lelkesedéssel fogadta. «Most újlag ismét — írja erre vonatkozólag — oly nagy vágyásunkat mutattuk a koronának Budára hozatandó alkalmatosságával a ceremóniáknak fenntartásához, hogy azt mind hazánknak okosabb fiai, mind pedig világosodottabb idegen nemzetek kinevezték, midőn azt hallották, hogy azon lelketlen, érzékenység s elme nélkül való koronát fanyarodással és jezsuitáskodó deákságnak meghintett virágjaival deák nyelven megszólítottuk, hogy ezen fényes koronának védelmezésére czifra katonaságot nagy drága költségekkel felállítottunk s ez által nemességünknek nagyobb részét szegénységre juttattuk».

Martinovicsesal jóformán mindenben egyetért fordítója, Laczkovics. De azért az utóbbi, fordításában nem ragaszkodik szolgailag az eredeti munka szövegéhez; hanem — a mint Fraknói példákkal is megmutatja — az eredetit több helyen módosítja, bővíti s jegyzetei által mintegy kipótolja annak hiányait.

Martinovicsnak főképen ama tételeit változtatja meg, melyek a monarchikus államforma jogszerűségére vonatkoznak, miután azokat, úgy látszik, nem tartja eléggé világosaknak.

Martinovics a monarchiának nem volt ellensége. Elismeri, hogy «regibus corona competit, primus honor et majestas; quia legum fundamentalium a societate latarum exe-

cutionem exactam promovere tenentur, quod onus sane maximum summam ingenii sagacitatem, exactam prudentiam, cor imperterritum, et indefessum poscit laborem». (10. lap.) A királynak tehát megadja a legfőbb tiszteletet és méltóságot; de a hatalomban részeltetni kívánja a népet is, mert irtózik úgy egyesek, mint többeknek zsarnokságtól. A zsarnokoskodó monarchát és arisztokráciát egy kategóriába helyezi. Nem különbözteti azonban meg elég határozottan a despotizmust a monarchiától s ezért könnyen félreérthetik őt.

Laczkovics, Martinovics művének utóbb említett hiányán könnyedén segíthetett volna oly formán, hogy valahányszor az Oratióban szó van általában a monarchiáról, megjegyzi vala, hogy monarchia alatt abszolút királyság értendő. Ő azonban e helyett fenekestől felforgatja az Oratio minden pontját, a mi a királyságra vonatkozik, hogy tüntessen monarchikus érzelmeivel s hogy kizárólag az arisztokráciára hárítsa a felelősséget az emberiség elnyomtatásaért.

Martinovics például csudálkozását fejezi ki, hogy az emberiség tűri a tyrannusok féktelenkedéseit s biztatja a polgárokat, hogy törjék össze bilincseiket s vessék meg alapját az új állami rendnek. Laczkovics, nehogy a tyrannusok alatt valaki a királyokat értse, az említett lokust ekként módosítja: «szabadítsd meg a legjobb királyoknak kezeit a *mágnások és nemeseknek* bilincselő lánczaitól a végre, hogy a királyok az újolag felépítendő polgári társaságnak fundamentomául a jó erkölcsöt s igazságot tehessék».

Egy más helyen Martinovics ezeket írja: «Mikor a fejedelem a törvényhozó és a törvények végrehajtója egy személyben, hacsak véletlenül kegyessége vagy szerencsés véralkata vissza nem tartja, az államot bármikor feláldozhatja ambíciójának, uralomvágyának és zsarnoki dühének».

Ennek az igazságnak a helyébe Laczkovics a következő semmitmondó frázist szúrja be: «Az egynél levő hatalomban (monarchia) a királynak tökéletessége, bölcsen ítélő, előrelátó hathatós elméje s buzgósága (pietas) valamennyi polgárokat szerencsésé teszi».

Ismét egy más helyen az Oratióban ez áll: «Ha valamely nemzet, nem ismervén természetes jogait, az alap-törvények alkotásának jogát akár *egy fejedelemre, akár a főrendekre* ruházza: helytelenül jár el. Ily társadalomban *a fejedelem vagy a főrendek* az uralomvágy által elragadtatva, sokat fognak a maguk, keveset a közjó érdekében cselekedni». Laczkovics ezt a tételt is módosítja következőleg: «Az olyan nemzet, mely az ország *főrendeit és nemeseit* a törvényhozásnak hatalmához kapcsolja, örökös és mindenféle gonoszságoknak habjai közé veti magát, és az arisztokráti dühösködő hatalomnak áldozatjává lészen. Az ilyen társaságban a mágnások uralkodni való vágyódástól eltántorodván, a királynak az üdvösséges törvények hozásában való legjobb szándékát szüntelen ellenezni fogják és legtöbbet az arisztokráciának, nem pedig a közön-séges jónak előmozdítására fognak fordítani s háritani».

A két író alapelvei közt azonban, mint említők, alig van különbség. Inkább modoruknál fogva különböznek egymástól. Martinovics finomabb, kifejezéseiben válogatosabb, Laczkovics durvább s szókimondóbb.

A magyar nemest például Laczkovics oly durván jellemzi, hogy Martinovics nemese az övéhez képest valóságos szeretetreméltó ember.

«Imhol egy nemes ember — írja Laczkovics, — ki a mindenhatónak szintoly alkotmánya, mint a nemtelen; a ki ezen utolsótúl a természetnek és a polgári társaságnak egyeztető kötéseiből eredett törvények ellen nem egyébben

külömböz, hanem hogy *pergaménáján* lévő nemességinek megbizonyítására czímerül egy bivaly, ökörszarv, medve, szarvas, vadkan, vagy övedzésig lemezítelenedett asszony vagyon papirosára festve, a nemtelen embernek pedig pecsétnyomójára eke, borona, vasmacska vagy más egyéb mesterségüzést jelentő czím vagyon metszve; ki a *leges sodalitatis Marianæ, florilegium Forgátsianum, officium Rákótzianum*nak nyelve alatt való peregtetésével a vért szomjúhozó ördögtől szült bűbájosságot magában, másban is bégyökereztetí, hogy a józan eszivel annál kevesebbé élhessen; ki a ködöt párologó Verbőczyt, pipafüstje között szomorún olvassa; Bercsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket boszantó tárogató sípon, majd zöld, majd pedig a csikós, gulyásokhoz hasonló fekete ümeg és gatyában, üstökben gombozott vagy szerte-széjjel kóczosodott hajakkal, kucsmába borított fővel, hogy az esztelensége gyapjas borítékja alul ki ne gőzölögjön és az arisztokráti gőz benne annál jobban megsüljön, fújja-danólja; ki a kancsók között hangos torokkal a legjobb, bölcsőbb fejedelmeket szidalmazza; privilégiumait, nemességit hányja-veti; mint megörült, dühödött ember széles kardját forgatja; mint Donquichotte a szélmalomokkal viaskodik; arany hegyeket ígér s kijózanodása után pedig tökmaggal fizet s gyakorta egy-némelyik egy bolha szökéstül vagy csajbos, sallangos subájából gallératlan ingibe mászott tetű-marástúl, a kuczkóba takarodik; kit a természet szintúgy a dologra, munkához, ekéhez, kapa, kaptafához alkota; ki a közönséges jónak előmozdítására vagy ország terhinek hordozására semmit sem cselekszik, a míglen a nemtelen, de hasznos ember, szántóföldeit dolgozza, rétjeit kaszálja, kertjeit műveli, kereskedést folytatja, mesterségüzést gyakorolja, fabrikákat, manufaktúrákat maga virágozásában közönséges hasz-

nunkra fenntartja, — ezen — úgy mondom — nemtelen, de hasznos emberek, a haszontalan nemes ember ellen vagy mellette letett esküvése semmit sem ér s meg nem engedtetődik.»

A mily mértékben túloz Laczkovics, midőn a nemességet aposztrofálja, ép oly túlzó II. József magasztalásában. Egekig emeli Józsefet, hogy megtörte az arisztokrácia és a papság hatalmát. «Csak a dicsőült nagynevezetű második József császár volt az, — írja erre vonatkozólag, — ki az arisztokrati hydrának fejét Herkulesnek erejével megtapodta, a mely ugyan a mérgit még azután is köpködté, de haszontalan vesztegette s véle magát csak annál jobban meggebesztette; ő volt az, a ki megaláztatván a klérust és mágnásokat, az egész polgári társaságot az ő emberiségének jussaiba s természetnek törvényeibe visszahelyeztette.»

A magyar közjogot pedig Laczkovics nemcsak hogy semmibe se veszi, nemcsak hogy istentelen törvényeknek deklarálja az előjogokat biztosító közjogi törvényeket; de a királyra nézve, ama törvények megtartására letett esküjét sem tartja kötelezőnek. «Ne gondoljátok azt, — úgymond — hogy a mostani bölcsen uralkodó fejedelmünk ezen törvényeknek letett esküvéssel való megerősítésére, — melyekre ti papok, mágnások és nemesek ötöt az egész közönséges jónak hátráltatásával a mostani veszedelmes körülállásokban, minden isteni, emberi, természet törvényei ellen kényszerítettétek, — megtartására köteles legyen. Nem, az ilyen gonosz, alacsony gondolat az atyáskodó fejedelmet igaz szívből szerető községnek eszébe soha nem juthatott, sőt arra kényszerítheti a fejedelmet, mivel ez nem egyedül a papok, mágnások és nemesek boldogulásának, hanem az egész községnek, polgári társaság és a közönséges jónak előmozdítására köteles, hogy ezen *úgyis erővel kipróbált*

esküvésit mentül előbb felbontsa s atyáskodó rendelkezéseit mindnyájunknak boldogabbítására fordítsa, mely idvességes szándéki mellett örökös hálákat és védelmezést utolsó csepp vérig kívánunk nékie adni.»

Martinovics «*Oratio ad proceres*»-ét mintegy kiegészítik, «*Oratio pro Leopoldo*» * és «*Status regni Hungariae*» című, 1792-ben megjelent iratai.

Különösen az előbbi igen nagy feltűnést keltett. «Ezen kis könyvecskének — írja a *Magyar Kurir* — oly nagy kelete van most Bécsben, hogy kijövele után háromszor 24 órák alatt 5000 egynehány nyomtatványai kellenek el. A könyv minden hízelkedés nélkül, nyersen beszél; mindeknek okos ember munkájának tartják.»

Különben az «*Oratio ad proceres*» után kevés újat találunk akár az egyikben, akár a másikban, úgy hogy az utóbbi két értekezés nem egyéb, mint az «*Oratio ad proceres*» parafrázisa.

Az «*Oratio pro Leopoldo*» szintén ROUSSEAU elméletéből indul ki, mely szerint az emberek szerződésileg állammá alakultak, hogy egyrésztől rend, másrésztől minden ember számára szabadság biztosíttassék. Minthogy tehát — így okoskodik Martinovics — az állam szerződésen alapul: az egyes generációkra nézve a megelőző nemzedék törvényei csak annyiban kötelezők, a mennyiben az ős-szerződéssel nem ellenkeznek; a következő generáció csak az olyan törvényt fogadhatja el, mely az ős-szerződés kifolyása. A miből ismét az következik, hogy ha azt akarjuk, hogy törvényeinket az utódok aczeptálják, a törvények hozatalában

* *Oratio pro Leopoldo II. rom. imp. aug. Hungariæ, Bohe-miæ etc. rege ab hungaris proceribus et nobilibus accusato anno 1792. elucubrata. Germania, 1792. 8-r., II + 99 lap.*

az emberi jogokat s ne egyesek érdekeit tartsuk szem előtt. Úgyde az ős-szerződés által a társaság minden tagja szabadnak deklaráltatván, a későbbi időben létrehozott kiváltságok pedig az ős-szerződés által biztosított közszabadság fogalmával ellenkezvén: a kiváltságok, minden aggodalom nélkül, az ős-szerződés minden sérelme nélkül, nemcsak hogy megszüntethetők, de sőt annak szellemében okvetlenül megszüntetendők lesznek.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy Martinovics ellenmondásba keveredik önmagával, midőn egyrészt hangsúlyozza, hogy az utódokat az elődök törvényei nem kötelezik, másrészt szemére veti nemzetének, hogy a *Mátyás* és *Frigyes* közt 1464-ben kötött szerződést nem respektálta s Mátyás halála után nem emelte trónra az osztrák házat. Hiszen azt a Frigyes és Mátyás közt kötött szerződést csak nem tekinthették ős-szerződésnek, melyet tetszés szerint föl ne bonthattak volna!

A közszabadságot biztosító ős-szerződés elméletére csak azért volt szüksége Martinovicsnak, hogy arra támaszkodva a privilégiumokat és kiváltságos osztályokat támadhassa meg.

Ebben a művében is élénk színekkel festi le a főpapság kiváltságainak vésszes következményeit úgy az emberiségre, mint magára a klérusra nézve. A papság romlottságát, *VI. Sándor* pápa és a *Borgiák* förtelmességeit, a jezsuiták iszonyú tetteit, mind mind a kiváltságoknak tulajdonítja.

A főpapság ellen a szó szoros értelmében lázítja tehát a nemzetet, de lázítja még az alpapságot is. Te szegény parochus — így kiált fel, — ki a lelkeknek gondját viseled, nyisd ki már egyszer szemedet s lásd be, hogy midőn éjjel-nappal a betegek körül forgolódsz, szent beszédeden töröd a fejed és erkölcsi intéseiddel a népet oktatni kívá-

nod : többet teszesz, mint azok a hiú praelátusok, kik palotáikban henyélnek, puha, gaz életet folytatnak s az egyház javaiban duskálódnak. Fölemelt fövel fordulj ennélfogva böles királyodhoz és Magyarország rendeihez s kérd meg őket, hogy a püspökök és kanonokok jövedelmeit szállítsák le s adjanak becsületes fizetést azoknak, a kik valójában forgolódnak a lekipásztorkodásban ; kérd meg továbbá őket, hogy a parochusok előléptetése ne a püspökökre, hanem a legbölcsebb királyra bízassék, mert csak így szabadulhat meg a szegény gregárius papság a püspökök theokratikus igájától, csak így terjedhetnek el a nép között a jezuisztikus elvek helyett a keresztyénség igaz tanai. Nyissátok ki szemeiteket, — folytatja tovább, — ti nyomorult szerzetesek is ; ne higgyetek többé a püspököknek s a ravasz praelátusoknak, midőn kolostoraitok helyreállítását ígérik ; mert hiszen ők ezzel is csak a saját ambíciójukat kívánják kielégíteni, s a maguk állását akarják megerősíteni.

Majd a nemesség aposztrofálására tér át. Mindenekelőtt figyelmezteti olvasóit, hogy a nemesi kiváltságok VERBŐCZI Tripartitumán alapulnak. Verbőczi ugyanis egy helyütt (II. R. 3. cím) azt írja, hogy megkérdendő a nép, vajjon az életbeléptetendő törvények tetszenek-e neki vagy sem, s csak ha igennel felel, akkor lehet az illető végzéseket törvényeknek tekinteni ; azután idéz Verbőcziből egy másik helyet (II. R. 4. cím), a hol az áll, hogy a nép neve és nevezete alatt csupán a főpap, zászlós és más országnagy urakat s minden nemest, de nem a nemteleneket kell érteni. Ezeket előrebecsájtván, részletesen kimutatja, mily hátrányos volt a nemesség kiváltságos állása az ország fejlődésére. Különösen kikel a nemesi privilégiumokból folyó inzurrekcionális rendszer ellen, melyet a jelen korban fenntartani már csak azért is képtelenség, mivel XIV.

Lajos kezdeményezésére általában minden művelt nemzet, tanult, begyakorlott, állandó katonaságra bízva immár a honvédelmet, úgy hogy az inzurrekció ezentúl legföllebb Új-Hollandiában a patagonoknál vagy Otahaiti vadai közt elégítheti ki az igényeket.

A «*Status regni Hungariae*» czimű iratának * tárgyát szintén a magyar alkotmány kiváltságos jellegének bírálata képezi. Elkeseredéssel konstatálja ebben is, hogy Magyarországon a társasági szerződés két alapelve: a polgárok egyenlősége és szabadsága teljesen mellőzve van. Ennek tulajdonítja aztán a gyakori lázadásokat, melyeknek eredménye mindenkor a privilégiumok kiterjesztése volt a nyomorult nép rovására.

Legérdekesebb fejezete művének az, melyben a *lázas* (*rebellio*) és a *forradalom* (*revolutio*) közti különbséget fejti ki.

A rebellió célja, szerinte, a czivitas szent törvényeinek felforgatása; a revoluczióé ellenben a törvények sebeinek, tehát első sorban a kiváltságoknak és szabadalmaknak megszüntetése. A rebellió tehát méreg, a revoluczió ellenben a leghathatósabb orvosság a társadalom betegségei ellen. Magyarországon három revoluczió volt. Mind a három a rebelliók által előidézett nyavalyák orvoslását kísérlé meg. Az első volt a *Corvin Mátyásé*, a második az, mely a koronának az osztrák házra ruházásával végződött, a harmadik a halhatatlan *II. József*é. Egy király sem szeretne annyira a magyar nemzetet, mint *II. József*, mert egy sem tett annyit a theokrácia és arisztokrácia pestisének kiirtására, mint ő. Senki sem volt oly őszinte a nemzet elnyomói iránt, mint ő, midőn a kiváltságokra és szaba-

* *Status regni Hungariae*, anno 1792. H. n. 8-r., 32 lap.

dalmakra esküt tenni nem akart, mert azokat a társadalom jólétével ellenkezőknek találta. Úgy tett, mint a jó orvos, ki midőn a lázat a beteg testből kiirtani törekszik, ez utóbbit nem dédelgeti.

Hogy a demokrácia ügyének Martinovics és Laczkovics hasznos szolgálatot tettek volna azzal, hogy a király részére állván, a nemességen s a papságon egy szikrányi becsületet sem hagytak, — ezt józan ember nem állíthatja. Mennyivel más, mennyivel bölcsőbb és nemesebb volt Nagyváti iránya! A demokratikus szellemben írt röpiratok közt a Nagyvátié, irányára nézve bizonyára a legkülömb, mint olvasmány a legkellemesebb, s belső értékére nézve is vetekszik Martinovics és Laczkovics műveivel, az egyenlőség kérdését fejtegető többi röpiratok pedig belső értékeket illetőleg még csak nyomába sem léphetnek.

Ez utóbbiak nagyobbára célzatos alkalmi iratok, melyek hasonlóképen a feudalizmust és a nemesi kiváltságokat ostromolják ugyan, de bizonyos egyoldalúsággal, nem véve egyebet számba, mint a polgári osztály érdekeit s nem is gondolva az egyenlőség következetes, minden téren való alkalmazására: Nagyváti említett röpirata ellenben, této-vázás nélkül, teljes tárgyilagossággal vonja le az egyenlőség minden konzekvenciáját s ily módon a nemzet boldogítására szolgáló, részleteiben összhangzó politikai és társadalmi rendszer képét tárja elénk.

A demokrata iratok megjelenésére leginkább a rendek által javaslatba hozott új inaugurale diploma szolgáltatott alkalmat, melynek mindjárt első pontjában az foglaltatik, hogy minden egyházi és világi hivatal nemes honfiúval töltsék be s a mennyiben ezen hivatalokban jelenleg külföldiek vagy nem nemes születésű belföldiek lenné-

nek, ezek még a jelen országgyűlés folyamán mozdíttassanak el.

Az említett javaslat méltán megdöbbsenethette a polgárságot s nem csuda, ha az, mitsem törődve az alkotmány-nyal, mely a törvényes intézményeknek a király által való egyoldalú megváltoztatását nem tűri meg, és felindulva a rajta elkövetni szándékolt méltatlanságon, egyenesen a király védszárnyai alá menekült s ahoz folyamodott olyan közjogi kedvezményért, melyet a király, alkotmányunk szerint, a törvényhozó testület beleegyezése nélkül nem adhatott meg.

A polgárság, a királyhoz benyújtott rövid kérvényében,* — mely valószínűleg köröztetett a városok közt hozzájárulás végett, — erélyes hangon, de azért kellő önmérsékléssel esedezik sérelmei orvoslásáért. Konstatálja, hogy míg a nemesség, a papság és a protestánsok folytonosan sürgetik régi jogaik helyreállítását az országgyűlésen: a polgárság jogai mellett nincs, a ki szót emeljen, sőt a polgárság követői még annyit sem tesznek meg, hogy tiltakoznának az olyanféle indítványok ellen, melyek a polgári elem jogaival ellenkeznek, a milyen pl. az az indítvány, hogy a polgári és a katonai hivatalokból minden nem-nemes kizárandó.

A polgárság követőinek indifferentizmusát a kérvényezők annak tulajdonítják, hogy a városi magisztrátusokat nagyobbára nemességekkel és nem polgárokkal töltik be, a magisztrátusok pedig gondoskodnak arról, hogy szintén nem-es születésű egyének küldessenek fel az országgyűlésre

* Bittschrift an Seine kais. königl. Majestät Leopold den Zweyten. Welche der Bürgerstand des Königreichs Ungarn eingereicht hat. 1790. 8-r., 11 lap.

a sz. kir. városok követeiül. Ezek aztán nem mint a polgári elem képviselői, hanem mint a nemesség tagjai és mint a magisztrátusok követei szerepelnek fent, s nemcsak hogy érdekekben nem áll nekik a polgári rend ügyeit előbbre vinni, hanem ellenkezőleg, mint nemesek, csak nyernek az által, ha a polgárság jogait és szabadságait megnyirbálni segítik.

Arra kéri tehát ő felségét, hogy törvényes hatalmából kifolyólag rendelje el(!), hogy nemcsak a szab. királyi-, hanem a *többi városok is, az összes polgárság által választott* két-két követet küldjenek az országgyűlésre, kik a polgárság útasításai szerint valóban képviselnék a polgári rend érdekeit.

BELNAY GYÖRGY ALAJOS, pozsonyi tanár,¹ «*Reflexiones cunctorum Hungariæ civium non nobilium*» czimű röpiratban,² — mely német fordításban is megjelent a fordító néhány talpraesett megjegyzésével,³ s melyet némelyek SZEITZ LEÓ-nak tulajdonítottak, jöllehet Szeitz egész életében a

¹ Dr. ORTVAY TIVADAR: Száz év egy hazai főiskola életéből. 1884. 154. l.

² Reflexiones cunctorum Hungariæ civium non nobilium adversus illud diplomatis punctum quo nativi etiam patriæ filii, non nobiles, ab omnibus publicis officiis excludendi decernuntur. Directæ ad excelsos regni Hungariæ proceres inclitos item status et ordines. 1790. 8-r., 15 lap.

³ Betrachtungen aller hungarischen nicht adelichen Staatsbürger, über denjenigen Abschnitt des Diploms, nach welchem auch eingebohrne Vaterlandssöhne, wenn sie nicht Edelleute sind, von allen öffentlichen Staatsämtern ausgeschlossen werden sollen. Dem hohen Adel des Königreiches wie auch den löblichen Ständen ans Herz gelegt. Aus dem Lateinischen übersetzt von einem Freunde der hungarischen Bürgerjugend. 1790. 8-r., 20 lap. — Hogy ez irat szerzője BELNAY, erre nézve ld. még WURZBACH: Biogr. Lexikon. I. 248.

nemesi előjogok egyik egmakacsabb védelmezője volt, úgy hogy méltán tiltakozhatott ama gyanúsítás ellen, kinyilatkoztatván, miszerint «azok (t. i. a Reflexiók) teljes természetével viszálnaknak»,* — objektive, észjogi alapon támadja meg a rendek javaslatának idézett pontját, meggyőzőleg, szenvedély nélkül fejtegetvén a polgári osztály jelentőségét. A francia forradalmi tanok befolyása megérzik okoskodásán.

A természet, szerinte, egyenlő jogokkal ruházott fel mindenkit, ennél fogva kiváltságokat szabad államban megkíválni nem lehet. A hivatalviselés előjoga azonban nemcsak jogilag, de a józan ész szempontjából is képtelenség. Az államra nézve előnyösebb az, ha nem olyan emberek kormányozzák, kiknek nemességük öröklött pergamenen nyugszik, hanem olyanok, kiknek nemességük saját belső értékükön és önmaguk által szerzett érdemeiken alapul.

Franciaország példája mutatja, mily veszedelmes a nemességre nézve a polgárjogok félreismerése. A felhők, melyek a természet- és népjogokat beborították, immár eloszlottak. Semmiféle hatalom s még oly álnok politika sem meri többé a szabadság érzületét az emberekben elfojtani. Csakis bölcsesség, igazságosság, nagylelkűség és mérséklet képes még elhárítani a vihart, mely Európa egén az arisztokráczia felett összetornyosul. El fog jönni az idő, — s talán már nincs is messze, — midőn a nemzet kifáradva az uralkodó osztály zaklatásaitól, kétségbe vonja a nemesi jogokat s fölveti a kérdést, vajjon efféle előjogozott osztályra van-e szüksége az államnak?

Erre a beszédre bizonyára SYÉYÉ abbé tanította a szerzőt, kiről minden egyoldalúsága mellett is el kell ismer-

* Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte. X. 1.

nünk, hogy át levén hatva a polgári osztály jelentőségének tudatától, a meggyőződés embere volt.

Egészen más megítélés alá esnek: «*Noch etwas zum Nachdenken über Ungarn*» * és «egy pártatlan magyar nemes» tollából eredő «*Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn*» című röpiratok, mely utóbbi két kiadásban is megjelent, különböző cím alatt, de — egy mottó kivételével — ugyanazon tartalommal.**

Mindkettőnek, úgy látszik, egy cél lebeg szemei előtt: a nemesség iránt gyűlöletkeltés egyrésztől, másrésztől a hatalom érdekeinek előmozdítása. Ilyen célzat mellett a nemesi előjogok megszüntetésére irányuló követelés még azoknál se kelthetett viszhangot, kik a polgárság érdekeit szívükön viselték, s a kik különben a névtelen szerzők álláspontját magában véve jogosultnak ismerték el.

Az előbb említett kis pamflet a nemesség közhivatalviselési privilégiumának tulajdonítja a nemesség hátramaradását. A nemesség és a papság a kormányzati hatalom gyakorlását legfőbbképen azért tartják fenn kizárólag magoknak, mert a nem-nemes, szerintök, teherhordó baromnak született és nem arra való, hogy a társadalom ügyeit intézze.

* Noch etwas zum Nachdenken über Ungarn. 1790. 8-r., 22 lap.

** Az egyik kiadás címe ez: Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn vor der Krönung des Königs. Von einem unpartheiischen Edelmanne. 1790. 8-r., 28 lap. — A másiké: Ein unpartheiisches Wort! an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Von einem ungarischen Edelmann. Frankfurt und Leipzig, 1790. 8-r., 30 lap. — Az utóbbi kiadás egy, HERDER irataiból vett mottóval van ellátva.

A szerző József érdemeit nem győzi eléggé magasztalni, ki a polgári osztályra nézve lehetővé tette, hogy tehetségeit a közügyek javára érvényesíthesse. Az országgyűlésben bízott eddig a polgárság; de mennyire csalódott benne! Reméli azonban a szerző, hogy a rendek végre is eszökre térnek; mert lehetetlennek tartja, hogy nagy költséggel csak azért gyűltek volna össze több hónapra, hogy a magyarok politikai bűneinek már eddig is korpulens lajstromát újabbakkal terheljék meg.

A másik irat a hűbéri rendszer eltörlésével a közteherviselés életbeléptetését sürgeti. Szemrehányásokat tesz a nemzetnek, hogy Mária Terézia és József ebbeli törekvéseinek ellenszegült. A nemzet eme csökönőssége okozta, hogy Magyarország szellemi és anyagi téren annyira hátramaradt. Óhajtja, hogy a nemesség mondjon le ama privilégiumairól, melyek a hűbéri rendszer kifolyásai, mondjon le, még mielőtt II. Lipót megkoronáztatná magát, hogy ne kelljen neki a koronázáskor az ország vesztét okozó eme kiváltságokra esküt tennie. Eredeti okoskodása a szerzőnek, hogy József is csak azért nem koronáztatta meg magát, mert nem akart a privilégiumokra megesküdni.

Míg a fennebb említett iratok a közteherviselés elvének kimondását s általában a kiváltságos osztályok hatalmának és politikai befolyásának ellensúlyozását, főleg a polgári rend érdekei szempontjából tartották szükségesnek: a «*Klagen der Unterthanen*» című irat,* az osztrák tartományok és Magyarország képviselőihez, illetőleg irányadó

* *Klagen der Unterthanen der O**** M. an die Repräsentanten des Volkes wegen Aufhebung des neuen Steuersystems und Wiedereinführung des alten.* 1790. 8-r., 154 lap. M. tud. akad. könyvt. Parasznai Rác K. coll.

politikusaihoz fordulva, első sorban a jobbágyság sorsán kíván könnyíteni a hűbéri terhek megszüntetése által.

Azt az adózási rendszert, melynek életbeléptetését Mária Terézia és II. József kísérlették meg, óhajtaná szerző felerleveníteni. Sajnálkozását fejezi ki ama tény fölött, hogy Lipót félrevezetettve az arisztokrácia hazugságai által, letért az elődei által kijelölt útról s a feudalizmus roskadozó épületét ismét kitatarozta.

A terhek aránytalan megosztlása, szerinte, a közelgő letlenség kútforrása. A trón legfőbb biztossága pedig a nép elégtelenségében rejlik. Franciaország példájára hivatkozva, kérve kéri tehát az uralkodót, hogy szüntesse meg a kiváltságokat, emelje ki a köznépet nyomorából s tegye lehetővé, hogy a nép, szorgalmának gyümölcsét maga élvezze.

Különösen kiemeli a függelékben a magyar jobbágy sanyarú helyzetét, kit két oldalról is szorongatnak, ki kénytelen nemcsak az állami terheket, de a földesúr által reá rakott igát is viselni. Hallatlan botránynak tartja, hogy az elnyomott fizet elnyomójának s eszközt ad zsarnoka kezébe, hogy bilincseket kovácsolhasson számára. A botrány annál teljesebb, mert az arisztokrácia, mely hatalmát, tekintélyét a jobbágy praestációinak köszönheti, a leg-haszontalanabb néposztály. A magyar arisztokrácia a felségjogok korlátozásával a királyt tehetetlenné teszi, maga meg nem tesz semmit a *salus reipublicae* előmozdítására; azután üldözi a németet, melynek pedig szabadságát köszönheti; barbár szokásaihoz csökönyösen ragaszkodik; a közhivatalokból mindenkit kitúr. Szövetséges a gonoszságokban a klérus, mely a köznépet midőn sanyargatja, azzal vigasztalja, hogy mennél nagyobb nyomorban van itt a földön, annál teljesebb, édesebb lesz rá nézve a túlvilág boldogsága. Sovány vigasztalás!

Az imént említett «*Unpartheisches Wort*» nem maradt felelet nélkül. A magyar nemessel egy másik magyar nemes tűz össze «*Widerlegung des falsch genannten unpartheischen Worts an die Bürger von Ungarn*»* czím alatt.

A «*Widerlegung*» szerzője (G. T. B.), ellenfelének művét «gyalázatos, lázító iratnak» nevezi. Ő maga közjogi tekintetben kifogástalan elveket nyilvánít. József reformjait, szerinte, vissza kellett útasítani a nemzetnek, mert az abszolút hatalom kifolyásai voltak. Ha ellenben II. Lipót megkoronáztatja magát s az alkotmánynak megfelelőleg a nemzettel egyetértve kormányoz: módjában lesz mindent megtenni, a mit az ország szabadsága és jóléte szempontjából szükségesnek tart.

Maga a szerző is belátja, hogy tenni kell valamit a hűbérrendszer átalakítására. Itt azonban már igen határozatlan és gyanús az álláspontja. Nem mondja meg világosan, mik lennének ő szerinte az átalakuláshoz szükséges reformok; de azt elárulja, hogy a nemesi előjogok, különösen az adóprivilegium megszüntetésének még a gondolatától is irtózik, különben nem állítaná, hogy a nemesek adómentessége nem áll útjába a közszabadságnak, s hogy az egyenlőséget nem sérti az, hogy vannak több jogot és vannak kevesebb jogot élvező emberek. A mindennapi kenyér, az öltözet, a lakás s betegség esetén keresztyénies, testvéries segély, — ezek azon jótétemények, melyeket egyetlen ember sem nélkülözhet; a mi ezeken felül van, az már csak a különös szerencse adománya.

* *Widerlegung des falsch genannten unpartheischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Zugleich mit wichtigen anderweitigen Erinnerungen. Auch von einem ungarischen Edelmann. 1790. 8-r., IV + 120 lap.*

Az adóprivilegium eltörlésére, szerinte, nincs szükség azért, mert az állam szükségletei fedezetéről emígy is gondoskodva van; például az udvar kiadásai a koronajavak, harminczadok stb. jövedelméből, a közoktatási szükségletek a fundációk kamataiból, a policzia szükségletei helyi bevételekből, az igazságszolgáltatás költségei illetékekből stb. fedeztetnek. A hűbéri jogok *átalakításának* azonban (nem beszél soha *megszüntetésökről*) mégis meg kell történni, miután azok mai alakjukban nem egyeztethetők össze az állam érdekeivel. Úgyde a reformok keresztülvitelénél az igazság követelményeit szigorúan szem előtt kell tartani; mert kisebb baj a rozzant intézmények fenntartása, mint az igazság megsértésével való megváltoztatásuk.

Hogy ez nem olyan merev álláspont, mint például a Mária Terézia-korabeli rendeké a KOLLÁR-féle javaslattal szemben, az bizonyos; de az is kétségtelen, hogy a «Widerlegung» szerzője sem tud megbarátkozni és megalkudni a kor szellemével. A reformok jogosultságát elismeri, de csak a régi, elavult rendszer keretében. Midőn művét olvassuk, körülbelől olyan benyomást tesz az ránk, mint az országgyűlési reform-munkálatok egy darabja. Az a tartózkodás, az a habozás a régi és az új között, jellemzi azt is, mint emezeket.

A jogegyenlőség követelményeit e korban már a politikai írók közül igen kevesen merték kereken visszaútasítani. Még a kik különben a régi tradicziókon kegyelettel csüggöttek is, azoknak is be kellett látniok, hogy a nemesi kiváltságok lejárták magukat, mert a haladás útját állják; be kellett látniok, hogy előnyösebb úgy az országra, mint magára a nemességre nézve ama privilegiumokból szépszerivel engedni valamit, mint az ősi jogokhoz való merev

ragaszkodás által provokálni a különben is forrongásban levő elemeket.

A «*Zufällige Gedanken eines Ungarn*» című versés röpirat,* nyakas konzervativizmusával elszigetelten áll az irodalomban.

Az idézett röpirat szerzője, WAGNER, a speciális nemzeti jellem megóvása érdekében tiltakozik mindenféle reform ellen, mi az ősi jogok és alkotmány, az ősi szokások és erkölcsök megváltoztatására vagy kiforgatására irányul. Álláspontja azért tarthatatlan, mert kizárólagos s mert kizárólagosságánál fogva rendkívül egyoldalú. Azt tartja, hogy minden, a mi régi, jó, minden, a mi új, rossz. Ilyetén meggyőződés mellett egyik-másik politikai kérdés megoldása sikerülhet ugyan; mert mindig voltak és lesznek bizonyos régibb intézmények, melyeknek konzerválása egy bizonyos időben helyes, sőt szükséges; de teljes lehetetlenség egy, minden részletében összhangzó politikai programmot állítani össze. A politikai intézmények természetéből következik, hogy egyik hamarább, a másik később járja le magát. Ezzel a ténnyel a józan konzervativizmusnak is számolnia kell s bármennyire ragaszkodik is a régihez, a régi intézményekből csak azokat tarthatja meg, melyek a változott viszonyok keretébe beillenek.

A «*Zufällige Gedanken*» szerzője abban hibázik, hogy az országgyűlésnek a törvényhozásban való részvételét és a koronázást egy kategóriába helyezi a nemesi előjogokkal,

* *Zufällige Gedanken Eines Ungarn bei gegenwärtigen hohen Landtage, aus Herz und Feder eines Patrioten; an Unsere Nachbarn. Pest, 1790. Im Frag- und Kundschaftsamte in Schustermajers Hause auf dem Servitenplatz und in allen Buchhandlungen Ungarns. 8-r., 32 lap.*

nem gondolván meg, hogy azokra, mint a közszabadság biztosítékaira nélkülözhetetlenül szükség van, míg ezek épen a közszabadság érdekében megszüntetendők. A XVIII. század végén nagymérvű elfogultság kellett ahhoz, hogy valaki azt, hogy a törvényhozó hatalmat a király és az országgyűlés együttesen gyakorolják s hogy a királynak törvényesen meg kell magát koronáztatnia, egyforma természetűnek találja azzal a kérdéssel, vajjon a nemesség kiváltságos állásában meghagyassék-e. A szerző elfogultságának kifolyásaként tekinthetők az afféle frázisok is, hogy a nemesség, öröklött jogaiból nem engedhet egy hajszálnyit sem, mert nem tűrheti el, hogy a hol ő vetett, ott más arasson; vagy hogy a kik a földet fegyverökkel hódították meg, azoknak utódait illeti a föld tulajdonjoga, ennél fogva a földesúr és jobbágý közti viszonyt bolygatni nem szabad.

A nemesi előjogok védelmében sokkal több ügyességet tanúsít SZEITZ, az egri szervita, ki egy osztrák íróval tolmácsoltatja saját nézeteit a nemességre vonatkozólag. Ez már magában véve is szerencsés ötlet volt. A magyar nemesség védelmére kelt osztrák írónak senki sem vethetett szemére részrehajlást, s így az ő szavának bizonyára nagyobb nyomatéka volt, mint lett volna egy, ítéletében megvesztegetett magyar embernek.

1781-ben WEINBRENNER JÓZSEF egy röpiratot adott ki a következő czím alatt: *«Patriotisch gemeinter Vorschlag, wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel aus dem Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnten?»* Ebből a röpiratból, — melyről a maga helyén már említést tettünk, — *«Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn»* czím alatt *

* Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn wi-

Szeitz közli azokat a helyeket, a hol az osztrák író saját honfitársainak a magyarokra szórt némely vádjait vissza-
utasítja.*

Weinbrenner mindenekelőtt kijelentvén, hogy a magyaroknak több okuk volna a panaszra az osztrákok ellen, mint megfordítva, különösen arra a vádra reflektál, hogy a magyarok a külkereskedelemben azért nem játszhatnak szerepet, mert országútjaik építési költségeihez a vámmentesség privilégiumát élvező nemesség egy krajczárral sem járul s így jó országútjaik, melyek nélkül pedig élénkebb forgalom még csak nem is képzelhető, nincsenek.

Weinbrenner erre azt az észrevételt teszi, hogy nyissák csak meg Magyarország előtt a kivitelt s legyen csak alkalma a nemességnek meggyőződni az élénk kivitelből reá hármló előnyökről: önkényt fog gondoskodni a kivitelt előmozdító eszközökről a nélkül, hogy a nemességnek előjogairól le kellene mondani. Úgyde a szabad kivitelnak Ausztria az ellensége. E szerint nagy igazságtalanság Ausztria hibáját rákenni a magyar nemességre.

Bizonyára ügyes fogás volt az író részéről a nemesi kiváltságok közgazdasági hátrányait Ausztriának Magyarországra nézve mindenkor káros közgazdasági politikájával takargatni. De a figyelmes és tárgyilagosan ítélő olvasót ezzel a fogással nem lehetett félrevezetni s megingatni abbeli meggyőződésében, hogy ha Ausztria kereskedelmi politikája hátrányos volt Magyarország közgazdaságára, nem kevésbé hátrányos volt a nemesség kiváltságos állása is.

der ihre Beneider und Verläumder. Pest, bey Johann Lindauer. 1790. 8-r., 16 lap.

* Hogy e röpirat kiadója SZERTZ volt, ezt maga elismeri: *Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte*. X. és 77. lapokon.

Hogy Szeitzot mi indíthatta az osztrák író említett nyilatkozatának kiadására, erre megtaláljuk a feleletet a röpirat végén közlött protestációjában, melyben tiltakozik ama lábra kapott gyanúsítás ellen, mintha a nemességet sértető, fennebb említett «*Reflexiones cunctorum Hungariae civium non nobilium*» című pamfletet ő írta volna. Az idegen író művéből tehát a nemességre vonatkozó részt azért tette közzé, hogy ama gyanút eloszlassa, jóllehet már «*Igaz magyar*»-jának tartalmából is meggyőződhetett a világ a felől, hogy a nemesi rendnek nagy tisztelője s annak előjogait épségben fenn kívánja tartani.

Szeitz és társai, midőn a nemesi szabadság védelmére tollat fogtak, bármennyire elszigetelve érezhették is magokat az irodalomban: az országgyűlésen és a megyékben a túlnyomó nagy többség helyeslésére és elismerésére bizton számíthattak. Az országgyűlésen az u. n. arisztokrata-párt játszotta a főszerepet. A megyék hasonlóképen kivétel nélkül mindannyian a nemesség malmára hajtották a vizet. A megyei nemesség mennél inkább fenyegettetett kiváltságos állásában, annál reakzionáriusabban viselte magát. Hontmegye nemessége például minden tartózkodás nélkül kinyilatkoztatta, hogy természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknál is kedves, minden néposztály kívánja; de mivel a gondviselés, mely az emberi nem felett örökdik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgákká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem tesz változtatást.*

E szerint a nemesi privilégiumok a lehető leghatályosabb oltalomban részesültek ugyan, a mennyiben az

* HORVÁTH: Magyarország. történelme. VIII. 15.

országgyűlés és a megyék vették azokat védszárnyaik alá ; de azért magában a nemesi rend körében is akadtak számosan, kik aggodalommal néztek a jövő elé. S aggodalmuk nem is volt alaptalan.

A közjogi kiváltságok, a mellett, hogy a kor egyenlősítési irányzata által fenyegettettek, magának a nemesi rendnek megrögzött hibái és fogyatkozásai következtében sem voltak hosszabb ideig fenntarthatók.

A nemesség egyoldalú neveltetése, idegenkedése a gyakorlati életpályák iránt, léha életmódja, esökönyös konzervativizmusa, melylyel minden újítástól elzárkózott, — mindmegannyi forrása volt a rohamos elszegényedésnek. S abban az arányban, a mint anyagilag súlyodt, lassankint el kellett szükségyszerűleg veszítenie erkölcsi függetlenségét, tekintélyét és a közügyekre való befolyását is. A ki tehát az uralkodó áramlattal, a kor szellemével daczolva, a nemesi privilégiumokat legalább még egyideig fenn kívánta tartani : annak az anyagi décadence feltartóztatására kellett törekednie.

FORGÁCH MIKLÓS GRÓF, a népszerű nyitrai főispán, a szög fejére üt, midőn Nyitra megyének 1791. máj. 14-kén tartott közgyűlésén egy beszédében, mely latin és magyar nyelven nyomtatásban is megjelent,* az elszegényedett

* A latin kiadás czíme: *Sermo quem excellentissimus ac illustrissimus dominus NICOLAUS E COMITIBUS FORGACS DE GHYMES sacrae caesareae, et regio apostolicae majestatis actualis intimus status consiliarius, et camerarius, ac inelyti comitatus Nittriensis supremus comes, ad inelytos status, et ordines praelibati comitatus Nittriensis generaliter congregatos die 14. Maji 1791. intuitu provisionis nobilitari prerogativa gaudentium familiarum habuit. Anno ut supra. 8-r., 19 lap.* — A magyar kiadás czíme: *Ajánló-beszéd mely méltóságos GHYMESI GRÓF FORGÁCS MIKLÓS úr, föl-*

nemesek sorsának enyhítésére hívja fel a megye közönségét. Az emberszerető gróf első sorban kétségkívül a humanizmus szempontjából kívánt a szegényeken segíteni; de mint a nemesi szabadság lelkes bajnoka, egyes nemes családok nyomorának enyhítésével, egyuttal ama családok politikai befolyásának, régi fényének helyreállítását is kontemplálta.

A szegény nemesek segélyezésére vonatkozólag részletes javaslatot terjeszt elő, mely azonban gyakorlati szempontból alapos kifogás alá eshetik. Ajánlja nevezetesen egy megyei segély-alap szervezését, melyből gyámolíttatnának az iskolába járó, vagy tanulmányaik gyarapítása czéljából külföldre menő szegény nemes ifjak, a nemesek özvegyei és árvái, az elemi csapás által sújtott nemesek, szóval a nemesi rend elhagyatott, szegénysorsú tagjai, és pedig gyámolíttatnának abból a czélból, hogy *«mindenektől elhagyattatván, el ne nyomattassanak»*. Az alap a nemesek által évenként szabadon megajánlandó gabona-járulékkal dotáltatnék. Kezeléséről a vármegye gondoskodnék. A segélyösszegek megszavazása a megye közönségét illetné; nehogy azonban a segély kiosztásánál részrehajlás követtessék el, a segélyért folyamodók nevei előzetesen a megyei gyűléssel nem közöltetnek, csak érdemeik soroltatnak fel, s a segély megszavazása után hozatnának köztudomásra azoknak nevei, kik érdemeseknek ítéltettek a segélyezésre.

Forgách javaslata azon az alternatíván sarkallik, hogy

séges romai császár és apostoli (királyunk) belső titkos-tanátsa, arany kultossza, és tekintetes Nittra vármegyének fő ispánya ő excellentiája által ugyan azon megye egybe gyülekezet rendeihez, most foló 1791. esztendőben pünkösöd havának 14 napján a nemessi szabadsággal élő- s meg szorult rokonságok segedelmére fel állítandó rendelés eránt tartatot. Nagyszombatban, Jeleinek Wenczel bettiivel. 8-r., 16 lap.

nyomor kell-e vagy alamizsná, s mert a nyomortól minden-áron meg akarta véreit szabadítani: másra nem gondolhattott, mint alamizsnára. Pedig a nyomor megszüntetésének még más módja is van, mely a mellett, hogy biztosabb, a nemesi büszkeséggel is inkább összefér. Maga a nemesség segíthetett volna magán az által, hogy fölkeresi azokat az életpályákat, melyeket az előtt részint előítéletből, részint renyheségből teljesen elhanyagolt.

Ha a nyitrai megyei nemesség az önsegély elvét akarja követni s ha tudatával bír annak az igazságnak, hogy a munka tisztesség: bizonyára szégyelt volna alamizsnát fogadni el s Forgách javaslatát önérzettel útasította volna vissza, a mint visszaútasította azt a Forgách beszédére írt *«Reflexiók»* széplelkű szerzője.*

Az ismeretlen szerző, ki bizonyára maga is a nemesi rendhez tartozott, finom gyakorlati érzéssel, erős logikával bírálja meg Forgách álláspontját s jelöli ki azzal szemben a nemesség boldogulásának valódi praktikus föltételeit.

Forgách nemes intenczióiról, ismerve az ő emelkedett lelkületét, teljes elismeréssel nyilatkozik s nem kétkedik, hogy magának Forgáchnak tán sikerülne egyes elszegényedett nemes családokon segíteni; de az általa javasolt intézményt nem tartja elfogadhatónak, mivel meggyőződése szerint több kárral járna az, mint haszonnal. Az alamizsnasztoztatás, szerinte, henye életre szoktatná az embereket és tömérdek elszegényedett nemesben igényeket támasztana, a miket utoljára is lehetetlen volna kielégíteni, any-

* Reflexiones super sermone excellentissimi ac illustrissimi domini i. comitatus Nitriensis supremi comitis, quo inclutam universitatem, ad afflictarum nobilitari prerogativa gaudentium familiarum provisionem permovit Nitriæ die 14. Maji 1791. 8-r., 52 lap.

nyival kevésbé, mert a segélyért folyamodók nem mindig a legszegényebbek, hanem a legszemtelenebbek volnának.

A szerző fél attól is, hogy a segélyosztás körül részrehajlással járnának el a megyék. Ha biztosra lehetne venni, hogy az intézmény vezetői Forgách-féle emberek lesznek: akkor nem lehetne tartani semmiféle visszaéléstől; de mivel arról senki jót nem állhat: hol van a biztosíték arra nézve, hogy a fundáció csakugyan a szegények segélyezésére és nem a fundációt kezelők családjai javára fog fordíttatni?

Föltéve azonban, hogy a Forgách által ajánlott intézménynek semmi hátránya sem lenne: igazán hasznossá csak akkor válhatnék az, ha minden megye részéről fölkaroltatnék. Úgyde a szerző ebben sem bízik.

Arra a rezultátumra jut tehát, hogy a nemességnek nem alamizsnára, hanem *szabadságra és agrár-törvényekre* van szüksége. Mert ő a szegénységet nem tartja valami nagy szerencsétlenségnek, hanem inkább *olyan iskolának, melyben a nemes ember katonáskodásra és mesterségek üzésére nyer ösztönt és buzdítást.*

Hogy Forgách tervével mi történt, nem tudjuk. Mindenesetre jellemző az a derék főúr egyéniségére s igen érdekes históriai szempontból. Forgách, rendkívüli népszerűségét, — mert nála népszerűbb magyar politikus a múlt század utolsó tizedeiben alig volt, — nemcsak annak köszönhette, hogy a legválságosabb időben bátran fölemelte tiltakozó szavát a hatalom túlkapásai ellen, hanem annak is, hogy szívósan ragaszkodván ama felfogáshoz, mely szerint kizárólag a nemesség a *membrum sacrae regni coronæ*, a nemzeti aspirációkat a kiváltságos nemesi rend érdekeivel azonosította s midőn amazok megvalósításáért küzdött, ezekről sem feledkezett meg.

Forgách népszerűségéről tanúskodik a többi közt az a

vers, mely német fordításban is megjelent s melyet «egy alázatos tisztelője» írt, hazafiúi érdemeinek magasztalására.* Míg mások — írja a poéta — titokban siratták elnyomott hazájukat: ő bátran síkra szállt hazája védelmére. Szórol szóra igazat mond a verselő, midőn áradozó szavakban elismeri, hogy Forgách, jólétét, hivatalát, sőt életét is kockáztatta a nemzet szabadságaért.

PÉCZELI hasonlóképen egekig emeli Forgáchot abban a versében, melyet a megye helyreállításának örömére írt:**

«Örül minden megye hajdani fejének,
De legfőbb öröme lett Nyitramegyének,
Úgy hogy a ki az nap jelen volt Nyitrában,
Képzelte mely élő öröm volt Rómában,
Mikor az ékesenszólás édes atyja,
A szabad Rómának leghívebb magzatja,

* A magyar kiadás címe: Örvendező dal. Mellyel a nagyméltóságú kegyelmes *Ghymesí, és Gátsi gróf Forgács Miklós* urat a ts. k. a. felség komornyékját valóságos belső tanátsossát, a t. n. Nitra vármegyének fő-ispányát magasztalta egy alázatos tisztelője. Nyomt. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. (Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 366—368. l.) — A német kiadás címe: *Freuden Gesang An Seine Hochgebohrne Excellenz Herrn Herrn Nicolaus Grafen Forgács Herrn und Erbherrn von Ghymes und Gács Seiner königl. apostolischen Majestæt Kæmmerer, wirklichen geheimen Rath, der Hochedlen Naitræer Gespanschaft Ober-Gespan etc. etc. von einem Seiner Bewunderer aus dem Hungarischen frey übersezt.* 1790. 8-r., 8 lap.

** A hazának öröme búval elegyedve. Ama tisztos ösznek, Feldmarsal *gróf Hadik Andrásnak*, ő excellentziájának szomorú halálának hírének meg-érkezésekor, s ugyan t. n. Komárom vármegyének régi állapotjára esett vissza tételekor mártiusnak 18-dik napján készítette PÉCZELI JÓSEF, k. prédikátor. Esztendő szám: MInt az ég Itt DerÜL, ott sIr, Vagy feLLegeS: Úgy többnyIre bÚVaL VIgságUnk eLegyes. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 7 lap.

Ama nagy Cicero, számkivetéséből,
 Melybe egy-két kevély űzte őt mérgéből,
 Oly vígság s tapsolás közt hazájába tért,
 Mely akármely pompás triumfussal felért.
 Igy fogadta Nyitra keblébe Forgáchot,
 Benne egy nagy lelket, szép észet s bölcs tanácsot.
 Kiki hogy őt lássa, kívánságtól ége,
 Éljen kiáltásnak nem volt száma s vége.
 Mosolygó homlokán sűgározni tetszett
 E szó, melyet arra édes hazánk metszett:
 Igy fizetek annak gazdag uzsorával,
 A ki ügyemben kész szolgálni kárával.»

Azt hisszük azonban, hogy a római kath. klérus a grófot Nyitramegye élén mégsem látta szívesen, nem azért, mintha egyéni kiváló tulajdonai és érdemei előtt szintén meg nem hajólt volna, hanem elvi szempontból, mivel a nyitramegyei örökös főispánság a nyitrai püspököt illette meg. Ezt egy 1790-ben megjelent latin nyelvű röpirat, * királyi adománylevelek alapján bizonyítgatja. Az említett röpirat tárgyilagosan, a nélkül, hogy a tényleges viszonyokra és specziáliter Forgách főispánságára reflektálna, szól hozzá a kérdéshez. De hallgatólag mégis Forgách ellen irányúl annak éle, a mennyiben ép akkor veti fel a kérdést s ép akkor argumentál a nyitrai püspök örökös főispánsága mellett, mikor Forgáchot főispáni székébe visszahelyezték.

Egyébiránt nemcsak a nyitrai püspök, de általában mindazok a főpapok, kiknek hivatalával az örökös főispánság össze volt kötve s kiket ettől a méltóságuktól Mária Terézia, 1774. május 1-én kelt udvari rendeletében fosztott meg, a régibb törvények alapján állandóan jogot formáltak maguk-

* Nittriensis episcopatus cum honore comitatus perpetuo.
 1790. 8 r., 8 lap.

nak ama méltóságra, s valószínűleg az ő megbízásukból készült az 1790-diki országgyűléshez benyújtott amaz irat is, melyben hivatkozással az 1498: 57, 1504: 3, 1554: 19, 1608: 6. és 1609: 23. törvényciklikre, az örökös főispánságba való visszahelyeztetésüket kérelmezik.*

A nemesi kiváltságok elleni küzdelemben részt vett az udvar is, a minek következtében természetesen erős ellentét fejlődött ki közte és a nemesség közt. Ezt az antagonizmust még inkább elősegítette az a körülmény, hogy egyes megyék, felirataikban a trónörökösödés jogát bolygatták, azt vitatván, hogy a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre, miután József a pragmatika szankciót megsértette, sőt volt olyan megye is, mely minden hímezés-hámozás nélkül kinyilatkoztatta, hogy az uralkodó törvénysértései feloldják az alattvalót az engedelmesség kötelessége alól. Ezekben a nyilatkozatokban a forradalom réme kísértett. Nem csuda, ha a gyöngébb idegzetű emberek a vihar emez előjeleitől megrettenve, villámhárító után kapkodtak. Pedig a vihar nem tört ki. A gyorsan elvonuló zivatart verőfény követte.

A gyöngébb idegzetű emberek közé tartozhatott «*A polgári-barátimhoz Magyar országban a mostani folyó üdökrül*» című röpirat** szerzője is, ki midőn a legitim hatalom jogait védelme alá veszi, óva inti polgártársait a vészes következményekkel járó forradalomtól.

Kéri a nemzetet, hogy ne hallgasson a hamis prófé-

* Ad excelsos proceres, inclutos status, et ordines pro honore comitatus, seu supremi comitis perpetui officio, episcopatibus illegaliter spoliatis, in integrum restituendo. Budæ in regni comitiis 1790. Typis regiae universitatis. 8-r., 13 lap.

** A polgári-barátimhoz Magyar országban a mostani folyó üdökrül. 1790. 8-r., 29 lap.

tákra, kik a külföldről, különösen Franciaországból betolakodnak az országba s itt élő szóval és írásban, a törvényes fejedelem ellen izgatnak, azt hirdetvén, hogy «legyen minden meg, hogy az emberi nemzet a kegyetleneknek jármaitúl megszabadulhasson, az ő nemes szabadsága meggyökereztetthessék, és a szerencsés egyenlőség köztök ismét visszakerítettessék.»

A forradalom, szerinte, a roszul értelmezett szabadság kifolyása s eredménye a nemzet romlása. «A francziáknak egy urok helyett mostan vagyon száz. Ezen százan pedig akarják a nemzetnek ezereit azzal elbámítani, hogy ők, minekutána a királynak felsége ő általok semmivé tétetett, a népnek felségét a királyi székre felemelték; azonban mégis a népnek méltósága csak csupa név és velőnek kísértése.»

Franciaországban a demagógok — folytatja a szerző — «a megcsalatott és a szabadságnak édes szavával megrészegetett népet az orránál fogva hurezsolják, azt magok javaikra kedvek szerint fordítják, és azzal, mint egy pompás lóval, magokat szolgáltatják, a melyen azon szerencse-lovasok, mint egy MIRABEAU és ehez hasonló, örökös hírnek templomába bényargalni kívánnak. A szegény elvakított nép gondolja most magát szabadnak, és az ő szabadsága hasonló egy felakasztotthoz, a ki körös környül szabad, csak a kötetlet kivén, a mely a torkát összeszorította».

Ez az állapot nem lehet tartós, a nép utoljára is fel fog ébredni; a félreértett szabadság láza «hihetős képen oly hamar elmúlik, mint a sampánia-bortúl nyert részegség.»

A belgák forradalmáról is hasonló szellemben szól, kik «egy esztelen szabadságos gondolattúl felgyullasztatván, nemes elméjű fejedelmök ellen fegyvert fogtak».

Végül óhajtását fejezi ki, hogy Magyarország okuljon

Franciaország és Belgium példáján. Lássák be a magyarok, hogy érdekeik az osztrák uralkodó ház érdekeivel össze vannak forrva s hogy a monarchikus államforma lehet egyedül üdvhozó rájuk nézve. Óvakodjanak tőle, hogy a Rákóczi-féle szomorú idők visszatérjenek. Ne hallgassanak az ujságokra és a francia emisszáriusokra, kik olyan kormányformát ajánlanak, mely az ország romlását okozná.

Ezekre a tanácsokra bizony nem volt szükség; de azokra a röpiratokra még kevesebb, melyek tapintatlan modorukkal, sértegetéseikkel s merőben hamis közjogi nézeteikkel a helyett, hogy a nemesség és a király jogkörét tisztázták volna, a kedélyeket mérgezték meg.

Az utóbb említett röpiratok közül különösen kettő idézett elő nagyobb feltűnést, a mennyiben egész kis irodalmat provokált: a HOFFMANN LIPÓT pesti egyetemi tanár által írt «Babel» és «Ninive».

A «Babel»* kitűzött célja volt helyes útra terelni a megtévelyedett magyar nemzetet s jó tanácsokkal kivezetni a bábeli zűrzavarból, melybe keveredett. A névtelen szerző azonban sokkal kevesebb érzékkel bír a kort mozgató eszmék s a magyar közjog iránt, semhogy ezt a célját elérhetné, sőt ellenkezőleg, reakzionárius nézeteivel még tetézi maga is a zavart. Az udvar pártjára áll, szemben a nemességgel; de oly elveket hirdet, melyek ha csakugyan felsőbb helyről sugalmaztattak volna, az udvar politikáját erősen kompromittálják vala.

A szabadság fogalmát akarja mindenekelőtt tisztázni. A szabadság, szerinte, önkényt jelent, mely szerint az em-

* Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im römischen Reiche. 1790. 8-r., 102 lap.

ber mindent tehet, a mit akar. E szót tehát minden nemzet szótárából ki kellene törölni. A szabadság csak arra való, hogy a gyöngé elméket megzavarja s a forró vérű embereket ábrándozókká és bolondokká tegye. A hol törvények vannak, ott kényszer is van s a hol kényszer van, ott nem lehet szabadság. A miből természetesen az a képtelen alternatíva következik, hogy vagy a törvény, vagy a szabadság közt kell választani. A magyar nemesség tudvalevőleg mindig a törvényes szabadságért küzdött ugyan, de azért mégis kemény leczkét kap a német írótól.

Hosszasan bírálja aztán ama divatba jött nézetet, mely szerint az osztrák ház trónörökösödési joga megszakadt, mivel József nem koronáztatta meg magát s mivel a régi alkotmányt a nemzet megkérdése nélkül felforgatta. A mily túlzott ez a felfogás, ép oly alkotmányellenes a Babel szerzőjéé. József politikáját alakilag is teljesen korrektnek tartja. Azért szorította meg József a nemzet törvényhozási jogát s azért nem koronáztatta meg magát és nem tett esküt a nemesség törvényhozási privilégiumának ép-ségben tartására, mert a nemzetet képviselő nemesség, önzésénél és zsarnoki hajlamainál fogva törvényhozói hatalmát a köznép elnyomására használta volna fel.

A koronázási hitlevél-javaslat, a Babel szerint, nyílt forradalmat hirdet; ama javaslat mesterei az Istennek és a becsületnek hátat fordítottak.

A francia nemzetgyűlés és a budai országgyűlés közt Hoffmann párhuzamot vonván, úgy találja, hogy míg amott a polgári jogok állítottak helyre, itt a nemesség csupán saját elavult privilégiumaiért folytat elkeseredett küzdelmet.

Végül szent István szellemét idézi fel s azzal ismételteti azt a leczkét a nemzetnek, melyet már előzőleg ő adott.

Ily szellemben írt röpirat bizonyára rossz vért szült még

azoknál is, a kik különben hajlandók voltak békejobbot nyújtani az udvarnak.

A «*Ninive*»,* — melynek szerzője szintén HOFFMANN egyetemi tanár volt,** — folytatása, illetőleg kiegészítése a Babel-nek. A hitlevél-javaslat alapján, — melyet függelék-képen egész terjedelmében közöl, de czélzatosan abban a formában, a mint azt a nagy kisebbségbe maradt egyesült tiszai kerületek állapították meg, — vádat emel a nemesség ellen, föltárván annak minden bűnét, túlzott, nyers és kíméletlen modorban. A Babel támadása ehez képest valószínű csirógatás. Doronggal megy neki a nemességnek. Kitűzött célja, úgy látszik, nem javítani, hanem pellen-gérre állítani főképen a külföld előtt azt a társadalmi osztályt, mely minden hibái daczára, évszázadokon keresztül az államfenntartás gondjait egyedül viselte.

Rendkívül durva vonásokat használ s általánosítja egyesek hibáit. Az a kép, melyet a magyar nemes emberről e mű alapján a külföld alkothat magának, körülbelöl a következő lehet:

A magyar nemes teljesen tudatlan, politikai ismeretei nincsenek; a Tripartitumban és a Corpus Jurisban benne van szerinte a világ összes tudománya, ép úgy, mint a török szerint az Alkoránban. A könyvnél sokkal becsesebb előtte a kártya. Az országgyűlési követek a kártyaasztalnál döntenek el az ország sorsát; itt határozzák el, hogy hol és mikor húzzanak ujjat a törvényes királylyal.

A nemes ember gyűlöli az idegent, különösen a németet,

* *Ninive*. Fortgesezte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage. Auch im römischen Reich gedruckt. 1790. 8-r., 149 lap.

** SÁNDOR ISTVÁN: Sokféle. 1796. IV. 69.

pedig mindent annak köszönhet, iparát, kereskedését, tudományát stb.

Durva szokások, fésületlen haj, gubanczos bajusz, dohánybűz és egy széles fringia, — ezek tiszteletjelvényei a nemességnek, de csak Magyarországon és sehol máshol.

A magyar nemesség, úgy a polgári elemet, mint a parasztságot teljesen elnyomja; minden jogot magának követel s ez utóbbiak nyakába varrja a közterheket. Privilegiumainak védsánczai a megyék. Itt a nemes az úr. Az alispán valóságos török basa. A polgár és a paraszt életét és vagyonát meg lehet büntetlenül támadni, mert a megye kezében van az igazságszolgáltatás. A polgári személy- és vagyonbiztonság fogalma Magyarországon ismeretlen.

Ime, a nemesség torzképe, mely méltán irtózatot kelthet minden civilizált emberben.

A Ninive szerzőjének igaza van abban, hogy a javaslatba hozott koronázási diploma a legnagyobb szűkkeblűséggel fenntartja a kiváltságokat a nélkül, hogy a polgári rend és a parasztság helyzetének javításáról gondoskodnék; megtámadhatta volna e javaslatot abból a szempontból is, hogy az alkotmány biztosítékaira nagy gonddal kiterjeszkedik, de csaknem teljesen mellőzi magának az alkotmánynak a jogegyenlőség és a szabadság követelményei szerint való átalakítását; szóval tárgyilagos szempontból méltán kifogásolhatta az egész javaslatot. Ahoz azonban nem volt joga, hogy ama helytelen javaslat miatt a nemességet úgy tüntesse fel, mint egy ázsiai vad hordát.

A nemesség minden szűkkeblűsége mellett is, számos kiváló tulajdonánál fogva tiszteletet érdemelt, melyet csak az tagadhatott meg tőle, ki, mint a Ninive szerzője is, történelmi ismeretek nélkül vagy az általa ismert történeti

tények ignorálásával, egyetlen egy tényből vonta le következtetéseit.

Az említett röpirat szerzőjének egyénisége különben annyira megvetett volt nemcsak nálunk, de Ausztriában is, hogy azok előtt, a kik tudták, hogy a Babel és a Ninive az ő tollából származott, semmi nyomatékka sem birt a beszéde.

Hoffmannt *van Swieten* nevezte ki 1785-ben a pesti egyetemre a német nyelv tanszékére. 1790-ben, a nemzeti föllendülés korában, mint dühös magyarellenes érzelmű embernek meg kellett válnia tanszékétől s a bécsi egyetemre helyeztetett át. De, WURZBACH szerint, itt is *«főfoglalkozása a spionage és denuntiatio volt,»** ennél fogva annyira megutálták, hogy a kormány jónak látta 1792-ben nyugalomba helyezni.

Mennél igazságtalanabb volt a Babel és a Ninive támadása, annál könnyebb lett volna azzal szemben a védelem. De a védelemre általában gyöngé emberek vállalkoztak. Olyan eleven, ügyes tolla, mint különösen a «Ninive» írójának, köztük csak egynek volt: HORÁNYI ELEK-nek. Az igaz, hogy ez az egy aztán meg is felelt mindenikért.

Horányi tréfás alakban és bizarr külső alatt a legkömolyabb dolgokat mondja el. Kitűzött célja az alkotmányos tényezők közt fölmerült ellentéteket kiegyenlíteni. E cél eszközüül a gúnyt választja. A Babelt és Ninivét, melyek a visszavonás szellemét terjesztették, nevetségessé teszi, hogy ekként semmisítse meg esetleges hatásukat. A durva bántalmakért, melyekkel az említett gúnyiratok a magyar nemzetet, illetőleg nemességet vérig sértették, elégtételt vesz a nélkül, hogy az uralkodó iránt tartozó tiszteletről egy

* WURZBACH: Biogr. Lexikon. IX. 162.

pillanatra is megfélelkeznek. A nemzettel együtt érez; de királyához is alattvalói hűséggel ragaszkodik. Ép e tulajdonságai kvalifikálták őt a békítő szerepére.

Hogy Horányi minden ízében magyar volt, azt nemcsak azzal mutatta meg, hogy megosztotta szeretetét nemzete és királya közt, hanem azzal is, hogy habár latinul írt, de magyarul gondolkozott. Az ő huszár-latinsága valóban komikus benyomást gyakorol az olvasóra, s művének, mely alakilag is humoros, hatását nagyban emeli. Csak magyar ember pennájából kerülhetnek ki például ilyen latin mondatok: «necesse est, ut intelligamus nos ad invicem» (26. l.); «sic tu Dekintesch (Tekintetes) hic loqueris, sed non loquereris in patria tua, ubi germanum in gutta aquæ submergerent, si possent» (58. l.); «o domine spectabilis! cui hoc in mentem venire posset?» (65. l.); «hallyunk! audite, o viri Viennenses sinite adhuc Jonam in pace» (104. l.) stb.

Horányi, — WURZBACH szerint KERESZTÚRI JÓZSEF,* — PANTOPHELIUS álnév alatt ELEUTHERIUS-nak, a magyar prófétának álomlátását teszi közzé és kommentálja.** Az előszóban, melyet 1840-ről keltez, elmondja, hogy Eleutherius művét a mestergerendán találta s hogy azt a magyar próféta valószínűleg a József halála és Lipót koronáztatása közti időben írta.

Azután átadja a szót Eleutheriusnak, ki azonban természetesen ép oly költött alak, mint Pantophelius, s ki szintén nem más, mint maga Horányi.

Eleutherius beszéli, hogy abban az időben, mikor Lipót

* WURZBACH: Biogr. Lexikon. XI. 179.

** *Eleutherii Pannonii mirabilia fata dum in metropoli Austriæ famosi duo libelli Babel et Ninive in lucem venissent. Cum notis JOANNIS PANTOPHELII* aa. ll. et ss. theol. baccalaurei ad calcem libri adnexis. 1791. 8-r., XVI + 291 lap.

Ausztriában uralkodni kezdett, de Magyarországon még nem koronáztatta meg magát, egy Jónás nevű ember jelent meg a császári városban, ki azt hazudván, hogy ő Babelből és Ninivéből jött, a bécsieknek össze-vissza prédikált a magyarokról mindenfélét, mi soha sem történt meg és soha sem fog megtörténni. A nép hitt neki. Eleutherius megso-kalván Jónás hazugságait, kérte a bécsieket, hogy ne higyenek annak az embernek, ki konkolyt akar hinteni a testvérek közé; mert hazugság, hogy a magyarok gyűlölik a németeket, hogy Lipótot nem akarják megkoronázni, hogy a nemesség csak a saját érdekeit hajhászsa, a polgárságot ellenben és a parasztokat elnyomja, hogy Magyarország negyven nap leforgása alatt fenekestől fel lesz forgatva. Ezek ellenében Eleutherius megjövendölte, hogy a királyt negyven nap alatt megkoronázzák s hogy a szent koronát saját fia fogja a fejére tenni. Csakhamar ezután mély álomba merült a próféta és az Isten angyala elragadta. A mint azonban fölébredt, börtönbe vetették, aztán a szynedrium elé állították, hol szembesítettvén a Babel és Ninive szerzőjével, a hamis prófécia vádja ellen védenie kellett magát. A tárgyalásban résztvett főbb szereplők voltak Eleutheriuson kívül: Tekintetes, Eleutherius védője; Jónás, a Babel és Ninive szerzője; Kukurikuló, Jónás védője és az «Irrthümer der meisten Ungarn» című irat szerzője (*Izdenczy* udvari tanácsos); Jeribai, a bíróság elnöke; Gamaliel, primarius judex.

A bírói tárgyalás keretében fejti ki Eleutherius-Horányi a fennforgó kérdésekre nézve a maga nézeteit.

A szynedriumban konstatálják, hogy Eleutherius próféciája beteljesült. Lipót megérkezett Pozsonyba a koronázásra, s az országbíró a szynedriumban összegyűlt rendekhez ekkép szólt: Ime, itt van a boldog pillanat, melyet több

mint tíz év óta oly epedve vártunk, hogy királyunk fejére tehetjük az őt örökségképen és nem a vaksors szeszélyéből megillető koronát; de hogy koronázhatnók meg a királyt, mikor még az ország fővezére, a király és a nép közvetítője, a nádor sincsen megválasztva? Be kell tehát mindenekelőtt tölteni a törvényt és nádort választani.

A nemzet és a király e szerint kibékülvén egymással, az utóbbinak semmi oka sincs többé a nemzet, illetőleg a nemesség iránt bizalmatlankodnia, annyival kevésbé, mert azok az okok, melyek a bizalom megerősödését hátráltatják, közegyetértéssel háríthatók el legkönnyebben.

És itt szól már részletesen Eleutherius a jobbágyság helyzetéről és a magyarok gyűlöletéről a németek iránt, melyek a Babel és Ninive nagyító üvegén nézve oly ellen-szenvessé teszik a nemességet s általában a magyarokat a világ előtt.

A jobbágyokra nézve a szynedrium előtt statiszticze kimutatja ugyan, hogy a magyar paraszt úrbéri praestációja sokkal csekélyebb, mint az ausztriai paraszt terhe; de azért Eleutherius és Tekintetes egymás közt beszélgetvén, őszintén bevallják egymásnak, hogy bizony a magyar jobbágy helyzete sem valami irigylésre méltó. Gondoskodni kell tehát annak javításáról és pedig a földesúr és jobbágy közti egyezség útján. Azt hiszik, hogy ha a földesúr és a jobbágy szerződési viszonyba lépnek egymással, kölcsönösen meg lesznek elégedve amaz igazságnál fogva, hogy «könnyű az iga, melyet önkényt felvállalunk, és szerfelett súlyos, a mit akaratumk ellenére raknak hátunkra».

A magyarok és németek közti gyűlölet forrását Eleutherius részint Magyarországnak Ausztriához való ferde-közjogi viszonyában, részint a kölcsönös aprólékos boszantásokban keresi. A gyűlölség megszüntetésére vonatkozó

javaslatai közt egy-kettő olyan reális, hogy még ma is a közkívánalmak közé tartozik s az Aüsztria és Magyarország közti paritás elvének természetes következményeül tekintetik; de a többi komoly figyelembevételre alig érdemes.

Mivel nem illik, — így hangzik például a javaslat 3-dik pontja, — hogy az atya egyik gyermekének a másik felett kedvezzen: igazságosnak látszik, hogy a király, mint jó atya, az év egyrészét töltse a magyarok, más részét az osztrákok közt.

A király — folytatja tovább — minisztereit, valamint a küludvaroknál alkalmazott követeit, fele részben a magyarok, fele részben az osztrákok közül válaszsza. A hadi tanács szintén a paritás elvének szem előtt tartásával állíttassék össze. A törvényhozás mindenik országban a fennálló alkotmány értelmében gyakorlandó. A magyarországi akadémiákon, gymnáziumokban és lyceumokban a német nyelv taníttassék; de viszont az osztrák tanintézetekben meg taníttassék a magyar nyelv; mert illő, hogy a testvér testvérét megértse, a mint hogy ezt a kölcsönös érintkezés szüksége is követeli. A polgároknak meg kell hagyni, hogy milyen ruhát viseljenek; tehát a magyar ne húzza fel a plundrát, de viszont a némettől se kívánjuk, hogy magyar ruhát viseljen. A magyar ember ne csúfolja a németet svábnak s a német nadrágot bugyogónak; de viszont az osztrák se nevezze a magyart «krobóth»-nak (?) s a nadrágját «Froschhosen»-nek. A magyar merő gyűlöletből a németek iránt (?) ne fintorgassa az orrát, mikor békát vagy teknősbékát hoznak az asztalra; de a német se útálja a szalonát (!). Nem illik, hogy az osztrák a magyar ember zsebeit és podgyászát kikutassa az osztrák határon; a mikor a magyar Ausztria határát átlépi, úgy érezze magát, hogy testvérei és nem ellenségei közé ment — és viszont.

Horányi elmés védirata mellett a Babel és Ninive ellen írt többi apró pamflet, mint említők, a szó szoros értelmében eltörpül.

Az «*Anti-Ninive*»* sorra veszi a Ninive állításait s röviden, tényekre hivatkozva, megfelel azokra; de a helyett, hogy a magyar nemes ama torzképét, melyet a Ninive festett, egy tetszetősebb és élethűbb képpel helyettesítené, csak retoucholja úgy a hogy a rútabb vonásokat. Szerzője igen rosز polemikus; inog a kezében a toll épen ott, a hol legjobban meg kellene azt nyomni.

Röpiratának még legsikerültebb része talán az, a hol a németekről van szó. A Ninive, úgymond, szemére veti a nemességnek, hogy az idegent, különösen a németet gyűlöli. Ez nem igaz. Ő, az író is, nagy tisztelője a németnek; de sem ő, sem a nemzet nem tűrhetik, hogy az idegen német kiszorítsa a honfiút a hivatalokból, mint II. József alatt, a mikor a hivatalnoki legfőbb qualifikáció a német nyelvben való jártasság levén, kávéfőzőből csináltak rendőrfőnököt s udvari tanácsost, invalidusból polgármestert, kézművesből iskolamestert stb. stb.

A «*Beurtheilung der Fragmente Babel genannt*»** című röpirat, mint címe is mutatja, a Babel-lel polemizál. Szerzője, úgy látszik, idegen ember, ki sem a magyar közjoggal nincs egészen tisztában, sem a magyar politikai viszonyokat közvetlen tapasztalásból nem ismeri; de általános politikai képzettsége folytán sokkal szélesebb látkörrel bír, mint egy par excellence magyar politikus.

* *Anti-Ninive*. 1790. 8-r., 32 lap.

** *Beurtheilung der Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn, Babel genannt. Deutschland, 1790. 8-r., 70 lap.*

A Babel egyes tételeit az észjog és a pozitív törvények alapján, világpolgáris és nem nemzeti szempontból veszi szemügyre. Tárgyilagossága annyira megy, hogy minden tartózkodás nélkül beismeri a Babel némely állításának helyességét. Alapjában igazat ad a Babel-nek, hogy a nemesség jogait, melyek a királyi hatalom rovására túlságosan kiterjesztettek, meg kell szorítani; de azért a kérdéses röpirat szerzőjét sokkal elfogultabbnak s szenvedélyesebbnek tartja, semhogy képes lenne ennek az alapigazságnak helyes kifejtésére.

A magyar nemzet boldogulásának, szerinte, legfőbb akadálya az elavult alkotmány. A képviseleti rendszer behozatalát sürgeti a következő elvek szerint: 1. Az ország minden lakosának joga van magát képviseltetni; 2. a képviselők egyforma számú választókat reprezentáljanak; 3. a képviselők mindenkor a választók akaratától függjenek. Ezen elvek mellett véli a politikai szabadságot megvalósíthatni, mely abban áll, hogy a nép maga hozza önmaga számára a törvényeket s azoknak megtartására önmaga ügyeljen fel.

Az *«An den Mauer-Meister des Babels»*,* egy honleány tollából eredt. Meg is látszik rajta, hogy szerzője a gyöngéd nemhez tartozik. Szeliden utasítja vissza a Babel vádjait. Minden sora jóakaratról tanúskodik a nemzet iránt, de nincs elegendő erélye, hogy nézeteit kellő nyomatékkel fejtse ki.

Az alkotmány ősi intézményein kegyelettel csügg, még a bandériális rendszert is fenn akarja tartani. Kíváncsú volna azonban, szerinte, hogy a püspökök, kik azelőtt jövedelmük egy harmadát bandériumokra költötték, ezen-

* *An den Mauer-Meister des Babels*. 1790. 8-r., 14 lap.

túl is ezt tennék, hogy a szegény nemesség terhén könnyítsenek. Általában megkívánja a papságtól, hogy enormis jövedelmét, közczélokra önkényt ajánlja fel. «Mert e nélkül a reform nélkül Magyarország soha sem lesz nyugodt és boldog ország.»

A Babel-lel szemben különösen kiemeli a nemzet hűségét az uralkodó ház iránt s tiltakozik amaz állítás ellen, hogy azért, mert József uralkodását a nemzet törvénytelennek tartotta, szakított volna a dynasztiával. Mária Teréziának a magyarok életöket és véröket ajánlották fel; Lipót, a nagy királynő fia, szintén számíthat áldozatkészségökre és szeretetökre, ha az ország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartja. Magyarország nem vágyik sem köztársasági sem arisztokratikus kormányformára. A monarchikus kormányforma rá nézve a legmegfelelőbb.

Még legsikerültebb a Babel és a Ninive ellen közrebocsajtott apróbb iratok közt a magyar és latin nyelven megjelent «*Magyar ország-gyűlési végeztéseknek egyik darabja*»,* mely polemikus fogások és érvelések helyett száraz tényeket sorol fel a Babel és Ninive amaz állításának megczáfolására, mintha a nemzet és király közt visszavonás lenne a miatt, mert jogkörüket kölcsönösen ki akarják egymás rovására terjeszteni.

Az országgyűlés nov. 18-kán hozott határozatai, a nemzet és király közt fennálló jó viszonynak és szeretetnek ékesenszóló bizonyítékai.

Az említett napon «azon szeretetnek jeléül, melylyel a

* A magyar ország-gyűlési végeztéseknek egyik darabja, úgy-mint: Ama nevezetes két broszúrák: Bábel, és Ninive ellen tett hiteles tanúság. Posony, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 4-r., 8 lap. — A latin kiadás czíme: Extractus ex actis diætæ hungaricæ tamquam authenticum adversus duo celebria opuscula:

magyar nemzet önnön királyaihoz, törvényeinek hív őrállóihoz, szüntelen viseltetik», a rendek, koronázási ajándékul 50 ezer aranyat, tehát oly nagy összeget szavaztak meg, — még pedig a nép minden megterheltetése nélkül, — a mekkorát még soha sem. Ugyanezen az ülésen azt az óhajukat fejezték ki, hogy a királyné is koronáztassa meg magát.

Végre — a mi fényesen megczáfolja a Ninive azon állítását, hogy a király kénytelen volt dicstelen békét kötni a törökkel, mivel az országgyűlés elhatározta, hogy mindaddig egy garast sem ad a háboru folytatására, míg az alkotmány helyre nem állíttatik, — a rendek kimondták, hogy bár a béke megkötését szívükből óhajtják; de sem-hogy «nem eléggé bizodalmas, vagy éppen dicsőségtelen békességre kellenék hajlani, eltökélett akarattal vagynak, eleiknek szokása szerint, az ország, korona s felséges király dicsőségének védelmezésére, kincsoket, véroket, végső erejeket s életöket örömmel feláldozni».

A király és a nemzet közt mutatkozó ellentétek kiegyenlítésén fáradozik a «*Hungarus pro lege, ex lege pro rege, et patria*»* czimű irat szerzője is, ki azonban a békítő szerepére ép oly kevéssé alkalmas, mint akár a Babel szerzője. A Babelt abban nem követi, hogy sértegetné a nemességet; de egyoldalúság és tapintatlan modor tekintetében verse-nyez azzal. Egyoldalú annyiban, a mennyiben a létező bajokért kizárólag a nemzetet teszi felelőssé; tapintatlansága pedig abban nyilvánul, hogy a legnagyobb szolgálkúséggel viseltetik az uralkodó ház iránt s ez által föl-

Babel et Ninive documentum. Posonii. Typ. Sim. P. Weber. 1790. 4-r., 8 lap.

* *Hungarus pro lege, ex lege pro rege, et patria*. 1790. 8-r., 29 lap.

keltvén maga ellen a megvesztegettetés gyanúját, a hazafiak előtt hitelét veszíti.

Csudálkozva tapasztalja — úgymond — egész Európa, hogy a magyar nemzet, ama legnemesebb nemzet, — mely a közel múlt 9 év alatt, midőn jogait és kiváltságait lábbal tiporták, oly fényes tanúbizonyságát adta béketűrésének, — most váratlanul és pedig az országgyűlésen, a hol mindennek ékesen és szép renddel kellene folyni, törvényes királynak, II. Leopoldnak jóságával vissza kezd élni. Ez a tapasztalat annál fájdalmasabban eshetik a kegyelmes uralkodónak, mert ő a nemzet sorsát szíven viseli s annak javára mindent elkövet. Minthogy pedig a fejedelemnek okozott kellemetlenségek kútforrása az országgyűlés és a megyék helytelen szervezetében keresendő: az alkotmány eme tényezőinek átalakításáról kell haladéktalanul gondoskodni.

Az a párbeszéd, melyet egy Magyarországon utazó idegen és egy pártatlanul gondolkozó magyar folytatnak egymás közt, s mely német és latin párhuzamos szöveggel jelent meg,* — egyoldalúság és részrehajlás tekintetében sikerrel állja ki a versenyt a fennebbi röpirattal.

Midőn a magát pártatlannak nevezett magyar, — ki

* Gespräch zwischen einem durch Ungarn reisenden Fremden und einen unparteyisch denkenden Ungarn über das Ende der Regierung weiland Kaiser Josephs des Zweyten und über die dermalige des Kaisers und Königs Leopold des Zweyten. 1791. Dialogus inter exterum quendam per Hungariam iter facientem, ac hungarum nullo partium studio laborantem, de exitu regiminis divi olim imperatoris Josephi II. nec non de hodierno imperatoris et regis Leopoldi II. regimine. 1791. (Hibásan ; 1790 helyett.) 8-r., 61 lap. M. tud. akad. könyvt. M. pol. O. 94. — Megjelent GRELLMANN «*Statistische Aufklärungen über wichtige Theile der österreichischen Monarchie*» című folyóiratában is. II. 89—124. l.

nem volt más, mint IZDENCZY JÓZSEF, a hirhedt udvari tanácsos, * — a viszonyainkat nem ismerő idegen utazóval elhiteti, hogy a nemesség és a dynasztia közt fennforgó differenciák, kizárólag a nemesség önzésének és szűkkeblűségének a kifolyásai; midőn a nemzet hűségét a dynasztia iránt kétségbe vonja; s midőn szembeállítja a nemesség önző törekvéseivel az uralkodó háznak a *salus reipublicæ*-re czélzó, de a kiváltságos osztályok által mindannyiszor meghiusított igyekezetét: a kibékülés útját vágja el az alkotmányos tényezők elől.

Czivódó felek lecsillapításához legfőbb kellék a békítő részéről a tárgyilagosság. Az aulikus, szolgállelkű Izdenczy azonban ezzel a kelléssel nem birt. Innen van aztán, hogy míg egyrészt az uralkodó minden tettét helyesli: másrészt a nemzet magatartását hamis közjogi elvek alapján veszi bírálat alá s egyesek ballépéséből vádat kovácsol az egész nemzet ellen. Egészen természetesnek találja például, hogy József a nemességet adóprivilegiumától az országgyűlés megkérdése nélkül meg akarta fosztani, valamint hogy a koronát Bécsbe vitette, miután a magyarok túlköveteléseikkel felboszantották. A koronának és a koronázásnak semmi jelentőséget sem tulajdonít. A meg nem koronázott királynak is joga van, szerinte, privilegiumokat osztogatni. Az országgyűlés ama követelését, mely szerint II. Lipót új inaugurale diplomát adjon ki, törvénytelennek deklarálja. Szemére veti továbbá a nemességnek, hogy a közhivatalokat monopolizálni akarja, továbbá, hogy adóprivilegiumát fenn kívánja tartani s hogy a pragmatika szankeziót, mivel József nem koronáztatta meg magát, felbontottnak tekinti.

Ilyen részrehajlás mellett kétségbe kell vonnunk a szerző

* WURZBACH: Biogr. Lexikon. X. 338.

békítő szándokát, bármily tüntetőleg lengeti is a béke olajágát. Az ő tulajdonképeni, de be nem vallott célja az volt, hogy meggyőzze az új uralkodót, miszerint a magyarokkal, ezzel a nyakas, renitens nemzettel szépszerivel nem boldogul, lépjen tehát József nyomdokaiba, s a közjoggal mitsem törődve, saját legjobb belátása szerint boldogítsa alattvalóit.

Hogy ebbeli célját annál biztosabban elérje, mint fennebb említők, a magyar közjogot hamisította meg. De ez még nem elég. Hanem, — a mi már nemtelen szándékát egész meztelenségében tükrözi vissza, — beállt denunziánsnak is, azt a pletykát terjesztvén, hogy a koronaőrző bandériumokat a megyék csak azért szervezték, hogy ha a császár (nota bene: csaknem mindig császárról beszél s a királyt nem is igen akarja ismerni) vonakodnék elfogadni az új inaugurale diplomát: a fölfegyverzett nemesség segélyével más királyt lehessen választani, úgy, a mint egykor MÁTYÁST kikiáltatta királynak 40 ezer katonájával nagybátyja, SZILÁGYI.

A 90-es évek egyik legérdekesebb és legszellemdúsabb terméke, a *«Politisch-kirchliches Manch Hermæon»*,* a Babel-lel és Ninivé-vel szintén sok tekintetben rokon szellemenben van írva. Szerzője állítólag HAJNÓCZY JÓZSEF volt. A birtokomban levő példány borítékára FÁY ANDRÁS sajátkezűleg azt írta, hogy «fővesztett Hajnóczy ennek a szerzője».

FRAKNÓI** azonban nem említi Hajnóczy munkái közt,

* Politisch-kirchliches Manch Hermæon von den Reformen Kayser Josephs überhaupt vorzüglich in Ungarn, mit nützlichen Winken zur Richtung der Gesinnungen des Adels der Geistlichkeit und des Volks auf den nächst bevorstehenden Reichstag in Ungarn. Gedruckt mit Wörbözischen Schriften. 1790. 8-r., 250 lap.

** FRAKNÓI: Martinovics és társainak összeesküvése.

a mi annál feltűnőbb, mivel nevezett hisztorikusunk Hajnó-
czy élettörténetének megírásához fölhasználta annak lefog-

la levéltárából 1876-ban a nemz.
ült irományait is, melyek közt, —
y a Manch Hermæonra vonatko-
lált volna, ha csakugyan Hajnóczy
je.

? Vajjon (csak a kérdést vetjük
karnók dönteni) nem tévesztette-e
Hajnóczy Józsefet az ugyanebben
ózsef, *kiskéri (bácsmegyei) evan-*
őn 1787. decz. 24-én Wittenberg-
készi állomását Magyarországon
emen vele együtt tanult magyarok
nyilatkoztak, még ki is nyomtat-
árshoz intézett búcsú-szózatukat.*
hon a társadalmi, különösen egy-
a Hajnóczy? tollforgató ember
jogi képzettsége, hogy politikai
mindezt persze tudnunk kellene,
ldönthessük.

került azonban ki a kérdéses rö-
rotestáns ember műve volt, mert
úgy beszél, mint hitsorsosairól;
kétséget, hogy a szerző *egyénisége*
a Babel és Ninive írójáéval, a
zínben mutatja magát, mintha a

lem Abgange Herrn *Haynozy's* von
Y. ANDREAS KRALOWANSZKY. SAMUEL
GEORGE ZELCH. Den 24-sten De-

cember 1787. Wittenberg, gedr. bey Johann Tzschiedrich. 4-r.,
4 lap.

hatalom megfizetett eszköze lenne, hanem benső meggyőződését látszik követni.

A ritka erudícióval írt munka tulajdonkép nem egyéb, mint József uralkodásának apotheozisa. József reformjait még formailag is helyesli. Hogy József például országgyűlést nem tartott, ezt egészen természetesnek találja. Az állam és társadalom újjászervezése az országgyűléssel egyetértőleg nem lett volna keresztülvihető. A ki azt tanácsolta Józsefnek, hogy országgyűlést ne tartson, jól ismerte a nemzet erkölceit, jellemét és történetét. Ez a történet tele van politikai bűnökkel. S a ki egyszer bűnt követ el, nem egykönnyen téríthető az vissza a becsület és jó erkölcs útjára. Nagy szolgálatot tenne az országnak, ki «a nemzet politikai bűneinek lexikonát» összeállítaná. A szerző maga is késznek nyilatkozik ehhez a lexikonhoz anyagot szolgáltatni.

A nemzeti hibák és előítéletek egész sorozatát állítja össze már e művében is. A legridegebb pesszimizmussal s némileg elpalástolt, de a sorok közül mégis kirívó ellenszenvvel nyilatkozik a magyar nemzetről, illetőleg — a mi akkor még ezzel egyértelmű volt — a nemességről. A magyarok megrögzött hibáiknál fogva, a haladás és felvilágosodás eszméivel nem birnak megbarátkozni; ennélfogva természetesén József intenczióit sem értették meg s a helyett, hogy méltányolták volna, megvalósításuk elé akadályokat gördítettek.

A legbűnösebbnek tartja az arisztokráciát és a papságot, mely saját rendi érdekeit tolván mindig előtérbe, a parasztságot sanyargatta, a polgári rend kifejlődését lehetetlenné tette, a vallásfelekezeteket folytonosan uszítgatta egymásra, s ezzel bevágta az útját a korszerű előhaladásnak. Európa államai közt Magyarország az egyedüli, mely 300 év alatt egy lépéssel sem jutott előbbre. Pedig ha a földesúr és

jobbágy közti viszony az igazság és morál követelményeinek megfelelőleg rendeztetett volna; ha Mária Terézia ember-szerető czélzatait az úrbér szabályozása körül lelkiismeretesen végrehajtják; ha a pap-uralom a tolerancia szellemét ki nem irtja az emberekből: Magyarország egy félszázad alatt is csudálatra méltó felvirágzásra juthatott volna.

A *Corpus Juris* — írja a szerző egy helyütt — a magyarok összes bölcseségének tárháza. Hogy egy könyv, — melyről tréfásan azt mondják, hogy két magyar lovat kell elébe fogni, hogy egyik helyről a másikra el lehessen szállítani, — igen sok jót is foglalhat magában, ez természetes. Ki is akarná egy egész nemzetről azt állítani, hogy 790 év alatt országgyűlésein semmit sem határozott, a mi az egyetemes államjog, a józan politika és a morál bírálatát kiállhatná? Csak azt nem helyeselheti semmiféle emberbarát, hogy az úgynevezett rendek csak magukról gondoskodtak, az egésznek központjává tették magukat s a közérdekkel mitsem törődtek. József császár a polgárok és a parasztság érdekeire is kiterjesztette figyelmét. Az ő törvényei bizonyára meg fogják teremni gyümölcsüket. Az elnyomott társadalmi osztályok rövid időn öntudatra ébrednek, s ha az arisztokrácia szépszerével nem enged: Magyarország polgári háború véres színterévé válik, s az állam romjai maguk alá temetik az ellenszegülő nemességet. Ha a nemesség a hűrt a végtelenig feszíti: majd a paraszt egyszer azt találja mondani: mi is emberek vagyunk, a jármot tovább nem viseljük, mert türehetlenné vált az már ránk nézve.

Hogy József kormányzati rendszerének és üdvös törvényeinek szükségszerűleg visszahatást kellett szülniök, mert a nemzet önérzetét sértették; hogy az emberszerető fejedelem mindent egyetemesebb emberi szempontból ítélvén

meg, a jogos nemzeti aspirációkkal mitsem törődött és azoknak szárnyát szegte; s hogy e szerint Magyarország hátramaradásáért magát a különben haladni vágyó Józsefet oly mértékben legalább is terheli a felelősség, mint a nemzetet, — mindezek oly kicsinyes tények, melyekre az igazságos szerző nem találja érdemesnek reflektálni. Ő csak a nemzetet vádolja, nemcsak azért, mert rossz indulattal viselkedik iránta, hanem azért is, mert a nemzeti aspirációk iránt maga sem bir a legcsekélyebb érzékkel sem. Ez a kifejezés, hogy «haza», előtte ismeretlen; nem is fordul elő művében egyetlen egyszer sem.

Hogy Magyarország a magyarok hazája, ez sehogyszem fér az ő fejébe. Hiszen még azt is egészen természetesnek találja, hogy József a német nyelvet tette az ország hivatalos nyelvévé. Ha valaki mégis azt találná mondani, hogy aki Magyarországon él, annak meg kell tanulnia magyarul, erre az a felelete, hogy ebben az országban a nem-magyar ajkúak száma legalább is háromszorta több, mint a magyar ajkúaké; a nem-magyar lakosok ép oly régi, sőt még régibb lakosai az országnak, mint a magyarok; amazok műveltsége minden tekintetben meghaladja a magyarokét: mi jögon követelhetnék mégis a magyarok, hogy nyelvüket tanulják meg az idegen ajkúak? A katolikusok, különösen pedig a kath. hierarchia lármáztak — úgymond — a német nyelv ellen leginkább; mert a hierarchia szerelmes a latin nyelvbe; a protestánsok ellenben ily *csekélységekkel* (!) nem törődnek. A német nyelv behozatala ellen a protestánsoknak már csak azért sem lehetett kifogásuk, mert vallásukat is a biblia mellett leginkább német embereknek és német könyveknek köszönhetik s mert főiskoláik német városokban lévén (!), elegenden vannak köztük, kik németül beszélnek. Végül inti a magyarokat, hogy símuljanak erkölcsben és

nyelvben nyugati szomszédaikhoz, mert különben könnyen oda jutnak, hogy *oroszul* kell tanulniok.

Mondanunk sem kell talán, hogy ez a beszéd a mellett, hogy roszakaratú, alaptalan is. Lehetetlenség ugyanis föltenni a protestáns szerzőről, hogy komolyan hitte volna, hogy a protestánsok többsége, de különösen a reformátusok, kik a magyarságnak mindig legfőbb támaszai és fenntartói voltak, örömmel fogadták volna a német nyelv behozatalát. Azt pedig szintén tudnia kellett, hogy saját hitfelekezetének főiskolái hol vannak, és hogy például Patak, Debreczen és Pápa nem német városok.

Az, a ki a nemzeti ügyet így ítéli meg s a ki József kormányzati rendszerét még formailag is helyesli, magától értetik, hogy a magyar közjog sarkalatos törvényeivel sem sokat törődik. A koronáról például mindig a legnagyobb kicsinyléssel beszél. A magyar korona, ez a görög ízlésű képecskékkel ellátott *arany darab*, szerinte, vajmi keveset ér. Egy művelt, erkölcsi alapon álló nemzet fenntartja magát korona nélkül is. Azt a rajongást, a mivel a magyarok a korona hazaszállítását fogadták 1790-ben, nevetségesnek találja. Mennyivel okosabbak — úgymond — a csehek, kik úgy gondolkoznak, hogy a korona legyen ott, a hol a király van, maradjon hát Bécsben.

A mi a Manch Hermæon szerzőjét leginkább jellemzi, s a minél fogva méltán fölvethettük a kérdést, vajjon nem a kiskéri evangélikus pap volt-e az említett irat szerzője? — az, hogy identifikálván a felvilágosodást a protestántizmussal, József uralkodásának eredményeit s általában az *aktuális politikai, sőt még közgazdasági kérdéseket is protestáns szempontból ítéli meg*, s míg egyrészről a protestánsok iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, a katholicizmust, de különösen a hierarchiát,

mint a fölvilágosodás terjedésének legfőbb akadályát, szívéből útálja.

Még a népszámlálást is felekezeti szempontból tárgyalja, különösen kiemelve, hogy az a protestánsok helyeslésével találkozott, s csak azt szerették volna, ha a vallásfelekezetekre is kiterjesztik az összeírást, hogy kitűnt volna, vajjon a protestáns felekezet, létszámánál fogva csakugyan oly jelentéktelen-e, hogy csak toleranciára érdemes? Sőt, a mi már szinte nevetséges, még a phyziokraták rendszere mellett is azzal érvel, hogy azt minden okos katolikus és protestáns helyesli; mintha ehez a közgazdasági rendszerhez volna valami közük a felekezeteknek.

Rideg felekezeties álláspontja ott tűnik ki leginkább, a hol a protestánsok és katolikusok közt párhuzamot von. A protestáns ember, szerinte, vallásánál fogva az emberi jogok és a szabadság szószólója; mindent a józan emberi ész szempontjából ítél meg. A katolikus ember ellenben, mint olyan, képtelen a szó valódi értelmében becsületes polgártársa lenni más vallásúaknak. A katolikus, néhány olasz püspök és a pápa tekintélyén kívül mást nem ismer el; a polgári társaság, az Isten és az emberiség jogait kigúnyolja; előtte semmi sem szent, csak az, a mit Róma, a pápa és a püspök szentnek nyilvánít.

A kath. hierarchia veszedelem az államra nézve. A kath. országok hátramaradtak s ha haladni akarnak is, a haladás óriási akadályokba ütközik, mert a kath. klérus, mely csakis a népek tudatlansága és indolenciája által tartja fenn magát, a népeknek felvilágosodásra irányuló minden törekvését ellensúlyozza. Állam akar lenni az államban, saját kormányformával, saját törvényekkel, saját birósággal stb.

Azt a tanácsot adja a katolikusoknak, hogy a hierarchia szellemétől, az üres czeremóniáktól s mindenek fölött

a prozelyta-csinálástól váljanak meg, s akkor a gondolkozó keresztyénekre nézve *«kevésbé lesznek elriasztók!»*

A szerző, műve írásának körülbelől a közepéig jutott, midőn József, 1790. jan. 28-kán, a pátenseit visszavonó rendeletét kiadta. Ez a tény egészen kiveszi sodrából az író, s el kezd tépelődni, hogy mi lesz már most Magyarországból? Majd előveszik ismét — úgymond — a Corpus Jurist, s minthogy abban eligazodni nem lehet, óriási zűrzavar fog bekövetkezni. A csalódások következtében önmagával meghasonlott lélek keserűségével jelenti ki, hogy a mit ezután ír (a német nyelvről és a török háborúról), azt már nem is a magyaroknak írja, hanem az idegéneknek, hogy ismerjék meg Magyarországot.

Azzal az egygyel vigasztalja és biztatja magát, hogy a mi Józsefnek nem sikerült, bizonyára sikerülni fog Lipótnak.

A *Corpus Juris* és VERBÖCZI Hármaskönyve — mint a fönnebbiekből is látható — a Manch Hermæon szerzőjének szállka a szemében. A hol csak szerét ejtheti, gúnyt űz jogkönyveinkből. Egy helyen óhajtását is fejezi ki az iránt, «bár akadna valaki, a ki annak az embernek (t. i. Verböczinek) a történetét megírná».

Csakhamar akadt is erre vállalkozó, MONOSTORI IZDENCZY JÓZSEF udvari tanácsos személyében. Izdenczy, mint Gros-sing tanítványa, különösen hívatva volt a Manch Hermæon óhajtásának keresztülvitelére. *«Etwas vom Werböcz»* című, latin és német szövegű röpiratában* siralmas vergődéssel erőlködik a Tripartitum értékét leszállítani.

* *Etwas vom WERBÖCZ dem Verfasser des sogenannten Juris Tripartiti Hungarici. Um einigermaßen dem Wunsche des Manch-Hermæon's eine Genüge zu leisten, welcher wörtlich darin besteht: Verböczius — möchte doch irgend Jemand die Geschichte dieses Mannes beleuchten! Seite 73. — A túlsó lapon: Aliquid*

Okoskodásának veleje az, hogy az 1527-diki országgyűlés a Tripartitumot elvetette; mert tele volt hibákkal és ferdítésekkel. Miközben elhallgatja azokat a tényeket, melyek az 1527-diki országgyűlés rendelkezése daczára is a Tripartitum kötelező erejét bizonyítják. Elhallgatja azt, hogy sem az 1527-, sem az 1548-, sem az 1563-diki országgyűlésnek egy új, a Verbőczyi Tripartitumát helyettesítendő jogkönyv előállítására irányuló intézkedései eredményre nem vezettek; elhallgatja azt, hogy 1588-tól 1790-ig a magyar törvényhozás a Hármaskönyvre, mint kötelező jogi kútfőre számtalanszor hivatkozott; valamint arról sem tesz említést, — a mi pedig már az ő évszadában történt, — hogy t. i. az 1715: 24. t. cz. értelmében összeült commissio systematica a Tripartitumot fogadta el munkálatainak alapjául.

Ime, ilyen szövetségese akadt a Manch Hermæonnak a Tripartitum ellen megindított hajszában.

A Manch Hermæon egy másik pendant-ja az 1792-ben két kiadásban megjelent s *Batthyány Alajos*-nak ajánlt *«Intoleranz des katholischen Klerus»* című röpirat,* mely a Manch Hermæon által üldözöbe vett papságot és arisz-

de VERBŐCZIO ita dicti Juris Tripartiti Hungarici authore. Quoniam Mirum Manchii Hermæonis quodammodo satisfiat desiderio hisce verbis expresso: Verbőczyus — optandum sane foret, ut aliquis historiam viri hujus illustraret. Pag. 73. 8-r., 21 lap. — Megjelent GRELLMANN *«Statistische Aufklärungen über wichtige Theile der österreichischen Monarchie»* című folyóiratában is. I. 435—468.

* *Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten nach zuverlässigen Aktenstücken, oder Ideen zur gebührenden Schätzung der Verdienste der beyden grossen Kaiser Josephs und Leopolds um die protestantische Kirche in Ungarn, ein Pendant zum Manch-Hermäon. Gedruckt im protestantischen Deutschlande. 1792. 8-r., 216 lap.*

tokráciát, mint a protestántizmus és a felvilágosodás legveszedelmesebb s legmegátalkodottabb ellenségeit, történelmi alapon támadja meg.

Az említett két társadalmi osztály teherlapjára írja az ismeretlen szerző mind ama csapást és szerencsétlenséget, a mi az emberiséget a keresztyén időszámítás óta érte.

A pap — úgymond — különb lénynek tartja magát más embernél; közvetítőül tolja fel magát az ember és az istenség közé; azt hiszi, hogy csak ő áldozhat, imádkozhat hatályosan, csak ő intézheti el az emberiség sorsát az istenséggel s ily módon ő hozhat le az égből áldást és átkot, szerencsét és szerencsétlenséget. Mindez nevetséges és keresztyénietlen. De ezekre az esztelenségekre van építve a hierarchia varázsepülete. Nem csuda ennélfogva, ha a buta nép tisztelettel viseltetik a papság iránt és fél tőle.

S a papsággal véd- és dacz-szövetségben áll az arisztokrácia, mely közvetítő szerepét játsza a nép és a fejedelem közt; melynek legnagyobb befolyása van a törvényhozásra; mely a királyok felett ellenőrzést gyakorol; mely rabszolgáknak tekinti mindazokat, kik alatta állanak; mely kiállhatatlan felfuvalkodottsággal hánytorgatja őseinek érdemeit még ha magának semmi érdemei sincsenek is; mely abban az örült hitben él, hogy nélküle egy állam sem lenne fenntartható, holott hasznavehetetlen osztálya az államnak, mert a közterhek viseléséhez nem járul.

Az egymással szövetkezett arisztokrácia és papság, a mellett, hogy a népen zsarnokoskodik és annak jogait és szabadságát konfiskálja, az uralkodók kezét is békóba veri.

Magyarországon a klérus és az arisztokrácia, illetőleg az azokat képviselő jezsuita-rend és helytartó-tanács már évszázadok óta grasszálnak s minthogy sem az elbutított

nép, sem a hatalmában korlátozott király ellentállást nem fejthetett ki velök szemben, lábbal tiporták a legszentebb emberi jogokat.

Legtöbbet szenvedett azonban tőlük a protestántizmus, a mit az ismeretlen szerző egész halmaz történelmi adattal bizonyít. Művének második részében rhapszodiszticze elsorol egy csomó helytartósági rendeletet, mely a jezsuiták befolyásával és közreműködésével jött létre, s mely a protestánsok üldöztetését célozta. S ezt azért teszi, hogy lássák hitfelei, mily sokat köszönhetnek Józsefnek és Lipótnak, kik sérelmeik legnagyobb részét orvosolták. Reményét fejezi ki egyszersmind, hogy az új uralkodó, Ferencz, unokaöcsésének, Józsefnek és atyjának, Lipótnak, nyomdokairól nem fog letérni. Végül függelékképen (kegyetlen rossz orthografiával) közli a klérus által erőszakkal megsemmisített prot. egyházközségek névsorát.

A most bemutatott mű, habár csak címlapján tétetik említés a Manch Hermæonról, ez utóbbival, egyházpolitikai felfogását illetőleg, szoros rokonságban van, úgy hogy hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a két mű szerzője ugyanaz az író volt. A Manch Hermæon feljajdulása azonban a protestánsokon elkövetett méltatlanságok felett, bizonyára időszerűbb volt, mint társának 1792-ben közrebocsátott vádirata. Nyomban az 1790°/1: 26. t. cz. meghozatala után nem volt helyes a még be sem heggedt sebeket újból felszaggatni. Az 1790°/1-diki törvényhozás intenczióinak azok tettek eleget, kik az évszázadokon keresztül zaklatott kedélyek megnyugtatóására törekedtek s nem azok, kik a mult szenvedéseinek föllevenítésével a gyűlölködés és a boszú érzetét táplálták hitfeleikben.

József uralkodásának megítélésében nem a Manch Hermæon nyomdokain jár a «*Második József az Elisium*

mezején» című röpirat¹ szerzője, SÁNDOR ISTVÁN szerint,² SZIRMAY ANTAL. Szirmay műveinek azonban sajátkezűleg összeállított s az ABAFI *Figyelőjében*³ közzétett jegyzékébe ez a röpirat nincs fölvéve, a miből azt kell következtetnünk, hogy vagy nem Szirmay volt annak a szerzője, vagy ha igen: ama jegyzék összeállításánál megfedkezett róla. Szirmay oly sokat írt, hogy ez az utóbbi eshetőség is föltehető.

Az említett röpirat a legnagyobb magasztalással szól József szabadelvű reformjairól; de nem védelmezi annak kormányzati rendszerét. Rokonszenvet akar ébreszteni József iránt, ki «annyi szomorúságokon és szenvedéseken ment keresztül»; de egyszersmind úgy mutatja őt be, mint tragikai hőst, ki szomorú sorsát, bukását nem kerülhette ki, ki elhibázta életét s hibáiért bűnhődött.

Az élénken és elmésen írt röpirat több párbeszédet tartalmaz, melyet II. József kiváló uralkodókkal, őseivel, politikusokkal s hadvezérekkel folytat a más világon.

Mária Terézia a többi közt így szól fiához: «Nékem úgy tetszik, hogy a te újításaidhoz, javításaidhoz, igazításaidhoz igen hirtelen fogtál, minekelőtte még a szükséges elegendő készülétek ezekre a hasznos újításokra készen lettek volna». József aztán úgy anyjával, mint atyjával szemben, ki szintén kifejezi fia uralkodásának sikertelensége feletti sajnálkozását, megpróbálja igazolni magát. Elmondja, hogy ő népének jólétét és boldogságát tartotta mindig szem előtt. «Az én képzelődéseim azonban — így szól tovább — gyakran megcsaltak engem, és most sok dolgot más formán folytatnék.»

¹ *A második József* az Elisium mezején. 1790. 8-r., 64 lap.

² SÁNDOR: Magyar Könyvesház. 1803. 179. l.

³ ABAFI: Figyelő. XIX. 181.

Mikor pedig József a maga központosító politikájának védelmére kel, kifejezvéen abbéli meggyőződését, hogy «ha a mi uralkodásunk alatt lévő minden tartományok egyformán igazgattatnának, abból a közjó származna»: atyja következőleg felel meg neki: «Az igaz, hogy annál könnyebben mozgásba lehetne ejteni az egész alkotmányt, és annál jobban s hamarább virágzó állapotba lehetne helyezettetni minden tartományokat; *de az egymástól annyira különböző volta mind azoknak az ausztriai házhoz tartozó tartományoknak, sohasem engedi meg, hogy lábra állhasson az az igyekezet, a melyhez te oly igen ragaszkodtál.* A magyarok, a lengyelek, a csehek, a belgák mind úgy fogják nézni, a ki azt próbálja, mint a ki őket az ő jussoktól és szabadságoktól akarja megfosztani, és járom alá vetni, és mindég lesni fogják az alkalmatosságot, hogy azt kivethessék nyakokból».

A RÁKÓCZI FERENCZ és József közti párbeszéd szintén igen jellemző. Rákóczi szemrehányást tesz Józsefnek a miatt, hogy a magyarok nemzeti érzületét oly sokszor és oly kiméletlenül megsértette, majd azt kérdi Józseftől: «ha valamely nemzetnek nem szabad a maga szokott ruhájában járni, a maga született nyelvén, vagy szokott nyelvén beszélni, a maga szokása szerint gyűlést tartani; ha az ő királyi koronáját, melyet mindég úgy tartott, mint ország kincsét, elviszik, egyéb csonkulásokat elhallgatván: mindez nem elégséges-e arra, hogy ő neki az ő szabadságai eszébe jussanak?» Mire József bűnbánólag így válaszol: «A magyar nemzet megtudja azt már most gondolni, hogy az effélékéért nem illő pártot ütni. Mivel kívánságára, minden szabadságait visszanyerte rész szerint, ezután a többit is visszanyeri, azzal vége szakadt minden zúgolódásnak».

Végül VI. KÁROLY császár, töprenkedő unokáját azzal nyugtatja meg, hogy Leopold, «ki maga megmutatta, hogy

ő okos fejedelem, meg fogja a mi házunk (t. i. a Habsburg-ház) dicsőségét erősíteni». S miután ebbe József belenyugszik: kifejezi abbeli óhaját, hogy «a magyar nemzet virágozzon mindég».

Ugyanaz alatt a cím alatt, ugyanabban a szellemben és formában, mint Szirmay, bírálja József uralkodását HORÁNYI is. «*Josephus II. in campis Elysiis*» című iratában,* midőn József kiváló személyi tulajdonait kiemeli, uralkodásának eredménytelenségéről finom modorban és oly körültekintéssel s óvatosan ír, mintha ép az ellenkezőjét akarná bizonyítani annak, a miről maga ép úgy meg van győződve, mint a gondolkozó, ítélni tudó közönség.

Az ő fantáziája által teremtet Elysiumban MÁRIA TERÉZIA fogadja Józsefet s legelőször is csodálkozását fejezi ki azon, hogy József, a magyar királyok gyülekezetében korona nélkül jelen meg, holott nem hiszi, hogy a magyarok ama szent ereklyéjéről immár megfeledkeztek volna. Mire József azt feleli, hogy nem is feledkeztek meg, sőt ellenkezőleg, az egész nemzet óhajta volt, hogy ősi szokás szerint koronáztassa meg magát; de ő a koronázást hiú és fölösleges czeremóniának tekintvén, mellőzte. Erre élénk párbeszédbe ereszkedik József, anyjával; amaz újításai mellett argumentál, emez pedig a pozitív magyar törvények szempontjából bírálja azokat.

Majd Magyarország többi királyaival is összehalálkozik József s azokkal is tüzetesen megvitatja ama tíz év eseményeit, melyet mint uralkodó Magyarországon töltött.

A vita eredménye az, hogy I. LAJOS hízelgő szavakban ismeri el József kiváló uralkodói tulajdonait: rendkívüli

* *Josephus II. in campis Elysiis. Somnium Eleutherii Pannonii.* H. és é. n. (1790.) 8-r., 204 lap.

szorgalmát, ügyszeretetét és szolgálatkészségét népe javának előmozdításában. LÁSZLÓ király pedig a következőkben foglalja össze a maga és társai ítéletét József uralkodása felett: «Ha — úgymond — József élettörténetét közelebbről szemügyre vesszük, alig találunk abban egyetlen momentumot is, melyről határozott ítéletet mondhatnánk. Méltán hányhatják szemére hibáit, de méltán magasztalhatják erényeit is. Csodálatos azonban, hogy ha mélyebben tekintjük a dolgot: hibáit nem fogjuk hibáknak s erényeit nem fogjuk erényeknek találni; hanem megfordítva, arra a meggyőződésre jutunk, hogy erényei voltak a hibák s hibái az erények. Innen van aztán, hogy cselekvényeit a nép egyrésze kárpálta, a másik ellenben egekig magasztalta. Őt magát pedig alattvalóinak egyrésze mint atyját imádta, a másik pedig mint zsarnokától iszonyodott».

Emez állításait László példákkal is igazolja. Mikor József a parasztokat Csehországban felszabadította, telve voltak iránta hálával; de mikor aztán ugyanazokat a parasztokat besoroztatta katonáknak, volt zúgolódás, mert egy igát egy rosszabbal cseréltek föl az illetők. Vagy mikor az iparszabadságot életbeléptette, nagy volt az öröm alattvalói részéről; de annál nagyobb volt a jajgatás, mikor az iparszabadságból folyólag a limitáncziókat megszüntetvén, az élelmi szerek megdrágultak.

Hogy József uralkodása csupán formailag volt elhibázva, de különben fordulópontot képezett a nemzet történetében, minthogy a haladás útját jelölte meg, — ezt a témát fejtegetik SIMON és VINKLER *prokurátorok a más világon*.* Őket, mint ügyvédeket, főkép az igazságszolgá-

* Procurator Simon és Vinkler a más világon. Kolosváratt, nyom. Hochmeister Márton ts. kir. priv. könyv nyomtató által. 1791. 8-r., 39 lap.

tatás érdekelvén, Vinkler azt magyarázza kartársának, hogy a József által Erdélyben is életbeléptetett perrendtartás (az u. n. «Josefinische Gerichtsordnung»), mennyire gyorsabbá, olcsóbbá tette a perlekedést. De persze kénytelen beismerni, hogy ha még oly jó lett volna is a perrend, a nemzet nem lehetett azzal megelegedve, mivel «nemzetünknek ma sem kell akármely jó rendelés is, ha az híre s akaratja ellen tétetik».

A két ügyvéd beszélgetése nem esik egykategóriába a József ellen írt többi röpirattal; mert ez utóbbiak csak hangukat-csináló iratok, amannak ellenben az a gyakorlati célzata van, hogy az önrendelkezési jogát visszanyert nemzetet rábirja, hogy a helyes elvek szerint készült József-féle perrendtartást ne lökje el, hanem tartsa meg s a mit a közelmúltban ráerőszakoltak, azt most önszántából fogadja el.

«Hiszem, — így fejezi be Vinkler a beszélgetést, — hogy valamely idegen volt hazánk Józsefnek rendelkezéseihez addig, míg azokra erőltetett: épen olyan hajlandó lészen most azok közül az olyanokhoz, melyeket különben jóknak talál. . . . Ha az ország rendjei már most azokból a rendelkezésekből is béveszik a hasznosakat, a melyektől addig idegenkedtek, míg azokra erőltettek: megbizonyítására fog annak szolgálni jövőendőben, hogy az idegenséget bennök egyedül csak az erőltetés okozta és hogy az olyanokat előbb is bévették volna, ha törvényt szabó hatalmuk megesmértetvén, szabad akaratukra bízattak volna. Különben ha most is, minekutána már szabad akaratukra hagyattak, találkozónának olyanok, a kik a hasznos rendelkezésektől idegenkednének, az olyanok olyan betegeknek esmértetnék magokat, a kikkel akármely hasznos orvosságot is erővel kell itatni.»

A II. József emlékére 1790. márcz. 10—12. napjain, a

budavári templomban tartott gyászünnepély alkalmából egy *«magába szállott magyar»* ugyanoly engesztelékeny hangon és kíméletesen aposztrofálja versében József uralkodását,* mint Szirmay. Szemrehányásokat nem tesz, nem szitkozódik; hanem azért minden során meglátszik, hogy csak a *de mortuis nil nisi bene* elve fékezi tollát. Mentegeti az elhunyt császár hibáit; de kritikája bármily síma is különben, végeredményében mégis oda lyukad ki, hogy a császár elhibázta életét és semmi maradandót nem hagyott maga után.

Az ismeretlen poéta ekkép igyekszik ugyanis kiengesztelni a népet elhunyt uralkodója emlékével:

«Örök békességet keresztény lelkének,
Kit királyi gondok szüntelen gyötrének!
Országlása módját, mely szárnyadat szegte,
Felejtsd el, és gondold, hogy oldalát lepte
Számos tanácsadó, de bajt okozó ész,
Mely által végtére mind nép mind ország vész.
Holta előtt maga lám bocsánatot kért,
Mindent régi módra visszaadni ígért;
De élte gyertyáját halál eloltotta,
Királyi szándékát azzal elfojtotta.
Visszatért már önként hazánknak fő kincse,
Országunk czímere, királyság kilincse.
Hidd el, kis időre megjő a szabadság,
Mely a magyar sebre eggyetlen orvosság.
A földmérő láncznak megútált csörgése,
Nemesi háznak számmal lett jegyzése,
Elmultak s javadtól messzire távoztak,
Mond hát: nyugodj József, mint a többi holtak!»

* *A második Jósef* halottas tiszteségének alkalmatosságával magában szállott magyarnak keresztény eszmélkedése, melly méltóságos gróf Károlyi uraság exactorának, Bálintffy Mártony úrnak segedelmével Budán, nyomtattatott Landerer Katalin özvegyének betűivel, 1790. 4-r., 8 lap. (Hátul *T. I.* aláírással.)

Hasonló kíméletet tanúsít a császár emléke iránt HANNULIK CHRYSOSTOM JÁNOS piarista, a szabadsághoz írt latin ódájában, mely két kiadásban is megjelent, a 8-adrétű kiadás jegyzetekkel ellátva, a 4-edrétű jegyzetek nélkül,¹ s melyet HORÁNYI is érdemesnek tartott a szent koronáról írt művében a RÉVAI koronát üdvözlő versével együtt egész terjedelmében közzé tenni.²

Kímélete abban áll, hogy nem az elhunyt császár személyét, hanem azokat a magyar honfiakat támadja meg, kik eszközül dobták oda magukat a császár akaratának s kik megfélelkezve a hazáról, a szabadságot elárulták, az ősök viseletét külföldi ruházattal cserélték fel, a hazai erkölcsöket és a honi nyelvet megvetették. (De azért ő is latinul adja elő panaszát.) Majd elfordulván a multak keserű emlékeitől, a nemzet nevében a szabadsághoz, a magyar nemzet emez éltető eleméhez intézi szavait. Neked élek — így kiált fel, — és veled akarok meghalni. A ki téged hűtlenül meg merne támadni, érezni fogja a kardom által rajta ejtett sebeket; a ki téged megtámad, nem király az és nem méltó rá, hogy a polgár nevet viselje.

A komáromi református prédikátor, PÉCZELI, II. József halálára írt versében,³ szintén elismeri ugyan a böles ural-

¹ Ode ad libertatem hungaricam. H. és é. n. 8-r., 8 lap. — A másik kiadás szintén h. és é. n. 4-r., 4 lap.

² HORÁNYI: De sacra corona Hungariæ. 358—362. 1.

³ Ama jó szívű s embereket szerető II-dik Józsefnek februáriusnak 20-dik napján reggel öt és hat óra között, életének 49-dik esztendejében történt szomorú halálát kesergő versek, melyeket mindjárt e gyászos hírnek meg-érkezésekor úgymint februáriusnak 24-dik napján készített s ugyan akkor ki is nyomtattatott PÉCZELI JÓSEF komáromi predikátor. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

kodó kiváló érdemeit; de másrésről természetesnek találja, hogy uralkodása sikertelen volt:

«Nemes lelkű József! a mely fát plántáltál
Gyümölcsében más nap már enni kívántál.
Ez az oka, hogy bár sok bajjal vetettél,
Az aratásban majd semmi részt nem vettél.»

A protestánsok általában nagy kegyelettel viseltettek a császár emléke iránt. Több protestáns gyülekezet, mint pl. a *besztercebányai*, gyászünnepélyt rendezett József emlékére¹ s nyilvánosan is elsiratta a jó fejedelmet. De a protestánsok közt ismét alig volt nagyobb tisztelője Józsefnek Péczelinél.

A komáromi prédikátor a mellett, hogy versben kikerekte magát József halála fölött, a kitünő uralkodó életrajzát is megírta.² Ebben a művében nem politizál, József reformjainak és kormányzati rendszerének bírálatába nem bocsájtkozik; csupán a legkiválóbb uralkodói tulajdonok iránt rója le hódolata adóját. József élettörténetéből azokat a vonásokat emeli ki, melyek jellemére, egyéniségére vetnek világot. Forrásul, úgy látjuk, leginkább az 1790-ben megjelent *«Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser Joseph II.»* című gyűjteményt³ használta, melyben az általa közlött adomák és adatok csaknem mind feltalálhatók.

Elbeszéli például, hogy Párisban meglátogatván József

¹ Trauerlieder am Gedächtnisstage des Todes *Josephs des Zweyten* im Evangelischen Bethause zu Neusohl abgesungen. Neusohl, gedruckt bey Johann Joseph Tumler. 1790. 8-r., 7 lap.

² *II-dik József* életének rövid leírása mellyet az eggyügyübeknek kedvéért szedegetett össze PÉTZELI JÓSEF k. prédikátor. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r. 48 lap.

³ *Anekdoten und Charakterzüge von Kaiser Joseph II. Nebst einer Skizze seines Lebens.* Wien und Leipzig, 1790. 8-r. I. 128 lap. II. 128 lap. III. 96 lap.

BUFFONT, midőn az hálósapkáját le akarta venni, a császár nem engedte meg neki. Mikor franciaországi útjában, kocsisa a VOLTAIRE lakásához vezető útra tért, azt mondta neki József: «csak menj az egyenes úton; én az olyan poétát szeretem, mint HALLER, ki egyszersmind keresztyén is». A helytartó-tanácsnak Budára való áthelyezéseért a budaiak emlékszobrot akartak neki emelni; de ő nem engedte meg, azt mondván, hogy majd ha az ország boldogságát czélzó reformjai sikerülnek, akkor érdemli meg az emlékszobrot; ő az áthelyezéssel csak annyi szolgálatot tett, hogy a budaiak borukatezentül jobb áron adhatják el s házaik után több haszonbért seperhetnek be. Galicziában tett útazása alatt pikétet és triktrakot játszott; de ha nyert, nem vette el a pénzt, ha ellenben vesztett, vesztését mindenkor kifizette, úgy hogy sok lengyel gróf telt erszénnyel vett búcsút tőle. A török elleni hadjáratban vitézül viselte magát, s mikor hívei kérték, hogy ne tegye ki magát a veszedelemnek, azt felelte, hogy «a császár számára egy golyót se öntöttek». A táborban katonáival a nélkülözésekben osztozkodott; fekete szalmakalapot hordott; gyakran aludt a földön; rendes étele zöldség, itala víz volt, melyet hetenkint a schönbrunni forrás vizéből küldtek utána stb. stb.

A közönség ezeket az elbeszéléseket bizonyára szívesen fogadta; mert ha József kormányzati rendszere gyűlölt volt is, mint ember a közönség szeretetében részesült.

A «*Babel*» és «*Ninive*» szellemében írt pamfletekkel, hatásukat tekintve, egyrovatba sorozhatók a dynasztia ellen izgató röpiratok.

Ilyen az IZDENCZY JÓZSEF-nek tulajdonított sa Széchenyi-könyvtár katalógusa szerint, de tartalmából is kivehetőleg

1790-ben megjelent *«Két minisztereknek egymással közlött gondolati»*.*

A 90-es évek ez egyik legérdekesebb terméke két osztrák miniszternek: *H.*-nak és *I.*-nek, Magyarország viszonyai fellett folytatott beszélgetését tartalmazza azzal a világos céllal, hogy a nemzet lássa, mily roszakarattal viseltetik és viseltetett iránta mindig a bécsi udvar.

H. így szól a többi közt *I.*-hez: «Ez a váratlan változás Magyarországon nincs, a kit nagy vigyázásra ne gerjesztene». Tartani lehet tőle, hogy a magyarok, «a kikkel oly embertelenül bántunk, minekutána a mi ópiumunkkal altattuk, álmukból felébrednének». *S* ha ekkor meglátják azt a nagy mélységet, «melybe mi őket taszítani akartuk: akkor, kollega uram, talpig oda vagyunk!» «Oh József, József! ha mi téged a földből kikaparhatnánk s életbe visszahozhatnánk!»

I. igyekszik megnyugtatni miniszter-társát, hogy a mostani magyarok, dicső eleiktől semmi egyebet nem örököltek nevöknél, úgyde ez a név is most már szatyra reájuk. A kereszttek, ordók, címek megrészegítették a nemzetet, a hazafiságot kioltották belőle.

H. azonban egykönnyen nem nyugszik meg; azok az előkészületek, melyeket a nemzet tesz, aggodalomba ejtik. Mire *I.*, hogy társa aggodalmait végkép eloszlassa, a jövő programját részletesen kifejti. A magyarok készülődéseire nem ad semmit. Szerinte a fődolog az, hogy a magyarokban a címkórságot ápolják. Azután a papi rendet és a fanatikusokat rá kell uszítani a protestánsokra; ezeket pedig izgatni kell, hogy törvény által biz-

* Két ministereknek egymással közlött gondolati. *H.* és *é.* n. 8-r., 16 lap.

tosított szabadságuktól megrabolták őket. Ily módon hajba fog kapni apa a fiával, magyar a magyarral, s az osztrák miniszterek, hagyományos politikájukat zavartalanul folytathatják. Arra is szükség lesz továbbá, hogy a fő- és közép-nemesség hadi lábön álljon egymással. Végre a magyar dikasztériumokat tele kell tömni németekkel, illetőleg idegenekkel. S hogy ez a program végrehajtható, ezt a bölcs miniszter szentül hiszi; mert hát — úgymond — «nekünk nem igaz magyarokkal, hanem azoknak nyomorult maradékkal vagyunk dolgunk».

E beszélgetésben minden szó egy-egy korbácsütés a nemzet szeme közé. Az irat ismeretlen szerzője midőn leleplezi a bécsi udvar bűnös törekvéseit s midőn azokkal szemben az elkorcsosodott nemzetnek oly durván szeméreteti tehetetlenségét: honfitársaiba mintegy ostorral akarja bele verni az önértetet; de — és ebben hibázik — felkorbácsolja egyszersmind gyűlöletüket az udvar iránt ép akkor, a mikor a nemzet vezérférfiai, fátyolt borítván a mult szomorú emlékeire, békejobbukat nyújtották az uralkodó felé.

Egyébiránt a kérdéses röpirat szélesebb körben nem igen terjedhetett el. Abból a körülményből, hogy nyomtatási helye és ideje címlapjáról hiányzik, azt következtetjük, hogy kiadója, könyvárusi forgalomba nem bocsájtotta.

Hogy szerzője IZDENCZY lett volna, mint a Széchenyi-könyvtár lajstromában olvassuk,* nemcsak hogy nem valószínű, de véleményünk szerint, lehetetlen. Ha a mű célja az lett volna, hogy az osztrák minisztereket, a fejedelmi önkényesatlósait, oktatásban részesítse, miképen viseljék magukat a renitens Magyarországgal szemben: akkor elhinnők,

* *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchenyi.* 1799. Tom. I. Pars I. 426.

hogy szerzője Izdenczy volt; de midőn a mű világos tendenciája az, hogy megismertesse a nemzetet a hatalom visszaéléseivel: még csak föltevésnek is képtelenség, hogy ilyen feladatra a minden ízében aulikus, szolgalelkű Izdenczy, az «*Irrthümer*» és az «*Etwas vom Werböcz*» hírhedt szerzője vállalkozott volna.

E pamflet irányzata könnyen felismerhető s még csak vita tárgyát sem képezheti. De hogy mi volt a célja annak a hisztorikusnak, ki I. FERDINÁND 1527. jan. 19-kén kelt levelét 1790-ben önálló füzetben közrebocsájtotta,* ezt már bajosabb eldönteni. Hogy politikai célja volt, ez bizonyosnak látszik előttünk, s ép azért teszünk kiadványáról itt említést.

I. Ferdinánd ama levelében ünnepélyesen megigéri, hogy a magyar nyelvet és a magyar nemzetet megvédelmezi; a főpapok, főnemesek, köznemesek, szabad városok s általában a rendek jogait, privilégiumait épségben tartja; a királyi tanácsban idegeneket nem alkalmaz; egyházi javakat és hivatalokat idegeneknek nem adományoz.

Megjegyzendő, hogy I. Ferdinánd ezt a levelet akkor írta, mikor döntő csapásra készült ellenfelével szemben s csak azért írta, hogy a nemzet rokonszenvét a rá nézve olyannyira kritikus időben megnyerje és biztosítsa; valamint az sem tévesztendő szem elől, hogy Ferdinánd, ama levelében tett ígéreteit soha be nem váltotta. Csak ha ezeket a körülményeket tekintetbe vesszük, leszünk képesek arra a kérdésre megfelelni, hogy mi szükség volt a kérdéses historiai okmányt épen 1790-ben föleleveníteni? Azért, hogy

* König *Ferdinands I. Brieff*, darinnen Er sich über den Graffen von Trentschin beschweret, und sich gegen die Hungern obligirt 1527. 1790. 8-r., 14 lap.

lássá az ország, mit várhat egy olyan dynasziától, melynek egyik alapítója már a nemzetet félrevezette, s mely ha bajban van: fűt-fát ígér, de sokkal megbízhatatlanabb, sem-hogy adott szavát a veszély elmúltával beváltsa. Ha azonban a kiadónak nem ez lett volna is a czélja; ha csak egyszerűen tájékoztatni akarta volna a nemzetet a tekintetben, hogy mit ígért az uralkodó ház a magyaroknak har-madfél századdal azelőtt s ennélfogva mit követelhetnek ma a maguk számára: a mennyiben intenczióit úgy is magyarázhatták, a mint mi magyaráztuk, — igen rossz szolgálatot tett a kiegyezés ügyének.

Ezek a röpiratok azonban ép oly kevésbé gyakoroltak tartós és mély benyomást akár egyik akár másik oldalra s ép oly kevésbé tették áthághatatlanná a nemzet és a király közt fennállott válaszfalat, mint a «Babel» és «Ninive». József példáján okulva Lipótnak nem volt kedve szánt szándékkal meddővé tenni uralkodását az alkotmányos formák mellőzése által; viszont a nemzet sem látta tanácsosnak a kibékülésre hajlandó királylyal újjat húzni s ez által mintegy kényszeríteni őt a hatalom önkényű gyakorlására. Kölcsönös engedmények árán a király és a nemzet megegyeztek egymással.

De a bizalom a két fél közt csak lassankint állott helyre. Hogy mily nehezen ment a kibékülés, mutatja az, hogy a nemzet egyrésze határozott méltatlankodással fogadta Lipótnak még azt a nyilatkozatát is, melyet mindjárt trónraléptekor bocsájtott ki s melyben igéri, hogy az ország jogait és alkotmányát épségben fogja tartani, ennek bizonyosságául az országgyűlést június hó folyamában összehívja, megkoronáztatja magát s a nádori szék betöltéséről gondoskodik.

A megyei ellenzék azt szerette volna, ha Lipót Magyar-

ország trónját is olyan deklarációval foglalja el, a minőt a belga rendekhez intézett. A belga zavarokat ezzel sikerült is lecsendesítenie, s ebből az alkalomból BUCSÁNSZKY GYÖRGY pozsonyi főgymnáziumi tanár egy versében melegül üdvözli őt.*

Az említett nyilatkozat tehát csak szálka volt az oppozíció szemében. Ugyancsak megjárta ennél fogva az az író, ki azt latinra lefordítva azért adta ki Pozsonyban,** hogy a magyar honfiaknak alkalmuk legyen abból az új uralkodó kitűnő tehetségeit, jó szívét, a nép szabadsága és jóléte iránt fogékony lelkét, valamint népboldogító terveit megismerni, s ez utóbbiak előmozdításában teljes erejükből közreműködni.

Lipót a belga rendek előtt kifejezi abbeli elhatározását, hogy valamint osztrák örökös tartományainak, úgy Belgiumnak sorsát is szívéen viselvén, mindent el fog követni a belga tartományok jólétének és boldogságának megalapítására. E czélból uralkodása zsinórmértékéül a törvényt tekinti; minden intézkedésében irányadó lesz a törvényhozó testület véleménye, s meg se kísérli a rendek hozzájárulása nélkül a tartományra bármit is ráerőszakolni; a «Joyeuse

* Epinicion. De feliciter sopitis Belgii Austriaci turbis *Leopoldo II.* augustissimo romanorum imperatori, et apostolico Hungariæ regi, etc. etc. etc. pie oblatum a *Georgio Bucsánszky* aa. ll. et phil. doct. necnon in regio archi-gymnasio Poseniensi litterarum human. anni 1-mi regio professore pub. ord. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 1791. 8-r., 6 lap.

** Declaratio suæ majestatis *Leopoldi II.* Hungariæ Bohemiæ etc. regis apostolici ad Belgii provincias missa. Posonii. Typis Antonii Oderlitzky. 1790. 8-r., 13 lap. — Megjelent magyarul is külön füzetben, valamint a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 363—371. — A magyar kiadás czíme: *Második Leopold gondolatai Belgyiom erántt.* 1790. 4-r., 8 lap.

Entrée»-t (a mi arany bullánkhoz hasonló királyi diplomát), minden pontjában újlag megerősíti s a belga provinciáknak eme diploma által biztosított kiváltságait helyreállítja; megengedi, hogy a tartomány jövedelmei kizárólag annak szükségleteire fordíttassanak; általában gondja lesz rá, hogy a közszabadság semminemű sérelmet ne szenvedjen.

Mindez Lipótnak a magyar nemzethez intézett kiáltványában is bennfoglaltatik; még elődének az újításokat eltörölő, jan. 28-án kiadott rendeletét is jóváhagyja és végrehajtani ígéri. A németalföldi deklarációnak csak egy pontja hiányzik a magyar kiáltványból, mely szerint t. i. Lipót törvénytelennek nyilatkoztatja ki József kormányát s az az által elkövetett sérelmeket határozottan rosszalja. S a megyei ellenzék ezt a hiányt elégnak tartotta, hogy annak alapján belekössön az uralkodóba s kétségbe vonja az alkotmány helyreállítására irányuló intenczióinak öszinteségét.

Az országgyűlés hangulata engesztelékenyebb volt ugyan; de azért a bizalmatlanság jelei ott is mutatkoztak. Határozatba ment, hogy az országgyűlés tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a rendek tudta és beleegyezése nélkül semminemű kitüntetést, adományt vagy hivatalt nem fogadnak el. Az indítvány elfogadtatván, az esküt az alsó tábla valamennyi tagja letette. A főrendek közül azonban csak 139-en esküdtek meg s ezek is csak a rendek ama fenyegetése után, mely szerint a ki nem esküszik, azzal egyszéket nem ülnek.

ABAFFY FERENCZ, árвамеgyei követ, az országgyűlésen tartott beszédében azokat, kik az esküt nem tették le, «Judásoknak» nevezte, ami oly nagy felháborodást keltett, hogy a szónok kénytelen volt beszédét félbeszakítani, *Török András* főispán pedig a megyén Abaffy visszahíva-

tását követelte. Miután azonban Abaffy a maga igazolása végett beszédét nyomtatásban is kiadta,* Árvamegye a főispán követelésére azt felelte, hogy Abaffy ugyan azt a bizonyos sértő kifejezést használta, de a sértést nyomban vissza is vont. Ha mégis visszahívatnék: akkor Árvamegye követeli, hogy utasításul adassék az új követeknek is, hogy ne tágítsanak mindaddig, míg a mágnások mindnyájan meg nem esküsznek.

Az eskü kérdésének nagy ügygyel-bajjal való megoldása után, az országgyűlés az inaugurale diploma megállapításához fogott.

A többség abban a véleményben volt, hogy a törvényhozásnak jogában áll a koronázási diplomát minden trónváltás alkalmával megváltoztatni, abban esetleg újabb alkotmány-biztosítékokról gondoskodni. Lipótellenben egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy a mennyiben az 1723: 1. 2. t.-cikk egyszer-mindenkorra megállapította a trónörökösödés föltételeit s a mennyiben csak ezeknek a föltételeknek megtartására kötelezheti magát az inaugurale diplomában: új hitlevélre nincs semmi szükség, hanem igenis, ki fogja adni azt a hitlevelet, melyet *III. Károlytól*, illetőleg *Mária Teréziától* örökölt.

A vitás kérdés tisztázásához kívánt, úgy látszik, hozzájárulni a «*Dialogus inter Modestum jurisperitum et Prosperum nobilem ablegatum*»** szerzője.

Prosper az országgyűlés álláspontját védi. Modestus

* Pro se FRANCISCUS ABAFFY, a statibus comitatus Arvensis ad comitia deputatus. (Datum Budæ, die 15. Julii 1790.) 8-r., 30 lap.

** *Dialogus inter Modestum jurisperitum, et Prosperum nobilem ablegatum, utrumque: verum hungarum, et felicitatis patriæ studiosum zelatorem. De cursu negotiorum regni in comitiis Budensibus anni 1790. Budæ, typis regiæ universitatis. 4-r., 26 lap.*

ellenben abból az elvből indulván ki, hogy «leges regnorum fundamentales potestati legislativæ non subesse» (az ország alaptörvényei a törvényhozó hatalom körébe nem tartoznak) s a hitlevelet is alaptörvénynek deklarálván: tagadja, hogy a nemzetnek joga volna, minden trónváltás alkalmával új hitlevelet követelni.

Közjogilag egyik félnek sem volt igaza. Az országgyűlés álláspontját képviselő Prosper új hitlevél kiállítását kívánhatta ugyan, de akkor sem neki, sem az országgyűlésnek nem kellett volna az új hitlevelet akként formulázni, hogy annak tartalma az örökösödési törvényben foglalt föltételekkel a legkevésbé is ellenkezzék. Modestus pedig téved, midőn a hitlevelet alaptörvénynek minősíti, s midőn nem akarja megengedni, hogy annak szövegén az országgyűlés a legcsekélyebb módosítást is tehetné.

A felavatási hitlevél feletti vita oly végtelenül hosszúra nyúlt az országgyűlésen, hogy e miatt már-már a koronázást is el kellett halasztani. Az alsó tábla tehát, hogy siettesse a dolgot, a kerületek által elkészített és a két tábla kebeléből kiküldött mixta deputáció által felülvizsgált hitlevél-javaslatot *vegyes ülésben* kívánta tárgyalás alá vétetni. «Ezen kéréssel — így hangzik az alsó táblának e tárgyban hozott utolsó határozata — sem az első táblának díszét, sem a m. főrendeknek jussait csak gondolattal is kisebbíteni, sem a régi szokásokat felbontani nem kívánták; nincsen ebben semmi titkos igyekezet, hanem csak időt nyerni, a diploma tökéletességét siettetni akarják. Annak okáért reménylik a t. státusok, hogy a m. főrendek ezen közjóra célzó kívánságokra reá fognak állani, mind azért, hogy a munkához igazán foghassanak, mind pediglen, hogy a fejedelemnek elhívására kirendelendő deputáció mentől hamarabb megindulhasson. *Egy hazánk, egy törvényünk, köz-*

*hasznunk vagyon : miért irtózik egy része, a ki másika nélkül boldog nem lehet, együtt munkálkodni! ?» **

A főrendek végre hosszas huzavona és alkudozás után beleegyeztek a diplomának vegyes ülésben való tárgyalásába. Egy aug. 17-ki dátummal megjelent röpirat ** ismeretlen szerzője azonban sehogy sem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy az ősi szokás ellenére, valamely ügy egyszerre vegyes ülés elé vitessék. Belátja ugyan ennek a fennforgó speciális esetben előnyét; belátja, — a mit az alsó tábla, fennebbi határozatában szintén hangsúlyoz, — hogy vegyes ülésben a diploma letárgyalása gyorsabban menne, hogy könnyebben kapacitálhatnák egymást a követek és a főrendek; de azért az ősi szokáshoz ragaszkodni kíván, még ha ebből kár háramlanék is az országra.

Ez az a makacs konzervativizmus, mely nem kevésbé hátráltatta az országgyűlés működését, mint a korona és a nemzet közti bizalmatlanság. S az országgyűlés többsége is ily szellemtől volt áthatva. Csak akkor engedett valamit konzervativizmusából, mikor már be kellett látnia, hogy aggodódásaival az ügyek fejlődését lehetetlenné teszi, s hogy egy merőben másodrendű, alaki kérdés miatt, — a milyennek kellett tekinteni azt, vajjon a diploma egyszerre vegyes ülésben, vagy pedig előbb külön-külön a főrendi- és alsó tábla által tárgyalassék-e? — magát a lényegét kockáztatni nem tanácsos. Mert a lényeg mégis csak az volt, hogy az inaugurale diploma szövege állapíttassék meg mielőbb,

* Naponként-való jegyzések. 137. l.

** Motiva quæstionis diætales, super assummendo in mixtis sessionibus diplomate, pro, et contra allata. Ad evertendam vulgarem opinionem illam, quasi eadem sessiones e solo contradicendi, aut aliquo, ab amore patriæ alieno spiritu, per quosdam controversæ fuissent, edita. Die 17. Augusti 1790. 8-r., 8 lap.

hogy aztán a koronázás, illetőleg az alkotmány helyreállítása végrevalahára megtörténhessék.

Az alatt, míg a megyékben és az országgyűlésen az izgalmak javában folytak, Lipót a fegyverszünetet a törökkel megkötötte, hogy minden gondját a belső zavarok megszüntetésére összpontosíthassa.

Voltak ugyan számosan, kik a porosz udvar, de különösen *Herzberg* porosz miniszter által izgatva, Lipótnak ezt a lépését is a visszavonás szítására használták fel; de a nemzet többsége a fegyverszünetet, s az erre következett békét meglelégedéssel fogadta. Az a német vers, mely *«Spiegel für die Kritiker des heilig gemachten Friedens»* cím alatt* leszidja azokat a rozslélkü embereket, kik a háború iszonyatosságaitól meg nem riadva, számba nem véve a szűk termést, a hadi adó súlyos terhét, az óriási pénz- és véráldozatot, a háború folytatását sürgetik, — a nemzet többségének érzelmeit tolmácsolta.

A nehéz küzdelmek árán létrejött kibékülést betetőzendő, Lipót elhatározta a nádori szék betöltését, s a nádorválasztás napjául nov. 12-két tűzte ki. A király ebbeli elhatározása a politikai életben új korszak bekövetkeztét jelezte. Minthogy a nádori hivatal, széles hatáskörénél fogva, az önkényuralomnak mindenkor útjában állt: Lipót elődei, Mária Terézia és József, a nádori széket üresen hagyták. *Batthyány Lajos gróf* halála után, Mária Terézia uralkodásának utolsó 15 évében, Magyarországnak nem volt nádora. A királynő veje, *Albert* főherczeg, királyi helytartóvá nevez-

* Spiegel für die Kritiker des heilig gemachten Friedens, zu Liebe allen denen, die sich nach demselben so würdig sehnten, und zu Ehren Seiner k. k. apost. Majestät *Leopolds des II.* glorreichen Namensfeste verfasst, vom *J. L.* in Oedenburg. H. és é. n. 4-r., 8 lap.

tetvén ki, sem hatáskörénél, sem hivatalba jutásának módjánál fogva — alkotmányunk értelmében — nádornak nem volt tekinthető. Józsefnek pedig még helytartó sem kellett. Az a tény tehát, hogy Lipót a nádori szék betöltését elrendelte, a nemzetben méltán fölkelthette a reményt, hogy az új uralkodó, elődeinek politikájával teljesen szakítani akar és saját hatalmának az alkotmányos tényezők által való korlátozását készséggel eltűri.

Hogy ki legyen a nádor, ennek elhatározása az országgyűlésnek nem sok fejtörésébe került. Az udvar jelöltjét, Sándor főherczeget, — ki, mint a királyi család tagja, legalkalmasabbnak látszott a nemzet és az udvar közti közbenjárói tiszt betöltésére, — a nemzet szívesen fogadta annyival is inkább, mert régi óhajta volt, hogy ha már a király állandóan nem tartózkodik az ország fővárosában, legalább családjának valamelyik tagját küldje ide. Bármennyire is kívánta azonban Lipót, fiának, Sándor főherczegnek megválasztatását: a dolgot úgy intézte, hogy a kezdeményezés e tekintetben a nemzet köréből induljon ki.

Már aug. 29-én, tehát még mielőtt a nádori szék betöltése végleg elhatározottat volt, «*Egyenes szívű magyar, azért igaz hazafiú*» cím alatt, OKOLICSÁNYI JÓZSEF tollából,* deák és magyar nyelven egy röpirat jelent meg,** mely ajánlja Sándor Leopoldnak, a király fiának, nádorrá választatását, mint a ki «a magyar nemzethez különbözve hajlandó, ezen nemzetnek öltözetét, valamint még Flórencziában, úgy most is folyvást viseli és a nemzetet különös

* SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 181. l. — Catalogus bibl. hung. Franc. com. Széchenyi. Tom. I. Pars I. 514.

** Egyenes szívű magyar azért igaz haza-fiú! Pozson. Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 16 lap. — A deák kiadás címe: Hungarus dis-interessatus et ideo verus patriota. 1790. 8-r., 15 lap.

hajlandósággal kedveli». Az ő megválasztatása által a mindinkább erősülő bizalom a nemzet és a dynasztia közt fokoztatnék. Részletesen kifejti, hogy az alkotmány szempontjából ez a választás egyáltalán nem lenne kifogásolható.

Sándor főherczegen kívül voltak más jelöltek is. Például többen *Zichy Károly* országbíró-t kívánták nádorrá választani. HORVÁTH ÁDÁM is Zichy jelöltsége mellett agítált; de csak addig, míg tudomására nem jutott, hogy a többség Sándor főherczeg személyében állapodott meg.

Horváthnak e tárgyban közzétett röpiratában * a Magyarországot jelképező *özvegy asszony* Magyarország pátronájához, a szent szűzhöz fordul, hogy adjon neki tanácsot, kit válasszon nádorrá? A szent szűz azt ajánlja, hogy a visszavonás megszüntetése végett

«Emeld eggyel feljebb az ország bíróját,
Ő hogy megérdemli, adta már példáját.»

Itt azonban Horváth Ádám verse a mondat közepén megszakad s a következő új cím alatt folytatja azt: «*Folytatása a szent szűz beszédének és a mindszent napi hajnalnak a novemb. 15-dik napján tartatott öröminnepig*». S ezt már azzal kezdi, hogy «kérd ki ország nádorispányjának Leopold herceget». E szerint a Horváth által megszólaltatott szent szűz, két jelölt ajánlása által maga terjeszti a «visszavonást», melytől pedig óva inti a nemzetet.

A röpirat címéből is, mely szerint az özvegy asszony *mindszent napján* forgatja elméjében a nádorválasztást, látni lehet, hogy Horváth versének első fele már ki volt nyomtatva, midőn az események az özvegy asszony kívánsá-

* Minden szentek napján 1790. az özvegy asszony, Magyar ország, palatinusról gondolkozik. Pozsonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 12 lap.

gát meghiusították; kapta tehát magát a leleményes Horváth — bizonyára csak azért, hogy kárba ne vesszen a nyomtatási költség, — írt egy folytatást, melynek tartalma az eseményeknek megfelel ugyan, de sehogy sem vág össze az előző verssorok tartalmával.

Az országgyűlés Zichy Károly országbíró indítványára csakugyan Sándor főherceget választá meg közfelkiáltással nádorrá, a nélkül, hogy a király kandidációját tartalmazó leiratot felbontotta volna.

Az alkalmi poéták csakhamar kezökbe vették a lantot, hogy üdvözöljék a nemzetet a szerencsés választásért.

A *«hungarus dis-interessatus»*,^{*} kinek röpiratáról már fennebb említést tettünk, a nádor megválasztatása után ugyanazt a röpiratát más czím alatt újból kiadta,^{*} megtoldva az új nádorhoz intézett üdvözlő verssel.

PÉCZELI JÓZSEF egyfűst alatt nemcsak az új nádornak, de az újonnan megkoronázott királynak is bemutatja hódolatát. Gördülékeny versében ^{**} egy helyütt így kiált fel:

«Örülj hív magyarság! mert oly királyt nyertél,
A milyent az Úrtól tán kérni sem mertél.»

A nádort pedig ekkép magasztalja:

^{*} Az új kiadás czíme: *Hungarus dis-interessatus opusculum suum per occasionem Budæ celebratorum comitiorum typis vulgatum, nunc denuo editum serenissimi principis regii Leopoldi Alexandri regni Hungariæ palatini benignitati carmine elegiaco dedicat et devotionem hanc suam singulari epigrammate illustrat. Posonii. Typis Simonis Petri Weber. 1791. 8-r., 16 lap.*

^{**} A sz. koronának a magyarokhoz intézett köszöntése. Melyet írt PÉCZELI JÓZSEF, novembernek 28-dik napján, 1790-ben, mikor ez a drága kints Posonból lett visszajövelekor Komárom alatt meg-állapodott, s az elébe ki-ment sokaságtól kész tapsolással fogadtatott. Komárom. Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 7 lap.

«Harsogjon az ég s föld Éljen kiáltással,
 Ágyú durrogással és kéztapsolással.
 Különösen mindég kedvelte hazátok,
 A bölcsőtől fogva viseli ruhátok.
 Most is kész értetek mindent feláldozni,
 Velem együtt ¹ végig Budában lakozni,
 Hogy jobban tanulja törvénytek s nyelvetek
 S magáévá tegye háládó szívetek.»

Ugyancsak PÉCZELI «*Örvendező verseket*» ² írt Sándor főherceghez, midőn az Olaszországból visszatérve, Komárom érintésével Pestre utazott, hogy pestmegyei főispáni székébe beiktattassék.

BAICSY JÁNOS-nak az országgyűlés tartama alatt készült versei közt ³ a nádor érdemeit magasztalók különös melegséggel írvák.

SZRÓGH SÁMUEL azt az öröndetes eseményt énekli meg, ⁴ midőn az új nádor két testvérével, *Ferencz és Károly főhercegekkel*, Budára jött, hogy itt állandóan meg-

¹ T. i. a koronával együtt; mert Péczeli itt a koronát szó-
 laltatja meg.

² Örvendező versek, melyek a felséges *Leopold Sándor* értz-
 hertzegnek s Magyar ország kedves palatinusának eő felségének,
 Olasz országí útjából lett szerentsés haza jövele után; Pest vár-
 megyei fő-ispányságába lejendő bé-iktattatására R. Komárom alatt
 lett el-menetelekor sietve készítették PÉCZELI JÓSEF r. komáromi
 prédikátor által augustusnak 5-dik (tentával kiigazítva: 6-dik)
 napján 1791-ben. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel.
 1791. 8-r., 7 lap.

³ Carmina Sen: JOANNIS BAICSY pro re nata sub regni comi-
 tiis nata. Comaromii, typis Simonis Petri Weber. 1791. 4-r., 18 lap.

⁴ Öröm-innep. Mellyet felséges fő-herczeg *Sándor Leopoldnak*
 országunk palatinussának budai lakhelyébe lett bé-jöveteli napján
 a versek elején tündöklő felséges neveknek szentelt SZRÓGH SÁ-
 MUEL. Pesten. Nyom. Pátzko Ferentz bötűivel. 8-r., 12 lap.

telepedjék. Ugyanekkor szólalt meg ifj. PÁPAY JÓZSEF lantja is a népszerű főherczeg üdvözlésére.* SPÓTH GYÖRGY budai városi főjegyző pedig a Budára érkező nádorhoz a magisztrátus nevében beszédet intézvén, azt később nyomtatásban szintén közrebocsájtotta.**

Ha a nádori hivatal betöltése s a nádorválasztás szerencsés eredménye nem nyugtatta volna is meg teljesen a kedélyeket: a bizalmatlanságnak még árnyékát is eloszlatta a nov. 15-én megejtett koronázás. A nagyfontosságú esemény örömmel és meglelégedéssel töltötte el a nemzetet. A poéták és szónokok egész raja versenyzett egymással a közlekedés tolmácsolásában.

A megyék és felekezetek hála-istenitiszteleteket rendeztek s az egyházi szónokok alkalmi prédikációkban dicsőítették az alkotmányos fejedelmet.

A koronázás alkalmából rendezett ünnepélyes istenitiszteletek közül itt természetesen csak azokat említjük fel, melyeket önálló nyomtatványokban is megörökítettek.

* *Serenissimi principi regio Alexandro Leopoldo, archi duci Austriæ, regni Hungariæ palatino, anno 1791. mense Aug. die 6. Budam venienti infrascriptus humillime aggratulatur. Aláírva: JUNIOR JOSEPHUS PÁPAY. H. és é. n. 2-r., 1 lap.*

** *Prophonet con quo serenissimum principem regium, archiducem Austriæ, et inclyti Hungariæ regni palatinum Leopoldum Alexandrum in comitiva serenissimi coronæ principis regii Francisci, ac serenissimi archi-ducis Caroli ritu solemni pro capiando excelsæ dignitatis palatinalis subsellio præsidium Budense die 6-ta Augusti 1791. feliciter ingredientem exceptit magistratus Budensis nomine totius etiam civium communitalis ad arcem triumphalem æternis atefati serenissimi principis et palatini, cæterarumque celsitudinum regiarum honoribus per eandem civitatem erectum, dicente GEORGIO SPÓTH ejusdem liberæ, regiæque ac metropolitane civitalis jurato ordinario notario. Budæ, typis regiæ universitalis. 8-r., 4 lap.*

A *Túróc vármegye rendei* által Túróc-Szent-Mártonban rendezett istenitiszteleten ROSENACHER FERENCZ piarista,¹ a *Bihar vármegye mindkét valláson levő rendei* által a váradoszi reformátusok templomában rendezett istenitiszteleten pedig SZAKLÁNYI ZSIGMOND református prédikátor tartottak lelkes beszédet² az örömben úszó közönséghez.

A *pozsonyi ev. gyülekezetben*, annak lelkésze, RÁT MÁTYÁS, a *Magyar Hirmondó* volt szerkesztője tartotta az ünnepi prédikációt,³ mely telve van jóreménységgel a

¹ Öröm ünnepi prédikáció, melly a tekéntetes, nemes Thúróc vármegyebéli tekéntetes státusokhoz, és rendekhez mondatott ROSENACHER FERENTZ által, midőn a *második Leopold* tsászáért, a mi felséges koronás király urunkért isteni-háladás pompás ünneplése tartatott Sz. Mártonban karátsony hav. 6-dik napján. 1790-dik esztendőben. Besztercze Bányán, Tumler József János betűivel. 4-r., 16 lap.

² Ditséret mondás mellyet felséges *II-dik Leopold* római császár és Magyar ország apostolik irányának azon királyságra 1790-dik esztendőben novembernek 15-dik napján lett meg-koronáztatásán való közönséges örömeinek ki-jelentésére tartottak t. n. Bihar vármegyének mind a két valláson lévő rendjei; a váradoszi reformátusok templomában decembernek 13-dik napján 1790-dik esztendőben az akkor el-mondott prédikációval egygyütt mellyben a királyi felségnek eredetét, méltóságát, jussait, és a lakosoknak-is kötelességeket elő-adta SZAKLÁNYI SIGMOND azon ekléziának rendes predikátora. Diószegen nyomt. Medgyesi Pál betűivel. 1790. 4-r., 16 lap.

³ Frohe Aussichten treuer Bürger in die feyerlich aufgetretene Regierung ihres weisen Erbkönigs. Eine bey Gelegenheit der Dankfeyer für die den 15-ten November 1790 in Pressburg glücklich vollzogene Krönung des Kaisers und Königs *Leopolds des Zweyten* zum Könige von Ungern, vor der Evangelischen Gemeinde in Pressburg am 4-ten Advents-Sonntage desselben Jahres von MATTHIAS RATH gehaltene Predigt. Pressburg mit Weberischen Schriften. 8-r., 30 lap.

jövő iránt. Nem is csuda, hogy a protestánsok reménykedtek; mert hiszen Lipót mindjárt trónraléptekor megígérte régi jogaik és szabadságuk helyreállítását.

A *pozsonyi zsidó hitközség* a nemzet ünnepében szintén részt vett, közrebocsájtván az ez alkalomból elmondott imák latin fordítását.¹

PÉCZELI JÓZSEF, komáromi ref. prédikátornak, híveihez intézett beszéde,² mint szónoki mű is kiváló, méltó Péczelihez, ki korának egyik legjelesebb egyházi szónoka volt. Ő is, mint Rát, föltétlen bizalommal viseltetik Lipót iránt, ki már mint toszkánai nagyherczeg is tanúbizonyságát adta tündöklő fejedelmi erényeinek. «Ne féljete, — úgymond, — hogy ez a bölcs és emberi szívet ismerő fejedelem, a ti lelketek esméretének szabadságát megháborítsa.»

BUBERLEE THERENTIAN francziskánus atya a «császárt» és «Ausztria uralkodóját» üdvözli, Budán, nov. 7-én tartott beszédében.³ Mintha csak császár-koronázás ment volna végbe Budán, és nem az apostoli magyar királyé!

¹ Preces ac piæ functiones a comunitate judæorum Posonii nomine cunctorum in gremio regni Hungariæ existentium judæorum lingua hebraica peractæ die, qua sacratissime cæsareo-regia majestas *Leopoldus II.* sacra regni Hungariæ corona incinctus, traditæ idiomatici latino. Posonii. Typis Francisci Augustini Patzko. 1790. 8-r., 16 lap.

² Hálá-adó prédikátzió mellyet a felséges római tsászárnak, s Magyar ország örökös királyjának, *II. Leopoldnak* Posonban lett meg-koronáztatásának innepekor készített PÉCZELI JÓZSEF, komáromi r. prédikátor. Komáromban. Nyom. Simon Péter Wéber be-tűivel. 1790. 8-r., VI + 42 lap.

³ Dankrede als Seine Geheiligte Kaiserl. Königl. Apostol. Majestät *Leopold II.* zum Römischen Kaiser und König erwählt, und gekrönet wurde. Von P. THERENTIAN BUBERLEE Franziskaner Capistranischer Provinz, ordentlichem Sonntagsprediger. Ofen,

A budapesti evangélikus gyülekezet 1791. februárjában mutatta be hódolatát a megkoronázott magyar királynak. Az ünnepélyes istenitisztelet szónoka MOLNÁR JÁNOS volt, kinek egyházi beszéde, Leopold toszkánai uralkodására vonatkozó érdekes históriai, irodalmi és politikai jegyzetekkel jelent meg.*

A kassai református gyülekezet prédikátora, MIHALYI KOVÁCS ISTVÁN, a császár irányában szintén lerótta ugyan hódolata adóját, de a királyról sem feledkezett meg. 1790. december hó 7-kén a római császár, ugyanazon hó 12-kén a magyar király megkoronáztatása képezte prédikációja tárgyát. A két beszéd Kassán jelent meg Ellingernél.**

HRABOWSZKY GYÖRGY lelkésznek *a palotai ev. eklézsiá-*

den 7-ten November 1790. Ofen, gedruckt mit königl. Universitätschriften. 1790. 8-r., 26 lap.

* Das Bild *Leopolds des Zweyten*, nach den Grundsätzen der Bibel und nach der Geschichte gezeichnet, eine Predigt zum Andenken seiner feyerlichen Krönung zum Könige von Ungarn, gehalten von JOHANN MOLNAR Prediger der evangelischen Gemeinde zu Ofen und Pest, mit einem Anhang historischer, literärischer und politischer Anmerkungen, die, einen Theil seiner weisen Regierung in Toskana beleuchten und gewissermassen auch zum bessern Verstand gegenwärtiger Predigt dienlich sein werden. 1791. 8-r., 63 lap.

** Örvendező elmélkedés melly által II. *Leopold* római német szent birodalombéli tsászárrá lett koronáztatásán való öröm közönségessé tétetett Kassán MIHALYI KOVÁTS ISTVÁN által a réformátusok templomában 1790-dik esztendőben karátsony havának 7-dik napján. Kassán, Ellinger János József, ts. és kir. privil. könyv-nyomtatónál. 1790. 4-r., 16 lap. — Örvendező elmélkedés a melly II. *Leopoldnak* magyar királlyá lett koronáztatásának emlékezetire, s azon indúlt örömmek ki fejezésére tartatott Kassán, MIHALYI KOVÁTS ISTVÁN által a réformátusok templomában karátson havának 12. napján 1790-dik esztendőben. Kassán, Ellinger János József, ts. és kir. priv. könyv-nyomtatónál. 1790. 4-r.

ban tartott beszéde,* mely némi módosítással a *csurgói ev. egyházban* is elmondattott, Lipót toszkánai uralkodásának fényes eredményeivel foglalkozik tüzetesebben, hogy lássák Magyarország lakosai, mit várhatnak új királyuktól. «Ha ezeket cselekedte ez a kegyes fejedelem — kiált föl a szónok — kicsiny tartományában: mit nem cselekszik hazánkban s általában egész birodalomban, holott kinek-kinek mind ezeknek végbenvitelére nagyobb kincsesel bíró tárház nyittatott.» Az evangélikusok, a szónok szerint, annál jobban örvendhetnek az új uralkodó trónraléptének, mert Lipót türelmes, emberszerető fejedelem.

Az *igloi ev. gyülekezet* nemcsak 1790. nov. 15-én, de még a következő év jan. 16-án is, tehát két ízben ülte meg a koronázás ünnepét, a megzenésített templomi énekek kiadásával hagyván hátra a két ünnepély emlékét.**

A kemenesalji ev. esperesség széniora s a révkomáromi

* Háláadó prédikáció mellyel kegyes királyunk *II-dik Leopold* meg koronáztatásának innepét ülte a *palotai* evangyelika ekklésia adventi vasárnapján. Bétsben, Hummel Dávid betüivel. 1791. 8-r., IV + 36 lap.

** Cantate welche am Nahmens und Krönungs-Fest Seiner Röm. Kaiserl. Königl. Apostolischen Mayestät *Leopolds II.* den 15. November, im Jahr 1790. und zugleich zum Andencken, der am 9. Octobr. d. J. zu Frankfurt am Mayn glücklich vollzogenen Römisch Deutschen Kaiser Krönung, in dem Evangel. Bet-hause zu Iglo musikalisch abgesungen wurde. Leutschau, gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszki. 1790. 4-r., 4 lap. — Das glückliche Andencken der zu Pressburg den 15. Novembr. 1790. feyerlich vollzogenen Krönung, Seiner Kays. Königl. Majestät *Leopold des II.* zum Apostolischen Könige von Ungarn, feyerte mit innigster Freude die Evangel. Igloër Gemeine den 16. Jan. 1791. Musikalisch aufgeführt von JOHAN. BLASIUS Org. und Chor. Dir. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 1791. 4-r., 4 lap.

ev. egyház prédikátora: PERLAKI DÁVID, a gyülekezetek számára templomi énekeket készített,* melyek a koronázáskor bizonyára számos kemenesalji templomban visszahangzottak.

A *soproni* lövészegylet a koronázás évfordulóján s Lipót nevenapján 1791. nov. 15-én zászlószentelési ünnepélyt rendezett, mely alkalommal GILSZBERTH JÁNOS ágfalvi (Agendorf) lelkész tartotta a templomi szónoklatot,** megemlékezvén abban az egy évvel azelőtt végbement koronázásról is. A beszéd legérdekesebb része az, a hol a szónok a francziákat ijesztő például állítja hallgatói elé, hogy lásák, mily zavarokat idézhet elő a monarcha iránt tanúsított hűtlenség és engedtlenség.

A koronázáskor megjelent privát alkalmi iratok tartalmilag általában véve nem emelkednek ugyan túl a közép-szerűség színvonalán; de azért mint a nemzet fölbuzdulásának bizonyítékai, semmivel sem állnak alább az imént bemutatott templomi beszédeknel és énekeknel.

Egyik legérdekesebb ilyen alkalmi irat az a versecske, melyet valaki közvetlenül a koronázás előtt írt, midőn a

* Felséges II. *Leopold* római tsászárnak Magyar ország királyjává Posonban 1790. eszt. nov. 15. napján lett meg-koronáztatására készült ének. Készítette PERLAKI DÁVID komáromi p. és megyebéli fő sénior. H. és é. n. 8-r., 3 lap.

** Ehren- und Lobrede, welche den 15-ten Novemb. 1791, als am Tage des hohen Namensfestes Seiner k. k. apostolischen Majestät *Leopolds des II.* da eben an diesem Tage die neu errichtete löbl. Bürgerscharfschützenkompagnie der königl. Freystadt Oedenburg zum erstenmale paradirte, und die Feyerlichkeit ihrer Fahnweiheung begieng, vom JOHANN GILSZBERTH Pfarrer zu Agendorf bei Oedenburg in der Pfarrkirche zum heiligen Erzengel Michael gesagt wurde. Oedenburg, gedr. bei Anna Klara Siessin. 8-r., 24 lap.

koronát Budáról Pozsonyba kellett szállítani a koronázásra.*

A nemzet drága erekllyét, miután az fogságából kiszabadult, mint már fennebb előadtuk, a megyei bandériumok vették őrizet alá. A koronázásra azonban természetesen Pozsonyba kellett azt vinni, s minthogy Lipót kikötötte, hogy a bandériumok ne legyenek jelen a koronázáson: a közelmúlt tapasztalatai nem egy hazafiban fölébresztették az aggodalmat, hátha a koronázás után az őrizet nélkül maradt drága kincs ismét a bécsi kincstárba kerül. Ezeknek az újabb politikai viszonyokkal nem számoló, naiv honfiaknak megnyugtatóására és vigasztalására szólaltatja meg az ismeretlen poéta magát a koronát.

Előbb elpanaszoltatja a koronával, hogy ismét utaznia kell:

«Megnyugszom, gondoltam,
Mert sokat fáradtam;
Azonban fölszedtek,
Kocsira föltettek,
Utaznom kell.»

De a panaszt vigasztalás követi. Megnyugtattja az útra-kész korona a nemzetet, hogy csakhamar visszajön, mert a király ígérte:

«Ilyen ajánlásra
Indultam az útra,
Reménységben.
Bízom és bízhatom,
Kedves szép magyarom,
Egy fölségben.
Szent ennek a szava,
Mint király úgy mondja,

* A szent korona midőn Budáról Pozsonyban vitetett el-keseredett magyarjait így vigasztalta. Budán, 1790. 8-r., 8 lap.

Ebben nincs kétségem,
Nagy a reménységem,
Visszajövök.»

Majd így folytatja a vigasztalást:

«Ne búsulj nemzetem,
Örvendj hát én hívem,
Mert megtérek.
Koronázat után,
Majd vége lesz talán,
Téged kérlek,
Fogadj kebeledben,
Tarts meg őrizetben,
Veled maradhassak,
Együtt vígadhassak,
Megérdemlem.»

Végre örömét fejezi ki, hogy egy jó királylyal tér vissza
budai lakhelyére:

«Azért vígadjatok,
Jószívű magyarok,
Királyt hozok,
Ki szívét magyarnak
Adja rokoninak
Olyt választok.
Leopold a neve,
Már is magyar vére,
Mert hite abbul áll,
Magyartul el nem vál,
Megigérte.»

Az 1790-dik év legtermékenyebb alkalmi poétája, PÉ-
CZELI JÓZSEF, november 15-kén sem maradhatott némán.
Az ő lantját a koronázás nemcsak magyarul, de franczia
nyelven is megszólaltatja.*

* Vers hongrois et français pour la fête du couronnement de
Leopold II. Magyar és frantzia versek mellyek *II. Leopold* örökös

WÉBER SIMON PÉTER, pozsonyi nyomdatulajdonos és a pozsonyi lövész-kompánia tagja, lövéstársai számára írt egy dalt,* hogy énekeljék azt a koronázás ünnepén. Az Ausztria és Magyarország, valamint a németek és magyarok közti testvériség ebben a korban nem volt ugyan népszerű tárgy; de azért Wéber, nem tagadhatván meg nemzetiségét, e felett a téma felett ábrándozik, midőn azt írja, hogy «Ausztria, te páratlan ország, a te karjaid közt békében nyugodtunk mi; jőjj, pecsételjük meg a köztünk fennálló frigyet; német és magyar, haladjatok karöltve, hisz szereitek ti egymást, mint testvér testvérét».

GRILL JÓZSEF a pozsonyi polgárság érzelmeit tolmácsolja, német versének ** mottójául KLOPSTOCK következő vers-sorát választván:

«Viel sah ich. Ich weiss, was gross und schön ist
Im Leben. Allein, das ist das Höchste,
Was des Sterblichen Auge
Sehen kann: Ein König, der Glückliche macht.»

Nagy-Szombat városa a koronázást megünneplendő,ivilágítást rendezett. A *Wurtzinger* nevű polgár házára kifüggesztett transzparenteknek valami rossz poéta által

királyunk meg-koronáztatásának innepére készítettettek PÉTZELI JÓSEF komáromi prédikátor által. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 15 lap.

* Lied der Schützen-Kompagnie gesungen als Leopold II. Römischer Kaiser zum König von Ungarn gekrönt wurde, den 15. November 1790. Verfasst von S. P. WEBER, einem Schützen. Pressburg, gedruckt mit Schriften des Verfassers. 8-r., 8 lap.

** Das Gefühl der Bürger in Pressburg, bei der allgemeinen öffentlichen Freude über die erfolgte Krönung S. K. K. A. M. Leopold des Zweiten zum König der Ungarn. Von JOSEPH GRILL. Pressburg, den 15-ten November 1790. 4-r., 4 lap.

készített feliratait még önálló füzetben is érdemesnek tartotta a loyális polgár kiadni.¹

Szepesmegye, Lőcsén, szintén kivilágítással ünnepelte meg 1791. jan. 16-kán a koronázást s az ez alkalommal kifüggesztett transzparentek föliratai hasonlóképen megjelentek nyomtatásban.²

Ugyancsak a *szepesiek* nevében BÁRDOSY JÁNOS, a historikus, II. Lipótot nov. 15-kén versben dicsőíti.³

A *Bács- és Szatmármegyék* által nov. 15-kén, illetőleg decz. 14-kén rendezett örömmünnepeket egy-egy vers örökíti meg. A szatmáriak poétája PESTI ADOLF piarista volt.⁴ Egy ismeretlen író pedig deák versében nem csupán egy megye, hanem az *«egész ország»* hódolatát tolmácsolja az új király iránt.⁵

¹ Die *Wurtzingerische Beleuchtung* in Tyrnau auf den Abend der höchsterfreulichen Krönung *Leopolds des II.* Gedruckt mit Jelinekischen Schriften. 1790. 8-r., 7 lap.

² Festivi honores quos *Leopoldo II.* in regem Hungariæ inaugurato inclyti comitatus Scepusiensis juxta, ac l. r. que civitatis Leutschoviensis concors pietas adornavit 16. mensis Januarii anno 1791. Leutschoviæ, typis Michaelis nob. de Podhoránszki. 4-r., 22 lap.

³ Vota et justæ fidelium regnicolarum lacrimæ quas occasione solennis inaugurationis *Leopoldi II.* regis Hungarorum die 15. Novembris anno 1790. Posonii peractæ Scepusiensis Calliope adumbravit per JOANNEM BÁRDOSY i. c. s. t. i. a. et r. l. g. d. Posonii, sumptibus et typis Simonis Petri Weber. 4-r., 14 lap.

⁴ Elegia in solennitatem per inclytum comitatum Bacsiensem celebratam. Bacsini die 15. Novembris 1790. Neoplantæ (nb. Újvidék), 1790. 8-r., 7 lap. — Ode *Leopoldo II.* Hungariæ regi dicata, qvum inclitus comitatus Szathmariensis regiæ inaugurationis sollemnia publico cultu celebraret Magno Karolini die 14. Decembris anno 1790. Typis excell. comitis Antonii Károlyi. Impress. per Josephum Klemann. 4-r., 10 lap.

⁵ Vota, plausus, et prognoses invictissimo, ac gloriosissimo

Ifj. PÁPAY JÓZSEF, kinek tollából tömérdek alkalmi vers jelent meg, Bécsben mond «vivát»-ot Lipótra, midőn az Magyarországba szándékozott jönni a koronázásra.¹ Ugyanakkor szólal meg BUCSÁNSZKY GYÖRGY, pozsonyi főgymnáziumi tanár lantja is.²

A koronázás felett örvendő magyaroknak II. Lipót hű arczképét igyekszik egy ódájában bemutatni HOHLIUS KERESZTÉLY DÁVID, a Meissenben lakó, de magyar őseire büszke poéta.³ Az új király jellemzéseül annak a következő három, nem oly eredeti, mint a mily szép mondását idézi: «malo meis terris excedere nudus inopsque, quam non subjectos felices reddere cives» (inkább vesztsem el földjeimet s maradjak meztelenül és szükségben, semmint hogy alattvalóimat ne boldogítsam); «opes regum, populorum cordibus insunt» (a királyok gazdagsága népek szívében rejlik); «est princeps propter populum, non princeps ergo

Leopoldo II. romanorum imperatori semper augusto ... Hungariæ ... regi apostolico Posonii deprompta 1790. Posonii et Comaromii, typis Simon-Petro-Weberianis. 1790. 4-r., 7 lap.

¹ Augustissimo cæsari et regi apostolico, patri patriæ Viennæ Austriæ dixi. Vivat. Aláírva: Humillimus, perpetuoque fidelis subditus JOSEPHUS JUNIOR PÁPAY. H. és é. n. 2-r., 1 lap.

² Idyllion de *Leopoldo secundo* apostolico Hungariæ rege etc. etc. universæ nobili hungarorum genti oblatum a GEORGIO BUCSÁNSZKY, a. a. l. l. et philosophiæ doctore, nec non in regio archi-gymnasio Posoniensi grammaticarum professore publico ordinario, et seniore. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 1790. 8-r., 14 lap.

³ Veram imaginem *Leopoldi II.* imperatoris optimi celsissimique regis Hungariæ et Bohemiæ inelytæ nationi hungariæ in ipsis sollemnibus inaugurationis dilectissimi regis sui apostolici a. d. 18. calend. Dec. 1790. Posonii factis versibus heroicis delineare conatus est CHRISTIANUS DAVIDES HOHLIUS art. m. Chemnicii, typis Gebhardianis. 4-r., 8 lap.

ullius ullus adest populus» (a fejedelem van a népért és nem a nép a fejedelemért).

SCHRAM nevű német költő himnuszt írt¹ a megkoronázott fejedelem és a nagylelkűsége, vitézsége, hűsége és egyéb erényei miatt «a fél világ által irigylett» magyar nemzet tiszteletére.

KROMP pozsonyi magántanító, növendékeivel ünnepélyt rendezett a koronázás alkalmából s egy beszédben, mely gyöngye gyermekek elméjéhez nem igen van alkalmazva, a magasztalás hangján beszél Lipótól. Ez a beszéd és az ünnepély leírása képezi «*Das Frohlocken der Kinder Pressburgs*» című füzet² tartalmát. Kromp a magyar nemzetnek az émelységig hízeleg. A magyar nyelvet tartja a legtökéletesebb nyelvnek a világon (de azért ő maga németül ír) s a magyar nemzetet oly nagyrabecsüli, hogy tőle várja, hogy Jézus tanait az Ázsiában élő s vele rokonságban levő nemzetek közt el fogja terjeszteni. (!?)

Egy ismeretlen poéta (B. B.), Pozsonyban, a koronázás napján írt, néhány soros latin versében, magát az új királyt szólaltatja meg.³ Lipót így szól a nemzethez: «Kétszer tíz évig úgy éltél, hogy az erény bűnné volt neked betudva

¹ Bardenhimenäus. Gesungen zur Krönungsfeier Hungariens. Den Erlauchtesten der erhabenen Nation gewidmet von SCHRAM. Wien und Presburg, 1790. Gedr. bei Johann Martin Weimar. 8-r., 8 lap.

² Das Frohlocken der Kinder Pressburgs über ihren geliebten König Leopold II. bey seiner erfreulichen Krönung in einem Gespräch von einigen derselben feyerlich bezeigt, und auf wiederholtes Verlangen für alle Kinder, die ihren König lieben, zum Neujahrspräsent dem Druck überlassen. Von ihrem Privatlehrer S. S. KROMP. Pressburg, gedr. bey Simon Peter Weber. 1790. 8-r., 64 lap.

³ *Leopoldus II. ad hungaros.* H. és é. n. 4-r., 4 lap.

és kiszakították a szót a szádból: én azon fáradozom, hogy sebeidet begyógyítsam; atyád, királyod, boldogságod előmozdítója leszek; élj nekem, kedves nemzetem, a mint én viszont érted élek!»

Egy igaz hazafi a koronázáskor német beszédet tart honfitársaihoz.¹ A nemzetet, melynek kiváló tulajdonait a leghízelgőbb szavakban ismeri el, bizalomra serkenti Lipót iránt. A bizalom alapjául szolgálhatnak azok az érdemek, melyeket Lipót, mint Toszkána nagyhercege, ama tartomány fölvirágoztatása körül szerzett magának. Magyarország, úgymond, nyugodtan teheti az ő fejére a koronát, mert boldog lesz alatta.

A koronázás útjába álló akadályok elhárításában s a nemzet és az udvar kibékítésében gr. ZICHY KÁROLY országbíró és ÜRMÉNYI JÓZSEF személynök játszották a legfőbb szerepet, a miért az országgyűlés ki is fejezte irányukba háláját, a felséges király kegyelmébe s kegyességébe ajánlván őket.² A mikor tehát a sajtó a koronázás által előidézett közlekedést viszhangozta, nem feledkezhetett meg az említett főurak érdemeiről sem.

Zichy és Ürményi érdemeit magasztalja HORVÁTH ÁDÁM «*Két nagy hazafinak emlékezete*» című dicsőhymnuszában,³ melynek Ürményire vonatkozó, második részét RAD-

¹ Rede auf die Krönung des Königs von Ungarn *Leopold des Zweyten*. Frey geschrieben von einem wahren Patrioten. Pressburg, 1790. 8-r., 13 lap.

² Naponként-való jegyzései az 1790-dik esztendőben tartott magyar ország gyűlésének. 286. l.

³ Két nagy hazafinak emlékezete. Találtatik Budán, Pesten és Kassán Stromajer Ignácz könyvtáros bolyában. 1790. 8-r., 8 lap. — Megjelent a *Magyar Kurirban* is 1790. évf. 1173—1176. l.

LINGER JÁNOS németre is lefordította és önálló füzetben kiadta.*

Horváth ezt a versét nem a koronázás után, hanem akkor készítette, a mikor az inaugurale diploma tárgyában utoljára írtak fel a rendek a királyhoz, kinyilatkoztatván, hogy beléegyeznek, miszerint a király a régi hitlevél alapján koronáztassa meg magát, mire Lipót a koronázás napját nov. 15-kére kitűzte. De ha Horváth verse nem egyidejű is az imént említett alkalmi iratokkal: tárgyük közösségénél fogva egy fejezet alá tartoznak.

A dicshymnusz legjellemzőbb sorai a következők:

«De a már elfásúlt sebes magyar szívnek,
A sok hitetlen közt nem látszhatott hívnek
Senki, mihelyt hazánk szeretete mellett
A bécsi tűznél is pirítkozni kellett.
Most látszik, mint lehet azt megegyeztetni,
Tisztelni az erőt s a hazát szeretni.»

A fennebbiekben bemutatott alkalmi iratok bármily híven visszatükrözik is a politikai életben beállott kedvező fordulatot, mégis csak magán emberek elmeszüleményei, kiknek véleményére, egyéniségök mérlegelése szerint, ha akarjuk súlyt fektetünk, ha akarjuk, nem. Egészen más megítélés alá esik a nádorválasztás és a koronázás előtt és után tartott s magyarra fordított beszédek gyűjteménye,**

* Eine Patriotische Frage und Antwort eines Mitglieds der neu errichteten Gesellschaft zur Beförderung der Ungarischen Sprache zu Ofen den 30. September bei Gelegenheit des eingesandten Reichs-Diploms. Aus dem Ungarischen übersetzt durch einen Bürgersohn in Pest. 1790. 8-r., 7 lap.

** Öszve szedése azon ékes beszédeknek, mellyek ő szentséges felségének *második Leopoldnak* a római császárnak, Német, Magyar, Cseh, Dalmata, Horváth, és Tóth országok apostoli kirá-

melynek tartalma *hivatalosan* dokumentálja a nemzet és király közti jó egyetértés helyreálltát.

Az említett beszédek közül itt csak egy-két érdekesebbre vetünk ügyet. Ilyen például a kancellárnak az a beszéde, melyet akkor tartott, midőn a nádori hivatalra kijelöltek neveit tartalmazó lepecsételt kir. levéllel megjelent a rendek előtt. A kancellár a rendek nevében örömét fejezi ki a király amaz ígérete felett, hogy jövőben a törvények fognak uralkodni, s még nagyobb öröm tölti el szívét, midőn jelezheti, hogy az uralkodó, adott szavát siet beváltani. «Ő szentséges felsége — úgymond — mindjárt másnap, midőn a maga hűséges magyar népének kebelébe megérkezett, nem annyira a maga királyi hatalmának terjesztéséről, mint a népnek szabadságáról szorgalmazatoskodván, királyi elméjét elsöben is az a gond foglalta el, hogy a népnek a maga első tisztviselőjét, ki nélkül az időknek viszontagsági miatt oly sok esztendőig volt, megtenné, s adna a hazának közbenjárót, ha ugyan az idők, a minémüket második Leopoldnak virtusai mi nekünk ígérnek, valaha közbenjáróra rászorúlhatnának.»

A király ama rövid beszéde, melylyel fiának nádorrá választatását jóváhagyja, szintén igen figyelemreméltó. Ebben mondja a többi közt, hogy a státusok és rendek közé nem úgy jött, mint uralkodó népe közé, hanem *mint atya gyermekei közé*. Ez a mondása Lipótnak mélyen bevésődött a nemzet szívébe. Idézték is azt számosan számos alkalommal. Maga a jelen beszédgyűjtemény kiadója is a mű végén közlött versében azt írja, hogy

lyának jelenlétében, a szerentsés királytétel, és koronázás előtt, és annak utánna mondatnak. Deákból magyarra fordítottak. Pozsonban, Wéber Simon Péter költségével s betűivel. 1791. 8-r., 52 lap.

«Itt ugyan király szól egy szabad nemzettel,
 Amaz méltósággal, emez tisztelettel;
 Mégsem király beszél maga országával,
 Hanem édes atya szerelmes fiával.»

Ugyancsak a király, fiát, a nádort, beiktatásakor arra inti, hogy a törvény a nádorispány kötelességeit világosan meghatározván, azokat pontosan töltsse be és szenteknek tartsa. «Valamint nem kételkedünk — így folytatja tovább, — hogy a mi kedves fiunk, a királyi hatalomnak törvényes jussaira szoros kötelessége szerint fog vigyázni: szinte úgy kívánjuk és *akarjuk*, hogy a *hűséges státusoknak jussait és az országnak közönséges szabadságait is hasonló vigyázással megtartsa és oltalmazza.*»

A nádor ugyanez alkalommal a rendeknek szívökre köti a haza szeretetét, kérve őket, hogy tegyenek eleget ő fellege kívánságának s hazájuk boldogításán teljes erejükből munkálkodjanak. «Én — úgymond — minden alkalmatosságot szerencsémnek fogok tartani, valamikor azt a különös szíves indulatot és jóakaratot, melylyel ezen nemzethez viseltetem, cselekedeteimmel megbizonyíthatom.»

A perszonális, ÜRMÉNYI, az új nádort üdvözlő beszédében, — mely mint önálló röpirat is megjelent,* — a király és a nemzet közti bizalom helyreállítását várja az új nádortól. «Kicsoda tépheti ki — így kiált föl — gyökerestül oly boldogúl azt a fejedelem és nép közt akár honnan származó

* Oratio occasione inaugurationis publicæ serenissimi regii principis et archi-ducis *Leopoldi Alexandri* pridie votis communibus expetiti et electi regni Hungariæ palatini, dicta ab excellentissimo domino JOSEPHO ÜRMÉNYI de eadem, s. c. et r. a. m. actuali intimo status consiliario, personalis præsentiae regiæ in judiciis locumtenente, etc. Anno 1790. die 16. Novembris. Posonii. Typis Joannis Michaelis Landerer nobilis in Fűskut. 8-r., 12 lap.

szerencsétlen bizodalmatlanságot? és kicsoda győzheti meg bővebben a mi felséges királyunkat arról, mely nagy legyen a magyarok szívében az ő fejedelmek iránt való hűség? mely valóságos, nemcsak a magok, hanem az ő királyuk jussainak is megtartásában és az egész nemzet boldogságának előmozdításában az ő igyekezetek?» — ki más? mint a király fia, Sándor főherczeg?

A primás, midőn a koronázás után a rendek nevében átnyújtotta a királynak a koronázási ajándékot, elragadtatással kiáltott fel, hogy «a magyar nemzet a királylyal, a király a nemzettel egyesült».

A legnevezetesebb azonban a királynak a primás beszédére adott felelete. Örömmel vallja be, hogy a valóságos bizalomnak, melylyel a népnek fejedelme iránt viseltetnie kell, számos jelét tapasztalta, s már most a legszebb reményeket táplálja az iránt, hogy ez a bizalom, alkotmányyszerű kormányzása alatt még mélyebb gyökeret ver-
vén, az ország a virágzás legmagasabb fokát fogja elérni. Hogy a királyné engedni fog a rendek kérésének és szintén megkoronáztatja magát, mihelyt egészsége helyreáll, ezt annál biztosabban hiszi, mert ő és fiai el fogják neki mondani, a mi szívében él s a mit soha el nem felejtene, hogy mily szeretetet tanúsítottak irántuk az ország rendei. A nemzet hűségét hízeltő szavakban ismeri el; kimondja, hogy felséges anyja idejében a magyar nemzet mentette meg a birodalmat. Kéri a rendeket, hogy vigyék hírül honfirtársaiknak, hogy ő népet törvényekkel ugyan, de még inkább szeretettel kívánja kormányozni. Végül inti fiát, a nádorispányt, hogy az ország dolgát úgy nézze, mint a magáét.

Így csak a népével legbensőbb viszonyban lévő alkotmányos fejedelem szólhatott híveihez!

A koronázás megtörténvén, az országgyűlés a megkoronázott királylyal együtt hozzáfogott az állami újjászervezés nehéz munkájához. Ezt lettek volna hivatva részint megkönnyíteni részint előkészíteni az alkotmány átalakítására és a társadalom újjászervezésére vonatkozó javaslatok, melyek Lipót trónraléptének napjától fogva, nagy számmal jelentek meg. A koronázást megelőzőleg, valamint azután is, egyik terv a másikat éri. Olesó tanácsokban nincs hiány.

S hogy a sok javaslat süket fülekre ne találjon, erről gondoskodnak a versfaragók, kik hol gördülékeny, hol döcögös, de hazafias érzülettől áthatott poémáikban utat törnek maguknak honfitársaik szívéhez s igyekeznek megnyerni őket a nemzeti ügy számára.

Ilyen versben írt röpirat *«A jó magyarhoz»*,* melynek ügyesen verselő szerzője örömet fejezván ki az alkotmány helyreállítása felett, kéri honfitársait, hogy az uralkodó iránt bizalommal viseltessenek és közös jóakarattal valóítsák meg a közszabadságot; mert

«Nem az a magyar vér, nem az a szabadság,
Hogy öljön, pusztítson, mert ez csupa vadság;
Mégfér a szabadság engedelmességgel,
Noha nem él hazánk fejedelmességgel.
Sajátodat kérhedd, díszesen vitathadd,
De pártütéssel azt, hidd el, meg nem foghadd.»

«Egy jó hazafiútól származott intés»-ben,** — melyet

* A jó magyarhoz. Pest. Nyom. Lindauer János könyv-árosnak költségevel. 1790. 8-r., 14 lap.

** Egy jó hazafiútól származott intés. H. és é. n. (1790.) 8-r., 4 lap. — Megjelent a *Magyar Kurirban*, 1790. évf: 342. l.; a *Hadi és más nevezetes Történetekben*, 1790. II. 377. l.; valamint az *Orpheusban* is, 1790. II. 3., ez utóbbi folyóiratban a szerző megnevezésével. — Egy másik kiadás a következő cím alatt: Egy

KERESZTESI is közöl egykorú naplójában,¹ s mely német fordításban is megjelent,² — DARVAS FERENCZ, helytartósági tanácsos és Pestvármegye egyik követe, örömmel hirdeti a hajnal hasadását; de inti egyszersmind a nemzetet, hogy nem ment még le a nap:

«Ha jobb lábra teszel nemest és parasztot,
Kikre sokféle mód sok bajt s terht árasztott,
Ha rendbe tész királyt, grófot, bárót, papot,
Akkor lementével dicsérhedd a napot.
Ország gyűlésének kell előbb hát lenni,
S mindezeket előbb rendbe jóba venni.»

A «*Magyar világ*»,³ — melynek szerzője szintén DARVAS FERENCZ volt s melyben néhány sorral megtoldva és kibővítve benne van a most említett költemény is, — a török háború hőstetteit dicsőíti s a nemzetnek a korona hazahozatala felett érzett örömét hirdeti. A hazatért korona így szól a nemzethez:

«Hogy bujdostam, keseregtél,
De megáldott már az ég,
Bécsből immár visszanyertél,
Szíved már örömtől ég.
Kincset bennem feltaláltál,
Melyért néped vigadoz,
Itt vagyok már, kit úgy vártál,
Érkezésem sok jót hoz.»

igaz hazafi intése hazafi társaihoz a jó reménység tengerre bényúló hegyéről böjt élő havának 21. napján 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

¹ KERESZTESI: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. 216. l.

² Warnung eines ächten Patrioten. Aus dem Ungarischen übersetzt. H. és é. n. (1790.) 8-r., 4 lap.

³ Magyar világ, az az: a mostani török háborúnkban vitézlő nagy lelkű magyaroknak nevezet-szerént való örök ditső emléke-

A szerző végül kéri a nemzetet, hogy egyetértéssel fogjon már most hozzá a munkához:

«Itt teremhet ismét a szerencsétlenség,
Körül vehet megént a dühös ellenség.
Jól kifőzd, a mit fogsz diétán tálalni,
Ha mindenben kívánsz bölesen fellábalni.»

A fennebb bemutatott hangulat-csináló röpiratok mellett a pozitív alkotmány- és közjogi reformokat tartalmazó művek egész sora jelent meg, melynek azonban legnagyobb része csak rhapszodiszticze foglalkozik az alkotmány körébe vágó kérdésekkel, a nélkül, hogy egy minden részletében kidolgozott alkotmány-tervezetet nyújtana.

A rendszeresebb művek közé tartozik a «*Hungaria graviter agra*»,* mely egyenkint elősorolván az ország súlyos betegségét előidéző gravameneket, egész patikát rendez be a posztulátumok alakjában készített orvosszerekből.

A «*Hungaria graviter agra*» szerzője gyökeres kúrát nem alkalmaz. Úgy látszik, abban a hiszemben van, hogy a beteg államszervezetet talpra lehet állítani mélyebbre ható alkotmányreformok nélkül, a sérelmek orvoslása által is. A hűbérrendszer, a rendi előjogok, neki semmi fejtörést sem okoznak. A szabadság és egyenlőség előtte ismeretlen fogalmak. A rendek befolyását a törvényhozásba és az ország kormányzatába nemcsak hogy biztosítani akarja,

zetek, a mely az haza-tért szentséges koronánknak históriájával egybe foglaltatott 21-dik halak-jelében 1790-ben. Pest. Nyom. Patzko Ferentz betűivel. 8-r., 31 lap.

* *Hungaria graviter agra ab successore coronæ et statibus atque ordinibus regni in comitiis anni 1790-mi cōgregatis curam postulans. Oratore angelo pacis. 1790. 8-r., 40 lap, Cicero-nyomással. — Egy másik kiadás, változatlan szöveggel, Garmond-nyomással, kis 8-r., 40 lap. (Ritkább.)*

de a fejedelem jogkörének megszorításával ki is szeretné szélesíteni. Vezéreszméje Magyarország függetlensége és önállósága. Ez lebeg előtte folytonosan. S a mennyiben a régi közjog magában foglalja az ország függetlenségének minden attributumát: az ő szempontjából egészen természetesnek találjuk, hogy megelégszik a régi közjog helyreállításával, beleékelve abba néhány olyan újabb intézményt, melynek kizárólagos célja lenne jövőben az ország önállóságát veszélyeztető alkotmánysérelmek meggátlása.

Fontosabb követelményei az alkotmányt illetőleg a következők:

Nagy igazságtalanság lenne, hogy miután Magyarország Ausztria javára mindent megtett, a mit csak tehetett, tűrjön el minden rosztat, a mit Ausztria jogosan nem szabhatott reá. Magyarország nem áldozhatja fel teljesen magát Ausztriának; hanem saját alkotmányát, kellő biztosítékokkal ellátva, fenn akarja tartani. Az ország alkotmányán csak a rendek és a király egyetértőleg tehetnek változtatásokat.

A korlátlan egyeduralom a felségjogok megszorításával szüntettessék meg. Törvényeket az országgyűlésileg egybeült karok és rendek hoznak, épségben maradván a felségnek törvényszentesítési joga.

A király hívei közt lakjék. A nádori méltóság soha se maradjon betöltetlenül s annak minden jogai és kiváltságai helyreállítandók. Az országbíró kötelességei megállapíttatván, minden mulasztásért vagy törvénybe ütköző cselekményért bűnvád alá helyeztessék. A kancellária, valamint az államtanács hatáskörét szintén meg kell szabni, s az ország alkotmánya ellen elkövetett vétségeik büntetendők.

A megyei tisztviselőknek legyen joguk a hazai törvényekkel ellenkező rendeleteket, ama törvényekre való hivatkozással visszautasítani. Ha pedig valamely tisztviselő

effajta rendeletet végrehajtana: hivatalától fosztassék meg. Az alsóbb rendű megyei tisztviselőknek kötelességükké tétetik, az alispán és általában a feljebbvalók által elkövetett törvénysértéseket a megyegyűlés elé terjesztetni.

Az idegenek közhivatalt nem viselhetnek. A magyar nyelv helyezettessék vissza régi jogaiba.

A király és az országgyűlés közt támadható vitás kérdések elintézése végett országgyűlési- vagy nádori szék állíttatik fel, melynek tagjai az érsekek, a bán, az országbíró és az ország négy kerületének ugyanannyi küldötte.

A nádor vezetése alatt nemzeti hadsereg szerveztetik annyi katonával, a mennyi a kontribuczióból és a kincstár erejéből eltartható. Ezen hadsereg tagjai nemcsak a király, hanem az ország iránti hűségre is esküt tesznek.

A kincstári, kamarai és katonai bevételeket és kiadásokat honfiak kezeljék. Az ország pénzügyi állásáról évenként mérleg és számadás készíttessék, melynek megvizsgálása a nádori számvevő szék feladata lesz.

Hadat üzeni és külállamokkal békét és szerződést kötni az ország közreműködése nélkül a királynak nem áll jogában. Küludvaroknál a magyar nemzet képviseléről is gondoskodni kell.

Az ország törvényeihez és az idők követelményeihez alkalmazott úrbéri törvényben a parasztok szolgálmányai pontosan megállapíttatván, sem a király, sem az ország újabb terheket a parasztság nyakába nem róhat. A jobbgyok sorsának könnyebbítéséről majd később lehet gondoskodni.

Minthogy az ország alkotmányát a külföldről importált jogtanárok folytonosan ostromolják: figyelmeztetni kell őket, hogy vagy fogadják el a magyar jog elveit vagy menjenek vissza hamis elveikkel oda, a honnan jöttek.

A szóban levő röpirat szerzője a közjogi kérdéseken kívül az állam és egyház közti viszonyt is bevonja vizsgálódásai körébe. Az uralkodó egyház iránt meleg rokonszenvet árul el. A kath. egyházat lehetőleg függetleníteni kívánja az államtól, kitágítván annak jogkörét a felségjogok rovására. A többi felekezettel szemben nem mondható ugyan türelmetlennek; de valami különös érzéke sincs jogos követelményeik iránt.

A vallásfelekezetek közti visszavonás megszüntetése céljából azzal az esetlen javaslattal áll elő, hogy a vitás kérdéseket a különböző felekezetek küldötteiből álló kommisszió döntse el; különben ajánlja a püspököknek, szuperintendenseknek és tanároknak, hogy testvéries szeretettel viseltessenek egymás iránt. A protestánsokra nézve az országgyűlésnek kellene szerinte megállapítani, hogy a türelmi rendelet miféle intézkedései maradjanak továbbra is érvényben, egyébként pedig az említett pátens előtti törvényes állapotba helyezendők vissza.

A kath. egyház jogállását illetőleg kívánja, hogy az apostoli szék iránti engedelmesség és tisztelet törvényben jusson kifejezésre; a *jus circa sacra* megszorításával a püspököknek joguk legyen az egyházakat, egyházi ügyeket és személyeket kormányozni, a tanítókra felügyelni, a lelkiek felett intézkedni, és dispenzálni; a szentszék juriszdikciója a maga teljességében állíttassék helyre; a főpapok jogai és szabadalmai újból erősíttessenek meg; a hiteles helyek régi jogaikba, a káptalanok és zárdák az 1780 előtti állapotba helyeztessenek vissza; a klérus mindennemű közadók fizetése alól mentessék fel; a kegyes alapítványokat eredeti rendeltetésöktől ne vonják el; az iskolai ifjúság vallási- és erkölcsi nevelése a püspökök gondjaira és felügyeletére bízassék; a tanítókat a püspökök nevezzék ki; végre a

kath. hitelveket akár szóval akár írásban gyalázók méltó büntetésöket vegyék el.

A «Hungaria graviter ægra» ismeretlen szerzőjével egy-nyomon jár FORGÁCH MIKLÓS GRÓF, ki «*Ab optimo principe candida postulata*» című röpiratában * fejtette ki az alkotmány reorganizálására vonatkozó nézeteit.

A királyi hatalom korlátozása, a nemesi előjogok helyreállítása s az Ausztria és Magyarország közti viszonyoknak a paritás elve szerint való rendezése, — ezek az ő programjának vezéreszméi. Ha meg tudott volna barátkozni a gondolattal, hogy a nemességnek is hozni kell némi áldozatot a célból, hogy a politikai átalakulás közmegelegedésre mehessen végbe, s ha egész koncepczióját nem a rendiségre alapítja: iskolázott politikusra valló, gyakorlatias nézeteinek hasznát veszik vala még a késő utódok is, kiknek feladatuk volt az alkotmányos rendszer életbeléptetésével az 1723: 1. 2. t. cz. alapján a modus vivendit megállapítani Ausztria és Magyarország közt.

Forgách azonban a rendi előjogokból nemcsak hogy semmit nem engedett, de azoknak helyreállításától tette függővé az alkotmányreformok sikerét. S hagyján, ha legalább elfogadható érvekkel indokolta volna a privilégiumok fenntartását! De ez még neki, az éles eszű, jó tollú politikusnak sem sikerült.

A legfőbb érve az, hogy az adómentesség csak látszólagos előjog, mert ha a nemes az állam pénztárába adót nem fizet is, más formában adózik; adózik t. i., a mennyiben gyermekei nevelésére sokat költ, gyermekeit pedig, miután azokból közhivatalnokok lesznek, az államnak neveli.

* *Ab optimo principe candida postulata*. 1790. 8-r., 28 lap.

Bajos föltenni, hogy ő maga is észre ne vette volna ennek az okoskodásnak a gyarlóságát. Hiszen azok, kik az egyenjogúságért küzdöttek, ép azon fáradoztak, hogy a közoktatási, közművelődési intézményekhez az ország minden polgára hozzáférhessen s így képessé váljék a legszegényebb és legalacsonyabb születésű egyén is a közügyek vitelére és közfunekciók végzésére. Az tehát, hogy a nemes ember, gyermekeit neveltethette, nem teher, hanem szintén privilégium volt, melylyel egy másik privilégiumot igazolni semmikép sem lehetett.

A nemesi előjogok helyreállításán kívül Forgách szükségessé tartotta még, hogy az uralkodó mellől a külföldi tanácsosok távolíttassanak el. Addig a politikai zavarokból való kibontakozást meg se lehet, szerinte, kísérleni, míg annak a két föltételnek eleget nem tettek. Mihelyt ez megtörtént: rákerülhet a sor ama posztulátumok teljesítésére, melyeket ő állított össze s melyek közül az alábbiakban a fontosabbakat reprodukáljuk.

Hogy az uralkodó rezidenciája a birodalom központján, Bécsben legyen, az ellen nincs kifogása; de azt méltán megvárja az uralkodótól, hogy az év egy részét Magyarországon töltsé.

A hadüzenés és békekötés jogára nézve nem kívánja az auktoritás principum megszorítását; hanem azt igenis megkívánja, hogy az említett két felségjog a pragmatika szankció szellemében a magyar tanácsosokkal egyetértőleg gyakoroltassék.

Azt elismeri, hogy a katonaság az egész birodalom védelmére van hivatva; de azért a tisztek kinevezésénél tekintettel kellene lenni minden nemzetre.

Hogy a határőrvidékiek a saját katonai felsőbbbségök alatt álljanak, ezt természetesnek találja; de hogy a pol-

gárok is ugyanazon katonai felsőbbbségnek legyenek alárendelve, ennek sem hasznosságát sem czélszerűségét nem képes belátni.

A monarchia érdekében áll, szerinte, hogy a magyar katona, szükség esetét kivéve, az országból ki ne vezényeltessék.

Hogy háború esetén a magyaroknak is adniok kell búzáat, szénát, szalmát, fuvart a hadsereg számára, ez magától értetik; de a hadi segély kivetése és beszédese a meggyék útján történjék.

Elismeri továbbá, hogy az összmonarchia érdekében az adók pontosan fizetendők; de az adók megajánlásának joga az országgyűlést illeti meg.

Azt sem tagadja, hogy az ország jövedelmei felett az uralkodó szabadon rendelkezhetik; de a király méltóságának viszont nem derogálhat, szerinte, ha a királyi jövedelmek kezelőit számadásra vonják.

Hogy a valuta megállapításának jogát (*jus valorem monetæ determinandi*) az uralkodó gyakorolja, ezt az összmonarchia érdeke kívánja meg; de viszont nem ellenkezik azzal, hogy a magyar fémből készült érmet az ország jelvényével lássák el s benn az országban készítsék.

Minthogy végre az összmonarchia érdekében áll, hogy minden egyes része virágozzék: nem helyes, szerinte, a magyar produktumokat a nyomasztó harminczaddal terhelni.

„Ezekből láthatja felséged, — így fejezi be a derék főúr, posztulátumainak előadását, — hogy mi nem kívánjuk megtámadni a többi provinciák jogait és alkotmányát; ellenkezőleg mi azt kívánjuk, hogy minden ország jogait és törvényeit tiszteletben tartsák.»

A királyi hatalom gyöngítése lebegett annak az ismeretlen írónak a szeme előtt is, ki *«Pia desideria»* cím

alatt,* minden indokolás nélkül, 22 pontban foglalja össze az alkotmány átalakítására vonatkozó, valóban «jámbor kívánságait».

A mit CONCHA Győző a «Pia desideria»-ról ír, az nemcsak erre, hanem az összes hasonirányú röpiratokra alkalmazható. A «Pia desideria» terveiben — írja ugyanis Concha — állami életünk régi ellenmondása mutatkozik; nem tudunk szakítani az idegen házból származó királysággal, de vele összeolvadni, egy testet alkotni sem akarunk; az állami lét elodázhatatlan követelményei s a nemzeti eszme önállósága küzdenek egymással, hogy aztán egy képtelen alkotmánytervben végződjenek, mely az országot és a királyt, mint ellenséges hatalmakat, mint két külön világot állítja egymással szembe.**

A «Pia desideria» szerzőjének bizalmatlansága egyrészt a király iránt, másrésztől föltétlen bizalma a rendekhez, csakugyan szülőanyja lőn egy olyan monstruózus alkotmánytervnek, a minőhöz hasonlót magyar politikus még aligha produkált.

A jámbor szerző legfőbb kívánsága az, hogy a főhatalomban a királylyal a fölállítandó államtanács osztozkodjék. Az államtanács határozatait ideiglenes törvényeknek kívánja tekinteni, melyek az országgyűlés által utólagosan erősítenének meg. Országgyűlésre tehát jóformán szükség sem lenne; mert az országgyűlés minden teendőjét elvégezné a királyi tanács. Maga a szerző is világosan kifejezi abbéli nézetét, hogy elég lenne országgyűlést csak a koronázáskor hívni össze.

* *Pia desideria cordis unius hungarici dulci suæ patriæ felicitatem et securitatem æternam exoptantis.* 1790. 8-r., 14 lap.

** CONCHA: A 90-es évek reformeszmei. 80. l.

A királyi tanács kebelében az arisztokratikus és demokratikus népelemek arányosan lennének képviselve, a mennyiben a szerző terve szerint, a tanács, ép úgy, mint az országgyűlés, két részből állana: a főrendek tanácsából (senatus procerum) és a nép tanácsából (tabula inferiore senatum populi hungarici); amannak elnöke lenne a nádor, alelnökei az országbíró és a primás, tagjai a főpapi és főúri rend 8—8 képviselője; emennek elnöke a tárnok, helyettes elnöke a nép prokurátora vagy tribunja, illetőleg szószólója, tagjai pedig a nemesi és a polgári rend 8—8 képviselője. A főrendi tanács tagjai élethossziglan viselnék tisztöket, a nép tanácsának tagjai ellenben hónaponként változnának.

A király kezét azonban a szerző nemcsak a törvényhozás terén kívánja megkötni, hanem a hivatalok betöltésében is. Az ország zászlóseit, a nádort, országbíró, tárnokot, a szent korona őreit stb., a király jelöltei közül az országgyűlés választaná. Nehogy azonban csupán eme méltóságok egyikének vagy másikának betöltése végett országgyűlést kelljen összehívni, a királyi tanács hatalmaztassék fel, hogy a király jelölteire, 40 nap alatt a kandidáció után, a megyékben rendelje el a szavazást s a ki a megyék közgyűlésein többséget nyer, azt az államtanács megválasztottnak jelentse ki s hivatalába iktassa be. A király csak a főispáni méltóságra nézve élhetne kinevezési jogával; de erre nézve is olyan megszorítással, hogy a megye által kandidált 3 jelölt közül nevezné ki az arra legérdemesebbet.

Ezek a «Pia desideria» legjellemzőbb pontjai. A többi már csak másodrendű szerepet játszik a szerző alkotmánytervezetében. Ép ez utóbbiak közt akad azonban egy-két életrevaló ötlet is.

Ajánlja például, hogy Magyarország közjogát, a szétosztott, különböző időben hozott törvények alapján, a trón-

hoz és a hazához hűséges, tanult férfiak kodifikálják s miként VERBÖCZI Tripartitumát, a közjogi kodexet is az országgyűlés erősítse meg; ajánlja továbbá, hogy a díkasztériumok a magyar vagy a latin nyelvet használják, engedjék meg azonban a feleknek, kik a törvényes nyelvnek ismeretével nem bírnak, hogy saját anyanyelvükön adják elő panaszait és kívánalmaikat. Ha a király az országon kívül tartózkodnék: a trónörökös, mint Magyarország nádora, helyettesítse Budán a királyt. Ha a király meghal: a nádor, országbíró, tárnok vagy kancellár, 40 nap alatt hívja össze az országgyűlést, s ha az illetők ebbeli kötelességöknek nem tennének eleget: a negyedik hónap első napján az országgyűlés Budán, meghívás nélkül üljön össze. A koronázás előtt a nemzet sérelmei orvoslandók; koronázás után pedig az országgyűlés az elavult törvényeket eltörli; ha szükséges, új törvényeket alkot s a királyi tanács által alkotott ideiglenes törvényeket megerősíti vagy hatályon kívül helyezi. A magyar hadsereg tagjai a felség és a rendek iránti hűségre tesznek esküt. A hadsereg az ország határát csakis a királyi tanács beleegyezésével lépheti át. Erdély, Galiczia, Lodoméria, valamint Horvátország és Szlavonia a magyar állam testébe keblezendők be stb.

Míg a fennebb bemutatott röpiratok szerzői, a rendi viszonyok megbolygatása nélkül óhajtják az állami reorganizációt végrehajtani: *«egy igaz hazafiú»* 1790-ben írt *«Elmélkedései»-ben* * a rendi ellentétek kiegyenlítését tartja a legelső és legszükségesebb lépésnek arra nézve, hogy hozzá lehessen fogni az alkotmány korszerű átalakításához.

* Egy igaz hazafiúnak elmélkedési, 1790-dik esztendőben. H. és é. n. 4-r., 19 lap.

Az ellentéteket természetesen csakis a jogegyenlőség alapján lehetett volna véglegesen megszüntetni. Az igaz hazafi vágyai azonban ily messzire nem terjednek. Megelégednék ő egyelőre azzal, hogy a polgári elem és a köz-nép hathatósabb képviseltetésben részesülne úgy a megyékben, mint az országgyűlésen. Indítványozza ennél fogva, hogy a megyegyűléseken a községek is képviseltethessék magukat előljáróik által s mindazon ügyekben, melyek az ő megterhelhetőségekkel járnak, a viczispány vagy a szolgabíró útján előadhassák kívánságait, «így — írja a szerző — mind magok a nemesség atyáskodó gondoskodásáról bizonyossá tétetődnének, mind pedig haza menvén, az otthon levő népet jó útra vezérlenék». Indítványozza továbbá, hogy az országgyűlésre a nagyobb mezővárosok, a Jászság, Kúnság és Hajdú-városok is küldjenek követeket annyiival inkább, mert vannak az országban olyan mezővárosok, pl. Kecskemét, Kőrös, Miskolcz, Eger, Várad, Kalocsá, Pápa és Vác, melyeknek lakosság száma sokkal nagyobb, mint akárhány kisebb szabad királyi városé.

A kontroversz közjogi kérdések megoldásában az igaz hazafi nem sok tapintatot árul el. A királyi hatalmat csak korlátozni kívánja ugyan, de ha az ő reformjai sikerülnének, a király a szó szoros értelmében tehetetlenné válnék. Tévedése az angol alkotmány félreismeréséből ered. Azt hiszi ugyanis, hogy Angliában is «tehetetlen az udvar» a nemzettel szemben.

A felségjogok közül a legnagyobb figyelmet fordítja a hadfenséjogra. Hogy az önálló magyar hadsereg szükségleteit az országgyűlés szavazza meg, hogy tisztjei magyar honfiak legyenek, hogy a határőrzés a magyar hadseregre bízassék, — ezek a kívánalmak a hadfenséjogot nem alterálják. De a szerző a hadsereg reorganizációjára vonat-

kozó többi javaslatával egyenesen arra céloz, hogy a királyt megfoszsza legfőbb hatalmi eszközétől, hadseregétől. A rendes hadsereg feletti vezérletet és vezényletet t. i. a nádorra, illetőleg a horvát bánra és erdélyi vajdára kívánja ruházni. Ajánlja továbbá, hogy a király csak saját bandériumát szólíthassa fegyverbe; a rendes hadseregnek ellenben — ha az örökös tartományokat ellenség támadná meg — csak egyharmad részét vehesse igénybe s ezt is csupán a nádor és a magyar hadi tanács beleegyezésével; a hadsereg másik harmad része, nagyobb veszedelem esetén, az országgyűlés engedelmével léphetné át a haza határát; egyharmad része azonban a hadseregnek semmi esetre sem távozhatnék az országból. Végre a nemesi inzurrekciót pótló s a főispánok vezérlete alatt álló megyei bandériumok a király hatalmi köréből teljesen kivonatanának.

A hivatalosztogatás felségjogát a szerző szintén korlátozni kívánja akképen, hogy a palatinustól kezdve a főbb hivatalokra, beleértve a főispánokat is, az országgyűlés négy érdemes egyént kandidálna s a király ezek közül nevezne ki egyet. A naiv hazafi ezt a javaslatát így indokolja: «Illendőbbnek lenni ítélném, hogy a főhivatalokban való helyheztetését a tisztviselőknek a hazára bizzuk, mivel a haza maga polgárinak erkölceit jobban ismeri, hogysen a fejedelem; talán ekképen végét szakaszthatnánk ama országunkban megfészkelte és szörnyen elterjedt nepotizmusnak; így remélhetnők, hogy legérdemesebb hazafiak, kik pártfogók nélkül levén, hivatalhoz nem juthattak és mostani tehetetlenségökben hazájok boldogságáért csak fohászkodnak, jó haszonnal s minden hívséggel szolgálni fognak».

A szerző azonban féltékenységet a hatalommal szemben azzal árulja el leginkább, hogy a kitüntetés felségjogát

egészen meg akarja szüntetni. «Tapasztalván — úgy mond, — mely könnyen nemzetünk mindenféle, úgy mint herczeg, gróf, báró nevezetekre s más pántlikás vagy kulcsos udvari tisztségekre való vágyódás által a hazátul elvonattatik és mely könnyen ezen különbözések az országbéli nemesség közt hasonlásra alkalmatosságot nyújtanak: talán jó volna törvényt tenni, hogy az illetén nevezeteknek vagyis titulusoknak a hazában semmi dísze ne legyen, sőt eltiltathatnék, hogy sem az, a ki már bírja, sem pedig a ki ezután elnyerné, Magyarorszáiban azzal ne élhessen; így megtérne a magyar nemesség közt azon hajdani drága szép egyenlőség és az által az óhajtott egygyesség.» Különben is azt hiszi, hogy ha a herczegi, grófi, bárói családok eredetét megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy alig van köztük egy is, mely 200 évesnél régibb lenne; míg ellenben a nemes családok egy részének származása az ország alapításának idejére vihető vissza. «Egy igaz magyar mondása szerint, — írja tovább, — *a császár, kocsisából tüstént herceget, grófot s bárót tehet, de még az Istennek is lehetetlen régi nemes embert teremteni.*»

De a születési arisztokrácia eltörlésével a szerző nem óhajtja egyszersmind a mágnások tábláját is felosztatni, hanem csak átalakítani oly formán, hogy a főrendek táblájának tagjai lennének a püspökök, az ország bárói, a főispánok és a hadsereg vezérei.

Az efféle, nehézkes modorban föltálat tervezgetések után, midőn már a feje is kábul a sok projektumtól az embernek, szinte jól esik, egy olyan józan, nagyműveltségű s fennkölt lelkű politikusnak, mint KERESZTÚRI JÓZSEF volt, könnyed, de azért mégis tartalmas csevegését meghallgatni.

«*Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy ma-*

gyar profétának látása szerint»,¹ — ez a címe Keresztúri, az egykori jezsuita, majd varasdi jegyző s 1790-ben a protestánsok bécsi ágense röpiratának,² melyet SZIRMAY ANTAL, zemplénmegyei követ fordított magyarra,³ s melyben a magyar proféta előadja, mit vár ő és vele együtt az egész magyar nemzet az országgyűléstől.

Eleuteri, kinek neve alatt tehát Keresztúri és Szirmay rejtőznek, valóságos *Ripp van Winkle*. Ripp, az éjszak-amerikai monda hőse, húsz évig aludt a Kaatskill-hegy barlangjában, s hazatérve nem ismert rá falujára, mert megváltozott abban minden. Eleuteri II. Lipót megkoronáztatásában még gyönyörködik. De az 1790-diki országgyűlés alatt egy éjjel az úr angyala, azon pongyolában, egy ingben, hálósüvegben és papucsban elragadja, csak annyi ideje maradt, hogy — mint afféle jó magyar ember — dohányzacskóját és pipáját magához vette, azután az angyal a világ egy ismeretlen részébe leteszi. Itt aludt 20 esztendeig. Húsz év után aztán — épen, mint Ripp — visszatért hazájába, s egyik meglepetésből a másikba esik. Ő sem

¹ *Második Leopold magyar király, ELEUTERI-nek, egy magyar profétának látása szerint.* Fordította mulatságból pozsonyi üres órájiban Sz. Sz. A. Pozson. Wéber Simon Péter költségével s betűivel. 1790. 8-r., 223 lap.

² *Leopoldus II. in campo Rákos visio Eleutherii Pannonii.* 1790. Folytatólagos lapszámozással: JOANNIS PANTOPHELII aa. ll. et ss. theol. baccalaurei commentarius in mirabiles visiones *Eleutherii Pannonii.* 1790. 8-r., 266 lap. (A magyar fordító a kommentárt mellőzte). — Egy másik kiadás, ugyanazon cím alatt, kommentár nélkül. 8-r., 245 lap. — Hogy szerzője KERESZTÚRI JÓZSEF, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 180. l.

³ Ld. SZIRMAY ANTAL összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét. ABAFI: *Figyelő.* XIX. 181.

ismer rá hazájára. II. Lipót bölcsesége és jósága jóvá tette József hibáit és bűneit; Magyarországot egészen átalakítá.

Eleuteri fantáziája azonban egyáltalán nem túlesapongó. Ábrándjai nagyon is mérsékeltek. A mit húsz évi távollét után Magyarországon talál, azt valósággal megtalálhatta volna, ha a viszonyok meg nem akadályozzák az 1790/1-diki reformeszmeék megfogamzását, s ha a haladás abban az arányban történik, a mint 1790-ben megindult.

Leopold visszaadta az ország békességét. «És ime már huszadik esztendő foly, és a békesség áll, mint a Dávidnak tornya mozdulhatatlanul, és állani fog Istennek segítségével mindörökké.»

A vallásfelekezetek közt szeretet és türelem uralkodik. A polgárok lelkiismeretök sugallatát szabadon követhetik. Nem kérdezik, ki mit hisz; «hanem mindnyájan csak arra figyelmeznak, hogy az Urnak törvényeiben és a királynak parancsolatiban járjanak, egymást védelmezzék és segéljék, és legyen egyik a másiknak paizsa viszontagságiban és vénségének istápjá minden szükségében».

A bírák hiába húzzák fizetésöket. Nincs, a ki perlekedjék. Az erkölcsök megjobbulván, a perlekedési viszketeg megszűnt az emberekben. «Akárhová mégy — mondja Eleuterinek a kalauza, — már sem akasztófát, sem tömlöczöt, sem kalodát, sem lánczokat, sem bilincseket nem látol.» Az erkölcsök megváltozását mutatja még a polgárok szép családi élete és a földesúr és jobbágy közti benső viszony is. «Mindnyájan, a kik magyarok vagyunk, már most a mi jobbágyainkat úgy nézzük, mint házunknak egy részit, és őket, mint a fiainkat szeretjük. Viszont ők is nem rettegnek tőlünk, mint uroktól, hanem szeretnek minket, mint atyjokat.»

A magyar divat megint bejött. A bécsieknek nem kül-

dözgetnek többé a magyar asszonyok «ezer meg ezer talantomokat a hintókért, és a búbokért, és a czipellőkért, és holmi ringy-rongy asszonyi bolondságokért».

Az oktatás meg van osztva a mester és a pap között. «A mester dolga a fiút, midőn megszenteltetik, oktatni, hogy ismerje a betűket és a mezei gazdaságot. De megint a papnak dolga az, hogy az Istent ismerje és őtet teljes szívéből, teljes lelkéből és teljes erejéből szeresse.» A szerzetesek most nem «az éjszakai mormolásban töltik idejüket, hanem a népnek tanítói és a kisdedeknek igazgatói».

Az 1790-diki országgyűlés nagy dolgokat mívelt. Ez az országgyűlés «a véghez vitt terhes dolgoknak nagyságával és új törvény szabásoknak hasznával, annyira különbözik az országnak más gyűléseitől, valamint különbözik a száz esztendős tölgyfa az apró fügefáktól, vagy a fehér tenger mellett és a fehér hegyek közt született ember a szerecsénytől, vagy még többet, ha akarsz, mondok: mint a beczkói riasztó borok a tokaji aszú szőlő boroktól».

Az országgyűlés bölcs intézkedése folytán még a zsidók is békességben várhatják ezentúl Messiásukat, csak «aranyos városainkba» (a bányavárosokba) nem szabad nekik menni, hogy «környülmetélkedésnek törvényeik alá a körmőczi aranyainkat is ne vessék».

Az alkotmány és társadalom reformjaival foglalkozó egyéb apróbb röpiratok, mint a közhangulat kifejezői, szintén figyelmet érdemelnek.

Ezek közé tartozik SPLÉNY JÁNOS bárónak az inaugurale diploma tárgyában 1790. szept. 1-jén tartott országgyűlési beszéde,* melynek felolvasását — minthogy írásba volt

* De inaugurali diplomate regio sermo *Baronis Joan. Splény* in comitiis regni Ungariæ. Die 1-ma Septembris. 1790. 8-r., 53 lap.

foglalva — az országgyűlési napló szerint, némelyek elle-
nezték ugyan; «de mivel mind a dolognak mivolta, mind
pedig azon tekintet, hogy a kinek az ország gyűlésén szava
vagyon, azt írásban is szabad legyen kinyilatkoztatni, azt
érdemlették, hogy értelmének írásban való kinyilatkozta-
tása se gátoltasson»: a rendek Splénynek megengedték,
hogy írásból mondja el beszédét.*

Splény báró, mint konzervatív politikus, reformokról
nem beszél, hanem közjogi és történeti széleskörű tájéko-
zottsággal megállapítván ama sarkalatos elveket és intéz-
ményeket, melyek a magyar alkotmány alapját s tovább-
fejlődésének kiindulását képezik, mindenek előtt és minde-
nek felett a régi alap helyreállítását követeli.

A magyar alkotmány ilyen sarkelve például, szerinte
az, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlásában a nemzet
és a fejedelem osztozkodnak egymással, ennélfogva a feje-
delem által összehívott országgyűlés végzései közkötelező
erővel bírnak s országgyűlésen kívül meg nem változtat-
hatók; továbbá az ősi alkotmány értelmében a nemesség
kiváltságai épségben tartandók; a szent István által meg-
állapított kormányformához szigorúan ragaszkodni kell; a
trónörökösödésre nézve a pragmatika szankciót kötelező
erejűnek kell ugyan elismerni, de viszont az uralkodók ré-
széről az örökösödésnek a pragmatika szankcióban megsza-
bott föltételei pontosan megtartandók stb.

A szónok végül szilárd hitét fejezi ki az iránt, hogy a király
az ősi alkotmány követelményeinek mindenben eleget fog
tenni, s ebben a reményben munkára serkenti a rendeket.

Míg Splény báró kizárólag a magyar közjogra reflektál
s a közjogi régi sarkalatos intézmények helyreállítását

* Naponként-való jegyzések. 157. l.

illetőleg konzerválását tartja szükségesnek: VERSEGHY FERENCZ, az expaulinus, liberális reformjavaslataival nemcsak a politikai, de a társadalmi átalakulás útjának egyengetésén is fáradozik.

Költeményében, melyet e tárgyban írt, a magyar haza, mint édes anya szól gyermekeihez,* hogy tetterre buzdítsa őket:

«Gyermekeim! közelit az idő, ide jertek ölembe:
Végezzünk együtt boldogodásom iránt.
Vajha kesergésem már egyszer végre találna!
Boldog nyugalom, visszakerülsz-e reám?»

Mindenek előtt arra kéri gyermekeit, hogy a vallási viszálykodást, mely szívének oly sok fájdalmat okozott, hagyják abba:

«Róka-lopódzással feneként bécsúsza közikbe
A hamis arcza takart religiói dagály,
S kölesönözött szép színek alatt egymásra huszítván
Oket, szívemnek néki szögezte törét.»

Aztán inti őket, hogy a haladástól ne irtózzanak s az ország előmenetelét hátráltató megrögzött, régi szokásokról mondjanak le:

«Mely balítéleteket rakogat vállára nemünknek
A csak azért kedves, mert ezer-évi szokás!»

Vegyenek példát Angliától, hol két párt van s mind a kettő vállvetve dolgozik az ország jólétén. A tudományt tegyék szabaddá. Az ipartól és kereskedéstől, melyet eddig zsidókra és ráczokra bízta, ne idegenkedjék a magyar

* A magyar hazának anyai szózatya az ország napjára készülő magyarokhoz. V*ⁱ a józan és természeti tudományoknak doctora által. 1790. 8-r., 14 lap. — Hogy szerzője VERSEGHY, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 182. l.

nemesség. Egy jegyzetben azzal az eredeti indítvánnyal áll elő, hogy a nemeseket, kik közhivatalt nem viselhetnek vagy nem akarnak viselni s kiknek annyi birtokuk nincs, hogy abból megélhetnének, mesterségre kell szorítani s a *mesterséget űző nemések külön rendet képezzenek*, mely ülés- és szavazati joggal bírna az országgyűlésen. A papokat kéri, hogy ne avassák magukat polgári ügyekbe. Jó tanácsait ezzel végzi:

«Most hát, gyermekeim, szedjétek el, a mi anyátok Boldogságának főbb akadályá vala,
S nem magatok, hanem a nemzet hasznára tekintvén,
Nyessetek el mindent, a mi lenyomta fejét.»

Verseghynek az országgyűlés számára, kötött sorokban írt tanácsai és a «*Post nubila Phoebus*» című röpirat* ismeretlen szerzőjének nézetei közt a rokonvonások szembetűnők.

Az utóbbi mindenek előtt azt a tényt konstatálja, hogy József kormányzati rendszere nem elégítette ki a nemzetet; ő maga is belátta halálos ágyán, hogy elhibázta uralkodását. II. Lipót más úton halad. Az ő magatartása a legszébb reményekre jogosíthatja a magyarokat. A borút bizonyosan derű fogja követni. Itt az idő, hogy «a haza javának s annak állandóan való megmaradásának ágyát (a király és a nemzet) megvessék».

Erre nézve a legfőbb szükség, hogy «a hazafiak között, minden vallásbeli különbség nélkül, egyenlőség és minden tettetés nélkül való egyenesszívűség s egyetértés legyen. Négy felé ágazik a keresztyén vallás e hazában. Isten ajándéka a hit: ne üldözzük tehát egyikünk a másikat azért,

* *Post nubila Phoebus*. Pesten, Budán és Kassán. Stromájer Ignácz urnál. 1790. 8-r., 30 lap.

hogy ez nem úgy gondolkozik, mint amaz». «Az uralkodónak vallását ne állítsuk uralkodó vallásnak lenni.»

A magyar nyelvet vissza kell helyezni jogaiba, mert tapasztalhatta a nemzet, hogy «az idegen nyelv mellett bejönnek az idegen szokások, az idegen emberek, sőt a hazafiai is idegenekké lesznek». A magyar nyelvvel együtt ismét divatba kell hozni a magyar öltözetet és szokásokat is. Ha a király nem is, legalább a trónörökös tanuljon meg magyarul. A nemzeti nyelv és öltözet diadalát legfőképen az asszonyok mozdíthatják elő.

Kívánja aztán, hogy országgyűlés minden harmadik esztendőben tartassék; az anyagi jólét mozdíttassék elő, mert csak gazdag nemzet lehet szabad nemzet; közhivatalokra az ország rendei ajánljanak alkalmas egyéneket; a közhivatalok honfiakkal töltsenek be; az egyházi rend tagjai világi hivatalt ne viselhessenek; ne csak a crimen læsæ majestatis, hanem a crimen læsæ nationis is büntetessék; végre a honfiak benn az országban költsék el jövedelmöket.

Mint az ajánlott reformokat, úgy a röpirat hangját és modorát is mérséklet jellemzi. Ezek a reformok bizonyára minden jó hazafi leghőbb óhaját képezték, s ha óhajtasuk teljesül, bizony nem fordult volna ki a világ sarkából.

A «*Hazafiak tükrét*»* szintén hazafias, szabadelvű szellem lengi át. »Derül a magyarok ege!» — így kezdi az ismeretlen szerző buzdító sorait. Az országgyűlés összeült, hogy a királylyal egyetértőleg a haza javát munkálja. Három főteendő várakozik rá. Először, hogy a hivatalokat magyar emberekkel töltsé be. A német, az idegen, leszorította a

* Hazafiak tükrö. Magyarok! a ki jól köt, jól old. Pesten, Budán és Kassán. Stromájer Ignácz urnál. 1790. 8-r., 16 lap.

magyart minden életpályáról. Mi maradt a honfiak számára? Az eke szarva. «Ringy-rongyban tipogtak be az idegenek hazánkba. Mire mentek már? Így terjed-e ez tovább is gyalázatos veszedelmünkre?»

Másik teendő: a magyar nyelvnek minden téren érvényt szerezni.

A harmadik teendő: a vallásfelekezetek közti egyenlőség és viszonyosság megvalósítása. «Kábuló fő koholta a tolerancia nevet, s bölcsen mondattak e szavak legközelebb egy vármegyében: protestantes non sunt tolerati, sed recepti, fratres nostri in Christo. Nem is szólhat különben az okos ember.»

Az «*Elé vigyázz*» című röpiratban* sem találunk magasabban szárnyaló eszméket. Szerzője megragadja a békejobbot, melyet a király nyújt a nemzet felé s bizalommal adja elő — főként Erdélyre való tekintettel — a nemzet kívánságait, hogy az egyetértés megszilárduljon.

Az alkotmány helyreállítását sürgeti. Leopold diplomája nem tartalmaz elegendő biztosítékot a gravamenek ellen. Ugyanolyan alkotmányreformokat kell életbeléptetni Erdélyben, mint aminőket Belgium számára ígért a fejedelem. Különösen kívánja, hogy a hivatalnokok honfiak legyenek s a rendek által választassanak; továbbá, hogy a katonák itthon szolgáljanak s idegen katonák ne legyenek az országban. Azután a Belgiumnak engedett alkotmányreformok közül kívánja, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlásában osztozkodjék a nép és a fejedelem egymással; hogy

* *Elé vigyázz*, avagy mire kellene most Erdélynek vigyázni, hogy ne tsak sérelmeit orvasollya, hanem magát azok ellen jóvendőre-is bátorságba tégye. Kolosvár. Találtatik Hochmeister Márton priv. könyv-bóltyáb. 1791. 8-r., 15 lap.

semmiféle adót a rendek beleegyezése nélkül a király ne vessen ki a népre stb.

Erdély hűsége, ragaszkodása a dynasztiához, biztosítékul szolgálhat arra nézve, hogy szabadságával nem fog a dynasztia rovására visszaélni.

TRENK FRIGYES báró, a 90-es évek legtermékenyebb írója s a katolikus papság legelkeseredettebb ellensége, röpirataival szintén részt vesz az alkotmányos küzdelmekben. De abban a korban, midőn az idegenek iránt a bizalmatlanság mindinkább lábrakapott s midőn a közvélemény általában az idegenek befolyásának megszüntetését tekintette az ország nyugodt és békés fejlődése alapföltételének: Trenk, mint külföldi ember, nem sokat használhatott felszólalásával a nemzeti átalakulás ügyének, sőt épen ő, egyéniségénél és multjánál fogva még arra sem tarthatott számot, hogy akár az udvar, akár a nemzet komolyan reflektáljanak beszédeire.

Trenk politikai irataihoz, élettörténete szolgáltatja a kulcsot. E nélkül őt, mint politikust nem ismerhetjük meg; e nélkül magyarországi szereplése érthetetlen.

Élettörténetét ő maga írta meg s három kötetben TÁLLYAI DÁNIEL (Pozsonyban) magyar nyelven is kiadta.* Igaz ugyan, hogy önéletrajza csak 1787-ig terjed, míg magyarországi szereplése 1790-re esik; az is igaz, a mit a *Mindenes Gyűjtemény* kritikusa, MIHALYI KOVÁCS ISTVÁN

* *Báró Trenk Frigyes* emlékezetre méltó életének históriája. Irattatott magától, az ollyann emberek számára tanító könyvül, kik valóban bölcdogtalanok, avagy még mindenféle történetekben a követésre való jó példa nélkül szűkölködnek. 1788. 8-r. I. köt. XXXII + 304 lap. II. köt. 304 lap. III. köt. 231 lap. Mindenik kötetben egy-egy rézmetszet.

ír a Trenk önéletrajzáról,¹ hogy t. i. az a *Robinson* történetéhez hasonló, a mennyiben annak is, mint ennek, «valóságos megesett dolog a fundamentoma», csakhogy «mód nélkül meg van mind a kettő prémezve», vagyis Robinson is, Trenk is túlságosan színezve adják elő az eseményeket; de ha egyszer Trenk mémoire-jait kritikával s kellő óvatossággal átolvastuk s megismertük abból az ő egyéniségét, jellemét, élte irányát, gondolkodásmódját: magunktól is könnyen rájöhetünk, mit keresett ő nálunk 1790-ben s miért avatkozott belé idegen létére közügyeinkbe.

Trenk önéletrajzát lefordították még orosz, dán, francia és angol nyelvre is s az ő saját állítása szerint, 40—60 ezer példányban kelt az el egy év alatt. Mindenesetre kapós olvasmány volt. A vélemény azonban, úgy látszik, általában az volt felőle, a mit nálunk a *Mindenes Gyűjtemény* kritikusa nyilvánított, hogy t. i. sok benne a nagyítás, a valószínűtlenség, a szájhösködés. Maga Trenk menyre-földre esküszik ugyan, hogy igazat mond, s átkozódik, hogy «a keze törjön el», ha csak egy hazug szó is lenne önéletrajzában; de a közönség mégis csak regénynek nézi azt, melyben a mese és a valóság váltakoznak egymással.

Egy brandenburgi pátriota pamfletjében,² valamint a WUCHERER által kiadott «*Der zweyte Trenck*» című pamfletben egyenesen rá is sütik Trenkre a hazugság bélyegét, a mire aztán ő nagy méltatlankodással, gorombán válaszol szintén egy önálló röpiratban.³ Válaszában arra fekteti a

¹ *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 350.

² Wahrhafte Beleuchtung der Lebensgeschichte des Freyherrn von der Trenk, wider die Beschuldigung gegen Friedrich den Grossen, von einem brandenburgischen Patrioten. Lausanne, 1787.

³ Vertheidigung der Lebensgeschichte Friedrichs Freyh. von

fősúlyt, hogy az önéletrajzában szereplő egyének nagyrésze még életben van, ha tehát nem mondott volna igazat, ezek bizonyára tanúságot tehetnének ellene. Úgyde kinek lett volna kedve Trenkkel hajba kapni, s mi czélja lett volna a polemiának egy olyan emberrel, kit elbizakodott, makacs természeténél fogva meggyőzni úgy sem lehetett.

A brandenburgi pátriota támadásával szemben különben Trenket GABELHOFER GYULA, a pesti egyetemi könyvtár bibliothekáriusa is védelmébe veszi,* szemére vetvén a többi közt *nagy Frigyesnek*, hogy Trenket pusztá denuncziáció alapján, s a nélkül, hogy őt magát kihallgatta volna, üldözöbe vette és bebörtönöztette. Tudomásunk szerint Gabelhoferen kívül nem is akadt más, a ki Trenk ügyét magáévá tette volna s Gabelhofer is inkognitóban maradt, midőn a kétes jellemű kalandor védelmét megkísérelte.

Trenk 1726-ban született Königsbergben. Mint 16 éves fiatal ember beállt a hadseregbe, s az élénk eszű, öles természetű, rendkívül szép külsejű katona annyira megtetszett nagy Frigyesnek, hogy három havi szolgálat után a gárdába zászlótartónak nevezte ki. A mily hamar emelkedett azonban, ép oly hamar el is vesztette az uralkodó kegyét. Beleszeretett egy magasrangú dámába s szerelme viszonzásra talált. Önéletrajzában azt írja, hogy ez a viszony vetette meg minden szerencsétlenségének alapját. Hogy ki volt a szeretője, arról nem beszél, ezt olyan titoknak kívánja tekinteni, melyet a sírba visz magával; de egyes elejtett kifejezéséből annyit tőle magától megtudunk, hogy az ő

der Trenck. Nebst einigen Erläuterungen und Beyträgen von Ihm selbst geschrieben. Wien, und Berlin, 1788. 8-r., 86 lap.

* Etwas über die Beleuchtung der *Trenkischen* Lebensbeschreibung. Berlin, 1788, bey Petit und Schöne. 8-r., 48 lap. (Hátul J. G. B. aláírás.)

szerelmének tárgya nagy Frigyeshez igen közel állt, s minden titkolódzása daczára csakhamar híre terjedt, hogy nagy Frigyes nővérével volt neki viszonya.

Az uralkodónak a tilos viszony felől szállongó hírek fülébe juthattak ; mert egyszerre, minden külső ok nélkül megvonta Trenktől pártfogását s csak az alkalomra látszott várni, hogy eltegye őt láb alól. Az alkalmat Trenk irigyei és roszakarói csakhamar megadták az uralkodónak. Egyszer 1744-ben a gárda parancsnoka, *Jasinszky* kapitány azt kérdi Trenktől, hogy *Trenk Ferencz*, a híres osztrák pandur-vezér, ki oly sok meleg napot szerzett a porosz hadseregnek, rokona-e? * Trenk igenlőleg felelt a kérdésre, hozzátevén, hogy anyjától nem régiben arról értesült, hogy nagybátyja, a pandur-vezér, közelébb végrendeletet tett, melyben őt tette általános örökösévé. *Jasinszky* erre figyelmeztette Trenket, hogy köszönje meg nagybátyja kegyességét, egyuttal kérje meg, hogy küldjön a számukra egy pár jó fajta magyar lovat. Trenk a felhívásnak engedett, írt bátyjának, de a levelet óvatosságból *Jasinszky*nak adta át, ki azt maga pecsételte be és küldötte el.

A válasz megérkezett, melyben a pandur-vezér azt írja

* Trenk Frigyes később, viszonyát és összeköttetését Trenk Ferenczcel, valamint általában a pandur-generális élettörténetét, — mely az övével különben is oly szorosan összefüggött, hogy egyiket a másik nélkül megérteni sem igen lehetett volna, — részletesen leírta. Magyarul a Trenk Ferencz életrajza megjelent Trenk önéletrajzának függelékében, németül még külön lenyomatban is a következő czím alatt: *Franz Freyhern von der Trenck* kaiserl. königl. Obristen, Partheygängers und ersten Anführers der sogenannten Panduren, wahrhafte Lebensgeschichte summarisch geschrieben von FRIEDRICH FREYHERN VON DER TRENCK. 1790. 8-r. Mint az önéletrajz kiegészítő része, folytatolagos lap-számozással: 113—219 lap.

öcscsének, hogy ha magyar lovakra van szüksége, vagy a harcmezőn szerezzen magának ilyen lovakat, vagy pedig menjen át hozzá, ez utóbbi esetben biztosítja őt, hogy mint saját fiát és barátját, tárt karokkal fogadja.

Ez a levél, melyet, Trenk állítása szerint, ellenségei koholtak, okozta az ő vesztét. Mint árulót letartóztatták s a glatzi várba bebörtönözték. Innen azonban több meghiusult szökési kísérlet után, mielőtt egy év eltelt volna, az őrizetére kirendelt *Schell* hadnagy segítségével megszökött, azután kapitányi ranggal beállt a muszka hadseregbe.

A muszkák közt igen jól érezte magát. Szerelmi kalandokkal és mulatsággal töltötte idejét. «Nékem — írja önéletrajzában — soha se kellett volna Muszkaországot elhagynom. Ez volt a legnagyobb hiba minden cselekedeteim közt, a melyet én még most is bánok. Ott egy esztendő alatt több öröndetes napot és becsületet értem, mint egész hátralevő életemben».

Azonban a muszkák előtt is csakhamar gyanússá tette magát. A kronstadti kikötő térképét *Hyndfordt* angol követ kérésére — saját állítása szerint, csupán időtöltésből — lerajzolta. Ez a rajz véletlenül GOLTZ porosz követ kezébe kerülván, ez lemásoltatta azt s átadta az orosz kancellárnak azzal a hazugsággal, hogy Trenk a kancellária birtokában levő térképet másolta le 200 aranyért. A kancellár erre annyira felindult, hogy elrendelte Trenknek, mint kémnek, Szibériába való száműzetését. Csak a kancellár neje, kivel szintén viszonya volt neki, mentette őt meg a száműzetéstől.

Ez után az eset után az Oroszországban való tartózkodástól elment a kedve; de oda is kellett hagynia ezt az országot, mert időközben, 1749-ben, bátyja, a pandur-vezér, spielbergi fogságában meghalt s minden vagyonát öcscsére

hagyta az alatt a föltétel alatt, hogy öcsce az osztrák ház szolgálatába áll. Trenk tehát, hogy az egy milliónál többre rúgó nagy örökséget átvegye, Oroszországtól búcsút vett s 1750-ben Bécsbe utazott. Itt már akkor a *judicium delegatum in causis Trenkianis*, megkezdte a Trenk-féle hagyaték rendezését. Trenk, hogy annál könnyebben és annál hamarabb hozzájusson az örökséghez, az udvar kívánságának eleget tett s katholizált. Önéletrajzában ezt a lépését ekkép adja elő: «Ajándék által egy paptól egy attesztátumot vettem, hogy megtértem, és az átkozott Luther vallást megtagadtam. De ezzel is csak az maradtam, a mi voltam(!?) és milliókért sem vehettem arra magamat, hogy azt higgyem, a mit a pápa akar, hogy higgyek».

E szerint Trenk a végrendelet föltételeinek eleget tett, sőt ősei hitét is elhagyta; de azért a delegátum *judicium* mégsem ítélte neki oda a végrendeletileg őt illető javakat, sőt még a Trenk-család ősi javait, a Szlavóniában fekvő pakraczi, prestovaczi és pleterniczi uradalmakat sem kapta meg, a melyek pedig — miután elhunyt nagybátyjának ő volt legközelebbi rokona — jog szerint őt illették volna meg. Trenk hagyatékára a kamara tette rá a kezét, Trenk Frigyes 76 ezer forinttal elégítvén ki.

Az örökösödési per befejeztével Trenk Magyarországba ment ezredehez. De — írja önéletrajzában — a ki Berlinben, Pétervárott, Bécsben folytonos szórakozás közt töltötte napjait: nem érezhette magát jól Kecskeméten, vagy a Tiszánál, vagy a Kárpátok tövében. Még hozzá Trenk a rajta elkövetett méltatlanság miatt el is volt keseredve. Ennélfogva 1754-ben odahagyva ezredét, családi ügyeinek rendezése végett Dantzigba utazott.

Alighogy ide megérkezett, nagy Frigyes mint szökevényt elfogatta s a magdeburgi várba bebörtönöztette.

Magdeburgi fogsága csaknem tíz évig tartott. A tömlöczben sokat szenvedett; úgy bántak ott vele, mint valami közönséges gonosztevővel. Mindössze egyszer hallgatták ki, s habár kihallgattatása alkalmával, hivatkozva osztrák katonatiszti rangjára, tiltakozott az erőszak ellen: tiltakozása mitsem használt.

Mint magdeburgi fogoly írta 1760-ban «*Maczedóniai vitéz*» (Macedonischer Held) című politikai költeményét, melynek éle nagy Frigyes ellen irányult s melyet 1790-ben LACZKOVICS JÁNOS alkalmoszerűnek látott magyar nyelvre is lefordítani és kiadni.*

Nagy Sándort, a maczedóniai vitézt, valamint a világ többi zsarnokait, köztük természetesen nagy Frigyes is, *Cartouche*-hoz, a francia zsiványhoz hasonlítja, kit rablásaiért és gyilkosságaiért kerébe törtek. A különbség köztük csak az, hogy:

«Kartus mesterséggel indul tolvajlásra,
S kéznél egyéb nem kell neki rabolásra;
Philippusnak fia, világ rettentője,
Dárius királynak ostroma s győzője,
Pusztítja országát és hívják vitéznek,
Améglen másikat mondják rossz embernek.
Kartus mesterségit hívják selmaságnak,
Nevezik Sándorét vitézi munkának;
Az visz tolvajokat gyilkos seregében,
Emez katonákat vezérel mentében;
Kartus csak egy lator, emez fejedelem,
S mindenütt egyaránt van a veszedelem;

* A maczedóniai vitéz melyet tíz esztendő-béli magdeburgi fogságban méltóságos báró FRIDERIK TRENN ezer hétszáz hatvanadik esztendőben először német nyelvben írt most penig magyar nyelvre fordította egy magyar nemes lovas regimentben lévő fő tiszt, s haza fi *L . . . k . . . ts J . . . os.* 1790. 8-r., 50 lap.

Éget, ront és rabol Sándor hír és névért,
Kartus öl és prédál arany és ezüstért.»

Midőn Trenk az említett költemény megírásához fogott, nem annyira belső meggyőződése, mint inkább a boszú vezette tollát. Ennélfogva a «Macedóniai vitéz» egyáltalában nem szolgálhat alapul Trenk politikai álláspontjának megítéléséhez. A zsarnokságot ostorozó költeményével csupán nagy Frigyesen akart boszút állani, ki őt jogtalanul börtönbe vetette. Ő maga írja egy helyen, hogy:

«Ott hol az igazat kelletik mondanom,
Én ott az egész világot *truczczolom*.»

A harag azonban, hogy mily rossz tanácsadó, mutatja az, hogy Trenkből forradalmárt csinált, pedig bármily nyugtalan vérű politikus volt is különben, a törvényes hatalom jogait mindenkor respektálta.

Önéletrajzában a «Macedóniai vitézről» és általában a börtönben készített műveiről ezt írja: «A lélek *nagyobb érzékenységgel* dolgozik a börtönben, és a kitételek *eleve-nebbek*, mintsem rendszerint írhat egy szabad ember a maga alkalmas tanuló-házában». Ezzel a nyilatkozatával önmaga magyarázza és mintegy menti ki a «Macedóniai vitéz» szertelen túlzásait.

A börtön légköre kétszeresen nyomasztó lehet arra nézve, ki ártatlannak érzi magát. Nem csuda, ha az állítólag ártatlannul szenvedő Trenk a tömlöcz sötét falai közt mindent a legsötétebb színben lát. S a mennyiben a legbrutálisabb fejedelmi önkény áldozatának tekintette magát: nem okoskodik, nem tesz külömbiséget a zsarnok és az alkotmányos uralkodó közt, hanem irtózáttal fordul el általában attól az államformától, melyben *egy* ember akaratától függ milliók becsülete, szabadsága, sőt élete is.

Nem gondolja a közben meg, hogy az alacsonyabb ér-

telmi színvonalon álló köznépet, még a legalkotmányosabban uralkodó fejedelem ellen is fel lehet izgatni afféle hangzatos, a közönséges észjárású emberek által ma is széltiben emlegetett frázisokkal, a miket «Macedóniai vitézében» bocsájt világgá: hogy a nagyoknak csak arra van gondjuk, hogy mások ne lopjanak; hogy az uralkodó, alattvalóit méheknek tekintí, kik csupán arra valók, hogy «neki mézeljenek»; hogy a trónörökösödés rendszere mellett az állam a vak sorsra van bízva, mert a kormányzói képességet nem lehet örökölni; hogy meg kell vetni «a titulusokat, pántlikás kereszteteket» s általában «a királyok aranyos kincseit», melyeket ők a paraszt véres verejtékkel szerzett vagyonából osztogatnak kegyenczeiknek; hogy a politika nem egyéb, mint «mesterséges csalás, álnok ígélet és szemfény-vakítás»; hogy a háború, — melynek borzalmait — közbevetőleg legyen mondva — Trenk megdöbbenően élénk színekkel rajzolja, — csak a királyok dicsőségére szolgál, de

«Esztelen! mi hasznod van te néked benne,
Ha mindjárt világnak urává is lenne,
Mint jobbagynak mégis sorsod meg nem jobbúl,
Az maradsz, a mi vagy, az adód nagyobbúl.»

A szabadságát visszanyert, nyugodtan gondolkozó Trenk maga is beláthatta volna, mily ferde helyzetbe jutott, midőn szenvedélyétől elragadtatva, tollával a monarchikus intézményeket támadta meg, holott kardjával mindenkor a monarchikus érdekek szolgálatában állt.

De Trenk nem az az ember volt, ki ha hibázott, hibáját jóvá tette volna. Önéletrajzában a maga igazolására csak annyit mond, hogy a rab «nagyobb érzékenységgel dolgozik, mint a szabad ember». A dolog érdemére nézve azonban nem tágit. Sőt *mémoire-jaiban* fennen hirdeti,

hogy «soha meg nem bánta», hogy a «Maczedóniai vitézt» közrebocsájtotta. Még azt a tréfát is elkövette, hogy őt uralkodónak személyesen átadta az említett mű egy-egy példányát. «És — úgymond — egyik sem égettette azt meg. Egyedül csak az én fejedelem-asszonyom (t. i. Mária Terézia) gyuladt fel a foglalatján, nevezetesen azért, hogy még Dávid királynak is egyenesen kimondám az igazságot, a miért különben a jezsuiták is nyilvánosan kezdének üldözni.»

A mint Trenk a börtönből kiszabadult, Bécsbe sietett, hol legelső dolga volt a királynétől audienciát kérni. A királyné kegyesen fogadta. Panaszát azonban nem hallgatta meg. Midőn sérelmeit el akarta mondani, a következő szavakkal szakította félbe a királyné: Kérem kegyelmedet, hagyja abba a panaszkodást; én mindent tudok; cselekedje csak azt, a mit én magától kívánok. Trenk engedelmeskedett s másnap az audiencia után egy nyilatkozatot íratott vele alá, mely szerint szlavoniai birtokairól lemond, magát egyenesen a királynő kegyeire bízva s Bécsset azonnal elhagyja. Nem erőszaktétel-e az, írja mémoires-jaiban, midőn az embernek választania kell a tömlöcz és ilyen nyilatkozat közt? A királynő aztán azzal vélte kárpótolhatni, hogy őrnagyi rangra emelte.

Hogy mért bánt az udvar Trenkkel ily méltatlanul, arra ő maga felel meg. Állítólag azért, mert misét nem akart hallgatni s mert e miatt az udvarnál döntő befolyással bíró jezsuiták gyűlölettel viseltettek iránta. Mi azonban azt hiszszük, azért, mert a kalandos életű Trenkhez bizalmuk nem volt az udvari köröknek.

Az őrnagyi rang az ambíciózus embert nem elégítette ki, s mivel látta, hogy nincs többé mit keresnie Bécsben, 1765-ben letelepedett Aachenben. Ott aztán megházaso-

dott, elvette *de Bröe* polgármester leányát, s ebből a házasságából nyolcz gyermeke született.

Aachenbe azzal az elhatározással ment, hogy ott a sok hányattatás után végre megnyugszik. De nem úgy volt ő alkotva, hogy nyugodt életet tudott volna folytatni. 1772-ben hírlapot indított «*Az emberbarát*» cím alatt, melylyel legfőbb czélja volt a hierarchia bűneit föltárni a világ előtt. A papság, — melyet különben is fölingerelt már előbb maga ellen «*Maczedóniai vitézével*», — a kihívásra azzal felelt, hogy a népet ráusztatotta s a mint ő előadja, sokszor veszélyben forgott még az élete is.

A küzdelembe csakhamar belefáradván, fölcsapott bor-kereskedőnek s ebben a minőségében beúta az egész Európát. Majd visszatért Ausztriába, hol megvette a zwerbachi uradalmat s gazdálkodáshoz fogott; de oly szerencsétlen volt, hogy teljesen tönkre ment.

1786-ban ismét Poroszországban találjuk, hová Frigyes Vilmos meghívása folytán ment vissza, s valószínűleg egészen 1790-ig itt tartózkodott, a mikor aztán bejött Magyarországra. Itteni szereplése azonban igen rövid ideig tartott. Már 1791-ben nem ad többé magáról életjelt.

1793-ban Párisban telepedett le, a hol már azelőtt is többször megfordult s valósággal ünnepeztetett. Monarchikus elveinek megtagadásával belépett a jakobinusok klubbjába s a királyi trón romjain tomboló tömeggel együtt újjongott. Csakhamar beborult azonban felette a láthatár. ROBESPIERRE tömlöczbe vettette, miután gyanúba vették, hogy a külhatalmak titkos ágense. Ezt a gyanút, melyet különben multjánál fogva teljesen kiérdemelt, alkalmasint némétországi ellenségei mesterségesen szították ellene. Egy irat akadt a többi közt kezünkbe, melyet valami SEMMLER nevű lipcei polgár intézett a párisi konventhez s a jakobi-

nusok klubbjához * s melyben az illető figyelmezteti a francziákat, hogy óvakodjanak Trenktől, a hazaárulótól, a hitvány gazembertől, a szájhóستól, ki őket is ép úgy rá fogja szedni, mint a németeket.

1794. jul. 24-kén ütött végre rá nézve a váltság órája. A guillotine megszabadította az élettől, mely rá nézve úgy is teher volt már. A vérpadon, — midőn a vérszomjas tömeg torkaszakadtából kiabálta, hogy «pokolba a német kutyával!» — Trenk önmegadással, e szavakat rebegé, s ezek voltak utolsó szavai: «Én Franciaország ellensége soha se voltam, mégis véremet kívánjátok? ám teljék kedvetek, úgy se éltem volna soká s *éltem a nélkül is unalmas volt*». **

Az alatt az egy év alatt, a mit Magyarországon töltött, mint említők, rendkívül sokat összeírt. Politikai röpirataival ép oly tevékeny részt vett az aktuális politikai kérdések megvitatásában, mint a legjobb hazafi, mint a kit a legszorosabb kötelekek fűznek az országhoz. De népszerűsége nem tudott vergődni. Nem volt, mert nem is lehetett hozzá bizalma a közönségnek. Mindenki tudta, hogy tollát nem az önzetlen hazafiság, hanem az önérdek hozta mozgásba.

Az ő legfőbb jellemvonása a nagyravágyás volt. Egész életében a rangot és a gazdagságot hajhászta. Öt országban is próbált szerencsét; de sehol sem találta meg, a mit keresett; ellenkezőleg csak a szenvedés és üldöztetés jutott osztályrészéül. Szenvedett, mert sehol sem volt

* Sendschreiben an den National-Convent und den Jacobiner-Club in Paris, den berüchtigten *Freyherrn Friedrich v. d. Trenck* betreffend. 1793. 8-r., 16 lap. A végén: Leipzig den 27-sten Julius 1793. JOHANN GOTTLÖB SEMMLER.

** *Rajzolatok*. 1838. évf. II. 53.

megelégedve; üldöztetett, mert legjobb embereit is eltaszította magától, midőn nagyravágását nem elégíthette ki s midőn e miatt, saját hibáiról megfeledkezve, azokat tette felelősekké, kiktől megkövetelte, hogy nagyratörő terveiben támogassák.

Boldogulásának útját ő maga zárta el maga előtt. Nyughatatlan vére egyik országból a másikba kergette őt. Hazát nem ismert, hanem — úgy látszik — azt az elvet vallotta, hogy *ubi bene, ibi patria*. Még gyermekeit is e szerint az elv szerint nevelte. Két fia közül az egyiket az osztrák, a másikat a porosz hadseregbe adta, lelkökre kötven, hogy ők, mint Aachen szabad birodalmi város szülöttei, nincsenek sem egy sem más országhoz kötve, hanem azt az országot választhatják hazájokul, a hol becsületet és kenyeret találnak.

Ha világpolgár akart lenni s mint ilyen az egyetemes emberi jogokért küzdött volna: a jutalmat, ha másban nem, embertársai hálájában megtalálja vala; de világpolgár léteire mindenütt beleavatkozott az ország belső ügyeibe, s ezzel mesterségesen felköltötte a gyanút maga ellen, hogy nem az ország jóléte, hanem titkos mellékezőlok lebegnek szemei előtt. S még csudálkozik rajta, hogy «Berlinben oly szökevénynek tekintik, a ki osztrák szívet hordoz mellében; Bécsben pedig azt mondják az udvari fülbesugók és gyóntató atyák, hogy Trenk a porosz részén van». Az árulás és kémkedés gyanúja kíséri őt szükségszerűleg egész életén át. Nemcsak Berlinben és Bécsben, de Pétervárt is idegen hatalom kémjének tartják. Hazánkban szintén gyanús szemmel kísérik működését, annyival is inkább, mert — mint ő maga írja — németországi roszakarói a magyar előkelő politikusok közül többeket figyelmeztettek, hogy «a

Trenk lépéseit Magyarországon szemmel kell tartani». Végre mint kém hal meg a vérpadon.

Magyarországon az emberek általában abban a meggyőződésben voltak, hogy Trenk az udvar titkos ágense. De még a ki jobb véleménynyel volt is fölöle, irataira súlyt egyáltalán nem fektethetett. Mint idegen ember mindenesetre illetéktelenül avatkozott bele közügyeinkbe. S hagyján, ha legalább szereplésének tisztán a magyar nemzet iránti önzetlen vonzalom és rokonszenv képezte volna rugóját. Ő neki azonban, bármily szeretetet mutatott is egy darabig a magyar nemzet iránt, világosan bevallott magáncéljai voltak. Mikor már teljesen elszegényedett, úgy hogy jóformán enni se volt neki mit, elhatározta magában «úgy élni, mintha a földön a fején kívül semmi más vagyona nem volna, s egyedül csak írásai által keresni meg az életre való szükségést». Magyarországra is azért jött tehát, épen akkor, a mikor a politikai élet fölpezsdülésével a sajtónak szintén fontos szerepe jutott az aktuális politikai feladványok megoldásában, hogy tollával kenyeret keressen. Már ez magában elég ok lehetett arra, hogy Trenket, mint író, lenézzék. Élénken írt pamfletjei bármily nagy kelendőségnek örvendtek: őt magát közönséges firkásznak tekintették, ki nem azért ír, hogy a közügynek használjon, hanem hogy meg legyen a mindennapi falatja.

A másik, és pedig főczélja volt magyarországi szereplésével az, hogy a Trenk-család ősi javait, melyektől állítólag jogtalanul fosztották meg, visszaszerezze. Abban az illúzióban ringatta magát, hogy a mit az abszolút uralkodóktól, Mária Teréziától és Józseftől hiába kért, azt az országgyűlés kegyelméből meg fogja kapni. S hogy az országgyűlés jóindulatát megszerezze a maga számára: mintha csak a legjobb hazafi lett volna, belevegyült a politikai küzdel-

mekbe, így akarván mintegy kiérdemelni a magyar földesuraságot.

Ismerve Trenk multját, jellemét és célzatait, tudni fogjuk, mit tartsunk felőle, mint politikus felől. A kritika, Trenkkel, mint politikussal szemben, *elvi* alapra nem helyezkedhetik; hanem *szubjektív szempontok* szerint kell őt megítélnie. Nem volt ő iskolázott politikus, hanem az érdek és a pillanatnyi benyomások embere. Rhapszodisztice, a pillanat hatása alatt vetette papírra gondolatait, melyek közt ép ezért az összhangot hiába keresnök.

Mint fiatal ember egy abszolút uralkodó szolgálatába szegődik, s míg jól bánnak vele, eszébe sem jut megbotránkozni a fejedelmi önkény visszaélésein. A méltatlanul kiállt szenvedések gyűlöltetik meg vele ideig-óráig a zsarnokságot. Úgy de kellő politikai képzettség hiányában a monarchikus intézményeket támadja meg, midőn a zsarnokságon akar boszút állani. Később meghazudtolja önmagát. Magán érdekei a monarchák kegyeire utalják őt. Szépet tesz az abszolút uralkodóknak, hogy megnyerje a maga számára jóindulatukat. Mária Terézia és József, Frigyes Vilmos és Erzsébet czárnő az ő hűségére mindaddig bizton számíthattak, míg volt neki mit várni tőlük. Még az orosz levegő sem volt rá nézve nyomasztó. Míg a czárnő jogara alatt élt: jólétben volt, az élet örömeiből bőven kivette a maga részét, úgy hogy csakhamar elfelejtette mind ama méltatlanságot, melyet egy másik fejedelem önkénye mért reá, de megfelejtezett egyszersmind amaz elveiről is, melyeket a magdeburgi börtön sanyarúságai sajtoltak ki belőle.

1790-ben egyszerre csak jónak látja megváltoztatni taktikáját. Az alkotmányos monarchiáért lelkesedik, a nélkül, hogy tisztába volna az alkotmányos intézmények természetével; a magyar alkotmány dicsőítésére vesztegeti a pa-

pirost, miközben botrányos tudatlanságot árul el a magyar közjogban; sőt magyar hazafinak adja ki magát, holott egész életében kozmopolita volt, és nem győzi eléggé magasztalni a magyarokat, kiknek erényeivel pedig soha se volt alkalma közelebbről megismerkedni. E mellett loyális nyilatkozataival az alkotmányos uralkodónál igyekszik magát behízelegni. S mind ez miért? Mert a magyaroktól, a magyar országgyűléstől s az alkotmányos magyar királytól várja sorsa jobbrafordulását.

Mikor aztán ez a kísérlete is meghiusult, mikor már végre nem volt mit veszítnie s elvesztette minden reményét a jövőre nézve: beállt forradalmárnak.

Trenk politikai iratai általában a sietség bélyegét viselik magukon. Önéletrajzában maga bevallja, hogy «kétszer soha se írja le, a mit a könyvnyomtatásra szánt». Ahoz neki nem volt türelme, hogy egy, minden részletében jól átgondolt, rendszeres politikai programmot dolgozzon ki. «*Der Trenck an alle redliche Ungarn*» című műve * is, — a mely pedig Magyarország számára írt röpiratai közt a legterjedelmesebb s mely alapul szolgálhat Trenk, a magyar politikus jellemzéséhez, — csak ötleteket tartalmaz, de nem következetesen egymásból folyó, egymással összhangzó elveket.

Említett röpiratában, melyet az országgyűléshez intéz, határozottan pálczát tör József kormányzati rendszere fölött s inti a nemzetet, hogy bízzék új királyában, ki már eddig is megmutatta, hogy alkotmányos úton akar haladni.

Abban a halotti emlékbeszédében, — melyet József sírja felett tartott s mely német és magyar nyelven két-két

* *Der TRENCK an alle redliche Ungarn, eine Epistel für den Landtag. 1790. 8-r., 72 lap.*

kiadásban is megjelent,* — még nem jutott odáig, hogy József kormányzati rendszerén fennakadjon. annyival kevésbé, mert hiszen a privilégiumaira büszke magyar nemzet végre mégis megkapta, szerinte, József nagylelkűségéből mind azt, a minek kivívása különben polgárvérbe került volna, sőt a mit esetleg soha meg se szerezhett volna magának.

Az elhunyt császárt úgy mutatja be, mint az uralkodók mintaképét, de a kinek nemes törekvéseit siker még se koronázhatta, nem azért, mert alkotmányellenesen uralkodott, hanem mert a midőn elhatározta magát az állam épületét újra építeni, a régi épületet nagyon is hamar lerombolta, mielőtt t. i. mészről és kövekről gondoskodott volna, mielőtt jó építőmesterekre talált volna.

Mellesleg legyen mondva, maga Trenk is feltolta magát a császár munkatársául. Mémoire-jaiban legalább azt írja, hogy a császár felszólítására(?) egy 19 ívre terjedő

* A német kiadások czíme: Trauerrede bei dem Grabe *Joseph des Zweyten* Römischen Kaiser, von FRIEDRICH FREYHERR VON DER TRENCK, Wien den 20. Februar 1790. Wien, gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. 8-r., 24 lap. (Ez az első német kiadás.) — Trauerrede und patriotische Gedanken bei dem Grabe *Joseph des Zweiten* römischen Kaisers von FRIEDRICH FREIH. VON DER TRENCK. 1790. 8-r., 32 lap. — Az első és második német kiadás közt lényegesebb eltérés nincs. Az utóbbi csak egy passzussal van megtoldva, mely azonban mind a két magyar fordító által mellőztetett, s melyben a szerző arra buzdítja az új uralkodót, hogy Róma sokfejű szörnyetegét űzze a poklok fenekére. — A magyar kiadások czíme: Szomorú beszéd és haza-fiúi gondolatok a *második József* római császár sírja felett, mellyeket német nyelven írt BÁRÓ TRENCK FRIDERIK, magyarra pedig fordított Gy—Cs.—I. 1790. 8-r., 24 lap. (A fordító CSÉPÁNY ISTVÁN volt.) — Halotti beszéd és haza-fiúi gondolatok *II-dik József* római tsászárnak sírja felett BÁRÓ TRENCK FRIDERIK által. 1790. 8-r., 32 lap.

javaslatot készített, melyben részletesen előadja, mit kell tenni az állam boldogságának megalapítása czéljából. S ezt a javaslatot, úgymond, «a monarcha nem hiába olvasta, abból sok nagy javallások már valósággal munkába is vétődtek».

Hogy Trenk gyászbeszéde, melyben József alkotmány-sérelmeiről még csak említés sem tétetik, a magyarok tetszését nem nyerhette meg, az természetes. De úgy látszik, az osztrákok sem voltak azzal megelégedve. Valami *Trink* nevű (bizonyosan álnév) osztrák író* szemére veti Trenknek, hogy kétes dícséretivel a valóban nagy József császár emléket meggyalázza. Megbotránkozását fejezi ki a felett, hogy Trenk azt írja, hogy József szándékai *talán* jók voltak; továbbá, hogy József megérdemli a *részvétet* — tehát csak részvétet s nem egyszersmind elismerést és bámulatót érdemel alattvalói részéről. E szerint úgy látszik, mintha az osztrák író keveselte volna az elismerést, melylyel Trenk a boldogult császár emlékének adózik. Az a körülmény azonban, hogy Trenk egyes kifejezésén rágódik, azt mutatja, hogy nem annyira az emlékbeszéd tartalma, lényege ellen volt kifogása, mint inkább a Trenk egyénisége iránt érzett eilenszenvének kívánt kifejezést adni. Mert Trenket Ausztriában sem szerették; ott is bizalmatlanok voltak hozzá az emberek s közönséges kalandornak tekintették, kinek minden nyilatkozatával és tetteivel szemben a gyanú jogosult.

A József halála után bekövetkezett politikai fordulat Trenk magatartására nagy befolyással volt. Nem emlegette

* Ein paar Worte über die *Trenkische* Trätuerrede am Grabe *Josephs II.* Von *TRINK*. Wien, 1790. Im Commission bei Peter Rehm. 8-r., 24 lap. Egyet. könyvt.

többé József fényes uralkodói tulajdonait; hanem annál határozottabban kikelt az elhunyt császár kormányzati rendszere ellen, és ugyanakkor tüntetőleg csatlakozott a magyar alkotmány helyreállítására irányuló mozgalomhoz. A magyar közjogban ugyan teljesen járatlan volt; de azért, úgy látszik, annyit mégis tudott, hogy a koronázás Magyarországon az alkotmányos kormányzat elengedhetetlen föltétele. A koronázással ennélfogva több röpiratában foglalkozik, bizonyára csak azért, hogy megmutassa, mily helyes fogalmai vannak neki a magyar alkotmányról s mennyire szíven fekszik az ország alkotmányának helyreállítása.

«*A nemes magyarokhoz írt idvezlése*»-ben * azt írja a többi közt, hogy

«Feltisztúl még egyszer a magyarok ege,
Eloszlik immár bús szívetek fellege.
Tégyed koronádat Leopold fejére,
E nem fog indulni József ösvényére.
S induljon: egy király nem sokat csinálhat,
Hol minden hazafi neki ellent állhat.»

Közvetlenül a koronázás előtt, «*Die mit Sehnsucht wartenden Unterthanen*» című versében** biztatja a magyarokat, hogy legyenek türelmesek, mert Ausztria Titusa (tehát nem Magyarország királya!) magát megkoronázta-tandó, néhány nap alatt megérkezik közéjük s akkor aztán bekövetkeznek az arany idők.

* A nemes magyarokhoz írt idvezlése B. TRENK FRIDERIK-nek. 1790. 8-r., 8 lap.

** Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen auf die Ankunft Ihres neuen Herrn in Ungarn. Von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENK. Pest, Ofen und Kaschau, bey Ignatz Anton von Strohmayer. 1790. 8-r., 14 lap.

Majd a koronázás után egy »*Triumphlied*»-re * gyűjt rá, melyben az örömtől elragadtatva, ilyen furcsaságok kerülnek a tolla alá: «kiáltsátok barátim, hogy éljen a király! büszkén pödörjétek bajusztokat, s midőn a királyt a trónhoz viszitek, fogjátok be magatokat a kocsijába, ne ló húzza azt!»

Ezeket a költeményeket egyenesen a nemzet számára írta, valamint azokat is, melyekben a magyarok fényes tulajdonait énekli meg. A magyart, mint lovagias, vitéz, szabadságszerető nemzetet mutatja be a világnak. A magyaroknak különösen vitézségét emeli ki a *Laudon* felett tartott, német és magyar nyelven megjelent emlékbeszédében,** midőn azt írja, hogy Laudon nagyon szerette a magyarokat, mert az ő dicső vezérlete alatt számtalanszor megmutatták, mily jó és bátor katonák. A nagy hadvezér, úgymond, mindig jobban szeretett az ellenséggel a vitéz magyarok, mint a németek élén megmérkőzni.

Ha Trenk, hízelgő nyilatkozataival, — melyekben különben több volt az álpáthosz és a naivitás, mint a komolyság, — képes lett volna is egy-két hiú embert levenni a lábáról: bókjainak hatását ő maga rontotta le. »*Der Trenck an alle redliche Ungarn*» című röpiratában ugyanis egész kedvteléssel bizonyítgatja, hogy Ausztria és Magyarország,

* FRIEDRICHS FREYHERRN VON DER TRENCK *Triumphlied und Gedanken am Namens und Krönungstage Leopold II. Römischen Kaisers als Erb-König in Ungarn.* Pest u. Ofen den 15. Novemb. 1790. 8-r., 12 lap.

** A német kiadás címe: TRENKS Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten *Loudons*, Feldmarschall aller Oestreichischen Kriegsheere. Pest den 22. Juli. 1790. 8-r., 24 lap. — A magyar kiadás címe: TRENK emlékeztető-jele és halotti beszédgye a mi kedves *Loudonunknak* az egész austriai hadi-sereg leg-főbb vezérjének sírja felet. Pesten, 22-dik Júliusban. Pesten és Budán, Weingand I. M. könyvtárodnál. 1790. 8-r., 32 lap.

a németek és a magyarok egymásra vannak utalva, továbbá hogy a németeknek mily sokat köszönhet a magyar nemzet, nekik köszönheti műveltségét, sőt alkotmányát is. «*Jó szerencse kívánása a magyarokhoz*» című versében pedig, — mely — tudtunkkal — négy kiadást ért, * s melynek egyik magyar kiadása CSÉPÁNY ISTVÁN fordításában jelent meg, — midőn tiltakozik az ellen a vád ellen, hogy Magyarország idegen járom alatt nyög, kifejezi egyszersmind abbeli véleményét, hogy az említett vád megszűnik, ha a magyarok Ausztria zászlóihoz csatlakoznak s egyesült erővel fognak hozzá jólétök és boldogságuk megalapításához.

1790-ben, midőn éppen Ausztria gyámsága alól igyekezett a nemzet magát emanczipálni, s midőn az évszázadokon át elnyomott nemzeti aspirációk érvényesítésén fáradoztak a nemzet jobbjai: Trenk fennebbi nyilatkozatai méltán visszatetszést szülhettek. Abban a korban Ausztriát és a

* Egy kiadás magyar és német párhuzamos szöveggel, a következő kettős cím alatt: Jó szerencse kívánása a magyarokhoz BÁRO TRENCZ FRIDRIK-nek. Szint annyi sor magyar versekbe foglalva, a hányba németül van. Glückwunsch an die Ungarn von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENCZ. Budán, a királyi akademiának betűivel. 1790. 8-r., 15 lap. — A többi kiadások címei: Glückwunsch an die Ungarn von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENCZ. Pest, Ofen und Kaschau. In Kommission der v. Strohmayerischen Buchhandl. 1790. 8-r., 12 lap. — Szerentséltetés a magyarokhoz BÁRÓ TRENCZ FRIDRIK által. Pesten, Budán és Kassán, 1790. Strómájer könyv-árosnál commissióban. 8-r., 12 lap számozva, de csak 10 lap. — Szerentsét kívánó versek a magyarokhoz, melyeket német nyelven írt B. TRENCZ FRIDRIK és magyar de más forma versekbe foglalt *Gy—Cs.—I.* 1790. 8 lap. (Ez utóbbit, melynek nyelvezete a leggördülékenyebb, fordította CSÉPÁNY ISTVÁN.) — Ugyan ez a vers megjelent még németül és SÁRAY SÁMUEL fordításában magyarul az *Orpheus*-ban is. 1790. évf. II. 6.

németeket pártfogásába vehette volna talán egy kipróbált jó hazafi, ki a nemzeti törekvésekben tevékeny részt vett; de tapintatlanság volt tüntetni mellettök egy olyan írónak, ki sem a magyar nyelvnek az állami életben való érvényesítését, sem a nemzeti hadsereg felállítását, sem az idegeneknek a közhivatalokból való kizárását soha még csak egy szóval sem sürgette. A mennyiben Trenk ezt a tapintatlanságot elkövette, magára vethetett, ha még azok előtt is elvesztette hitelét, a kik különben vele együtt elismerték, hogy Magyarország a németeknek és Ausztriának sokat köszönhet.

A dynasztiának, mint említők, Trenk hasonlókép tette a szépet; de eredménytelenül. A király legitim jogait nálánál senki hevesebben nem védte, valamint senki határozottabban el nem ítélte a királyi trón feldöntésére irányuló forradalmakat.

A forradalomtól, saját bevallása szerint, mindig irtózott. «Az a körülmény, — írja mémoire-jaiban, — hogy én penánammal fullánkokat ereszték és vagdalkószom, azoknál, a kik engem személyesen nem ismernek, azt az ítélet-tételt okozza, mintha én egy veszedelmes és nyughatatlanságot szerző ember volnék, a mely azonban valójában az én egész természetemnek ellenkező része».

«*Der Trenk an alle redliche Ungarn*» című, többször idézett művében a francia forradalom szellemétől óva inti a nemzetet. A forradalom megelőzése céljából azzal a kéressel fordul a nemességhez, hogy mondjon le kiváltságai egy részéről s hogy különösen szüntesse meg az emberi jogokkal oly annyira ellenkező jobbágyság intézményét. A forradalom ellenszerének a monarchikus államszervezetet tekinti. Magyarország viszonyainak legmegfelelőbb államalkat, szerinte, a korlátolt monarchia. Az arisztokrá-

ezia az ország végromlását okozná. A demokráciára nem elég érett még a nép.

Megjegyzendő, hogy az említett mű kéziratát Trenk, állítólag Lipótnak is bemutatta, az helyeselte annak tartalmát, s azért a cenzura mégis megtiltotta, hogy a legfelsőbb helyen jóváhagyott kézirat kinyomattassék. A könyvvizsgáló hivatalnak méltán szemére veti Trenk ezt az igazságtalan eljárást. Hiszen az ő loyaltitása az uralkodó ház iránt, minden sorából kitűnik, s röpiratával egyenesen a dynasztia malmára hajtja a vizet, úgy annyira, hogy épen túlságos loyaltitásánál fogva némelyek az udvar kémjének tekintették őt. Ez ellen a gyanúsítás ellen, idézett művében több helyt szükségesnek is látja erélyes hangon tiltakozni, nyomatékosan hangsúlyozván egyszersmind a magyar nemzet iránt önzetlen jóakarátát és szeretetét, melyet — saját kifejezése szerint — semmiféle fejedelmi kegy meg nem ingathat benne.

Abban a beszédében, melyet ápr. 6-kán az osztrák rendekhez intézett, * szintén irtózáttal beszél a franczia forradalomról és annak következményeiről, s lelkökre köti különösen a belgáknak, hogy a legitim uralkodóhoz hűséggel viseltessenek.

Legjellemzőbb azonban Trenknek a dynasztiához való viszonyára nézve az a verse, melyet márcz. 23-kán írt s melyben az első audiencián szerzett benyomásait örökíti meg.** A mint Lipót t. i. trónra lépett, Trenk rögtön jelentkezett nála. Az új uralkodónál is meg kellett neki pró-

* F. FREYHERR V. D. TRENK Rede als Oesterreichisches Mitglied der Landstände am Huldigungstage *Leopolds II.* als Herzog von Oesterreich. Den 6-ten April 1790. Wien. Gedr. und zu finden bey Joh. David Humel. 8-r., 24 lap. Egyet. könyvt.

** TRENK'S Empfindung bei seiner ersten Audienz. Den 23-ten

bálnia, a miért Mária Terézia és József trónja zsámolyánál hiába esengett, ősi jószágainak visszaszerzését.

Az első audienciáról szóló versében míg egyrésről a mellét veri, hogy ő a hatalmasok előtt soha se hunyázkodott meg: másrésről Lipót, «a nagy király» előtt földig hajól, hogy elrablott jogait adja neki vissza. S hogy hízelgő beszédének annál nagyobb hatása legyen, fennen dicsekszik vele, hogy ő még nem «invalidus», ő még tud tenni, ha akar, a miből azt kellett értenie a királynak, hogy kéz kezét mos: ha ő Trenken segít, Trenk meg neki fog szolgálatokat tenni.

Mikor József császárnak följánlotta szolgálatait: már akkor is azzal utasították vissza, mint *mémoire-jaiban* olvassuk, hogy invalidus, öreg ember. De valamint akkor tiltakozott e rágalom ellen, úgy most, Lipót trónraléptével, czélszerűnek látta, két kezének és agyának épségét, erőinek teljességét konstatálni, még mielőtt bárki is rokkantnak nevezte volna. És valóban nem is volt ő invalidus. Öreg koradaczára pezsgett a vére s a közélet izgalmai közepette érezte magát legjobban. Nem is azért mellőzték, mert testileg vagy szellemileg invalidusnak tartották, hanem azért, mert jelleménél fogva már fiatalon rokkanttá vált.

Egyik életrajzírója, ki művét 1793-ban adta ki,* azt állítja, hogy II. Lipót egyáltalán nem vette igénybe Trenk szolgálatait, hogy köztük semmiféle összeköttetés nem volt s hogy Lipót nemcsak hogy megbízást nem adott Trenknek pamfletek írására, de jó darabig még csak tudomást sem vett

März. Wien, gedr. und zu finden bei Johann David Hummel. 1790. 8-r., 7 lap.

* Beiträge Beleuchtungen und rechtliche Urkunden zu *Trenks* Lebensgeschichte. Veritas virtutis vindex. Wahrheitsburg, bei den Gebrüdern Ehrlich und Redlich. 1793. 8-r., VIII + 396 lap.

Trenk irodalmi működéséről. Mikor végre a nagy zajt ütött *«Bilanx»* s az az *imádságos könyv*, mely erkölcssértő és vallásgúnyoló tartalmánál fogva méltán közmegebotránkozást okozott,* — az udvari körök figyelmét is magára vonta: a király Trenket magához hivatta s kérdőre vette, hogy nem szégyelli tollával profanálni a legszentebb dolgokat? Trenk azzal mentette magát, hogy a nyomorúság készíteti őt az írásra, mert 900 forintnyi penziójából nem képes magát és családját fenntartani. Mire a király tudtára adta, hogy nyugdíját kész 1500 forintra fölemelni, *ha megígéri, hogy többé nem firkál.*** Trenk halával fogadta el a király ajánlatát s Bécsben 1791. aug. 11-kéről keletkezve kiállította a reverzálist, melyben «érett megfontolás után, önkénytelen, katonatiszti becsületét lekötve» ígéri, hogy a közügyekbe többé nem avatkozik, boszúságot keltő iratok készítésével fölhágy, a még kezei közt lévő iratokat átadja a katonai hatóságnak, hátralevő napjait az örökös tartományok határain belül tölti el, csendesesen viseli magát s nem nyugtalankodik, hogy érdemessé váljék a királynak irányában ezuttal is tanúsított kegyeire.

Szavát azonban nem váltotta be. Kéziratait nem adta át a katonai hatóságnak; csakhamar megint Pestre jött a nélkül, hogy a hadparancsnokságnál jelentkezett volna s itt korcsmákban és kávéházakban a békés polgárokat ismét izgatni kezdte. Ezért elfogták s Bécsben hadi tanács elé állították. Büntetéseül csupán vizsgálati fogságát tudták be neki.

* Neue Art zu beten für solche Gattungen von Menschen, die in den bisher bekannten Gebetbüchern keines finden können, welches ihrer Lieblingsneigung buchstäblich angemessen ist. Von FRIEDRICH FREYHERN VON DER TRENCK. 1788. 8-r., 146 lap.

** Ezt a tényt ALEXOVICS BAZIL is konstatálja «A könyvek szabados olvasásáról» írt művében. 66. l.

De a helyett, hogy a különben is enyhe büntetésben megnyugodott volna: a hadparancsnokságnál és a királynál reverzálisának visszaszolgáltatását sürgette s mivel ebbeli kérelmét visszautasították: daczból beadta folyamodványát a katonai szolgálatból való elbocsájtatása iránt. Ez utóbbi kívánsága teljesült is; de egyszersmind kegyvesztetté lön az udvarnál. S ekkor látván, hogy Ausztriában többé úgy se megy semmire, 1792-ben Ausztriától örökre búcsút vett.*

Az állítólagos méltatlanságért, mely az udvar részéről érte őt, valamint minden szerencsétlenségeért és bajáért ő maga legfőbbképen az udvarnál befolyással bíró papságot okolta, mely neki a legnagyobb ellensége volt. A papsággal való ellenségeskedést azonban ő kezdte. Azok a röpiratai, melyekről alább lesz szó s melyekben a kath. hierarchiát a legdurvábban bántalmazza, valamint általában a papságra vonatkozó expektorációi, ismét személyi okokra vezethetők vissza. A papokat gyűlölte, mert a jezsuiták befolyásának tulajdonította, hogy magyarországi jószágaitól megfosztatott. Minthogy pedig gyűlöletét ki is fejezte irányukban: a papság sem maradt neki adósa, hanem a hol csak lehetett, borsot tört az orra alá, sőt formaliter üldözőbe vette.

Trenk irodalmi működése, valamint általában politikai szereplése Magyarországon az események alakulására semmiféle befolyással nem volt. Ha mégis tüzetesebben foglalkoztunk vele: tettük ezt azért, mert végre is tevékeny részt vett a politikai küzdelmekben s daczára ennek, igen sokan máig sincsenek tisztában az ő politikai egyéniségével, úgy mutatván őt be, mint a szabadság apostolát, mint a hierarchia ellen megindított csatározás vezérét. A kik ilyen véleményben vannak felöle, készpénznek veszik mind azt, a mit

* Beiträge. 342—372. ll.

irataiban olvasnak s nem gondolják meg, hogy egy kalandor, — ki sohasem mondja azt, a mit érez, kinek minden szava hazugság, minden tette ámtás, — nem lehet sem a szabadság apostola, sem bármely elvi harcz vezére, ha a szabadságért és bizonyos elvekért még úgy hevülni látszik is.

Trenk egyéniségét az az ismeretlen író ítéli meg helyesen, ki a *«Rajzolatok»* 1838. évfolyamában rövid életrajzát közli. Trenk, úgymond, a hazugságot oly tökéletességre vitte, hogy akárkit orránál fogva hurczolhatott kénye-kedve szerint. Hitére nézve s amúgy is, lutheránus volt, azonban egyszer istentagadó, egyszer szabad gondolkodású, egyszer ismét vakbuzgó képet vett magára, a mint t. i. a körülmények kívánták. Ma úgy beszélt, mint egy törvénytudó s jó hazafi, holnap mint egy bolond, s átkozta, mocskolta a hazát s nemzetét, máskor ismét a legaljasabb paraszt beszédeket vitte véghez. Különféle szerepeket tudott játszani; most sírt, most víg volt, máskor a leggorombább, a mint neki tetszett vagy eszébe jutott. Némelyek gyönyörrel olvassák munkáját, azonban kár velök az időt tölteni.*

Az 1790/1-diki országgyűlés, sikerdús működését márcz. 13-kán fejezte be. A sikerben legfőbb része volt magának az uralkodónak, mint a ki trónraléptekor tett ígéretéhez híven, az alkotmány követelményeinek eleget téve, a törvényhozás útjába akadályokat nem gördített s ha egyszer másszor saját nézetei az országgyűlés szándokaival összeütközésbe jöttek is, a kollíziót bölcs mérsékletével és engedékenységgel mindannyiszor sikerült kiegyenlítenie.

* TRENK BÁRÓ. (Rövid életrajzban.) *Rajzolatok*. 1838. évf. II. 53.

Az országgyűlést berekesztő trónbeszédében, — mely latin nyelven a diáriumban,¹ német nyelven szintén a diáriumban,² s ezenkívül *Sándor* főherczeg-nádornak az országgyűlést berekesztő beszédével együtt önálló füzetben,³ végre JESZENSZKY ANTAL baranyamegyei követ által fordítva hasonlókép külön röpiratban magyarul is megjelent,⁴ — egész önérzettel nyilatkozathatta ki ismételve, hogy mindenkor kötelességének ismerte, nem a saját tetszése és hatalma szerint, hanem a szabad magyar nemzetnek egyértelemmel elfogadott törvényei szerint uralkodni. Méltán hivatkozhattott egyszersmind a közte és a nemzet közt kifejlődött bizalomra, «mely semminémű időnek viszontagságai által fel nem bontathatik». Valamint azt is tudtára adhatta «egész

¹ Naponként-való jegyzések. 493. l.

² U. o. 499. l.

³ Rede, gehalten von Seiner K. K. Apostolischen Majestät *Leopold dem Zweyten* Römischen Kaiser, zu Hungarn, Böhheim, Dalmatien, Kroatien und Slavonien Apostolischen König an die sämmtliche Stände des Königreichs Ungarn, als der Reichstag den 13-ten März 1791 geendiget wurde. Pressburg, gedruckt bey Anton Oberlitzky 1791. Lapszámozás nélkül, folytatólag: Rede, gehalten von Seiner Königlichen Hoheit dem Erzherzoge *Alexander Leopold* des Königreichs Ungarn Palatin an die Stände des Reichs den 13-ten März 1791, als der Reichstag geschlossen wurde. 8-r., 16 lap.

⁴ Szerentséssen uralkodó ő szentséges felségének *II. Leopold*, római császárnak, Magyar, Cseh, Horváth sat. országok apostoli királyjának ékes beszédje, mellyet böjt más havának 13. napján 1791-dik esztendőben az össze gyűlt Magyar ország rendjeinek, minek előtte a közönséges ország gyűlése el-oszlott, élő nyelven Pozsonyban az országnak végső gyülekezetében, mondott. Mellyet deák nyelvből, a magyarok kedvéért anyai nyelvre fordított *Baranya vármegyének megyéjéből való MEGYEFAI JESZ. ANT. POZSONY, Simon Péter Wéber* költségével, és betűivel. 8-r., 7 lap.

Európának», hogy midőn az uralkodó ház Magyarországot saját törvényei szerint kormányozza és a közboldogság megalapításának terhét és gondját vele megosztja, oly erőt bír benne, melylyel a legdühösebb ellenséget is legyőzheti.

Ez a trónbeszéd legfényesebb bizonyítéka a nemzet és királya közt helyreállt teljes egyetértésnek, a mint azt egy német poéta is konstatálja abban a versében, melyet az országgyűlés berekesztése végett Pozsonyba érkezett király üdvözlésére írt.¹ A pesti lövészek néhány hónappal később hasonlóképen a király iránti közbizalmat dokumentálják, midőn a nádorhoz intézett versökben² kérik őt, hogy biztosítsa atyját tántoríthatatlan hűségük és ragaszkodásuk felől.

Az 1790/1-diki országgyűlés — ismételjük — szép sikert mutathatott fel; igen sokat tett, a mit az ország előmenetele végett tennie kellett; de nem mindent. A teendők hosszú listáját örökölte tőle egy jövőben tartandó országgyűlés. A politikai írókra nézve hálás feladatúl kínálkozott egyrészről a bevégzett tényeket kritizálni, másrészről a jövő munkarendjét megállapítani. Erre a hálás szerepre azonban vajmi kevesen vállalkoztak.

A zalamegyei SPISSICH JÁNOS és SOMSSICH LÁZÁR, követi jelentésekben,³ — melyet, a *M. Kurir* közlése szerint,

¹ An meine Muse. Bey Ankunft Seiner K. K. Majestät *Leopold des Zweyten* in Pressburg am 13. März 1791. H. és é. n. 4-r., 4 lap.

² An Seine Königliche Hoheit *Alexander Leopold*, Erzherzog von Oesterreich, Palatin von Hungarn. Von der Schützenkompagnie des Pester Bürger-Bataillons am 6-ten Aerndtemondes 1791. Pest, gedruckt mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 7 lap.

³ Az 1790-ben Budán, szent-Iván havának hatodikára rendelt, s kezdődött, és 1791-dik esztendőben, Posonyban, böjt-más havának tizen-harmadikán végeződött Magyar országi nagy gyűlésnek,

Spissich élő szóval adott elő a megyegyűlésen s mely a megye közönségének kíváratára jelent meg nyomtatásban is,* — reasszumálják az országgyűlés által végzeteket, de szárazon, minden kritika nélkül, ha csak kritikának nem vesszük ama nyilatkozatukat, hogy az országgyűlésen hozott 74 törvényczikk «nem kilencz hónapi dolog, hanem egész századnak munkája», a miben mindenesetre igazuk volt. Ez a jelentés különben érdekes abból a szempontból, mert *a legelső nyomtatásban megjelent magyar nyelvű követi jelentés.*

GVADÁNYI JÓZSEF gróf verses röpirata: «*A mostan folyó ország gyűlésének satyrico critice való leírása*»,** a komoly politikai művek közé sem alakjánál sem tartalmánál fogva nem sorozható.

E műről KAZINCZY FERENCZ egy, ÉDES GERGELY-hez Bécsből 1791. aug. 17-ről kelt levelében ekkép nyilatkozik: «Káromkodva olvastam most gróf Gvadányinak az ország gyűléséről írt szatyráját, mely teli van setét gondolkozással, intoleranciát predikálván, rossz hazafisággal, alacsony lelkű-

folytáról tett jelentő tudósítása nemes Zala vármegye küldöttjeinek, Japprai Spissich Jánosnak egyébb-aránt első vice ispánynak, és Sárdi Somsich Lázár királyi tanácsos, és a nemes vármegye tábla-bírájának: Zala-Egerszegenn szent-György havának ötödik napján tartatott közönséges gyűlésnek alkalmatosságával. 1791. 8-r., 32 lap.

* *Magyar Kurir.* 1791. évf. 498. l.

** A mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása, a melyet egy Isten mezején lakó palócznak színlése alatt írta azon buzgó szívvel bíró hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való Útazása; ezen munkáját-is négy sorú versekben hazájának éleibe terjesztette 1790. esztendőben, bak havának 25. napján. Lipsiában, Wéber Simon Péter költséggével, 1791. 8-r., VIII + 290 lap.

séggel, és erkölcstelen szemtelenséggel. De ez nem magalesz általam keményen megkorbácsolva. A bolondoknak száma igen sok és az ő útok igen tágas».*

Kazinczy eme túlszigorú, sőt határozottan igazságtalan ítélete arra az ellentétre vezethető vissza, mely írói egyéniségük, társadalmi állásuk, életirányuk és világnézletük közt mutatkozott.

A mi Gvadányinál a nép géniuszának romlatlan nyilatkozataként szerepel, az Kazinczy szemében pórias durvaság. Egészen természetesnek találjuk ennél fogva, hogy Kazinczy «az Isten mezején lakó palócz» subája alá húzódó Gvadányitól idegenkedéssel fordul el a Gvadányi palóczát, — a ki pedig a maga természetes eszével, egyenes észjárásával, oly sok talpraesett észrevételt tesz az országgyűlés működésére, — faragatlan parasztnak nézi, kinek társasága művelt emberre nézve annyira kiállhatatlan, hogy szinte örülnünk kell, midőn a következő, hozzáméltó kijelentéssel búcsút vesz tőlünk:

«Megtérek én is már Isten mezejére,
A palóczok közé, lakásom helyére,
Felfekszem szobámnak fült kemenczéjére,
Tél van, a sült tököt eszem szám ízére.»

A loyaltás és szolgálalkúság közti határvonal megállapításában szintén kiegyenlíthetetlen volt Gvadányi és Kazinczy közt a nézeteltérés. A mi amannál loyaltás, az emennek szemében alacsony lelkúség, sőt erkölcstelen szemtelenség.

Kazinczy szerint egy független, a hatalom által meg nem vesztegetett, önérzetes magyar politikus, — bármily hűséggel viseltetett is különben a dynasziához — az

* ABAFI: Figyelő. VI. 54.

osztrák császárság szymbolumáról, a kétfejű sasról így nem írhatott:

.....

«Hegyesek körmei, karmol igen nagyon,
Mint Jupiter sassa, szór menyköt, üt agyon,
Bármennyi ellenség ellene támadjon.

Nyugszik régtől hazánk két szárnyai alatt,
Melyet szánkba teszünk, édes minden falat,
Pálmafa árnyékba úr, pór, paraszt mulat,
Kerített békesség körülöttök falat.»

Gvadányinál azonban, — ki vérmérsékleténél fogva konzervatív, katonai élethivatásánál fogva pedig dynasztikus volt, — az efféle nyilatkozatok ama legtisztább meggyőződésből fakadtak, melynél fogva a nemzet és az uralkodó ház közt a legszorosabb érdekközösség állván fenn, a haza biztonsága a dynasztia iránti hűségben keresendő.

A toleranciáról is különböző volt Kazinczy és Gvadányi felfogása, a mennyiben amaz a türelem elvét az uralkodó vallás fogalmával összeegyeztethetőnek nem tartotta s országos törvénnyel kívánta biztosítani a vallásfelekezetek jogait; míg ellenben Gvadányi az uralkodó egyház privilegiumainak fenntartásával a vallásügy szabályozására nézve kétségbe vonta a törvényhozás illetékességét, ekként nyilatkozván e tárgyban:

«Törvényünk azt tartja, király hatalmába
Van a religio, nincs ország jussába,
Mi szükség hát tenni ezt a diplomába,
Arról csak szólni is az ország házába.

Ha ki épít bécsi s linczi békességen,
Nem épít kösziklán, hanem épít jégén,
Elolvad, melegen, ha nap süt az égen,
Álmélkodik, elhül, rosztól történt végén.

Nem esett diétán azon két békesség,
 Sőt erőltetett volt mind a két egyezés,
 De hogy vért ontani szűnjön kereszténység,
 Kényszeríté erre királyt a kegyesség.»

Hogy Gvadányi ilyen nézetekkel bizonytalanná és kétséssé teszi a vallásfelekezetek jogállását, az kétségtelen: mindazáltal hogy mennyire távol állt ő az intoleranciától s hogy saját vallásos hitéhez való buzgó ragaszkodása daczára mennyire nem volt szándékában a vallás ügyének a király kizárólagos hatalmi körébe való utasítása által a vallásfelekezetek közti békét megzavarni, mutatja az, hogy lelkökre köti honfitársainak, hogy a valláskülömbőségre nem tekintve, szeressék egymást, mint testvér testvérét.

A legigazságtalanabb azonban Kazinczy Gvadányival szemben, midőn őt hazafiatlansággal bélyegzi meg. Irodalmunk két kitűnő alakja, nagyon, de nagyon különbözhetett egymástól; de éppen ebben az egyben, t. i. a legmelegebb hazaszeretetben bizonyára nem volt köztük különbség.

A ki, mint Gvadányi, elítéli azokat a mágánásokat, kik az országgyűlésen a hitet le nem tették; aki a koronázásról azt írja, hogy

«Jelen van már a nap, melyet az Úr munkált,
 A melyen rab szívünk szabadságra talált,
 Lenyomott nemzetünk lábaira felállt,
 Perczentés volt híjja, hogy nem szenvedt halált»;

a ki az országgyűlés jövő programját akként állapítja meg, hogy a magyar ruha viselésére fiskális akcióval kötelezze a honfiakat, a magyar nyelvet helyezze vissza jogaiba, magyar tudós társaság felállítását rendelje el, magyar nemzeti hadsereget szervezzen stb. stb., — a kinek ilyen nézetei vannak, az a rossz hazafi vádját nem érdemli meg.

De Gvadányi hazafias indulata a «*Babel*» és «*Ninive*»

szerzőjével, a hirhedt *Hoffmann* professzorral szemben hág tetőfokára, a magyarfaló professzor működését ekkép aposztrofálván:

«Nem indul meg senki bolondnak szavára,
Mi gondja számárnak egy ország dolgára,
Arany pereczet a disznónak orrára
Ki tészén? vagy bársony nyerget a hátára?

Autoruk* annyit ért hazánk törvényéhez,
Szabadságainkhoz, több végezéséhez,
Mint város hajdúja harang öntéséhez,
Kényteleníttetik látni éléséhez.

Mert ő professzori székit elvesztette,
Melyért nemzetünkre haragszik felette,
Hogy éhen ne haljon, pennáját felvette,
Brosúrokat firkál, élhessen mellette.

Ostobaságait mind Bécsbe munkálja,
A könyvnyomtatókat azokkal kínálja,
Néhány garasokon el is adogálja,
Mégis ne koldúljon, magát így táplálja.

Ilyen dib-dáb embert fel sem is kell venni,
Csak mint egy salakot, úgy kell tekinteni,
De ha meg nem szűnne rágalmazást tenni,
Bolondok házába kell bérekesztteni.»

Az istenmezei palócz verses krónikája a koronázás leírásával végződik. Különösen hosszadalmasan meséli el az inaugurale diploma felett folyt huzavonát, e kérdésben a rendek ellenében a király részére állván. A krónika egyharmad részét pedig egy vadászat leírása képezi, mely azonban semminemű összefüggésben nincs a mű tárgyával.

* T. i. a «Babel» és «Ninire» autora.

HATVANI ISTVÁN egyike azoknak a keveseknek, kik a lefolyt országgyűlés működésének eredményét a tárgyhoz mért komolysággal bírálják meg. A nevezett író *«Freimüthige Beurtheilung des zurückgelegten Landtages»* című befejezetlen művében* az országgyűlést a megkezdett reform-munkálatok folytatására ösztönzi. Különösen kulturális téren van még, szerinte, igen sok tenni való. Vallásfelekezetek közti békesség, jó igazságszolgáltatás, hazaszereget, személy- és vagyonbiztonság az ő programjának alaptételei. Műve nagy olvasottságot árul el. A klasszikusokat, de különösen VOLTAIRE-t és ROUSSEAU-t, úgy látszik, igen szereti, mert sokszor idézi őket. Hazafias érzülete még akkor is kétségen felül állana, ha a *«Babelt»* és *«Ninivét»*, mint esetlen irka-firkákat nem tüntetné is föl.

A protestánsok iránt különös rokonszenvvel viseltetik. Veszélyesnek tartaná az államra nézve azoknak egyházalkotmányát kikezdeni. A katolikusokat se bántja; csak a jezsuitákról nyilatkozik ellenszenvvel, mint a kik a vallási gyűlöletnek szítói. Hogy a protestáns felekezet politikai súlyáról minél inkább meggyőzze olvasóit, egy helyt el is veti a súlykot, midőn a protestánsok számát 3 millió 100 ezerre becsüli, kik közül ev. ref. 2 millión felül, ág. evang. körülbelül egy millió, s ezzel szemben a róm. és gör. katolikusok számát 2 millió 500 ezerben, a nemegyesültekét 1 millió 600 ezerben állapítja meg. Hogy ez a számítás mennyire légből kapott, mutatja az, hogy SCHWARTNER még

* *Freimüthige Beurtheilung des zurückgelegten Landtages vom Jahr 1791. Mit nützlichen Winken, die sich auf einige statistisch-politische Gegenstände Hungarns beziehen. I-tes Heft. Germanien, 1791. 8-r., VIII + 116 lap. (Csak első kötete jelent meg)*

1811-ben is csak 624,776 lutheránust s 1.002,490 kálvinistát vesz fel.*

Az igazságszolgáltatás érdekében, VERBÖCZI Tripartituma helyett, — melyről különben tisztelettel nyilatkozik, de a melyet elavultnak tart, — a modern jogelveknek megfelelő polgári- és büntető-törvénykönyv, valamint a szóbeliség elvére fektetett perrendtartás készítését kívánja.

Hogy a hazaszeretet minél mélyebb gyökeret verjen a polgárok szívében, az ifjúságnak ajánlja a hazai viszonyok tanulmányozását. Nem helyesli, hogy az ifjak, mielőtt az otthont megismernék s mielőtt kellő előtanulmányokat tennének, a külföldet barangolják be. Az ilyen kóborlók, ha hazajönnek, kicsinylenek mindent, a mi hazai; ezekből lesznek a rossz hazafiak.

Végre a személy- és vagyonbiztonság érdekében, melyet főképen a rablóbandák fenyegetnek, a népnevelés fölkarolását sürgeti. Különös figyelem fordítandó az oláhokra, kiknek még pópáik is műveletlenek. A legszigorúbb büntető-törvénykönyv sem fogja ezeket megfékezni, hanem csak az iskola.

A Hatvani művében fölemlített tárgyak egytől-egyig foglalkoztatták az országgyűlést, s ha az azokra vonatkozó törvényhozási intézkedések a haladás vérmesebb barátait nem elégítették is ki teljesen, a tekintetben legalább panaszra nem volt okuk, hogy az országgyűlés a maga munkarendjének megállapításában az irodalmi és társadalmi téren nyilvánuló óhajokat mellőzte volna.

Még az irodalomban megpendített nőkérdést sem mellőzte teljesen, a mennyiben megengedte a nőknek, hogy az országos üléseken mint hallgatók megjelenhetnek.

* SCHWARTNER : Statistik. II. III. 160.

A 90-es évek reformtörekvéseinek sokoldalúságát és eredetiségét semmi sem mutatja annyira, mint az, hogy a haladás programjába a nőemancipáció szintén fölvetetett s hogy ezt a reformot már akkor egyáltalában megpendítették, holott még Franciaországban is csak 1791-ben került szőnyegre a «requête des dames à l'assemblée nationale», melyben a nők először állanak elő a nyilvánosság előtt azaz a követelményükkel, hogy a férfakkal nemcsak közgazdasági, hanem politikai tekintetben is egyenjogossítsanak.

Az ez irányban megindított agitáció azonban, amint Franciaországban, úgy nálunk sem keltett és nem keltethetett visszhangot. Még ma sem jutottunk annyira, hogy a nő mint aktiv politikai tényező szerepet játszana az állami életben, s meg kell elégednünk egyelőre vagy talán örökre azaz, hogy mind szélesebb és szélesebb munkakör biztosítatik nőink számára a közgazdaság körében. A fejlődés természetes menete az, hogy a nő először közgazdaságilag önállósítsák s legfőlebb csak az után, ha már produktív s produktivitásánál fogva a közterhekben osztozkodó tagja a társadalomnak, ruháztassák fel politikai jogokkal is. Ezt a természetes fejlődési sorrendet nem vette tekintetbe az a néhány író, ki 1790-ben a nőemancipáció apostolává szegődött, s azért maradt felszólalásuk pusztában kiáltó szó.

«*A magyar anyáknak alázatos kérések*» című röpirat,* — melynek szerzője BÁRÁNY PÉTER, SZÉCHENYI FERENCZ gróf titkára volt,** s mely «a német dámáknak ajánlva» a következő évben német fordításban is megje-

* A magyar anyáknak az ország-gyűlésére egybe-gyűltt ország nagyai, s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések. 1790. 8-r., 32 lap.

** SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 179. l. — *Tudományos Gyűjtemény*. 1829. IX. 106.

lent,* — egyelőre csak annyit kér a nők számára, hogy közülök a «főbb renden lévők» s ezek is csak mint nézők, az országbíró vagy a személynök engedelmével résztvehessenek az országgyűlésen. «Mi, kedves férjeink, szintoly nemes jussal birunk, mint ti; szintúgy fele részét tesszük a hazának, mint ti; nincs is világos törvény arról, hogy a magyar nemes asszonyságok szintoly szabadok ne legyenek, mint ti; tehát miért ne engedhetnétek meg, hogy szabad létünkre, egy szabad hazának szabad országgyűlésén — az igaz szabadságnak jelén — meg ne jelenhetnénk?»

A nők képesítve is vannak, a szerző szerint, eme joguk gyakorlására; mert szellemi tehetségeiknél fogva meg tudják ítélni, mi előnyös és mi nem az országra nézve, a mit mutat a többi közt az a históriai tény is, hogy Franciaországot több mint kétszáz esztendőn át asszonyok kormányozták titokban.

Ha az asszonyok kérését az országgyűlés meghallgatná: a szerző ígéri nevökben, hogy a közterhekben is szívesen részt fognak venni; «a hadnak könnyebb s boldogabb elviselésére, öröместebb odaszánnák — úgymond — asszonyi arany, ezüst, gyöngy drágaságaikat is»; sőt még nagyobb áldozatra is késznek nyilvánítja a hölgyeket: «ha a dolognak szorgos ügye úgy hozná magával, — írja a lelkes honleányok nevében, — *magyar vitézséggel magunk is fegyverhez kaphatunk*, s gyenge karjainkkal öregbíthetjük kedves férjeinknek s fiainknak a hosszas ütközetben már-már csüggedező erejüket».

* Der Ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Ungarische Väter gestellte demüthige Bitte. Aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt, und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt in Römischen Reich. 1791. 8-r., 32 lap.

Mintha csak a francia nőket hallanók, kik két évvel később ép így beszéltek, midőn az iránt folyamodtak a nemzetgyűléshez, hogy fegyvert viselhessenek s a Mars mezején hadgyakorlatokat tarthassanak.

Bárány tehát, mint a fennebbiekből látható, csak annyit kér a nők számára, a mennyit azok tényleg meg is kaptak az országgyűléstől, hogy t. i. az országos üléseken megjelenhessenek; *de argumentumaival többet bizonyít, mint a mennyit kér, bebizonyítja általában a nők politikai emancipációjának jogosultságát* s minden ékesszólását előveszi, hogy ezzel az eszmével barátkoztassa meg a közönséget.

«*A magyar asszonyok prókátora*»,* PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM,** ugyan azon szellemben tárgyalja a nőkérdést, mint a fennebbi röpirat, ennél fogva természetesen álláspontja is ugyan azon szempontból ítélendő meg. Javaslatában összpontosúl, hogy «mivel az asszonyok sem nem olyan ostobák, hogy a közönség javát meg ne értenék, sem nem olyan semmik országunkban, hogy társaságunk tagjainak ne tartattathatnának: illendő volna őket mind az alsóbb, mind a felsőbb polgári gyűlésekbe bebocsátani s megengedni, hogy férjeiknek tanácskozásait, törvénytételeit szinte úgy hallgathassák, mint az íródeákok s olyan közrendű férfiak, a kik nemesek ugyan és hazafiak, de nem arra vagynak az ország szertartása szerint rendelve, hogy széket üljenek s a dologhoz szóljanak».

* A magyar asszonyok prókátora a Budán össze-gyűlt rendekhez. 1790. 8-r., 16 lap. — Még egy változatlan, nagyobb betűkkel szedett kiadás, ugyan azon évben, ugyan azon cím alatt. 8-r., 19 lap.

** Ld. P. HORVÁTH ÁDÁM műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét ABAFI Figyelőjében. I. 47. — SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 182. 1.

Az asszonyoknak a közügyekben való részvételét prókátoruk igen üdvösnek tartaná az országra nézve. A nő szellemi tehetségei ez által jobban kifejlődnének, már pedig az bizonyos, «hogy könnyebb az éles, kicsinosított elméjű asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a csupa botból Merkuriust». Az országgyűlési tanácskozások nemesebb, finomabb szellemben folynának, mert a férfiak szégyelnének asszonyok előtt illetlen és durva beszédeket tartani. A nemzeti nyelv terjedne; mert az asszonyok fülei az országgyűlésen hozzászokván a magyar szóhoz, gyermekeiket is jól megtanítanák magyarul, «hogy majd ha azok is ilyen nagy gyülekezetekbe mennek idővel, ne ejtsenek időtlen hangokat s ne tördeljék a magyar szót».

Az asszonyok ama kívánságát, hogy a törvényhozó testület ülésein ők is részt vehessenek, a férfiak nem hagyták felelet nélkül. Ez utóbbiak nevében szintén HORVÁTH ÁDÁM nyilatkozott *«A férfiak felelete az asszonyokhoz»* cím alatt.*

Horváth a saját művére adott feleletében elvileg nem kifogásolja az asszonyok kívánságát, csak az elv keresztülvételét kívánja bizonyos föltételekhez kötni, fölhasználván

* A férjfiak felelete az asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az asszonyokat-is a közönséges gyülekezetekbe bé-botsá-tani. 1790. 8-r., 16 lap. — Hogy ennek a röpiratnak is PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM a szerzője, erre nézve ld. saját nyilatkozatát a *Tudományos Gyűjteményben*, 1822. II. 70. — TOLDY téved (A magyar költészet kézikönyve. II. 189.), midőn azt állítja, hogy Horváthnak a nőkérdésről írt két brosrje «egy könyvtárunkban sincsen meg»; mert mind a kettő megvan a nemz. muzeum könyvtárában, és pedig több példányban, a «Férjfiak felelete az asszonyokhoz» 8-r. Hung. h. 1855., a «Magyar asszonyok prókátora» 8-r. Hung. j. 2450. jelzet alatt, valamint mind a kettő az apró nyomtatványok közt jelzet nélkül.

egyszersmind az alkalmat, hogy szemrehányásokat tegyen a magyar nőknek az elnemzetietlenedés miatt. «A ruhában, viseletben, alkalmaztatásban — így szól hozzájuk, — a bujálkodást annyira vittétek, hogy ha hajdani nemes asszonyaink a sírból felkelnének s elhihetnék, hogy ti vagytok az ő unokáik, azon szempillantásban, melyben felköltek, a föld alá visszabújnának ijedtökben s szégyenletökben».

A főfeltétel tehát a szerző szerint az, hogy javítsák meg az asszonyok magukat. Az idegen öltözetet, melyet immár levetettek, soha többé magukra ne öltsek; a nemzeti nyelvet szorgalmasan tanulják; gyermekeikkel magyarul beszéljenek s addig ne tanítsák őket idegen nyelvekre, míg magyarul tökéletesen nem tudnak; gyermekeiket maguk szoptassák, puhaságban, erkölcstelenségben és idegen szokásokban ne neveljék őket. S ha a nők mind eme honleányi kötelességeiknek eleget tettek és bebocsájtattak az országgyűlés tanácskozási termébe: ott illedelmesen kell magukat viselniök, a tanácskozásokba bele ne szóljanak, azokat suttogással, helytelenkedéssel ne zavarják, s a mi fő, ismerjék el mindenkor a férfiak elsőségét.

Horváth tehát, mint a férfiak képviselője és mint az asszonyok prókátor, ugyanazon elvi alapon áll; csak hogy a nők nevében szólván, a nők körében a nemzeties szellem terjedését politikai jogokkal való felruháztatásuk elmaradhatatlan következményének tekinti; mint a férfiak tolmácsa ellenben föltételül köti ki a nők részéről a nemzeti aspirációk előmozdításában való tetteleges részvételt arra nézve, hogy aztán érdemesekké váljanak bizonyos politikai jogok gyakorlására.

Véleményünk szerint sem az egyik, sem a másik fel fogás nem helyes ugyan; mert, mint fennebb már megjegyeztük, mi a politikai élet küzdelmeibe egyáltalán nem

óhajtjuk a nőt bevonni; de relative mégis elfogadhatóbbnak tartjuk a férfiak álláspontját.

Horváth, midőn a nők mellett prókátoroskodik, nem gondolja meg, hogy ha a társadalomban nincsen elegendő erő, hogy a nőket honleányi kötelességeik teljesítésére serkentse, a politikai élet a nőt ép oly kevésbé alakítja át szükségszerűleg jó honleánynnyá, mint nem teszi mindig és mindenkor a férfit jó honfivá. A nőt tehát csak azért, hogy jó honleánynnyá legyen, épenséggel nem szükséges a politikai tényezők sorába emelni. Sokkal helyesebb a nőktől, kik a közügyekre befolyást akarnak maguknak szerezni, mindek előtt azt követelni meg, hogy olvadjanak be egész lelkükkel a nemzet testébe s ne érezzék magukat otthon idegeneknek. Ez olyan kívánság, a minek hogy eleget tegyenek, rajtuk áll s a melyet bármely ország közjoga szerint, mely idegenek és honlakosok közt különbséget tesz, csakugyan meg kell tenniök, mielőtt arra kerülne a sor, hogy az ország sorsának intézésébe a honpolgárokkal együtt ők is befolyjanak.

Az alatt, míg az írók egy része az alkotmány korszerű átalakításán fáradozott, az írók nem kevésbé tekintélyes másik csoportja — az időközben bekövetkezett politikai események, mint pl. a koronázás által is sarkalva — magának a fennálló alkotmánynak s a közjogi pozitív intézményeknek természetét tette vizsgálódása tárgyává. Az irodalom eme kettős irányú működése egymást kölcsönösen kiegészíté. Egyikre ép oly szükség volt, mint a másikra.

A haladás legvérmesebb hívei sem óhajtották a történelmi fejlődés megszakításával az alkotmány felforgatását. De hogy ez be ne következék, tisztázni kellett ama közjogi kérdéseket, melyek az előző korszakban részint az udvar

roszakarató és alkotmányellenes magatartása, részint egyes tudatlan és gonosz író jogcsavarása következtében vitássá váltak. A József-féle régime és a GROSSING-féle írók, a magyar közjogot kiforgatták eredeti valóságából. Vissza kellett tehát azt állítani az ország sarkalatos törvényei szerint, hogy a megújítandó alkotmány ne a levegőben függjön, hanem biztos alapon épüljön föl.

A Grossing-féle iránynak azonban ebben a korban is akadt még követője. Az *«Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn»*, * — melynek szerzője MONOSTORI IZDENCZY JÓZSEF udvari tanácsos volt, — a *«Babel»* és *«Ninive»* modorában s GROSSING szellemében igyekszik a magyar közjog elvitázzhatatlan alapelveit sarkaiból kiforgatni. S szinte komikussá teszi föllépését az a nyilatkozata, hogy ő neki kitűzött célja a *«Babel»* tévedéseit kijavítani, a helyreigazítás abban állván, hogy a *«Babel»* rosszakarató és badar állításait még badarabbakkal tetézi.

Előszavában József uralkodásának dicsőítésére alig talál szavakat, s a magyar nemzetet úgy tünteti fel, mint a melynek Ázsiából magával hozott vadsága még most sem szelidíthető meg.

Az első tévedés Izdenczy szerint az, hogy Magyarország *I. Ferdinándig* választási monarchia volt, holott Magyarország kezdettől fogva máig mint örökösödési monarchia áll fenn, az örökösödés joga mindkét nemet megilletvén. Még annak a bizonyítgatására is vállalkozik, — képzelhetni mily alapon!? — hogy midőn Álmos vezérre választatott, még az *örökösödés rendje* is világosan megállapított. Mivel azonban *Mátyásra* semmiféle rabulisztikával sem lehet

* *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige. Gedruckt im Römischen Reiche. 1790. 8-r., 134 lap.*

rásütni, hogy örökösödés czímén jutott a trónra: a leleményes író úgy vergődik ki a hínárból, hogy őt törvénytelen uralkodónak nyilvánítja. A választási monarchia ábrándja VERBÖCZI-től származik, kiről a legnagyobb megvetéssel és kicsinyléssel beszél mindenkor.

A második tévedés, hogy a király a rendek közreműködése nélkül törvényt nem hozhat. Ezzel szemben Izdenczy halatlan czynizmussal azt vitatja, hogy Magyarország kezdettől fogva *abszolút* monarchia volt. Egész csomó királyra ráfogja, kikről törvényeink maradtak hátra, hogy országgyűlést nem tartottak. A mennyiben pedig ezt a későbbi királyokról épen nem állíthatja, kimondja, hogy az utóbb tartott országgyűlések a fejedelem kizárólagos törvényhozási jogát nem alterálhatták; mert alaptörvények az országgyűlés tárgyát nem képezhetik s így országgyűlésileg az az alaptörvény sem volt megváltoztatható, mely szerint a törvényhozás joga a király kizárólagos sajátja. Hogy II. Lipót most országgyűlést tart s ezzel az őt illető felségjog korlátozásába belenyugszik, ez csupán az ő határtalan jóságának kifolyása; de ha így viseli magát az országgyűlés, mint eddig; ha egy új koronázási diplomában saját hatalmának öregbítésével a korona jogait meg akarja nyirbálni: akkor joga van II. Lipótnak a korlátlan törvényhozási jogot reklamálni.

A harmadik tévedés, hogy a királynak meg kell magát koronáztatnia, különben nem tekinthető törvényes királynak s privilégiumai nem birnak érvénnyel. Erre Izdenczy azt a megjegyzést teszi, hogy a mennyiben már bebizonyította (?!), hogy Magyarország örökösödési és abszolút monarchia: a koronázás sem lehet egyéb, mint fölösleges czeremónia. Hogy az angol királynak is meg kell magát koronáztatnia, ez nem bizonyít semmit; mert Anglia nem abszolút monarchia.

A negyedik tévedés, hogy a királynak koronázási diplomát kell kiadnia s koronázási esküt kell tennie. A mire természetesen a felelet ugyanaz, a mi a harmadik tévedésre. De azért is el kell a koronázási esküt hagyni, mert a király különben is csak a nemzet kisebb részének, az arisztokráciának szabadalmaira esküdne meg.

Az ötödik tévedés, hogy a nádor csaknem félistennek tekintetik, királynak, a király helyett; holott a palatinus eredetileg, mint neve is mutatja, nem volt egyéb, mint *udvari szolga*. Nádort a király választ magának, ha akar; annyi hatalma van, a mennyit a király ad neki; a neve sem «ország nádora», hanem mint udvari szolgát, csak «a király palatinusa» elnevezés illetheti meg.

Végre a hatodik tévedés, hogy a primás és a főpapok ugyanazon jogokat vindikálják maguknak, melyek a nemeseket illetik meg.

A szerző állításainak egyszerű előadásából is fogalmat szerezhet magának az olvasó arra nézve, mily hazugságokhoz kellett annak az írónak folyamodnia, ki amaz állítások bebizonyítására vállalkozott.

Ha a hazafias érzelmű, nemes lelkű GRÓF BATTHYÁNY ALAJOS «*Tausend und ein Irrthum*» című röpiratában * mégis szóba állt Izdenczyvel, ezt — saját nyilatkozata szerint — csak azért tette, hogy a hazai viszonyok körül tájékozatlan idegeneket emancipálja ama benyomás alól, melyet Izdenczy művének olvasása gyakorolt esetleg reájok.

Batthyány, svaviter in modo, fortiter in re, ízekre szedi szét Izdenczy minden tételét s mozaikszerűleg állítja össze ellenfelének részint szándékos, részint tudatlanság szülte tévedéseit.

* Tausend und Ein Irrthum des Verfassers der Ungrischen Irrthümer. 1791. 8-r., VII + 150 lap.

A «Tausend und ein Irrthum» a közjogi irodalomban előkelő helyet foglal ugyan el, mert hamisítottan közjogi elvei a legszigorúbb kritikát is kiállják; de valódi értéke alkalmosságában rejlik. A magyar közjogra nézve oly veszedelmes Grossing-Izdenczy-féle irány ellen való tiltakozás volt Batthyány irata. Erre nagy szükség volt, hogy a magyar közjogot sarkaiból kiforgató tanok erőre ne kapjanak.

Akár Batthyány föllépésének tulajdonítandó azonban, akár nem, annyi bizonyos, hogy Izdenczy a maga közjogi nézeteivel teljesen elszigetelve maradt, a mi bizonyára becsületére válik az e korbéli irodalomnak.

Az a rendszeres közjogi munka, — mely 1791-ben latinúl, majd 1792-ben német fordításban ROSENMANN neve alatt jelent meg,¹ de a melynek tulajdonképeni szerzői ÜRMÉNYI JÓZSEF és LAKITS GYÖRGY voltak,² — valamint PETROVITS JÁNOS zágrábi akadémiai tanárnak s később a szepetmvirális tábla ülnökének, II. József császár megbízásából írt «*Introductioja*»,³ — egészen szabatosan s némi apróbb tévedést leszámítva, a valóságnak megfelelőleg, — BECK ÁGOSTON konziliáriusnak és theréziánumi tanárnak 1790-ben második kiadásban BENZUR JÓZSEF észrevételeivel meg-

¹ A latin kiadás czíme: Jus publicum regni Hungariæ ex combinatione veterum, recentiorumque legum, in compendium systematicum redactum, et usibus maxime scholasticæ juventutis adcommodatum; studio et impendiis STEPHANI ROSENMANN juris candidati. Viennæ. Typis a Baumeisterianis. 1791. 8-r., VIII + 256 lap. — A német kiadás czíme: STEPHAN ROSENMANNS Staatsrecht des Königreichs Hungarn. Nach der heutigen Verfassung dieses Reichs bearbeitet. Wien. In der Aloys Dollischen Buchhandl. 1792. 8-r., VIII + 390 lap.

² SCHWARTNER: Statistik. II. III. 16.

³ JOH. PETROVITS: Introductio in jus publicum regni Hungariæ. 1790. 8-r., 93 lap.

jelent¹ *Jus publicuma*² pedig legalább célzatos ferdítés nélkül mutatják be a magyar közjog rendszerét.

Az apróbb alkalmi monográfiák hasonlóképen jóakaratúlag és nagyobbára korrektül tárgyalják az egyes közjogi kérdéseket.

Egy-két író, idegen államok alkotmányával való összehasonlítás útján kísérli meg a magyar alkotmányra nézve lábrakapott ferde vagy téves nézeteket helyreigazítani s a közjogi kételyeket eloszlatni.

Az összehasonlításra nyújtott módot és alkalmat PÓKA-TELEKI KONDÉ JÓZSEF BENEDEK, Esztergomvármegye táblabírája s az esztergomi érsekség főügyésze, midőn NAGY FRIGYES-nek «*Az országlások nemeiről*» írt művét,³ — melyet a nagy uralkodó élemedettebb korában írt 1777-ben s melyben röviden bennfoglaltatik egész politikai rendszere,⁴ — magyarra fordítva közrebocsájtotta. A fordítás meg lehetős gyarló, a mit maga Kondé is érezvén, mentségeül azt hozza fel, hogy «az írásban való szokást, mely hazánknak több részeiben mindekkoráig különböző volt, még kötelező parancsolat meg nem határozta».

¹ Az első kiadás 1752-ből.

² CHRISTIANI AUGUSTI BECK, s. c. r. et a. m. consilarii regiminis inferioris Austriae professoris juris publici et feudalis jus publicum Hungariae. Cum notis auctoris et observationibus JOSEPHI BENZUR. Ex originali ejus exemplari desumptis et nunc primum in lucem publicam emissis. Viennae, apud Joh. Paul. Krauss. 1790. 8-r., 284 lap.

³ II. *Fridrik* burkusok királya. Az országlások nemeiről, és az országlóknak kötelelességeikről. Fordította PÓKA-TELEKI KONDÉ JÓZSEF BENEDEK, t. n. Esztergom-vármegyének táblabírája. Pesthenn. Nyom. Patzko Ferentz betűivel. 1790. 8-r., XII + 65 lap.

⁴ BLUNTSCHLI-ACSÁDI: Az általános államjog és politika története. I. 281.

Kondé a művet jegyzetekkel kíséri, melyekben a hazai viszonyokra reflektál, s a többi közt a nemességnek kemény leczkét ad, hogy «büdös neki a katonaság», hogy erkölcs-telenségbe merült, hogy luxust úz stb.; de azért a nemesi előjogok iránt mégis kegyeletet tanusít.

Az esztergomi érsek főügyésze, ki KATONA ISTVÁN keze alatt nőtt fel a nagyszombati egyetemen, nagy Frigyes politikai rendszerét egészben véve elfogadja ugyan; de a vallásszabadság kérdésében határozottan szembeszáll II. Frigyes-sel.

Mindenekelőtt kijelenti, hogy a porosz király a vallásfelekezetekre vonatkozó elveit a gyakorlatban kénytelen volt maga is módosítani. Magyarországon, szerinte, a törvények értelmében a r. kath. vallás az uralkodó; ettől a jellegétől nem szabad megfosztania az országgyűlésnek, annyival kevésbé, mert az 1604: 22. t. cz. világosan megtiltja, hogy az országgyűlésen vallási kérdések tárgyaltsanak. Azt azonban elhallgatja, hogy az említett törvényt *Rudolf* önkényűleg iktatta be a törvények közé s így annak kötelező ereje mindenkor kétséges volt. Az 1790-ben összeült országgyűlést különösen óvja a vallási kérdések bolygatásától; mert különben megzavartatnék az egyetértés ép akkor, midőn arra az égető kérdések sikeres megoldhatása szempontjából olyannyira szükség van. A róm. katolikusokkal szemben — úgymond — annál kevésbé lehetnek a többi felekezetek követelők, mert ők meg azoktól tagadnak meg mindent ott, a hol mint uralkodó felekezet szerepelnek. A vallási türelem elvének életbeléptetéséről hallani sem akar; mert a közelmúlt tapasztalatai megmutatták, hogy a vallási türelem volt minden bajnak kútforrása.

Ezek az expektorációk bizvást elmaradhattak volna;

mert nem hiszszük, hogy bárki előtt is emelték volna a mű magyar fordításának értékét; ellenkezőleg diszharmoniót idéztek elő az eredeti és a fordítás szelleme közt.

Nagy Frigyesnek ugyanezt a munkáját, — melyről a *Magyar Kurir* is azt írja, hogy «hazánkfiaiinak az egybe-hasonlítás végett szükséges»,¹ — egy évvel később ARANKA GYÖRGY szintén kiadta,² még gyarlóbb fordításban ugyan, de legalább ügyetlen jegyzetekkel nem zavarván meg annak hatását.

Az ő célja a mű közzétételével egyszerűen csak az volt, hogy honfitársai «a különböző igazgatások formáinak (kormányformáknak) egybevetésével a fundamentomos tiszta ismeretekbe annál inkább világosodjanak is, erősödjenek is». És ezt a célját bizonyára el is érte. A fordító valószínűleg gr. BATTHYÁNY JÓZSEF erdélyi püspök volt.³

Ugyancsak ARANKA GYÖRGY az «*Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*» cím alatt⁴ az angol és a magyar alkotmány közt mutatkozó rokonvonásokat és eltéréseket állítja a közönség elé.

Mielőtt az összehasonlításához hozzáfogna, erősen hang-

¹ *Magyar Kurir*. 1791. évf. 519. l.

² Az igazgatás formáiról, és az uralkodók kötelességeiről edgy proba. A *II. Fridrik* prussiai király munkái közül. Fordítás a VI-dik darabból. Kolosvár. A püspöki bötükkal. 1791. 8-r., 45 lap.

³ JAKAB ELEK közlése ABAFI Figyelőjében. XVI. 167.

⁴ *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*. Nyomt. Kolosvár, Hochmeister Márton, ts. k. privil. könyv-nyomtató által. 1790. 8-r., 39 lap. — Hogy e röpirat szerzője csakugyan ARANKA, erre nézve ld. TOLDY: A magy. nemz. irodalom története. 161. l. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 177. l. SZILÁGYI SÁNDOR értekezése: Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből, az *Új Magyar Muzeum*-ban, 1860. évf. 220. l. — TOLDY azonban téved, midőn a mű megjelenését 1791-re teszi.

súlyozza a magyar állam függetlenségét. «Európában közönségesen a göttingai nagy tudományú professzoroktól fogva a bécsi írókig, mindnyájan a magyar koronához tartozó tartományokat ausztriai tartományoknak — österreichische Staaten — nevezik, holott egész Ausztria, mint Ausztria, annyit bir Magyarországon, mint a mennyi szőr a tenyereden vagyon».

Érdekes része az élénk modorban írt, de tévedésektől s ellenmondásoktól egyáltalán nem ment munkának az, a hol a szerző kifejti, hogy a magyar alkotmányban a patrimoniális felfogásnak nyoma sincs. Míg Ausztriában «az érczherczeg az egész herczegségnek tulajdonosa, és azért mind a földhöz, mind a lakosokhoz, mind a rendszabáshoz nemcsak olyan szava vagyon, mint uralkodónak, hanem mint földesúrnak is és tulajdonosnak»: addig «Magyarország hasonló Angliához; egész Magyarországon nincsen a felséges királyi háznak több tulajdona, hanem a mi keveset pénzen vettek».

Magyarország és Anglia, Aranka szerint, abban is hasonlók egymáshoz, hogy a főhatalom ott is, itt is, meg van osztva a király és az ország rendei közt.

A nemesség és a többi társadalmi osztályok közt fennálló viszonyra nézve azonban az összehasonlítás szerencsétlenül üt ki. Nem hiába jegyzi meg Aranka művére a *Magyar Kurir* kritikusa, hogy «ha ez az írás németre fordíttatván kijönne és az ausztriai vagy hannoverai publicistáknak kezökre akadna, akkor válnék meg, hogy állhatnának meg némely, talán igen bátor feltételek».*

Aranka azt állítja, hogy Angliában nem «egyforma szabadság részesei» az angol és az ír, az amerikai és az

* *Magyar Kurir*. 1791. évf. 469. l.

indiai tartományok és nemzetek, a fehérek és feketék. «A nagyszívű anglus nemzet minden alattvalóinak boldogságokon igyekszik, és nevezetesen a szegény feketéknek sorsokon könnyebbíteni; de hogy ezek is hozzá hasonlók legyenek, annál inkább, hogy ellenben ők annyira megalacsonyítottassanak, mint emezek, egy szám alá menvén, nagy és szörnyű képtelenségű igazság volna.»

Hát Magyarországon hogy áll a dolog? «Egy magyar nemes ember, milyenekből állanak tulajdonképen az ország rendei, megkülömböztetett dolog a maga parasztjaitól, olyan megkülömböztetett dolog épen, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától törvény szerint. Ennek, mint maga tulajdonának, minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes szívvel igyekezik is; de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé, a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétessék, annál inkább, hogy ő maga, az ő eredeti nemesi méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vettessék, melyre a természet és gondviselés az ő parasztját hívta, és minden paraszti terheket véle együtt viseljen: ez is a fennebb említett nagy és szörnyű igazságnak mássa volna. Szörnyű igazság! A mit törvény szerint, a hitetlenségnek vétken kívül el nem vesztethet, azt tőle egy tolla vonással, egy nyüves okoskodással (vitiosus syllogismussal) elvenni! Ezt láttatnak vala némely rossz tanácsosok akarni. Mert azt mondták: egyik ember a társaságban olyan, mint a másik. Mely a *Mátyás* király igazságánál is erőszakosabb igazság.»

Aranka tehát midőn a magyar nemesség kiváltságainak a legnagyobb szűkkeblőséggel védelmére kel; midőn a parasztot mint objektumot tekinti, a ki felett a nemes ember, mint tulajdona felett rendelkezik: ezt a rideg felfogását azzal akarja tetszetősebbé tenni, hogy Angliában keresi az

analógiát. Óriási tévedés, mely azon irányzatnál fogva, melyért elkövették, kétszeres beszámítás alá esik. Angliában a különböző *népfa*jok közt igenis mutatkoztak ellentétek s az egyenlőségi eszme diadalának útjában állt az uralkodó faj önzése; de maga a szoros értelemben vett angol társadalom, — miután Anglia már a XVII. században szakított a hűbériséggel s a polgári rendnek nemcsak mint társadalmi, hanem mint politikai tényezőnek is kellő befolyást biztosított, — teljesen elütött attól a magyar társadalomtól, melyben az előjogozott nemesség és a többi társadalmi osztályok közt a válaszfal még ekkor oly erősen állott, mint a Sion hegye. Aranka ennek a válaszfalnak fenntartásán fáradozik.

A kor szelleme és az Aranka felfogása közt oly kirívó az ellentét, hogy annak áthidalása lehetetlen. SZRÓGH SÁMUEL mégis vállalkozott erre a lehetetlenségre, midőn Aranka művét németre lefordítván,* fordításához egy függeléket csatolt, melyben észrevételekkel kíséri az eredeti műnek a nemességre és a parasztságra vonatkozó állításait.

Az alkotmányt Szrógh sem akarja bolygatni, mert az úgy, a mint tényleg fennáll, 800 év óta ha nem is egészen boldoggá, de megelégedetté tette a nemzetet. A szemrehányás, hogy ezzel az alkotmánynyal csak a hatalmas nemesség

* Vergleichung zwischen Engellands und Ungarns Regierungsform. Oder: Ein Wort an diejenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden. Aus dem Ungarischen übersetzt und vermehrt von SAMUEL SZRÓGH. 1791. 8-r., 63 lap. — Ha JAKAB ELEK amaz állítása, mely szerint ARANKA műve németből van fordítva (ABAFI: Figyelő. XVI. 167.), a valóságnak megfelel: akkor Szrógh csak visszafordította németre azt a művet, a mi eredetileg is németül jelent meg.

lehet megelégedve, csupán oly embertől származhat, ki az ország viszonyait nem ismeri. Meg kell kérdezni a becsületes, munkás parasztot, vajjon földesura emberségesen bánik-e vele? Azt fogja felelni, hogy földesura mindent elkövet, hogy jobbágyának sorsát elviselhetőbbé tegye. Ennélfogva ha a parasztság elé azt az alternatívát terjesztenék, hogy ezentúl a nemesség vele együtt húzza az igát, vagy pedig a nemesség a maga kiváltságos állásában továbbra is jobbágyságai javára munkálkodjék, — bizonyára ez utóbbit választaná.

Szrógh e szerint a *volenti non fit injuria* elvére alapítja okoskodását. Maga a paraszt megnyugszik sorsában: mi szükség volna hát — akarata ellenére — más úton, a régi rendszer megváltoztatásával boldogítani? Úgyde az író, ki így okoskodik, a mellett, hogy okoskodását egy épen-séggel be nem bizonyított föltevésre alapítja, nem bír semmi érzékkel a közszabadság követelményei iránt. Ha a jobbágy-ság csakugyan örömet viselte volna is a reá rótt terheket, még ez a körülmény sem tette volna jogosulttá magát a közszabadsággal homlokegyenest ellenkező intézményt. 1848-ban sem volt ingyére a jobbágyok egyrészének, a robot, de különösen a pénzbeli adónál rájuk nézve sokkal kényelmesebb dézsma eltörlése; de ki merné azért állítani, hogy a 48-diki törvényhozás nem a jogállam követelményének tett eleget, midőn az úrbéri praestációkat, az úrbéreszek akarata ellenére is megszüntette?

De visszatérve Aranka művére, ki kell még emelnünk a hadügyre vonatkozó összehasonlítását. «Valamilyen kép-telenség volna — Aranka szerint — Angliában, szükség és különös egyezés kívül hannoverai katonát látni: szinte úgy meg nem foghatja józan okosságú ember, hogy az ausztriai hadak békekesség idején is Magyarországon laknak, az ország

kincsét emésztik és a lakosokat szállással, élésadással s hordással terhelik.»

Magyarország önálló nemzeti hadsereggel bir, mely az osztrák hadseregtől jól megkülönböztetendő. A magyar nemzeti hadsereg kizárólag Magyarország védelmezésére van hivatva. Ha mégis Ausztriát megtámadnák: minthogy Ausztriának és Magyarországnak közös fejedelmök van s minthogy «az ausztriai érczherczeg *igen jó barátja* a magyar királynak, ez pedig amannak: okkal-móddal egyik a másikat hathatósan segíheti».

Ilyen formán felelt meg DEÁK FERENCZ is 1867-ben NYÁRY PÁLNAK arra a fogas kérdésére, hogy miután Magyarország független állam: a közös minisztereket ki fogja ki-nevezni? az osztrák császár ezt nem teheti, mert ekkor a magyar király souverain jogát sértené meg; a magyar király se teheti, mert ez által az osztrák császár fejedelmi jogába váгна. — Én azt hiszem — felelte Deák, — hogy ő felsége a magyar király és ő felsége az osztrák császár majd csak meg fognak egyezni *magok közt*.

Végre Aranka — ismét hivatkozva Anglia példájára — indokolja az idegenektől való félelem jogosultságát, s kifejezi abbeli óhajtását, hogy a király tudja az ország nyelvét. «A hány idegen nemzetet egy hazafi a haza szolgálatjában meglát, — úgymond, — mindannyi csorbáját látja benne törvényinek és eszközit nemzete, hazája, szabadsága és boldogsága romlásának.»

A magyar és angol alkotmány összehasonlítása ebben a korban általán véve kedvencz témájuk volt a magyar publicistáknak.* BARITSCH ADALBERT pesti egyetemi tanár

* Az «*Orpheus*»-ban is jelent meg egy gyarló kis értekezés ez alatt a cím alatt: «Anglia, és Magyar ország igazgatások

is erre a feladatra vállalkozott; azonban ő is, mint társai, csekély sikerrel.

Baritsch egyidejűleg a következő három röpiratot bocsájtotta közre névtelenül: «*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*»; «*Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*»; és «*Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici*». A két első ugyanazon évben két kiadásban jelent meg. Az egyik, *nyolczadrét kiadásban* a két röpirat lapszámozása folytatólag megy, úgy hogy ez a kiadás tulajdonképen két különböző cím alatt ugyan, de egy röpiratnak tekintendő. A másik, *negyedréti kiadásban* ellenben mind a három munka külön-külön lapszámozással s külön címek alatt szerepel.

A «*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*» * című művében Angolországot, mint az alkotmányosság mintahazáját mutatja be azzal a világos czélzattal, hogy Magyarország annak példáján okuljon. *Salus reipublicae suprema lex esto*, — ez volt, szerinte, jelszavuk azoknak, kik Anglia kormányformáját megállapították. Az angol alkotmány megmérhetetlen hatalmat ad az uralkodónak; de a hatalom eszközeivel való rendelkezés jogát a népre ruházván, az uralkodó zsarnoki önkényének még a lehetőségét is kizárja.

Hogy Baritsch mennyire tisztában volt az alkotmányos monarchia közjogi állásával s mily alaposan ismerte Angolország közjogát, erre nézve a legekleatásabb bizonyítékul szolgál alábbi összeállítása, mely az angol király *prærogativáit* foglalja magában.

formájának elő-adása. Irta hazafi-társunk *gróf . . r . . j . .*» (1790. I. 327—342. ll.)

* *Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliæ*. 1790. 4-rét kiadás 31 lap; 8-rét kiadás 28 lap.

Az angol király az igazságszolgáltatás kútfeje; az ő nevében hozzák a bíróságok ítéleteiket; ő gondoskodik ezen ítéletek végrehajtásáról; ő gyakorolja a kegyelmezés jogát. A címeket, méltóságokat, hivatalokat a király osztogatja. Őt illeti meg a pénzverési jog; ő határozza meg a mérték- és súlyrendszert. A király nevezi ki az érsekeket és püspököket; összehívja, feloszlatja vagy elnapolja az egyházi zsinatokat; megerősíti a zsinati végzéseket. A királyt illeti meg a tengeri és szárazföldi hadsereg legfőbb vezénylete. Ő képviseli az államot a külállamokkal szemben s ebből kifolyólag követeket küld és fogad el, hadat üzen és békét köt. Végre a király személye szent és sérthetetlen, a törvények felett áll, ennél fogva a király rosszát nem tehet: «the king can do no wrong».

Másik röpiratában, a «*Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*»-ben,* — mely a most tárgyaltnak folytatása, — szigorúan tudományos alapon összehasonlítja Anglia alkotmányával Magyarországit. A kettő között mindenáron föl akarja fedezni a rokonságot, a mi azonban — mint említők — neki sem sikerül. A két állam alkotmánya jóformán csak abban hasonlít egymáshoz, hogy ott is, itt is a király osztogatja a címeket, nemességet, hivatalokat, s hogy a király trónraléptekor esküvel kötelezi magát az ország törvényeinek megtartására.

De az alkotmány egyéb alkatrészeit illetőleg az összehasonlítást jobb lett volna, ha meg sem kísérli. Hiszen saját állítása szerint, még a törvényhozás *tényleges* szervezete közt is óriási eltérés mutatkozik. Angliában *III. Eduárd* óta a parlament egyik tényezője a törvényhozásnak; nálunk

* *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*. 1790. 4-rét kiadás 12 lap; 8-rét kiadás 8 lap.

ellenben a nemzetet közjogilag ugyan megilleti a legiszláció, de *tényleg* csak hajdan élt ezzel a jogával.

Azután — így folytatja a parallelát — a mi a parlament közjogi szerkezetét illeti, a magyar országgyűlésen a pór nép képviselve nincs, míg ellenben az angol parlamentbe a népesebb városok is elküldvén követeiket, ott az egész nemzet képviselve van. Angliában a parlamentet minden harmadik évben össze kell hívnia a királynak; míg nálunk országgyűlések csak ritkábban tartatnak. Az angol alkotmányban továbbá a polgári szabadság, s a mi ennek kifolyása: az egyéni tulajdon, a személyiség- és a szabad költözködés joga, minden egyes honpolgár részére biztosítatik; nálunk a szabadságot csak a nemesség élvezi. Az angol királyok minden megszorítás nélkül gyakorolják a hadüzenés-, békekötés- és követküldés jogát; nálunk eme jogok gyakorlásába befolyása van az államtanácsnak is. A pénzverés Angliában kizárólag a király prærogatívái közé tartozik; nálunk ez a felségjog is korlátozva van.

Ime, a szerző ép az ellenkezőjét bizonyítja be annak, a minek bebizonyítására vállalkozik. Az ő előadása arról győzi meg az olvasót, hogy a két állam szerkezete közt alig van valami hasonlatosság. És 1790-ben csakugyan ez volt a valóság.

Baritsch harmadik műve, a «*Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici*»,* polemikus irat, melyben GROSSING közjogának gonosz állításait, nagy erudícióval, folytonos hivatkozással a Corpus Jurisra, de nem minden szenvedély nélkül igazítja helyre. Grossing, úgymond,

* *Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici*. 1790. 4-r., 28 lap. (Kassán jelent meg, április hóban. *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 590.)

a magyar törvényeket megcsonkította s azoknak értelmét hamis interpretációval mindenáron meg akarta vesztegetni. Ez a roszakaratú eljárás, minden tisztességes emberben, tehát benne is, olyan visszatetszést szült, hogy nem csuda, ha a roszhiszemű íróval szemben, szokása ellenére, talán a kelletinél indulatosabb. De a részrehajlatlan bíró azért, úgy hiszi, neki ád igazat, mert ő a Corpus Juris meghamisíttatlan szövegére támaszkodik.

Az irodalom a mellett, hogy a magyar közjog egész rendszerére kiterjesztette figyelmét s feladatául tűzte ki a magyar alkotmány természetét tudományos alapon tisztába hozni: egyes közjogi részletkérdéseket is behatóbban megvitatott.

II. Lipót megkoronáztatása alkalmából számos röpirat jelent meg, melynek tárgyát a koronázás és az azzal egybekötött szertartás mibenléte és közjogi jelentősége képezi.

E tárgyra vonatkozólag mint becses forrásmű használható még ma is a POTKONITZKY ÁDÁMÉ,* melyet a hirhedt GROSSING megezáfolására írt.

Grossing, a magyar közjog czégeres meghamisítója, 1787-ben, az általa kiadott államtudományi folyóiratban egy cikket tett közzé, melyben a koronázásról ír s ezzel kapcsolatban a magyar nemzet állítólagos bűneit és gyarlóságait a nála megszokott malicziával feltárja a világ előtt. A koronázás, szerinte, csak üres czeremónia, rosz szokás, melynek semmi nyoma sincs az alaptörvényekben. A koronázási esküt hasonlóképen csak erőszakkal és csefogatások-

* *Freimüthige Untersuchungen über die Krönung in Ungarn und andere damit verknüpfte Gegenstände des ungrischen Staatsrechts. Nach Veranlassung des Grossingischen darüber herausgegebenen Aufsatzes. Verfasst von ADAM POTKONITZKY. Pressburg, bei Anton Löwe. 1790. 8-r., VIII + 160 lap.*

kal hozták szokásba, ennél fogva az alól is feloldhatja magát a király, s elég, ha írásban tesz ígéretet az alkotmány megtartására. A koronázás előtt az inaugurale diploma szövegének megállapítása végett országgyűlést nem kell tartani; mert a diplomát maga a király, saját belátása szerint formulázza; legfőleg abból a czélból jöhetne össze az országgyűlés, hogy a rendeknek alkalmuk legyen a trónralépő király iránt hódolatukat kinyilvánítani. A törvényhozási hatalom különben is kizárólag ő felségét illeti, s amennyiben mégis a rendek időnkint résztvettek a legiszlánczióban, ez által a fejedelmi teljhatalom bizonyára csorbát szenvedett.

S midőn mindezek után Grossing fölveti azt az alkalmoszerű kérdést, vajjon II. József mégis megkoronáztassa-e hát magát: hallatlan czynizmussal azt feleli, hogy a *«csőcselék»* szereti a ceremóniát, nagy súlyt fektet a koronázásra: miért rontanák hát el a kedvét? hisz az egész *«koronázási hókusz-pókusz»* úgy se jelent semmit.

Potkonitzky, a késmárki evangélikus iskola rektora, mint komoly tudós, szenvedélyétől ritkán hagyja magát elragadtatni, hanem történeti tényekre és alaptörvényekre hivatkozva, tételtől-tételre kimutatja, hogy Grossing állításai egytől-egyig hamisak, s ezekkel szemben, nagy készséggel védi saját álláspontját, mely szerint csupán a megkoronázott király tekinthető az ország *törvényes* uralkodójának. A nemzet hibáit és előítéleteit nem takargatja, de Grossingnak sem ad igazat, ki a szúnyogot elefánttá fújja fel. A nemzet hátramaradottságának, mint ő véli, nem csak maga a nemzet az oka, hanem tehetetlen és roszakaratú királyai és a szerencsétlen kül- és belviszonyok is.

Azon apróbb alkalmi iratoknak, melyek csupán a koronázási szertartás leírását tartalmazzák, nem sok tudomá-

nyos becsök van ; de mint ama fontos közjogi aktus jelentőségét feltüntető iratok mégis fölemlítendők.

A koronázást megelőzőleg *Landerer* könyvnyomdász közrebocsátotta a *koronázásnak hivatalosan megállapított rendjét*,¹ melyből meggyőződhetünk, hogy II. Lipót megkoronáztatásánál is szigorúan megtartották a közjogilag kiszabott szertartásokat.

A «*Beschreibung der königl. hungarischen Krönung*» című röpirat, — mely II. Lipót megkoronáztatása után jelent meg három kiadásban is,² s melyet az élelmes kiadó, mint *koronázási kalendáriumot* is kiadott,³ — bevezetésül különösen kiemeli, hogy a korona minden nép által nagy tiszteletben tartatik ugyan, de sehol oly hódolattal nem viseltetnek a polgárok a fenségiség eme jelvénye iránt, mint Magyarországon.

A korona jelentőségét illetőleg tehát a szerző felfogása

¹ Ordnung der Krönung Seiner K. K. Majestät *Leopold des Zweyten* Ungarischen Königs, welche zu Pressburg feyerlich vollzogen wird, den 15. November 1790. Pressburg, gedruckt bey Johann Michael Landerer, Edlen in Füsikut. 4-r., 8 lap.

² I. kiadás: Beschreibung der königl. hungarischen Krönung als Seine Apostolische Majestät *Leopold der Zweyte* zu Pressburg zum Hungarischen Könige gekrönt wurde. 1790. 8-r., 72 lap. — II. kiad.: 8-r., 60 lap, czíme ugyanaz, tartalma változatlan. — III. kiad.: 4-r., 22 lap ; czímén a nyomtatás helye megjelölve: «Wien, bey Hieronymus Löschenkohl, 1790» ; 3 rézmetszetű lappal ; végén a két függelék, mely a koronázási menet leírását tartalmazza, hiányzik.

³ Historischer Krönungskalender für Hungarn auf das Jahr 1791. 4-r., maga a naptári rész 18 lap. A röpirat, saját czíme alatt, egyszerűen hozzá van fűzve. 10 rézmetszetű képpel, melyek közül érdekesebbek: a magyar vezérek és királyok arcképei, a templomi szertartás, a koronázási eskü, Lipót a koronázási dombon, a koronázási menetnek a Királyhegyre való fölvonulása stb.

egészen helyes ; de a részletekben sokszor téved, s minthogy tévedései csaknem ugyanazok, melyek az alább említendő «*Skizze der ung. Krönung Leopold II.*» című röpiratban is egytől-egyig föllelhetők : ezt a két röpiratot vagy ugyanazon szerző írta vagy az egyik a másik röpiratát forrásul használta. Sőt ugyanaz áll még egy harmadik röpiratra is, mely *Oehler* bécsi könyvnyomdásznál «*Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der Krönung eines Königs von Ungarn*» cím alatt jelent meg,* s melynek szerzője például *III. Károlyt* összetéveszti *II. Károlylyal*, azután azt írja, hogy az arany almát a koronázáskor a *tavernicorum* magister viszi, holott ez a horvát bán kötelessége, szóval csaknem ugyanazokat a hibákat követi el, a mik az előbb említett két röpiratban is előfordulnak.

A magyar közjogban és históriában sokkal jártasabb az az ismeretlen író, ki a korona történetét, a koronázási szertartásokat és a *II. Lipót* megkoronáztatása alkalmával *Pozsonyban* végbement ünnepélyt írja le, *Wéber-nél*, illetőleg *Landerer Mihály-nál* magyar és német nyelven megjelent röpiratában ;** valamint *PÉCZELI JÓZSEF*, ki a korona

* *Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der Krönung eines Königs von Ungarn.* Wien, 1790. Gedruckt bey Joseph Georg Oehler. 8-r., 40 lap. — Ez a röpirat némi bővítéssel és módosítással bennfoglaltatik abban a nagyobb terjedelmű munkában is, melyet szintén Oehler bécsi könyvnyomdász adott ki s melynek czíme : *Vollständige Beschreibung aller Feyerlichkeiten bey den Krönungen und Huldigungen Leopolds II.* Im Jahre 1790. Wien, 1790. Gedr. bey Joseph Georg Oehler. 8-r., 183 lap.

** A mostan kegyelmesen uralkodó római császár és apostoli magyar király *második Leopold* ő felségének, 1790-dik esztendőben, szent András havának 15-dik napján *Posonyban* tartatott szerentsés megkoronáztatásának rövid le-írása. *Posony*, *Wéber Simon Péter* költségével s betűivel. 8-r., 38 lap. — A német kiadás czíme

históriáját adja elő népies modorban,¹ részletesebben kiterjeszkedvén a korona 1790-diki diadalútjának leírására; végre az a szintén ismeretlen író, ki *Mária Terézia megkoronáztatását* beszéli el² s ez által hallgatólag mintegy dokumentálja, hogy a koronázás a nemzet vérébe átment százados szokáson alapulván, 1790-ben sem mehet az végbe más szertartásokkal, mint a hogy 1741-ben végbement.

A *«Skizze der ungarischen Krönung Leopold II.»*³ szerzője, valóságos elragadtatással és bámulattal beszél a magyar nemzetről, mely az osztrák ház legfőbb támasza, mely a jelen forradalmi időszakban is tántoríthatatlan hűséggel és ragaszkodással viseltetik a dynasziához. Az uralkodó ház jogara alatt álló országok közt Magyarországot «gyémántnak» nevezi; ennek szeretetét bírva, Mária Terézia bátran szembeszállhatott ellenségeivel.

A derék írónak azonban a magyarok iránti rokonszenve,

Beschreibung der Feyerlichkeiten bey der erwünschten Krönung Seiner itzt so glücklich als weise regierenden kaiserlich-königlich-apostolischen Majestät *Leopolds des Zweyten*, den fünfzehnten November des 1790-igsten Jahres in der königl. freyen Krönungsstadt Pressburg. Pressburg, bey Johann Michael Landerer, Edlen in Füsikut. 1790. 8-r., 52 lap.

¹ A magyar koronának rövid históriája; mellyet az aszszonyok és gyermekek kedvéért szedegetett össze PÉTZELI JÓSEF. Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. 8-r., 50 lap.

² Ausführliche Beschreibung der Krönung Ihrer Majestät *Marien Theresiens* Erz-Herzoginn zu Oesterreich, vermählten Herzoginn zu Lothringen und Baar, Gross-Herzoginn zu Toscana, zur Königin in Ungarn. Vollzogen in der königlichen ungarischen freyen Reichs-Stadt Presburg, den 25. Juni, 1741. Aus einer gleichzeitigen Schrift. Wien, gedr. im königl. Taubstummen-Institute. 1790. 8-r., 32 lap.

³ Skizze der Ungarischen Krönung *Leopold II.* Gefeyert zu Ofen den 24. Juny 1790. Zu finden um 15 kr. in Ofen bey

úgy látszik, erősebb volt közjogi ismereteinél; mert különben nem bocsátott volna szárnyra afféle merőben téves állítást, hogy a koronázás csak ősi szokáson alapúl és az uralkodói hatalom gyakorlására semmi befolyással sincs.

BARITSCH ADALBERT, pesti egyetemi tanár, kinek három művével már fennebb foglalkoztunk, «*Die gewöhnliche Krönungsfeyer der ungarischen Könige und Königinnen*» című, magyar fordításban is megjelent röpiratában,* az ismeretlen szerző ama tévedését, valamint egyéb apróbb botlásait helyre is igazítja; figyelmezteti őt például arra, hogy a «*tavernicorum magister*» nem «*Landesschatzmeister*», vagy hogy a koronázási saru nem aranyból, hanem sárga bőrből van, vagy hogy a primás az ország összes mágnásai közt rangra nézve nem első, mert első a nádor, azután az országbíró, a primás csak a magyarországi egyház feje s mint

Buchhändler Diepold; Pest bey Lindauer, Weingand, Stahel und Kilian etc. 8-r., 32 lap.

* Die gewöhnliche Krönungsfeyer der Ungarischen Könige und Königinnen beschrieben von ADALBERT EDLEN VON BARITSCH, der Rechten Doktor, öffent. ordent. Lehrer der Statistik auf der hohen Schule zu Pest. In Ungarischer und Deutscher Sprache herausgegeben. Pest. Gedruckt bey Franz Patzko. 1790. 8-r., 63 lap. — A fordítás címe: A magyar királyok és királynék koronáztatásoknak inneplése melylynek szokott szer-tartásait német nyelven le-írta, és közre botsátotta n. nemzetes BARITSCH ALBERT, a törvénynek tudósa, és a pesti, királyi, tudomány mindenességben, ugyan azon törvénynek tanítója. Magyarra fordította LAMBACH ELEK kegyes iskola-béli pap, és a pesti iskolákban, a szelidebb tudományoknak tanítójok. Pestenn. Nyomt. Patzko Ferentz betűivel, 1790. 8-r., 71 lap. — A XVI. fejezet, mely a tárnokról szól, s a XVII., mely a «*Beschreibung d. kön. hung. Krönung*» című röpirat közjogi tévedéseinek helyreigazítását tartalmazza, a magyar fordításból hiányzik.

ilyen a praelátusok közt első, de nem első az összes mágnások közt stb.

A legérdekesebb azonban a koronázást megörökítő alkalmi iratok közt a SCHAUFF NEPOMUK JÁNOS, pozsonyi rajztanító műve,* mely minden tekintetben megfelel a czélnek, a mire szerzője szánta. Az utókort akarta emlékeztetni az 1790-dik év legnagyobb eseményére. A mű, tartalmára nézve nem valami kiváló ugyan, de becessé teszik a hozzámellékelt színezett rajzok s ezek közt különösen a koronázáskor alakított pozsonyi polgárórség jelmezképei.

Schauff nem szorítkozik kizárólag a korona, a koronázási jelvények és szertartások leírására, hanem röviden megismerteti olvasóit Magyarország multjával és azon kori állapotával is.

Művének statisztikai, közjogi része tűrhető; történeti része ellenben botrányosan silány. Nincs distingváló érzéke; nem tud külömbséget tenni a fontosabb és jelentéktelen históriai események közt; nem képes eltalálni, mit kell az események közül kiemelni, hogy Magyarország multjának körvonalaait híven állítsa olvasói elé. II. József uralkodásának például mindössze 10—15 sort szentel, s ebben a néhány sorban említést tesz ugyan a földek felméréséről, Józsefnek a hadügy fejlesztése körüli intézkedéseiről, sőt

* Die Feyerlichkeiten bey der Krönung Seiner kaiserlich-königlich-apostolischen Majestät *Leopold des Zweyten* als König von Ungarn zu Pressburg den 15-ten November 1790. Im Zusammenhange beschrieben von JOHANN NEPOMUK SCHAUFF, ordentlichem Lehrer der Zeichenklasse an der königlichen Hauptnationalschule. Im Verlage der Schauffischen Kunsthandlung in Pressburg, auch zu haben bey Ignaz Alberti in Wien. 4-r., 148 lap. 12 rézmetszettel.

még azt is kiemeli, hogy József azokat a katonákat, kik a török háborúban kitüntették magukat, emlékpénzzel és életfogytiglani zsolddal jutalmazta meg; de arról, a mi legjellemzőbb József uralkodására, a minek tudása nélkül a József korabeli események nagyrészét megérteni sem lehet, egy szót sem szól, hogy t. i. József szent István koronájával nem koronáztatta meg magát; azután meg alig lehet megfogni, hogy ha már a földek felmérésére reflektál, a sokkal fontosabb vallásügyi rendeleteket, a türelmi pátenst vagy a sajtóügyi rendeletet vagy a közigazgatás átalakítását hogyan mellőzhette?

Schaufftól tehát históriát nem tanulhatunk; de megismerhetjük művéből annak a kornak, melyben ő élt, több érdekes részletét.

Erdély uniója s az erdélyi szászok közjogi állása szintén irodalmi megbeszélés tárgyát képezte e korban.

Az unió kérdését az országgyűlés hozta szóba. Az erdélyi székek és megyék megbízottai, valamint a szász nemzet megbízottai is az unió mellett nyilatkozván, az országgyűlés az 1741: 8. törvénycikk végrehajtását követelte. Lipót azonban nem csak hogy az unióba nem egyezett bele, de József császár intézkedésének megsemmisítésével, a külön erdélyi udvari kanczelláriát újból felállította, az e felett méltatlankodó rendeket azzal nyugtatván meg, hogy azért ő és utódai Erdélyt, mint a magyar korona kiegészítő részét, mint magyar királyok fogják kormányozni.

Továbbá összehívta decz. 12-kére Kolozsvárra az országgyűlést, mely a gubernátori és a többi főbb hivatalokat mindjárt első ülésén betöltötte ugyanazokkal, kik már ama hivatalokat kinevezés folytán régebb idő óta viselték, kimondván azonban, hogy «az említett hivatalokra a választás előtt lett kinevezése a tisztelt személyeknek, a törvény-

nyel, nevezetesen pedig az *első Leopold* magyar király kötéslevelének 7-dik és 8-dik czikkelyével ellenkezik.»¹ A gubernátorrá megválasztott, nagy népszerűségnek örvendő *Bánffy György grófot* KÁDÁR JÁNOS, az erdélyi püspökség fiskálisa és BOLLA MÁRTON piarista külön-külön üdvözlő verssel tisztelték meg.²

Még mielőtt az unió kérdése az országgyűlés, illetőleg a király által eldöntetett volna, egy alkalmi irat jelent meg «*Anonymische Schrift*» czím alatt,³ melyet a *Magyar Kurir* is közzétett egész terjedelmében azzal a megjegyzéssel, hogy «ezen kis munkácska deákul és németül kinyomtatattva kering Bécsben»,⁴ s mely az unió közjogi és politikai hátrányait kimutatván, a két kancellária szétválasztását sürgeti. Erdély a kancelláriá egyesítésével elvesztené önállóságát és alkotmányát, s kiszolgáltatatnék Magyarországnak önkényének.

¹ Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek közösleges gyűléseikben lett végeztetéseinek és foglalatosságoknak jegyző könyve. 8. l.

² KÁDÁR JÁNOS röpirata czím nélkül; a címlapon következő megszólítással: «Fő Méltóságu gróf ur, Kegyelmes Uram!» H. és é. n. 4-r., 12 lap. — BOLLA MÁRTON röpiratának czíme: Éneki szerzemény, melly musikához alkalmaztatva, méltóságos gróf Losontzi Bánffy György ő kegyelmességének, erdélyi nagy fejedelemség fő igazgatójának tiszteletére, az ország gyűlésének alkalmatosságával ki-adatott. Kolosváratt. Nyom. Hochmeister Márton ts. k. priv. könyv-nyomtató által. 1791. 8-r., 15 lap. (Zenére alkalmazta SCHREIER JÁNOS philosophiæ professor.)

³ Anonymische Schrift, die im Grossfürstenthum Siebenbürgen in Vorschein gekommen ist, und die Trennung der siebenbürgischen Hofkanzellei von der ungarischen zum Gegenstande hat. Scriptum anonymum, quod in magno Transilvaniæ principatu in lucem prodiit; argumentum ejus est, Transilvanicam aulicam cancellariam ab Hungarica separandam esse. 1791. 8-r., 31 lap.

⁴ *Magyar Kurir*. 1791. évf. 293—298. l.

A párhuzamos, t. i. német és latin szövegű röpiratnak azonban az az állítása, hogy az unió hátrányait Erdélyre nézve a közelebbi országgyűlésen az erdélyi követek is belátták, a történelmi tényeknek nem felel meg.

Mert az erdélyi országgyűlés 1791. márcz. 4-kén egész határozottsággal kimondta, hogy mivel «az erdélyi udvari kancelláriának a magyarországgal való egyesülése az *I. Leopold* király kötéslevele értelmével nem ellenkezik, azért ez is mostani állapotjában megmaradjon.»¹ Magyarország rendeit pedig a kancellária szétválasztásának terve a szó szoros értelmében elkeserítette. *SPISSICH JÁNOS* és *SOMSSICH LÁZÁR* zalamegyei követek azt írják követi jelentésekben, hogy «az erdélyi kancelláriának a magyar kancelláriától való elválasztásának híre annyira megrettentette az egész országgyűlést, hogy annak egyszerre levert kedvét és szomorú tekintetét csak árnyékban is lerajzolni tehetségökön felül áll».²

Egy ismeretlen író *Leopold diplomájának és az Alvinczi-féle rezolúciónak* közzétételével,³ szintén figyelmezteti mintegy honfitársait, hogy Erdélynek önállóságát föl ne adják. Az ő tendenciája, úgy látszik, az volt, hogy bebizonyítsa, miszerint «Erdély a felséges ausztriai ház védelme alá adta ugyan magát», de a *Leopold* diplomájában

¹ Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végeztéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve. (8-r., 462 + 16 lap.) 266. l.

² Magyar országgyűlésnek folytatásról tett jelentő tudósítása nemes Zala vármegye küldöttjeinek. 27. l.

³ *Első Leopold* császár diplomája. Avagy azok az edgyezések, melyek mellett magát Erdély a felséges Ausztriai ház védelme alá adta. Kolosváratt. Nyom. a püspöki betűkkel. 1790. 4-r., 27 lap.

kikötött ama föltétel alatt, hogy Erdély élére egy külön kormányzó-tanács állíttatik, mely az országot a magyar király személyében egyesített erdélyi fejedelem nevében a külön erdélyi udvari kancellária útján kiadott utasítások szerint fogja kormányozni.

Az erdélyi szászok közjogi állása abból az alkalomból került szőnyegre az irodalomban, hogy József visszavonta az erdélyi közigazgatás átalakítására vonatkozó, a szász nemzet kiváltságait megsemmisítő rendeletét.

«*Die Siebenbürger Sachsen*» című alkalmi irat* szerzője nem tudja, hogy mik birhatták rá Józsefet a privilégiumok eltörlésére; csak azt tudja, hogy nem a szász nemzet bűnei. Pedig bizony nem lett volna nehéz erre a nagy rejtélyre rájönnie. Mind a három nemzet kiváltságait föl kellett áldozni a birodalmi egység érdekében.

A szász nemzet, történetének minden stádiumán végigvezetvén az ismeretlen szerző olvasóit, elragadtatással konstatálja, hogy a szász nemzet ismét önállóvá lett; régi közigazgatását, önmaga által választott hivatalnokait visszanyerte; alkotmánya és törvénykezési rendszere helyreállíttatott. Mindezt, szerinte, az isteni gondviselésnek meg kell hálálni. Valódi hazafias érzülettől áthatva így kiált föl: A hála mindennekfölött a hazaszeretetben nyilvánuljon. Erdély a szász nemzetnek 600 éven át hű, szerető anyja volt, táplálta és ápolta azt. Egyetlen szász se legyen a jó anyának hálátlan fia! A hazáért utolsó csepp vérének se sajnálja!

Hasonló szellemben van írva «*Der Verfassungszustand*

* Die Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift, herausgegeben bey Auflebung der für erloschen erklärten Nation. 1790. Hermannstadt, gedruckt bey Johann Gottlieb Mühlsteffen. 8-r., VIII + 156 lap.

der sächsischen Nation in Siebenbürgen», * mely szárazon, történelmi okmányok alapján mutatja ki a szász nemzet politikai helyzetét Erdélyben. Ezen röpirat szerzője is önérettel hivatkozik a szászok hazafiasságára. A magyar királyoktól kapott privilégiumok mindenkor hálával viszonoztattak a szász nemzet részéről és semmi nyoma a történelemben, hogy ez a nemzet Magyarország törvényes királyaival és Erdély fejedelmeivel szemben bármikor is megtagadta volna az alattvalói hűségét.

A szász nemzet, önkormányzati jogait visszanyervén, *Bruckenthal Mihályt* választotta meg kómeszévé, kinek beiktatására valami ismeretlen poéta tollából egy ballada-cyklus jelent meg, ** melyben a versíró humorosan meséli el a szász nemzet viszontagságait. Minden sorából a meglegeedés tűnik ki. Jó kedve a frivolitásba is átcsap néha.

A közjogi kérdések közt, melyek a 90-es években az országgyűlést és az irodalmat foglalkoztatták, jelentőségre nézve nem utolsó volt az sem, melyet a szerbek, illetőleg a nem egyesült görög hitűek vetettek fel s mely az ő közjogi állásuk rendezésére vonatkozott.

Mielőtt az országgyűlés megnyitott volna, *Putnik Mózes*, karloviczi érsek folyamodást nyújtott be a királyhoz, melyben megújította elődének már 1708-ban előterjesztett

* Der Verfassungszustand der sächsischen Nation in Siebenbürgen, nach ihren verschiedenen Verhältnissen betrachtet, und aus bewährten Urkunden bewiesen. Hermannstadt, gedruckt und im Verlag bey Martin Hochmeister, k. k. dikast. Buchdruckern und privil. Buchhändlern. 1790. 8-r., 115 lap.

** Die Geschichte der Sachsen. Eine Ballade, zur Volksfeyer der Installation Sr. Excellenz, des Hochgebornen Herrn, Herrn *Michaels Edlen von Bruckenthal* des neuerwählten Comes der Nation. Herrmannstadt, gedr. bey Johann Gottlieb Mühlsteffen. 1790. 8-r., 24 lap.

kérelmét, hogy ő s még néhány alkalmas egyén a nem egyesült görög szertartású klérusból és illyr nemzetből, az országgyűlésre annak módja szerint meghívassanak.

Putnik kérelme teljesített is, a meghívó leveleket kiállították számukra, a miről az érsek külön-külön levélben tudósította a primást, az országbíró és a személynököt, azt írván többi közt levelében, hogy az országgyűlésre főképen azért hívatta meg magát és püspök-társait, hogy módjukban legyen «a közjóról s *népöknek a magyar szent koronához szorosabb kapcsolásáról* gondoskodni».

Az országgyűlés a szerb főpapok eme lépését rokon-szenvesen fogadta. A kerületi ülések kifejezték helyeslésüket az ország görög nem egyesült lakosainak amaz elhatározása felett, hogy ezentúl a hazai törvényektől s nem holmi rezoluczióktól és privilegiumoktól kívánnak függeni s hogy a magyar nemzet részeül s nem idegen népül kívánnak tekintetni. Sőt a hitlevél-javaslat indokolásában minden fenntartás nélkül kimondta az országgyűlés, hogy «nem látszik rendén lenni, hogy ily nagy számú s harczias nép, mely már régi inkolátusa által az állam jogát megnyerte, idegennek tekintessék, és vallásra nézve, melyhez a legnagyobb buzgalommal ragaszkodik, önkénytől függjön».

Az a, közjogi szempontból teljesen korrekt álláspont, melyet a karloviczi érsek képviselt, irodalmi téren is vizsgálgra talált. NOVÁKOVICS ISTVÁN, a szerb nemzet bécsi ágense, a szerb, vagyis rácz nemzet multjáról írt, latin és német nyelven megjelent rövid értekezésében,* a történelem és a pozitív törvények alapján kimutatja, hogy a szer-

* A latin kiadás czíme: *Dissertatio brevis ac sincera hungari auctoris de gente serbica perperam rasciana dicta ejusque meritis ac fatis in Hungaria. Cum appendice privilegiorum eidem genti elargitorum.* 1790. 8-r., 80 lap. — A német kiadás czíme: *Kurz-*

bek vagy *ráczo*k* nem idegenek a hazában, hanem az ország polgárai, kik úgy is, mint a török hatalom ellensúlyozói, úgy is, mint kereskedők és földmivesek, évszázadokon át szolgálatokat tettek hazájuknak. Ennélfogva méltán megkívánhatják, hogy hivatalképességgel, polgárjoggal ruháztassanak fel; hogy püspökeik az országgyűlésen ülés- és szavazati joggal birjanak; hogy vallásuk gyakorlatában ne háborgattassanak; hogy ingatlanokat szerezhessenek.

Novákovicsnak ugyanaz volt tehát a célja, a mi a görög nem egyesült püspököknek. A privilégiumok teréről közjogi alapra helyezkedvén, a szerbeket minél szorosabban igyekszik hozzá fűzni a magyar szent koronához. Azt akarta, hogy a szerbek otthon érezzék magukat az országban, melyet hazájokul választottak, és pedig otthon érezzék magukat ne csupán a fejedelem kegyelméből, hanem az országgyűlésnek és a fejedelemnek, mint a törvényhozó hatalom részeseinek törvényben kifejezett akaratához képest.

Csak abban hibázott, hogy a *görögökkel* minden közösséget megtagadott s kizárólag a szerb nemzet részére követte az egyenjogositást.

A görögöket, — kik kulturális tekintetben határozottan előbbre voltak a szerbeknél s kik a közös magyar hazának

gefasste Abhandlung über die Verdienste und Schicksale der serbischen oder razischen Nation, in dem Königreiche Ungarn. Von einem hungarischen Patriot. Mit einem Anhang der derselben verliehenen Privilegien. Neusatz und Belgrad, bei Emanuel Jankowits, 1791. 8-r., 96 lap.

* Érdekes, hogy Novákovics, a szerb nemzet ágense, *rácznak* nevezi nemzetét. S ma mégis általában neheztelik ezt az elnevezést, sőt — úgy emlékszünk — *Wenckheim Béla* bárónak, az egykori magyar belügyminiszternek kellemetlen affaire-je is volt a miatt, mert az országgyűlésen egy beszédében a szerbeket *ráczo*knak találta nevezni.

mindenkor hübb fiai is voltak, — a szerbek sohasem szereték. De Novákovics ellenszenve irányukban már a megvetéssel volt határos. S hagyján, ha legalább gyűlöletét leplezte volna. Ha valakinek, úgy neki mindenesetre türtőztetnie kellett volna magát. Mert ellenmondásba keveredett önmagával, midőn a disunitus szerbek részére olyan jogokat követelt, melyeknek gyakorlásából vallásuk miatt voltak kizárva, s ugyanezeket a jogokat továbbra is megtagadta a szerbekkel egyvalláson levő görögöktől. Ez az ellenmondás bizonyára gyöngítette az ő, különben helyes álláspontját.

Hogy Novákovics a görögökre vonatkozólag pozitív tényeket tagadott el s a históriát hamisította meg, midőn megtagadta tőlük, hogy honfiak lennének, midőn kétségbevonta a rokonságot köztük és a szerbek közt, s midőn a privilégiumokat kizárólag a szerbek részére vindikálta, — ezt nem volt nehéz bebizonyítani. Egy ismeretlen író vállalkozott is rá, hogy Novákovicsnak inkább ellenszenvből, mint meggyőződésből származott tévedéseit helyreigazítsa.

«*Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn?*» stb. című röpirat,* kerülve minden szenvedélyeskedést, a legnagyobb tárgyilagossággal mutatja ki, hogy a görögök a kulturának mily nagy szolgáltatokat tettek, mily hasznos polgárai az országnak, mely

* *Eines freymüthigen, und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter andern hier wohnenden Nationen, und in welcher Verbindung sie da mit der raitzischen, oder sogenannten illyrischen Nation stehen?* Zur gründlichen Wiederlegung der unlängst unter den Titel: *Dissertatio de gente serbica perperam rasciana* erschienenen Brochüre, in soweit darin die griechische Nation angegriffen ist. 1791. 8-r., 46 lap. Egy címképpel.

őket mint jövevényeket befogadta, s mily kitűnő eredményekkel dicsekedhetnek; történelmi alapon bizonyítja be, hogy Magyarországon honfiaknak tekintettek a görögök nyolcz századon át; hogy számos magyar család görög eredetű, pl. a *Forgách*-család, mely *Xeudochia* császárnétól származik; végre, hogy körülbelől 500-ra tehető a görög eredetű magyar családok száma.

A szerbekkel való rokonságra nézve kifejti a szerző, hogy a rokonság nem kizárólag a vallás közösségében nyilvánul, mint azt ellenfele állítja, hanem a közös szokásokban, erkölcsökben, viseletben is; konstatálja egyszersmind, hogy a szerbek és görögök összeházasodás által s az együttlakás következtében annyira összevegyültek, hogy egy nemzetnek tekinthetők.

A mi végül a privilégiumokat illeti, határozottan ki nyilatkoztatja, hogy a privilégiumok a szerbeket és a görögöket közösen illetik meg, mert *I. Lipót* a szabadalmakat a török járom alól fölszabadított összes keresztyén népek s nem kizárólag a szerbek részére adományozta. És ebben is tökéletesen igaza van a szerzőnek. Lipót ugyanis 1690. április 6-kán kelt kiáltványában ezt írja: «a török háborút folytatni fogjuk oly végre, hogy a nekünk jogosan alávetett és mondott Magyarországunktól jogosan függő s az iszonyatos török járom alól fölmentett valamennyi egyéb keresztyén népeket régi szabadságukba, régi kiváltságaikba, régi egyesülésükbe azon testtel, melytől függenek, — megszüntetvén minden visszaélést, helyrepótolván a török zsarnokság által okozott minden fogyatkozást, és visszaadván mindenkinek a maga jogát, — újra beiktassuk».*

* SZALAY LÁSZLÓ: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. 1861. 22. l.

A szerb mozgalom addig, míg törvényes mederben folyt, nem okozott aggodalmat az országgyűlésnek. A szerbek egyelőre csak azt kívánták, a mihez joguk volt, hogy t. i. ne tekintessenek idegeneknek a hazában. Később azonban a jóirányú mozgalom elfajult. Az uralkodó és a rendek közt az inaugurale diploma felett támadt huzavonának, mely mindinkább és inkább elmérgesedett, az udvar minden áron véget akarván vetni, a szerb mozgalmat mesterségesen oly irányba terelte, hogy veszedelmessé váljék az az ország alkotmányára, területi épségére nézve. Minthogy pedig ilyenmű veszélynek elhárítása a király és a nemzet közti egyetértés mielőbbi helyreállítását tette szükségessé: úgy látszik, abban a reményben ringatta magát az udvar, hogy maguk a rendek fogják siettetni a hitlevél vitás pontjainak kiegyenlítésével a kibékülést.

A szerbek vérszemet kapva, egyszerre megváltoztatták programjukat. A karloviczi érsek által formulázott program sem őket, sem magát az érseket nem elégítette többé ki. Hiszen legmagasabb helyről kaptak figyelmeztetést, hogy kevesebbet kértek, mint a mennyi megilleti őket. S hogy újabb követelményeiket hivatalos alakban megállapíthassák, ugyancsak az udvar által felbízattva, engedélyt kértek a felségtől nemzeti kongresszus tartására.

A kongresszus 1790. szept. 1-sején ült össze. De mielőtt tanácskozásait megkezdte volna, a primipilusok titkos értekezleteket tartottak.

A beavatottak emez értekezletein a fékevesztett szenvedély ült diadalt a józan ész felett. A beavatottak, többnyire katonatisztek, a helyett, hogy a kongresszus teendőiről tanácskoztak volna, a magyar nemzet ellen intézett kifakadásokkal a fajgyűlölet magvait hintették el.

A kongresszus vezértagjainak hangulatát a legjobban

jellemzi az a beszéd, melyet a beavatottak egyike tartott valamelyik értekezleten s melyet, hogy minél szélesebb körben elterjedjen, *öt kiadásban* is közrebocsátottak. Mi legalább *öt*, tartalmilag változatlan, de külső kiállításra nézve különböző kiadását ismerjük. *

Ezt a beszédet, HORVÁTH MIHÁLY szerint, valami határőri katonatiszt tarthatta. A szellem — úgymond, — mely a beszéden végig vonúl, a gyűlésen jelen levő katonatiszteknek volt sajátja, kik osztrák elvekben s hadi fegyelem alatt nevekedvén, az alkotmányosságnak egyáltalában nem voltak barátjai; azon testületi szellemnél fogva pedig, mely az osztrák hadsereg tisztí karában már rég megfészkelte magát, minden polgári hatalom iránt lenéző, megvető gyűlölettel viseltetének.** S Horváth föltevése egészen alapos volt, a mennyiben az említett beszéddel — a mi tudomásunk szerint — csakugyan egy katonatiszt, *Szecsujacz* tábornok, kongresszusi követ szerzett magának dicsőséget magyarfaló társai előtt.

A tábornok, úgy látszik, otthon érezte magát a szószéken. Tudott beszélni; de nem tudta, talán nem is akarta

* Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung. Gehalten zu Temeswar in einem Zirkel der Eingeweihten. Im August 1790. — I. kiadás: 4-r., 11 lap. Czímlapján egy fa alatt ülő nő és férfi képe. (Trattner pesti nyomdász és könyvkiadó vignette-ja.) — II. kiad.: 4-r., 11 lap. Cziméből kihagyva: «in einem Zirkel der Eingeweihten». Czímlapján két angyal koszorúval. — III. kiad.: 4-r., 11 lap. Czímlapján egy szőlőfürtöt csipkedő kakas. Czíme következő bővítéssel és változtatással: «Kostet gefalzt 7. Kr. Im September 1790.» — IV. kiad.: 8-r., 23 lap. — V. kiad.: 8-r., 16 lap. Czímlapján két üstön doboló angyallal. A motto: «non erimus regno indecores», mely a többi kiadásnál a címlap belsejére van nyomtatva, ennél a címlap külsején olvasható.

** HORVÁTH: Magyarország történelme. VIII. 64.

fékezni indulatait. Egyrésztől undorítón hízeleg a hatalomnak, melytől ügyöknek előbbrevitelét várja; másrésztől párhuzamot vonván a magyar és szerb nemzet között, míg amazt — a nélkül, hogy nevén nevezné — a leghitványabb nemzetnek deklarálja, ezt úgy tűnteti fel, mint a világ legnagyobb, fényes tulajdonokban gazdag nemzetét.

A szerb nemzet, — mely, szerinte, a legrégebbi nemzet, melynek hatalma egykoron Kárpátoktól Ádriáig terjedt, mely a rómaiakkal, góthokkal és hunnokkal megküzdött és egy Sándort megreszkettett, melynek vitézsége, uralkodói-hoz való hűsége mindenkor ismeretes volt, — jobban megérdemli a világ figyelmét, mint az a «barbár» nép, mely csak az imént bújt ki Ázsia barlangjaiból s mely származásának bélyegét örökidőkre változatlanul fenn akarja tartani. Vajjon — így kiált fel — egykedvűn lehet-e nézni, hogy egy nép egy másikat eltipor, mikor magának is vizsgát kell kiállnia Európa előtt a tekintetben, hogy érdemes-e rá, hogy a művelt Európa határain belül lakjék?

Majd tüntetőleg emlegetvén a szerbek loyálisát és háláját az uralkodó ház iránt, a magyaroknak szemökre veti, hogy képzelt jogaik visszaszerzése végett a XVIII. század történetét a *Rákóczi*-kor barbár jeleneteivel undokká tették; továbbá, hogy felhasználva a birodalom erőtlenségét, azzal szemben túlfeszített követelésekkel álltak elő, pedig Ausztria változtatta orángutángjaikat emberekké, vadonjaikat édenné, annak védelme alatt évszázadokon át boldogan, nyugalomban éltek; s hogy végre ama birodalom jótéteményeit egy törszúrással viszonozzák és az elkövetett apagyilkosságra nézve a Jus Tripartitumnak egy rettenetes helyével nyugtatják meg magukat.

Az összehasonlítást folytatva kiemeli, hogy míg az egyik nép 4 millió vitéz harcosból és derék polgárból áll, addig

a másik fél annyi emberből sem áll; az egyik lakatlan területet népesített be és vett kultúra alá, a másik saját lakhelyét el hagyta pusztulni s a többi nemzeteket kiűzte lakhelyökből; az egyik «imádott» uralkodójához jó- és balszerencse közt hű maradt, a másik törvényes uralkodója ellen többször föllázadt.

A vége a beszédnek oda lyukad ki, hogy elérkezett az idő, midőn a szerbek Európa többi felvilágosodott nemzeteivel egyenlőkké lesznek, s midőn Illyria Magyarországtól elválik.

Ilyen beszédek után a kongresszustól nem sok jót lehetett várni, annnyival kevésbé, mert az udvar folytonosan kaczerkodott a túlzókkal s a helyett, hogy csillapította volna őket, a szó szoros értelmében lovat adott alájok.

A királyi biztos, SCHMIDFELD JÁNOS BÁRÓ, a kongresszust megnyitó, külön füzetben is megjelent beszédében * fölhíván a gyűlést, hogy terjeszsze elő kívánalmait, biztosította a szerbeket, hogy méltányos kívánalmaik figyelembe fognak vétetni annnyival is inkább, mert a szerb nemzet, vérével pecsételte meg az uralkodó ház iránti hűségét. Általában a leghízelgőbb szavakban nyilatkozott a szerb nemzetről, s mintegy provokálta a kongresszust, hogy csak kérjen, hát kapni fog.

S a kongresszus a biztatást el is értette. Kért annyit, hogy már többet nem is kérhetett. Kívánalmait a következő három pontban foglalta össze:

1. Erősíttessenek meg a nemzet szabadalmai; *hasíttassék ki ezekhez képest számára külön territorium*, hogy

* Anrede des königlichen Kommissairs, und General Feldmarschalllieutenants *Freyherrn v. Schmidfeld*, bei Eröffnung des illyrischen Nazionalkongresses, zu Temeswar am 1-ten September 1790. 1790. 8-r., 14 lap.

fennállhasson; alkottassék ezen ország összes ügyeinek kezelésére, a nemzetnek és közös jogainak képviselésére s az őt általában és egyházát különösebben illető ügyek kormányzására, külön magisztrátus a legfelsőbb udvarnál, egyetemben az alárendelt szükséges hatóságokkal in partibus; és végre tartassék fenn a nemzeti összefüggés az egyházi, világi és katonai renddel, a szokásos kongresszus egybehívása által, valahányszor a szükség megkívánja.

2. A nem egyesült görög hitvallás nyilatkoztassék törvényesnek valamennyi örökös tartományban, s tagjai ennél fogva, bárhol legyenek letelepedve, vallásuk miatt hátrányt ne szenvedjenek, hanem a különböző országok alkotmányából származó valamennyi előnyöket, másokkal egyenlően élvezzék, miután a terhek viselésében is egyenlően részt vesznek.

3. A nemzeti határőrző katonaság, a bánsági ezredeknek is idetudásával, a főhaditanács kormánya alatt maradjon, s ha előbb vagy utóbb megkívánná az államérdek, hogy ezen katonaság polgári állapotba helyeztessék, ne jusson jobbagyi sorsra, hanem érdemeihez képest alkotmánynyal s egyéb szabadságokkal és kiváltságokkal ruháztassék fel.*

A temesvári kongresszus, fölterjesztésének első pontjában vakmerően sérti a magyar közjogot. Külön földterület kihasítását kéri a szerb nemzet részére, holott tudnia kellett, hogy a magyar közjog szerint az állam területrészei el nem idegeníthetők, és a király a koronázáskor esküvel kötelezi magát az ország területi integritásának megóvására. S ily vakmerő követelésre a jelenvolt királyi biztos a helyett, hogy a legerélyesebb visszautasítással felelt volna: azt a botrányt követte el, — persze nem proprio motu, hanem

* SZALAY i. m. 78. l.

kétségtelenül felsőbb parancs folytán, — hogy maga indítványozta a kihalásandó földterület megjelölését, sőt meglepő czynizmussal kifejezte abbeli véleményét, hogy *talán legalkalmasabb volna a Bánság kihalása*, mint a mely területrészt törvényesen még úgy sincs bekebelezve az országba.

A király pedig a fölterjesztésre azt felelte, hogy «az illyr nemzet kérelmei *nemcsak helyeseltetnek*, hanem egyszersmind *valóságos öröm nyilvánítatik*, mind a gyűlés valamennyi tagjának szabályszerű, józan, szerény és emberséges eljárása, mind ama különös bizodalom felett, melyel ő felsége iránt viseltetik azon illyr nemzet, mely az összbirodalom érdekeinek előmozdítása körül annyi érdemeket szerzett magának. A császár élte hosszág főfeladatai közé fogja sorozni, megfelelni e bizodalomnak. Mihelyt Frankfurtból visszajön, látni kívánja a felség az egész javaslatot, azt is, a mi az összes nemzetet, valamint azt, a mi az egyes rendeket illeti. És ők bizonyosak lehetnek a felől, hogy a mi valóságos jólétökre czéloz, azt ő meg fogja adni; a mihez névszerint egy külön udvari hatóság felállítása is tartozik, mely az egész illyr nemzetet állandóan képviselje, kiváltságait kezelje, s törvényesnek ismert hitvallásuk nyilvános gyakorlatát biztosítsa».

A király eme válaszában publikálásáról maga a kongresszus gondoskodott. Valaki a tagok közül kiadta azt,* ellátva bevezetéssel és utóirattal, melyben a szerb nemzet nevében háláját fejezi ki az uralkodó iránt. Nem állhatja azonban meg, hogy egyuttal egy kis oldalvágást ne adjon a

* Bekanntmachung der durch Se. Majestät unsern allergnädigsten Landesfürsten dem bestehenden illyrischen Nasionalkongresse neuerlich eröffneten väterlichen Gesinnungen als ein von den versammelten Ständen der ganzen übrigen Nasion gewidmetes Denkmal. Temeswar im Septembermonate 1790. 4-r., 8 lap.

magyaroknak. Azt írja ugyanis, hogy a szerb nemzet részére *I. Lipót* által nyújtott kedvezmények nem azért nem hajtottak végre, mintha a későbbi uralkodók érzelmei a szerbek iránt megváltoztak volna, hanem azoknak (értvén alattok természetesen a magyarokat) kedvezőtlen alkotmánya miatt, kikkel a szerb nemzetet a sors összekötötte.

A mit a kongresszuson a törvény hivatalos őre, a királyi biztos elmulasztott megtenni, hogy t. i. tiltakozott volna ama törvénytelen és alkotmányellenes határozat ellen, azt megtette a kongresszusnak egy hazafias érzületű, derék tagja, TÖKÖLY SZÁVA.

Tököly a szeptember 9-diki kongresszusi ülésen tartott beszédében, mely latin fordításban is megjelent,* megmutatta a szerbeknek, miként lehet összeegyeztetni saját nemzetiségi érdekeiket a közhaza érdekeivel. Okoskodása oly világos, mint a kristály. Közjogi nézetei tiszták, mint a szíнарany.

A derék Tököly a meggyőződés bátorságával jelenti ki, hogy nagy hibát követett el a szerb nemzet, midőn 1690-ben a törvények teréről a kiváltságok terére, a jogosság állapotáról a kegyelemére lépett át. Figyelmezteti a kongresszus tagjait, hogy a magyar alkotmány értelmében a törvényhozó hatalmat a király és a rendek együttesen gyakorolják. Ha tehát a szerb nemzet kérni akar valamit, a törvényhozás egyik tényezőjét sem mellőzheti. «Mindkét részhez kell — úgymond — folyamodnunk, érdemeinket és szolgálatainkat mindkettő elébe kell terjesztenünk, mindkettőnél azon

* Sermo quem SABBAS TÖKÖLY qua deputatus ad nationalem illyricum congressum in sessione, Temesvarini die 9-na septembris anno 1790 celebrata, idiomate nationali fecit, in lingvam latinam traductus. Pestini, typis Francisci Augustini Patzko. 1791. 8-r., 52 lap.

egy kedvezésért kell esedeznünk. Midőn a királyi felség hatalmának hódolunk, tisztelnünk kell egyszersmind azokat is, kik a méltóságot és a hatalmat megadták a királynak. Soha se menthető hálátlanságot követnénk el, ha azokat elhanyagolnók, kiknek földjeik nekünk lakást és eleséget szolgáltatottak; kik testvéreinket, öseinket, midőn hazájokat odahagyva, bujdosni voltak kénytelenek, atyai ölükbe fogadták; kik erőiket a mieinkkel egyesítvén, a mi jólétünkért nem kevésbé, mint a magokéért annyi századokon át mindig készek voltak életüket, vérüket, vagyonukat kockáztatni; kik végre, a mi üdvünket és boldogságunkat mindig a maguk szerencséjéül is tekintették.»

Midőn a külön földterület kihasításáról nyilatkozik, éles vágást mér nemcsak a kongresszusi többségre, de magára a királyi biztosra is, ki elég meggondolatlan volt a többség alkotmánysejtő határozatát jóváhagyni. Ama követelmény ellenkezik, szerinte, az ország törvényeivel, a királyi hitlevéllel, sőt a szerb nemzet kiváltságaival is. Az ország törvényei ugyanis tiltják bármely földterületnek Magyarországtól való elszakítását; a király a koronázáskor esküt tesz az ország területi épségének megóvására; a kiváltságok pedig azzal a záradékkal vannak ellátva, hogy «in quantum servitio nostro regio, regnique legibus non repugnaverit», és «salvo jure alieno». Ha tehát a temesi bánság kihasítása ellenkezik a törvényekkel, a királyi esküvel és a kiváltságokkal: szabad-e ilyesmit remélniök? Istentelenség volna még csak gondolni is, hogy a király esküjét megszegi, a törvénytet lábbal tapodja a kedvökért.

«Haszontalan és eszélytelen tehát azoknak *szószátyársága*, kik hogy ráijeszthessenek a szerbekre s hogy saját céljaikat elérhessék, nem pirulnak mondogatni: a király akarja, a király óhajtja a Bánságnak kihasítását. Sezek vakmerőség-

gükben annyira mentek, hogy a király ebbeli óhajtásának okát is értésül adták, mondván: azért óhajtja a kihasítást, hogy a szerb nemzet a király s a magyar nép közé, mint közbenjáró, vagyis — az ő kifejezésök szerint — mint ellenőr helyezkedhessék. *Istentelen, szemérmetlen és sérelmes beszéd ez*, mely a király kegyelmességét sértvén, a visszavonás magvait hinti el egyszersmind az alattvalók közt, s minden kigondolható politikai bűnt foglal magában.»

De tegyük fel, — így fűzi tovább a szónok okoskodását, — hogy a temesi bánság kihasíttatik. Kérdi, miféle boldogság háramlanék ebből a szerb nemzetre? Gondolják-e a szerbek, hogy ez esetben a törvényhozás egyedül rájuk fog bízni? Remélik-e, hogy a közterhek viselésétől meg fognak menekülni? Hiszik-e, hogy több jogot fognak nyerni, mint a mennyivel Magyarország bir? Boldogabbak lesznek-e hát, ha saját földterületükön laknak ugyan, de egyszersmind önkényű hatalomnak lesznek alávetve? «Nem bánom — folytatja tovább, — neveztétek ezt boldogságnak, *nekem ez a boldogság nem kell*. Sőt — hogy őszintén tárjam fel lelkemet előttetek — még azon esetre is, *ha a kedvező szerencse magát Szerbiát adná nekünk saját lakásunkul*, ezt az önkényű kormánynyal járó szerencsét én soha se kívánám, hanem jogaink becikkelyezését s *a tartomány bekebelezését*, mint polgár és mint követ, lelkiismeretem szerint, egész erővel szorgalmaznám, sürgetném.»

«Higyjétek meg nekem — így fejezi be beszédét, — nem egymaga a földterület s ennek fizikai állapota ad lételt a nemzetnek; hanem a területen lakozó nép polgári állapota, a nemzetek saját közjoga s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése, ezek adják meg külön mindenik nemzetnek a formát, a létezését. Ezek pedig biztosítva lesznek nekünk, mihelyt *a polgári jogokat s a tör-*

vényeket, melyek bennünket Magyarországgal polgárilag összekötnek, nem fogjuk nélkülözni.»

Tököly hazafias, bölcs felszólalása kiáltó szó maradt a pusztában. A katonák által felizgatott többség az okos szóra nem hallgatott; magok a katonák pedig, kik a többséget befolyásolták, meg se értették Tököly közjogi fejtegetéseit.

Időközben azonban a hitlevélre nézve a király és a rendek megegyeztek egymással. S a mint a kibékülés a király és a rendek közt megtörtént, az udvar a szerbekkel szemben azonnal megváltoztatta taktikáját. Rosz politika volt tőle, üszköt vetni a nemzetiségek közé. De ha már egyszer az üszök lángot fogott, neki kellett gondoskodni annak eloltásáról is.

Az illyr kanczellária felállíttatott ugyan, mert e tekintetben Lipót határozott ígéretet tett a szerbeknek; de az országgyűlés megnyugtatasául kijelentette egyszersmind Lipót, hogy az illyr kanczellária felállítása által teljességgel nincs szándéka megsérteni az ország alkotmányát, a törvényes kormányzések működése a nem egyesült görögök irányában ezentúl is sértetlenül fennmaradván. A mi a szerbek részére külön terület kihasítását illeti, erről szó sem volt többé. A szerb nemzet, mint olyan, teljesen háttérbe szorult, s a törvényhozás a 27-dik törvénycikkben nem beszél többé a szerbekről, hanem *a polgárjoggal (jus civitatis) megajándékozott nem egyesült görög szertartású országglakosokról*. Ezeket egyenjogosítja és ezeknek kiváltságait erősíti meg, a mennyiben kiváltságaik az ország alkotmányával nem állanak ellentétben.

Így végződött az illyr mozgalom, mely végeredményében bármily üdvös volt is, könnyen végzetessé válhatott volna az országra nézve.

A 90-es évek politikai irodalma, mint a fennebbiekből látható, hű tolmácsolója volt ama nemzeti visszahatásnak, melyet főképen II. József alkotmányellenes kormányzata idézett elő.

A fejlődésében erőszakkal föltartóztatott alkotmánynak helyreállítása és átalakítása volt a visszahatás legelső és legfőbb, de nem *kizárólagos* eredménye.

Nem kellett hozzá valami mély belátás, csak a történelmi fejlemények megfigyelése, hogy a nemzet jobb-jai belássák, miszerint az alkotmányos intézmények bukása a társadalom degenerációjával okozati összefüggésben állt.

A feudális alapokon nyugvó magyar társadalom már szervezeténél fogva sem volt képes nagyobb, intenzivebb erőt kifejteni az abszolút fejedelmi hatalommal szemben; ellenállási képességét azonban teljesen elveszítette az erkölcsök meglazulása következtében. A honfiúi erények, a hazaszeretet, az áldozatkészség, kivesző félben voltak, s különösen siettette az alkotmány bukását az, hogy a társadalom elnemzetietlenedett: elhanyagolta nyelvét, levetközte ősi szokásait.

Ezek a tapasztalatok elég világosan és érthetően kijelölték a nemzeti megújulás apostolainak működési irányát. Az alkotmány helyreállításának s továbbfejlesztésének alapföltétele volt a társadalom nemzeti szellemben való regenerálása.

Ennélfogva azok, kik az alkotmányt korszerűen reformálni akarták, szükségképen kiterjesztették figyelmüket a társadalomra is. Az országgyűlés, valamint a hivatása magaslátán álló irodalom vállvetve fogott hozzá a társadalom olyatén újjászervezéséhez, hogy annak körében a vezérszerepre és államfenntartásra hivatott magyar faj szupre-

mácziaja biztosítva legyen s igazi magyar szellem hassa át annak minden rétegét.

A nemzet individualitásának fenntartására és érvényesítésére nézve kétségtelenül leghatalmasabb eszköz: a nyelv és a ruha; kétszeres jelentőséggel bírnak ezek válságos időkben, midőn a nemzetiség létele veszélyben forog. A történelem tanúsága szerint nincs is ezeknek soha olyan keletők, mint elnyomatás idején. Ilyenkor még a túlzás is jogosult; mert az önfenntartás a maga eszközeiben nem lehet válogatós, s a lételeben megtámadott nemzet, faji temperamentuma szerint, túloz vagy mértéket tart, de a jogtalan támadással szemben tehetségéhez képest védi magát.

Az 1790/91-ki országgyűlés, midőn a magyar nemzetiség ügyét fölkarolta, szintén a nyelvre fektette a legfőbb súlyt. Mindjárt második ülésében, jun. 11-kén, fontos határozatokat hozott a magyar nyelv használatára nézve. Kimondta ugyanis, hogy miután minden nemzet a maga közügyeit a saját anyanyelvén szokta elintézni, s miután a tapasztalás azt mutatja, hogy a magyar nyelv számkivetése s az ebből eredt idegen szokások Magyarországnak csaknem végromlását okozták: ezentúl a két tábla közti üzenetváltásoknál a magyar nyelv használtassék s az országgyűlési napló magyar nyelven vezettessék.*

A mint PÉCZELI, a lelkes magyar, az országgyűlés eme határozatáról értesült, már harmadnapra dicshymnuszsal üdvözölte a hazafias rendeket.** Mielőtt azonban a rendeknek gratulálna, előbb kikesergi magát ekképen:

* Naponként-való jegyzések. 23. sk. 1.

** Az ország gyűléséhez nyújtott háládó köszönetek azoknak a kik szeretik az anyai nyelvet, — mellyet mindjárt azon örvedetes hírnek, hogy a magyar nyelv vétettett bé nemzeti nyelvnek,

«Nemzetünk sínlődött e nagy nyavalyában,
 Hogy idegen volt ő saját hazájában,
 Csak a neve volt meg, hogy magyarnak hítták,
 De a haza zsírját idegenek szítták,
 A tisztségből s pénzből minket kiferedtek,
 Bokros gyötrelmeink mind ebből eredtek.»

Csak ezután fejezi ki a nemzet nevében a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezése felett érzett örömét:

«Bölcs rendek! kik újjá szültetek bennünket
 Felvén a porból eltapodt nyelvünket,
 Oly sok ezer áldást nem kívánhatnátok,
 Mennyi ezért omlik mindenfelől rátok.
 A nemzetek sorsát mérő Úr nevére
 Esküszünk, míg bennünk forr Átilla vére,
 Sőt míg a magyar név el nem vesz egészen,
 Ez áldott nap nekünk örökké szent lészen.»

VERSEGHY, szintén erre az alkalomra írt versében «*Emlékeztető oszlop*» kíván emelni «azoknak a hazafiaknak tiszteletére, a kik a haza-nyelvnek bevétele mellett szólottak».* Az említett honfiakat egyenként is megnevezi ekképen:

«Fogd hamar a tollat, s írd egy oszlopra nevenként,
 A kik szívre vevék a haza-nyelvnek ügyét.
Darvas az oszlopnak tetején tündököljön; az égis
 Nyúit márvány tiszteletére kevés.

meg-érkezésekor, úgy mint juniushnak 14-dik napján készített s az nap ki is nyomtattatott PÉTZELI JÓSEF k. p. Komáromban, Wéber Simon Péter betűjével. 1790. 8-r., 7 lap. — Megjelent az *Orpheus*-ban is. 1790. II. 194.

* Emlékesztető oszlop, azon hazafiak tiszteletére, a kik az ország előtt, júniusnak 11-dik és 12-dik napjain 1790, a haza-nyelvnek bevétele mellett szólottak. H. nélk. 1790. 4-r. — Megjelent, és pedig a szerző megnevezésével az *Orpheus*-ban is. 1790. II. 219—223. ll.

Háromszor szólott s háromszor győz vala szívet,
 Mert magyarul szólott a magyar őszek előtt.
 Oh! láttam lelkét anyanyelvén nyögve lebegni!
 S a mi azokba kivált béhata, lelke vala.
 Ird fel odább *Beöthyt*, *Feketét*, *Márjássyt*, az ilyen
 Nagylelkű neveket gyermeki rendbe se szedd.
 Két *Vayt* és *Balogot*, *Domokost* s *Almásit* is ird fel,
 Kikhez meg-meg odább tedd *Bezerédy* nevét.
 Tíz vala szószólód, anyanyelv! tíz, a ki koporsód
 Mélyeiből téged fényre s folyásba hozott
 Ime! azok neveit, kik az első talpfalat a mi
 Bóldogodásunknak felvitelére veték,
 Ird fel!»*

Az országgyűlés néhány tagját azonban, az említett határozat nem elégítette ki; hanem azt kívánta, hogy a magyar ruhaviselet is *törvény* által tétessék kötelezővé. Úgyde a többség ama képtelen kívánságnak nem volt megnyerhető. A többség belátta azt, hogy törvénnyel ráparancsolni a polgárookra, hogy milyen ruhát hordjanak, ellenkezik az egyéni szabadsággal s a mellett formailag is kivihetetlen, a mennyiben a nemzeti viseletet, mint a faji összetartozóság jelvényét, az öntudatra ébredt társadalom hivatása fölkarolni s e tekintetben csupán annak a részéről gyakorolt erkölcsi kényszernek van helye és lehet sikere. Minthogy pedig a társadalom egyik legfontosabb tényezője,

* A versben megnevezett követek alatt a következők érten-
 dők: *Darvas Ferencz* helytartó-tanácsos, pestvármegyei követ,
Beöthy Imre hétszemélynök, bihari követ, *gr. Fekete János* gene-
 rális, aradi követ, *Márjássy István* gömöri alispán és követ, *Vay*
József helytartó-tanácsos, borsodi követ, *Vay István* pécsi tanul-
 mányi igazgató, szabolesi követ, *Balog Péter* hétszemélynök, nóg-
 rádi követ, *Domokos Lajos* bihari táblabíró és követ, *Almássy*
Ignác hétszemélynök, hevesi követ, *Bezerédy Ignác* udvari ta-
 nácsos, tolnai követ.

az irodalom, a magyar divat érdekében tényleg megkezdte és pedig egész erővel az agitációt, annál kevésbé lett volna indokolt az országgyűlés részéről ezt a tárgyat, mint különben sem a törvényhozás körébe tartozót, bolygatni.

A nemzeties iránynak az irodalomban az ú. n. népies iskola volt legbuzgóbb ápolója, s a népies iskola tagjai közül speczialiter a magyar viselet újból való fölkarolása érdekében senki sem fáradozott annyit, mint GVADÁNYI JÓZSEF.

Ha valamely mű értékének megítélésénél a közéletre gyakorolt hatását is számbaveszszük: akkor Gvadányi «*Falusi nótárius*»-át a vele hasonlirányú s egyidejűleg megjelent könyvek bármelyikénél is többre kell becsülnünk.

«Ezen szatyrám — írja Gvadányi 1788. máj. 10-kén PÉCZELI-nek — az abajdoncz szívű magyar gavallérok és dámák ellen írtam.»* A művéhez írt ajánló levélben pedig kinyilatkoztatja, hogy a gavallérok és dámák elé tükröt kívánt állítani, melyben tetőtől-talpig megláthatják magukat. «Óhajtom — úgymond — egyedül csak azt, és kérem is, hogy ebbe gyakran méltóztassanak tekinteni, hogy így meglátván magokat, mind azokat, a melyek renden kívül valók és az egészséges elmét felmúlják, nehogy magokon viseljék, sőt mintegy majd bálványozást kiirtsák és számkivessék. Ha ezen célját munkám eléri: akkor Názóval örömet fogom eztet énekelni: Ite triumphales circum mea tempora lauri, mert így óhajtott tárgyamhoz jutok.»

A fennebbi sorokból látható, hogy magának Gvadányinak sem volt egyéb célja Falusi nótáriusával, mint bizonyos irányban hatni a közvéleményre s tollát nem magasabb

* KOVÁCS DÉNES: Gr. Gvadányi József élete és munkái. Irodalom-történeti tanulmány. Bpest., 1884. 51. l.

röptű költői ambíció, mint inkább a legigazabb hazafias érzület vezette.

A kérdés már csak az, vajjon Gvadányi elérte-e nótáriusával a maga elé kitűzött célt? Én nem tanulmányoztam — írja ARANY JÁNOS — az 1790-dik évi magyar divat történetét, de tekintve, hogy a nótárius 1788. *újévre jelent meg*, nem csalogodom talán, ha a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében, *főleg* a Gvadányi népszerű művének tulajdonítom.* Arany præmisszája téves ugyan, mert a Falusi nótárius nem 1788-ban jelent meg, hanem 1787. telén elkészülvén, 1790-ben látott napvilágot; de azért a következtetést, hogy a nemzeti öltözet tekintetében a visszahatás *főleg* Gvadányi művének tulajdonítható, egy kis módosítással elfogadjuk.

József elnemzetietlenítő politikája ellen a visszahatás kézzelfogható jelei 1790-ben mutatkoztak, s így nem kellett szükségképen már 1788-ban megjelenni a Falusi nótáriusnak, hogy a visszahatás előidézésére befolyást gyakorolt legyen. Ha Arany a Falusi nótárius megjelenési idejét alaposabban határozza is meg: más következtetésre úgy sem juthatott volna. Csak abban túloz talán némileg, hogy a visszahatást *főleg* Gvadányi művének tulajdonítja, holott DUGONICS «*Etelkájának*», — a mely már csakugyan 1788-ban jelent meg, — ebben egy szemernyivel sem volt kisebb része. Általán véve pedig sem Gvadányi sem Dugonics, nem vindikálhatták maguknak a főérdemet a nemzeties szellem fölélesztése tekintetében. A nagy feladat megoldásában mint egyenrangú tényezők működtek közre az országgyűlés, a megyék, a társadalom és az íróknak egy kis cso-

* ARANY JÁNOS prózai dolgozatai. A m. tud. akadémia könyvkiadó-vállalata. 1879. 303. l.

portja, mely utóbbiak közt kétségtelenül az első helyet foglalták el Dugonics és Gvadányi. Ez az igazság.

A peleskei nótárius rövid idő alatt korának egyik legnépszerűbb alakjává nőtt ki magát. Egyszerű észjárása, tősgyökeres, zamatos nyelve, pattogó rigmusai, élénk, népies előadása tették őt a közönség kedvenczévé. Nyers modora is csak előnyére vált abban a korban, midőn még a finomabb tónus legfőlebb az előkelő körökben divatozott. A durvasággal határos egy-két kifejezésén olvasóinak legnagyobb része nem ütközött meg, sőt ellenkezőleg azért szerettek bele a nótáriusba, mert az ő szájuk íze szerint beszélt.

A Falusi nótárius ép ama tulajdonságai által vált népszerűvé, melyek művének költői értékéből például egy Kazinczy előtt oly sokat levonhattak. Hogy budai utazása mily kápos volt s mily mély és tartós hatást gyakorolt a közönségre, ezt legjobban mutatja az, hogy 1807-ben s 1822-ben új kiadást rendeztek belőle.* Legújabbán GYULAI PÁL adta azt ki az «Olcsó Könyvtárban».** Sőt 1838-ban GAÁL JÓZSEF a peleskei nótárius anyagát bohózáttá is feldolgozta, mely máig sem kopott el, hanem a magyar színpadnak — lehet mondani — még mindig répertoire-darabja.

Az æszthetikus a nótárius budai élményeinek leírására azt a saját szempontjából helyes megjegyzést teszi, hogy «itt már a nótárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi boszúságának hordozója, az idegen divat

* Mi az 1807-diki kiadást használtuk, melynek címe: Egy falusi notáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett visszontagságaival egygyütt az el-aludt vérű magyar szívek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglaltt. Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1807. 8-r., XVIII + 154 lap.

** *Olcsó Könyvtár.* 50. sz. *Negyedik kiadás.* Budapest, 1878. Franklin-Társulat. 8-r., 160 lap.

majmai ellen; élő alakból egy eszmévé párolgott; a költő alig engedi többé, hogy a nótárius rovására ne vessünk: környezetére hárítva minden komikumot»^{*}; mi pedig attól a percztől, a mint a nótárius Budára beteszi a lábát s ott a magyar nemzeti viseletből kivetkőzött urakat és hölgyeket a maga nyers modorában leczkértetni kezdi, fokozott érdeklődéssel hallgatjuk, s szinte örülünk, hogy az együgyű nótárius helyett végre megszólal az öntudatos, hazafias érzületű Gvadányi, s politikai sikerét épen abban látjuk, hogy a nótárius után, a kin már különben is eléggé kimulattuk magunkat, nevetség tárgyává teszi annak környezetét is: a divat majmait.

Az elnemzetietlenedés veszélye a társadalom csaknem minden osztályát fenyegetvén, Gvadányi mindenikből ki-szemel egy-egy áldozatot, kit idegen öltözetéért kíméletlenül pellengérre állít. Elve az, hogy a nemzetiség legfőbb ismertető jelei és fenntartói a nyelv és ruha. A ki tehát nyelvét megtagadja s őseinek viseletét félredobja: nemzetiségét tagadja meg s mint ilyen közmegvetést érdemel. Egy magyar grófnak például ilyen leczkét ad:

«Gróf uram? hogy ökrök ökröt a szarváról
Lehet megismerni, madarat tolláról,
Ez török, ez lengyel látom gunyájáról,
Hogy ez magyar legyen, tudom ruhájáról.
Nagyságod, hogy magyar, kétségem szavában
Nincsen; de nem tudom, mert jár ily ruhában;
Ha azt le nem veti és jár ily tarkában,
Bécsbe bészaratik bolondok házában.»

Gvadányi megütközik azon, hogy Magyarország fő-városában magyar szót nem hall és magyar öltözetet nem lát. Nagy megbotránkozással tapasztalja, hogy még az

^{*} ARANY i. m. 308. l.

országgyűlésen is csak egy pár öreg mágnáson van magyar ruha, a fiatalja német ruhát hord, a fején parókával. Sőt, — a mi már épenséggel kihozza a sodrából, — még a nők is, mint «farsangi maskarák» «idegen czundrában» parádnak.

A magyar viselet elhanyagolásán annál inkább csudálkozik, mert ennél szebb viselet, szerinte, nincs a föld kerekégén:

«Az egész világon aztat minden nemzet
Megvallja, hogy legszebb a magyar öltözet,
Ki magyar s nem hordja, más módon nem lehet,
Hanem, hogy ily magyar nadragulyát vehet.»

Azok után a keserves tapasztalatok után, a miket a nótárius Budán tett, nem csuda, ha megbánja, hogy Peleskéről kimozdult:

«De hogy ide jöttem, azt már most sajnáltam,
Mert a mit kerestem, itt fel nem találtam.
Véltem, fogom látni nemzetemnek fényét,
Magyar öltözetnek kiválasztott kényét....
Ily öltözeteket Budán nem láthattam,
És még magyar szót is csak ritkán hallhattam.
Hogy lehet ez? épen azt meg nem foghattam,
Ezen dolgon méltán én álmélkodhattam.»

Gvadányi még egy kisebb verses röpiratot is írt a magyar ruha érdekében. Ebben már kizárólag a nőkhöz fordul. Egy lovas generálishoz méltó, ügyes taktika volt, a nemzeti öltözet számára a nők körében csinálni propagandát. Tudta ő azt jól, hogy a kinek sikerül a nőket meggyőzni a felől, hogy hiúságukat a pruszlikkal, főkéntövel és pártával is kielégíthetik: annak sikerül az idegenszerű divat irányát is megváltoztatni s a nemzeti divatot állandósítani.

A Szakolezán lakó költő (Gvadányi, mint nyugalmazott

tábornok, élte végnapjait Szakolczán töltötte) «*A nemes magyar dámákhoz*» intézett versében,¹ melegen üdvözli Magyarországnak hölgyeit, hogy levetették az idegen ruhát²:

«Érdemletek is ti minden szeretetet,
Mert elővettétek azon öltözetet,
Mellyel őseitek fedezték testeket,
Mind addig, a meddig kiadák lelkeket.

Valameddig ti az idegen ruhákat
Viseltétek, holmi enczen-bencz czundrákat,
Nem ismerte világ a magyar dámákat,
Hanem személyekben annyi álarczákat.»

Inti aztán a honleányokat, hogy le ne tegyék többé a magyar főkötőt és gyöngyös pártát. A ki mégis szót nem fogadna közölök, azokra meglehetősen nyers, de komikus átkot mond: fekély szállja meg a testét, veres hangyák rakjanak fészket a mellén, «patkányok elljenek a két bufányjába», «kössenek a pókok hálót sinyónjába».

Komolyabb és tartalmasabb ennél az a kis röpirat, melynek címe «*Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn*».³ Ennek szerzője a Széchenyi-könyvtár katalógusa szerint bizonyos MOLL nevű író lett

¹ A nemes magyar dámákhoz, és kis aszszonyokhoz szőlő versek, melyeket egy meg változhatatlan buzgó szívvel bíró hazafi, a most közelebb történt változásokra nézve a meg nevezett szép nemnek mulatságára, és gyönyörködtetésére ki bocsátott. Pozsonban, és Komáromban Simon Péter Wéber költségével, és betűivel. 1790. 4-r., 12 lap. Egy hangjegy-melléklettel.

² Hogy e röpirat szerzője GVADÁNYI, erre nézve ld. TOLDY: A magy. költészet kézikönyve. II. 201.

³ Gedanken über die Nazionaltracht der Frauenzimmer in Ungarn und einige andere Gegenstände wider das berüchtigte Buch Ninive. 1790. 8-r., 16 lap.

volna,¹ valószínűbb azonban, hogy MILLER FERDINÁND JAKAB, a derék, hazafias érzületű nagyváradai akadémiai tanár volt, ki irodalmunkat már 1780-ban CICERO egyik darabjának magyar fordításával gazdagította.² Hogy a kérdéses mű szerzője Miller volt, ezt abból következtetjük, hogy a nemzeti muzeumnak Miller könyvtárából kapott s előttünk fekvő példánya Miller többi műveivel együvé van kötve³ s a röpirat végén a szerző neve «M.» betűvel van jelezve.

Miller a «*Ninive*»-vel polemizál. Védi vele szemben a nemességet, mely méltán büszke lehet s melynek büszkeségét nem lehet szemére vetni, mert hisz érdemei a haza körül elévülhetetlenek. Ez a vád főként a német polgárságtól ered, mely azt akarná, hogy a magyar nemes földig hajóljon előtte, míg ő fel se kel ültő helyéből, ha egy nemes emberrel találkozik. A német polgárok közt ritka az olyan, ki hálával beismerné, hogy vagyonát, jólétét a nemességnek köszönheti.

Ezen bevezetés után Miller Ferdinánd közli egy magyar nőnek állítólag hozzá intézett levelét. Ez a nő nem született magyar, hanem egy derék, szeretetreméltó magyar nemes ember neje. Mint ilyen illendőbbnek tartja, hogy egy nő, kinek férje bennszülött magyar, magyar ruhába járjon, még ha magyarul nem tud is, mint hogy egy született

¹ Catalogus bibliothecae hungaricae *Francisci com. Széchenyi* 1799. Tom. I. Pars II. 69.

² Sztzipionak álma. Töredékdarab MARCUS TULLIUS TZITZERONAK az országlásról íratott hatodik könyvéből. Magyarázta MILLER FERDINAND JAKAB a nagy-váradai megyés fő iskolában a szelidebb tudományoknak második királyi tanítója. Nagy-Váradon. Nyom. Bálent Ignácz által. 1780. 8-r., 78 lap.

³ 8-r. Hung. h. 3945.

magyar nő, a nélkül, hogy egy szót is tudna németül, német módi szerint öltözködjek. A magyar ruha külsőség ugyan, de a hazaszeretet kifejlődésére befolyással van. Az mitsem tesz, hogy a művelt Európa a német divatot követi. Ha Magyarország is olyan leigázott ország lenne, mint Európának legtöbb állama, akkor nem volna helye a nemzeti viseletnek; de Magyarország szabad ország, melynek szabadsága a ruha megválasztására is kiterjed. Öt, mint külföldit, nem gyanusíthatják elfogultsággal, ha azt állítja, hogy a magyar nő nemesebb, szebb öltözetet nem választhat magának a magyarnál. A mit a Ninive állít, hogy a magyar viselettel is a német iránt érzett gyűlöletet árulják el, ez nem igaz; mert a magyar a németnek sem ruháját sem nyelvét nem gyűlöli, sőt senkit sem tart tanult és művelt embernek, ki németül nem tud, s bizonyos alkalmakkor, az udvarnál divó öltözetet is fölveszi.

Mennél élénkebbé vált az agitáció a magyar divat érdekében, természetesen annál hevesebb volt a visszahatás is. A reakció emberei minden áron olyan színben akarták a mozgalmat feltüntetni, mintha az egyenesen a németek ellen volna irányulva, arra számítván, hogy ezen az úton az udvart a nemzeties irányú mozgalom ellen határozott föllépésre fogják bírni. A «*Babel*» és «*Ninive*» czélzata ez volt. A «*Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose*» című kis gúnyirat* szintén úgy beszél a nemzeti divatról, mint tüntetésről a németiség ellen. Az utóbb említett pamflet, eredeti, nem annyira szellemes, mint inkább szellemeskedő képletben figurázza ki a magyar divatot és szerez elégtételt a magyar nemzet által állítólag megsértett németiségnek.

* *Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose.* Thorn und Danzig, 1790. 8-r., 16 lap.

Az utcán egy gazdagon kivarrt, sujtásos magyar ruhát és egy szegényes német ruhát lát a szerző kifüggesztve. Amaz bizonyosan valami banderialistáé, ez pedig egy becsületes polgár-emberé lehet. A két nadrág beszédbe ereszkedik egymással s ő beszélgetésüket kihallgatja.

A magyar nadrág rárivall a németre, hogy takarodjék el a színe elől; mire a német azt az alázatos kérdést bátorodik társához intézni, hogy mért haragszik rá, hisz oly sokszor lógtak már együtt, egymás mellett s mindig jó barátok voltak. Azért — feleli a magyar, — mert a körülmények megváltoztak. Erre a német nadrág önérzete fölébred, s többé nem alázatos, hanem ugyancsak arrogáns hangon hálátlansággal vádolja társát s abbeli hitét fejezi ki, hogy a felvilágosodottabb magyar nadrágok nem így gondolkoznak. A német iránt — így folytatja szemrehányásait az önérzetében megsértett nadrág — hálával tartoznak a magyarok; műveltségöket, vallásukat, koronájukat, szabadságukat, mindent de mindent, a németnek köszönhetnek. Az a nadrág különben, — úgymond, — melyet németnek tartanak, nem is az; minden művelt, fölvilágosodott nép azt hordja; bátran nevezhető az a jóerkölcs és a fölvilágosodás nadrágjának ép úgy, mint a magyar, a barbarizmus nadrágjának. Ilyen erélyes föllépésnek aztán természetesen mi lehetne más a következménye, mint hogy a magyar nadrág elszégyelli magát s összeölelkezik a némettel, melynek ezentúl is jó barátja akar lenni.

Az exkluzív nemzeties szellemet támadja meg, habár kevésbé durván, mint a magyar és német nadrág közti párbeszéd szerzője, egy honleány is, «*Etwas für Ungarn*» című pamfletjében.*

* *Etwas für Ungarn* von einer Patriotinn. Wien. Gedr. bei Ignaz Alberti. 1790. 8-r., 14 lap.

CONCHA azt írja, hogy az említett röpirat állítólag egy VICZAY grófnő tollából származott.* A m. tud. akadémia könyvtárában levő s a Paraszniai Rácz Károly kolligátumában foglalt példány címlapjára ellenben szerzőül valami ismeretlen kéz a FELSŐBÜKI NAGY-család egyik nőtagját jegyezte föl. Az bizonyos, mert maga a szerző árulja el, hogy ő csak születésére nézve volt magyar, de férje után idegen állam kötelékébe tartozott.

A hazájától elszakadt honleány, emberszerető kozmopolita, ki nemzetiségről, nemzeti jogokról hallani sem akar. Abból az elvből indul ki, hogy nem a nyelv s nem a ruha teszi az embert, hanem az emberi jogok általánosságát vitatván, a honpolgároknak az idegenek iránti ellenszenvét s az idegeneknek az országból való kizáratását határozottan roszszaolja.

Efféle iratok a nemzeti párt túlhajtásai által idéztettek elő; de hatásuk ép az ellenkező volt, mint a mit el akartak érni. Az öntudatra ébredt nemzetiség a kozmopolitizmusban látta legnagyobb ellenségét; nem csuda tehát, ha ingerlőleg hatott rá minden világpolgárius nyilatkozat. Midőn az a bizonyos «honleány» a nemzetiséget és a nemzeti jogokat perhorreskálva, tiltakozik az idegenek üldöztetése ellen: a helyett, hogy a különben is fölizgatott kedélyeket csillapítaná, csak olajat önt a tűzre. Hiszen Magyarországon nem csupán azért gyűlöltek az idegeneket, mert idegen létökre kiszorították a honfiakat a közhivatalokból; hanem főképen azért, mert daczára annak, hogy magyar kenyéren éltek, teljesen távol tartották magukat a nemzeti törekvésektől, sőt határozottan megtagadták azoknak jogosultságát, egész czynizmussal hirdetvén úton-útfélen ők is,

* CONCHA: A kilenczvenes évek reformeszméi. Olesó Könyvtár. 99. l.

mint ama «honleány», hogy nem a nyelv s nem a ruha teszi az embert.

Amaz igazságra, mely szerint nyelvében, viseletében, szokásaiban él a nemzet, 1790/1-ben már rájöttek a nemzet jobbjai, rájöttek különösen a közelmúlt keserves tapasztalatai alapján, midőn a nemzeti nyelvvel és ruhával együtt veszélyben forgott a nemzet létele is. Hazafias kötelességüknek tekintették ennél fogva az elalélt nemzetiség fölbresztésére minden lehetőt megtenni.

Valamint a nemzeti viselet megkedveltetésében, úgy a nemzeti nyelvnek jogaiba való visszahelyezésében is az irodalomnak nem kis része volt.

DECSY SÁMUEL-nek, az «*Ozmanografia*» hírneves szerzőjének «*Pannóniai Féniksz*» című, nagyobb terjedelmű műve,* önmagában is elég lett volna, hogy eszére térítse a vesztének indult nemzetet.

«Mi ezen könyvet — írja a *Magyar Kurir* — végig elolvastuk, és a mi ítéletünk szerint, megérdemlette volna ezen munka, hogy ennek előtte egy századdal minden magyar hazafiaknak kezökben forgott volna. Meg lehet ezen könyvből a mostani bécsi könyvvizsgáló széknek is kegyelmességét ítélni; mert ezen könyv csak egy néhány esztendővel is ezelőtt bajosan jöhetett volna világosságra, oly bátran ki vagyon ebben az igaz mondva.»**

Decsy a nemzetnek minden hímezés-hámozás nélkül szemére veti hibáit, úgy hogy művét olvasva az önérzetes magyar ember arczát bizonyára szégyenpír borította el.

* Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv mellyet írt D. DECSY SÁMUEL. Bétsben. Nyomt. nemes Trattner János Tamás könyv-nyomtató műhelyében. 1790. 8-r., XVI + 285 lap.

** *Magyar Kurir*. 1790. évf. 1120. l.

Szemére veti honfitársainak, hogy röstellik magukat magyaroknak nevezni, de bezzeg nem röstellik magyar kenyeret enni; szemökre veti, hogy a magyar ruhát levetették s ezzel együtt nyelvöket is elhanyagolták. A mikor azonban az elnemzetietlenedés bűnéért szégyenpadra állítja honfitársait, nehogy megirtózva bűneiktől, a rezignáció vegyen rajtok erőt, a veszélyből való kibontakozás útját is megmutatja nekik.

Mint a magyar nyelv ügyével foglalkozó legtöbb író, úgy Decsy is, a deák nyelvet tartja a magyar nyelv terjedésére nézve a legfőbb akadálnak. És méltán. Mert Mária Terézia és József germanizációja bármily sikerrel járt is, a német nyelv a társadalom közép- és alsó rétegeibe mélyebben nem fészkelhette be magát. A deák nyelv ellenben úgy a törvényhozás, mint a kormányzás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén századokon keresztül teljesen háttérbe szorította a nemzeti nyelvet.

Decsy szerint, külföldön a 18—20 éves ifjú többet tud és alaposabb ismeretekkel bir, mint nálunk sok iskolázott öreg ember; mert a mi iskoláinkban minden figyelem a latin nyelv tanításában összpontosul. «Hami — úgymond — azt az időt, melyet a deák nyelvnek tanulására vesztegetünk, a valóságos tudományoknak gyakorlásában töltöttük volna el, sokkal hasznosabb tagjai lehettünk volna a köztársaságnak.» «Az alatt, — írja tovább egy más helyen, — míg az ifjak a deák nyelvnek tanulásán gyötrik elméjüket, más hasznosabb nyelveket tanulhatnának, u. m. a német, lengyel, cseh, horvát, franczia és olasz nyelveket. Ezeknek, akármely tekintetben vegyük is, több hasznát vennék, mint a deák nyelvnek.» A külföldön «nem kínoztatik az ifjúság a holt nyelveknek tanulásával, hanem mihelyt olvasni tud, mindjárt a hasznos tudományoknak gyakorlásához kezd.

Mi pedig 10 s 12 esztendő t töltöttünk el az iskolákban, mégis hírét sem hallottuk a tudományoknak, szüntelen egy nyelvet tanultunk, mégis meg nem tanulhattuk azt jól, és a mit tanultunk is, iskoláinkból való kikelésünk után egy s két esztendővel elfelejtettük ».

Nem csodálkoznánk felette, ha ezeket Decsy ma írná, a midőn a latin nyelv tanításának eredménye csakugyan megdöbbenően csekély, jóllehet a latin nyelv tanulásával a többi tantárgyak rovására tömérdek időt fecsérelnek el. De a ki nálunk a mult század végén a latin nyelv tanításának céltalanságát és eredménytelenségét vitatta: az — minthogy iskoláinkban még akkor egyebet sem tanultak, mint latinul — ezzel azt mondta ki, hogy iskoláinkban semmit sem tanultak, a mi kissé talán mégis merész állítás.

A Pannóniai Féniksz írójából azonban, midőn a nemzet hátramaradását főképen a deák nyelv tanításának tulajdonítja, nem a pædagogus, hanem a magyar nyelv jogaiért küzdő hazafi beszél. S így fogva fel álláspontját, bizonyára méltányolni fogjuk azt. Mert kétségtelen, hogy a magyar nyelv csak a latinnak romjain emelkedhetett ki elnyomatott helyzetéből.

A deák nyelvet, szerinte, csak azoknak kellene tanulniok, kik tudományos pályára szándékoznak lépni, «mint pl. a jövődöbéli papok, bírák, prókátorok, ezek is pedig csak annyit tanulnának abból, a mennyi elég a deák könyveknek értésére». Az iparosok és kereskedők ellenben tanuljanak élő nyelveket. Itt keményen megpirongatja a főurat és köznemeseket, kik hiú pompára költik mindenüket, a kereskedést megvetik, s ennél fogva tönkre mennek. «Mintha a spanyol levegőég alatt születünk volna, készebbek vagyunk koplalni, mint őseinkről reánk maradt aranyos betűjű

nemes leveleinket az adás s vevés által meghomályosítani.» A nemességnek az anyagi életpályák iránti ellenszenvéhez hozzájárulván még egyik-másik fejedelmünknek roszakarata a nemzet iránt, az ország rohamosan szegényedik. Tejben-vajban úszunk, mégis «Bécs szedi az epret, mi nekünk pedig koppan az állunk». Az iparnál és a kereskedésnél csak a tudományos foglalkozást becsüli kevesebbre a magyar ember. «Több becsülete volt — úgymond — a magyar urak s asszonyok előtt, egy à la mode varrni tudó német szabónak, mint a legékesebben beszélő s író magyar tudósnek.»

A leczke után rendszeres, jól átgondolt programmal áll elő Decsy a magyar nyelv fölvirágoztatása érdekében.

Mindenekelőtt indítványozza egy magyar tudós társaság felállítását FERENCZ főherczeg védnöksége alatt. A társaság szervezetére nézve egyszersmind részletes javaslatot terjeszt elő. Az akadémia legfőbb és legsürgősebb feladata lenne, szerinte, egy magyar szótár és nyelvtan készítése.

A sajtót szabaddá kell tenni, és pedig a sajtószabadság «minden határ nélkül való legyen, nem olyan, mint aminémű itten Bécsben és Magyarországbán is volt és még most is vagyon, mivel az ilyen szabadság csak árnyéka a szabadságnak és a tudós írókkal való szembekötő játék». Mily kevéssé voltak tisztában még e korban az emberek a valódi sajtószabadság fogalmával, ezt eléggé illusztrálja a többi közt Decsy ama javaslata is, hogy a cenzurát a felállítandó tudós társaság gyakorolja, s a mit ez méltónak talál a kinyomatásra, azt saját könyvnyomdájában nyommassza ki. A papok kezéből ki akarja ugyan venni a könyvvizsgálatot; mert «valameddig papok lesznek a könyvvizsgálók, soha addig semmi reménységünk nincsen, nem is lehet, a magyar tudományoknak épületéhez»; de azért a cenzuráról nem tud lemondani; mintha bizony a czen-

zura akár a papok, akár a tudósok kezében nem mindig csak cenzura maradna. Nem szeretné, hogy a sajtószabadság csak afféle szembekötő játék legyen; de azért a tudós társaságot ő maga hatalmazza fel, hogy szembekötősdit játszóék az írókkal.

A magyarosodás eszközei közt Decsy természetesen az iskoláról sem feledkezik meg. Sürgeti, hogy a tannyelv magyar legyen, mert «a tanításnak és tanulásnak módját leginkább nehezíti a tudományoknak idegen nyelven való taníttatása».

Az iskola mellett a templomi szószéket is kiváló figyelmében részesíti, jól tudván, hogy ezzel a két tényezővel érhet el nemzete legtöbbet, mert ezek óvhatják meg az elkorcsosodás veszélyétől s másrésről az idegen nemzetségek beolvasztása, illetőleg a magyarság létszámának fokozása ezeknek segítségével eszközölhető legsikeresebben. «A magyar nyelvnek — írja egy helyütt — az idegen nyelvvel élő lakosok között talpraállítására lehetne minden német, tót, sváb és orosz iskolákban magyar nyelvtanító mestereket bevinni, a kik bizonyos órákon tanítanák azt az iskolába járó ifjúságnak. Sőt lelkipásztorokat is olyakat kellene a német, sváb, tót és orosz eklézsiákba küldeni, a kik egyszersmind a magyar nyelvet is értenék és néhányszor magyarul is prédikálnának. Ekképen érezhetetlenül magyarizáltatnának hazánknak idegen nyelvvel élő lakosai.»

Kívánja végül a szerző, hogy az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, sőt még a hadsereg nyelve is magyar legyen, kívánja ezt annyival is inkább, mert ha egyszer a hivatalnoktól megkövetelik a magyar nyelv ismeretét, a közhivatalokból az idegenek nagyobb része kicseppen. «Egyedül nyelvünknek közönségessé tételében találhatunk — úgy mond — egy kevés menedékhelyet. Mihelyt ezt végbe vihet-

jük, mindjárt vagy eltávoznának tőlünk a kenyerünkön élő idegenek, vagy megmaradásokért nyelvünket megtanulnák, és így, ámbár soha sem vetkezik is ök le előbbi bőreit, de csakugyan némely részben jobb indulattal viseltetnének hozzánk.»

A hadsereg megmagyarosítását Decsy főképen azért óhajtja, mert az idegen szellemű hadseregben nem szívesen szolgál a magyar ember. Jóllehet a magyar faj kitünő katonai erényekkel van megáldva, lassankint teljesen hátat fordítanak a magyar ifjak a katonai pályának. «A magyar seregeknél szolgáló magyar nemes ifjak közül — írja e tárgyra vonatkozólag — sokan öt, hat, tíz s tizenöt esztendőket is elszolgálnak, még sem emeltetnek tisztségekre, más nemzetből valók pedig alig mennek oda, mindjárt aranyos kardkötőt kötnek oldalfevereiknek markolatjára, melyet érdemes hazánkfiak nem tűrhetvén, oda hagyják a katonaságot, haza mennek, és minden vitézi tüzet megfojtnak magukban.»

Műve végén a lelkes szerző a következő tételben reaszszummálja a maga álláspontját: «Valameddig mi sérényebek nem leszünk nemzeti nyelvünknek művelésében; valameddig azt az egész hazában közönségessé nem tesszük; valameddig az iskolákba, polgári és törvényes székekbe be nem vesszük, és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbbá tétetődne: soha addig sem természeti, sem erkölcsi, sem polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk».

A mit a magyar nyelv és a magyar nemzeti szellem terjesztésére Decsy 1790-ben javasol, az a program még ma sincs teljesen végrehajtva; a magyarosodás proceszszusa sincs még távolról sem befejezve. Maga Decsy is belátta, hogy idő kell ahhoz, hogy Magyarország magyar legyen. Bíz-

vást kimondhatjuk, hogy ő mint író, mint politikus, korát egy századdal előzte meg.

Decsy mindent felölelő, minden részletében jól kidolgozott műve mellett az utókor teljes méltánylására érdemesek a hasonírányú, habár nem annyira tartalmas röpiratok is. A magyar nyelv érdekében leírt minden betű, minden kimondott szó nagyjelentőségű volt abban a korban, midőn a nemzetben, annak minden rétegében, a csaknem teljesen kiveszett nemzeti öntudat fölébresztése volt a feladat.

A *Hadi és más nevezetes Történetek* írói, a derék Görög DEMETER és KERESKES SÁMUEL, 1790. márczius elején 20 arany pályadíjat tűztek ki (melyet még tíz aranynyal PÉCZELI JÓZSEF toldott meg) a következő kérdésekre:

«1-ső kérdés: Micsoda ereje vagyon az anyai nyelvnek a nemzet természeti tulajdonságának (nationalis character) fenntartására?

2-dik: Mennyire segíti a nemzet valóságos boldogulását az anyai nyelv gyarapodása, és ellenben mennyire hátráltatja azt valamely idegenért való elmellőzése?

3-dik: Mennyire szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelvnek tudása?» *

* *Hadi és más nevezetes Történetek*. 1790. II. 280. — A harmadik kérdést szükségesnek látják az említett hírlap néhány nappal később megjelent számában a szerkesztők megmagyarázni ekképen: «Az említett kérdések harmadika épen nem azt teszi, mely elmulthatatlanul szükséges a deák nyelvnek oly módon való további fenntartása a magyar hazában, miként volt az ez előtt való időkben, mint ezt egy közelébb hozzánk küldött feleletnek érdemes szerzője láttatott talán gondolni. A kérdés nem hozza ugyan teljességgel kétségbe a deák nyelvnek nemzetünkre nézve való szükséges voltát, sőt akarja azt okokkal is támogatatni; de az is egyszersmind a célja, hogy az anyai nyelvnek megadassa

Erre a pályakérdésre két mű érkezett be, az egyik GÁTI ISTVÁN szigeti ref. prédikátortól, a másik VEDRES ISTVÁNTól. Görög és Kerekes mindkét művet egy füzetben közös cím alatt adta ki.¹ A Vedres pályaműve 1806-ban² és 1807-ben³ még két kiadást ért.

GÁTI pedans pontossággal, meglehetősen nehézkesen felel meg a pályakérdés minden részletére, nagyobbára elvont teoriákra alapítván okoskodását. A mily erőltetett egyik-másik, szobatudósra valló elmélete, annál természetesebbek, mint hazafinak, a magyar nyelv jogaira vonatkozó nézetei.

Minden nemzet anyagi és szellemi előmenetelére nézve a legfőbb kelléknek tartja az anyanyelv ápolását és fejlesztését. «Az anyai nyelvet semmibe se venni és megvetni — írja egy helyt, — annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy a más szőriből készült parókával takarja be fejét, vagy a maga vastag lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábat vagy fát toldhasson hozzá, a melyen osztán úgy se szaladhasson.»

Magyarországon az anyanyelv terjedésének, Gáti szerint

méltó jussal az *elsőséget* nemcsak az iskolákban, hanem a főbb s alsóbb polgári és törvényszékekben is.» (U. o. II. 344.)

¹ A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafiui elmélkedések. Bétsben, Hummel Dávidnál. 1790. 8-r., 70 lap.

² A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafiui elmélkedés. Irta VEDRES ISTVÁN Szegeden 1790-dik esztendőben, s ki nyomtattatott Bétsben Hummel Dávidnál a *Hadi, és más nevezetes Történetek* írói költségivel. Most újabban ki adta: Szegeden, Grün Orbán k. priv. könyvnyomtató. 1806. 8-r., 34 lap.

³ A főcím ugyanaz. Irta VEDRES ISTVÁN. Harmadik kiadás. Kassán, Ellinger János betűivel. 1807. 8-r., 32 lap.

is, a deák nyelv áll útjába. A mit a deák nyelvről ír, művének az a része a leggyakorlatiasabb. A latin nyelvre nézve a következő tételeket állítja fel és bizonyítja be: hogy a latin nyelvet legfőlebb csak érteni kell, de beszélni senkinek sem szükséges; hogy érteni is csak azoknak kell, kik hivatásuknál fogva latin okleveleket kénytelenek olvasni, ezeknek is csak addig, míg ama régi oklevelek használata nem mellőzhető.

Új, habár nem valami szerencsés, mert kivihetetlen, szerzőnek az a gondolata, hogy a latin nyelv még a kath. egyház kebeléből is kiküszöbölendő. Hogy ez sikerüljön, sürgeti a magyar bibliafordítást. Mintha a kath. egyháznak nemzeti egyházzá való átalakulására egyéb nem is kíváncsatnék a biblia lefordításánál.

VEDRES ISTVÁN, Szeged városának főmérnöke, — ha hitelt adhatunk a FERENCZY-DANIELIK-féle életrajzgyűjtemény adatainak, — mint magán ember a szó szoros értelmében véresszájú magyar volt. Az még megjárna, hogy más ruhát, mint magyar posztóból készültet öregebb korában nem vett magára; de a mi már valóságos rajongás vagy legalább is különesség volt nála: más bort soha nem ivott, csak olyant, a mi a «magyarkának» nevezett szőlő nedvéből készült.*

Mint a magyar nyelv jogaiért küzdő író nem tartozott a túlzók közé. Gátival és Decsyvel együtt ő is főleg a deák nyelv háttérbe szorítását sürgeti. A mint Gáti a bibliafordítást, úgy Vedres a törvények magyarra fordítását tartja szükségesnek. Indítványa azonban viszhangot nem keltett. Az országgyűlés tanácskozási nyelvétül ugyan már 1790/1-ben a magyar fogadtatott el, az országgyűlési napló is magyar nyelven vezetett; de a törvényeket latin nyel-

* FERENCZY-DANIELIK: Magyar írók. II. 367.

ven fogalmazták, a régibb törvényeknek lefordítására pedig senki sem vállalkozott. Egyébiránt a Corpus Juris fordítása a magyar nyelv terjesztésére nem is nagy befolyással lett volna, hacsak maga a törvényhozás nem bízott volna meg valakit a fordítással s az ekként készült hivatalos fordításra ki nem mondta volna azt, a mit az 1832/6. 3. t. cz. az azon időn túl hozott törvényekre kimondott, hogy t. i. «a törvények magyar szerkezete *eredeti* és a két szerkezet (t. i. a magyar és a latin szerkezet) közt támadható kétséges értelem eseteiben elhatározó legyen».

Vedres az előző tíz év nemzetietlen kormányára erős megjegyzéseket tesz s az új uralkodótól várja a közelmúlt bajainak orvoslását. A nyugateurópai nagyobb nemzetek példáira hivatkozva azt állítja, hogy a nemzeti nyelv jogainak helyreállításával nagygyá és dicsővé lesz a magyar nemzet is, az idegenek pedig, kik az országot a romlás szélére juttatták, az ország kormányzatából és a közhivatalokból kiszorúlnak. Általában Vedres az idegenek irányában gyűlölettel viseltetik s gyűlöletét nem is leplezgeti, sőt ellenkezőleg ARISTOTELES amaz ismeretes mondásával indokolni igyekszik, mely szerint «a kik eddig zselléreket és jövevényeket városukba (országukba) befogadtak, azok többnyire belső háborúságokkal nyomorgattattak».

A Görög és Kerekes által kitűzött pályakérdések ama pontjára: «mennyre szükséges a magyar nemzetnek a deák nyelv tudása?» — állítólag még egy pályamű érkezett be, melynek ismeretlen szerzője a latin nyelv mellett argumentál. Nincs rajta mit csudálkoznunk, ha meggondoljuk, mily önmehtagadás kívántatik ahoz, hogy valaki egy oly művelt nyelvet, melyen ismereteit szerezte, gondolatait legszabatosabban tudta kifejezni, felcseréljen egy százados elhanyagolás folytán teljesen elparlagiasodott és sem a

tudományok művelésére sem a hivatalos ügyek intézésére nem alkalmas nyelvvel. Mind a mellett a magyar nyelv fejletlensége csak kibúvóul szolgálhatott a hazafias kötelesség teljesítése alól, de nem argumentumul a latin nyelv használata mellett. Hiszen a feladat épen az volt, hogy a nemzeti nyelv, használatba vétele által lassankint annyira kiműveltessék, hogy a latin nyelvet mind a társadalom köréből, mind a hivatalokból kiszoríthassa.

Ha azzal a felfogással, a mit a páter HERMOLAUS kapuczinus, a magyarok bécsi konzcionátora, a latin nyelv mellett írt apologiájában * tolmácsolt, hogy a katolika egyház a latin nyelv nélkül nem lehet el, mivel a dogmák a maguk tisztaságukban a latin nyelven írt Vulgátában és a latin egyházi atyák irataiban találhatók fel s hogy sem a törvényhozó, sem a bíró, sem a közhivatalnok, sőt még a külfölddel érintkező kereskedő sem boldogúlhat Latium nyelve nélkül, — ha ezzel a felfogással a közvélemény valamikor nem szakított volna: Magyarországon a magyar nyelv még ma sem lenne diplomatikus nyelv. Abból a tényből azonban, hogy 1790-ben még a Vulgátá-t és VERBÖCZI Tripartitumát nem lehetett nélkülözni: a nemzet jobbjai nem azt a következtetést vonták le, hogy a latin nyelv elsőbbséget érdemel a magyar felett; hanem ellenkezőleg, az említett tény kitartásra sarkalta őket a nemzeti nyelv jogai érdekében folytatott küzdelmökben. A közönséget végre-valahára meg kellett győzni a felől, hogy a latin nyelv a közéletben bitorolja azt a helyet, a mely jog szerint a magyar nyelvet illeti meg.

* Ad virum clarissimum GEORGIUM SZERDAHELYI, Sylvæ Pannassi Pannonii authorem. Apologia pro lingua latina. Budæ, 1790. 8-r., 23 lap. (Szerdahelyi idézett műve 1788-ban, Bécsben jelent meg.)

Ez utóbbi feladatra vállalkozott a többi közt BÁRÓCZI SÁNDOR, midőn «*Védelmeztetett magyar nyelv*»-ében * a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői által kitűzött pályakérdésre beérkezett s a latin nyelv érdekében írt pályaművet pontonként megbírált.

Hogy az említett, 16 pontból álló pályamű tényleg beküldetett-e, vagy pedig Báróczi maga koholta azt, hogy polemiájának alapjául, háttéréül szolgáljon, — ez mellékes kérdés. Annyi azonban bizonyos, hogy abban az állítólagos pályaműben a latin nyelv mellett minden kigondolható érv föl van hozva, s így az ellenkező nézetten levő író, a meny-nyiben saját álláspontját kimerítőn, minden oldalról megakarta világitani, bizvást elfogadhatta azt a vita alapjául.

Az álláspont, melyet elfoglal, — írja BEÖTHY ZSOLT a Báróczi művéről, — ma sokkal általánosabb, a nézetek, melyek mellett kardoskodik, sokkal közönségesebbek s magoktól értetőknek tetszők, semhogy a gondolkodás mélysege hatna reánk e röpiratban. De az érzésnek és fölfogásnak emelkedettsége, melyet nyugodtságában is lelkes előadása oly híven tolmácsol, a nemzeti kórok nyűgeitől való menekülés heves vágya, a nemzeti életnek forró kívánása, egy nagy jövőről való álmodozás s egy nagy multnak méltázó, de erős önérzete: ezek gyakorolnak reánk könyvében élénk benyomást.**

Báróczi egyáltalán nem tartozik a túlzók közé. Hogy szükséges-e a latin nyelv ismerete, ezt kérdés tárgyává sem engedi tenni. A latin nyelv klasszikus nyelv, a legmélyebb

* A védelmeztetett magyar nyelv. Vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős-beszélgetés. Bétsben, Hummel Dávidnál. 1790. 8-r., 83 lap.

** GYULAI: Budapesti Szemle. XLVII. 392.

tudományok kulcsa, ennél fogva az emberek tudományos kiképzésének egyik legfőbb eszköze. Félredobni tehát a közműveltség szempontjából nem lehet. Iskoláinkból pedig a latin nyelv már csak azért sem küszöbölhető ki, mert magyar tankönyveink nincsenek. Ő azt kívánja, hogy a latin nyelv mellett saját nyelvünk műveléséhez és fejlesztéséhez is fogjunk már hozzá végre valahára.

A magyar nyelv terjedése és ezzel kapcsolatban a nemzet boldogulása tekintetéből javaslatait öt pontban foglalja össze. Ajánlja ugyanis: 1., hogy Magyarország történetét magyarul írják meg; 2., hogy a tudományokat magyar nyelven kultiválják; 3., hogy a műipart és kereskedést a nemzet karolja fel, mely esetben mindazok az idegenek, kik a magyarokkal kereskedelmi összeköttetésbe akarnának lépni, megtanúlnák a magyar nyelvet; 4., hogy Magyarország lakói igyekezzenek megkedveltetni magukat az idegen nemzetekkel; végre 5., bízik benne, hogy maga a természet, az ország fekvése és éghajlata is elősegíti a nyelv terjedését, a mennyiben az idegenekre nézve a természet által nyújtott előnyök kellemessé teszik az itt-tartózkodást, már pedig ha az idegenek húzamosb ideig köztünk laknak, nyelvünket is elsajátítják.

Báróczi ellenfelének legfőbb argumentuma a latin nyelv mellett az, hogy a magyar nemzet a latin nyelv elbanyagolása által a keresztyén vallás szent könyveitől zárja el magát és szabadságát veszélyezteti. Mindmegannyi régi, elkoptatott érv, melynek megczáfolása nem sok fejtörésébe kerülhetett Báróczinak.

A latin nyelv mellőzése miatt vallását féltő író megnyugtathatta azzal, hogy az ó-testamentomot eredetileg zsidóul, az új-testamentomot pedig görögül írták, arra nézve tehát, hogy a keresztyén ember a keresztyénség kútforrá-

saiból *közvetlenül* meríthessen, zsidóul és görögül kell neki tudnia, és nem latinul.

De különben is a hívőknek hitőkben való megtartása nem attól függ, hogy milyen nyelven hirdetik nekik a vallás igazságait. «A kálvinisták — úgymond — mind magyarul tanulják keresztyéni leczkéjüket, úgy hogy egész Magyarországon minden religión való község a kálvinistákét magyar vallásnak nevezi: disputáld ki azért mégis a kálvinistát vallásából. Már pedig ha még a kálvinista vallást is úgy lehet magyarul mind megtanulni, mind pedig szubtilis zozfizmákkal védelmezni, hogy a legorthodoxabb pápista sem vetheti ki sarkából: annyival is inkább nem lehet attól tartani, hogy az a hit, mely mellett az igazság is fegyverkezik, a nyelv miatt valaha fogyatkozást szenvedjen.»

Hogy pedig a latin nyelv és a szabadság közt összefüggés lenne, ezt Báróczi históriai tényekkel czáfolja meg. Föl-
említi például, hogy a közszabadságnak mindenkor legbuzgóbb védői, előharczosai voltak «a magyar vallású és vastag essés kálvinisták»; hogy a szent koronát 1784. ápr. 13-án rabolták el a nemzettől, a mikor még a latin nyelv Magyarországon virágjában volt; hogy *Mária Terézia* a latin nyelv uralma alatt hozta be az urbáriumot stb. Ezekre a tényekre hivatkozva méltán fejezhette ki csudálkozását Báróczi a felett, hogy honfitársai olyan csudatévő, varázserőt tulajdonítanak a latin nyelvnek, mint az egyiptomiak bizonyos varázs-szóknak.

A nemzeties szellem élesztgetésében szintén tevékeny részt vett, mint arról már az eddig előadottakból is meggyőződhattunk, PÉCZELI, a komáromi prédikátor, ki nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy kifejezze elismerését azok iránt, kik vele együtt a magyar nemzetiség ügyének előbbrevitelén fáradoztak.

A «*Hazának öröme búval elegyedve*» című költeményében például, — melyet *Hadik* halála és a régi megye helyreállítása alkalmából írt, s melyről már fennebb említést tettünk, — midőn Hadikot elsiratja, a jeles hadvezér egyéb érdemét nem is említi, mint hogy ő volt «nyelvünk legerősebb tótora», a mennyiben a legelőkelőbb társaságokban is, ha olyan emberrel találkozott, ki tudott magyarul, más nyelven soha se beszélt, csak anyanyelvén; *Nádasdi Mihályt* pedig, a koronaórt, Komárommegye főispáni székén üdvözlőlvén, csupán azt jegyzi meg róla, — mintha egyéb kiváló tulajdonsága nem is lett volna, — hogy «mikor nemzetünk volt legsóbb estén, nem szégyelt bennünket, nem volt pundra testén», vagyis soha le nem vetette a magyar ruhát.

A megyék helyreállítása szolgált alkalmúl BARÓTI SZABÓ DÁVID-nak is, hogy a magyar nemzetiség jogai mellett síkra szálljon. *Splényinek*, szabolcsmegyei főispáni székébe való beiktatására ódát írt,* melyben az álmából fölocsudott s öntudatra ébredt nemzetet kitartásra buzdítja:

..... «Él már a magyar: el nem ereszti
Drága szabadságát keziből; le nem engedi többé
Öltözetét; nyelvét soha fel nem fogja cserélni,
Esküszik, a melyet felövezett honnya s királya
Ügyéért, köszörült kardjára; megesküszik a ti
Hamvaitokra.»***

Minthogy pedig át van hatva a költő a meggyőződéstől, hogy nyelvében él a nemzet, honfitársait különösen az anyanyelv művelésére serkenti:

* Örvendező vers tekéntetes nemes Szabolts vármegye örömnepére. Pünkösöd havának 30-dik napján 1791. Szerzette BARÓTI SZABÓ DÁVID, a kassai magyar társaságnak egyik tagja. Kassán Ellinger Jánosnál. 2-r., 8 lap.

*** T. i. az ősök hamvaira.

..... «Nyelvünket ajánlom!

Ősinkről maradott legfőbb kincsünket ha veszítjük,
Elvesztünk! Ne kövesd azokat, kik mostan is halnak
A vendég ajakért!»

Jellemző, hogy ez utóbbi sorait Baróti szükségesnek látja még kommentálni is. Tiltakozik a föltevés ellen, mintha ők, kik a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezésén fáradoznak, a latint teljesen ki akarnák küszöbölni, sőt ellenkezőleg, mindannyian elismerik a latin nyelv fontosságát és szükséges voltát. Nekik egyéb kívánságuk nincs, csupán az, hogy «Magyarország magyar legyen», a mi csak akkor lesz elérhető, ha «az édes anyai nyelv a maga természeti méltóságába visszahelyeztetik».

Baróti lelkesítő szózata VIRÁG BENEDEK-re oly mély hatást gyakorolt, hogy nyomban kezébe vette lantját s egy ódában fejezte ki hódolatát «nemzetünk Ossiánja», «a menygyei hangozatú poéta» iránt, a bámulat hangján magasztalván őt ekképen:

«Megért korodnak napjaiban, mikor
Lankadni szoktunk, olyan az éneked,
Mint a dagadt felhő nyögése,
Mely mikoron kifakad, magából
Széllyel halálos mennyköveket lövell,
S így a puhúltság karjai közt magok'
Vesztekre nyugvóknak szemekből
Elveri a veszedelmes álmot.»*

Hogy Magyarország magyar legyen, ezt Baróti s vele együtt egy szerény egeri kispap, BALOGHY JÓZSEF, joggal tolmácsolhatták mint közkívánalmat.

* Baróti Szabó Dávidhoz mikor 1791. eszt. t. n. Szaboles vármegye örömnünepére örvendező verset énekelne. VIRÁG BENEDEK poétai munkái. III. kiadás TOLDY FERENCZ által. 22. l.

Az utóbbi, «*Mátyás király levele a magyarokhoz*» című versében,* a magyarok legnépszerűbb királyának szellemét idézi fel s annak a szájába adja saját gondolatait.

Mátyás király a nemzeti nyelv elhanyagolása felett ekként méltatlankodik :

«Háborodott lelkem s érzésim kínba merültek,
A mikor értettem, hogy romlására sietne
Önként népem. Mely sokan, ah! még nagyjai közt is
Hagyták őssöknek nyelvét! ezzel netalántán
Mint a rómaiak hagyták a nemzeti kényt is.
Félek igen, jaj! mert ugyanis már ez ha kivészen,
Olyan az ország, mint a test lélek, vagy az óra
Indító kerekék nélkül.»

Azután inti nemzetét, hogy atyái nyelvét ismét karolja fel s akkor reméli, hogy

«Fognak szólni magyar nyelven majd a tudományok,
Mint francz, anglus, olasz, németnek nemzeti nyelvén,
Csak kis idővel szent gyűléseiben az atyáknak
Fognak lenni magyar Cæsarok, bölcsek Cicerokkal.»

Sőt bízik benne a király, hogy az anyanyelv föléledésével magyar írókban sem lesz hiány s «fog támadni magyar Orpheus is».

A magyar nyelv művelése és terjesztése céljából, mint fennebb láttuk, Decsy egy magyar tudós társaság felállítását tartotta szükségesnek, s annak szervezetére nézve részletes javaslatot dolgozott ki. RÉVAI MIKLÓS pedig, a mellett, hogy hasonlóképen elkészítette az «*erigendæ eruditæ societatis hungariæ*» Plánját, a nádornál, a helytartó-tanácsnál és

* *Első Mátyás király levele a holtak mezeiről a magyarokhoz.* Pestenn. Nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. 1790. 8-r., 8 lap.

az országgyűlésen a tudós társaság megalapítására a szükséges lépéseket is megtette. De csak annyit birt kivinni, hogy az ügyet az országgyűlés a tanügyi országos küldöttséghez utasította.

A magyar tudós társaság fölállításának eszméjét azonban Révai és Decsy előtt BESSENYEI pendítette meg még 1777-ben. «*Holmi*»-jában ugyanis ezeket írja: «Kezdünk mi mozogni; anyanyelvünkön írunk, fáradunk; de mikor fogunk oda menni, hogy benne a tudományoknak minden erein evezhessünk? Mikor fognak *tiszta magyar akadémiát* csinálni? vagy oly tudós társaságot összeszerezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy magyarul írjon?» «Ha a nemzet akarja s valamit összetészen — folytatja tovább egy más helyen, — fundálhat egy magyar társaságot, mely neki mindég magyarul írna. Be dicsőséges dolog lenne!» *

Majd 1781-ben ugyancsak BESSENYEI «*Jámbor szándék*» című művében részletesen kifejtette a tudós társaságra vonatkozó nézeteit. Könyvárús azonban 1781-ben nem akadt, ki a «*Jámbor szándék*»-ot kiadta volna, minthogy szerzője a többi közt azt indítványozza benne, hogy a felállítandó társaság *saját nyomdájában* nyomassa ki tagjainak műveit, a mi természetesen a privát könyvkiadók üzletét rontotta volna. De még ha vállalkozott volna is valaki a röpirat kiadására: a magyar nyelvmívelő társaság eszméje József uralkodásának elején, a *Mária Terézia* alatt megpuhított és elnemzetietlenedett közönség körében viszhangra bizonyára nem talál vala.

1790-ben az akadémia ügyét RÉVAI vevén kezébe s megkezdvén ez irányban izgatásait, időszerűnek látta Bes-

* BESSENYEI GYÖRGY: A holmi. Bécs, 1777. 239., 242. ll.

senyei «Jámbor szándékát» kiadni, * annyival is inkább, mert immár számíthatott rá, hogy az öntudatra ébredt nemzet a saját nemzeti létének megóvására irányuló minden javaslatot szíves-örömmel felkarol. De nem vette figyelembe Révai, hogy a magyar tudós társaság felállításához hiányzik a legfőbb két kellék, hiányzik a pénz és a magyar tudós. Ez volt az oka, hogy Révaiék törekvése, daczára a közönség élénk rokonszenvének, melylyel az általuk megindított mozgalom iránt eleitől fogva viseltetett, hajótörést szenvedett. Az, hogy a társaság tervezői közt nézeteltérések, sőt személyes összeütközések is támadtak; az, hogy közülök egyik-másik, maga Bessenyei is elkedvetlenedett, mielőtt a terv a megvalósítás stádiumáig jutott volna; az, hogy akadtak roszelelkű emberek, kik a keletkezőben levő társaságot aljas rágalomokkal diskreditálni igyekeztek az irányadó körök előtt, — mindmegannyi akadály volt ugyan a társaság létrejövetelének, de nem legyőzhetetlen akadály. A hatalmas eszme bukása — mint említők — legfőképen, sőt mondhatnók kizárólag, a megvalósításához szükséges szellemi és anyagi erők hiányára vezethető vissza.

De ha Bessenyei «Jámbor szándéka» jámbor szándék maradt is: a művében kifejtett nézeteknek idővel mégis hasznát vették. A talajt el kellett számukra készíteni, hogy megfogamzanak, s meg is fogamzottak. A magyar akadémia 1831-ben, midőn működését megkezdte, szervezetét tekintve sokban hasonlított ahoz a tudós társasághoz, melynek tervrajzát Bessenyei dolgozta ki.

Bessenyei a magyar nyelv művelését tűzi ki az akadémia főcéljául. Az anyanyelv művelésének hasznát kézzel-

* Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. Bétsben, Hummel János Dávid betűivel. 1790. 8-r., 46 lap.

foghatóvá teszi, midőn kifejti, hogy a tudományok terjedése az anyanyelv fejlettségével kapcsolatban áll. Ha az anyanyelv alkalmassá tétetik tudományos kérdések tárgyalására: igen sokan meg fogják szerezni maguknak azt a magasabb képzettséget, melyet eddig nem szerezhettek meg, mert idegen nyelvek elsajátítása nem állt módjukban, anyanyelvükön írt szakmunkák pedig nem álltak rendelkezésre. Eddig az országban mindenki arra törekedett, hogy a magyar emberből először deákot, azután németet, tótot, francziát, olaszt faragjon; ezentúl — ha a magyar nyelv tudományos nyelv lesz — a magyar ember az idegen nyelv tanulását utoljára hagyja, mert a tudományos ismereteket saját anyanyelvén is meg fogja szerezhetni, sőt a köztünk lakó németek és tótok is magyarokká lesznek. E szerint a nemzeti nyelv kiművelése a tudományok terjedésén kívül a magyar nemzetiség megerősödését is maga után vonná.

Hogy pedig a magyar nyelvet miként lehetne a tudományok nyelvévé tenni, erre nézve Bessenyei is első sorban egy magyar nyelvtan és szótár készítését ajánlja. Ennek a nehéz feladatnak megoldása azonban, szerinte, egy ember erőit és képességeit felülhaladja. A tudósoknak össze kell, úgymond, állniok, hogy egyesült erővel végezzék el a magukra vállalandó nagy munkát. A tudós társaság, a király beleegyezésével és az ország költségén tartatnék fenn s a francia Institute alapján szerveztetnék. Működését kiterjesztené mindenre, a mi által a magyar nyelv és tudomány előbbre vihető lenne. A magyar nyelvtan és szótár készítésén kívül tehát az irodalom újabb termékeit megbírálná; pályadíjakat tűzne ki s a jutalmazott pályaműveket saját nyomdájában kinyomatná; gondoskodnék a törvénykönyvnek magyarra fordításáról, mi ha megtörténnék, az igazság-

szolgáltatás magyarul mehetne; a tudományt előbbre vivő művek kiadatását lehetővé tenné stb.

Bessenyei, tervének végrehajtását az ország főrendeitől várta, szerényen megjegyezvén, hogy ha tervének részletei nem lennének is helyesek, azért egész terve fölött pálczát ne törjenek; «ha — úgymond — a dolog módja hibás, ne menjen azért az egész feltétel füstbe; ha az épülethez való garádicsok helytelenek, ne romolják azért el maga is az épület».

Míg a Bessenyei «Jámbor szándékában» foglaltak felett a közönség elmélkedett: Révai, fennebb említett, nyomtatásban is megjelent *Plánumát** benyújtotta az országgyűléshez s ezzel a tudós társaság eszméje a megvalósítás stádiumába jutott.

Révait, a Plánum elkészítésére — saját nyilatkozata szerint — a király magatartása buzdította, ki a magyar nyelv terjesztése érdekében jó példával ment elől, a mennyiben egyrészről elrendelte, hogy az országban, különösen oly helyeken, hol többféle nyelv dívik, a magyar nyelv művelésére kellő gond fordíttassék; másrészről a királyi hercegeknek meghagyta, hogy a magyar nyelvet szorgalmasan tanulják.

Maga a király is elismervén a nemzeti nyelv művelésének fontosságát, Révai nem tartotta többé szükségesnek per extenzum bizonyítgatni, hogy a nemzet hátramaradásának legfőbb oka az anyanyelv elhanyagolása volt, annyi-
val kevésbé, mert utalhatott öt olyan munkára, mely ezt a tételt alaposan megvilágította, ezek voltak BESSENYEI

* *Planum erigendæ eruditæ societatis hungaricæ alterum elaboratus.* Viennæ, typis Joannis Davidis Hummel. 1790. 8-r., 58 lap.

Jámbor szándéka, BÁRÓCZI Védelmeztetett magyar nyelve, DECSY Pannóniai Fénixe s GÁTI és VEDRES Hazafiúi elmélkedése.

Az ő teendője az volt, hogy közelebbről megismertesse a rendeket a felállítandó tudós társaság céljával, munkakörével, belső szervezetével, vagyis hogy alaposan tájékoztassa őket amaz ügy körül, melynek pártolásáért és fölkarolásáért hozzájuk folyamodott.

A Plánum egy, minden részletében jól átgondolt, szabatos munka, mely bizvást alapúl szolgálhatott volna a tudós társaság szervezéséhez, a mint hogy 1825-ben VAY ÁBRAHÁM csakugyan e szerint készítette el az akadémiára vonatkozó s az országgyűléshez benyújtott tervrajzát.

Nem a mi feladatunk ugyan a Plánum tartalmát tüzetesen reprodukálni; de annak bizonyoságául, hogy Révai gyakorlatias irányú Plánumával a tudós társaság eszméjének kivihetősége felől meggyőzhette az irányadó köröket s hogy ha mégsem sikerült 1790-ben a társaság felállítása, az nem azon múlt, mintha a hivatottak nem jelölték volna ki az eszme keresztülvitelének praktikus módozatait, — a Plánum tartalmára néhány szóval mégis reflektálnunk kell.

A tudós társaságnak, a Plánum szerint, legfőbb célja lenne a magyar nyelv művelése és a tudományok s művészetek terjesztése.

A nyelv művelése alatt Révai azt érti, hogy az elavult szókat fölélesztenék, a nyelv természetének megfelelő új szókat képeznének s a szókötés szabályait megállapítanák. Mindez az ország különböző részeiben dívó népies nyelvjárás alapján történnék. Ha aztán a kellő kritikával összegyűjtött szókészlet együtt volna: a társaság által meghatározott methodus szerint elkészíttetnék a magyar nyelv grammatikája és lehetőleg teljes szótára.

A tudományok és művészetek terjesztéséről pedig oly módon gondoskodnék a társaság, hogy eleintén a műveltebb nemzetek irodalmának jelesebb termékeit fordíttatná le nyelvünkre, majd eredeti tudományos munkákat adna ki saját nyomdájában, azután pályakérdéseket tűzne ki, a magyar irodalmi műveket megbírálná s valami magyar színtársulat által jó, erkölcsképző drámákat adatna elő.

A társaság a tudomány minden ágát — kivéve a theológiát — működési körébe vonná, s a tagok a tudományok természetéhez képest négy osztályba, u. m. a filológiai, filozófiai, matematikai és fizikai osztályokba soroztatnának.

Minden osztály élére 2—2 igazgató (dirigens) állíttatnék, kiknek legfőbb kötelességek lenne a cenzura gyakorlása a kiadandó művek felett. Ezt a «kedvezményt» (t. i. a cenzura gyakorlását) az intézet haladásának előmozdítása végett kérelmezi Révai.

A társaság tagjai három rendbeliek lennének, u. m. tiszteletbeliek, rendesek és rendkívüliek. A rendes tagok száma egyelőre 24-ben állapíttatnék meg, később aztán 36-ra emeltetnék. A levelező-, illetve rendkívüli tagok számát a Plánus nem határozza meg. A rendes tagok megválasztása körül minél szigorúbban kívánna Révai eljárni, nehogy méltatlanok jussanak be a társaságba. Ép ezért a rendes tagok kvalifikációját pontosan megállapítja a következőkben: feddhetlen jellem, a magyar nyelv alapos ismerete és tudományos képzettség, idegen nyelvekben való jártasság, érett ítélet és jó ízlés, végül irodalmi téren kifejtett sikeres tevékenység.

A társaság költségvetését szintén megállapítja Révai oly formán, hogy egyelőre díjazásokra 17,000, jutalmazásokra 6300 és egyéb kiadásokra 3700, tehát összesen

27,000 forintot irányoz elő. Ezek közül a kiadási tételek közül az elsőre van legnagyobb szükség, minthogy titkár, dirigensek s általában tisztviselők nélkül a társaság nem kezdhethné meg működését, ezeknek a díjazására pedig ha nem is épen 17,000, de 14,000 forint mindenesetre megkívántatik. Ezt az összeget legcélszerűbb lenne a felség jóváhagyásával a tanulmányi alapból kiutaltványozni.

Íme, főbb vonásaiban a tudós társaság szervezete!

A Plánun alapján módjukban állt a rendeknek ítélni a kérdés felett, hogy arra a sokszor emlegetett tudós társaságra szükség van-e hát csakugyan s hogy olyan nehéz-e annak a megalakítása, mint a milyennek látszott a kishitűek előtt. Révai azonban, hogy annál inkább meggyőzze a rendeket az ügy kivihetősége felől s talán azért is, hogy a legfőbb akadályra, t. i. a szükséges szellemi erők hiányára vonatkozó aggodalmukat eloszlassa, egy évvel később közzétette a megválasztandó tagok névsorát is.*

E szerint megválasztásra a következők szemeltettek ki: *tiszteletbeli tagokul*: a főrendek közül: gr. Gvadányi János (tévedésből, József helyett), br. Ráday Gedeon, az egyházi rendből: Molnár János (a Magyar Könyv-ház szerzője), Majláth Antal, Nagy János (a szanyi plébános), a nemesi rendből: Baresai Ábrahám, Báróczi Sándor, Kazinczy Ferencz, összesen 8-an; *rendes tagokul*: Balog Sándor (győri gimnáziumi tanár, kit Fábchich kollegájával együtt azért ajánl Révai, mert könyvtáruk és ásványgyűjteményök van, melyet — ha megválasztatnak — a társaságnak fognak ajándékozni; úgy látszik, erre nézve Révai előzetesen meg

* Candidati erigendæ eruditæ societatis hungariæ, et ratio facti in ea promovenda progressus. Jaurini, typis Josephi Streibig, 1791. A Plánunhoz mellékelve, folytatólagos lapszámozással. 8-r., 59—116 lap.

is egyezett győri kartársaival s talán ez az egyezés szolgált a kandidáció feltételéül), Bárány Péter, Bacsányi János, Benke Mihály (nagyenyedi professzor), Benyák Bernát, Bolla Márton, Csépany István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József (győri gymnáziumi tanár, ki — úgy látszik — különösen nagy megtiszteltetésnek vette a nem várt szerencsét, hogy a kandidátusok közé fölvették, mert még évek multán is hűségesen oda tette a neve mellé, hogy a magyar tudós társaság 11-dik helyen nevezett tagja), Földi János, Góböl Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János (tordai református pap), Horváth Ádám, Illei János (jezsuita), Kerekes Sámuel, Komjáthy Ábrahám (tanár a miskolci ref. gymnáziumban), Kovásznai Sándor (tanár a marosvásárhelyi ref. kollégiumban), Kovács Ferencz (mérnök és nem jezsuita, mint Ferenczy-Danielik állítják,* Boileu és Gautier egy-egy művének átültetője), Kreskai Imre (paulinus), Mátyus István, Milesz József (orvostudor, a debreczeni ref. kollégiumban a filozófia professzora), Nagyváti János, Novák István (kassai akadémiai tanár, ki a kandidációba azért vétetett fel, mert egy magyar nyelvű jogi munkán dolgozik!), Péczeli József, Rajnis József, Rát Mátyás, Rácz Sámuel, Révai Miklós, Rozgonyi József (a későbbi sárospataki tanár), Simai Kristóf (piarista, pozsonyi rajztanító), Szabó Dávid, Tolnai Sándor (orvostudor, az állatgyógyászat tanára a pesti egyetemen), Tóth Farkas, Verseghy Ferencz, Virág Benedek, Őri Fülöp Gábor (sárospataki theológiai tanár), *összesen 38-an* és nem, mint Csaplár és Bánóczi tévesen írják, 40-en.** Csaplár és Bá-

* FERENCZY-DANIELIK i. m. II. 407.

** CSAPLÁR: A nemzeti törekvés akadályai. ABAFI Figyelőjében. XVIII. 52. — BÁNÓCZI JÓZSEF: Révai Miklós élete és munkái. 226. l.

nóczy tévedése bizonyosan onnan ered, hogy nem vették észre, hogy a katalógusban a sorszámozás hibás. Pedig ha azt megfigyelik, egy, általuk vitatott tényre nézve is olyan bizonyítékot találnak, mi többet nyom minden argumentumuknál.

Azt állítják ugyanis BALLAGI ALADÁR-ral szemben, hogy Révai a kandidátusok névsorának összeállításánál BESSENYEI-t nem mellőzte, s hogy Bessenyei föl volt véve *eredetileg* a társaság *tiszteletbeli* tagjai közé, de neve a saját kértére maradt ki Révai művéből.

Bánóczy ezt a nézetét azzal indokolja, hogy Révai többeket kihagyott a kandidáczsióból, «részint szerénységük, részint a beállható vizálgodástól való félelmük miatt» s hogy Bessenyei is ezek közé tartozott; továbbá, hogy Révai Bessenyeiről mindig a legnagyobb tisztelettel és a legmelegebb elismeréssel szól, tehát merő pajtáskodásból vagy gyűlölségből nem hagyhatta őt ki.*

Ezzel az okoskodással azonban, szerintünk, még nincs bebizonyítva, hogy Bessenyei neve *eredetileg* előfordult a jelöltek listájában. Háttha egyáltalában nem volt neki ínyére, hogy az akadémia jelöltjei publikáltassanak? háttha ő is, mint Bacsányi, szeleskedésnek tartván Révainak ezt az eljárását, összetűzött vele, a minek következtében aztán Révai teljesen kihagyta őt a kombináczsióból?

A mi csaknem bizonyossá teszi, hogy Bessenyei *nem a tiszteleti*-, hanem a *rendes* tagok közé fölvétetett, s hogy a kandidátusok listájának *nyomatása közben* hagyatott ki — bármi oknál fogva, nem kutatjuk — a névsorból: az a körülmény, hogy *a rendes tagok ábécze rendben közölt listájának sorszámozásában egy számot ép ott ugrott Révai ke-*

* BÁNÓCZI i. m. 229. l.

resztül, a hol az ábécze rend szerint a Bessenyei neve következék. Az 5-ik szám alatt nevezett BENYÁK BERNÁT és a 7-ik szám alatt nevezett BOLLA MÁRTON neve közt kellene ugyanis 6-ik szám alatt BESSENYEI nevének előfordulni; a 6-ik szám azonban hiányzik, s ezzel hallgatólag mintegy tudtára adja Révai a közönségnek, hogy Bessenyei számára a hely fenn van tartva, de Bessenyei nem akarta, hogy a nevét kinyomassák.

Ha az említett névsort figyelemmel átolvassuk s ha végig tekintünk a Révai korában működött magyar írókon: el kell ismernünk, hogy Révait a katalógus összeállítása körül részrehajlás nem igen vezette; de azért még sem értünk egyet Csaplárral, ki Révai emez eljárását mindenképen igazolni akarja.*

Maga Csaplár is bevallja félig-meddig, hogy a katalógusba fölvétettek olyanok is, pl. BALOG SÁNDOR, FÁBCHICH JÓZSEF (mindketten tanárok a győri gymnáziumban), kik-től a magyar nyelv előmozdítása érdekében nem sokat lehetett remélni s viszont kimaradtak abból olyanok, kik méltán megvárhatták volna, hogy egy tudós társaság szervezésénél reflektáljanak rájuk; kimaradt például FEJÉR GYÖRGY, HORVÁTH ISTVÁN, SÁNDOR ISTVÁN, HORÁNYI ELEK stb. Hogy a méltatlan kitüntetés egyrésről, másrésről az arra érdemesek mellőzése nem jó vért szült s nem igen volt az ügynek hasznára, az természetes. Ha pedig a mellőzöttek közt voltak olyanok is, mint Horváth István, kik, Csaplár szerint, nem akartak a társaságba belépni s ezért hagyattak ki a kandidátusok közül: ez a körülmény, erkölcsi hatását tekintve, hasonlóképen megnehezítette az ügy előbbrevitelét.

* CSAPLÁR idézett értekezése. 34—54. l.

Mi azt hiszszük, igaza volt BACSÁNYI-nak, midőn a katalógus közzététele alkalmából azt írta GR. RÁDAY GEDEON-nak, hogy «nagy vakmerő *szelességnek* tartják sokan Révai-nak ezen cselekedetét; lesz-e már e társaságból valami? nekem igen csekély reménységem van hozzá!» *

Már magában az is, hogy Bacsányi így nyilatkozott, baj volt. Mert bármit mond Csaplár, annyi bizonyos, hogy Bacsányi sokat tett és tehetett a társaság érdekében. Hogy vezérszerepre vágyott, s hogy e tekintetben riválisa volt Révainak, ez gyanúsítás, mely pozitív adatokkal igazolva nincsen. Az azonban tény, hogy Pozsonyban audiencián volt a királynál és személyesen kérte a társaság felállítására az engedélyt; hogy el volt tökéelve a diétán is mozgatni az ügyet s hogy hathatósan előmozdította azt a «*kassai magyar társaság*» megalakítása által.

Az alatt, míg Révai, Bacsányi és társaik ily irányban fáradoztak, a pesti egyetemi ifjúság 1791-ben a maga körében létrehozott egy önképző- és magyar nyelv-mívelő társaságot «*pesti magyar társaság*» cím alatt, mely mintegy előkészítője akart lenni a Révaiék által tervezett tudós társaságnak. A «*Nem magyar, a ki nem örvend*» című röpirvben, ** — mely a pesti magyar társaság szervezeti szabályait foglalja magában, — olvassuk a többi közt, hogy «a nemes magyar ifjak Pesten egy magyar nevendék társaságot állítottak fel maguk között oly czéllal, hogy ez az egész magyar ég alatt elterjedjen, és a kik magukat köztök példásan kimutatják, *idővel az anya tudós társaságba léphessenek által*».

A társaság elnökévé CZIRÁKY ANTAL gróf, kamarás,

* BALLAGI ALADÁR: A m. kir. testőrség története. 255. l.

** Nem magyar, a ki nem örvend. Pest, 1792. 4-r., 4 lap.

joghallgató, a későbbi jeles közjogi író, titkárjává SZLUHA GYÖRGY választatott meg. Az előbbi, — kinek a pesti egyetemen a magyar nyelvtanulásban tanúsított szorgalmáról és előmeneteléről magasztalólag emlékezik meg a *Hadi és más nevezetes Történetek* pesti levelezője s kit ebbeli érdemeiért nem kisebb állásra, mint a nádorispányságra kandidált egyik tisztelője,* — a társaság 1792. ápril 12-kén tartott ülésén az elhunyt II. Lipót felett gyászbeszédet tartott s ezt nyomtatásban is kiadta,** a mit főkép azért említünk meg, mert — tudtunkkal — a társaság működésének a fennebb jelzett, valamint néhány alább bemutatandó röp-íven kívül ez az egyetlen kézzelfogható emléke.

Cziráky említett gyászbeszédében a nemzeti szellem föléledését igazi benső örömmel konstatálja, háláját fejezven ki egyszersmind Lipót emléke iránt, ki a magyarokhoz való szeretetét abban mutatta ki, hogy a magyar nyelvet visszahelyezte régi jogaiba. A magyar nyelv — úgymond — «kitolattatott volt már a magyar ruházattal együtt minden főházakból, királyi városokból, ítélő- s tanácskozó székhelyekből. Csak némely megyékben, jószágokon lakozó nemes uraságoknál, mezővárosokban, falukban, kalyibákban tengetve lappangott». Lipót alatt mindez egyszerre megváltozott, a mennyiben a magyar nyelv a törvényhozás és kormányzat hivatalos nyelvévé lön; az iskolákban a magyar nyelv tanítása elrendeltetett, sőt a magyarokat kedvelő

* *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 327.

** Gyászoló beszéd, mellyel második Leopold meg-boldogultt feleséges tsászárt, és királyt a pesti magyar társaság gyülekezetében, sz. György havának 12-dik napján 1792-dikben a DÉNESFALVAI GRÓF CZIRÁKY ANTAL királyi dekretális kamarás, és ugyan azon nemes társaságnak elől-ülője, élő szavával meg-tisztelte. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály betűire. 8-r., 31 lap.

uralkodó saját gyermekei mellé is magyar nyelvtanítókat fogadott.

Hogy visszatérjünk a pesti magyar társaságra, ennek czélját a «Nem magyar, a ki nem örvend» című irat ekkép formulázza: «A mi társaságunknak tagjai és jó barátaink lehetnek mindazok, kik a magyar nyelvet, — *a melynek terjesztése, tisztogatása és öregbülése végett összeállottunk*, — gyökeresen és méltóképen kitanulván, ezt úgy, mint nemzetünk díszét és előmenetelének bizonyosságát nemcsak fenntartják, hanem okos, ártatlan és kedveltető tehetőséggel holtig gyarapítják s hazafiui nemeslelkű igyekezettel terjesztik».

A szervezeti szabályok ama pontját sem hallgathatjuk el, mint felette jellemzőt, mely így hangzik: «Hogy ellenségeink és hazánknak más nyelvű lakosai méltatlansággal ne vádolhassanak, sőt a kegyelmesen uralkodó ház is nemes és tagadhatatlanul hasznos igyekezeteinket láthassa: kérjük minden hazafitársainkat és barátinkat, hogy a német és más tudós nyelveknek megtanulását, amenynyire módjuk és tehetségek engedi, mind azoknak nagy hasznaiért, mind a magok előmeneteléért, mind pedig a társaságnak díszéért, nemkülönben a széptudományokat s mesterségeket is nevezetes kötelességöknek állítsák». Tehát a tagoknak a német és más idegen nyelvek tanulása első sorban azért ajánltatik, hogy az idegen nyelvű honpolgárok és a dynasztia rokonszenvét a társaság részére megnyerjék!

Hogy kik voltak a társaság tagjai, erre nézve a többször idézett irat felvilágosítással nem szolgál. A kérdéses iratban ugyanis az áll, hogy «a többi érd. ifjú tagok neveit, minthogy ki nem adják, munkáik alatt lehet kitanulni». Úgyde mivel az ifjú urak munkáiról sem tudunk semmit, kivéve a Cziráky fennebb említett gyászbeszédét, nevök is

homályban maradt volna az utókor előtt, ha FEJÉR GYÖRGY 1850-ben a pesti egyetemen tartott beszédében, valamint PAULER «Adalékjaiban» föl nem eleveníti emléköket.¹ Tőlük tudjuk meg, hogy a társaság munkálkodásaiban az idősb honfiak közül *Bessenyei György* és *Kács István* nagyváradi egyházmegyei áldozár, a nagyreményű ifjak közül pedig *Jankovics Miklós*, *Horvát János*, *Csepcsányi Gábor*, *Ürményi Miksa* stb. vettek részt.

A pesti magyar társaság történetéhez érdekes adatokat szolgáltat az a négy nyomtatvány, melyet a nemzeti muzeum könyvtárában az apró nyomtatványok csomagjai közt találtunk.

Az egyik egy, 1792. jan. 11-kéről kelt körlevél,² melyben a társaság, megalakulását tudatja az arra érdemes hazafiakkal.

A másik, egy felhívás 1792. jan. 21-kéről keltezve,³ melyben a társaság fölkéri a nemzeti nyelv barátait, hogy lépjenek be a tagok közé. Ebből tudjuk meg, hogy a társaság 1792. február havában szándékozott első rendes gyűlést megtartani a pesti egyetem valamelyik termében. Ugyanez az irat kiemeli a társaság nagyfontosságú misszióját még abban az esetben is, ha a RÉVAI és ARANKA által tervezett tudós társaságok csakugyan felállíthatnának. «Így is nevezetes haszna lesz a pesti magyar társaságnak, — olvassuk a felhívásban, — mert munkáikat hathatósan elő

¹ PAULER: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 113. l.

² Czim nélkül. 4-r., 2 lap. *Jankovics Miklós*, arra a példányra, mely az ő gyűjteményéből került a nemz. muzeum könyvtárába, sajátkezűleg azt jegyezte föl, hogy «a magyar (pesti) társaságnak beavató levele», pedig nem az volt, ma legalább beavató levél alatt mást értünk.

³ Czim nélkül. Nyom. Trattner Mátyás úrnál. 1792. 2-r., 2 lap.

fogja mozdítani, s hasznos igyekezetöknek mindenkori szárnya és felsegélője lesz.»

Megtaláltuk továbbá *Szabolcsvármegyének* 1792. máj. 7-én tartott gyűléséből a társasághoz intézett iratát, melyben midőn az ifjak vállalkozását melegen üdvözli, a társaság számára pénzbeli segílyt ajánl föl; valamint a társaságnak erre vonatkozó, 1792. máj. 31-kéről kelt válaszát.*

A legérdekesebb azonban VÁLYI ANDRÁS-nak, a pesti egyetemen a magyar nyelv tanárának, 1791. máj. 31-éről kelt s az országgyűléshez intézett kérvénye.**

Említett folyamodványában «a magyar tanító székek jobb karban való helyheztetéseért» és a pesti magyar társaság számára a királyi privilegium kieszközléseért esedezik.

A «magyar tanító székek jobb karban való helyheztetése» alatt azt érti, hogy a magyar nyelv a rendes tantárgyak közé soroztatnék, s hogy az országgyűlés által kimondatnék, miszerint közhivatali pályára csak azok bocsájtatnak, kik a magyar nyelvi tanfolyamot elvégezték s a magyar nyelvből sikeresen kiállott nyilvános vizsgálatról bizonyítványt mutatnak fel.

A mi pedig a pesti magyar társaság részére a királyi megerősítés kieszközlését illeti, hogy erre a nevezett társaság csakugyan érdemes, röviden megismerteti a rendekkel annak munkaprogrammját, kifejezván egyszersmind abbeli meggyőződését, hogy «a társaságnak jobb helye nem lehet,

* Cím nélkül. 2-r., 3 lap.

** A felséges magyar hazához. VÁLYI ANDRÁS, magyar nyelvnek és literaturának professzora. I. A magyar tanító székek hatásabb előmeneteléért. II. A pesti magyar társaságot meg erősítő királyi privilegiumnak meg nyerhetését eszközölő közben vetésért. H. és é. n. 2-r., 4 lap.

mint a pesti univerzitás mellett». A társaság feladata lesz szerinte: 1. fordítások és eredeti munkák kiadása által a közműveltséget és közerkölcsiséget terjeszteni és a magyar nyelvet kultiválni, 2. a tudományos kritikát ápolni egy általa megindítandó hirlap útján, 3. minden esztendőben «a gazdálkodást és jó ízlést gyarapító kalendáriomot» közrebocsátani.

A pesti magyar társaság példája követőkre talált Erdélyben. A lelkes ARANKÁ-nak sikerült, a min Révaiék hiába fáradoztak: megalakította a magyar nyelv-mívelő társaságot. Az okok azonban, mik Révai és Bessenyei törekvéseit megghiúsították, az erdélyi társaság megerősödésének is útját állták. Az országgyűlés a legnagyobb jóakarattal karolta ugyan fel a hazafias vállalatot; hatalmas pártfogóra is sikerült szert tennie a keletkezöben levő társaságnak a népszerű és befolyásos gubernátor személyében; de a megkívántató anyagi és szellemi erök hiányán mégis idő előtt hajótörést szenvedett az üdvös mozgalom.

Aranka 1791. jan. 2-kán nyújtotta be az erdélyi országgyűléshez a nyelv-mívelő társaság tárgyában amaz emlékiratát, mely az országgyűlés jegyzőkönyvének függelékében látott napvilágot* s mint önálló röpirat is megjelent.**

Az emlékirat egyenesen a pesti magyar társaság példájára hivatkozik, midön a nyelvtisztítás czéljából társaság alakítására hívja fel Erdély fiait.

«Midön a pesti magyar társaság — írja Aranka — a

* Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek közönséges gyűléseikben lett végezeseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve. Függelék. 1—13. l.

** Egy erdélyi magyar nyelv mívelő társaság fel-állításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez. Kolosváratt. Nyomt. a ref. koll. betűivel. 1791. 8-r., 36 lap.

nemes magyar nyelv művelésében és megállításában foglalatoskodik, egy olyan tárgy körül forgolódik, mely minket véle egyaránt illet. És ha mi magunkat ezen közös dologból kihúznók, netalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne, melyet nemes hazámnak s édes nemzetemnek nem kívánhatok.»

A magyar nyelv, Aranka szerint, lassankint teljesen elkorcsosodik. A sokféle dialektus, és az idegen, de különösen a német nyelv divata, nyelvünket tisztaságából kivetköztette. A magyar könyvek, egynehány kivételével, oly rosszul vannak írva, hogy csaknem olvashatatlanok. A társaság legfőbb teendője tehát a nyelvet megszabadítani fatyúhajtásaitól. Minthogy pedig az anyanyelv kultiválásával együtt jár a felvilágosodás: a kik az anyanyelvet fejlesztik, egyszersmind a felvilágosodásnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek.

A társaság munkakörét Aranka általánosságban körvonalozván, teendőit ekképen részletezi. Mindenekelőtt arra törekedjék a társaság, hogy «a magyarországi és erdélyi magyar nyelvből két különböző nyelv ne váljék, sőt a mely különbség ma a két országban s azoknak némely részeiben vagyon, az is lassan-lassan eltöröltessék s mind a két hazában azon egy igaz magyar nyelv légyen»; azután nyelvtant és szótárt készítsen; továbbá az új könyvek megbírálásáról gondoskodjék s különösen az írók által elkövetett nyelvtani hibákra figyelmeztesse a közönséget; a sikerrel használható régiebb és újabb magyar könyvek lajstromát állítsa össze; a klasszikusokat fordíttassa le magyar nyelvre; olvasó társaságot szervezzen s ennek a számára járassa a hazai és

külföldi folyóiratokat és hírlapokat; kölesönkönyvtárt rendezzen be; készíttessen egy, a HÜBNER *Real-Lexikonához* hasonló magyarázó szótárt; végre nyomdát és könyvtárt állítson fel.

Az Aranka által tervezett erdélyi nyelvmívelő társaság programját összehasonlítva a Bessenyeiék tudós társaságának programjával, amazt sokkal gyakorlatiasabbnak s az akkori viszonyokkal összhangzóbbnak fogjuk találni. Bessenyeiék a francia Institute-ot akarták áttelepíteni magyar földre, magyar akadémia alapját akarták megvetni, mely a tudomány terjesztésén kívül a tudomány továbbfejlesztését is mihamarább feladatai közé sorozná; Aranka ellenben a magyar nemzeti közművelődést kívánta társulati úton fejleszteni; Bessenyeiék tervének foganatosításához per abszolutum hiányzottak a közreműködők, míg az Aranka által kitűzött feladatok egyrésze legalább olyan volt, melynek megoldásához minden jóra való, a közművelődést szíven hordó hazafi hozzájárulhatott.

Aranka emlékirata az erdélyi országgyűlés 1791. márcz. 18-diki ülésén került először szőnyegre.* De akkor a rendek érdemleges határozatot e tárgyban nem hoztak. Az ápril 15-diki országos ülés egy bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy az Aranka emlékiratában foglaltakra nézve adjon véleményt. A bizottság működésének eredményeül tekinthető az 1791: 45. törvényczikk, melynek bevezető sorai így hangzanak: «Minthogy pedig az ország kk. és rr. a magyar nyelvnek nagyobb eredménynyel művelésére társaságot szándékoznak alkotni, remélik, hogy ő

* Az erdélyi rendeknek jegyző könyve. 330. l.—JAKAB ELEK-nek ABAFI «Figyelő»-jében megjelent s a társulat történetét tartalmazó értekezésében hibásan áll (bizonyosan sajtóhiba) márcz. 8-dika 18-dika helyett.

felsége, mint született magyar király, azon társaságot, miután annak alapja a beadott terv szerint megvettetett, kegyelmesen megerősíteni méltóztatand».

II. Lipót időközben bekövetkezett halála folytán a királyi megerősítés elmaradt ugyan; de azért a társaság Marosvásárhelytt, a gubernátor pártfogása alatt *«próba nyelvművelő társaság»* cím alatt 1793. decz. 13-án megalakult. JAKAB ELEK szerint azonban, ki a társaság történetét ABAFI *«Figyelő»*-jében megírta,¹ az utolsó jegyzőkönyv az 1801. jun. 11-ki ülésen vétetett fel, tehát ez volt a társaságnak jegyzőkönyv által igazolható utolsó ülése.²

A nemzeties szellem ápolói természetesen az iskolára is kiterjesztették figyelmüket. A magyar nyelvet azonban *egyszerre* tannyelvvé tenni nem lehetett már csak azért sem, mert a magyar tudományos nyelv fejletlensége következtében magyar iskolai kézikönyvek nem voltak.

DUGONICS azt írja naplójában, hogy «csak azért is az algebrát és geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam az országnak, hogy a német nyelv soha sem oly alkalmas a tanulmányoknak kimagyarázásában, mint a magyar nyelv. Soha sem a németek, sem a francziák nem mehettek annyira, hogy a mathezist magok nyelvén úgy kiadhatták volna, hogy abba idegen nyelvekből hordott szavakkal nem kellett volna élniek. Én megmutattam, hogy ha a tudákosság magyarul taníttatna, más idegen nyelvre épen nem lenne szükségünk, a mint is azon két tudakos könyveinkben semmi más szavakkal nem éltem, hanem tiszta magyar szavakkal».³

¹ ABAFI: Figyelő. XVI.

² U. o. XVI. 274.

³ DUGONICS följegyzései. 16. l.

De bizony Dugonicsnak is nehezen ment a magyar algebra és geometria írása, bármennyire kérkedik is, — a mi szinte komikus hatást gyakorol az emberre, — a magyar nyelv tökéletességével; rajta kívül pedig vajmi kevesen adták a fejöket hasonló merész vállalatra. A mit KAZINCZY FERENCZ írt a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztőihez, hogy t. i. van elég tudósunk, ki tankönyv írására vállalkoznék, hogy DUGONICS, RÁCZ, HORÁNYI, RÉVAI, NOVÁK, ÖRI FÜLÖP GÁBOR, SZOMBATI, SINAI, HUNYADI, a két BENKŐ, PÉCZELI, PERLAKI, RÁT, FÖLDI és még igen sokan képesek is, készek is a tankönyvekben mutatkozó hiány fedezéséről gondoskodni,* — bármennyire igaz és helyes volt is; de tényleg még sem voltak tankönyveink. A magyar kézi könyvek hiányában tehát a törvényhozásnak egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy kimondta, miszerint az egyetemen s a magyar birodalom összes akadémiáin és gymnáziumaiban a magyar nyelvnek és írásnak tanszékek állítandók.

«*A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd*»** írója — valószínűleg RÁCZ SÁMUEL, egyetemi tanár, a magyar orvosi szakirodalom egyik úttörője — mind a mellett erőlyesen sürgeti, hogy Pesten állíttassék fel a négy fakultású, papi befolyástól ment, *magyar tannyelvű* univerzitás. A német tanárokat nem akarja túrni az egyetemen; hanem azt javasolja, hogy adjanak nekik időt és alkalmat a magyar nyelv megtanulására s ha a kitűzött idő alatt a nemzet nyelvét nem tanulnák meg: küldjék őket vissza hazájukba. «Ha lehetett — írja a szerző — minden ma-

* *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 417.

** A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben meg-mutattatik, hogy Magyar-országban lehet, s kell-is a magyar nyelvet, és a magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az universitásnak Pest leg-jobb hely. 1790. 8-r., 52 lap.

gyarországi lakost német tanulásra húzni, miért ne lehetne azokat most inkább magyarra fogni? hiszen a magyar nyelv Magyarországon anyai élő- és főnyelv, a német ellenben csak idegen nyelv.» «Minden ember, — írja tovább, — a ki Magyarországon magyar nevet és magyar szabadságot keres, avagy bir, tartozik magyarul megtanulni.»

Addig, míg Magyarországon a német tudósok graszszálnak, a magyar tudományosság kifejlődését a szerző pium dezidériumnak tartja. «Üssétek le azonban csak a gonosz németnek a szarvát — úgymond — és adjatok illendő becsületet a magyarnak: akkor fogadom, hogy rövid időn elbámultok, annyi lészen a híres magyar tudós.»

De a lelkes író nemcsak a tudományt kívánja megmagyarosítani, hanem általában az egész országot. A tótok és horvátok ellenzik a magyar nyelvnek a közéletben való használatát, nem gondolva meg, hogy ez az ország sem nem tót, sem nem horvát, hanem magyar. «Minden nemzet — így folytatja, — ha vagyon különös tulajdon országa és fejedelme, nemcsak helyesen cselekszik, hanem tartozik is az anyai nyelvét felállítani és védelmezni, mert különben attól a nemzettől bizonyosan elnyomatik és rabbá tétetik, a melytől a nyelvet kölcsön veszi. Ha tehát a tót, avagy a horvát megmutatja, hogy nem a magyaroké, hanem övék az ország, a korona és a fejedelemség: akkor állítsa fel a maga nyelvét; de ne hívja az országot Magyarországnak és magát se nevezze magyarnak, hanem mondja vagy tótnak, vagy horvátnak.»

Ha Rácz Sámuel óhajai a tannyelvre vonatkozólag nem teljesültek is, annyi bizonyos, hogy a nemzeties szellem az iskolában szintén tért hódított; az iskola hasonlóképen a megújhódás stádiumára jutott. Bizonyossága ennek az a beszéd is, melyet ÁRVAI JAKAB egyetemi tanár tartott az

1790/1-ki tanév megnyitásakor.¹ Ez a beszéd chablon-szerű intéseivel és jó tanácsaival ha nem emelkedik is felül a hasonló alkalmakkor tartatni szokott beszédeken, jellemző annyiban, a mennyiben egyrésről magyarul volt elmondva, másrésről mert különösen hangsúlyozza a nemzeti nyelv kultiválásának szükségét. «Nem illik-e — így szól a tudós professzor, tanítványaihoz, — hogy született magyar nyelveteket, mely már majd eltörölendő vala, minden alkalmatosságban bátor szívvel védelmezzétek s ápolgassátok?»

Időközben a magyar nyelv tanszéke is felállított az egyetemen s arra 1790-ben — és nem, mint FERENCZY-DANIELIK hibásan írják, 1792-ben² — egy fiatal tudós, a fennebb már említett VÁLYI ANDRÁS neveztetett ki.

Vályi, a tanévet berekesztő, nyomtatásban is megjelent beszédében,³ elismerését fejezi ki tanítványai irányában, «kik hathatósan érzik, hogy a nemzeti nyelvnek művelése, a mennyiben csak kitelhetik, minden hazafinak különös kötelessége mind azért, hogy magyar születésűek lévén, az ország nyelvén illendőképen írni és beszélni tudjunk, mind azért, hogy a nemzeti nyelvbéli tökéletesség, általunk, jó hazafiak által terjedjen; s a kik hatható-

¹ A budai királyi nemzeti fő iskolában 1790/91-dik iskolabéli esztendő kezdetének alkalmatosságával szent András havának első napján tartatott beszéd melyet élő nyelven mondott ÁRVAI JAKAB ugyan azon nemzeti fő iskolának tanítója. Budán, a királyi akademiának betűivel. 1790. 8-r., 16 lap.

² FERENCZY-DANIELIK: Magyar írók. I. 605.

³ A magyar nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd. VÁLYI ANDRÁS, a magyar nyelvnek, és a nemzeti nyelvbéli-literaturának oktatója által; Pesten, a királyi tudományok fő iskolájában. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály betűivel. 1791. 8-r., IV + 36 lap.

san érzik azt is, hogy a magyar hazának tagjai levén, az ország nyelvét még sem tudni nem csak díztelen hidegség avagy alacsonyság, hanem sok tekintetben boszantó háládatlanság».

A buzgó tanár a mily száraz modorban, hogy ne mondjuk: unalmasan fejtegeti említett beszédében a nemzeti nyelv művelésének hasznát, ép oly lelkesedéssel buzdítja egyszersmind növendékeit az anyanyelv tanulásában való kitartásra, tartván tőle, hogy az ifjúság felbuzdulása csak szalmaláng leend.

«Hát mi magyarok, — így kiált fel hazafias elragadtatásban, — a kik nemzeti születésünkre oly hathatósan építünk, hűségtelembek lehetnénk-e másoknál a mi nemzeti nyelvünkhöz és kiváltképen mi magunkhoz? nem fogjuk-e követni az elhíresedett nemzetek példáit? alszunk-e tovább is, hogy örökre aludjunk!?»

Azok mellett a lelkes hazafiak mellett azonban, kik a magyar tannyelv behozatala mellett küzdöttek s azt lassankint az oktatás minden ágában meghonosítani kívánták, akadtak olyanok is, kik tekintettel arra, hogy Magyarország polyglott ország, a latin nyelvet szintén ki akarták ugyan küszöbölni az iskolából, de nem azért, hogy a magyar foglalja el annak helyét, hanem azért, hogy *minden nemzetiség saját nyelvén részesüljön az oktatás áldásaiban.*

Ez az a túlságos liberalizmus a nemzetiségek iránt, mely az államegységre nézve oly nagy mérvben veszélyes, mely a diplomatikus nyelvnek, az államalapító és államfenntartó nemzetiség nyelvének elhanyagolását eredményezi ép úgy, mint a holt latin nyelv kizárólagos kultiválása, s melynek — elég meggondolatlanul — szolgálatába szegődött az 1868-ki magyar törvényhozás is. Ennek az iránynak volt szószólója 1791-ben FÜCKER orvosdoktor, ki

egy röpiratában adta elő az oktatásügy szervezetére vonatkozó nézeteit.*

Az említett író elismeri ugyan, hogy úgy az elemi iskolában, mint a gymnáziumban okvetlenül tanítani kell a *nemzeti*, a *hazai* nyelvet, mert különben bekövetkezik az, a mi Magyarországon tapasztalható, hogy t. i. sokan tudnak több nyelvet a nélkül, hogy egyet is jól tudnának; de nyomban fölveti aztán a kérdést, hogy oly országban, a hol több nemzet van, melynek szelleme, műveltsége, vallása, szokásai különbözök, *ugyan melyik nyelv tekintessék nemzeti nyelvnek?* Vajjon az-e, melyet a régi lakosok beszéltek s elhanyagoltak, vagy pedig a melyet a műveltebbek beszélnek? az-e, melyet legtöbben beszélnek az országban, vagy az, melyet az uralkodó beszél s melyet egyik vagy másik vallásfelekezet használ? S az önmaga által fölállított dilemmából a szerző akként vél kivergődhetni, hogy kimondja a szentenciát, melynél fogva a művelt embernek minél több nyelvet kell tudnia. Ebből a szempontból gymnáziumokat oly helyeken kíván fölállítani, a hol az országban divó több nyelv képviselve van a lakosság közt, vagyis a hol a lakosság többnyelvű. Nem mondja ugyan ki, de álláspontjából logice az a képtelenség következik, hogy egyugyanazon gymnáziumban tehát annyi lenne a tan nyelv, a hány nemzetiség veszi igénybe az illető iskolát.

A Fucker doktor által képviselt emez irány, szerencsére, nem hódított nagyobb körben s így a magyar nyelv és nemzetiség ügyének sem árthatott. A nemzeti szellem terjedését lépten-nyomon tapasztalva, méltán kifejezhette

* Principia adornando systemati rationis rei litterariæ deservitura. Concepit F. I. F. med. d. Pestini, typis Mathiæ Trattner. 1791. 8-r., 24 lap.

örömét KENESSEY GYÖRGY *«A dicső magyar haza arany szabadságának visszatérésén feljött magyarok csillaga»* című röpiratában,* hogy a magyar nemesi szabadsággal együtt a magyar nyelv napja is fölvirradt, hogy «legottan egyszerre az édes anyai magyar nyelv oly méltóságos karba felemeltetett, melyben lenni ennekelőtte a magyar ég alatt még senki nem emlékezik».

Kenessey, úgy látszik, azoknak akart megfelelni, kik csekély számra leolvadva, szembe találták ugyan magukat a közvéleménynyel, de a kik még mindig az ősi magyar szabadság palládiumának tekintették a deák nyelvet. Ezt az évszázadokon át uralkodott és mély gyökeret vert nézet azonban nem Kenessey czáfolta meg, mert az ő tolla még a legegyszerűbb igazság kifejtésére sem volt alkalmas; hanem megezáfolták az események. 1790/1-ben az alkotmánynak és a nemzet szabadságának helyreállításával egyidejűleg a magyar nyelv is visszahelyeztetett jogaiba, a miből mindenki megérthette, hogy a nemzet jogai nemcsak hogy nincsenek a deák nyelvhez kötve, sőt ellenkezőleg ennek bukásával virradt fel az «arany szabadság».

Kenessey a közvéleményt tolmácsolja akkor is, midőn a magyar nyelv művelőinek: ORCZY-nak, ÁNYOS-nak, GYÖNGÖSI-nak, BÁRÓCZI-nak, FALUDI-nak köszönetet mond, s midőn az új életre kelt magyar nyelvnek csinosítására hívja fel az írókat. Érezte mindenki, hogy nem elég a nemzeti nyelvet restituálni, de szükséges egyszersmind a nyelvnek a közéletben való használhatóságáról is gondoskodni. Ez utóbbi feladat megoldása az írók hivatása volt. Magá-

* A dicső magyar haza arany szabadságának vissza-térésén és anyai nyelvének épületén fel-jött magyarok tsillaga. Budán, nyom. Landerer Katalin özvegyének betűivel. 1791. 4-r., 12 lap.

nak Kenesseynek lett volna mindenekelőtt szüksége arra, hogy megtanítsák író társai a magyar nyelvtan és szókötés szabályaira, mert oly nyakatekert iránya van, hogy alig lehet sok helyen megérteni. Pedig a József-korabeli «*Izé*» vagy «*Zakkariás levelei*», valamint számos egyéb röpirat 1790/1-ből, zamatos magyar stíljökkel, azt mutatják, hogy a múlt század végén már nemcsak a költők, de a politikusok is tudtak magyarul írni. Hol áll ezekéhez képest Kenessey stílusa!?

Azok, kik a társadalom újjászervezésén fáradoztak, nem mulasztották el egyszersmind az átalakulás nagy munkájába egy újabb, eddigelé tétlenségre kárhoztatott társadalmi tényezőnek, a zsidóságnak bevonását is megkísérteni. A kísérlet igaz, hogy nem sikerült; de azért dicsőségére válik korának s mindenesetre igazolja ama felfogást, mely a modern magyar állam és társadalom alapjait a 90-es évek irodalmi termékeiben és országgyűlési munkálataiban keresi.

Senki nem gondolt még ekkor arra, hogy a zsidó egyenrangúvá tétessék a többi polgárokkal. Ez kissé merész ugrás lett volna a haladás lépcsőjén. A reformerek egyelőre csak arra szorítkoztak, hogy a zsidót, szolgai, elnyomott helyzetéből kiemeljék s ez által módot nyújtsanak neki ama hibái levetkezésére, melyek ép a százados elnyomatás folytán lassankint természetévé válván, képtelenné tették őt a nemzeti aspirációk megértésére s ezen aspirációk megvalósítását célzó törekvések aktiv istápolására.

Az 1790°/1-diki országgyűlés a zsidóügyet is a megoldandó kérdések közé sorozta, a 38. törvénycikk által kiküldött országos deputációt bízván még, hogy készítsen javaslatot a zsidók köz- és magánjogi helyzetének szabályozására vonatkozólag. A deputáció el is készült munkála-

tával, csakhogy ez is a többi bizottsági munkálatok sorsára jutott, a mennyiben tárgyalás alá nem vették. 1807. nov. 6-kán a magyarországi zsidók a nádor útján folyamodtak az országgyűléshez, hogy az 1790°/1-diki munkálatot venné elő; folyamodványukban, — mely latin és magyar párhuzamos szöveggel nyomtatásban is megjelent,¹ — élénk színekkel festik helyzetük siralmas voltát, beismerik hibáikat, szemrehányásokkal illetván azokért a magyar társadalmat, mely — saját érdekei rovására is — mindig a legnagyobb szűkkeblűséggel viseltetvén irányukban, mesterségesen terjesztette köztük a demoralizációt. De ennek a folyamodványnak sem lett eredménye, úgy hogy, mint tudjuk, az 1840-diki törvényhozásra maradt a zsidók ügyének rendezése.

1790°/1-ben azonban nemcsak az országgyűlésen, hanem az irodalomban is többen szellőztették a zsidókérdést.

NAGYVÁTI JÁNOS,² valamint KERESZTÚRI JÓZSEF és SZIRMAY ANTAL,³ mint fennebb már láttuk, merészen szembe szálltak a keresztyén társadalom amaz előítéleteivel, melyek útját állták a zsidók polgárosításának.

A »*Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre*» cím alatt 1790-ben megjelent röpirat,⁴ a zsidók hátramaradottságáért szintén a társadalmat teszi felelőssé. A zsidó kizárólag a

¹ Cím nélkül. »Pestini, die 6. novembris 1807.» dátummal. 2-r., 8 lap.

² A tizen-kilentzedik százban élt igaz magyar hazafi öröm-órái. 28. l.

³ Második Leopold Eleuterinek látása szerint. 196. l.

⁴ *Beschwerden und ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. Von P . . H . . St . . H. és é. n. 8-r., 80 lap.*

kereskedésre van utalva s el van zárva minden más élet-pályától. A kereskedelmet pedig a helyett, hogy előbbre vinné, az árúk meghamisítása, az orgazdaság, az uzsora, az üzleti ügyekben egymás közt való titkos egyetértés által, fejlődésében akadályozza. Hogy eme hibáiktól a zsidók megszabaduljanak s hogy hasznos tagjai legyenek a társadalomnak, az ismeretlen szerző azt ajánlja, hogy a nagykereskedést, a vásárokon való részvételt nekik is ugyanazon föltételek mellett engedjék meg, mint a keresztyéneknek; de a házalástól tiltsák el őket. Azután arra kell őket szorítani, hogy egy családból legfőlebb egy legyen kereskedő, a többi pedig földművelésre vagy egyéb foglalkozásra adja magát. E czélból kívánatos lenne egy műveletlen földterület rendelkezésükre bocsátani; tegyék azt termékenynyé saját munkájuk által.

A szerző javaslatának végcélja — saját szavai szerint is, — nem más, mint a zsidók beolvasztása a nemzet testébe. Ennek elérésére nézve pedig csakugyan legelső feltétel a különböző polgári munkakörök megnyitása a zsidóság részére. Ha a zsidó nemcsak a kereskedés, hanem az ipar, a földművelés és a szellemi munkásság terén is érvényesítheti tehetségeit; ha részt vehet a társadalom minden munkájában s ez által nélkülözhetetlen, vagy legalább hasznos nép-elemmé válik: bizonyára ki fog emelkedni alárendelt helyzetéből és saját érdemeinél fogva szükségképen föl fog ruháztatni a polgári jogokkal.

Egy-két felvilágosodott és humánus gondolkodású írón kívül azonban ezekre az igazságokra a múlt század végén még nem jött rá az emberek többsége. A nagyobbára családból, uzsoráskodásból élő zsidókat erélyes rendszabályok, sőt üldözés által vélték ártalmatlanokká tehetni s nem is gondoltak arra, hogy humánus bánásmóddal, bizonyos en-

gedmények árán, közgazdasági és társadalmi reformok útján sokkal többre mennének, gyökeresen kiirthatnák a zsidóság ama hibáit, melyek ép az embertelen üldözések folytán fejlődtek ki bennök s tették őket veszedelmesekké a polgári társadalomra.

A középkorias, türelmetlen felfogásnak az irodalomban is akadt egy képviselője. Valami német író «*Freymüthige Aeusserungen zur Belehrung der Juden*»* czím alatt, Nagy-Szombat városának a nádor útján az országgyűléshez intézett s nyomtatásban is megjelent latin nyelvű feliratát, — melyben a nevezett város a zsidók kizárására vonatkozó kiváltságának fenntartásáért esedezik, — német fordításban közzé teszi és észrevételekkel kíséri.

A feliratban Nagy-Szombat városa minden kigondolható érveléssel igyekszik megvédeni ama privilégiumát, melynél fogva a város területén zsidók nem telepedhetnek le. Még azt is, mint argumentumot hozza fel, hogy a róm. kath. vallás érdekében szükség van legalább egy helyre az országban, a hol a zsidó vallásról áttértek zavartalanul részesülhessenek a keresztyén vallásos oktatásban s ne legyenek kitéve e miatt a zsidók üldözéseinek.

Az említett privilégium alapja egy vérvád volt I. Ferdinánd korából, mely szerint a zsidók megöltek egy 2—3 éves keresztyén gyermeket. A vád, miután gr. Thurzó Sándor helytartó a hely színén személyesen megtartotta a vizsgálatot, — Ferdinánd szabadalom-levele szerint, — alaposnak bizonyult be s a főtettet egy zsidó személyében kivégezték. Ezen eset alkalmából adta Ferdinánd Nagy-

* Freymüthige Aeusserungen zur Belehrung der Juden, und ihrer Christlichen Anhänger. Zur Entschuldigung der bürgerlichen geschwornen Gemeinde in der Königlichen Hungarischen Frey-Stadt Tynau. Gedruckt im Jahre der Christen 1790. 8-r., 103 lap.

Szombatnak örök időkre azt a kiváltságot, melyet később *I. Lipót* és *Mária Terézia* is megerősítettek. *I. Lipót* szabadság-levelében szintén történik hivatkozás arra az esetre, a *Mária Terézia*éban ellenben már a vérvád nem említettik.

Az a német író, ki a nagyszombati feliratot és az ahhoz mellékelt szabadság-leveleket közli, megelőzőleg saját álláspontját is kifejti a felirat tárgyára vonatkozólag. A vérvádra csak úgy melleleg hivatkozik, s ez még szép tőle; hanem a privilégium fenntartásának szükségességét azzal indokolja, hogy a zsidó a polgári kötelességeket nem teljesíti, a tisztességes munkát megveti, a földműveléstől irtózik, csal, lop, uzsoráskodik, s ennélfogva ha megtüretnék a városban, tönkre tenné a polgárságot. S végül, hogy bebizonyítsa, mennyire érdemes Nagy-Szombat városa arra a privilégiumra, ujára szedve elsorolja a város hazafias érdemeit.

Bajos lenne eldönteni, hogy a türelmetlenség szelleme a német író fejtegetéseiben vagy a német polgárság feliratában jut-e élesebben kifejezésre? A magyarságnak dícséretére válik, hogy efféle embertelen üldözésekben és izgatásokban soha nem volt semmi része.

Az utóbb említett röpirat nem maradt felelet nélkül. Egy világpolgár felelt meg rá,* több buzgalommal, mint szerencsével. Magára a felíratra, melyet a nagyszombatiak intéztek az országgyűléshez, nem reflektál, hanem a «Frey-müthige Aeusserungen»-t egész terjedelmében utánnyomatván, annak egy-egy kifejezésére, állítására teszi meg *zárvjel közt* a maga észrevételeit.

* Bemerkungen eines Weltbürgers bey Lesung der gedruckten freymüthigen Aeusserungen, über die Judengeschichte zu Tynau. Pressburg, gedr. bey Simon Peter Weber. 8-r., 56 lap.

Szemére veti ellenfelének, és pedig méltán, hogy a zsidók életé és vagyona ellen izgat; de kifejezi egyszersmind reményét, hogy a város jól szervezett rendőrsége és a szelidséget s felebaráti szeretetet hirdető káptalan nem tűri meg a zsidók üldöztetését. A város privilégiumára nézve konstatálja, hogy azt Ferdinánd akkor adta, mikor még sem királynak elismerve, sem megkoronázva nem volt s így ama privilégium érvényesnek nem tekinthető. A mi pedig azt illeti, hogy a szabadalmat azért kapták, mert egy zsidó megölt egy keresztyén gyermeket, erre azt jegyzi meg, hogy sem a gyilkos, sem az állítólag meggyilkolt neve sehol sem fordul elő, a mi már magában véve is kétséssé teszi az egész történetet. De még ha megtörtént volna is a gyilkosság, a miatt a jelenkori zsidók igazság szerint nem bűnhódhatnak.

Ennyi az, mi figyelemreméltó a világpolgár művében. Többi megjegyzései kicsinyes szörszálhasogatások. Ellenfelének egyes kifejezésén rágódik, a helyett, hogy a dolog érdemét igyekeznék minden oldalról megvilágítani. Álláspontja a humanizmus és a felvilágosodás követelményeinek minden tekintetben megfelel ugyan; de polemiájának ügyetlen formája és előadásának nehézkessége, szakadozottsága miatt felszólalásával különösebb hatást nem érhetett el.

A 90-es évek politikai írói, kezdve a legfontosabb alkotmány-reformtól le a zsidókérdésig, mindenre kiterjesztvén figyelmüket, mi az állam és társadalom megújulásával összefüggésben állt, természetesen a valláspolitikai kérdéseket sem mellőzhették, sőt ezekkel különös előszeretettel foglalkoztak, úgy hogy a valláspolitikai tárgy röpiratokkal a szó szoros értelmében elárasztották a közönséget. "Ez

idő szerint — írja KERESZTESI, egykorú naplójában* — a vallás dolga forogván kérdésben, a sok apró munkák pro et kontra minden nap jöttek s bújtak ki, mint a gombák, nyomtatásban, melyekért nem győzött az ember fizetni, minthogy eleinte igen drágák és kapósak voltak. Ezeken kívül a sok pasquillusoknak, moeskos írásoknak is nagy divatja vala.»

A felekezetek, különösen a katolikusok és protestánsok, még mindig hadi lábon álltak egymással. A katholicizmust úgy az országgyűlésen, mint az irodalomban a papság képviselte, a minek következtében protestáns részről természetesen a támadás célpontja a hierarchia volt. A vallásszabadság eszméjével a hierarchia sehogysem tudott megbarátkozni s körömszakadtig küzdött a regnum Marianum fenntartása érdekében. A felvilágosodás szellemének azonban, mely a magyar társadalom minden tényezőjét áthatotta, hódítania kellett ott is, hol az emberek lelki üdvöket keresték, a vallásfelekezetek körében. A kath. papság utoljára is kénytelen volt a fegyvert lerakni, s a protestánsok vallásszabadságát biztosító 1790/1: 26. törvényczikk keserves küzdelmek árán ugyan, de létrejött.

A harc hevében egyik fél sem kímélte a másikat. Az írók nagyrésze abban kereste dicsőségét, hogy minél inkább élére állítsa a fennforgó kérdéseket, s míg katolikus részről számosan a középkori állapotok visszatérése után sovárogtak, a protestánsok közül viszont akárhányan a katholicizmust nemcsak mint intézményt támadták meg, hanem még hitelveiből is gúnyt űztek. Amazok az

* Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. KERESZTESI JÓZSEF egykorú eredeti naplója. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 278. l.

uralkodó egyház jogállásának konzerválása szempontjából, melyet az állam békés fejlődése érdekében is okvetlenül szükségesnek tartottak, perhorreskálták a vallásszabadságot, az uralkodó egyház fogalmához szívós makacssággal ragaszkodtak s ebből folyólag az aposztáziára nézve *Mária Terézia* felfogását igyekeztek érvényesíteni, ki az erdélyi guberniumhoz intézett számos leiratában az aposztáziát mint hitszegést, tehát mint polgári bűntényt rendelte büntetni: * ezek meg szitkozódtak az ellen az egyház ellen, mely állam akar lenni az államban s mely monarchikus szervezeténél fogva nemcsak a protestantizmusra, de az államra nézve is kész veszedelem.

A József korabeli valláspolitikai küzdelmeket jellemző szertelen túlzások, habár szórványosan, de 1790/1-ben is előfordulnak. A vallási felvilágosodás sokaknál a vallástalanságban s a pozitív hitcizkék kigúnyolásában nyilvánul. Az irodalomban a pápa írdeákjának, ZAKKARTÁS-nak s a hírhedt *Izének* szelleme, mint a hazajáró lélek, egyre kísért.

LACZKOVICS JÁNOS 1790-ben megjelent gúnyirata: «*A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember*», ** példátlan profanációja a kath., illetőleg a keresztényen vallásnak. A szent háromság tanát például mint halhatlan ostobaságot tünteti fel. «Jóllehet — úgymond, — hogy ezen dolog a számvetésnek a reguláival ellenkezik, de tudod azt, mennyivel méltóságosabb tudomány a theologia a számvetésnek kis tudományánál, annyival inkább

* SZILÁGYI FERENCZ: Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Akad. értekezések a tört. tudományok köréből. III. köt. V. szám.

** A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember. Jerusalemben. 8-r., 60 lap.

által láthatod azt, hogy többet kelletik hinni a theologia tudományának.» El kell ezt hinni, mert ez mysztérium. «Higgyed azt, a mi lehetetlen és a józan gondolkozással ellenkezik, ez az a dolog, a mely a mi istenünk előtt a legkedvesebb». Ugyanily hangon és értelemben nyilatkozik a Jézus születéséről és az úrvacsorájáról szóló tanról. Végül a keresztyénség, illetőleg a katholicizmus hitezikkeiről eképen foglalja össze nézeteit: «Ezek az esztelenségek, melyeket most láttál, hallottál és tapasztaltál, mind bolond bűbajos embereknek a találmányi, melyeknek némely gazemberek pártjokat fogták; mind a ketten hasznokat találtak az emberek megcsalásában».

Ha azt akarnók, hogy határozott fogalmat szerezzen magának az olvasó Laczkovics valláskáromlásáról: csak néhány kifejezését kellene idéznünk; erről azonban lemondunk, mert obscén dolgok reprodukálásához nincs kedvünk.

A keresztyén vallás ilyenén profanációja visszatetszést idézett elő még abban a korban is, midőn pedig a felvilágosodás czímén ugyancsak sokat megengedtek maguknak az emberek a pozitív keresztyénséggel szemben.

Minthogy Laczkovics magára vonta a gyanút, hogy ő a röpirat szerzője, a helytartó-tanács megindította ellene a vizsgálatot, s Pestvármegye alispánja útján kérdést intézett hozzá, kitől kapta a példányokat? ki a munka szerzője és hol nyomtatott az?

Laczkovics e kérdésekre egy nyilatkozatban felelt, melyet magyar és latin nyelven ki is nyomtatott s melynek egy példánya, FRAKNÓI szerint, megvan a nemz. muzeum könyvtárában.*

1792. febr. 4-én kelt nyilatkozatában Laczkovics azt

* FRAKNÓI értekezése a *Századokban*. 1877. évf. 327.

állítja, hogy a munka több példányát ismeretlen kézből kapta meg s mivel úgy találta, hogy «nem egyéb munka annál, melyet VOLTAIRE már régen írt, s mely most minden országokban és boltokban árultatik»: minden töprengés nélkül osztogatta azt szét barátai közt. Majd kijelenti, hogy a szerző kiléte és a nyomtatás helyére nézve felvilágosítással nem szolgálhat. De még ha felvilágosítást adhatna is, a hozzá intézett kérdésekre még sem válaszolna. «Azon okból — úgymond, — hogy országunkban a józan észszel, emberiségnek törvényeivel ütköző, gyalázatos spanyol inquizicziónak helye nincsen, sem országunk törvényei az efféle isteni, természet és polgári szabadságnak törvényein épült szabadságnak mivoltát, mint emberi szabadságot legfőképen illető dolgot sehol semmiféle kérdés alá nem vetik, felőle nem szólnak, és még mindekkoráig az efféléknek meggátolásával ezen részben a mi magyar törvényeink és konstituczióink magokat más európai pallerozott nemzetek előtt nevetségessé nem tették: ugyanezen okból feleletet adni nem köteleztethetném.»

A büntetéstől Laczkovics csakugyan megmenekült, miután a hozzá intézett kérdésekre vonatkozólag a felvilágosítást megtagadta. A vizsgálat 1794. elejéig húzódott. 1794. jan. 14-én a kancellária azt javasolta a királynak, hogy mivel Laczkovics tagadása mellett megmarad, a kereset ne indíttassék meg ellene annyival kevésbé, mert ha fölmentetnék, a botrány még nagyobb lenne. A király a kancellária javaslatát elfogadván, az ügy befejeztetett a nélkül, hogy Laczkovicsot a vizsgálat kellemetlenségein kívül egyéb baj érte volna.*

Méltó társa az utazó ember pamfletjének «*A Jézus*

* U. o.

társaságbeli szerzeteseinek Khinábúl való kiűzetetése.* Csak formailag különböznek egymástól. Amabban egy idegen utazó beszéli el oly ismeretlen földrészen szerzett tapasztalatait, hol a katholicizmus az uralkodó vallás; emez pedig RIGOLET jezsuita-páternek és misszionáriusnak a khinai császárral folytatott párbeszédét tartalmazza. De eszméik, modoruk, irányuk annyira rokon, hogy önkénytelenül arra a föltevésre jutunk, hogy vagy ugyanazon író tollából származott mindkét gúnyirat, vagy egyik a másik művét felhasználta.

Rigolet párbeszéde eredetileg német nyelven jelent meg *Wucherer* bécsi könyvárus kiadásában, s — mint *Wucherer* a *Rautenstrauch* támadására feleletül írt s fennebb már bemutatott pamfletjében írja** — állítólagos szerzője RAUTENSTRAUCH volt ugyan, de később kisült, hogy *Rautenstrauch*, művének anyagát nagyobbrészt francia könyvekből, különösen pedig VOLTAIRE munkáiból merítette. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy «A keresztény vallásban magát oktattni vágyódó utazó ember»-t is *Rautenstrauch* állította össze francia forrásokból s *Laczkovics* csak magyarra fordította.

Rigolet a khinai császárt a keresztyén vallásra akarja téríteni s e czélból előadást tart neki a szentháromságról, a csudákról, az oltári szentségről, a próféták életéről; de oly visszataszító modorban és szellemben, hogy előadása befejeztével méltán intézhette hozzá a császár azt a kérdést: «hogy eshetett az meg, hogy ilyen, minden józan észszel ellenkező, cáromló, undok religió csúszhatott be

* A Jéhus társaságbeli szerzeteseinek, Khinábúl való kiűzetetése. Romában. 8-r., 51 lap.

** Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. 7. és 47. l.

annyi sokféle kis nemzetek közé?» A megtérítésből sem lesz persze semmi, sőt ellenkezőleg a khinai császár, mint a vallási türelem barátja, kiűzi az esztelen vallás erőszakos terjesztőit birodalmából. «Mink itt — így hangzik a felvilágosodott császár ítélete — a magunk vallásának méltóságát nem szoktuk a hóhéroknak erejével fenntartani; mink ez illetén fegyverekkel nem szoktuk az ellenvetéseket felbontani. Takarodjatok s vigyétek másuvá fene esztelenségetek, és bár valaha megokosodhassatok.»

Nem oly durván ugyan, mint az előbb említett két irat; de szintén a pozitív keresztyénség mai alakzatai ellen intéz támadást az az ismeretlen író is, ki «*An die Protestanten in Ungarn*» cím alatt,* a két nagy keresztyén felekezetnek: a katolicizmusnak és protestantizmusnak bűneit és visszaéléseit szembeállítván egymással, mind a kettőre ki mondja a halálos ítéletet. Iratával a protestánsokhoz fordul, de ama közmondás szerint, hogy fiamnak szólok, menyem értsen róla, — midőn a protestánsokat leczkérteti, a katolikusok is kikapják a pirongatásból az őket illető részt.

A szerző véleménye szerint, mind a két felekezet egyedül üdvözítőnek tartja a maga vallását. A mi a katolikusoknál a pápa infallibilitása: ugyanaz a protestánsoknál a szymbolikus könyvek csalatkozhatatlansága. A protestánsok a többi felekezetek iránt oly türelmetlenek soha sem voltak ugyan, mint a katolikusok; de csak azért nem, mert a kath. egyház régiségét és hatalmát nélkülözték. A dán prot. misszionáriusok vallási könyvei ép annyi képtelenséggel telvők, mint a jezsuiták hittérítésre szánt iratai. A kath. és prot. papok, a kath. és prot. püspökök egyaránt

* *An die Protestanten in Ungarn. Sapere aude! Von A. A. Hannover. 1791. 8-r., 44 lap.*

hatalmaskodnak, halásznak a zavarosban, kereskednek a lelki üdvösséggel és árulják a halhatatlanságot. Mindkét felekezet ellensége a szabad kutatás elvének és a vallásszabadságnak. Gyermekeit egyik sem neveleti úgy, hogy azokból idővel az állam hasznos polgárai válhatnának.

Daczára azonban a katholicizmus és protestantizmus visszaéléseinek, a szerző — saját bevallása szerint — gyűlölettel sem egyik, sem másik felekezet iránt nem viseltetik. Ő minden vallást jogosultnak ismer el, melynek dogmái nem államellenesek, s azt vallja, hogy egyedül üdvözítő hit nincsen, hanem az ember minden vallásban, a pogány és a keresztyén, a mohamedán és a zsidó vallásban egyformán üdvözülhet, csak mindenkor jót cselekedjék. A hitre általában nem nagy súlyt fektet; ő tőle hihet bárki bármily esztelenséget; de annál szigorúbban megköveteli, hogy a morál parancsait mindenki híven betöltse. Mint-hogy pedig az ő felfogása szerint, a keresztyénség, mai alakjában, kizárólag dogmatikus alapon áll: morális elvek szerint való újjáalakításáról kell gondoskodni, vagyis *«a theologiai vallások helyét foglalja el a tiszta, minden emberi hozzáragasztástól ment, morális keresztyénség, mely oly pompásan összhangzik a természet törvényeivel és a józan emberi észszel.»*

Az ismeretlen szerző eme nézetei és ROUSSEAU-nak a vallásra vonatkozó elvei közt a rokonság könnyen felismerhető. Rousseau is tiltakozik az egyedül üdvözítő hit fogalma ellen; ő is megtűr minden vallást, mely államellenes tanokat nem hirdet; előtte is csak annyiban birnak jelentőséggel a vallás tanai, a mennyiben az erkölcsös életre és a polgári kötelességek hű teljesítésére ösztönöznek.

A Rousseau iskolájából való írókkal közvetlen vitában nálunk senki sem bocsájtkozott; indirekte azonban annál

hatályosabban ellensúlyozták őket ama derék írók, kik a valódi vallási felvilágosodás mibenlétét a tárgyhoz illő komolysággal s az igazság meggyőző erejével fejtegették.

A ki EWALD-nak «*A köznép megvilágosodásáról*» írt értekezését lefordította magyarra,* bizonyára a legnagyobb szolgálatot tette a felvilágosodás ügyének.**

Ewald józan felfogású, széplelkű író, s mint ilyen, a legnagyobb tartózkodással beszél a vallási kérdésről, nehogy bárkinek is vallásos érzületét megsértse.

A felvilágosodás fogalmát akként határozza meg, hogy az nem egyéb, mint «az embernek azon álláspontja, melyben, a milyen messze csak szeme szolgálhat, s látása kiterjed, a körülötte lévő dolgokat mindaddig tisztán megismerheti». Hogy az emberiség látköre minél inkább kiszélesedjék, a legfőbb feladat, szerinte, a köznépet a tanítás áldásaiban részesíteni. A valódi felvilágosodás sem nem a vallástalanságban, sem nem a jogegyenlőségben, sem nem abban áll, hogy a paraszt fizikussá, matematikussá legyen; hanem abban, hogy a legutolsó ember is ismerje és kövesse a vallás és morál elveit s jártas legyen legalább az elemi ismeretekben.

A történelem tanúsága szerint «ott vagyon legnagyobb megvilágosodás, a hol a keresztény vallás uralkodik, s az országokat egymáshoz hasonlítván, ott legboldogabbak az emberek, ott legerősebbek a királyi székek, ott legvirágzóbbak az országok, a hol keresztények a lakosok. Általában vévén a dolgot, tagadhatatlan az, hogy nagyobb a megvilá-

* A köznép megvilágosodásáról, ennek határaitól és hasznairól. Irta német nyelven EWALD I. L. Bétsben, Hummel Dávid betűivel. 1791. 8-r., VIII + 154 lap.

** «Fordította némelyek szerint BÁRÁNY PÉTER, mások szerint NAGY MIHÁLY». SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 184. l.

gosodás a protestáns, mint a katolikus tartományokban, s hogy szorgalmasabb s boldogabb a nép a protestáns tartományokban».

Az államok hatalma a felvilágosodás terjedésével növekedik. Nagy tévedés azt hinni, hogy a felvilágosodott nép idézi elő a forradalmakat; ellenkezőleg, a felvilágosodással a közmegelegedés jár együtt, mely kizárja a forradalom lehetőségét. A forradalmat a despotizmus szüli. «Soha se is tarthatok számot — inti a fejedelmeket — ezen felséges nevezetekre: fejedelmek, királyok, embereken uralkodók, ha úgy bántok az emberekkel, mint a hidlásba zárt vagy járomba fogott barmokkal. Hatalmatok alatt van az ember; de bizonyára nem uralkodtok rajta.»

Ewald, mint a fennebbiekből látható, a konzervatív irány híve, a mennyiben az állami intézmények felforgatásától irtózik s épen azoknak konszolidálása végett sürgeti a felvilágosodás terjesztését, mint a forradalom leghathatósabb ellenszerét.

Egy magyar hazafi, «*Warnungsschreiben*» című iratában * a forradalmat a vallástalanságnak és az erkölcsi romlottságnak tulajdonítja, a minek igazolásául s egyszersmind elrettentésül, Franciaország és a francia forradalom példáját állítja honfitársai elé.

VOLTAIRE, ROUSSEAU, DIDEROT tanai, melyek megmételeyezték Franciaországot, ijesztő mérvben terjednek, szerinte, Magyarországon is; terjesztésekről különösen a pozitív vallás felett gúnyolódó röpiratok gondoskodnak, melyek immár mindenütt föltalálhatók, a nők pipereasztalán ép

* *Warnungsschreiben eines ungarischen Patrioten, den der wirkliche Zustand Frankreichs seines Vaterlandswegen in Besorgniß sezet, an alle seine sowohl Protestantische als katholische Landesbrüder. 1790. 8-r., 23 lap.*

úgy, mint az államférfiak körében, a tanárok katedráiban ép úgy, mint fiatal theologusok czelláiban s a katonák sátrában. A magyar hazafi azt hiszi, hogy *szent István* és *szent László* megfordulnának sírjokban, ha látnák, mire vezetett nálunk az újmódi filozófia, az úgynevezett fölvilágosodás.

A forradalomról más véleményben van az a «*Nagynevezetű külső országgi ember*»,* ki a felvilágosodást csupán forradalmi úton véli előmozdíthatni. A forradalomnak köszönhető, hogy a sötétség legbuzgóbb terjesztői, a szerzetesrendek Franciaországban eltöröltettek. Képletben fejezi ki magát, midőn a francia forradalom által teremtettt alkotmányt épülethez hasonlítja, melyet nem toldottak-foldottak, hanem alapjában építettek újra s épen «az új építés által kellett szükségképen megháboríttatniok a patkányoknak, egereknek, szóval a pinczében lakó férgeknek (értvén ezek alatt a barátokat), melyek az előtt a régi épületben kedvekre éltek».

A szerzetesi intézmény ebben a korban általában igen sok úgynevezett felvilágosodott embernek szállka a szemében, s ennél fogva annak megszüntetését ha nem forradalmi úton is, de szükségesnek tartják.

ZIMMERMANN hannoveri orvos «*A magános életről*» írt filozófiai értekezésében, melyet SZENT-MIKLÓSI TIMOTHEUS benzés, később világi pap, fordított magyarra,** a sorok

* Egy nagy nevezetű külső országgi embernek gondolati a szerzeteseknek franciaiban lett el-töröltetése alkalmatosságával. Nyomtatott Cosmopolisban. 8-r., 16 lap.

** CZIMMERMANN JÁN. GY. angliai királyi orvos Hannoverában, a magános életről. Fordított németből magyarra Sz. M. T. által. Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1791. 8-r., 104 lap.

közt ugyan s diplomatikus körülírásokkal, de szintén a szerzetesek ellen nyilatkozik.

Abból indul ki, hogy a magános élet, az önmagunkba való elmélyedés üdvös hatással lehet művelődésünkre és erkölcsiségünkre. De magányba vonulhat az ember a nélkül, hogy klastromba zárná magát vagy mint a remete, a hegyek közt bujdokolnék. A szerzetesi élet csak a «helyes értelmű» embernek való. «A fanatikus, eszelős ember előtt, a dologkerülés okosságnak, az emberektől való eltávozás kegyességnek, az érzékenységek megtompítása a legfőbb valósággal, az Istennel való szoros egyezségnek látszik lenni.» A szerzetesek közt igen sok az álszentelkedő és a hiú bolond, a mit történelmi példákkal is igazol.

A szerzetesrendek ügye s ezzel kapcsolatban az egyházi vagyon s a szækularizáció kérdése e korban az országgyűlést is foglalkoztatta.

A szeptember 2-diki országos ülésben a koronázási diploma tárgyalása közben valaki szóba hozta, vajjon a József által föllosztatott szerzetesrendeket nem kellene-e ismét helyreállítani? A többség azonban abban a véleményben volt, hogy először az efféle ügyek nem tartoznak a koronázási diplomába, hanem azokat a már megkoronázott királynak kell az országgyűlés közreműködésével és hozzájárulásával elintéznie; másodszor a felosztatott szerzetesrendek vagyonából a parochiák száma szaporíttatván, minden szerzetrend restituczióját «az ország kára nélkül sürgetni sem lehetne»; végre harmadszor a felség már különben is ígéretet tett a szükséges szerzetesrendek helyreállítására. Mindezeknél fogva a fölvetett kérdés tárgyalását a rendek jónak látták elnapolni.*

* Napenként-való jegyzések. 173. l.

Később azonban az országgyűlés, a nélkül, hogy a szerzet-rendekre különösen reflektált volna, megalkotta az 1791: 23. törvényczikket, melyben kimondatik, hogy ő felsége, mint az egyházak legfőbb védura, Isten egyházait jogaikban meg-örzendi s alapítványait az alapítók akarata szerint kezel-teti, a minek kijelentése által természetesen az állam főtulajdonjoga az egyházi javakra nézve korlátok közé szo-rittattott s helytelenítettett a száekularizáció, vagyis az egy-házi javaknak világi czélokra való fordítása.

A szerzetesrendek és az egyházi vagyon kérdését az országgyűlés szőnyegre hozván s aktuálissá tévén, nem csuda, ha a politikai írók közül ahoz szintén többen hozzá-szóltak.

SZEITZ, egri szervita, az egyházi javaknak az egyháziak kezén való maradását főképen az állam érdekei szempont-jából tartja szükségesnek, mert a papok és püspökök, jöve-delmeik nagy részét közczélokra, humanisztikus és köz-művelődési czélokra fordítják. Mért nem sürgetik az emberek — így kiált fel a rendkívül ügyes polemikus — a mágnások javainak elkobzását, s mért fáj a foguk csupán a papok vagyonára? A papokat szidja mindenki, de a mág-nások ellen nincs panasz, pedig amazok áldoznak a köz-jóért, míg ezek, kik közül némelyiknek százezrekre rúg az évi jövedelme, mire költik pénzüket? «Vajjon az ország, az anyaszentegyház javára-e, mint a régi jámbor vitéz ma-gyarok, s nem inkább másra-e? — szóljon itt az egész or-szág.» A mi pedig a szerzeteseket illeti, ezek ellen szintén jogtalan minden agitáció; mert ezek ép úgy munkálkodnak az Úr szőlejében, mint a világi papok, ennélfogva ép úgy megérdemlik jövedelmeiket, mint emezek.*

* Magyar és Erdély-országnak isméréte. 125—134., 145—158. ll.

Más véleményben volt MOLNÁR JÁNOS bélakúti apát, a *Magyar Könyv-ház* tudós szerzője, ki — bár maga is a jezsuitarendhez tartozott s előkelő helyet foglalt el a hierarchiában, — az egyház érdekében állónak tartotta a szerzetrendek vagyonának más, üdvösebb célokra való fordítását.

Abban a művében, melyet a felsőbb klérus újjászervezése és reformálása tárgyában írt,* nyíltan kifejezi abbeli kívánságát, hogy az egyházi vagyon rendezését az állam vegye kezébe, miután erre maga az egyház nem képes s miután az egyházi javaknak egyházi célokra való felhasználása különben is az államot illeti meg.

Szerinte az állam az egyháznak tesz szolgálatot, ha a szerzetrendeket s apátságokat fölöszlatja, illetőleg megszünteti s azoknak vagyonából alapot szervez, melyből az újonnan felállítandó püspökségek dotáltatnának. Kíváncos ugyanis, hogy az államfő minél több apró püspökséget alapítson, hogy a püspökök a juriszdikeziót, — mely megyéjökben kizárólag őket illeti meg s melyben a pápa velök nem osztozik, — teljes mértékben gyakorolhassák. De ez a reform természetesen csak akkor sikerülhet, ha a hivatalban levő püspökök kárpótoltatnak oly formán, hogy érseki rangra emeltetnek s az újonnan kinevezendő püspökök szuffraganeus-aikká tétetnek, a nélkül azonban, hogy ez utóbbiak a juriszdikeziót illetőleg korlátoztatnának. Végre az új érsekeket kárpótolni lehetne azzal is, hogy csupán nekik lennének káptalanaik.

Az új püspökségek jövedelme, Molnár szerint, az 5000 forintot nem haladhatja meg s az ehez szükséges alap —

* Materialien zur Reformation des höheren katholischen Klerus in Ungarn. 1709. (Sajtóhiba. Olv. 1790.) 8-r., II + 45 lap.

mint említők — a feloszlatandó szerzetek és apátságok vagyonából kerülne ki.

Az egyházi és speczialiter a szerzetesi vagyon jogi természetét s ezzel kapcsolatban a szerzetesi intézményt, kánonjogi, szigorúan tudományos szempontból tárgyalja SZIRMAY ANTAL, «*Jus reipublicæ in bona ecclesiasticorum*» című tanulmányában.*

Szirmay a fennforgó tárgyat minden oldalról megvilágítja. Az ő álláspontja sok tekintetben hasonlít a Molnáréhoz. Nem tudjuk, min csudálkozzunk inkább, rendkívül alapos készülségén-e, vagy tárgyilagosságán, vagy világos irányán, vagy egyenes észjárásán? Bizonyára voltak és lesznek sokan, kik álláspontját nem fogadják el; de még a kik elveiben nem osztozkodnak is, kétségtelenül elismerik, hogy a jus in bona ecclesiasticorum, vagyis az állami főtulajdonjog kérdését az egyházi javakra vonatkozólag a maga szempontjából ő nála alaposabban még magyar író máig sem vitatta meg.

Álláspontját ő maga röviden úgy fejezi ki, hogy az államnak joga van az egyházi javak felett rendelkezni. Ebből kifolyólag elveit a következőkben formulázza.

A közjog amaz általános elvéből, hogy úgy egyesek, mint társaságok, kötelesek a közügy terhei viseléséhez aránylagosan járulni, természetszerűleg következik, hogy ama társaságok, melyek az említett köteletségnek nem akarnak eleget tenni, mint a szerzetrendek, kötelességek teljesítésére szorítandók.

* *Jus reipublicæ in bona ecclesiasticorum*. Anno 1791. 8-r., 56 lap. — Hogy e röpirat szerzője SZIRMAY, erre nézve ld. összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét, közölve ABAFI Figyelőjében. XIX. 181. Ugyanott jelezve van a nyomtatás helye is. Nyomatott Pesten, Trattner Mátyásnál.

Ha koldúsok jól rendezett országban általában nem tűrhetők: vajjon tűrhetők-e egész társulatok (szerzetrendek), melyeknek céljuk a koldulás s a munkás polgárokon való élőködés? Bizonyára nem. Ennélfogva az állam által első sorban a kolduló szerzetek törlendők el.

Minthogy az államnak is érdekében áll, hogy minden polgára lelki gondozásban részesüljön: az állam, illetőleg az államot képviselő uralkodó csak kötelességét teljesíti, midőn azokat a szerzeteseket, kik lelkipásztori teendők végzésére képességgel bírnak, lelkészekül alkalmazza s midőn a kolostorok vagyonát lelkipásztorkodó szerzetesek fizetésére, templomok építésére, emeritus papok segélyezésére, az ifjúság nevelésére, szegények és ügyefogyottak gyámolítására fordítja. Tarthatatlan immár az az állapot, mely szerint vagyonban dúskálkodó kolostorok mellett faluhelyeken a szegény nép nyomorog s teljesen nélkülözni kénytelen a lelki táplálékot.

Azokat a jótékony alapítványokból fenntartott szerzetrendeket, melyek feladatuknak nem felelnek meg, vagy a melyek a közboldogság szempontjából ártalmasokká válnak, fel kell mindenesetre oszlatni. Az egri püspök, *Eszterházy Károly gróf*, ezért oszlatta fel a nazarénusrendet, melyet elődje *Barkóczy Ferencz gróf*, a legnagyobb kegyben tartott; a pápa pedig hasonló okból törölte el a templáriusok és jezsuiták rendjét. De ha egy püspök, vagy a pápa feljogosítva érzi magát efféle intézkedésre: mennyivel inkább joga van ehhez az államnak, mely az alapítványokra kötelességszerűleg felügyel, hogy azok az alapítók intencziói szerint használtassanak fel.

De meg kell szűnniök bizonyos intézményeknek akkor is, ha azt tapasztaljuk, hogy a cél, melynek előmozdítása végett jöttek létre, más institucziók által biztosabban és

sikeresebben lesz elérhető. Ime, egyidőben keletkeztek prépostságok, apátságok, konventek, tisztán abból a célból, hogy az akkori időben nagy számmal levő írás-tudatlan polgárok szerződéseit írásba foglalják, megőrizték, ezek voltak az u. n. hiteles helyek: ma már ezek, miután nincs rájuk többé szükség, megszüntethetők.

Sőt még bizonyos kényszerítő körülmények nyomása alatt és a gyakorlati élet tapasztalatai alapján is kénytelen néha az állam egyes szerzetrendeket eltörölni vagy legalább azoknak létszámát redukálni. Nápolyban például 1779-ben 56,730 szerzetes volt, tehát több, mint a mennyi katona: vajjon nem helyesen cselekedett-e ennél fogva a nápolyi király, midőn a szerzetesek számát leszállította, hogy hadseregét erősítse.

Az u. n. amortizáczióális törvények Európa csaknem minden államában előfordúlnak s korlátozzák a holt kézre történő fundációkat. Így például Ausztriában 1500 forintban állapítottatott meg a maximum, melyen túl a szerzetek javára senki sem végrendelkezhetik.

A szerzetrendek megszorítása a katholika egyháznak semmi kárára nem lehet, miután a kath. egyház három századon keresztül fennállott a szerzetesi intézmény nélkül és akkor felelt meg legtökéletesebben magasztos hivatásának; sőt ellenkezőleg, a szerzetrendek megszorítása az egyháznak határozott előnyére szolgálna. Ha a célt akarjuk: akarnunk kell az eszközöket is. A kath. hitvallás érdekeit pedig semmi se mozdítaná elő annyira, mint az, hogy a henye életet folytató szerzetesek helyébe lelkipásztorok állíttatnának, kik a népet a hitben oktatnák s megtartanák. Máskülönb a nép, mely leginkább a külső istenitisztelet által vonzatik, attól megfosztatván, oda fordulna, a hol az Isten igéjét hirdetik és az ifjúságot oktatás-

ban részesítik, t. i. a protestánsokhoz. Hogy a mohácsi vész után oly sokan odahagyták őseik vallását, azt főképen a prédikátorok hiányának lehet tulajdonítani.

A papi és szerzetesi javak rendezése sem a nemesség kiváltságainak, sem az egyéni tulajdonjognak nem derogál. Mert ámbár a klérus és a nemesség ugyanazon szabadsággal és előjogokkal birnak, mégis nagy különbség van a papi és nemesi javak tulajdonjoga közt. A klerikális javak birtokbavétele praesentáció vagy nomináció útján történik; a nemesi javak ellenben örököltetnek. A klérus birtoka állami hűbér, a nemességé magán-hűbér. A papok, szerzeményökről szabadon nem végrendelkezhetnek, mivel jövedelmeik közjövedelmeknek tekintetnek, továbbá ingatlanaikat el nem zálogosíthatják, a mi arra mutat, hogy ők csak haszonélvezőik és nem tulajdonosaik birtokaiknak; ellenben a nemesek, szerzeményökről szabadon végrendelkezhetnek, ősi jószágaitak zálogul leköthetik, sőt bizonyos esetben azokat el is idegeníthetik. A klérus, beneficiziumát a közügynek tett szolgálatai jutalmául kapja; a nemesség örökli ősi jószágát, mint az ősök érdemeinek jutalmát. A klérusnak a javak ad perszonám adatnak, a nemességnek ad hæredesz. A papi fundációk csak bizonyos időre szólók, míg t. i. hasznosaknak találtnak, és folyvást a korona hatalmi körébe tartoznak; a nemesség donációi a korona hatalmi körén kívül állnak, mert azoknak fenntartását az állam érdeke követeli. A nemesi donációk fenntartása föltételekhez kötve nincs; a papi beneficiziumok ellenben föltételesek, mert ez utóbbiak a hivatal szempontjából adatnak; ha tehát a hivatal érdeke úgy kívánja, mért ne lehetne azokat megváltoztatni, sőt ha a javadalmas, kötelességét nem teljesíti vagyis ha a föltételeknek eleget nem tesz: mért ne állna a patrónus hatalmában a javadalmast beneficiziumától meg-

fosztani? — hiszen még a nemesi jószág is — ha tulajdonosa pazarló — sequestrum alá vétetik: mért ne vétethetnék tehát a klérus birtoka is zár alá, ha a szükség úgy kívánja.

A Szirmay művéből kiszemelt fennebbi aforizmák, mint látható, egytől-egyig a jozefinizmus elveire alapítvák. A szerzetesi intézménynek radikális átalakítását, az egyházi-, illetőleg a szerzetesi javak egy részének hasznosabb célokra való fordítását, József a felvilágosodás követelményének tekintette s ennek eleget is tett. Szirmay a fennebbieken József egyházpolitikáját igazolja és pedig nem frázisokkal, hanem ha egyesekre nézve talán nem is meggyőző, de mindenesetre bármely részről komoly figyelmet érdemlő érvekkel.

Az 1792-ben megjelent *«Castigatio»** szerzője például azok közé tartozott, kiket Szirmaynak nem sikerült meggyőznie. Az ügyes tollú író terjedelmesen s nagy elmeéllel igyekszik Szirmay álláspontjának tarthatatlanságát kimutatni, dorgáló modorban figyelmeztetvén őt, hogy a klérus mindenkor óriási áldozatokkal járult a közművelődési és humanitási intézmények fenntartásához, ennélfogva a kik mégis a papi javak elkobzását tanácsolják, meg akarják ölni a tyúkot, mely arany tojásokat tojik.

Ha a felvilágosodás kérdésével a szerzetesrendek ügye némelyek szerint nem állt is okozati összefüggésben: az tagadhatatlan, hogy mihelyt a szerzetesi intézmény rendezése szóba hozatott, és pedig éppen a felvilágosodás szempontjából: e felett csak úgy könnyedén napirendre térni nem lehetett.

* *Castigatio libelli, Jus reipublicæ in bona ecclesiasticorum dicti. Cassoviae, typis Joannis Mich. Landerer, perpetui in Fűskút. 1792. 8-r., 493 lap.*

A felvilágosodásnak azonban azok tettek igazi nagy szolgálatot, kik nem az azzal összefüggő vagy épen csak összefüggőnek hitt részletkérdéseket világosították meg; hanem a kik magát a felvilágosodást, valamint annak végeredményét, a vallás- és lelkiismeret-szabadságot tették vizsgálódásuk tárgyává s ez utóbbinak az emberi nem boldogulása és jóléte szempontjából való szükségességét bizonyították.

A vallási felvilágosodásnak egyik kiváló szószólója volt nálunk e korban «*egy igaz katolikus*», ki «*Az erőszakos térítőknék káros visszaélésekről*» írt tanulmányában,* hazai viszonyainkra való tekintettel tárgyalja a fontos problémát.

Az igaz katolikus, VERENFELS SÁMUEL bázeli tanár latin műve nyomán rendkívül szabadelvűen fejti ki a vallásszabadságra vonatkozó általános elveket. «A ki a vallásnak igaz érdemét érzi — írja Verenfels, — és azt úgy, a mint kell, becsülni tudja, az soha is azt az erőszak bélyegével bemocskoltatni hajlandó nem lehet, sőt attól az erőszaknak még csak árnyékát is, mint a valláshoz illetlen, sőt egészen annak megalacsonyítására szolgáló homályos dolgot, szorgalmatosan eltávoztatni kívánja.» «Soha ember az ő embertársát — folytatja tovább — annak elhitelére, a mit ő igaznak lenni meg nem esmér, nem kényszerítheti, és ehez képest szükségesképen a lelkiesméreten való uralkodást egyedül az Istenre kelletik hagyni, ki azt oda hajthatja, a hová akarja és akkor, a mikor s mihelyt ő néki tetszik. Így fogjuk követni a szent apostolok példáját, a kik az embereket Isten beszédével, nem pedig fegyverrel térítették.»

* Az erőszakos térítőknék a szent vallással való káros visszaélésekről egy igaz catholicus. 1790. 8-r., 45 lap.

A bázeli tanár magyar tolmácsa, mint igazságszerető ember, katolikus létére is kénytelen beismerni, hogy a vallásszabadság és türelem eszméje a magyar társadalomban még nem vert gyökeret. «Nemes magyar hazánkban — úgymond — találtnak oly setétes lelkek, a kik, ha lehetne, a Krisztus és sz. apostolok követésre méltó szelid példájok ellen, fustélyos, fegyveres és botos apostolokká lennének, a kik fekete epesárral bővölködő írásokban, üldözés lelkétől lett elfoglaltatásokat, közönségessé tenni nem szégyenlették. Talán a magok ügyök igazságához való bizodalmok csekélysege fegyverkezteti és kényszeríti őket annak erőszakos oltalmára? vagy a kereskedésnek alacsony lelke nógatja őket a lelkek fogásba való tartására, hogy az egek nevében földi kincset gyűjthessenek és a lelkiek színe alatt a zavarosban testieket halászhassanak?»

A protestánsok üldözése, a derék katolikus író szerint, nemcsak az isteni-, de a világi törvényekkel is ellenkezik, s csak a «roszakaratú hazafiak» tekinthetik a bécsi és linczi békekötést érvénytelennek. A protestánsok véleményét fejezi ki, midőn a «türelem» kifejezését velök szemben helytelennek nyilvánítja; mert a prot. felekezet bevett vallásfelekezet. Előadását azzal az óhajtással fejezi be, hogy «mind Isten, mind természet, mind haza törvényével ellenkező, egyébként is nem a mostani időkhöz való vallásbéli erőszakoskodásokra, vagy ostoba üldözésekre valaha ne vezéreltessünk».

Verenfels magyar tolmácsát a szabadelvűségben nem múlja ugyan felül, de mint író, mint gondolkozót határozottan túlszárnyalja a «*Declaratio sincera, christiana et patriotica*»* szerzője. Meglepő olvasottság, erős logika,

* *Declaratio sincera, christiana, et patriotica civis hungari*

filozófiai mélység s a szynekdochék, metonymiák, epifónák bőséges alkalmazása miatt kissé ugyan nehézkes, de különben szép irány, — ezek ama jellemvonások, melyek az ismeretlen szerzőt korának egyik legkiválóbb írójává avatják.

A lelkiismereti szabadság védelmére ugyanabból az elvből indul ki, a mire ellenfelei hamis következtetés útján a vallási kényszer elméletét alapítják. A társadalom üdvét és boldogságát ő is, mint ezek, a viribusz unitisz elvének alkalmazása által véli előmozdithatni. Csakhogy míg ezek az erők egyesítése céljából a különböző vallásfelekezeteket üldözöbe veszik, s az egész emberiséget az egyedül üdvözítő vallásra akarják téríteni, hogy az erők együttes működését megbénító vallási különbségek megszűnjenek: a «*Declaratio*» szerzője az ember természetét és individuális szabadságát véve tekintetbe, a lelkiismereti kényszerről azt tartja, hogy az gyűlölködést kelt a társadalmi osztályok közt s ez lehetetlenné teszi a közboldogságnak közös akarattal való munkálását.

Az erők egyesítését, szerinte, nem a vallásbeli különbség akadályozza meg; hanem az ebből származó türelmetlenség és gyűlölködés. Hagyjon fel csak egyik felekezetet a másiknak üldözésével; viseltessenek csak egymás iránt szeretettel, szelidséggel és béketűrőssel: a türelmetlenség forrása azonnal bedugul s a közjóra való törekvés útjában álló akadályok elenyésznek; mert a mint emberi természetünkben gyökerezik, hogy gyűlölettel viseltetünk az iránt, a ki ártalmunkra van: ép úgy ragaszkodni fogunk mindenkor jóakaróinkhoz.

catholici ad questionem, an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda? Pestini. Typis Francisci Patzko, 1790. 8-r., 40 lap.

A szerző saját álláspontjának igazolása végett tekintélyekre is hivatkozik. Históriai személyek nyilatkozatait idézi, s ezekkel a jól kiválasztott és jól alkalmazott idézetekkel nemcsak olvasottságot, de kiváló írói tehetséget is árul el. Felhossa például *Báthory Istvánt*, ki egyszer azt mondta, hogy az Isten három dolgot tartott fenn magának: semmiből valamit teremteni, a jövőbe látni, s a lelkiismeret felett uralkodni. Azután idézi *II. Miksa* császár mondását, mely szerint a fejedelem, ki a lelkiismeret felett azért zsarnokoskodik, hogy az égi koronát megszerezze magának, könnyen elvesztheti e közben földi koronáját.

Ezek a Krisztus tanain alapuló igazságok Angliában és Németországban rég átmentek már az életbe, csak Magyarországon nem képesek gyökeret verni. A szerző részletesen kifejti azokat a visszaéléseket, melyeket hazánkban a vallásszabadság ellen, a katolikus ifjak nevelése, a protestánsok megadóztatása, a protestáns lelkészekre való felügyelet, a katolikus ünnepek általánosítása s a kath. vallásról való áttérések körül elkövetnek.

A mű czímében foglalt kérdésre, hogy polgári bűntény-e a hitehagyás, csak azután felel a szerző, miután már a vallásszabadságra vonatkozó álláspontját körvonalozta. A ki a lelkiismerettel szemben semmiféle kényszert nem ismer el jogosultnak, az természetesen az aposztáziát sem tekintheti büntetendő cselekménynek. A «*Declaratio*» írója azonban itt nem elégszik meg a vallásszabadság tárgyában előzetesen kifejtett elveinek egyszerű alkalmazásával, hanem a kérdést egészen önállóan igyekszik tisztába hozni és megoldani.

Gondolatmenete e tekintetben hasonlít a *Lutheréhez*. Külömbiséget kell tenni — így okoskodik — az ember jelen, testi életének boldogsága és a lélek jövődő boldogsága

közt. Amazt a polgári társadalom körében, az államhatalom segélyével, emezt az egyház körében, az egyház segélyével érhetjük el. Mindkettőre szükségünk van; mindkettő végcélját képezi az embernek. De a kettős cél eszékei teljesen különböznek egymástól; az egyik testi-, a másik szellemi eszközök felhasználását igényli. Már magában ennél a körülménynél fogva is képtelenség szellemi dolgokért bárkit is testileg fenyeíteni. De meg az államhatalom a testi boldogság előmozdítására levén hivatva s a lelki ügyekkel nem foglalkozván, ez utóbbiakat nem is ismerheti és így illetékesen belé sem szólhat a spirituáliákba. A miből viszont az is következik, hogy azok a fejedelmek, kik mégis erőhatalmat gyakoroltak a lelki dolgokban, jogkörüket túllépték és ezzel a társadalom rendjét zavar-
ták meg.

A mint azonban az állam nem büntethet meg senkit vallásos meggyőződéseért, úgy az egyházi hatalom sem sujthatja a hitehagyást külső büntetésekkel. Az egyház rendeltetése a lelkiek gondozása; de ennek a rendeltetésének csak akkor felel meg, ha szellemi eszközökkel él, ha az evangéliumot Krisztus parancsa szerint hirdeti. Mihelyt az egyház bizonyos esetekben testi büntetéseket alkalmaz, a mellett, hogy Krisztus tanait megsérti, az állam jogkörébe is beleavatkozik.

Az egyház rendszerint akkor tér el eredeti hivatásától, ha uralkodó egyháznak deklarálja magát. Az uralkodó egyház, saját hitelveit tartván egyedül üdvözítő hitelveknek, a többi felekezetek irányában türelmetlen. Ha az egyedül üdvözítő hit jogosultságát elismernők, akkor az emberiség jövő boldogsága érdekében az erőszakot is el kellene néznünk, hogy ama hit minél általánosabbá váljék. Úgyde ki mondja meg, hogy melyik az igaz vallás? Ha a cujus

est regio ejus est religio elve alapján a többségben levő felekezet vallását ismerjük el egyedül üdvözítő vallásnak: akkor ép oly jogosnak kell tekintenünk *Nero* kegyetlenkedéseit, valamint azt a tényt is, hogy a zsidók Jézust megfeszítették.

Az egyház az első nyolcz század alatt Krisztus abbeli tanácsát híven követte, hogy «elmenvén, hirdessétek az evangéliumot mindenfelé, minden népnek, megkeresztelvén őket az atyának, fiúnak és szentléleknek nevében». A tanítás fegyverén kívül az egyház más eszközt nem alkalmazott. A hitehagyottat exkommunikálta ugyan; de az exkommunikáció nem járt testi büntetéssel, vagy ha megtörtént is, hogy a kiközösítettet testileg is megfenyítették, ez nem az egyház rendeletéből történt, hanem a kor indiskkrét szellemének róható fel.

Az emberiségnek vissza kell ismét térnie Krisztus tanaihoz, s akkor szóba sem jöhet többé az a kérdés, hogy a hitehagyás polgári bünténynek tekintessék-e?

A fennebbiekben előadván a «*Declaratio*» tartalmát, az, a mit CONCHA ír, hogy e mű szerzője állítólag PRAY GYÖRGY lenne,* nemcsak hogy nem valószínű, de föltevésnek sem járja meg. Bármily nagyra becsülje is valaki Praynak mint hisztorikusnak érdemeit, nem fogja elhinni, hogy ő, a jezsuita, a nagyváradi kanonok, a theologiai tanár, Mária Terézia egykori hivatalos történetírója, képes lett volna felül-emelkedni minden felekezeti elfogultságon, hogy síkraszálljon a hazai katolicizmus visszaélései ellen. Conchát talán az vezette félre, hogy a műnek a nemzeti muzeum birtokában levő példányát használta, melynek címlapjára valaki Pray

* CONCHA: A 90-es évek reformeszméi és következményeik. *Olcsó Könyvtár*. 195. szám. 85. l.

nevét jegyezte föl. Úgyde ugyanez a kéz az «*Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica*», valamint az «*Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica*» című brosrök címlapjára is ráírta Pray nevét, már pedig ezeknek az iránya, mint alább látni fogjuk, a «*Declaratio*» irányával homlokegyenest ellenkezik, úgy hogy semmiesetre sem lehet ugyanazon egy ember a szerzőjük. Ha mégis Pray írta volna a három közül valamelyiket: ez utóbbi kettőt — szigorúan katolikus szelleménél fogva — inkább lehetne neki tulajdonítani, a mint hogy WURZBACH tényleg neki is tulajdonítja.

A «*Vallás-cserélés*»* írójának, NAGYVÁTI JÁNOS-nak, a szabadkőműves eszmék buzgó apostolának,** alapgondolata hasonlóképen az, hogy a közboldogság legfőbb feltétele abban áll, miszerint vallását mindenki szabadon választhatja. Ez az eszme egy vitatkozás eredménye, melyet egy világi böles, egy jezsuita és egy hazafi folytat egymással. A jezsuita a kath. vallás egyedül üdvözítő voltát vitatja. A böles és a hazafi azonban két tűz közé fogják s annyira sarokba szorítják, hogy miután minden érvéből kifogyott, annyit legalább beismer, hogy tanult a beszélgetésből, azt tanulta t. i., hogy «jó a gondolkodás».

A mű bevezetéseül s egyszersmind mottójául szolgáló

* Vallás-tserélés, avagy egy világi-bölsnek, egy jesuitának, és egy hazafinak aról való beszélgetések: ha vallyon szabad é az embernek vallását, a mellyben született, meg hányini vetni, és van é szabad választása, azt, ha hibás, jobbal fel-tserélni? egy emberbarát által. Nyomtatott Gondolat-falván Elmélkedő János betűivel. 1790. 8-r., 48 lap.

** KAZINCZY FERENCZ ARANKÁ-hoz intézett egyik levelében írja, hogy a Vallás-cserélés című röpirat szerzője NAGYVÁTI JÁNOS. (FRAKNÓI értekezése a Századokban. 1879. évf. 38.)

vers, a mű irányát és modorát illetőleg könnyen tévedésbe ejtheti az olvasót. Már a vers kezdete is igen drasztikus :

«Édes ember-társom! értsd meg lételedet,
Ne add árendában a papnak eszedet.
Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
A ki vakon hiszen, papok számára lész.»

A befejező sorokban pedig a szerző úgy tünteti fel a vallást, mint «konyháért való emberi találást».

Ilyen mottóból mit lehetne egyebet következtetni, mint hogy a szerző általában minden pozitív vallásnak ellensége? Művének tartalmából azonban ez nem tűnik ki. A pozitív hitczikkeket nem bántja egy szóval sem; csak a szabad kutatás jogát vitatja vallási téren, s ezzel a protestantizmus álláspontjára helyezkedik.

Az a kis röpirat, — mely «*A magyar keresztyénséghez egy alkalmas időben mondott szó*» cím alatt,* a pozitív keresztyén vallást gúnyolókkal szemben, bibliai alapra támaszkodva, Pál apostol leveleiből nagy gonddal idézi a keresztyén tanok örökigazságát bizonyító helyeket, — inkább a theologiai értekezések közé sorozható; de azért itt is megemlíthetjük, mint a felekezetek közti kölcsönös türelem egyik igénytelen, de annál melegebb nyilatkozatát.

A liberális gondolkozású szerző, szabadelvűségét a bibliából meríti. A szentírással kezében kéri polgártársait, hogy valláskülömbőség nélkül szeressék egymást, hitbeli meggyőződésüket kölcsönösen tiszteljék; mert «a hitetleneket és a keresztyén vallás csúfolóit semmi sem idegeníti el jobban a keresztyén hittől, mint ugyan a keresztyének közt

* A magyar keresztyénséghez egy alkalmas időben mondott szó. Német kéz-írásból fordítatott. Duna-partján, 1791. 8-r., 48 lap.

szüntelen szomorúan tapasztalható egyenetlenség, békételenség, egymás ellen forró vakbuzgóságok, gyűlölségek, kegyetlenkedések s egymásnak nyilvánságos vagy legalább titkon való üldözése.

A hit- és lelkiismereti szabadságot hirdetik egyszerű, keresetlen szavakban a «*Fragmentum disceptationum*» és «*Az emberi polgárságban található valóságos elsőség*» című röpiratok is.

A «*Fragmentum disceptationum*»* a lelkiismeret szabadságát az egyén eredeti, el nem idegeníthető jogának nyilvánítja s a franciaországi vallásüldözésekre reflektálván, a francia forradalom által hirdetett szabadság és egyenlőség nevében, emelkedett hangon tiltakozik a vallásfelekezetek mindennemű elnyomatása ellen.

«*Az emberi polgárságban található valóságos elsőség*»** gyakorlatias észjárású szerzője ellenben elméleti fejtegetések helyett a vallásszabadság megvalósításához vezető utat jelöli ki. E célból, szerinte, meg kell törni a klérus hatalmát, mint-hogy az uralkodó vallás és az egyedül üdvözítő hit theoriáját a klérus tartja fenn. Uralkodó vallás pedig nincs; «mert ez (t. i. a vallás) egyedül lelki dolog lévén, az emberek között sem uralkodást, sem szolgálatot nem esmér; hanem csak olyatén emberek költeménye, kik a vallásnak színe alatt maguk kívánnak uralkodni». Egyedül üdvözítő hit sincs; a ki ilyenről beszél, «szidalmazza a teremtet, ki nem annyira tudományok, mint erkölcsi tökéletességek szerint akarja teremteseit egyáltalában boldogokká tenni koporsóik után».

* *Fragmentum disceptationum de religione et tolerantia in comitiis nationis Gallicæ die 21. aug. 1789. habitarum. Latinitate donavit nobilis hungarus. 1790. 8-r., 38 lap.*

** *Az emberi polgárságba található valóságos elsőségnek igaz mértéke. 1790. 8-r., 16 lap.*

Az uralkodó vallás intézményét, mint a vallásszabadság legfőbb akadályát, a római egyháznak a nem katolikus keresztyénekkal való egyesülése által véli kiirthatni II. József császár, egy apokryf levelében, mely «*Epistola posthuma Josephi II.*» czím alatt * látott napvilágot s melyet a császár állítólag élte utolsó napjaiban, 1790. januáriusában, a római pápához és a püspökökhöz intézett, de a melynek tulajdonképeni szerzője CSERNÁNSZKY SÁMUEL volt.

A levél közlője annak a kérdésnek a megvitatásába nem bocsájtkozik, vajjon a levél csakugyan József császártól származott-e, sőt azt sem akarja eldönteni, vajjon az abban foglaltak megegyeznek-e a József elveivel vagy sem; hanem egyszerűen megjegyzésekkel kíséri s igazolni és felvilágosítani igyekszik a császárnak tulajdonított nézeteket.

Hogy a levél hamisított, az kétségtelen; de viszont az is bizonyos, hogy ügyes hamisítvány; mert híven kifejezi a boldogult császár valláspolitikai álláspontját, midőn a keresztyén felekezetek egyesítésének legfőbb feltételét a kath. vallás megtisztításában s a pápák hatalmi törekvéseinek ellensúlyozásában keresi.

A mily könnyű volt a felvilágosodott írók feladata, kik az embert, mint individuumot megillető jogaiba kívánták visszahelyezni: ép oly nehéz volt elfogadhatóvá tenni az ellenkező álláspontot, mely nemcsak az egyén jogainak, de egyszersmind a humanitás legszentebb elveinek a feláldozását is magában foglalta.

A felvilágosodás elleneinek legfőbb érvök az volt, hogy

* *Epistola posthuma Josephi II. rom. condam. imperat. ad summum rom. pontificem reliquosque ecclesiae romano catholicae episcopos exarata, svadens r. catholicorum unionem cum acatholicis. Cum notis editoris. 1790. 8-r., 29 lap.*

a szabad gondolkozás hitbeli dolgokban anarchiára vezet, a mennyiben az értelmetlen köznép a szabad gondolkozás jogára támaszkodva, semmiféle tekintélyt sem fog maga felett elismerni. A kik a középkori állapotok fenntartását óhajtották, érvek helyett történelmi jogokra és tradíciókra hivatkoztak. A történelem legsötétebb tényeit sem átallották emlékezetbe hozni, az emberiség jogait sértő, ódon törvényeket vakmerően idézték, hogy legalább legális színben tűntessék fel inhumánus törekvéseiket a világ előtt. Nem gondolták azonban meg, hogy ha a törvény a közvélemény kifolyása, akkor a rossz törvény csak a közvélemény elfajulását bizonyíthatja; de a józan ész ítélőszéke előtt semmiféle embertelen intézményt nem igazol. A jobbak törekvéseinek végcélja éppen az volt mindig, hogy a megtévedt közvéleményt helyesebb irányba terelvén, az elavult, rossz törvényeket átalakítsák.

A felvilágosodás és a vallási türelem ellen az ostromot 1790¹-ben is SZEITZ, az egri szervita vezeti.

Az ő álláspontját fennebb már tüzetesen ismertettük. Abban a statisztikai-, politikai-, közjogi munkájában, mely *«Magyar és Erdélyországnak rövid isméréte»* cím alatt jelent meg 1791-ben,* nem enged semmit pozíciójából, sőt — ha egyáltalán lehetséges fokozni az ő illiberalizmusát — még merevebben és kihívóbban viseli magát az általa úgynevezett *«Aufklärungs-Fantasztákkal»* és *«újmódi filozófusokkal»* szemben

A francia forradalom eseményei kapóra jöttek neki,

* Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte mely e két országnak mind világi mind egyházi állapottyát szem eleibe állította. Pesten, Lindauer János könyv-ároznál. 1791. 8-r., XVI + 304 lap.

hogy ezekkel is kimutassa a felvilágosodás veszélyes voltát az államra nézve. A forradalom végső eredményét nem kutatja, csak a forradalom által tényleg előidézett fejtelenségre, pillanatnyi zavarra, a társadalmi és állami korhadt intézmények összeomlására reflektál s nagy hangon hirdeti: ime, itt van a forradalom eredménye!

Óva inti nemzetét, hogy félre ne hagyja magát vezetetni a francziák példája által. Az a szabadság és egyenlőség, melyet az ő filozófusaik hirdetnek, szükségszerűleg anarchiára vezet. *Rousseau* és társai a fejedelmet, a nemességet, a papi rendet meg akarják fosztani minden jogaiktól, hogy a tömeg kezében összpontosítsák a hatalmat; a vallás-szabadságot akként magyarázzák, hogy a nép higgyen, a mit neki tetszik; az egyházi és világi ügyekben törvényhozási joggal a népet kívánják felruházni; s azok ellen, kik a nép akaratának ellenszegülni merészkednének, az irtó háborút hirdetik. Mivel pedig az efféle tanok a keresztyén vallás tanaival homlokegyenest ellenkeznek, gondjuk van rá, hogy a keresztyén vallás helyét a *Rousseau*, *Voltaire* és *Bayle* rendszere szerint szerkesztett naturalizmus foglalja el az emberek szívében. Szeitz tudomása szerint, Magyarországon az efféle nézeteknek szintén vannak apostolai, kik hasonlóképen a szabadságot hordják ugyan minduntalan szájukon; de — úgymond — ezek az újmódi filozófusok szabadság alatt «korántsem azt a törvényes szabadságot értik, melyért igenis minden igaz hazafi kész vérét is kiontani s a melynek fenntartására a mostani felséges királyunk is magát esküvel lekötölte, hanem azt a minden isteni és emberi törvény ellen való francia szabadságot».

Szeitz a forradalomról általánosságban már «*Igaz magyar*»-jában is nyilatkozott, úgy hogy a mit az időközben bekövetkezett francia forradalomról jelen művében ír, az

tulajdonképen nem egyéb, mint az általánosságban megállapított forradalom elleni nézeteinek alkalmazása. Egyéb kérdésekben nagyobbára önmagát ismétli. Régi programjához híven: az omladozó regnum Marianum tatarozásán fáradozik; a róm. kath. hierarchiának, mint közjogi tényezőnek, előjogait, társadalmi és politikai tekintélyét, valamint vagyonát védelmezi; a nemesi előjogok konzerválása érdekében mindent elkövet; s e mellett minden sorából a nemzeti ügy iránti lelkesedés, ragaszkodás és szeretet, a legridegebb konzervativizmus, a fölvilágosodás gyűlölete és a határt nem ismerő vallási türelmetlenség tűnik ki.

Mint olyan író, ki csak akkor érzi magát igazán elemében, ha polemizálhat, ebben a munkájában is keres magának ellenfelet, ki felvillanyozza kedélyét és idegeit s alkalmat és anyagot ad neki szigorúan megállapított elveinek különböző alakban való kifejtéséhez. Minthogy pedig mindig más-más ellenféllel áll szemközt: egy-ugyanazon eszmét, a szükséghez képest, százféleképen is variál, úgy hogy ha lényegben nem mond is újat, polemikus megjegyzései mindig az újság ingerével hatnak.

A «Magyar- és Erdélyországnak ismérte» című művében GYÖRFFI JÓZSEF-fel, de különösen GR. BATTHYÁNY ALAJOS-sal méri össze fegyverét. Ez utóbbi a kihívást el is fogadta.

Batthyány Alajos gróf, kit Szeitz keresztelt el «*a nagy papramorgónak*», a 90-es években a liberalizmus legkitűnőbb képviselője volt. Mint egyház-politikus úgy az irodalomban, mint az országgyűlésen lelkesen harczolt a vallásszabadság érdekében s midőn az országgyűlésen a vallásügyi törvényre vonatkozó királyi rezolúció ellen a papság óvást emelt, Batthyány nyilatkoztatta ki, hogy «lehet egy egész státusnak (rendnek) megegyezése nélkül is törvényt

hozni» és hogy «a törvénytévő testnek azt a részét, a mely az ország boldogságát mindenkor ellenzi, és a melynek ellentmondásának a törvényben semmi ereje nincsen, mint épen sükségtelent úgy kellessék a törvénytévő hatalomban nézni».*

Ugyancsak Batthyány volt az, ki «*Ad amicam aurem*» című politikai tanulmányában a legerélyesebb, habár talán a kelletinél drasztikusabb támadást intézte a szerzetesrendek ellen.

Nem csuda ennél fogva, ha Szeitz, — ki maga is szerzetes volt s ki a papságot közjogilag fölibe helyezte a nemességnek, — Batthyányt úgy állítja a világ elé, mint «religiójára nézve filozófust, azaz naturalistát, indifferentistát és machiavellistát; morálissára nézve epikuristát; tudományára nézve új illuminátust vagyis afféle Aufklärungs-Fantasztát, kikről azt szokták mondani: ex omnibus aliquid, ex toto nihil, azaz magyarul: mindenhez látó, semmivel bíró; hazafiságára nézve országháborítót, törvényrontót, hazáruút».

Szeitz a katolikus érdekeket a legjobban féltette a fölvilágosodás szolgálatában álló szabadkőművesektől, újmódi filozófusoktól és a protestantizmustól. Nemzetét senki jobban nem szerette nálánál s minden mozgalmat, mi a magyar nemzet megerősödését s nemzeti jellegének fejlesztését célozta, rajongó hévvel pártfogolt; de még hön szeretett nemzetének ügyét is kész volt feláldozni, ha annak előbbrevitele esetleg a katolicizmusra nézve általa veszedelmesnek vélt felvilágosodási áramlat terjedését vontat volna maga után. A magyar tudós társaság eszméjét például lelkesen üdvözli;

* BATTHYÁNY 1791. febr. 8-kán tartott országgyűlési beszéde. Ld. alább.

de nyomban kijelenti egyszersmind, hogy ha a társaság «merő szabadkőművesek bandája találna lenni»: akkor ő rá ugyan ne számítsanak, hogy annak érdekében bármit is tenni fog. «Én is — írja erre vonatkozólag — minden igaz hazafiakkal kimondhatatlan nagyon éhezem, szomjúhozom a magyar nyelvnek nagyobb boldogulását, s magam is kész vagyok teljes tehetségemet ezen jámbor szándéknak elősegélésére szentelni; de nem úgy, hogy a magyar nyelvnek (mint másutt a francia, német nyelvnek) kipallérozása merő korcsolyája legyen a szabadkőművességnek, a szabad hitetlenségnek s erkölcstelenségnek.»

A protestánsokat egykategóriába sorozza a szabadkőművesekkel. A reformácziót a köznép tudatlanságának s annak a «nagy feslettségnek» tulajdonítja, «mely abban az időben mind a világiak között, mind a papok között is mód nélkül elhatalmazott vala, s melyre igen nagy szabadságot adott vala az új reformáczió kivált a papoknak és a nagy uraknak, a papoknak a fajtalan életre, a nagy uraknak erre is és egyszersmind az egyházi jószágoknak elfoglalására is».

Magyarországra nézve különös szerencsétlenség volt a reformáczió, mert szakadást idézett elő a honfiak közt. «Mit vesztett volna avval az ország — így kiált fel — ha azok a gaz németek, kik elsőben hozták be közinkbe azt a nagy szakadást és sok testi, lelki veszedelmet, füstbe bocsáttattak (vagyis megégettettek) volna?»

S hogy türelmetlenségére rátegye a koronát, míg egyrésztől kijelenti, hogy «a katolikusok nagyobb és józanabb része» a bécsi és linczi békeszerződést törvénytelennek és semmisnek tartja, másrésztől lelkiismeretes pontossággal idézi azokat a törvényeket, melyeknek alapján a protestánsok nálunk évszázadokon keresztül jogosan üldözhetők voltak.

A politikai szabad gondolkodóknak és a hamis fölvilágosodás apostolainak nem kevésbé elkeseredett ellenségek volt FRIEDENLIEBER, ki «*Die verlarften Feinde der Kirche und des Staates*» cím alatt* harcra ingerli ellenök az államhatalmat. A Friedenlieber álnév alá állítólag szintén SZEITZ LEÓ rejtőzött. De akárkit takart is el ez a név a világ kíváncsisága elől, annyi bizonyos, hogy FriederLieber Szeitznak nemcsak elvtársa, de eszméinek hűséges viszhangja is volt.

Friedenlieber mindenekelőtt konstatálja, hogy az úgynevezett fölvilágosodás hívei, — kiknek vezérek Magyarországon *Trenk Frigyes* báró, s kiknek számuk, az *Augsburger Zeitung* 1790. jan. 13-diki számában közzétett becslés szerint, egész Európában 20 millióra rúg (!), — az egyházat és papságot folytonosan becsmérlik, a vallás intézményeiből gúnyt űznek s irataikat a cenzura mégis szabadon engedti terjeszteni.

Bevallja őszintén, hogy az egyház a fölvilágosodás áramlatával szemben tehetetlen. Az államnak kellene tehát annak terjedését meggátolnia. S hogy az állam erre kedvet kapjon, Friedenlieber főként állami szempontból igyekszik a fölvilágosodás veszedelmes voltát feltűntetni.

Az újítók — így okoskodik, — midőn az embernek ama jogát vitatják, hogy az egyház igáját lerázhatja: azt a jogot is megadja neki, hogy az állam törvényeivel szemben hasonlóképen megtagadhatja az engedelmisséget. Egyrészt-

* Die verlarften Feinde der Kirche, und des Staates. Entlarft von L. FR. FRIEDENLIEBER. Eine Belehrung für *Trenks* Anhänger in Ungarn. Pressburg, 1790. 8-r., 40 lap. — Ugyanez a röpirat megjelent még a következő cím alatt is: Die schwere Wolke. Ein bedeutender Wink für Katholiken in Ungarn. Im Römischen Reich. 1790. 8-r., 40 lap.

ről az alattvalók közt terjesztik az elégtelenséget az által, hogy kéz alatt új meg új projektumokkal állnak elő, melyeknek céljuk a népet szabadságától megfosztani, adókkal annyira terhelni, hogy roskadozzék a teher alatt: másrésről a fejedelmet szintén titokban deszpotikus intézkedésekre sarkalják. Ekként mesterségesen egymásra uszítván az uralkodót, a papságot és a népet, bekövetkezik az általuk hön ohajtott forradalom és ezzel együtt az anarchia.

Az uralkodóknak tehát — úgy a saját érdekekben, mint a nép érdekében — kötelességök haladéktalanul és a legerélyesebben föllépni az u. n. fölvilágosodás ellen. A legfőbb teendőik lennének szerinte: az egyházat, melynek ők a fővédnökei, oltalmazni a megtámadtatások ellen; a papságot hivatása teljesítésében segíteni; az egyház szolgálta jogait és javait védelmezni; felügyelni az iskolákra, vallásos tanárokat alkalmazni az iskolákban, a szabad gondolkodók és szabadkőművesek egyleteit feloszlatni, a botrányos iratokat elnyomni, lelkiismeretes cenzorokat bízni meg a könyvek vizsgálatával és nem olyanokat, mint *Blumauer*, ki mint 20—22 éves ifjú, elegendő tapasztalattal nem bírt s még hozzá vallástalan ember is volt stb.

S a bölcs szerző ezekkel az eszközökkel véli a haladás kerekét forgásában feltartóztathatni, illetőleg biztosítani a világ békéjét!

Szeitz invektíváit, mint említők, GRÓF BATTHYÁNY ALAJOS nem hagyta magán száradni.

«*Ad utramque aurem auctori operis hungarici, cui titulus: Magyar és Erdélyországnak isméréte*» című, klasszikus latinsággal írt művében,* attikai urbanitással védekezik a rá-

* *Ad utramque aurem auctori operis hungarici, cui titulus Magyar és Erdély-országnak rövid ismerete* mely e két országnak

galmak ellen, Szeitz durvaságait finom gúnynyal viszonozza s az előkelőség fölényével mondja ki a goromba ellenfélre ama lesújtó ítéletet, hogy «jaj neked felséges religió, ha csak ilyen védőkre tehetél szert!»

Szeitz, mint említők, Batthyányt eretneknek, naturalistának, indifferentistának, machiavellistának nevezte el. Hogy azonban ezek alatt az elnevezések alatt mit kelljen érteni, erre nézve sem Batthyányt, sem a közönséget nem tájékoztatta. E korban is divatban volt a szabadelvűséget gyanús, kétes értelmű kifejezésekkel diskreditálni a közönség előtt. A védekezés természetesen ily módon megnehezítettett a liberális emberekre nézve.

Batthyány a szög fejére üt, midőn előbb ama kétes fogalmak tisztázását kísérli meg s csak azután utasítja vissza ellenfelének inszinuációit.

Hogy mi legyen az eretnekség s mi tesz valakit eretnökké, ezt — írja Batthyány — pontosan meghatározni, *szent Ágoston* szerint, vagy épenséggel lehetetlen, vagy a legnehezebb dolog. Ha Szeitz mégis meg meri tenni azt, a mit *szent Ágoston* a lehetetlenséggel határosnak nyilvánított, hogy t. i. eretnekséggel vádol egyeseket: vegye a szívére *Gergely* amaz intését, mely szerint a hívek oktalan túlbuzgóságból egyeseket mint hæretikusokat üldözőbe vesznek és ép ez által terjesztik az eretnekséget.

A naturalista szó valódi értelmét Szeitz, úgy látszik, nem tudja. Mert naturalista az, ki a természetet ismeri el az élet minden viszonyai közt kalauzának, tanácsadójának. Hogy ez hiba lenne, a szerző kereken tagadja. Sőt azt hiszi, okos ember nem is teheti túl magát a természet törvényein.

mind világi mind egyházi állapottyát szem eleibe állította. 1791. 8-r., VIII + 150 lap.

Az indifferentizmus vádjára nem tud felelni; mert ez a barbár szó előtte teljesen ismeretlen.

A mi végül azt illeti, hogy ő machiavellista lenne, ezt kereken tagadja. Mert ki a machiavellista? A képmutató. Úgyde ő neki olyan az életmódja, állása, hogy egyáltalán fölösleges hypokritáskodnia. A színeskedés csak olyan emberre nézve életszükség, ki más úton nem képes családsággal szerzett vagyonát és kierőszakolt tekintélyét megőrizni.

A dolog érdemére nézve Batthyány semmi újat nem mond; hanem ismétli, illetőleg bővebben kifejti már előbbi műveiből ismeretes nézeteit.

A papság politikai befolyását kellő mértékre kívánja alászállítani s ismételve tiltakozik a papi rendnek, mint politikai tényezőnek, ama törekvése ellen, mely szerint nyakára akar ülni az ország többi rendének.

A papi vagyont eredeti rendeltetésére kívánja fordíttatni. A szentírásból vett idézetekkel bizonyítja be, hogy a pap elkölthet jövedelméből annyit, a mennyi élelmére és tisztességes ruházkodására szükséges, de a mit azonfelül költ magára, azt a szegények szájától vonja el, miután vagyonát csak az alatt a föltétel alatt kapta, hogy annak jövedelméből a szegényeket gyámolítja.

A szerzetesekre vonatkozólag hasonlóképen ragaszkodik ama, többször kinyilvánított nézetéhez, hogy t. i. a szerzetrendek eltörlendőek s a zárdák kórházakká, lelenczházakká és bordélyházakká (!) alakítandók át; mert ama humanitárius intézetekre szüksége van az emberiségnek, a zárdák ellenben a lomhaság és semmittevés menedékhelyei.

Szeitznak sokkal kisebb szabású, de dühösebb antagonistája volt Batthyánynál, NAGY JÁNOS, a szanyi plébános. Ez utóbbi, úgy látszik, jobban gyűlölte Szeitz egyéniségét,

mint elveit; gyűlöletének pedig sértett hiúság volt a forrása, a mennyiben Szeitz »*Nyájas Múza*» című költemény-füzetét, szokott modorában, kedvezőtlenül bírálta meg. Mind a mellett Nagy János a Szeitz ellen írt »*Oroszlány és nyájas Múza*» című pamfletjében,* ellenfelének az Aufklärungs-Fantaszták ellen folytatott harczát is perhorreskálja s minden sorából kitűnik, hogy Szeitzot utálja nem csak azért, mert neki kellemetlenséget okozott, hanem irányáért is.

Az igazságtalan kritika által fölingerelt plébános a »vörös szakálú» baráton törülmetszett magyaros vers-sorokban ekként tölti ki haragját:

«Ájtatosság az ő színe,
Azonban nagy fantaszta;
Igaz Magyar, könyve címje,
Belé mit nem ragasztja?
Őszvehordván mindenfélét,
Fertelmesen szúr és vág,
S csak tölthesse könyv-levelét,
Józan törvényt általhág.

.....
Aufklärungsz-Fantasztákkal
Harczolt, ezek megvetik,
Most a nyájas víd' Múzsákkal
Csatáz, ezek nevetik;
Nevetséget a szakála
Indít köztök, s kaczagást,
Csodálván, hogy szembe álla
Vélek s próbált bajvívást.»

Majd megfenyegetvén ellenfelét, hogy ha még eddig nem akadt emberére, itt van ő, majd megtanítja mőresre, azt a tanácsot adja neki:

* Az oroszlány és a nyájas Múza. Bétsben, 1790. 8-r., 8 lap. — Hogy szerzője NAGY JÁNOS, erre nézve ld. SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 176. l.

«Ha barát vagy, végy olvasót
 A kezedbe, imádkozz!
 Egyél, igyál, forgass korsót,
 Ez neked több hasznot hoz!
 Veszekedjél klastromodban,
 Szokásodként, dúlj mindent,
 Ördög ellen a szobádban
 Segítségül hídd Istent!»

Szeitz természetesen az efféle gorombaságokért nem maradt adós. A *«Magyar és Erdélyországnak isméréte»* című művében Nagy János fenyegetődzésére (az igaz, hogy csak úgy mellékesen, egy jegyzetben, ez által is kimutatván kicsinylését ellenfele irányában) ekként válaszol: «Nagyon csudálom, hogy némely plébános urak s ex-jezsuiták oly nagyon orrolták, vagyis szégyenlették azt, a mit én egy bizonyos mocskos szájú plébános és ex-jezsuita* ellen írtam s a mi csak egy kis revánts volt azokra a mocskos és gyermekes versekre, melyekkel ő ezt a revántsot belőlem kikereste. Hallom, hogy még több is van nála in reservo, de nálam is még több van ám. Csakhogy magam is mintegy átallom a dolgot; de mi haszna, mikor mások kiveszik belőlem?»**

A Szeitz és Nagy János közti polemia csak annyiban érdemel figyelmet, a mennyiben Szeitz írói egyéniségére vet világot. Ha ő valakinek irányát nem helyeselte: nemcsak elveit, de személyét is megtámadta. A megtámadott fél aztán természetesen a legtöbbször szintén személyes invektívákkal védte magát, úgy hogy Szeitz polemiáinak általában a személyeskedés képezi egyik fő jellemvonását.

* Értsd NAGY JÁNOS-t, ki a jezsuita-rend tagja volt, mielőtt plébános lett volna.

** SZEITZ i. m. 242. l.

A vallási türelmetlenség szelleme, melyet Szeitz oly virtuozitással terjesztett irataival, meglehetősen befészkelte magát a 90-es évek irodalmába, a mint arról bizonyoságot tesznek az alábbi apróbb brosrök.

MOLLIK TÓBIÁS benzés tanárnak¹ VERENFELS ellen írt *«Expenditur extractus dissertationis Samuelis Verenfelsii de jure magistratus in conscientias»* című röpirata² csupán a róm. kath. vallást tartván «igaz» vallásnak, ennek terjesztése érdekében kényszer alkalmazását tartja szükségesnek.

Ugyanazon alapeszméből indul ki MOLLIK TÓBIÁS, egy másik röpiratában is,³ melyet *«Reflexiones»* cím alatt⁴ a *«Declaratio sincera, christiana et patriotica»* ellen írt s melyet WURZBACH tévesen tulajdonít PRAY-nak.⁵ Az «egy igaz hit» premisszájából természetesen itt sem vonhat le egyebet, mint a vallási kényszer jogosultságát. Egész következetességgel állítja, hogy a ki a róm. kath. vallást elhagyja s más vallásra tér át, az aposztata, s mint ilyen, az örök üdv elvesztése veszélyének van kitéve; míg ellenben a tévelygő, ki akár a helvét, akár az ágostai hitvallásról az egyedül üdvözítő hitre tér át, az örök üdvöt biztosítja magának és nem aposztata. Sőt a szerző még tovább is megy,

¹ Hogy e röpirat szerzője MOLLIK TÓBIÁS, erre nézve ld. FEHÉR IPOLY: Györmegye és város egyetemes leírása. 643. l.

² *Expenditur extractus dissertationis SAMUELIS VERENFELSII de jure magistratus in conscientias, nuper editus per s. d. ADAMUM POGÁNY DE CSÉB.* 1790. 8-r., 38 lap.

³ A röpirat szerzőjére nézve ld. FEHÉR IPOLY: Györmegye és város egyetemes leírása. 643. l.

⁴ *Reflexiones super Declaratione sincera, christiana, et patriotica civis hungari catholici ad qvæstionem: an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda?* 1790. 8-r., 32 lap.

⁵ WURZBACH: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

azt vitatván, hogy a hitehagyás polgári bünténynek tekintendő, mivel az nem pusztán belső lelki cselekmény, hanem egyszersmind az állam rendjét és békéjét fenyegető külső cselekmény. Semmi sem zavarja meg annyira — úgy mond — a polgárok közti egyetértést, mint a vallások különfélesége, a miből az következik, hogy valóságos chimera a vallást nem mint az állami élet egyik főtényezőjét, hanem mint valami absztrakt intézményt tekinteni.

A «*Declarationak*» egy másik «*Recensioja*»,* — mely hasonlóképen hosszasan bizonyítgatja, a miben soha senki nem kételkedett, hogy az *egyházi atyák irataiban* elég bizonyosság található arra nézve, hogy az aposztázia büntetendő cselekmény, — a hitehagyás kérdését sokkal elmésebben és símábban tárgyalja.

A «*Recensio*» írója az által, hogy az aposztáziát büntetendő cselekménynek nyilvánítja, nem azt akarja elérni, hogy az akatholikusokat megtérítse, vagy hogy a többi felekezeteket vallásuk gyakorlatában gátolja; hanem csupán azt, hogy a katolikusok katolikusok maradjanak s így egyházukat büntetlenül el ne hagyhassák. Neki a bécsi és linezi békekötés ellen nincs kifogása; nem bánja, ha ama békekötések által nyújtott előnyöket a protestánsok zavartalanul élvezik; de megköveteli, hogy a katolikusok se háborgattassanak vallásuk szabad gyakorlatában s vallásuknak a hitehagyásra vonatkozó elveit és rendszabályait szabadon érvényesíthessék. A mennyiben pedig a «*Declaratio*» szerzője ezeket az elveket nem respektálja, őt katolikusnak nem tekintheti. Hogy is lenne az az ember — így

* *Recensio opusculi, cui titulus: Declaratio sincera, christiana et patriotica civis hungari catholici ad questionem: An sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda.* 1790. 8-r., 32 lap.

kiált fel — katolikus, ki a maga hitvallásának igazságai felől nincsen meggyőződve!?

II. József fennebb említett apokryf levelének «*Josephi II. litterae de coelis missae contra inpositam sibi epistolam posthumam*» cím alatt közzétett czáfolata,¹ MOLLIK TÓBIÁS beneczés tanár tollából,² ugyanennek az írónak előbb említett két röpiratával szoros rokonságban áll, csakhogy ebben a dogmatikai elem a túlnyomó. A II. Józsefnek tulajdonított levelet hamisítványnak deklarálván, a r. kath. vallás főbb dogmáit igazolni törekszik s végül arra az eredményre jut, hogy igenis szükséges a keresztyén felekezetek egyesülése, csakhogy ennek, csupán az egyedül üdvözítő vallás dogmaiban való erős hit, vagyis a r. kath. dogmák általános elfogadása képezhetné alapját.

A róm. kath. hit egyedül üdvözítő voltát bizonyíttatja az «*Egyenes és üdvösséges beszélgetés*»³ is egy pap, egy róm. kath. hitre tért református úr és annak evangelikus valláson levő hitvese közt. A dogmatikus vitatkozást a kálvinista úr fejezi be, az egész mű tartalmát és irányát híven

¹ *Josephi II. condamn imper. litterae de coelis missae contra inpositam sibi epistolam posthumam, cujus cavillationes redarguendo, simul suam suæque ecclesiae orthodoxiam declarat: ac praemissa dogmatum, catholicos inter et acatholicos controversorum synoptica declaratione, rectam unionis reparandae viam monstrat.* 1790. 8-r., 52 lap.

² FEHÉR IPOLY: Györgmgye és város egyetemes leírása. 643. l. — WURZBACH: Biogr. Lexikon. XIX. 19.

³ Egyenes, és üdvösséges beszélgetés GRUNDMAYER FERENCZ baráti (monachumi) pap, és Agostában (Augsburgban) 1790. esztendőben a római hitre tért református ur, és annak evangelikus valláson lévő hitvese közt deákból magyarra fordította K. P. Keőszegen. Szombathely, Sziesz Antal Jósef betűivel. 8-r., VIII + 83 lap.

visszatükröző következő szavakkal: «Meggyőztetvén hitvesemmel együtt, hiszem és vallom az egy igaz üdvözítő római katholika hitet, és magamat hitvesemmel együtt a római katholika anyaszentegyházhoz vallástételemmel kapcsolom». A beszélgetés szerzője, előszavában nem mulasztja el inteni és figyelmeztetni a magyar nemzetet, hogy térjen vissza arra a hitre, melyet hűtlenül elhagyott, de a melyben évszázadokon át oly boldog volt.

THAYER JÁNOS, bosztoni volt protestáns lelkész, önéletrajza,* — melyet csak azért említünk itt meg, mert német fordítása a hazai nyomdászat produktuma s egyenesen arra volt szánva, hogy a magyar közönség körében terjedjen el, — hasonlókép a katholicizmust dicsőíti s annak igyekszik prozelytákat szerezni.

Thayert, saját előadása szerint, Európában két jezsuita ismertette meg a kath. hitczikkekkel. Mennél inkább belémerült eme dogmák tanulmányozásába, annál erősebb meggyőződésévé vált, hogy a kath. vallás Krisztus igaz vallása. Hosszas belső küzdelem után határozta el magát a tévelygés útjáról letérni, s most hálát ad az Istennek, hogy megmutatta neki az irányt, melyben haladva, lelki üdvét megszerezheti. Oly jó katholikussá lett, hogy

* Nachricht von der Bekehrung des Herrn *Johann Thayer*, vormaligen protestantischen Wortdieners zu Boston in Nordamerika, der sich zur katholischen Religion in Rom bekehret hat, den 25. May 1783. Von ihm selbst geschrieben. Nebst einem Schreiben an seinen Bruder, zur Beantwortung einiger Einwendungen wider die Kirche, in die er eingetreten ist, und einem andern Briefe eines englischen Fräulein, welche er im Monat September 1787. in London zur Glaubensbekenntniss bewegt hat, den sie den andern Tag nach ihrer ersten Communion an ihn geschrieben hat. Aus dem Französischen. Ofen. Gedruckt bey Katharina Landerin, Wittwe. 1790. 8-r., 95 lap.

a kath. dogmáknak még csodatévő erőt is tulajdonít s szentül meg van a felől győződve, hogy az azokban való szilárd hit még a testi betegségekre is a leghathatósabb gyógyyszer.

Thayer iratának pendantja *«Egy katolikus keresztyénnek vallástétele»*,¹ melyben viszont egy volt kath. ember írja le, hogy 30 éves korában mért tért át a prot. vallásra? Azért, mert a pápa csalatkozhatatlanságával, a purgatoriummal, böjtöléssel, bűcsújárással stb. sehogy sem tudott megbarátkozni, s mert különösen a transzszubstanciáció tana nem fért a fejébe. Ép úgy érzi magát az áttérés után, mint Thayer, t. i. «mint a sok szélvész és hánykódó habok után a kikötő helybe érkezett hajós». A transzszubstanciáció felett tartott hosszadalmas dogmatikai értekezésének befejezése után kéri az irgalmasság Istenét, hogy «szánja meg a tévelygőket, világosítsa meg őket, a mint őtet megvilágosította».

«Az emberi polgárságban található valóságos elsőség» czáfolatául írt *«Meghamisított mértéke az emberi polgárságban található valóságos elsőségnek»*,² — melynek szerzője ERDÉLYI (KERESZTÚRI) JÓZSEF, váczi kanonok volt,³ — durva gúnyirat, telve válogatott gorombaságokkal. Ellenfeléről azt írja, hogy «köröm-méreg, vagy pokolvar támadott azon ujjaidon, melyekkel tolladat vezérletted». Egész határozottsággal állítja, hogy az államnak nyugalmat «a religiónak állattyában lévő egysége, nem pedig a

¹ Egy katolikus keresztyénnek vallástétele. Deák nyelvből fordítottatott A. M. E. H. F. által. Lipsiában, Theophilus János betűivel. 1791. 8-r., II + 72 lap.

² Meg-hamisított mértéke az emberi polgárságban található valóságos elsőségnek. 1790. 8-r., 32 lap.

³ FERENCZY-DANIELIK: Magyar írók. II. 70.

külömb vallásoknak hatalom- s szabadságbéli egyenlősége szerezhethet»; továbbá, hogy a vallásszabadság behozatalával «újra feltámadhatnának az országban mindennemű hitbéli szakadások és eretnenségek, sőt még a bálványozás és vakoskodó pogányság is»; hogy a kath. vallás az egyedüli bevett vallás, a protestáns és a többi ellenben csak megtűrt stb.

A türelmetlenség szelleme e korban még a templomi szószékbe is behatolt.

PATER HERMOLAUS, családi nevén MORE GYÖRGY, «Bécsben a nemes magyar nemzetnek lelki-tanítója», 1790-ben a bécsi kapuczinusok templomában szent István emlékét azzal véli megszentelhetni, hogy a felekezeti gyűlölködést hirdeti. Szent István napján tartott s nyomtatásban is megjelent beszédében* a tévelygőket keményen ostromozván, végezetül kéri az Istent, hogy tekintsen le «illetődéssel» azokra, kik az egyedül üdvözítő hittől elszakadtak, kik «gyalázatos szakadás s vétkes engedetlenség által a közönös és legrégibb keresztény anyaszentegyházból s minden időbeli szentek egyességéből kitértek».

FÖRDERER karmelita, a budai Zsigmond-templomban ugyanazon alkalomból tartott egyházi beszédében,** —

* A keresztény jósnak, s erősnak tüköre ditsőséges szent István magyarok első apostoli királyja. Mondotta páter HERMOLAUS a kapuczinusok szerzetes-béli pap, és Bétsben a nemes magyar nemzetnek lelki-tanítója. Azon n. nemzet nemzeti innepelésének alkalmatosságával kis-asszony havának 22-dik napján 1790-dik esztendőben. Béts, 1790. 8-r., 55 lap.

** Lobrede auf den heiligen Stephan ersten König, und Apostel Ungerlandes, als dessen Fest während des hohen Landtages, in der königlichen Schlosspfarrkirche zum heil. Sigismund, den 20-ten August 1790. feierlichst begangen wurde. Gehalten von

mely a *Magyar Kurir* budai tudósítója szerint, «a jelenvaló sokaságnak teljes megelégedésével» találkozott volna,* — símábban fejezi ugyan ki magát; de azért beszédének lényege a Hermolausétól nem sokban különbözik. Szemrehányást tesz ő is a nemzetnek, hogy szent István nyomdokairól letért s a mindenkor veszélyes vallási szabadságot életbeléptette. Szent István legfőbb óhajta az volt, hogy az egész országot jó katholikussá tegye. És soha sem törődtek oly keveset a katholicizmus érdekeivel, mint jelenleg.

Egy évvel később azonban, 1791-ben, szent István napján, ugyancsak a budai Zsigmond-templom falai, már a vallási türelem igéit viszhangozták. A szónok, WALTHER LIPÓT dominikánus,** szent Istvánt, mint a türelem példányképét állítja hallgatói elé; az ő példájára hivatkozva figyelmezteti őket, hogy tartsák tiszteletben a hazai törvényeket és a felsőbb rendeleteket s polgártársaikkal szemben legyenek igazságosak és békességszeretők. Nem beszél ugyan világosan a protestánsokról és a vallásszabadságot biztosító törvényekről; de azért minden szavából kitetszik, hogy ő a felekezetek közti békességnek és nem a visszavonásnak barátja.

Ugyanebben az évben PATER ISAURUS (családi nevén

p. BERTHOLD FÖRDERER, des heil. Karmeliter Ordens Priester, Katechet in der Haupt-Nazionalschule. Ofen. Gedr. mit königl. Universitätschriften. Im Verlag bei Floridus Diepold. 8-r., 27 lap.

* *Magyar Kurir*. 1790. évf. 1004. l.

** Rede am Festtage des heiligen Stephan, ersten König, und Apostel Ungerlandes. Gesagt in der königlichen Schlosspfarrkirche zum heiligen Sigismund, von LEOPOLD WALTHER, Predigerordens; den 20-ten August 1791. Pest, gedr. mit Patzkoischen Schriften. 8-r., 21 lap.

BUDAI) Bécsben eleveníti föl a szent király emlékét, mint államalapítóét, mint a keresztyénség apostoláét, minden egyéb tendenzia nélkül, tisztán a kegyelet ébresztgetése és fönntartása céljából.¹

A vallásnak egy másik szolgája, az országgyűlés megnyitására készített imájában,² szintén a türelem elvét hirdeti. Kéri az Istent egyrésztől, hogy a rendek a kath. anyaszentegyház békességén és boldogságán munkálkodjanak; de másrésztől, hogy azok, kik «azon egy örök üdvösségre a szent evangéliom által hívattatnak», kiknek egy Istenük és atyjuk van, atyafiságos szeretettel viseltessenek egymáshoz.

Az e korban megjelent valláspolitikai röpiratok közt a legélénkebb polemiát idézte elő a liberális szellemben írt «*Sola salvifica*».³ Alapeszméje, hogy egyedül üdvözítő hit nincsen, nem új; iránya meg épenséggel nem provokatív, sőt ellenkezőleg, békítő. Hogy mégis feltűnést keltett s vitát idézett elő: ezt egyébként nem tulajdoníthatjuk, mint ritka őszinteségének és határozottságának.

A «*Sola salvifica*» írója, valószínűleg CRUDY DÁNIEL, evangélikus szuperintendens és pozsonyi pap, — hogy triviális kifejezéssel éljünk, — zsákba macskát nem árul.

¹ Ditsőséges szent Istvánnak Magyar ország első királyának és apostolának ditsérete melyet a bétsi nemes magyar nemzet nemzeti ünneplése alkalmatosságával meg-magyarázott pater ISAURUS kaputzinusok szerzete-béli pap, és Bétsben a n. magyar nemzetnek közönséges lelki-tanítója. Tartatott kis-aszszony havának 21-dik napján 1791-dik esztendőben. Nyom. Bétsben Hraschánzky Josef tsász. és kir. könyvnyomtató által. 1791. 8-r., 43 lap.

² Ország gyűlésekor el-mondandó sz. imádság 1790. esztendőben. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

³ *Sola salvifica*, ad trutinam rationis et revelationis expensa. 1791. 8-r., 47 lap.

A mily határozottan formulázza az általa megvilágítandó kérdéseket, ép oly határozottan, minden körülírás nélkül felel is meg azokra.

Kérdései ezek: melyik hit szükséges az üdvözülésre? melyik a Krisztusban való hit? melyik a katholikus hit? melyik a kath. s úgynevezett egyedül üdvözítő hit? Felelet: egyik sem. Az egyedül üdvözítő hit fogalma képtelenség, mert mindenki a maga módja szerint üdvözül; ez a fogalom ellenkezik Jézus tanaival; nem egyeztethető össze a római egyház többi dogmáival; összeütközésbe hozza a régi római egyházzal a mait; magára a róm. kath. egyházra nézve is ártalmas; végre számos visszaélésnek képezi kútforrását.

Mihelyt a kath. egyház az üdv kizárólagos osztogatásának jogáról lemond: a keresztyén felekezetek közt, a szerző szerint, a békesség azonnal helyre áll, annyival is inkább, mert hisz mindnyájan egy Istent imádunk, mindnyájan megváltattunk a Jézus vére által, mindnyájan a szentháromság nevében kereszteltettünk, mindnyájan Krisztus evangéliuma által hívattunk el az üdvösségre s mindnyájan ugyanegy apostoli hitvallással birunk.

Ama dogmatikai igazságról azonban, hogy a keresztyén felekezetek közös alapon, az evangéliumén állnak s így egyiknek sincs a másik felett semmiféle előnye és kiváltsága, arról ép ez utóbbi konzekvenciájánál fogva hallani sem akartak azok, kik az uralkodó egyház hatalmi állására féltékenyek voltak. S a mennyiben a «Sola salvifica» szerzője szokatlan erélylyel hangsúlyozta a keresztyén felekezetek egyenrangúságát és egyenjogúságát, nem csuda, ha az uralkodó egyház képviselői hasonló erélylyel siettek visszautasítani a veszedelmes felfogást.

Az «*Examen schediasmatis, cui titulus: Sola salvi-*

fica» című röpirat* kiváló tehetségű szerzője, — Szeitz állítása szerint, *egy pozsonyi professzor*,** — ellenfelét kicsinyli ugyan s oly tudatlannak és roszakaratúnak mondja, a kivel nem is érdemes komolyan szóba állni; de önmagát hazudtolja meg,³ midőn ellenfelének röpiratára mégis körülbelől négyszer akkora terjedelmű czáfolatot ír.

Mottóul Máté ama mondását választja, hogy «őrizkedjete a hamis prófétáktól, kik hozzátok báránybőrben jönnek, belől pedig ragadozó farkasok». A báránybőrbe bújt ragadozó farkas a «Sola salvifica» szerzője, ki síma szavakba foglalt hazugságokkal igyekszik eltántorítani a híveket az igaz útról.

E hazugságok kiderítése közben a czáfoló épenséggel nem válogatja kifejezéseit. Durván hurrogatja le ellenfelét különösen ott, a hol érvekkel nem tud előállni vagy a hol azokból kifogyott. De éles eszével és széles olvasottságánál fogva ügyesen el tudja palástolni zavarát, midőn valamiben megakad. Legjobban sikerül neki annak az állításnak megczáfolása, hogy az egyedül üdvözítő elnevezés ellenmondásba keveri a régi római egyházat a maival; s a legkevésbé sikerül, mert legmerészebb az a tétele, hogy a prot. felekezet tudosai közül is többen egyedül üdvözítőnek nevezték a római egyházat, pl. MILLER, ROSENMÜLLER, SALZMANN, FISCHER stb. Hogy végre anathémát mond mindazok fejére, kik más evangéliumot fogadnak el, mint a mit a római egyház ad kezökbe, ez természetes eredménye ugyan az egyedül üdvözítő hit elméletének, de épen a XVIII. század végén egy kissé mégis visszatetsző.

* Examen schediasmatis, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis, et revelationis expensa. 1791. Mense martio. 8-r., IV + 154 lap.

** Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte. 215. l.

Függelékképen néhány megjegyzést tesz az «*Observationes super legis religionariae paragrapho 13.*» és a «*Declaratio statuum catholicorum*» című, alább ismertetendő röpiratokra, úgy mutatván be azoknak szerzőjét — mert azt hiszi, hogy mind a két irat ugyanazon írótól származik, — mint valóságos szörnyeteget.

A klérus valamelyik tagja «*Vox pastoris Christi*» cím alatt¹ a «*Sola salvifica*» amaz állítását igyekszik megcáfolni, hogy a prot. felekezetek a kath. vagyis egyetemes egyházhoz tartoznak ép úgy, mint az u. n. római kath. felekezet. Ennek ellenében az ismeretlen szerző hosszasan fejtegeti, hogy a kath. és római egyház egy és ugyanaz, ennél fogva csak azok tartozhatnak a kath. egyházhoz, kik egyszersmind a római egyháznak tagjai, vagyis a kik a kath. egyház fejét, a római pápát elismerik a hit központjának. Egyik fő argumentuma erre nézve az, hogy közhit szerint a róm. kath. egyház a maga hitelveit soha sem változtatta, ennél fogva mikor a XV. (értsd: XVI.) században a protestáns eretnekek a római egyháztól elszakadtak, egyúttal a kath. egyházat is oda hagyták.

Az «*Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica*» című irat² szerzője — WURZBACH szerint PRAY GYÖRGY,³ — tudományos higgadtsággal, mindennemű gorbombáskodást kerülve szól belé a vitába; de csak vak töltéssel lövöldöz, miután a «*Sola salvifica*»-nak, — úgy látszik, szándékosan, — olyan intencziót tulajdonít, mely attól telje-

¹ Vox pastoris Christi ad oves Christi, quæ sunt in ovili, et extra ovile Christi. 1791. 8-r., 60 lap.

² Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis et revelationis expensa. Ad rectum revelationis et rationis usum exactæ. 1791. 8-r., 52 lap.

³ WURZBACH: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

sen távol állt, hogy t. i. a vallási türelem megsértésével gúny tárgyává akarta tenni a r. kath. hitet. Föltéve azonban, hogy igaza van; föltéve, hogy a «Sola salvifica»-ban csakugyan a vallási türelmetlenség jut kifejezésre: vajjon az «Animadversiones» írója nem hasonló türelmetlenséget árul-e el akkor, midőn jelezvén a lutheránus és kálvinista theologusoknak az isteni kegyelemre és az úrvacsorára vonatkozó ellenmondó és zavaros tanait, az egész emberiségnek az egy igaz vallásban való egyesülését tartja egyedüli óvszernek a szoczinianizmus, a deizmus és atheizmus terjedése ellen?

CRUDY szuperintendens, a «Sola salvifica» állítólagos szerzője, a türelmetlenség vádját, «*Nullitas animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica*» cím alatt* siet visszautasítani. Ezt annál jogosabban tehetné; mert épen ő volt az, ki a keresztyén felekezeteknek a Krisztusban való közösségét hangsúlyozván, a toleráncia mellett a leghatározottabban és legőszintébben sikra szállt. Méltán tehetett szemrehányást az előbbi mű írójának, hogy az szántsándékkal nem akarta őt megérteni s gondolatmenetét logikai összefüggésében nem reprodukálván, egyes önkényűleg kikapkodott s önmagában könnyen félreanyagarázható tételébe kötött belé.

Az «Examen» írója is megszólal még egyszer,** azzal igyekezhvén lecsillapítani a háborgó kedélyeket s elvenni a vita élet, hogy konstatálja, miszerint minden felekezet

* *Nullitas animadversionum in libellum, cui titulus: sola salvifica, ad trutinam rationis et revelationis expensa.* 1791. 8-r., 70 lap.

** *Declaratio authoris schediasmatis de fide r. catholica Sola salvifica, ad Examen ejusdem schediasmatis facta, cum reflexionibus authoris Examinis.* 1791. mense aprili. 8-r., 104 lap.

egyedül üdvözítőnek tartja a maga vallását, csak nem mondja ki. BECHER például azt írja «*Ueber die Toleranz*» című munkájában, hogy nincs a föld kerekiségén egyház, mely kizárólag magának ne vindikálná az üdvözíthetést. DOEDERLEIN művében pedig ezek olvashatók: «Extra ecclesiam nulla salus, — gondolják a legtöbben, habár a katolikusok után nem mondják is fennhangon».

A «Sola salvifica» által provokált vitát «*Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica*»* fejezi be.

E röpirat szerzője — WURZBACH szerint szintén PRAY GYÖRGY,** — széleskörű történelmi ismeretekkel, hol komolyan, hol gúnyosan, sőt gyakran tréfálkozva, — mert úgy látszik, a tréfát szereti, — három levélben adja elő a vitás kérdésre vonatkozó nézeteit.

Az első levélben azzal az eredeti ötlettel áll elő, a mi már az «Animadversiones»-ben is előfordul, hogy a meny nyiben a «Sola salvifica» a r. kath. hitet hamisnak nyilvánítja: bizonyítsa hát be a református hit egyedül üdvözítő voltát. Furesa kívánság azzal az íróval szemben, ki a kath. hitcikkekről sohasem állította, hogy azok hamis hitcikkeek, s ki általában és nem kizárólag a kath. vallásra reflektálva, vonta kétségbe az egyedül üdvözítő vallás jogosultságát. Majd a róm. katolikusok vallási türelmét igyekszik egyes törvényekre való hivatkozással bebizonyítani, s a pápaságot veszi védelme alá.

* *Ad autorem nullitatis animadversionum in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis, et revelationis expensa, ad rectum revelationis, et rationis usum exactarum, epistolæ III. familiares.* Pestini. Typis Francisci Augustini Patzko. 1791. 158 lap.

** WURZBACH: Biogr. Lexikon. XXIII. 226.

Második levelében a nyugati egyház kebelében előfordult szakadásokkal foglalkozik, s a kath. misszió fényes eredményeiből a kath. hit egyedül üdvözítő voltára következtet.

Harmadik levelében pedig azt a vádat utasítja vissza, mintha az egyedül üdvözítő kath. egyház, eme tulajdon-ságánál fogva, csakugyan veszedelem lenne az emberiségre nézve.

A vallásszabadság és a felvilágosodás kérdésében folytatott polemia a kath. hierarchiát igen közelről érdekelte, a mennyiben a legtöbben a hierarchiát tették felelőssé az egyes vallásfelekezeteknek, de különösen a protestánsoknak az uralkodó egyház részéről szenvedett sérelmeiért.

A kath. papság legszenvedélyesebb s legkíméletlenebb ellenfele ugyanaz a TRENK báró volt, ki idegen létére az alkotmány-küzdelmekben is tevékeny részt vett. Antiklerikális gúnyiratait lázas sietséggel gyártotta és bocsájtotta világgá. Főműve a magyar, német és latin nyelven egyidejűleg megjelent *«Mérő serpenyő»*,* melyben egész egyházpolitikai programja bennfoglaltatik. Egyéb hasontárgyú röpirataiban önmagát ismétli.

* A magyar kiadás címe: *Mérő serpenyő* mellyel a fejedelem és a papság hatalmát össze-mérte TRENCK ezer-hét-száz kilentzvenedik esztendőben julius havában. 1790. 8-r., 72 lap. — A német kiadás címe: *Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt so wie sie der TRENCK abwägt* 1790. im Jul. 1790. 8-r., 56 lap. — A latin kiadás együtt jelent meg Trenk egy másik röpiratának, az *«Álorczából kibujtatott papi»*-nak latin fordításával, folytatólagos lapszámozással a következő cím alatt: *Bilanx inter potestatem imperantis et ecclesiae prout illam TRENCK ponderat. Cui cum fine adnectitur Sacerdos Delarvatus opportuno fortassis adhuc tempore pro patriae patribus in Hungaria ex ejusdem calamo et animo.* 1790. 8-r., 64 lap.

Alapgondolata az, hogy fölvilágosodásról és közboldogságról mindaddig szó sem lehet s a király és a rendek mindaddig korlátozva lesznek az ország jólétének előmozdításában, míg a kath. papság hatalmát és befolyását meg nem törik. Ezt a tételt variálja aztán folytonosan. A hierarchián nem hágy egy szemernyi becsületet sem. A leg-sötétebb színekkel festi a papuralom politikai vészes következményeit. A kath. papságot tartja az államra nézve legveszedelmesebbnek, minthogy az a pápától függvén, emancipálva érzi magát saját hazájának törvényei alól. De a többi felekezetek papjaival sem igen rokonszenvez. «A protestánsok — írja «Mérő serpenyőjében» — szintén olyan tűrhetetlenek, mint minden olyan valláson levők, a kiknél a hatalom a papok kezében vagyon. Lehet ezt nyilván látni Svécziában, Hollandiában és Angliában. De ezeknek papjaik csakugyan kevésbé ártalmasok, minthogy oly nagy számmal nincsenek, minthogy a házassági élet által polgártársakká és atyákká lesznek, minthogy tovább a purgatoriumból semmi jövedelmet nem vesznek, és minthogy Rómától nem függenek.»

Trenk, ezen főművéhez a következő devise-t írta:

«Végý el a papságtól minden nyereséget,
Megtagad azonnal minden istenséget,
Templomot és oltárt és minden szentséget
Leront és falba rúg minden kegyességet.»

Ezt az épületes jelszót, mely híven fejezi ki a «Mérő serpenyő» irányát és szellemét, SZEITZ LEÓ, «*A TRENK mérő serpenyőjének öszvetörése*» című röpiratában,*

* A TRENK mérő serpenyőjének öszve-törése. Az-az felelet azokra a hazug vádakra, mellyekkel TRENK a papságot az egész világ előtt igen méltatlanul terhelte. Pesten, 1791. 8-r., 61 lap.

Márk evangelista következő szentenciájával viszonozza: «A mely mértékkal mérték, visszamérettetik néktek, hozzája is adatik néktek.» S hogy Szeitz, mottójához híven, csakugyan mily nagy sikerrel tesz túl ellenfelén a gorombáskodásban, erre nézve álljon itt egy néhány példa.

Mikor Trenk szemére veti a r. kath. papságnak, hogy a tömérdek ünneppel dologtalanságra szoktatja a népet: Szeitz azzal vág vissza, hogy «a kálvinisták is, kivált a debreczeniek, mihelyt valami kedvetlen parancsolat meg rájok, mindjárt bőjtöt hirdetnek és a sok alkalmatlan imádkozásaikkal a prédikánsok a népet a dologtól elvonják. Innen esett az, hogy a felséges *második József* egy Debreczenbe menő parancsolatjának a végére ezt vetette: Ezért pedig nem szükség bőjtöt hirdetni. Melyre a prédikáns azt mondotta: No már azért is hirdetek».

Mikor Trenk azt állítja, hogy 20 ezer tatár nem pusztítja úgy el az országot, mint 10 ezer pap és kolduló barát: Szeitz meg azt kérdezi, hogy hát a kálvinisták nem küldenek-e szerteszét az országba évenként ötször, longás diákokat (legátusokat) s azok mellett egy-egy szűrös vagy köpönyeges mendikánst, s ezek nem koldulnak-e szintén arczátlanul?

Trenk megbotránkozását fejezi ki a fölött, hogy a deák misét a nép nem érti meg; Szeitz meg a kálvinista papokat gúnyolja ki, hogy az ő prédikációjukat sem érti meg a nép, mert keverik azt mindenféle latin, görög és zsidó szóval, hogy annál tudósabbaknak látszanak.

Trenk szemére veti a róm. kath. papoknak, hogy tömérdek pénzt küldenek Rómába; mire Szeitz számokkal mutatja ki, hogy a kálvinista deákok is tenger pénzt visznek ki a külföldre, s kérdi: mit hoznak érte cserébe? «eszet nem, mert köztök van ama mondás: a ki oda nem

visz, nem is hoz a'. És közönséges hír nálok az egyszeri deák cselekedete, a ki Lejdában kihirdettette, hogy ha valakinek elveszett az esze, most keresse, mert ő ugyan egy cseppet se visz haza. Mit hoznak hát? Egy magyar gyomrot csömörltető parókát, bugyogót, órát, ezüst csattos cipőket, tászlit, és némelyik egy vén helvéta leányt».

Trenk és Szeitz minden áron meg akarták mutatni, ki a legény a csárdában? Ha a dulakodásban csak egymás személyét öklelték volna meg, még hagyján; de felekezetők szokásait, intézményeit, hitczikkeit rántották a sárba, s ezzel a vallási gyűlölködés magvát hintették el. Trenken csakugyan beteljesedett, hogy a ki szelet vet, vihart arat. S ez a vihar föl kavarta a szenvedélyeket a nélkül, hogy a levegőt megtisztította volna.

Az izgékony és bőbeszédű Trenket azonban Szeitz föllépése nemcsak hogy nem kedvetlenítette el, de sőt inkább ingert adott neki a küzdelem folytatására. «Mérő serpenyő»-jét még két pótfüzettel toldotta meg.

A «*Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz*» című füzetével* tulajdonképeni célja az volt, hogy a nemességet elidegenítse a papságtól, mely elhitette vele, hogy az ő érdekeik közösek, a mennyiben a régi alkotmány által biztosított hatalmuk és befolyásuk fenntartása szempontjából egyformán szükségök van a királyi hatalom lehető korlátozására.

A papi befolyás megszüntetése céljából részletes programmal áll elő, melynek főbb pontjai a következők. Nemcsak a nemesség, hanem a polgárok és a parasztok is

* *Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz zwischen Fürsten und Priestergewalt. Zweites Heft. Von FRIEDRICH FREYHERRN VON DER TRENCK. 1790. 8-r., II + 94 lap.*

emancipálják magukat a papok gyámsága alól. A püspökök fizetése 4000 forintban állapíttassék meg s vagyonuk konfiskáltatván, abból kórházakat rendezzenek be s az alsó papság fizetését javítsák. A címzetes püspököket ki kell kergetni az országgyűlésből, a hová különben is csak bitorlás útján jutottak be s el kell őket küldeni Jeruzsálembe, Jerichóba, ott aztán fizesse őket a pápa, ki a chimærikus címeket adta nekik. Végre az iskolából — kivéve a szemináriumokat — száműzendő minden pap.

De Trenk nem elégszik meg azzal, hogy a papság a politikai tényezők sorából kiküszöböltessék, hanem erkölcsileg is tönkre akarja tenni a hierarchia tekintélyét, midőn hallatlan durvasággal leírja, hogy kikből is lesznek hát a papok? Az ostoba, lomha parasztkölyök — úgymond — elmegy az iskolába, a hol semmit sem tanul, mi által hasznos tagja lehetne a társadalomnak; de megtanul latinul annyira, hogy a mise-könyvet olvashatja. Ekkor aztán lenyírják a haját, belebujtatják a csuklyába, megkenik a fejét és a kezeit olajjal, s a parasztból egyszerre csak főtisztelendő úr lesz, kit munkás polgártársai hizlalni tartoznak a nélkül, hogy ő maga dolgoznék bármit is; sőt még püspök is lehet valamikor belőle 80 ezer forintnyi évi jövedelemmel; belső értéke szerint azonban még ez esetben is csak «dologkerülő parasztkölyök, fölszentelt buta fej és szabadalmazott csaló marad ő kelme».

A «Bilanz» második pótfüzete «*Abbitte und Ehrenerklärung*» * cím alatt jelent meg.

* Abbitte und Ehrenerklärung an alle die, welche ich etwan durch meine Schriften beleidiget habe. Aus dem 3-ten Bande meiner Lebensgeschichte ausgeschnitten, welche mit Wiener Censur gedruckt wurde. Als Beilage zur Bilanz. Wien, 1790. 8-r.

Ez nem egyéb, mint a szerző önéletrajzának az a darabja, melyet eredetileg az aacheni papság számára írt megszívlelésül, s csak azért adta ki ismételve a «Bilanz» mellékletéül, hogy a magyar papság is könnyebben hozzájuthasson s okuljon belőle.

Czíme után ítélve azt hinnők, hogy az eszére tért Trenk bocsánatot kér benne azoktól, kiket annyiszor megbántott. De a címnek a legtávolabbról sem felel meg a tartalom. Trenk a nemességgel és a papsággal szemben fenntartja és ismétli régi vádjait, s végül egy elmés fordulattal, bocsánatot senki mástól nem kér, mint — védangyalától, kinek annyi dolgot adott, hogy megmentse őt hosszú és viszontagságos élete folyamán, a nyaktöréstől, az éhenhalástól s más efféle veszedelemtől, melybe mindannyiszor szókimondó őszintesége miatt keveredett. Egy pár kalandját azon mód el is beszéli, bebizonyítandó, mennyire igénybe vette védangyalának szolgálatait.

A «Mérő serpenyő» nagy felháborodást keltett papi körökben. BATTHYÁNY primás elrendelte, hogy a mű összes készletben levő példányait vásárolják össze s ez által akadályozzák meg annak szélesebb körben való elterjedését. Egy kéziratban fennmaradt egykorú gúnyvers szerint,* a primás így szól komornyikjához:

«Legény, siess! — úgymond — mind bevásárolni,
Világi embernek nem jó ezt kóstolni.
Ne is alkudj, inkább duplán fizesd árát,
Mintsem valljuk a szem nyílásának kárát.»

Mint a címbe említett önéletrajz kiegészítő része, folytatólagos lapszámozással: 219—314. lapig.

* DÚS LÁSZLÓ közlése a «Hazánk» (szerk. ABafi) 1885. októberi füzetében. 637. l.

A röpirat első füzeté különben később az «*Entlarvte Priester*»-rel együtt, melyről alább lesz szó, hivatalosan is elkoboztatott. A helytartó-tanács 1790. szept. 7-én kelt rendeletében adta ki az utasítást elkobzásukra, egyszersmind 50 forint birság terhe alatt megtiltotta a könyváru-soknak a Bilanz árulását.¹

Trenk ezzel a hatósági eljárással is a nyilvánosság előtt számol le, a mennyiben a «*Nota der hiesigen löbl. Statthalterey an das kön. Generalcommando*» című röpiratában² a rajta elkövetett igazságtalanság feletti neheztelésének kifejezést ad, megjegyezvén egyszersmind, hogy a helytartó-tanács említett rendelete már nem hajtható végre, miután ama röpiratai néhány ezer példányban elkelvén, csak 11 példány van még belőlök készletben. Valószínűbb azonban, a mit a *Magyar Kurir* ír, hogy t. i. Trenk az említett rendelet kibocsátása után, röpiratait azonnal magához váltotta s azért nem lehetett azokat elkobozni.³ Ez alkalmából a Kurir nem állhatja meg, hogy a cenzura eltörlését ismételve ne sürgesse. «Dicséretes — úgymond — n. Pestvármegye az egész tudós világ előtt azért, hogy a cenzurát teljességgel eltörlni igyekezik, mint Angliában és más szabad nemzeteknél vagyon. Ezt az egész t. státusok táblája is nyilvánosságosan kívánja. Oh boldog óra! Oh józanon gondolkozó nemzet! Nem lehetne azt száz árkusra leírni, mely boldogságára fog ez szolgálni nemzetünknek!»⁴

¹ KERESZTESI: Krónika. 293. l.

² *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey an das königliche Generalcommando, die Confiscation meiner Bilanz betreffend, und meine Antwort und Verantwortung. Im September 1790. FRIEDRICH FREYHERN VON DER TRECK. 1790. 8-r., 8 lap.*

³ *Magyar Kurir*. 1790. évf. 1109.

⁴ U. o.

A helytartó-tanács kérdéses rendeletét Trenk azért tartja magára nézve sérelmesnek, mert a papság által pártfogolt iratokkal szemben a helytartó-tanács más mértéket alkalmaz. A cenzurának eszébe sem jut üldözőbe venni HORÁNYI ama művét, melyben fennen hirdeti, hogy a pápa a király iránti hűségeskü alól is feloldozhatja a magyar alattvalót; vagy a «*Hungaria aegra*»-t, mely Magyarországot arra akarja kötelezni, hogy hűségesküt tegyen le a pápa kezébe; vagy a «*Warnung an die Ungarn*» című röpiratot, melyben a magyar nemzet fölkelésre buzdíttatik; vagy «az elvetemedett, szemtelen egri barát», SZEITZ LEÓ «*Igaz Magyar*»-ját, melyben azt írja, hogy Magyarország mindaddig szerencsétlen lesz, míg az osztrák uralkodó ház alatt áll, s ugyanezen szerzőnek «*Entlarvten Trenk*»-jét, melyben Trenket gazembernek, sehonnainak nevezi.

Úgy a kor hangulatára, mint emberünkre nézve egyaránt jellemzetes, hogy oly mese is hívőkre találhatott, mint ha Trenk az udvar sugallatára írta volna a «Mérő serpenyőt». «SINAI — írja Keresztési — báró Trenkről, kivel egy szál-láson volt, beszéllette, hogy ő a bécsi udvarnak Pesten levő emissariususa és kémje, és hogy a Bilanx nevű könyvecské-nek a papok ellen való készítésére Bécsből vett subsidiumot, és csak szembekötés, hogy sub poena rhfl. 50 meg van tiltva. Ő neki éjjel is szabad admissiója van a Leopold királyhoz.» *

Trenksokattapasztalt, olyan ember volt, kiről azt szokták mondani, hogy sokféle fából faragott. Életének jórészét tömlőczben töltötte; szlavóniai birtokait elvesztette; a félvilágot bekalandozta, hogy szerencsét próbáljon; szóval annyi viszontagságon ment keresztül, hogy az életben előforduló

* KERESZTESI: Krónika. 314. l.

apróbb kellemetlenségeket föl sem vette, sőt mint afféle kalandor, akkor érezte magát elemében, ha bajban volt s ha kalandjai számát szaporíthatta.

A papság ellen — daczára minden megfélemlítési kísérletnek — rakásra gyártotta részint versben, részint prózában a pasquillusokat.

«Az álorczából kibujtatott pap»,¹ — mely németül «Der entlarvte Priester»² cím alatt látott napvilágot, s mely latin prózai fordításban is megjelent a «Mérő serpenyő» latin kiadásának mintegy folytatásakép,³ — viszhangja a «Mérő serpenyő»-nek. A mit itt prózában mond el, ugyanazt amott kötött sorokban ismétli:

«Jutni fog a magyar szolgaság sorsára,
Úgy hogy ne is essék magának tudtára,
Egy oly nép, mely tartja szabadság jussának
Bátorsággal ellent szólni királyának,
De a pap-palástban nem esméri czélját
A kegyetlen urnak, s csalt-vető fortélyát,
Meggörnyedve s vakon, a midőn jármot tol,
Theologusokért viaskodik s harczol.»

Majd a néphez fordul, arra kérve, hogy a papi jármot rázza le nyakáról:

«Ó! megszédített nép, kérlek már serkenj fel,
Tépd le álorczáját annak és szaggasd el,
A ki egyezségét a köztársaságnak
Bontja; máskép sírja ama szabadságnak,

¹ Az áll-ortzából ki-bujtatott pap, talám még nem későn a magyar haza attyaira nézve a TRENCK szívéből s pennájából. 1790. 8-r., 24 lap.

² Der Entlarvte Priester, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesväter. Aus des TRENCK Feder und Herzen. Pest, im Juli 1790. 8-r., 13 lap.

³ Czimét ld. fennebb.

Melyet ti tartotok ily nagy szentségteknek,
Nyitva áll».

Az «Entlarvte Priester» megjelenése alkalmából SZEITZ LEÓ «*Der entlarvte Trenk*» cím alatt* szokott modorában neki ront Trenk személyének.

A katolika vallás megátalkodott ellenségét, saját életirata alapján állítja pellengérre. Kimutatja, hogy Trenk egész élete a gazságok lánczolata. Hiú bolondnak, pogánynak, az ég és föld ellenségének, Don Quichotte-nak, jöttmentnek nevezi őt el, kiről, szerinte, méltán mondhatta *nagy Frigyes*, hogy «igen veszedelmes ember». Végül függelékképen, latin eredetiben idézi az 1723: 9. t.-cikket, mely szerint a hűtlenség bűnténye fővesztéssel és jószágelkobzással büntetendő, s ezt alkalmazandónak véli Trenkre, mint a ki az ország első rendjét megtámadta, ki az ország törvényes állapotának felforgatására törekszik s ki hitetlen.

A megfélemlítésnek bármily drasztikus eszközéhez nyult is Szeitz Trenkkel szemben: ez utóbbi nem ijedt meg. A fejét nem féltette, mert elégszer forgott már nagyobb veszedelemben is és mindannyiszor sikerült megmentenie, a jószágelkobzás büntetése pedig ő rajta nem fogott volna, mert hiszen jószágaitól már előbb megfosztották.

Szeitz leleplezéseire «*Antwort an den elenden Entlarver des Trenk*»** című füzetében felelt meg.

* Der Entlarvte TRENK, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesväter, aus eines Ungarischen Patrioten Feder und Herzen. Pesth, im August. 1790. 8-r., 20 lap.

** Antwort an den elenden Entlarver des TRENCCK. Wird für 3 Kreutzer an Vorwitzige verkauft. Ehrlichen Leuten umsonst ausgetheilt. Und die Klerisey zahlt einen Gulden in die Büchse für die Armen in majorem Dei gloriam. Wird die Büchse nicht leer bleiben? Pest und Ofen. 1790. 8-r., 16 lap.

Öt, úgymond, kit egész Európa ismer a maga valóságában s ki tetteit soha sem álcázta, nem lehet leálcázni. Tagadja, hogy jöttment lenne; mert ő az osztrák hadseregben őrnagyi rangot visel, neki Ausztriában és Poroszországban birtokai vannak s Magyarországra is azért jött, hogy uradalmait, melyeket elrablottak tőle, visszakövetelje. A papságra nézve fenntartja nézeteit. Határozottan kétségsbe vonja, hogy a papok jó hazafiak lennének; valóságos átok a papság a nemzeten. De egyszersmind tiltakozik az ellen, hogy ő valaha a keresztyén vallást megsértette volna; csak papjait utálja, kik állam akarnak lenni az államban.

Trenk tehát nemcsak hogy nem vonja vissza a papság ellen elkövetett sértéseit, hanem ismétli azokat, és pedig a fölingerelt kedély daczosságával, még élesebb és kihívóbb modorban.

Ép ez a provokativ modor ösztönözte azonban Szeitzot is újabb és újabb támadásra. Egy röpirat nem is volt elég, hogy fölkavart epéjét kiöntse, hanem egyszerre kettővel állt elő. Az egyiket latinul, a másikat németül írta meg.

A «*Responsum latinum*»-ban * formaliter izgatja a nemzetet az idegen báró személye ellen. Csudálkozását fejezi ki a magyarok türelmén, hogy olyan «pestisést az emberiségnek», és «privilegizált kémet» maguk közt megtűrnek és hogy oly alávaló embernek — «ha ugyan az ember nevet megérdemli, mert inkább hasonlít vad állathoz, mint emberi lényhez» — inzultusait és gúnyolódásait elszenvedik.

Ama másik pamfletjében pedig, melynek czíme «*Der Kampf mit dem Waldschnepf*»,** ismételve bolygatja azt a

* *Responsum latinum delarvantis ANTI-TRENKII ad responsum germanicum delarvati TRENKII*. 1790. 8-r., 16 lap.

** *Der Kampf mit dem Waldschnepf oder die Wiederlegung der Antwort an den Elenden Entlarver des TRENK*. Zum Ver-

kérdést, mi köze van Trenknek a magyar papsághoz és a magyar országgyűléshez? Trenk ama kijelentésére, hogy ő nem jöttment s hogy Magyarországra is azért jött, mert itteni birtokait követeli vissza, azt feleli, hogy ki az ördög látta, hogy a ki birtokainak revindikálása végett tolakodik be valamely országba, a helyett, hogy a jog útján kereskednék, a vallás és a papság ellen, valamint az ország belső ügyeiről írt firkáival minden embert ellenségévé tesz. Hogy pedig Trenk szereplésének értékét és jogosultságát kellőképpen devalválja, a triviális közmondások egész sorával tarkítja röpiratát, például: nec sutor ultra crepidam, latratu canum non penetrat coelos, nem ebre bízták a háját, fogadatlan prókátornak a fizetése stb.

A Szeitz-al folytatott rút polemia közben Trenk újabb és újabb invektívákkal bántalmazta a papságot.

A «*Dichter Gedanken*» című német poémájában * az inaugurale diploma felett megeredt országgyűlési vitatkozások alkalmából, arra figyelmezteti a nemzetet, hogy eszélytelenül cselekszik, ha megszorítja királyának hatalmi körét s ezzel bizalmatlanságot árul el törvényes uralkodója iránt. Annál inkább helye van azonban a bizalmatlanságnak a papsággal szemben, mely — ha az országot veszély fenyegeti — a markába nevet, keresztet hány magára (mit is csinálna egyebet!?) és hazáját elárulja. A papuralomnak minden áron végét kell vetni; mert mégis csak vizzás látvány, hogy a pap kormányozza az országot s a király ministrál neki.

Egyik legdurvább gúnyirata azonban Trenknek a német

gnügen der beleidigten und richtig abwägenden Welt. 1791. 8-r., 14 lap.

* FRIEDRICHS FREYHERRN VON DER TRENCK Dichter Gedanken in Ungarn für die Ausbreitung der Wahrheit. 1790. 8-r., 13 lap.

és magyar nyelven megjelent «*Könyörgése*».* A püspökök szájába ad egy imádságot, melyben kéri az Istent, hogy büntesse meg azokat a gonoszokat, kik kényszeríteni akarják a püspököket, hogy ne csak a pápa szolgái, de hazafiak is legyenek; kik a püspöki hatalmat a királlyal merik összehasonlítani, sőt amazt ez alá helyezik; kik a jó asztalhoz szokott püspököket javadalmaiktól akarják megfosztani; kik a felvilágosodást terjesztendő, a papot kiutasítják az iskolából. De különösen azért fohászkodnak az Istenhez, hogy Trenket még maradékaiban is verje meg, a gyalázatos embernek merevedjenek meg ujjai, melyekkel a hamis tanokat terjesztette, s a pokol kínjait minoriták, franciskánusok, lengyel zsidók és olyan írók társaságában szenvedje, mint a minők KATONA, SZEITZ LEÓ és társai.

A protestánsok irányában Trenk jóindulattal viseltetik. Az a röpirat, melyet «*Hungarns Aufklärung*» czím alatt** névtelenül írt a prot. vallásszabadság érdekében, minden érdekessége és darabossága daczára is hasonlíthatatlanul tárgyilagosabb többi iratainál, úgy hogy alig tudjuk elhinni, —

* Gebet, welches vermuthlich ein grosser Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlichkeit gegenwärtig in Geheim, aber gewiss nicht laut beten wird. Aus des TRENKs Gebetbuche, Seite 60. u. 90. treu copirt. Pest, 1790. 8-r., 16 lap. — A magyar kiadás a következő czímet viseli: Könyörgés, mellyet kétség kívül a Magyar országi püspököknek és papoknak nagy része most titkon, és bizonyosan nem fel-szóval fog imádkozni; melly TRENK imádságos könyvének 60-dik és 90-dik leveléből hiba nélkül kiirattatott. Mostan pedig köz haszonra németből magyarra fordítatott. H. és é. n. 8-r., 22 lap. Sárosp. főisk. könyvt.

** Hungarns Aufklärung unserer Zeiten in Gegeneinanderhaltung mit dem gegenwärtigen Landtage. Ein patriotischer Beitrag pro Incremento Bonæ Fidei, Unice salvificæ. Erlau, 1790. 8-r., 43 lap.

a miről a Széchenyi-könyvtár katalógusából értesülünk,¹ — hogy az említett mű szerzője csakugyan Trenk lett volna. Ebbeli kételyünket fokozza még az a körülmény is, hogy az említett röpirat névtelenül jelent meg, holott a hiú, feltűnést hajhászó Trenk még leghitványabb skartékájának címlapjára is rányomatta a nevét, mint szerzőt.

Hogy a «Hungarns Aufklärung» Egerben, a püspök könyvnyomdájában nyomtatott (mert más könyvnyomda Egerben nem volt), ez bizonyára *Eszterházi*, az akkori egri püspök rendkívüli türelmességéről tesz tanúbizonyságot. Nem hiába írta róla KAZINCZY, hogy «a protestánsokat mind udvarában mind azon kívül oly kegyességgel fogadja, mintha katolikusok volnának».² Ugyancsak Kazinczy útleírásában olvassuk, hogy Eszterházi míg egyrésről SZEITZ egri szervita iratait nem engedte Egerben nyomtatni: másrésről olyan iratokat, mint «az *Indusok bölcsesége* (profánus mind maga a könyv, mind a fordító), tulajdon műhelyéből s tulajdon költségeivel bocsáttatta ki».³

A «Hungarns Aufklärung» szerzője (tegyük fel, hogy csakugyan Trenk), egyéb, alkotmányjogi kérdésen kívül, a protestánsok közjogi helyzetével foglalkozik tüzetesebben. Az általa javasolt szabadelvű reformok életbeléptetéséhez nincs ugyan reménye, mert a klérus ellenszegülésén a legüdvösebb, leghazafiasabb törekvés is megtörik; de azért mégis elmondja, a mi a szíven fekszik. Az országgyűléstől különösen azt kívánná meg, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosítsa; mielőtt azonban ezt tenné, a

¹ Catalogus bibliothecæ hungaricæ Francisci com. Széchenyi. 1799. Tom. I. Pars II. 480.

² *Orpheus*. 1790. I. 165.

³ U. o. 173.

helytartó-tanácsot, mely eddig az udvar vak eszköze volt s egyebet sem tett, mint hogy a protestánsokat üldözte, okvetlenül újjá kell szervezni.

A kik Trenkkel polemizáltak, Szeitz Leó példáját követve, rendesen személye ellen fordultak. Kalandos élete elég anyagot szolgáltatott ellenfeleinek a pizskolódásra.

E tekintetben senki sem múlja felül WILLIAM WILIBALD STRIEGEL VON STRIEGELSHEIM néptanítót, ki 1791-ben megjelent nagyterjedelmű polemikus iratában,* Trenket, mint szabadkőművest, ördögök fajzatjának, kalandornak mondja, műveit pedig, de különösen a *«Bilanz»*-ot oly ingerülten bírálja, hogy egyetlenegy lapon, egy lélegzetre, elnevezi a Trenk pamfletjeit «pizskos, dévaj, buja, gyalázatos, rágalmazó, förtelmes, pártütő, a keresztyén erkölcs kiirtására, az egyházi és világi felsőség hatalmának, valamint a Krisztus egyházának megsemmisítésére irányzott szennyiratoknak».

A dühében tomboló néptanító azonban, egy-egy szenvedélyesebb kifakadása után ismét és ismét azzal nyugtatja meg magát, hogy Trenknek nem fog sikerülni izgatásaival megzavarni a köznyugalmat. Különösen bízik «a becsületes, nemes, vitéz és uralkodójához hű magyar nemzetben», hogy nem hagyja magát a békesség útjáról letereltetni.

* Frage: Wer, und was ist der Friedrich Freyherr von der TRENCK? aus dessen eigenen alles schändenden, und mit seinen Höllen-Geifer angezischten Schriften zu seiner und seines gleichen verdienstmässiger Züchtigung, in geschöpfter Hofnung, dass alle noch menschlich denkende, andurch zur Verabscheuung und möglichster Vertilgung seiner verfluchten Schriften, werden bewegt werden, gründlich beantwortet von WILLIAM WILIBALD STRIEGEL VON STRIEGELSHEIM, gewesten Schulmeister zu Necedemalis, und Christoglaub, mit erforderlichen Genehmigung gedruckt zu Lästrenicht mit Verläumdassers Buchstaben, nach Erschaffung der Welt im 5741. Jahre. 8-r., X + 282 lap.

Ugyanezzel a reménynyel kecsegteti magát RADLINGER NEP. JÁNOS pesti papnövendék is, ki «*Auch ein lyrischer Gesang an Trenck*» című versezetében¹ a leálczázott Trenket arra figyelmezteti, hogy hagyjon békét a nemzetnek, ne izgassa azt a papság ellen; különben is hiába teszi, mert nem hallgat rá senki, az ő «ugatása» nem hallatszik a menyországba.

«*A Trenck csúfos ember*» című gúnyvers² pedig, — melynek szerzője, az alkalmi verseiről ismeretes TÓTH FARKAS jezsuita volt,³ — Trenk viselt dolgait eleveníti fel, s szegyenpadra állítja a «vén dögöt», ki «alig bírja a tök fejét» s kinek «nyívek eszik már velejét». Még azt is szemére hányja, hogy szegény ember s hogy *nagy Frigyes* tömlöczbe vettette:

Freyherr, még sincs annyi földje,
Hová fáradt fejét tegye,
Más tűzhelyén melegszik;
Papot, szentet s barátokat
Ostromol, nem kőfalakat,
S májor címmel dicsekszik.»

.....
«Tovább lakott a tömlöczben,
Mint sem az annya méhében,
Mégis szabadságról szól.
Elszokott szeme napfénytől,
Reszket keze bilincsektől,
Mégis rútúl bilánczol.»

Sajátságos jelenség, hogy az a latin vers, mely «*In libellum Baronis a Trenck Bilanz intitulatum*» cím alatt

¹ Auch ein Lyrischer Gesang an FRIEDRICH FREYHERN VON DER TRENCK von einem Bürgersohne in Pest. 1790. 8-r., 12 lap.

² A TRENCK tsúfos ember. 1790. 8-r., 13 lap.

³ SÁNDOR ISTVÁN: Magyar Könyvesház. 1803. 182. l.

jelent meg,* s mely tárgyilagosabb a hasonszellemű pamfleteknél, a legsilányabb és legüresebb mind között. Semmitmondó frázisaival Trenknek sem személyében nem tesz kárt, sem elveit nem czáfolja meg. Az a tanácsa, hogy Trenk hagyjon fel a hiábavaló erőlködéssel s ne akarja a klérust megingatni kiváltságos állásában és megfosztani javaitól, — ép olyan, mint ha — Szeitz írmodorában fejezván ki magunkat — a harapós ebet szép szóval arra akarnók megtanítani, hogy ne harapjon.

A Trenk ellen megjelent pamfletek közt legelmésebb s egyszersmind legérdekesebb a «*Sera Trenkii poenitudo seriaque libellorum infamium retractatio*» című, klasszikus latinsággal írt röpirat,** melynek ismeretlen szerzője, úgy látszik, a «Bilanz» függelékét, az «*Abbitte und Ehrenerklärung*»-ot szándékozott nevetségessé tenni. Komikusabb látványt képzelni is alig lehet, mint a daczos, fékezhetetlen Trenket, a mint mellét veri s a mint önmagába szállva vezekel. Ezzel a spektakulummal kedveskedik olvasóinak az említett irat elmés szerzője.

Nem rég — így hangzik a Trenk szájába adott vezeklés — egy ismeretlen lény emlékeztetvén engem közeledő halálomra, gondolkozni kezdtem a felett, hogy mi lesz velem, ki czynikus kutya módjára oly sok jeles, minden rendű és rangú embert iszonyú szilajsággal megugattam. Ezekben a gondolatokban elmerülve, a sötét éj csendjében, a világosság egy sugara lövelt rám s mikor ez a villámhoz hasonló sugár bensőmbé hatolt, mint tükörben láttam, mit, megnyit és mily súlyos bűnöket követtem el. Az történt ve-

* In libellum illustrissimi domini liberi *Baronis a Trenck* Bilanz intitulatum. 1790. 4-r., 4 lap.

** *Sera Trenkii poenitudo seriaque libellorum infamium retractatio*. 1790. 8-r., 8 lap.

lem, a mit teljes életemben soha nem tapasztaltam, hogy a lelkiismeret — ez a nálam teljesen ismeretlen vendég — furdalni kezdett s addig gyötörtte bensőmet, míg általa teljesen le nem győzve, későn bár, de a legnagyobb komolysággal elhatároztam, hogy mindazokat, miket Pesten a közönség megbotránkoztatására írtam, nyíltan és ünnepélyesen visszavonom abban a reményben, hogy mielőtt ősz fejem a poklok fenekére szállna le, mint tisztességes ember végzem életemet.

Ezeknek előrebocsátása után kinyilatkoztatja, hogy a király, a karok és rendek, a pápa, Magyarország püspökei, valamint az egész klérus ellen féktelen tollal írt szemtelen rágalmaiért az illetőktől bocsánatot kér.

Lelkiismerete által ösztönöztetve, mindenekeelőtt visszavonja amaz állítását, mely szerint Magyarország királyai a legegyszerűbb papnak is alá vannak rendelve, mert a legutolsó papnak is hatalma van az embereket meggyóntatni s bűneik alól őket feloldozni, Magyarország királyainak pedig ez nem áll hatalmukban. Belátja, hogy ez az okoskodása ép oly bolond, mint konfuzus, mert hiszen a nyolcz éves elemi iskolás gyerek is ezeket olvasva, azt felelhetné neki: Trenk uram, ily módon azt is be lehetne bizonyítani, hogy a csizmadia és szabó hatalmasabb, mint a király, mert ez sem csizmát varrni sem kabátot készíteni nem tud.

Majd bocsánatot kér ő szentségétől, a pápától, kit az Isten az egész keresztyén világ atyjául és igazgatójául rendelt. Fájlalja, a mennyire egy kétes vagy épen semmi vallással nem bíró ember fájlalhatja, hogy a szent atyát oly rútul megsértette. Fájlalja különösen, hogy a monarchikus igát az egyházi hierarchiától származtatta, holott eszébe kellett volna jutni, hogy a monarchikus járom már az előtt ránehezedett az emberiségre, mielőtt a hierarchia szervezke-

dett volna, sőt még ma is vannak impériumok Ázsia több tartományában, hol a hierarchiának híre sincs. Sajnálja, hogy szemére lobbantotta a szent atyának, Magyarország-ból húzott jövedelmeit, holott tudnia kellett volna, hogy a pápa a magyar királyokat nemcsak pénzzel, hanem élelemmel és katonai erővel is segélyezte a török ellen.

A dominikánusok, francziskánusok, kapuczinusok és a többi kötéllel övezett szerzetesek, kiket föld terhének nevezett, hasonlóképen megkapják tőle az elégtételt. Általában revokál mindent, s nem mellőz semmit, a mivel meghazudtolhatja önmagát. Épen ebben rejlik a komikum. Ez az, a mi oly sikerültté teszi a paródiát.

Míg a «Sera Trenkii poenitudo retractatio» elmés szerzője a gúny fegyverét használja ellenfelével szemben: addig KATONA ISTVÁN, a hisztorikus, «*Trenckii Bilanx pondere vacua*» című pamfletjében,* a logika és a történelem alapján, komoly érvekkel igyekszik a «Bilanx» íróját észére téríteni. A személyes invektívák azonban Katona művéből sem hiányzanak. Hogy is lehetett volna Trenkkel polemizálni és a személyét kímélni. Annyi volt az ő egyéniségében a gyarlóság, hogy ellenfeleinél emberfeletti önmegtartózkodás lett volna azokat ki nem zsákmányolni.

Katona VERULAMI BACO-ra hivatkozva, — ki azt mondja, hogy a logika, mint minden tudomány és művészet kulcsa, a meglett, komoly emberek, és nem az ifjúság tanulmányát képezi, — többé-kevésbé sikerült példákkal igazolja, hogy Trenk a tudományok ama kulcsával nem rendelkezik, jóllehet már nem fiatal ember.

Azt írja például Trenk, hogy a legkisebb pap is hatalmasabb, mint a király, mert a bűnök alól az embereket

* *Trenckii Bilanx pondere vacua*. Anno 1790. 8-r., 39 lap.

feloldhatja. Micsoda szyllogizmus ez! — kiált fel Katona. Mintha csak azt mondanók, hogy a hóhér a delinquentst kínozhatja, megbélyegezheti, a pap ellenben — neveztessek bár püspöknek, kardinálisnak vagy pápának — ezzel a hatalommal nem bír: ergo, a hóhér nagyobb úr, mint a legelső pap.

Vagy azt kérdi Trenk: történt-e valaha valami szerencsétlenség, miben papnak a keze ne lett volna? Ugyanilyen logikával — feleli rá Katona — azt is kérdezhetnők: van-e valami rossz a világon, miben katonáknak, bírácoknak, férjeknek, asszonyoknak, királyoknak részök ne volna? Ilyen okoskodással a társadalom bármely osztályára rá lehet kenni a legnagyobb gonoszságot.

A mily gyöngé azonban, Katona szerint, a Trenk logikája, ép oly hiányosak történelmi ismeretei is. A hisztorikus Katonának nem kerülhetett valami nagy fáradságába Trenkkel szemben egész sorát ama történeti adatoknak idézni, melyekkel ad oculos bebizonyítható, hogy a klérus és a pápák nemcsak Magyarország érdekei ellen, mint ellenségeik állítják, hanem a magyar állam jólétéért is tettek igen sokat.

Trenk amaz állítására nézve például, hogy a pápa Magyarországból évenként tömérdek pénzt kap a nélkül, hogy viszont ő is adna valaha valamit nekünk, a nélkül, hogy egy garassal is segítne bennünket háború vagy éhség idején: Katona HELTAIT, BONFINIUST stb. idézi s azokkal bizonyítja be Trenk állításának ellenkezőjét. Heltai Krónikájában olvasható a többi közt, hogy a római kuria *Mátyás* király részére 45 ezer arany forintot tett félre, hogy a török ellen annál hatályosabban folytathassa hadjáratát, mely összeg a hirtelen elhunyt *Pius* pápa kincstárában, illetőleg hagyatékában meg is találtatott,

sőt ugyanekkor elhatározta a pápa, hogy magánpénztárából évenként 50 ezer arany forintnyi szubzidiumot küld a királynak.

A klérus érdemeit illetőleg Katona szintén históriai adatokkal áll elő s kimutatja, hogy például a tudomány és művészetek érdekében mily tömérdek áldozatot hozott időnkint a magyar főpapság, köztük *Pázmán, Lippay, Lósy, Szelepcsényi, Kolonics* stb.

A Trenk személye ellen intézett rút támadások méltán megbotránkoztathatták a jóízlésű közönséget. De hát a milyen volt a mosdó, olyan volt a törülköző. Trenk megérdemlette, hogy úgy bánjanak vele, mint tisztességtelen emberrel; mert ő is átlépte a tisztesség határait.

Ha Trenket a legbensőbb meggyőződés vezette volna is a papság ellen folytatott küzdelmében: a féktelen gyűlölet, melylyel a klérus iránt viseltetett, annyira elfogulttá és igazságtalanná tette őt, hogy még azok is átallották nyíltan mellé szegődni, kik a dolog lényegére nézve különben vele egyetértettek.

Trenk, antiklerikális nézeteivel nem állt pedig egyedül. Elvtársa volt a többi közt annak a kis pamfletnek a szerzője, ki *«Ratio status jesuitici»* cím alatt* a jezsuitákat persziflálja a következő reczipével: *«Accipe togam a monachis, svavitatem a foeminis, subtilitatem ab italis, usuram a judaeis, hæc omnia misce ita, et fit formalis jesuita»*; magyarul: vedd a barát tógáját, a nő édességét, az olasz finomságát, a zsidó uzsorás szellemét, és keverd össze: lesz belőle tökéletes jezsuita.

Ennél a gúnyiratnál azonban még drasztikusabb az

* *Ratio status jesuitici in effigie.* (Nyomatott Pozsonyban, 1791-ben.)

«*Epistola jesuitæ hungari ex inferno*».* A pokolban élő jezsuita levelet intéz a földön élő jezsuitákhoz, melyben hívja őket, hogy jöjjenek le hozzá, miután a földön úgy sincs már mit keresniök, ott már nincs nekik egy barátjuk sem, barátság nélkül pedig az élet halálhoz hasonló; a pokol ellenben hemzseg a jezsuitáktól és ex-jezsuitáktól. A pokolban bachanáliákat rendezhetnek, játékkal szerezhetnek maguknak mulatságot, hírnévre tehetnek szert, jól eltölthetik idejüket az ott levő rektorokkal, konziliáriusokkal, jezsuita írókkal, s ha könyvolvasásban akarnak megőszülni, ott megtalálják a jezsuiták által írt könyvek egész sorát, melyeket maga Luczifer olvasgat.

Az országgyűlésen a vallásügyi törvény tárgyalása alkalmából szintén számos pamflet jelent meg a klérus ellen, mint a mely akadékoskodásával a vallásügyi kérdéseknek a törvényhozás által való liberális megoldását nagy mértékben megnehezíté. Egyike eme gúnyiratoknak a BÁNYAY MIHÁLYÉ,** melyben a szójátékokat különösen kedvelő író szemére veti a papságnak, hogy midőn az atyák nyomdokaikat követi, eltaszítja magától a hazát s e szerint a klérusnak vannak atyái, de nincs hazája («dum sequitur patres, regi, patriæque repugnat clerus; habet patres ergo; caret patria»). Különben ép oly természetesnek találja a szerző, hogy a papság az atyák nyomdokaiba lép, mint hogy a nagy ökörtől tanul szántani a kicsi («jure premit patrum clerus vestigia; nempe a bove majori discit arare minor»).

A klérusnak, *mint politikai tényezőnek* szereplésére

* *Epistola jesuitæ hungari ex inferno, ad ex-jesuitam hungarum in vivis existentem scripta.* 1791. 8-r., 7 lap.

** *Clero Hungariæ ob rem relligionis stenue (sic! strenue) gestam VI. Nonas Februarii 1791. sub comitiis Pisonii calatis.* D. D. 4-r., 4 lap.

nézve egyvéleményben van Trenkkel a *«Minek a pap az ország gyűlésében?»* című röpirat* ismeretlen szerzője is. Trenkre azonban mint elvtársára egy szóval sem hivatkozik, nehogy azt hihesse valaki, hogy a hitelét veszített papfaloval szolidaritásban áll.

Ez irat szerzője a papság politikai befolyását, melyet veszedelmesnek tart az államra nézve, az által véli megszüntethetni, ha a klérus az országgyűlésből kizáratik. A pap, szerinte, hivatását áldozza fel, midőn az országgyűlésen részt vesz. «Pásztorok a papok, — úgymond, — a kiknek juhait annyi időre veszedelem nélkül elhagyni nem lehet.» De az államra nézve is veszedelmes a papok szereplése az országgyűlésen. Ők, mint törvényhozók, csak akkor lépnek akcióba, ha a vallás vagy a klérus ügyei kerülnek szőnyegre s lehetetlenné teszik, hogy ezek az ügyek akként oldassanak meg, a mint azt az ország érdekei megkívánják. «Soha addig csendes országgyűlést ne is reméljünk, — írja egy helyt, — míg vagy ez a szó: religió, vagy ez: klérus, vagy mind a kettő a gyűlésekből ki nem záratnak, vagy legalább meg nem zaboláztatnak; mindenkor lószőr-szálon fejünk felett csügg addig a hegyes paizs, melynek leszakadásátúl méltán félhetünk.»

A röpirat iránya túlságosan radikális, s ha még sem idézett elő a közvetlenül érdekelt körökben visszatetszést, annak oka az előadás komolyságán és tárgyilagosságán kívül az lehetett, hogy a szerző minden melléktékintet kizárásával egyedül hazájának akart használni. Radikalizmusa főképen a történelmi jogok és tradíciók föl sem vevé-

* Minek a pap az ország gyűlésében? A Magyar országí papi-rendnek az ország gyűlésében helyének lenni nem kellene. 1791. 8-r., 18 lap.

sében nyilvánul. Azt elismeri, hogy a papság eleitől fogva mint «első rend» szerepelt s azért mégis egyszerre meg akarja fosztani a klérust az állami ügyekbe való minden befolyásától. Az ország rendei közt, szerinte, a legfőbb rangot «világi vér érdemelné meg, mert az cseppent, az futott, az omlott ki azért annyi ízekben, minek előtte azt sem tudták volna eleink, mit jelent azon szó: klérus».

A fennebbi röpiratban foglaltakat viszhangozza és erősíti meg egy 1792-ben megjelent brosúr, mely azonban a kérdést ekként formulázza: szabad-e a püspököknek, parochusoknak, elhagyva székhelyöket, az országgyűlésen és a dikasztériumokban az ország politikai ügyeibe avatkozniok? ¹ A föltett kérdésre nemmel felel, és pedig nem annyira politikai szempontból, mint inkább az egyház érdekeit tartva szem előtt. Álláspontját híven visszatükrözi a bibliából vett mottója, mely így hangzik: «jaj a haszontalan pásztornak, a ki elhagyja a nyáját; fegyver következik annak karjára és jobb szemére; az ő karja megszáradván megszárad és az ő jobb szeme teljességgel kiapad». (Zakariás 11. 17.)

Effajta túlzó nézetek ellensúlyozására írta SZEITZ LEÓ ² az 1790-ben megjelent (tehát a *Mária Terézia* korabeli hasonczímű röpirattal össze nem tévesztendő) «*Vexatio dat intellectum*»-ot, ³ melynek előszavában a konzervatív Szeitz szerényen bevallja ugyan, hogy ő nem jogász, ennél-

¹ Licetne episcopis, et parochis derelictis residentiis suis, in diæti, et aliis dicasteriis in politica regni negotia se se immiscere? 1792. 8-r., IV + 56 lap.

² Hogy e mű szerzője SZEITZ LEÓ, ezt maga elismeri: Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte. 106. l.

³ Vexatio dat intellectum episcopis Hungariæ, seu jura episcopalia secundum textum juris hungarici, ex ipso fonte seu ex ipso codice juris patrii excerpta, et tam primo, quam cæteris in-

fogva a hazai törvénykönyvet csak felületesen ismeri, de azért főképen a Corpus Jurisból merített érvekkel ügyesen vitatja a magyar főpapságnak, illetőleg a püspököknek úgymint kánonjogi, mint közjogi privilégiumait. Támadásának éle KOLLÁR, GROSSING, FEBRONIUS s általában az általa úgynevezett «felvilágosodottak és felvilágosítók» ellen irányul.

Az ő czélja, úgymond, a püspökök jogkörét, hazai törvényeink alapján, tisztába hozni azokkal szemben, kik a római kuria által bitorlott régi püspöki jogok visszaállításának czíme alatt a pápát és a püspököket minden jogaiktól megfosztani, az egyház hatalmát megsemmisíteni, sőt az egész keresztyén vallást teljesen felforgatni és gyökerestől kiirtani törekednek; valamint azokkal szemben, kik nemcsak az egyházi és vallási dolgokban, hanem a politikai ügyekben is mindenféle mesterkedéssel fejetlenséget és olyan bábeli zűrzavart akarnak előidézni, mely — ha csak az Isten ama sehonnai emberek törekvését meg nem hiúsítja — mind a vallásnak, mind az országnak romlását okozza.

A törvényekből nem volt nehéz SZEITZ-nak kimutatnia, hogy a püspöki kar *szent István* idejétől fogva az ország első rendjének tekintetett; hogy a püspökök, mint az egyház igazgatói, ugyanazokkal a jogokkal és szabadsalmakkal birnak, melyekkel a világi rendek stb.

A főpapság régi szabadsalmait azonban csakis legális alapon igazolja, s így ellenfeleit, az u. n. felvilágosodottakat, kik nagyobbára politikai szempontból intéztek támadást a püspöki jogok ellen, nem czáfolja meg.

Mint konzervatív politikus, mereven ragaszkodik a tör-

clytis regni Hungariæ statibus, simul in diæta congregatis oblata.
1790. 8-r., 49 lap.

vényes állapothoz s főigyekezete abban összpontosúl, hogy a püspöki jogokat biztosító törvények érvényességéről győzze meg olvasóit. E célból szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy ama törvények a királynak és az ország rendeinek, mely utóbbiak közt később akatholikusok is nagy számmal voltak, közmegegyezésével és szabadon hozattak, ennél fogva azokat utólagosan semmiféle óvással és tiltakozással nem lehet hatályon kívül helyezni vagy megváltoztatni. Ezt látná pedig abban is, ha a kath. főpapság kiváltságaiban más felekezetek, speczialiter a protestáns felekezetek papjai is osztozkodnának. A protestánsok, szerinte, megelégsznek azzal, ha szuperintendenst választhatnak ügyeik vezetésére; de soha, még a *Bocskai*-, *Bethlen*- és *Rákóczi*-féle «erőszakoskodások» korában sem kívánták, hogy az ő szuperintendenseik, annyival kevésbé többi prédikátoraik, hacsak nem nemesi származásúak, a kath. klérussal vagy az ország nemeseivel ugyanazon jogokat élvezzék.

Míg a «*Vexatio dat intellectum*», a főpapság kiváltságai mellett kardoskodik: addig a «*Gravamina cleri pastoralis hungarici*» című röpiratban * az alsó papság szóval fel saját helyzetének javítása érdekében.

A róm. kath. lelkipásztorok méltán panaszkodhattak, hogy nyomott anyagi helyzetök miatt elmaradtak a világtól, tudományos ismereteik gyarapítását elhanyagolták s ez által fokról-fokra csökkent társadalmi tekintélyök. Kéri

* *Gravamina cleri pastoralis hungarici*. Serenissimo et apostolico regi Hungariæ domino domino *Leopoldo II.* et universis inclitis regni statibus ac ordinibus. Budæ mense junio, anno 1790. In generalibus regni comitiis congregatis pro impetrando efficaci legali remedio humillime proposita. Anno ut supra. 8-r., 48 lap.

ennélfogva az uralkodót és az országgyűlést, hogy sebeiket orvosolják, régi szabadalmaikat állítsák helyre s lássák el őket a testi fenntartásukhoz és hivataluk betöltéséhez szükséges javakkal, melyeket részletesen, az utolsó krajczárig felsorolnak.

A nagyváradai egyházmegye parochusai nevében KÁTS ISTVÁN váradvelencei plébános külön is folyamodott a királyhoz és a rendekhez,* alázattal esedezvén nálok az iránt, hogy 1-ször a parochusok előléptetése ne csupán a püspökök önkényére legyen bízva, miután Magyarországon az egyházi beneficiziumok osztogatása a királyt is, mint legfőbb kegyurat megilleti, 2-szor, hogy rendeztessék a kongrua. A parochus szükségleteinek minimumát Káts szintén megállapítja, hogy ekként a kongruára nézve némileg tájékoztassa az illetékes köröket. A minimum, szerinte, 629 frt 25 kr. lenne, a fennebb említett folyamodvány szerzői ellenben beérnék 534 frt 20 krajczárral.

Azok ellenében, kik a róm. kath. klérus tekintélyének aláaknázásán fáradoztak, KATONA ISTVÁN kivonatossan köz-zétette SCHEURL-nek, Luther tanártársának 1511-ben tartott beszédét,** melyben a szónok a korabeli antiklerikális hangulatot élénk színekkel ecseteli.

* *Supplices parochi ad suam majestatem sacratissimam Leopoldum II. regem Hungariæ apostolicum ac inclitos status et ordines regni Hungariæ pro gravaminibus (sic! gravaminis) eorundem medela. STEPHANUS KÁTS parochus Várad-Velentzensis in diocesi Magno-Varadiensi nomine, et cum consensu parochorum ejusdem diocesis. Pestini, typis Fr. Patzko. 1790. 4-r., 20 lap.*

** *Vindiciæ sacerdotum, ex oratione Christophori Scheurl excerptæ. Pestini, typis Joannis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút. 1791. 8-r., 16 lap. — Hogy SCHEURL beszédének kiadója KATONA volt, erre nézve ld. WURZBACH: Biogr. Lexikon. XI. 36.*

A beszéd közlésével a kiadó bevallott célja az volt, hogy bebizonyítsa, miszerint sem LUTHER sem CALVIN műve nem sikerült volna, ha megelőzőleg a papság ellen a népet mesterségesen föl nem izgatják. Úgyde erre azok, kik a klérus szupremáciájának megdöntésén fáradoztak, különösen a protestáns írók, azt felelhették, hogy ép azért kellett a közvéleményt a papságra uszítani, hogy Luther és Calvin műve sikerüljön.

Scheurl-éknak csak akkor lett volna igazuk, ha az egyedül üdvözítő hit theoriája általánosan elfogadott theoria lenne. Ebben az esetben természetesen minden mozgalmat, mely az igaz hittől való elszakadásra céloz, kárhoztatni kellene. De a vallásszabadság álláspontjára helyezkedve, a protestánsok antiklerikális magatartását annál kevésbé lehetett kifogásolni, mert az kétségtelen, hogy a klérus volt a reformáció leghatalmasabb és legfélelmetesebb ellensége, úgy hogy csak az önfenntartás ösztönét követték a reformátorok és híveik, midőn a papi befolyás ellensúlyozására törekedtek.

A vallásügyi kérdések közt, melyek irodalmi vita tárgyát képezték, a legaktuálisabb érdekű volt kétségtelenül a protestánsok vallásszabadsága.

A vallás- és lelkiismeret szabadságát általánosságban fejtegető írók mellett, — kik többnyire csak absztrakt eszjogi és politikai szempontból tárgyalták a kérdést, ők is azzal a közvetett szándékkal azonban, hogy a közvéleményt s különösen az országgyűlést egy vagy más irányban kapacitálják s a közhangulatot befolyásolják, — igen sokan hozzászóltak az országgyűlésileg megoldandó üggyhöz tisztán gyakorlati szempontból is, elmélkedéseik alapjául nem a vallásszabadság elvont eszméjét, hanem a magyarországi

protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényt választván. Ez utóbbiak nem úgy formulázták a kérdést, hogy általában joga van-e bárkinek is lelkiismeretét szabadon követnie, a mi bármikép döntessék is el, elvégre is csak akadémikus diskusszió értékével bír; hanem úgy, hogy a magyar protestánsok követelhetik-e, a bécsi és linczi békekötések alapján, teljes vallásszabadságuk visszaállítását?

Az írók két táborra oszoltak. A protestáns érdekek szószólóinak, — minthogy hátuk megett állt a király, ki tudvalevőleg maga kezdeményezte a később csakugyan becikkelyezett vallásügyi törvényt, s minthogy mellettök szólt a törvény és az igazság, — sokkal könnyebb szerepök volt, mint a másik tábor embereinek, kik mellőzve törvényt és igazságot, tisztán az uralkodó egyház hatalmi érdekeit tartották szem előtt.

Ez utóbbiak, ép azért, mert feladatuk megoldásában legyőzhetetlen nehézségekkel álltak szemben s mert a harcz kimenetelét — az ország közhangulatából és a politikai viszonyokból következtetve — előre láthatták: ingerültebbek és vakmerőbbek voltak, mint amazok. De különben a protestáns írókat is sokkal izgatottabbakká tették az események s az ellenfél méltatlan támadásai, semhogy higadtságukat képesek lettek volna mindenkor megőrizni.

A protestáns röpiratok közül, úgy tárgyilagosságánál, mint érélyes és még sem durva modoránál, valamint ritka világos előadásánál fogva a szó szoros értelmében kimagaslik CSEBI POGÁNY ÁDÁM *«Tentamen»*-je.*

* Tentamen demonstrationis trium propositionum. 1. Quod transitus ex religione romano-catholica ad religionem evangelicam, pœnæ subijci non possit. 2. Quod legeſ, evangelicos, possessorii et officiorum capacitate in regnis Dalmatiæ Croatiae et Sclayoniæ privantes, subsistere non possint. 3. Quod nec privile-

Pogány Ádám, mesteréül VERENFELS-et választotta, kinek híres művét, a »*De jure magistratus in conscientias*»-t, kivonatban függelékül közli is.

Verenfels liberális elveit, az országos törvényekkel tárogatva, a következő három tétel igazolására használja fel: 1. Hogy a róm. kath. vallásról az evangyéliomi vallásra való áttérés nem büntethető cselekmény; 2. hogy azon törvények, melyek az evangélikusokat Dalmáciában, Horvát- és Szlavonországban ingatlan birtok szerzésétől és birtoklásától eltiltják, tovább fenn nem állhatnak; 3. hogy egyetlen szabad államnak vagy városnak sem lehet szabaddalma az evangélikusok kizárására.

Az első tétel igazolásául hivatkozik a józan észre, a társadalmi szabályokra, Jézusnak a szentírásban foglalt parancsaira, az első századok szent atyáinak irataira s végre Magyarország törvényeire. Művének ez a része a legsikerültebb; ebből tűnik ki leginkább észjárásának fegyelmezettsége, alapos történelmi tájékozottsága, általában ismereteinek bősége. Kiváló elmeéllel tárgyalja a protestánsok ellen *Ferdinánd, I. Miksa és Rudolf* alatt hozott törvényeket, melyek bármily szigorúk is különben, a gyakorlatban lényegesen módosultak s enyhén alkalmaztattak.

Legszerencsésebb az uralkodó vallás fogalmának ostromlásában. A józan észre támaszkodva kimutatja, hogy miután

gia nonnullarum liberarum-regiarumque civitatum aut oppidorum, evangelicos excludentia stare possint. Concinnatum per ADAMUM POGANY DE CSÉB. Pestini, Budæ, ac Cassoviæ in officinis librariis Ignatii Ant. de Strohmayer, 1790. 8-r., 100 lap. — Külön lapszámozással: Diploma interpretatorium Mathiæ II. Viennæ de anno 1606. 25. septembris elargitum. És: Extractus dissertationis SAMUELIS VEREMFELSII (sic! Verenfelsii) de jure magistratus in conscientias. 43 lap.

az uralom fogalma olyan szubjektumokat föltételez, melyek felett uralkodni lehet: a róm. kath. egyház, ha uralkodónak vallja magát, legfőlebb saját hívei felett gyakorolhat uralmat. Azután az uralkodó vallás elnevezésének jogosultságát kétségbe vonja már csak azért is, mert uralkodói jelleget az első keresztyén egyház nem követelt magának, Jézus és az apostolok sem ismertek uralkodó vallást, végre mert a katolikus egyházat hazai törvényeink sem nevezték soha uralkodónak annyival kevésbé, minthogy ilyen elnevezés más európai államokban sincs és nem is volt soha használatban.

A második tételt szintén erős logikával s a magyar közjogban a legapróbb részletekre kiterjedő jártassággal tárgyalja, különösen hangsúlyozván ama körülményt, mely szerint egész Európában nincs példa rá, hogy valaki vallása miatt birtokszerzési képességétől megfosztatnék.

A magyar országgyűlés azonban ezt a felfogást, mint tudva van, nem tette magáévá. Az 1790/1: 26. törvény-cikkben ugyanis kimondatott, hogy az evangélikusoknak törvényileg megállapított jogai egyedül Magyarország kebelében birnak érvénnyel, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia ellenben helyhatósági törvényeik további használatában meghagyatnak, ennélfogva az evangélikusok azokban az országokban sem birtokszerzési-, sem köz-, avagy magánhivatal-viselési képességgel nem birnak.

Végre a harmadik tétel igazolásául Pogány idézi a többi közt a bécsi és linczi békekötések megfelelő pontjait, melyekből kitűnik, hogy egyetlen egy város vagy országrész sem ruháztatott fel privilégiummal az evangélikusok kizárására. De ilyen privilégium, mely más jogainak világos sérelmét vonná maga után, jogilag is képtelenség; méltányossági szempontból pedig határozottan elítélendő, mert

az evangélikusok ősei ép úgy részt vettek a honfoglalás nagy munkájában s ép úgy fenntartói a magyar államnak, mint a katolikusok, úgy hogy csak a roszakarat foghatja rájuk a hazafiatlanság és államellenes törekvések ocsmány vádját.

Protestáns szellemben van írva a «*Status catholicae et evangelicae religionum in regno Hungariae*» című röpirat is,* mely történelmi alapon, békekötések és országos törvények alapján kimutatván, mily jogtalan bánásmódban részesültek eleitől fogva a protestánsok a katolikus egyház részéről, a protestánsok sérelmeinek orvoslását, illetőleg a katolikus és protestáns egyház közti viszonynak a törvény értelmében való rendezését és megállapítását sürgeti. Be-fejezésül az aposztáziáról uralkodó ama téves felfogást igyekszik helyreigazítani, mintha az büntetendő cselekménynek lenne tekintendő.

A protestánsok, békekötéseken és országos törvényeken alapuló szabad vallásgyakorlatának egyik védelmezője és sérelmeiknek leghívebb tolmácsa SZEMERE FERENCZ, protestáns ágens volt, kit KERESZTESI, naplójában ekként jellemez: «Ez az úr az, a kit az egri püspök, *Eszterházi Károly*, sok ideig gyötrött ifjabb korában a tömlöczben, és minden iszonyúságokat rajta elkövetett azért, hogy mint pápistává lett atyától származottat azzá tehesse, de reá nem mehetett: ez az oka, hogy természetében elgyöngyülvén s félelmesedvén, most is mindent tentátornak gondol. Minekutána szándékunkat megértette, monda: hogy úgy is mind perszonális

* *Status catholicae et evangelicae in regno Hungariae, ex solennibus pacificationibus, regiis diplomatibus et regni constitutionibus sincere deductus et notis illustratus. Cum adnexis reflectionibus de apostasia. Opera Imi Veritatis Cultoris. 1790. 8-r., 70 lap.*

nemességet kapnak ezen a diétán papjaink, mert ő is ezt mutogatja traktátusának egy §-ában; mivel írt a protestánsok részéről ezen időre tartozó valami projektumokat, melyek nyomtatásban kiadattak. Szolgálatját ajánlotta, noha mindjárt által láttuk, hogy keveset szolgálhat». ¹

Ha ez a jellemzés találó: úgy konstatálhatjuk, hogy Szemere nem nagy befolyással bírt ugyan arra nézve, hogy a protestánsok ügyén valamit lendítsen, s így felszólalásával sem gyakorolhatott hatást az irányadó körökre; de azért az az értekezése, melyben a protestánsok jogait és sérelmeit adja elő, ² mint egy tiszta fejű és szakavatott író komoly tanulmányának eredménye, előkelő helyet foglal el a korabeli egyházpolitikai irodalom termékei közt.

A protestánsok jogait az országos törvények alapján állítja össze; sérelmeik megállapításánál hasonlóképen a törvényes alapra helyezkedik. Természetes ennél fogva, hogy az első és legfőbb sérelemnek azt tartja, hogy a protestánsok, kiknek jogait alaptörvények biztosítják ép úgy, mint a katolikusokéit, József ediktuma óta mint túrt felekezet szerepelnek.

József türelmi rendelete a protestáns írók közül, tudunkkal, csak KERESZTESI JÓZSEF-et, a napló-író kálvinista papot elégítette ki. Ő, úgy látszik, azt az elvet vallotta: *selten kommt was besseres nach*; ennél fogva abban a kis versében, melyet Krónikájában közöl ³ s melyet 1790-ben valaki cím nélkül külön is kinyomatott Nagyváradon, ⁴ —

¹ KERESZTESI: Krónika. 248. l.

² Jura, quibus evangelicorum in regno Hungariæ religio nititur, adversaque juribus his gravamina synoptice descripta per FRANCISCUM DE SZEMERE anno 1790. 4-r., 26 lap.

³ KERESZTESI i. m. 226—228. ll.

⁴ A vers kezdete: «Magyar protestáns! ellened protestálok

hibáztatja hitfeleit, hogy a vallásszabadságot biztosító törvényt oly zelozitással sürgetik. «Ez pedig — írja naplójában ama versecskéjéről — nem egyéb, hanem a protestánsok ellen való protestáció és azoknak szemekre tétetett okulár, ha a világosság előtt önként be nem hunynák. De hiszem, nem hagyja el Isten a maga eklézsiájának ügyét, mely az ő ügye.» *

Az említett kis nyomtatványt *mindössze 20 példányban nyomatták ki*, melyből két példány a nemzeti muzeum birtokában van (az egyik könyvtári jelzet nélkül, az apróbb nyomtatványok közt, a másik Hung. e. 745. alatt). Az egyik példányon egykorú kézből származó, azt az érdekes megjegyzést olvassuk, hogy a revizort (cenzort), ki a versecske kinyomatására engedélyt adott, *Tokodi György*, a váradi akadémia direktora a helytartó-tanácsnál denuncziálta, de sikertelenül, mert a revizort semmi baj sem érte.

Keresztési abban a véleményben van, hogy kár a türelmi rendeletet bolygatni, mert egy vallásügyi törvény még attól a kevéstől is meg találja fosztani hitfeleit, a mihez József kegyelméből nagynehezen hozzájutottak :

«Megveted a türelmet, minthogy félsz a nevétől,
A törvénytől vársz védelmet, mely Bocskay frigyétől
S Rákócziétől erede. Most szemed erre merede;
De magadat megcsalod, midőn a mézet nyalod.»

Törvényük volt már a protestánsoknak, — folytatja tovább, — de mit értek vele!? A beczikkelyezett bécsi és linczi szerződéseket nem tartották meg. *Károly és Mária Terézia*, a törvény ellenére, hány eklézsiát elrablott a protestánsoktól!?

magyarúl!» 4-r., 2 lap. — Hogy ki nyomatta ki, maga Keresztési sem tudta. (KERESZTESI i. m. 303. l.)

* KERESZTESI i. m. 225. l.

Csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a türelmi rendeletet örömmel és meglelégedéssel fogadták hitfelei s most ezt a «gyöngyöt» mégis elvetik, hogy «göröngyöt» kapjanak helyébe. Figyelmezteti őket, hogy az ellenség még nem vallott színt; de már «mozgatja fejét», hogy a protestánsokat törvény által «forgassa ki a tisztségekből» s «hányja ki a törvényszékekből».

A keserűség tölti el a protestánsok eme botorsága felett s remegve gondol jövődjükre:

«Adjon Isten boldog véget! én ugyan azt kívánom;
De felgyúl a tűz s megéget, azért sorsodat szánom.
Oh Izrael! magad vesztet magadat, s tollad mellyesztet,
Siratod majd későre, hogy nem néztél előre.»

A versecskét a következő csattanós strófával fejezi be, mely azonban a nagyváradi nyomtatványból hiányzik, mivel azt Bécsben időzése alatt (1790. szept. 27-kén) toldotta hozzá,* s csak a naplóban van közölve:

«Ezután is királyi kéz hajódat ha nem tartja,
A bécsi frigy bár jóra néz, távol esik révpartja;
Lehetnek törvényid készen, de ha a király nem lészen
Ezeknek pártfogója, megtágul a csomója.»

A protestáns írók közül, állásánál fogva, egészen illetékesen szólhatott az egyházát érdeklő ügyekhez, NAGY SÁMUEL, a magyarországi helv. hitvallást követők ágense. Az ő nyilatkozatát méltán tekinthették a protestánsok hivatalos nyilatkozatának.

Nagy Sámuel, «*Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum*» című iratában** egyenesen a király-

* KERESZTESI i. m. 326. l.

** *Brevis et sincera deductio status religionis evangelicorum, juriūque, ac legalium libertatum eodem concernentium, divæ*

hoz fordul, hogy hitsorsosinak elnyomott helyzetén javítson. Az igazságszerető uralkodót felvilágosítandó, őszintén, szenvedély nélkül, de igazságának tudatában egész határozottsággal írja le a protestáns egyház százados sérelmeit. Műve a hazai protestáns egyház dióhéjba foglalt története. Nem polemizál senkivel, dogmatikus fejtegetésekbe nem bocsátkozik; hanem históriát ír, hogy magukból az eseményekből győződjék meg a fejedelem, mily alaptalanok a vádak, melyekkel a protestáns egyházat roszakarói illetik. Függetlenül közli az ág. és helv. hitvallásúaknak a felséghez intézett feliratát.

A «*Succincta deductio jurium et gravaminum evangelicorum utriusque confessionis*» című irat,* melynek szerzője CSEBI POGÁNY ÁDÁM volt, a protestáns egyházjogra nézve mint forrásmű használható, a mennyiben részletesen közli a békekötéseket, a koronázási diplomákat, a róm. katolikusok és evangélikusok közt létrejött kétoldalú szerződéseket és a vallásügyi törvényeket. Ezeknek közlésével a szerző célja az volt, hogy aztán annál alaposabban kimutathassa, mily súlyos sérelmeket szenvedtek a protestánsok vallásuk gyakorlásában, egyházi javaik, iskoláik használatában stb. E röpirat párja az a latin és német párhuzamos szövegű művecske,** melyben kivonatossan ugyan, de rend-

olim reginae Hungariae Mariae Theresiae exhibita. 1790. 8-r., 80 lap.

* *Succincta deductio jurium et gravaminum evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria auctore Privato Veridico de anno 1790. mense junio. 1790. 8-r., 74 lap.*

** *Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio in inelyto regno Hungariae conditorum. 1790. Auszug derer-jenigen Artikeln und Diplomaten welche in Religionssachen in dem löblichen Königreich Ungarn sind errichtet worden. 1790. 8-r., 149 lap.*

szeresen, tárgyi csoportosítással vannak közölve a vallás szabad gyakorlatát s a vallásfelekezetek közti egyenlőséget és viszonyosságot illető törvényes intézkedések.

Az országgyűlés tájékoztatása végett írta MOLNÁR JÁNOS budapesti evangélikus lelkipásztor *«Präliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der prot. Kirche in Ungarn»* című tanulmányát,* igazi német alaposággal adván abban elő a magyarországi protestánsok százados küzdelmeinek történetét s a törvények alapján kimutatván a prot. egyháznak a kath. egyházzal való egyenrangúságát.

Fejtegetéseit azzal végzi, hogy összehasonlítja egymással a katholicizmust és a protestantizmust s politikai szempontból ez utóbbinak fölsényét vitatja az előbbivel szemben. Szerinte a protestáns prédikátor, felesége és gyermekei által, tehát a legszentebb kötelekekkel hozzá van fűzve ahoz az országhoz, melynek polgára, ennél fogva okvetlenül hazafinak kell lennie; a katolikus papnak ellenben nincs tulajdonképeni hazája. A katholicizmus igen gyakran összeütközésbe jön a legjobb fejedelemmel is; a protestantizmus ellenben természeténél fogva csendes és békés polgárokat nevel.

A katolikusok és protestánsok közt lefolyt irodalmi harc utóhangjául tekintendő *egy evangélikus nemes magyar hazafi és egy plébános «barátságos beszélgetése»*, melyet,

* *Präliminarien zu einer historisch-kritischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der protestantischen Kirche in Ungarn. Ein Beytrag zur Erleichterung der Verhandlungen über kirchliche Gegenstände auf dem nächst künftigen Reichstage in Ungarn. Gedruckt im protestantischen Deutschlande. 1790. 8-r., VIII + 160 lap.*

ismeretlen szerzője, 1791-ben írt, de csak a következő évben, a harc lezajlása után adott ki.*

A hazafi és a plébános különböző vallási és egyházi kérdések felett vitatkoznak egymással, de főleg a pápa egyházfőnökségéről, mely kérdésben amaz a jozefinizmus álláspontjára helyezkedik, ez a fennebb bemutatott *«Examen schediasmatis»* című röpirat felfogását teszi magáévá. Egyben értenek csak egyet, abban t. i., hogy a protestánsok üldözése a katolikusok részéről nem jogosult.

A plébános azt állítja, hogy a protestánsok üldözéseért csupán a szerzeteseket terheli a felelősség; de «az üldözésnek lelke nem a kath. anyaszentegyház lelke». «Én bizonyára azt tartom, — úgymond a plébános, — hogy az Isten minden toleráns fejedelmeket, kik a tudatlan és rosszul nevelt papok kegyetlen uralkodását, a toleranciáról kiadott keresztény törvények által megzabolázzák, mint az ő anyaszentegyházának jóltévőit meg fogja áldani, mivel ők e szerint a toleráns püspököket, a milyenek, Istennek hála, mai napon alkalmas számmal vagynak, jobb papságnak nevelésében megsegítik.»

Az evangélikus hazafi pedig míg egyrészt a legnagyobb elismeréssel szól a kalocsai értekezlet határozatai ellen tiltakozók *Deklarációjáról*, valamint *Gömörvármegye feliratáról*, melyben a vallásszabadságot biztosító kir. rezolúció becikkelyezését sürgeti: másrészt keményen megtámadja

* Egy evangélikus nemes magyar hazafinak, és plébánosnak, a szent írásról, és egyéb némelly vallásbéli dolgokról, egymással való barátságos beszélgetésinek második része, melyet azon beszélgetésekhez alkalmaztatott, hiteles autorokból szórul szóra kiírt deák históriával, és egyházi történetekkel, s más tudománybéli haszonra fordításokkal együtt feljegyzett 1791. esztendőben, s osztán ki-nyomtatott azon nemes személy. 1792. 8-r., 184 lap.

BORONKAY JÓZSEF, türelmetlenségtől áthatott diétai órá-
czióját.

E vitatkozásnak gyakorlati értéke nem lehetett ugyan; mert a mikor napvilágot látott, a protestánsok ügye fait accompli volt; de azért érdekessé teszik ezt a röpiratot különösen idézetei, melyekből némi tájékozást szerezhetünk magunknak arra nézve, hogy a 90-es évek vallásügyi vitáiban miféle iratok keltettek nagyobb feltűnést.

A protestáns írók, mint a fennebbiekből kitűnik, a törvény védsánczai mögé vonultak, a minek következtében ellenfeleik egyenes úton nem férhettek hozzájuk, hanem rabulisztikával, zofizmákkal igyekeztek őket állásukból kiforgatni.

A NAGY SÁMUEL irata és az azután említett «*Succincta deductio*», a törvényekre és a békekötésekre fektetvén a legfőbb súlyt, az e röpiratokban foglaltak megerőtlenítése adott legtöbb gondot az ellenfélnek.

A «*Vindiciae cleri Hungariæ contra supplicem libellum Samuelis Nagy*»,* mint címéből is látható, Nagy Sámuellel polemizál, s annak a klérus ellen intézett vádjait utasítja vissza. A szerző merészsége nagyobb vitatkozó képességénél. A ejus regio, ejus religio elvéből indulva ki, vallásszabadságról tudni sem akar annyival kevésbé, mert a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényeknek a klérus mindenkor ellentmondott. A békekötésekben foglalt engedményeket bármikor visszavonható kegyelmi tényeknek tekinti; az evangélikusoktól erőhatalommal elfoglalt templomok tulajdonjogát a kath. egyház számára vindikálja; a róm. katolika vallásnak, mint uralkodó val-

* *Vindiciæ cleri Hungariæ contra supplicem libellum SAMUELIS NAGY. 1790. Budæ, typis regiæ universitatis. 8-r., 31 lap.*

lásnak, még erőszakkal való terjesztését is szükségesnek tartja.

A «*Succincta deductio*» ellen írt «*Funiculus triplex dissolutus*» * szintén a protestánsok által elfoglalt törvényes alap megingatásán fáradozik. Az *A. P.* betűk alá rejtőzött szerző az ellenfele által idézett jogforrásoknak, de különösen a békekötéseknek, nemcsak érvényességét, hanem a protestánsok javára azokból levont következtetések helyességét is kétségbe vonja. Szerinte a bécsi, nikolsburgi és linczi békekötések jogérvényeseknek azért nem tekinthetők, mert részint kieroszakolva, részint a katolikusok hozzájárulása nélkül jöttek létre. A mi különösen a linczi békeszerződést illeti, arra a protestánsok már csak azért sem hivatkozhatnak, mint jogalapra, mert az, az országon kívül, a törvényhozó testület közreműködése nélkül kötött, és pedig nem abból a célból, hogy bizonyos vallásfelekezetek újabb jogokkal ruháztassanak fel, hanem hogy a béke helyreálljon s a keresztyén vérontás megszűnjék.

Föltéve azonban, hogy a kérdéses jogforrások érvényessége kétségen felül állana, még ebben az esetben is tagadja, hogy azokból olyatén következtetést lehetne vonni, mintha a protestánsok egyenjoguak lennének a katolikusokkal; a kath. egyház már annál fogva is magasan felette áll a protestáns egyháznak, mert afféle támoszlopokra soha nem volt és nem is lesz szüksége, mint a minők a békeszerződések.

Ugyancsak a «*Succincta deductio*»-val szemben az igaz-

* *Funiculus triplex dissolutus. Sive pacificationis: viennensis, niklsburgensis, lincziensis ab textura Privati Veridici explicatae et memoriae feliciter coronati regis Hungariae Leopoldi II. oblatæ Posonii 1790. Per publicum A. P. Pestini. Typis Mathiæ Trattner. 1790. 8-r., 47 lap.*

ság egy őszinte barátja * erőnek erejével azt akarja bebizonyítani, hogy a protestánsok a boldogság tetőpontjára jutottak, s csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy mégis tele vannak panasszal. A protestánsok, szerinte, mindent elértek, a mit kívántak, sőt reményökön felül elhalmoztattak jótéteményekkel. Így például többeket kineveztek közölök iskola-kormányzókká, egyetemi tanárokká, s általában az iskolákat megnyitották számukra, hogy ott mint tanárok és tanítók «megmételjezzék» a különböző felekezethez tartozó fiatalságot. Hasonlítsátok össze — így szól a protestánsokhoz — ezt az időt: a jozefinizmus korát, a XVII. századdal, s tagadjátok, hogy nem ti vagytok a legboldogabb emberek!?

Ha a «*Succincta deductio*»-t, mely végre is nem egyéb, mint a prot. vallásszabadságot biztosító törvények gyűjteménye, szükségesnek tartották az ellentáborból ketten is megtámadni: nem csuda, hogy POGÁNY ÁDÁM nagyobb szabású s erős érveinél fogva különös figyelmet érdemlett Tentamenje szintén élénk visszahatást idézett elő a katolikus egyházi írók körében.

A «*Censura Tentaminis*»** Pogány művének különösen az áttérésekre vonatkozó részével foglalkozik, s annak kiindulási pontját tartja teljesen elhibázottnak. A Tentamen ugyanis abból indul ki, hogy a kath. vallásról az ev. vallásra való áttérés nem egyéb, mint külső kifejezése a vallási meggyőződésünkben történt változásnak. A *Censura* szerzője ezzel szemben azt vitatja, hogy mivel a róm. kath.

* Verophili Sinceri brevis responsio ad succinctam Privati Veredici deductionem jurium acatholicorum anno 1790. mense julio. 8-r., 42 lap.

** *Censura Tentaminis demonstrationis trium propositionum.* Budæ, typis regie universitatis. (1790.) 8-r., 43 lap.

vallás az apostolok ideje óta egész napjainkig continuata successione virágzik, s az egész világon élő keresztyének egyedül üdvözítő vallásának tekintetik, ellenben a helvét és ágostai hitvallások hamis konfessziók: a vallási meggyőződésnek az igaz hit rovására történő változtatása nem engedhető meg.

Egy másik röpirat egy csapásra két legyet üt s Pogány Tentamenjével együtt vizsgálat alá veszi az azzal rokon irányú *Declaratio*-t is, ez utóbbival, melynek tárgyát, mint fennebb már láttuk, szintén az aposztázia képezi, részlete-sebben foglalkozván.

Az ügyes tollal, rendkívüli zofistikával írt *«Examen»*,* — mert ez a címe a kérdéses röpiratnak, — már mottójával is elárulja, hogy az áttérések ügyében nemcsak hogy semmiféle engedményre nem hajlandó, de az erőszak alkalmazásától sem riad vissza. Mottójában ugyanis megfordítja azt az örök igazságot, hogy a csendes erő sokszor keresztül visz olyanokat, a miket az erőszak végrehajtani nem képes (peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit), megfordítja ekképen: nemde sokszor keresztül visz az erőszak olyanokat, a miket a csendes erő végrehajtani nem képes (an non sæpe nimis peragit violenta potestas, quod tranquilla nequit?).

A *«Declaratio»*-val szemben hangsúlyozza, hogy a polgári egység csak akkor tartható fenn, ha a polgárság az egyedül üdvözítő hitben egyesül; de nem akkor, ha mindenki azt a vallást követi, a mi neki jónak látszik. Külömbéset tesz az aposztázia folytán eretnekké lett és a születé-

* *Examen tum Declarationis (utinam) christianæ et patrioticæ ad questionem: An sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda, tum Tentaminis de eadem concinnati per s. d. ADAMUM POGANY DE CSÉB. 1790. 8-r., 99 lap.*

sénél fogva eretnek ember közt. Ez utóbbit — úgymond — nem gyűlölik a katolikusok, hanem szívökből sajnálják. Tagadja, hogy a polgári hatóságnak ne lenne hatalma az ember belső indulatai felett. Ha a hatóságnak kötelessége minden véleményt elnyomni, mi a közjóval ellenkezik: kötelessége elfojtani oly vallási meggyőződést is, mely az egyedül üdvözítő vallás tanaiba ütközik. Kétségbe vonja amaz okoskodás helyességét, hogy ha az uralkodónak joga van büntetni az aposztáziát vagy más szóval meggátolni, hogy valaki az uralkodó vallást elhagyja: akkor ahoz is joga van, hogy kényszerítse a más vallásban született egyéneket az egyedül üdvözítő hit akceptálására.

Leginkább megbotránkozik azonban a Declaratio ama nyilatkozata felett, hogy a mily joggal tarthatják a katolikusok a maguk vallását igaznak és üdvözítőnek, ugyanazzal a joggal tarthatják olyannak a protestánsok, a mohamedánusok, zsidók, sőt még a pogányok is a saját vallásukat. Szégyen-gyalázat! — jegyzi meg erre a beszédre az Examen. Azután kéri ellenfelét, hogy saját üdvét tekintve, tartózkodjék ily botrányos doktrinák hirdetésétől.

Pogánynak az áttérések ügyében vallott nézeteit az Examen szerzője ugyanoly szempontból bírálja, mint a Declaratio elveit.

Hogy mily zofizmákkal él Pogánynyal szemben is, erre nézve például csak egyet említünk. Pogány azt írja a többi közt, hogy ha a katolikusok az aposztáziát azért kívánják büntettetni, hogy a büntetéstől való félelem visszatartsa a híveket vallásuk elhagyásától: akkor okot szolgáltatnak arra a gyanúra, hogy a katolikusok nem meggyőződésből, hanem a büntetéstől való félelem miatt ragaszkodnak vallásukhoz. Erre az Examen szerzője azt feleli, hogy ha ez az okoskodás áll, akkor jogos ama gyanú is, hogy midőn a

házasságtörésre és lopásra büntetést szab a világi törvény: az emberek a házasságtöréstől és lopástól csak a büntetéstől való félelemből és nem belső morális okokból tartózkodnak. Mintha bizony az Examen élesezű szerzője nem ismerte volna a különbséget a külső polgári cselekvények és a belső vallási meggyőződés közt! De hát nem azért volt ő zofista, hogy helyesen distingváljon.

A protestánsok ellen írt többi pamflet mind ugyanazon nyomon halad, egyik a másiktól leginkább csak modorára nézve különbözik. Érvek helyett nagyobbára fogásokkal élnek, hogy a törvénytől világosan ellenkező álláspontjukat tetszetősebb színben tüntessék fel.

Az «*Animadversiones in postulata dd. acatholicorum augustanae et helveticae confessionis*» című röpirat * szüklátkörű, elfogult szerzője, AMBROSIUS-t idézve, azzal kezdi és azzal végzi polemiáját, hogy szilárd alapokon nyugvó béke nem lehet olyan emberek közt, kik a hitvallásra nézve hadi lábon állnak egymással. «Non possunt esse inter eos firma pacis jura, inter quos est fidei bellum». A vallásháború megszüntetését pedig csak egy módon képzelheti. Minthogy a protestáns hitvallás különben is csak becsmérsztetett az országba s *szent Istrántól* kezdve a róm. kath. vallást egyeduralom illette meg: az egyedül üdvözítő, tévedéstől ment kath. vallás egyetemes jellegének helyreállítására kell törekedni.

A protestánsok irányában még ridegebb és türelmetlenebb a «*Geminae conclusiones in materia religionis*» ** szerzője, ki a következő két tétel igazolására vállalkozik:

* *Animadversiones in postulata dd. acatholicorum augustanae, et helveticae confessionis.* 1790. 8-r., 38 lap.

** *Geminae conclusiones in materia religionis.* 1790. 8-r., 29 lap.

1-ször, hogy az ág. és helv. hitvallást követők nem kívánhatják, hogy hitvallásuknak királyi diploma és törvény által való megerősítésébe a katolikusok beleegyezzenek; 2-szor, hogy a katolikusok nem járulhatnak ahoz, hogy királyi diplomák és törvények az ág. és helv. hitvallásukat kedvezményekben részesítsék.

E két tétel bebizonyítására sokszor elmondott, elcsépezt érvekkel áll elő, gondosan felhasználván ama szentírásbeli helyeket, melyek immár a gyakori idézés következtében közhelyekké váltak, a minő az, hogy «ne bontsátok meg a régi határt, melyet vetettek a ti atyáitok», vagy Pál apostolnak az a nyilatkozata, hogy «egy hit, egy kereszt-ség». A protestánsok által előidézett szakadás ellen s a hit egysége és a kath. vallás egyedül üdvözítő volta mellett nem először és nem is utoljára idézték az említett bibliai szentenciákat.

Különösen formájánál fogva igen érdekes ZSOLNAY DÁVID kanonok «*Processus*»-a,* melyben költött alakokat állít egymással szembe, hogy egy szintén költött törvényt-széki tárgyalás alapján elverje a port a protestánsokon.

A szerző fantáziájában törvényszékké alakult országgyűlés előtt LÖLKÖS SZEVERINUS ügyvéd előadván a protestánsok követelményeit, a katolikus prokurátor pedig a maga allegációját, az országgyűlés a következő ítéletet hirdeti ki a czivódó felek előtt: Mivel a bécsi, nikolsburgi és linzi békeszerződésekből, valamint egyéb fölmutatott okiratokból nem tűnik ki, hogy a protestánsokat a vallás-

* *Processus summarius augustanæ, et helveticæ confessionum ut aa. contra, et adversus religionem romano-catholicam velut j. ad implementum publicarum conventionum, et obtinendam status omnimodam æqualitatem coram comitiis regni ex jure suscitatus* Budæ 1790. 4-r., 80 lap.

szabadság megilletné : ennélfogva törvényes állapotukban (!) továbbra is meghagyandók. Minthogy továbbá a protestánsok által állítólag szenvedett injuriák és üldöztetések bebizonyítva nincsenek, de annál világosabban kiderült, hogy a protestánsok a szentesített törvényeket nem tartják tiszteletben ; minthogy másrésről panaszaikkal az országgyűlést folytonosan zaklatják s annak működését megnehezítik : ennélfogva megtartván az 1604-ben és 1715-ben megállapított jogait és prærogatívákat, ezentúl semmiféle üggyökkel az országgyűlésnek ne alkalmatlankodjanak.

Ebbe a szentenciába a győző fél természetesen aláza-tos hálálkodással belenyugszik, a legyőzött ellenben föllebbez. Úgyde az országgyűlés kimondja, hogy föllebbezésnek nincs helye, hanem csupán kegyelemért folyamodhat a vesztes fél a megkoronázott királyhoz.

A «*Causa religionis*» * ismeretlen írója az országgyűléshez intézi szavait. Három kérelme van a rendekhez. Először is azt kéri, hogy a róm. kath. egyház javára *szent István* óta hozott minden törvényt, de különösen az 1548 : 5., 1550 : 12., 1563 : 31. és az 1741 : 46. artikulusokat ismét léptessék életbe ; másodszor, hogy az 1604 : 22. törvényczikk, — melyet *Rudolf* tudvalevőleg az országgyűlés szétoszlása után önkényűleg iktatott be a törvények közé s melyben a nevezett uralkodó a kath. vallás javára bármikor hozott végzeményeket, rendeleteket és törvényczikkeket megerősíti, — szentesíttessék ; végre harmadik kérése az, hogy a kath. egyház méltóságának helyreállítása céljából, az aposztázia ismét büntetendő cselekménynek nyilváníttassek.

* *Causa religionis a comitali deliberatione libera ex legibus patriis, et propriis protestantium actis demonstrata. Budæ. Typis regiæ universitatis Pestiensis. 1790. 8-r., 20 lap.*

A «*Peramica responsio ad postulata acatholicorum*» című röpirat¹ szintén ama régi vallásügyi törvények föllevenítését sürgeti, melyek a kath. egyháztól elszakadt tévelygők ellen hozattak s melyek sem a bécsi sem a linczi békeszerződések által hatályon kívül nem helyezettek. Tiltakozik az ellen az eljárás ellen, hogy az országos törvényeket, melyek a nemzet szabadságának alapját képezik, holmi szerződések elfogadásával egyszerűen félre lökjék. Kérlek benneteket, — eseng a szerző az országgyűléshez, — ne engedjétek a lutheránus és kálvinista újítások kedvéért a mi országunk ősrégi jogainak és szabadságának alapját (értvén ez alatt a törvényeket) lerombolni.

Simán, de annál nagyobb furfanggal tárgyalja a prot. vallásügyi kérdéseket KATONA ISTVÁN, a nagynevű hisztorkus, «*Ad amicum augustanae confessionis amici catholici*» című röpiratában.² WURZBACH ellenmondásba keveredik önmagával, midőn a kérdéses iratot egy helyt KATONÁ-nak, más helyütt meg PRAY-nak tulajdonítja.³ Mi úgy tudjuk, hogy szerzője az előbbi volt.

Katonának sem a békekötések, sem új vallás-törvények nem kellene. A békekötéseket nem ismeri el érvényeseknek azért, mert forradalmi úton jöttek létre; mert *Bocskai* és *Bethlen*, merőben politikai és személyes okokból, török segítséggel, az ország nagy kárára idézték elő a pártütéseket. Új vallásügyi törvényre pedig, szerinte, nincs szükség, minthogy a protestánsok vallásszabadsága eddig törvény nélkül is biztosítva volt, több jogot meg, mint a mennyit

¹ *Peramica responsio ad postulata dd. acatholicorum, et imi veritatis cultoris.* 1790. 8-r., 44 lap.

² *Ad amicum augustanae confessionis amici catholici de viennensi, et lincensi pacificatione epistolæ tres.* 1790. 8-r., 46 lap.

³ WURZBACH: *Biogr. Lexikon.* XI. 36. XXIII. 226.

eddig élveztek, csakugyan nem nyerhetnének. Mindez világosabban kifejezve azt teszi, hogy maradjon a status quo.

A legingerültebb és legtürelmetlenebb a kath. írók közt MAGYAR DÁNIEL.

GYÖRFFY JÓZSEF egész határozottsággal állítja,¹ hogy a Magyar Dániel álnév alá SZEITZ, a híres egri szervita rejtőzött, valamint egy 1792-ben megjelent röpiratban is olvassuk,² hogy Magyar Dániel álnév alatt Szeitz Leó írt; de Szeitz ezt tagadja. «Némelyek — úgymond — azt is fogták reám, hogy én voltam az a Magyar Dániel, ki a protestánsok ellen valamennyire keményebben írt; de én kész vagyok akármikor is azon megesküdni s életemet is belékötni, hogy én nékem se hírem, se tanácsom nem volt abban a munkában, jöllehet azt most nem régen ismét Györffy József is nagy hamisan reám fogta.»³

Annyi bizonyos, hogy Magyar Dániellel egyhúron pendül Szeitz, s azt, a mi mind a két írónak famózus sarktételezt képezi, hogy t. i. igaz magyar hazafinak csak a róm. kath. magyar tekinthető, — nem Magyar Dániel, hanem Szeitz bocsátotta szárnyra először; a különbség köztük legfőllebb az, hogy Szeitz kifejezéseiben óvatosabb. Maga Szeitz sem tagadja az elvokonságot Magyar Dániellel, sőt abban a polemiában, melyet a Magyar pamfletje felidézett, mint alább látni fogjuk, ő is részt vett és szolidaritásba helyezvén magát Magyarral, körmönfont dialektikával igyekszik magát és elvtársát tisztázni a világ előtt.

¹ GYÖRFFY JÓZSEF: Napra forgó virág. 77. l.

² Egy evangélikus nemes magyar hazafinak, és plébánosnak, a szent írásról való barátságos beszélgetésének második része. 1792. 99. l.

³ Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte. IX. l.

Magyar, «*Igen rövid megjegyzések*» című, két lapos kis iratában * egész czynizmussal nyilatkoztatja ki, hogy «ezen Magyarországnak törvényes népe és örököse a római katolikus, következésképen ezen nép és király között vagy on megosztva a törvénytévő hatalom (Pars 2. tit. 3.), a mint hogy a hazánk minden törvényei nem is ismernek ezen kívül semmi más vallásúakat hazafiaknak, hanem oly törvénytelen lakosoknak, a melyeket mind a király, mind a haza örökös népe *köteles üldözni és kiirtani*, ha az igaz útra térni nem akar».

Azután a bécsi és linczi békekötéseket törvényteleneknek állítja, s ennél fogva sürgeti, hogy azok «*örökre kitörül- tessenek az igaz törvények közül*, mivel különben az eretnekek megszenvedése országunkban, mind a sz. korona díszét, mind az apostoli és Mária nevezetét (az egész világ helyben hagyásával) megpiszkolja, megcsonkítja, és mind- azokra minket is méltatlanokká tészen».

E képtelen beszéddel szemben egy «*igaz katolikus magyar*»** egész komolyan bizonyítgatja, hogy a protestáns ember is lehet jó magyar hazafi, s viszont «legyen bár valaki százszor római katolikus, de ha nemzetsége nem nemes magyar, Magyarországnak jussaival és szabadságával nem élhet». Nagy igyekezettel czáfolja továbbá a bécsi és linczi békekötés érvénytelenségére vonatkozó együgyű

* Igen rövid megjegyzések, a melyek ezen felséges magyar haza ide Budára 1790-dik esztendőben öszve-gyülekezett tekéntes státusi, és rendinek egy igaz római-katolikus hazafi által bemutatattak a végett, hogy a felséges hazát törvényes kötelességére emlékeztesse. Hátl: Igaz hazafi MAGYAR DÁNIEL. Budán július hólnapnak 15-dik napján, 1790-ban. 4-r., 4 lap.

** Igaz katolikus magyar a ki Magyar Dánielnek rövid megjegyzéseire az ország törvényeiből meg-felel. 1790. 8-r., 53 lap.

állítást. S utoljára, hogy megmutassa, hogy a botnak két vége van, visszafordítja Magyar vádjait: «ő — úgymond — se nem magyar, se nem katolikus; mert az igaz magyar a maga törvényeit nem piszkálja, a katolikus pedig a Krisztust követi, és annak példája szerint, alázatosságban jár, szelidséggel viseli magát, és szereti az ő felebarátját». Sőt annyira megy, hogy Magyar Dánielt, gonoszságáért halállal kívánja büntettetni.

GYÖRFFI JÓZSEF, veszprémi ügyvéd, «*Napra forgó virág*» című iratában * szintén szembeszáll Magyar Dániellel, ki a protestánsok üldözését főképen azért tartja indokoltnak, mert «*szent István* első magyar király a magyarokat a pogány setétségből kivezetvén, őket általában az egy igaz üdvözítő római katolika hitre térítette, és megparancsolta, hogy semmi más idegen vallás meg ne szenvedtessék országában, azon okból, mivel a római katolika hiten kívül, a többi tudomány mind hamis és eretnecség (S. Steph. L. 1. c. 1.).» Györffi ezzel szemben dogmatikai alapon azt igyekszik kimutatni, hogy a róm. katolikusok *szent István* vallásától idő folytán teljesen eltértek, ennélfogva, ha *szent István* megparancsolta is, hogy semmi más idegen vallás meg ne szenvedtessék az országban, csak a mit ő hisz és vall: ezt a törvényt a róm. katolikusok, saját vallásuk terjesztésére s a protestánsok üldözésére nem használhatják fel. *Szent István* hitének örökösei nem a római katolikusok, hanem a protestánsok, kik ezt a hitet egész tisztaságában helyreállítván, azt a legújabb időig híven megőrizték.

Legrészletesebben foglalkozik a szerző a szűz Mária

* *Napra forgó virág* melyben a b. szűz Máriának fogantatása és hét innepei foglaltatnak. Pál plántálta, Apollós öntözte, az Isten nevelte, és ki adatta GYÖRFFI JÓZSEF által. 1791. 8-r., 142 lap.

fogantatásának dogmájával, mire nézve kifejti, hogy a boldogságos szűz Máriát a protestánsok tisztelik az első magyar király «példája szerint», és nem a katolikusok, kiknek Mária-kultusza későbbi találmány.

Győrffi dogmatikai fejtegetései politikai szempontból is figyelmet érdemelnek, a mennyiben a kath. egyház kizárólagos uralma ellen irányulván, a vallásszabadság útját egyengették.

HRABOWSZKY György, a palotai ev. gyülekezet hírneves lelkésze egy prédikációjával* kíván bizonytságot tenni Magyar Dániellel szemben a protestánsok hazafias érzületéről.** Ezt a templomi szónoklatot még 1789-ben tartotta; de akkor a cenzura akadályokat gördített közrebocsájtása elé, ennél fogva csak 1790-ben jelent meg némi módosítással és mintegy feleletül Magyar Dánielnek.

A prédikáció tárgya azonban — abból a célból, hogy a protestánsok hazafiságát dokumentálja, — nem szerencsésen volt megválasztva. Tárgyát ugyanis *Józsefnek* egy merőben törvénytelen és alkotmány sértő rendelete képezi. S a szónok ennek a végrehajtására buzdítja hitfeleit, szívére vevén lelkésztársának, *Petz Józsefnek* következő intését:

* A haza szeretete. Egy protestáns predikáció, mellynek olvasása után ama jó hazafi MAGYAR DÁNIEL jobb ember, jobb keresztyén, jobb magyar hazafi lehet. 1790. Árultatják a szegények 7 kr. 8-r., IV + 37 lap.

** Hogy szerzője HRABOWSZKY, azt a prédikációnak a nemz. muzeum birtokában levő s általam használt példányára sajátkezűleg rájegyzett következő dedikációja árulja el: «Hazáját igazán szerető, és azt nemes cselekedetekkel bebizonyító Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő *Fejérvári József* táblabíró és főjegyző urnak küldi a szerző HRABOWSZKY György s. k.» Különben HRABOWSZKY van szerzőjéül megnevezve SÁNDOR: Magyar Könyvesházában is. 1803. 182. l.

«Mi vallás szolgálai, mi vagyunk az okai, hogy a nép között oly kevés láttatja vagyon az igaz hazai szeretetnek. Mert ha mi nyomós tanításunkkal s építő példánkkal másforma gondolatokat s érzékenységeket igyekeznénk hallgatóinknak szívökbe plántálni: megteremnék ezek a valóságos hazai szeretetnek gyümölcsét is».*

József a török háború folytathatása végett, az országgyűlés összehívása és megkérdezése nélkül elrendelte, hogy a hadsereg élelmezésére az országnak minden lakosa, még a nemeseket és papokat sem véve ki, jószágai arányában bizonyos mennyiségű gabonát, a folyó piaczi árak feléért szállítson a magtárakba. A megyék jogosan szegültek ellene ennek a rendeletnek, kinyilatkoztatván, hogy a hazai törvények szerint csakis az országgyűlés ajánlhatja meg a hadi segélyt. Hrabowszky ellenben mitsem törődve a kérdés közjogi oldalával, hazafias kötelességnek mondja, hogy az ország hadseregéről a király kívánsága szerint gondoskodjanak. A protestánsoknak, szerinte, kétszeresen kötelességek ez, mert hisz *Lipót* (ezt már bizonyára később, a nyomtatás alkalmával szúrta be a szerző prédikációjába) számukra szabad vallásgyakorlatot biztosított, s így illő, hogy meghálálják jószágát.

Hrabowszky nagy tévedésben volt, midőn azt hitte, hogy ha ő, mint protestáns lelkész, ilyen oktatást ad híveinek: tüstént elhallgattatja azokat, kik a protestánsok hazafiasságát kétségbe vonják. Szeitz, illetőleg Magyar Dániel, — ki minden hibája daczára is öntudatosan alkotmányos érzületű volt, — Hrabowszky beszédére egyszerűen azzal vágthatott volna vissza, hogy a hazafiság nemcsak abban áll, a mit Palota ultraloyális lelkésze állít, hogy

* *Hadi és más nev. Tört.* 1790. II. 590.

adjuk meg a császárnak, a mi a császáré, s hogy térdet-fejet hajtsunk a hatalom előtt; hanem abban is, hogy az ország alkotmányának hasonlóképen adjuk meg, a mivel annak tartozunk, s ne engedjük, hogy az alkotmány bármely oldalról sérelmet szenvedjen. Ha tehát a protestánsok a fejedelem törvénytelen rendeleteinek is engedelmeskednek: szolgalelkűségükről igen, de hazafiságukról nem tesznek bizonyosságot. A Hrabowszky felfogásából az a képtelenség következne, hogy midőn az alkotmányellenes úton elrendelt hadi segélyhez a protestánsok hozzájárulnak: hazafias cselekedetet követnek el; a megyék többsége ellenben, mely a hadi segélyt tényleg megtagadta, a hazafiatlanság bűnébe esett.

Szeitz aligha értesült idejében Hrabowszky prédikácziójának megjelenéséről, különben nem hiszszük, hogy a palotai prédikátor tapintatlan expektoráczioit észrevétel nélkül hagyta volna s fegyverül ne használta volna fel a protestánsok ellen, annyival is inkább, mert «*Micsoda vallású volt szent István király?*» című füzetében,* melyet az előbb említett «*igaz katolikus magyar*» ellen írt, alkalma lett volna egyúttal Hrabowszkynak is megfelelni.

Az igaz katolikus által sarokba szorított egri barát, furfanggal segít magán. A főkérdést, hogy t. i. magyar hazafi lehet-e vagy sem a protestáns ember is, csak mellékesen, egy jegyzetben érinti, érezvén mintegy maga

* Főcím: Mitsoda vallású volt szent István király? Mellékcím: *Máriafi István* az ő Igaz Magyarjában, sőt magok is az józanabb eszű prótestáns írók már előre meg-tzáfolták azt a minap támadott tituláris Igaz Katolikus Magyart, és nyilván megmútogatták, hogy szent István király nem aukspurgi, vagy helvetziai vallású, hanem igaz római katolikus, s-pápista volt. 1790. 8-r., X. + 22 lap.

is, hogy elhajította a sulykot, midőn a hazafiság erényét kizárólag egy vallásfelekezet részére foglalta le. Azt, hogy csak a róm. katolikusok az igaz magyarok, úgy kívánja érteni, a mint szent Pál mondta: «mert nem mindnyájan, kik Izraelből vannak, azok izraeliták», vagy mint a galatabelieknek írja: «értsétek meg azért, hogy a kik a hitből vannak, azok az Ábrahám fiai.» «Más értelemben pedig, és *testiképen s világhiképen* örömet megengedi, hogy a protestáns magyarok között is vannak igaz magyar hazafiak.»

Ez a körmönfont megkülönböztetés az «*egyházi*» és «*világi*» értelemben vett hazafiság közt, csak arra való, hogy Szeitz visszavonulási útját fedezze. Azután arra a kérdésre válaszol, hogy micsoda vallású volt tulajdonképpen szent István király? S egy egész könyvet ír tele annak a bebizonyítására, hogy «szent István király nem aukspurgi vagy helvécziai vallású(!), hanem igaz katolikus, igaz római katolikus s igaz pápista volt». De hát ki állította az ellenkezőt? Az igaz kath. magyar csak azt vitatta, hogy sem szent István törvénykönyveiben, sem a későbbi, 1550-ig hozott magyar törvényekben *római* kath. egyházzól és vallásról nem tétetik említés. Szeitznak ezt a tételt kellett volna megczáfolnia; de minthogy erre nem képes, tréfával üti el a dolgot. Ellenfelével szemben ugyanis kimutatja, hogy szent István sem lutheránus sem kálvinista nem volt!

Szeitznak az igaz kath. magyarral folytatott polemiájában szövetségese is akadt a «*Barátságos válasz*»* ismeretlen szerzőjében. Nincs kizárva különben a lehetősége annak

* Barátságos válasz az igaz katolikus magyar nevezete alatt, a *Magyar Dánielnek* rövid megjegyzéseire adatott feleletre. 1791. 8-r., 100 lap.

sem, hogy a «Barátságos választ» maga Szeitz írta. «*Magyar és Erdélyországnak isméréte*» című művében közlött ama nyilatkozatából ugyanis, hogy a kik a «*Bold. szüz Mária főbb ünnepeinek szenteléséről*» írt könyvének megczáfolására mernének vállalkozni, «újabb Barátságos választ várhatnak tőle vagy előtte ismeretlen pajtásától»,* azt is lehet következtetni, hogy a «Barátságos válasz» szerzője ő maga volt.

A «Barátságos válasz» a főkérdést, látszólag a protestánsok javára dönti el. Igaz — úgymond, — hogy a protestáns nemesek vitézséggel szerzett nemessége, vallásuk miatt, a XVI. században veszélyben forgott; de «minekutána a bécsi és linczi szövetségek által ezek a törvények (t. i. a XVI. századbeliek) félretétetvén, a tilalom és büntetés alól felszabadultak és vallásuknak a szövetségeknek értelméhez szabott szabadság engedtetett: már most nemességökről és igaz magyar hazafiságukról kérdés nem lehet, *míglén azon szövetségek mellett meghagyattatnak*».

A protestánsok honfiusága tehát, a szerző szerint, a bécsi és linczi békekötéseken alapul; ennélfogva mindaddig, míg ezek érvényben vannak, a protestánsok honfiusága kétségbe nem vonható. Ezzel a nyilatkozattal a szerző némi konczessziót tesz ugyan a protestánsoknak s az egri barát rideg felfogását bizonyos tekintetben enyhíti; de a látszólagos engedményt csakhamar illuzóriussá teszi az által, hogy ama békeszerződések érvénytelenségére és felbonthatóságára nagyon is nyomatékosan figyelmezteti olvasóit. A pártütők által kicsikart szerződéseket egyszerűen föl kell bontani s a protestánsok honfiusága nyomban megszűnik, — ezt olvassuk ki következő soraiból: «A fejedelem vagy a

* Magyar és Erdély-országnak rövid isméréte. 160. l.

király és az ország között való szövetségről igaz, hogy a nemzetségek törvényein fundáltatik, csakhogy a bécsi és linczi szövetségek nem a király és az ország, hanem a király és az országnak némely pártütő lakosi és azoknak vezérei között lettek. Ha mindazonáltal azok a szövetségek a nemzetségek törvényén fundáltatnak: a nemzetségek törvénye szerint *a szövetség csak addig tart, míg meg nem szegeztetik s fel nem törettetik*; mihelyt megszegeztetik s fel-törettetik, a szövetségnek vége vagyon».

Magyar Dániel brutális támadásán nemcsak Györffi, Hrabowszky és az «igaz katolikus magyar» háborodtak fel, hanem TORKOS KRISTÓF naplója* szerint, még az országgyűlésen is szóba jött az.

Julius 19-kén az alsó tábla országos ülésén, valamelyik követ előhozta, hogy bizonyos névtelen gúnyiratok több alsó- és felső táblai tagot megtámadtak becsületében; mire némelyek megtorlást követeltek; mások ellenben abban a véleményben voltak, hogy a rágalmazók ellen a leghathatósabb fegyver a megvetés. Az oly könyvek kinyomatását azonban, melyek akár az országgyűlési végzéseket, akár az országba bevett vallásokat sértik, meg kellene tiltani.

A tanácskozás folyamán Szabolcsmegye követe, *Vay István*, felolvasott egy szakaszt MAGYAR DÁNIEL röpiratából, azután a vizsgálat megindítását kérte a vakmerő író ellen, ki a katolikusokat az evangélikusok kiirtására ösztönzi. Hogy Vay István kívánsága nem teljesült, az bizonyára csak a borsodmegyei *Vay József* és a személynök felszólalásának tulajdonítható, kik figyelmeztették az alsó

* *Diarium et acta comitiorum etc. anni 1790/1. per c. s. r. i. principis Livii secundi Odescalchi ad hæc comitia nuntium CHRISTOPHORUM TORKOS concinnatum.* Kézirat a n. muzeum könyvtárában.

táblát, hogy ez ügyben óvatosnak kell lennie, mert különben a sajtószabadság szenvedhet sérelmet, s hogy nem is tanácsos a szabad vélemény-nyilvánítást korlátozni, mert ennek az ország nagy hasznát veheti, a közhangulat ily módon jutván kifejezésre.

Míg az irodalomban a katolikusok és protestánsok közt ezek a csatározások folytak, az alatt az országgyűlés ugyancsak belemelegedett a vallásügyi vitába. Katolikus részről a klérus vezette az ostromot a törvény ellen. A protestánsokat ellenben, mint említők, maga a király vette védszárnyai alá. Ha előbb nem, a nov. 11-kén tartott vegyes ülésben felolvasott s november 7-kén kelt királyi válasz * felolvasása után meggyőződhettek a rendek a felől, hogy Lipót szilárdul el van határozva a protestánsok vallásszabadságát törvény által biztosítani.

* Ld. egész terjedelmében, magyar fordításban, az országgyűlés «Naponként-való jegyzései» függelékében. — Latin eredetiben mint külön füzet jelent meg a következő cím alatt: *Benigna resolutio regia in negotio religionis de dato 7. mensis novembris 1790. Posonii. Typis Simonis Petri Weber. 8-r., 16 lap.* — A magyar kiadás, melyben a protestánsok hálafejezése is közölve van, a következő címet viseli: *Kegyelmes királyi rendelés a vallás dolgában. Mindszent havának 7-dik napján 1790-dik esztendőben. Hozzá ragasztatott azon alázatos köszönet melly ezen királyi rendelésért M. országon lévő augusztána, és helvétika confessiót tartók nevében alázatosan benyújtatott. Pozsonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 20 lap.* — Német nyelven a királyi propositziókkal és a koronázási diplomával együtt szintén külön füzetben jelent meg ily cím alatt: *Einige der wichtigsten Hungarischen Landtags-Akten. Aus dem Lateinischen ins Deutsche übersetzt. I. Die Königlichen Landtags-Propositionen. II. Das Krönungsdiplo. III. Die K. Entschliessung in Religionssachen. Pressburg, bey Simon Peter Weber. 1790. 8-r., 16 + 21 lap.* — A tót kiadás címe: *Cýsářsko-Krákowský Mandát we wěcech*

A nov. 7-kén kelt királyi rezoluczió (az első a vallásügy tárgyában) a vármegyék zöld asztalánál élénk és több helyütt heves vita tárgyát képezte. Egyes megyék feliratban tették meg a rezoluczióra észrevételeiket. A megyei repræzentációk közül Gömör- és Sárosmegyék feliratai nyomtatásban is megjelentek, ennél fogva ezekre itt mindenesetre reflektálnunk kell.

Gömörvármegye rendei jan. 10-kén kelt feliratukban * abbéli óhajtasukat fejezik ki, hogy a kir. rezoluczió minél előbb czikkelyeztessék be az ország törvényei közé. Kívánalmukat a következő érvekkel támogatják: 1. hogy a rezoluczió békekötéseken, kétoldalú szerződéseken, a törvényen és királyi diplomákon alapúl; 2., hogy a rezoluczió elvei Krisztus és az apostolok törvényeivel egyezők; 3., hogy megfelelnek azok a természet törvényeinek és a méltányosság követelményeinek; 4., hogy a rezoluczió becikkelyezését a közboldogság követeli.

A legfőbb súlyt a harmadik pontra fektetik. Bizonyára minden szabadelvű politikus igazat fog nekik adni, midőn azt állítják, hogy ember embertársának lelkiismerete felett bíró nem lehet, nem lehet a lelkiismeret természeténél fogva; mert hiszen ha két ember nézete lelkiismereti dolgban különböző: ki dönti el, melyiknek van igaza; más bíró ebben nem lehet, mint maga az Isten, ember semmiképen sem, miután nem bír embertársának lelke felett hatalommal; de még ha ilyen hatalom képzelhető volna is, mindenesetre kölcsönösnek kellene annak lenni, vagyis a

Ewangelického Náboženstwí se týkagjcých, od Leopolda II. Roku Páně 1790. wydany. W Pessti, v Matěge Trattnera. 8-r., 15 lap.

* Repræsentatio comitatus Gömöriensis in negotio religionis suæ majestati sacratissimæ submissa 1791-mo. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 2-r., 4 lap.

mennyi joggal kárhoztatom én embertársam vallási meggyőződését, ugyan azzal a joggal viszont ő is elítélheti az én nézeteimet a hit dolgában.

Míg Gömörvármegye észjogi alapon a lelkiismeret szabadsága mellett szólal fel: a konzervatív *Sárosvármegye* a konzervatív álláspontnak sokkal inkább megfelelő legális alapra helyezkedik s január 27-kén kelt repræzentációjában * egyrészt az üldözések korában hozott vallásügyi törvényekre hivatkozik, másrészt a protestánsoknak kedvező és a rezolúció alapjául szolgáló békeszerződések érvényességét támadja meg, hogy nyomatékot adjon a dolgok új rendje elleni tiltakozásának.

A nagy elmeéll és dologi ékesszólással írt repræzentáció, — mely a maga szempontjából igen ügyes, nyomondjáró okoskodásával az ellenkező nézetben levő olvasó ítéletét könnyen megvesztegetheti, az egyvéleményben levőket pedig megerősíti álláspontjukban, — a vallás ügyében kelt legfelsőbb elhatározást alapjában mondja elhibázottnak.

A rezolúció kiindulási pontja az, hogy a vallás ügye «az 1608-diki és 1647-diki törvények állapotára helyeztesék vissza» (ut negotium religionis intra ambitum regni Hungariæ solum, ad statum legum annorum 1608. et 1647. reponatur), s hogy következőleg «mind az ágostai, mind a helvécziai hitvallást követő evangélikus országlakosok örökre helyreállított szabad vallásgyakorlatának alapjául és talpkövéül az 1608-diki koronázás előtti első törvényezikk által idézett s a törvénykönyvbe becikkelyezett bécsi békekötés,

* Repræsentatio inclyti comitatus Sárossiensis in negotio religionis ad augustissimum imperatorem, et apostolicum regni Hungariæ regem *Leopoldum II.* ex publico nomine universitatis facta die 27. januarii anno Domini 1791. Eperiesini, typis Augusti Henrici Pape. 8-r., 136 lap.

valamint az 1647-diki 5-dik t.-ezikkbe beiktatott linczi békekötés tekintessék.»

Sárosmegye rendei abban a véleményben vannak, hogy ez a kiindulási pont merőben hamis és tarthatatlan. Mert az említett békeszerződések semmiféle törvény alapjául nem szolgálhatnak. A törvény ugyanis elveszti kötelező erejét, ha közhasználatba nem vétetik. Már pedig a törvények közé becikkelyezett bécsi és linczi békeszerződések ellen mind elejétől fogva folyvást óvással éltek mind a katolikus egyházi rendek, mind a kath. világiak. Mint kétoldalú szerződéseket pedig maguk a protestánsok helyezték azokat hatályon kívül, midőn az azokban foglalt föltételeket ignorálták és nem tartották meg.

Tekintetbe veendők továbbá a bécsi és linczi békeszerződések előzményei és története. A reformáció elterjedésének meggátlása végett Magyarországon szigorú törvényeket léptettek életbe. Így az 1523: 54. t.-cz. fejvesztéssel és vagyonkobzással, az 1525: 4. t.-cz. pedig tűzhalállal rendeli büntetni azokat, kik az új valláshoz szegődnek. Mind a mellett a reformáció tanai a *Zápolya*-féle zavarok alatt a török segítségével erősen befészkeltek magukat a magyarok közé. A protestánsok, számban megerősödve, lázadásban törtek ki, előbb *Bocskai*, majd *Bethlen* és *Rákóczi* vezérlete alatt. A lázadás elfojtása a törvényes uralkodónak nem sikerülván, hogy a királyság belső villongások által el ne pusztuljon s hogy annyi keresztyén vér ne ontassék: megkötötték előbb a bécsi, majd a linczi békét, ez utóbbit azzal a záradékkal czikkelyezvén be az ország törvényei közé, hogy «contradictionibus dominorum cleri et aliorum quorumvis sæcularium catholicorum non obstantibus» (a papság és minden más katolikus világi urak ellenmondásai ellent nem állván). Úgyde egy törvény, mely nem mind a

négy rend hozzájárulásával jött létre, kötelező erővel nem bírhat.

Mindezekhez járul az a körülmény, hogy az említett két békeszerződés, melyet magok a protestánsok is bilaterális kötésnek neveznek, erőszakkal, a viszonyok nyomása alatt csikartatott ki, tehát nem szabad elhatározás útján keletkezett, a mi pedig minden szerződésnek lényeges kelléke. De még ha érvényesnek lehetne is tekinteni ama szerződéseket, mivel világosan ki van mondva a bécsi béke-egyezményben, hogy «*absque tamen præjudicio catholicæ romanæ religionis*» (mind az által a római katolika vallás jogsérelme nélkül), a legközelebbi vallásügyi rezolúció pedig a legnagyobb mértékben præjudikál a róm. kath. vallásnak: a rezolúció ama szerződésre nem alapítható.

A felirat magára a királyi rezolúcióra térvén át, annak törvénybe iktatását azért nem tartja lehetőnek, mert a felség a koronázáskor esküvel fogadta, hogy az ország törvényeit, kiváltságait, szabadságát, szokásait szentül megtartja, a rezolúció pedig a katolikus karok és rendek jogait sérti s derogál az orthodox róm. katolika hitnek, mely az 1550: 12. és az 1741: 46. t.-cikkek szerint «*sola et unica, sancta et apostolica, vera et salvifica est*».

Majd pontonként kimutatják Sárosmegye rendei, hogy mind azon kedvezmény, melyben a rezolúció a protestánsokat részesíti, derogámenje a katolikus egyháznak és vallásnak.

A rezolúció első pontja például, mely szerint a protestánsok — «tekintetbe nem vevén az utóbbi törvényeket, valamint a szabadalmakat, leiratokat és explanációkat» — ezentúl minden városban szabadon gyakorolhatják vallásukat, — ellenkezik egyes városok ama privilégiumával, melynél fogva örökre megkíméltettek a veszedelem-

től, hogy területükön különböző vallású egyéneket megtűrjenek.

A 3-dik pontra, mely szerint az evangélikusok a kath. vallási szertartásokban való részvételre nem kényszeríthetők, Sárosmegye azt a naiv megjegyzést teszi, hogy «qui fueris Romæ, romano vivito more», a mi azt teszi, hogy a ki katolikusok közt él, az a katolikusok módja szerint imádja Istenét.

A 4-dik pont akként intézkedvén, hogy a protestánsok saját egyházi felsőbbbségöktől függhenek, a felirat megjegyzi, hogy az ország törvényei, sőt még a pacifikációk sem tudnak semmit protestáns konzisztóriumokról, közzsínatokról, prot. kánonokról, hanem az egyházi ügyekben egyedüli törvényes fórumok a diöcezezán konzisztóriumok.

Legeredetibb azonban a feliratnak a 12-dik pontra vonatkozó észrevétele. Ama pont szerint «a templomok, iskolák, lelkészlakok és alapítványok iránt mindkét részről a jelen birtokállapot veendő zsinórmértékül». A felirat ezt nem tartja helyesnek. Mert a templom az Isten és nem az emberek tulajdonát képezi, ennél fogva az emberek nem rendelkezhetnek a felett. Ha valahol mégis megtörtént volna, hogy emberek intézkedtek a templom tulajdonjogáról, a mint lehet, a status quot helyre kell állítani, a mi azt teszi, hogy ha a katolikusok temploma a protestánsok által elfoglaltatott, a katolikusok visszafoglalhatják Istennek tőlük elrablott hajlékát, de nem megfordítva.

Sárosmegye felirata megkésve érkezett rendeltetési helyére. Mert a mikor ez a felirat a felség kezébe jutott, már akkor Lipót a vallásügyben leküldte a rendekhez második rezolúcióját.

A klérus ellenben idejében — habár szintén sikertelenül — tette meg a lépéseket arra nézve, hogy a királyt

rábírja a vallás ügyében már egyszer kinyilvánított elhatározásának megmásítására, s nem is mondott le a klérus az utolsó perczig a reményről, hogy a király végre is engedni fog.

Kolonics László gróf, kalocsai érsek, november 30-kára meghívta a püspököket, káptalani küldötteket és a világi róm. kath. országgyűlési követeket Kalocsára, hogy tanácskozzanak a felett, mi módon lehetne megakadályozni a nov. 7-diki királyi válasznak az ország törvényei közé való becikkelyezését?

Beható tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy a felséghez feliratot intéznek, melyben előadják, mily jogsérelem követtetnék el a kath. egyházon, ha a kir. válasz becikkelyeztetnék, s egyszersmind kifejtik, hogy a kath. egyház tekintélyének megóvása érdekében mi a kívánságuk?

A felirati javaslat előre elkészítettén, azonnal fel is olvastatott. Az abban foglalt kívánalmak négy pontban foglalhatók össze. Kívánják 1-ször, hogy az áttérés büntetendő cselekménynek mondassék ki; 2-szor, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek a róm. kath. vallásban neveltessenek; 3-szor, hogy az evangélikusok házassági ügyei is a szentszékek illetékessége alá tartozzanak; 4-szer, hogy az evangéliumi vallás ne nyilváníttassék «bevett» vallásnak, mert különben a r. kath. vallással egyenrangúvátétetnék s a király méltóságára lealázó, ha ő felsége magát az evangélikus egyház fejének mondja.*

A jelenvoltak egy része ezt a feliratot aláírván, Kolonics érsek vezetése alatt egy küldöttség nyújtotta azt át december 2-kán a felségnek.

* IRINYI: Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 94. l.

A protestánsok azonban nem mulasztották el a felirat hatásának és jelentőségének ellensúlyozásáról gondoskodni. E czélból protestáns részről nyomtatásban közzététetett azon országgyűlési r. kath. tagok névsora, kik a feliratot aláírták s azoké, kik nem írták alá.¹ Ebből a névjegyzékből az tűnik ki, hogy amazok száma csak 84, míg emezeké 291 volt. Minthogy azonban a névsor összeállításában több hiba követtetett el, még pedig a katolikusok rovására: a katolikusok is közrebocsátották ugyanazt a katalógust, természetesen kiigazítva.² E szerint a 291 számból legfőlebb 29 lenne levonandó. De még így is óriási többségben voltak azok, kik az aláírást megtagadták. A többséggel tartott két püspök is: báró *Splényi* váczai és *Batsinszky András* munkácsi.

A kalocsai értekezletet és annak határozatait igen élesen, de meggyőző érvekkel aposztrofálja SZIRMAY ANTAL «*Harminczkét okok*» című iratában;³ egyszersmind ugyanő

¹ Cathalogus catholicorum voto et sessione gaudentium, qui repræsentationem conventus apud excellentissimum archi-episcopum Colocensem 30. novembris 1790. habiti, subscripserunt. Cathalogus catholicorum voto et sessione in comitiis gaudentium qui præviam repræsentationem non subscripserunt. 2-r., 11 lap.

² Examen cathalogi d. catholicorum in comitiis regni sessione, et voto gaudentium typis in publicum nuper prolati, ut appareat, quinam ex illis repræsentationem in benigni rescripti regii pro augustanæ, et helveticæ confessionum exercitii libertate editi, merito, sacratissimæ suæ majestati exhibitam, in conventu apud excellentissimum dominum Colocensem archi-episcopum die 30. 9-bris 1790. habito, subscripserint, aut non subscripserint. 2-r., 8 lap.

³ Harmintz két okok, melyeket azon világi catholicusok, kik az 1790-ben 30-dik novemberben a kalocsai érseknél tartott gyűlekezet végezésére reá nem állottak, kinek kinek ítélleti alá terjesztettek. 1790-dik esztendőnek XII-dik havában. — Két egészen

szintén közzétette azon tagok névsorát, kik a kalocsai értekezlet feliratához nem járultak hozzá.*

Az említett határozatokat Szirmay mindenekelőtt formai szempontból kifogásolja, a mennyiben országos ügyekben csak az országgyűlésnek van joga döntő határozatokat hozni. Országgyűlésen kívül ily ügyeket tárgyalni, és «a státusban mintegy státust formálni» «illetlen» dolog szerinte.

A mi pedig ama határozatok lényegét illeti, ő abban a véleményben van, hogy ellenkeznek a lelkiismeret szabadságával, az ország törvényeivel, s ép azért lehetetlenné teszik a nyugalom helyreállítását a hazában.

A röpirat éle a klérus ellen irányul, mint a melynek főrésze volt a kalocsai értekezlet határozataiban. Szemökre veti a papoknak, hogy olyanféle veszedelmes tanokat hirdetnek, mely szerint «az eretnekséghez hajló királynak életét szabad elvenni, és hogy ők akármely társaságnak s királynak törvényeit is másképen bételjesíteni nem kötelesek, hanem ha tanításaikkal megegyezők». «Soha a jó királynak — úgymond — rosszabb védelme nem lehet, a római lánczokkal megterheltetett kezeknél».

A papi rend jellemzésében Szirmay ha túl nem tesz is

változtatlan kiadásban. Mindkettő 8-rét. Az egyik kiadás 32, a másik 37 lap. — Hogy ez irat szerzője SZIRMAY ANTAL, erre nézve ld. összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét ABAFI Figyelőjében. XIX. 181.

* *Catalogus eorum, qui repræsentationem cleri catholici Hungariæ contra legem religionariam in conventiculo apud archiepiscopum Colocensem 30. nov. 1790. habito non subscripserunt. Posonii. Typis Simonis Weber. 1791.* — Ld. ABAFI Figyelőjében (XIX. 181.) SZIRMAY összes műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét.

TRENK-en, mindenesetre vetekszik vele. Akár csak Trenket olvasnók, midőn azt írja egy helyütt, hogy a papi rend «szent rend, az ötet követőinek sokasága miatt félelmes, hivatalával s számlálhatatlan jövedelmével negédes, rettenetes erejében biztos, a ki markában tartani állítja az átkoknak rettenetes menykövét, osztogatja az áldást, bir a szentségekkel s a menynek és pokolnak kulcsaival, egy szóval olyan eszközökkel hatalmas, a melyekkel a félelmes gondolkodású, gyarló embert természeti helyheztetéséből kiforgattathatja. Ó! haza, nézd körül magadat, s mérd meg ezt kormányozásodnak mérő serpenyőjével!»

ABAFFY FERENCZ, Árvamegye követe, — kiről KAZINCZY azt írja, hogy «tömérdék olvasású, tömérdék tapasztalású férfi; szépen írt, de nem szólott szerencsével»,* — a kalocsai értekezlet határozatait szintén megtámadja egy latin és német nyelven közzétett nyilatkozatában,** melyet úgy kíván tekinteni, mint az értekezleten részt nem vett összes országgyűlési követek nyilatkozatát. Ha — úgymond — a kath. főpapok az országgyűlésen katolikusnak nevezhették amaz értekezletet, holott abban sem ő, sem a vele egyértelembe levők nem vettek részt: ő is veheti magának a jogot, hogy az összes távollevők nevében nyilatkozzék.

Abaffy eszmemenete igen hasonlít a Szirmayéhoz. A mellett, hogy formai szempontból érvénytelennek nyilatkoz-

* KAZINCZY: Pályám emlékezete. *Nemzeti Könyvtár*. 1879. III. 173.

** A latin kiadás czíme: *Declaratio statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum die 30. novembris anno 1790. apud archi-episcopum Colocensem celebratum non influxerunt*. H. és é. n. 8-r., 42 lap. — A német kiadás czíme: *Erklärung der katholischen Stände welche an der den 30. November 1790. bei dem Erzbischoff von Colocsa gehaltenen Versammlung der Katholiken keinen Antheil genommen haben*. 1791. 8-r., 38 lap.

tatja ki a kalocsai határozatokat, lényegöket tekintve sem írja alá azokat. Nem írja pedig alá a következő okoknál fogva: mert ama határozatok ellenszegülést foglalnak magukban a királyi rezolúció ellen és zavart idéznek elő az ország ügyeiben; ellenkeznek az emberi jogokkal, a hazai törvényekkel és az ország alkotmányával, sőt az uralkodó hatalmát is illuzóriussá teszik az egyházi ügyekben, s végre, mert nem a valódi vallásos buzgóság, hanem a papi szenvedély kifolyásai.

A királyi rezolúciót azonban, melyet egészben véve visszautasítani nem tart helyesnek, egyes részleteiben ő is kifogásolja. A rezolúciónak különösen a vegyes házasságokra vonatkozó pontjával foglalkozik tüzetesebben, mely így hangzik: «A vegyes házasságokból, melyek mindig kath. lelkész előtt lesznek kötendők, melyek ellen azonban bárminő ürügy alatt valamely akadályt emelni tiltva van, származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék, ha pedig az anya katolika, akkor csak a fiúgyermekek követhessék atyjok vallását».

Abaffy és elvtársait ez a pont ép oly kevésbé elégíti ki, mint a kalocsai értekezletet. Csakhogy ez sokalta az abban foglalt engedményt, Abaffyék meg keveselték. A vallásfelekezetek közti villongások megszüntetése és a családok nyugalmának biztosítása czéljából Abaffy az említett pont helyett a következő elfogadását ajánlja: «A vegyes házasságokból származott és származandó gyermekek, nemök szerint, kövessék szüleik vallását; ez a törvény azonban csak abban az esetben áll, ha a szülők — nem tudván egymás közt megegyezni — a megyéhez vagy a helytartótanácsához fordulnának személyesen panaszukkal; különben pedig mindenkinek szabadságában áll gyermekét abban a vallásban nevelni, a melyben akarja».

Abaffy egynyomon jár Szirmayval a hierarchia megítélésében is. A kalocsai határozatok értelmi szerzői: a papok iránt, ép oly kevés rokonszenvet mutat, mint Szirmay. Minden hímezés-hámozás nélkül fölveti a kérdést, nem volna-e szükséges korlátok közé szorítani a hierarchia hatalmát, mely hivatásánál fogva olyannyira uralomvágyóvá, óriási vagyonánál fogva oly hatalmassá lön; mely nem a hazájához való hűségre kötelezi magát esküjében, hanem a római egyeduralkodónak fogad vak engedelmességet; mely legyőzhetetlen erőt merít magának a szószerk használatából s az áldás- és átokosztogatás jogának gyakorlásából. Bármily tisztelettel viseltetik is Árvamegye követe egy BATTHYÁNY vagy egy KOLONICS személyisége iránt, mégsem hallgathatja el abbéli meggyőződését, hogy a legnagyobb tehetséggel és lelki tulajdonokkal megáldott római pap is szükségszerűleg vétkezni kénytelen hazája ellen. A pap — úgymond — nem szeretheti hazáját, hanem ép úgy érezheti magát abban, mint a bérlő a házban, melynek csak bizonyos ideig lakója.

Hogy Abaffy Declaratiojának hatása volt, mutatja az a körülmény, hogy ketten is szükségesnek látták czáfolatot írni ellene.

A «*Larva pseudo-catholico detracta*» című röpirat* szerzője nem annyira a kérdés lényegére reflektál, mint inkább ellenfelének gondolatmenetére irányozza figyelmét.

Id. SZINNYEI JÓZSEF, a «Magyar írók névtára» című, az akadémia kiadásában megjelenendő művének 1886. aug. 20-kán közrebocsájtott «*mutatvány-ívében*»** tévesen írja,

* *Larva pseudo-catholico detracta*, qui declarationem statuum catholicorum Posonii commentus est. Anno 1791. 8-r., 32 lap.

** Id. SZINNYEI JÓZSEF i. m. 4. l.

hogy a Larva-nak is, valamint a Declaratio-nak ABAFFY volt a szerzője. Hogy a Declaratio-t ő írta, azt elhiszszük, nemcsak azért, mert HORÁNYI is állítja,* hanem mert az egyházpolitikai kérdésekben vallott szabadelvű, sőt — mondhatnók — radikális nézetei a Declaratio tartalmával nincsenek ellentétben. De ha a Declaratio az ő tollából származott: akkor természetesen ki van zárva a lehetősége annak, hogy az arra írt czáfolat is tőle származnék. Valószínűbb, a mit a különben nem igen megbízható WURZBACH állít, hogy t. i. a Larva-t KATONA ISTVÁN írta.**

A «Larva» szerzője a Kalocsán összegyűlt katolikus rendek fölterjesztését teljesen jogosultnak tartja; mert ha az evangélikus rendeknek szabad volt magánértekezleteket tartani s ott készült felirataikkal ő felségéhez járulni: a kölcsönösség elvénél fogva ugyanezt a jogot a katolikusoktól sem lehet megtagadni. Abaffy ama nyilatkozatával szemben pedig, mely szerint ő a kalocsai értekezleten azért nem vehetett részt, mert az tisztán csak katolikusok összejövelete volt, holott ő első sorban magyar s csak azután katolikus, és mint az országgyűlés tagja, nem egy felekezet, hanem az egész nemzet képviselőjének tekinti magát: azt a körmönfont kérdést veti fel, hogy vajjon abból, hogy valaki első sorban magyar és csak azután katolikus, az következik-e, hogy e szerint előbb kell az ország ügyeiről, mint a kath. vallásról gondoskodni, előbb a földi létről, mint a mennyei életről? Hát nem előbbvaló — mint azt már Máté evangélista is megírta — a lélek a kenyérnél? nem azt tanította-e az Üdvözítő, hogy keressük mindennek előtt a mennyeknek országát és annak igazságát?

* HORÁNYI: Nova memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. 1792. I. 7.

** WURZBACH: Biogr. Lexikon. XI. 36.

Ilyetén okoskodással igyekszik a szerző ellenfelének minden állítását megdönteni. A mily képtelenség Abaffy most említett nyilatkozatából azt következtetni, hogy ő az evangélium tanításával mitsem törődve, elébe helyezte a földi létről való gondoskodást a mennyei javak megszerzésén való munkálkodásnak: ép oly czélzatos elferdítése az ő álláspontjának az is, hogy ő az *egyházi* ügyek vezetését ki akarta venni a klérus kezéből.

A szerző hosszasan bizonyítgatja Abaffyval, «a pseudo-katholikussal» szemben, hogy az egyház kormányzása a papokat illeti meg. *Szent István*, egyik törvényében világosan kimondja, hogy az Isten a papokat az emberi nem őreivé rendelve, a püspököknek hatalmat adott az egyházi ügyek vezetésére, ennélfogva a laikusok, mint egyháztagok, alá vannak rendelve a püspököknek. Úgyde Abaffy egy szóval sem állította ennek az ellenkezőjét. Sürgeti igenis a klérus hatalmának, politikai befolyásának korlátozását; meg akarja fosztani a papságot attól a jogától, hogy más egyház ügyeibe is beleavatkozzék, miután úgy saját korának, mint a multnak tapasztalatai meggyőzték őt a felől, hogy a valláspolitikai kérdéseknek a törvényhozás által való liberális megoldását a papság tette és teszi lehetetlenné, sőt a hierarchia szervezetében is radikális reformok életbeléptetését kívánja, a mennyiben a pápa egyházfőnöksége nincs ínyére; de a püspökök és papok jogkörét a szorosán vett belső egyházi ügyekre nézve nem teszi vita tárgyává.

Rabulisztikában ha nem múlja is felül, de türelmetlenségben messze túlhaladja a «Larva»-t, ugyancsak a «Declaratio» ellen írt «*Censura*»,* melynek szerzője *Mária Teré-*

* Censura religionario-politica libelli, cui titulus: Declaratio

zia egykori hírneves könyvvizsgálója, VAJKOVICS IMRE jezsuita volt s mely 1792-ben második kiadást is ért.*

Vajkovicsnak mindjárt kiindulási pontja, a mivel sarkba akarja szorítani Abaffyt, oly ravaszúl van formulázva, hogy könnyen zavarba hozhatja az egyenes észjárású olvasót.

Rosz néven veszi a «Declaratio» szerzőjétől, hogy katolikusnak vallja magát, és mégis az akatholikusok ügyét védelmezi. Nem fér a fejébe, hogy katolikus ember hogyan mondhatja a katolikusok részéről bűnös cselekedetnek azt, mit az akatholikusok számtalanszor ismételve elkövettek, hogy t. i. konventikulumokban protestáltak a történetek ellen. Mindmegannyi alaptalan szemrehányás. Mert Abaffy először is nem fogja pártját az akatholikusoknak és semmiféle vallásfelekezetnek; hanem tárgyilagosan, a szabadelvű valláspolitikai álláspontjáról tárgyalja a fennforgó kérdéseket, a nélkül, hogy saját felekezetének jogait feláldozná. Másodszor a kalocsai értekezlet protestációját Abaffy abból a szempontból kifogásolja, mert annak az értekezletnek nem volt joga az összes katolikusok nevében nyilatkozni. De különben is a protestáns konventikulumok tiltakozását egykategóriába helyezni az említett értekezlet határozataival, érvnek kissé gyarló, polemikus fogásnak nagyon is merész. Mert a protestáns felekezet, mint elnyomott felekezet, mindig saját elnyomatása ellen protestált; a kalocsai konventikulum ellenben a katolicizmusra nézve sérelmesnek tartván a többi felekezeteknek tett en-

statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum, die 30. novembr. 1790. apud archi-episcopum Colocensem celebratum, non influxerunt. 1791. 8-r., 96 lap.

* PAULER: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 84. l. — WURZBACH: Biogr. Lexikon. XLIX. 210.

gedményeket, protestált a törvényhozás által tervbe vett olyatén intézkedések ellen, melyek a magyar kath. egyházat direkte nem érintették.

De Abaffy «cenzora» sokkal elfogultabb és ravaszabb, semhogy saját felekezetével és a protestánsokkal szemben igazságos mértéket alkalmazhatna. Általában ez utóbbiakat nemcsak hogy gyűlöli, de a legrútább fegyverrel, az árulkodással, lételőkben támadja meg.

Nem elégszik meg azzal, hogy tiltakozik az ellen, miszerint valaki három egyenjogú felekezetről beszéljen, holott — úgymond — a bibliában is meg van írva, hogy egy az Úr, egy a hit és egy a keresztség, tehát csak egy az üdvözítő vallás is; nem elégszik meg azzal, hogy az áttérést perhorreskálja, s kétségbe vonja az emberek jogát arra nézve, mely szerint a róm. kath. vallást, melyet szabadon vettek fel, szabadon el is hagyhatják, mert hiszen — így okoskodik — minden kötelezettség szabadon vállaltatik, de éppen azért kötelezettség, mert nem lehet attól szabadon elállni; hanem mindezekon felül a honárulás vádjával is terheli a protestánsokat, s mint a törvényes hatalom legfélelmetesebb és legmegátalkodottabb ellenségeit mutatja be őket, hogy rájuk uszítsa a hatalom embereit. TÖKÖLY, BOCSKAI, BETHLEN — ő szerinte — a honárulás bűnébe estek, midőn föllázadtak az osztrák ház ellen. Azt kérdezi, vajjon kik félelmetesebbek a királyi hatalomra nézve: a fegyvertelen papság-e vagy azok, kik mindjárt készek fegyvert fogni a törvényes uralkodó ellen?

Óva inti ennél fogva az uralkodót, hogy ne bizzék a protestánsokban. A «Declaratio» szerzője csak ravaszkodik, midőn az ország és a király érdekeit hordozza száján, mert amaz érdekek védelmének ürügye alatt másra nem céloz, mint annak a r. kath. papságnak az elnyomására, mely a ha-

zának és a trónnak mindig legerősebb támasza volt. A «Declaration» szerzője tudja azt nagyon jól, hogy mindaddig, míg a főpapság mint politikai aktív tényező szerepel, az eretnek a toleranciával kénytelenek beérni. Ezért haragszik ő oly nagyon a klérusra.

A kalocsai értekezletből kelt feliratra, mely — mint láttuk — oly élénk irodalmi harczra adott alkalmat, az evangélikusok, szintén felirat alakjában, megtették észrevételeiket, s mindkét fél türelmetlenül várta a felség részéről a döntő szót.

Hogy az értekezlet határozatait a korona teljesen nem ignorálta, a felől bárki is meggyőződhetik, ha összehasonlítja egymással a királyi első rezolúció és a törvénybe iktatott második rezolúció tartalmát. Ép ezért az 1790/1: 26. t.-cz. meghozatala után joggal szemökre hányhatták a papoknak, hogy a protestánsok ő miattok nyertek kevesebbet, mint a mennyire az első rezolúció után méltán számíthattak.

Állítólag szintén ABAFFY közzétett névtelenül egy *tanulmányt a vallásügyi törvény 13-ik §-áról*.^{*} Hogy csakugyan Abaffy volt ennek a szerzője, nem merjük állítani; mert ugyanaz a forrás, a honnan ezt az adatot merítettük,^{**} az «*Ad amicam aurem*»-et is Abaffynak tulajdonítja, holott annak szerzője, köztudomás szerint, BATTHYÁNY ALAJOS gróf volt.

A vallásügyi törvény 13. §-áról írt tanulmány szerzője tehát — bárki lett légyen is az — konstatálja, hogy például az áttérésekre vonatkozólag lényeges különbség van

* Observationes super legis religio nariæ paragrapho 13. 1791. 8-r., 59 lap.

** TÖRÖK JÁNOS: Egyetemes magyar encyclopædia. I. 36.

az első és második rezolúció vagyis a törvény intézkedései közt.

Az első rezolúció ugyanis az áttérésekről ekkép intézkedik: «Mivel az igaz keresztyéni türelem minden kényszerítést kizár, azok ellen, kik az ország egyik törvényesen bevett vallásáról másik *egyenlően bevett* (æque receptam) vallásra térnek át, hithagyási bűnvád miatt tiszti kereset ne indíttassék, vagy valamely fogsági, verési s közmunkai büntetés ellenök ne szabassék; hogy azonban azoknak, kik elegendő oktatás hiányában szakadnak el a róm. kath. hit-től, szabad visszatérési mód szereztessék, a hit igazságáról a szerzetesek házában hat heti, mérséklettel teljes s a keresztyén valláshoz illő szelídséggel alkalmazott oktatásuk kísértessék meg; mind a két felekezetű egyházi szolgáknak pedig parancsoltassék meg, hogy semmi eszközzel se merjenek valamely katolikust az evangéliomi vallás követésére kecsegtetni, vagy valakit abba fölvenni, kinek a hat heti oktatás helyesen kiállásáról az illető kath. lelkésztől bizonyítványa nincs. A katolikus lelkészeknek pedig kötelességök lesz, az oktatás kiállása után a kérő félnek a kívánt bizonyítványt haladéok nélkül kiadni».*

Ezzel szemben a törvény 13. §-a kimondja, hogy «mivel az áttérés a katholika vallásról valamelyikre a békekötések által bevett evangéliomiakra, *a katholika vallás elveivel ellenkezik*, nehogy az *vakmerően* történjék, az ily előjövendő esetek *ő királyi felségének* lesznek bejelentendők; szigorú büntetés alatt meghagyassék továbbá, hogy végre senki se merjen valamely katolikust az evangéliomi vallás követésére bárminő eszközzel kecsegtetni».**

* IRINYI fordítása szerint: Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme. 221. l.

** U. o. 220. l.

Az első rezolúció tehát a vallásfelekezetek közti viszonyosság elvén alapúl s az áttérést a bevett vallásfelekezetek közt föltétlenül megengedi; a törvény ellenben midőn hangsúlyozza, hogy az áttérés ellenkezik a kath. vallás elveivel s midőn a «vakmerő» áttérések megakadályozása céljából, az áttérésekre nézve a király beavatkozását provokálja a nélkül, hogy közelebbről meghatározná, mi értendő «vakmerő» áttérés alatt s meddig terjed a király beavatkozási joga: az áttérés szabadságát csaknem teljesen illuzoriussá teszi.

Igaza van ennél fogva a kérdéses mű szerzőjének, midőn azt állítja, hogy az első rezolúciónak az áttérésekre vonatkozó pontja a törvény által a legilliberálisabban módosított. S a mennyiben az említett pont illetén megváltoztatását a kalocsai értekezleten részt vett papok befolyásának tulajdonította, csak a közvéleményt fejezte ki.

Mind a mellett fölszólalása a kalocsai értekezlet határozatai ellen, eső után köpenyeg volt. Ha volt az értekezletnek valami eredménye — a mint volt is bizonyára: akkor azt már többé nullifikálni úgysem lehetett; az Observatiókhoz hasonló felszólalásoknak tehát legfőlebb morális hatásuk volt. Az Observatiók írója bizonyára maga sem akart többet elérni röpiratával. De hogy ezt aztán annál biztosabban elérje: tüzetesen kifejti, mennyire nem volt joga a kalocsai értekezletnek az összes katolikusok nevében nyilatkozni. Egy táblás kimutatást közöl, melyből kitűnik, hogy az országgyűlés tagjai közül hányan írták alá és hányan nem az értekezlet határozatait. Aláírta: a főrendiház 16 tagja, a kir. tábla 4 bírása, 24 megyei követ, 23 városi követ, és a távollevők 15 képviselője, tehát összesen 82; nem írta alá: a főrendiház 181 tagja, a kir. tábla 10 bírása, 52 megyei-, 32 városi követ és a távollevők 16 képviselője, tehát összesen 291.

Bármennyire neheztelhettek is azonban a protestánsok a klérusra, mely minden követ megmozdított, hogy minél kevesebb engedményben részesüljenek: a januárius 18-kán kiadott királyi rezoluczió, mely — némi csekély módosítással — mint 26-dik t.-cz. beiktattatott az ország törvényei közé, mégis meglegedéssel tölté el szívöket, a mennyiben ettől a percztől fogva a nagyon is bizonytalan királyi kegyelem helyett országos törvényre hivatkozhattak vallásuk szabad gyakorlatát illetőleg s a törvény által mindenesetre megnyerték azt, a mi után évszázadokon át hiába sóvárogtak, védelmet az üldöztetések ellen.

A magyar és német nyelven, külön röpirat alakjában is megjelent második *rezoluczió* * a febr. 8-diki országos vegyes ülésben vétetett tárgyalás alá.

A rendkívül élénk és heves vita ismertetése nem a mi feladatunk. Bennünket közelebbről csupán az a két beszéd érdekel, mely — minthogy külön-külön önálló füzetben is megjelent — az irodalomtörténet anyagához tartozik. Ez a két beszéd a két párt álláspontját híven visszatükrözi. Az egyiket Somogy megye követe, a klerikális párti BORONKAY

* A magyar kiadás címe: Felséges II. Leopold császárnak és Magyarország királyának, az ország-gyűlésében egyben-gyűlt r. katolikus, és mind a két confessión lévő evangyélikus rendeknek és státusoknak meg-egygyezések szerint az egész nemes ország ő felsége eleibe juttatott kívánságára, és kérésére a vallás dolgában tett, és boldog aszszony havának 18-dik napján 1791. esztendőben költ végső kegyelmes meg-határozása. Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével, és betűivel. 8-r., 20 lap. — A német kiadás címe: Endliche allergnädigste königliche Entscheidung samt dem angeschlossenen Artikel im Religionsgeschäfte vom 18. Jänner. 1791. Aus dem Lateinischen veranstaltete ächte Uibersetzung. Pressburg, gedruckt bey Simon Peter Weber, 8-r., 19 lap.

JÓZSEF, a másikat a liberális gondolkozásáról ismeretes BATTHYÁNY ALAJOS GRÓF tartotta.

BORONKAY, — kinek beszéde nemcsak latinúl, hanem egyzersmind magyar fordításban is megjelent,* egy követársa (?) PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, a «*Hunnias*» szerzője fordítván azt le,** — a legmerevebb s a legszűkkeblűbb álláspontot foglalja el. Nem látja be szükségét, hogy a vallás ügyében új törvény hozassék. Ott van a bécsi és a linczi békekötés; ezekkel a protestánsok teljesen meg lehetnek elégedve.

A rezolúció mind a kath. vallást, mely «egyedül üdvözítő», «uralkodó vallás», mind az országot, mely «Mária országa», kivetközteti eredeti jellegéből, s ezenfelül az uralkodó vallást megfosztja privilégiumaitól.

Ha a rezolúció kimondja, hogy a protestánsok ne kényszeríttessenek a vallásukkal ellenkező szertartásokra: ebből jog szerint (ugyan furcsa okoskodás!) az következik,

* A latin kiadás czíme: *Declaratio circa quæstionem illam an articulus in negotio religionis per suam majestatem sacratissimam de dato 18-væ januarii anni 1791. statibus, et ordinibus regni Hungariæ submissus in publicam legem referri valeat, in comitiis, et quidem mixta sessione regnicolari per nuncium comitatus Simigiensis JOSEPHUM BORONKAY, de eadem, coram excelsis proceribus, inclytis statibus, et ordinibus regni anno 1791. 8. februarii facta. Posonii, typis Simonis Petri Weber. 8-r., 24 lap.* — A magyar kiadás czíme: BORONKAY JOSEF diétai orátziója magyarul. Apud misericordiam. 1791. 8-r., 39 lap.

** Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM műveinek sajátkezűleg összeállított jegyzékét ABAFI Figyelőjében. I. 47. — HORVÁTH ÁDÁM még egy más röpiratot is írt Boronkay ellen «*Boronkay József ur Hajnal Csillag nevű kilencz konczbul álló térítő Triplicájára, három koncz Quadruplica*» czím alatt; ez azonban nyomtatásban nem jelent meg. (U. o. 48. l.)

hogy a római katolikusok és a papi rend se kényszeríttessék olyan törvények hozatalára, «a melyek az ő lelkiismeretükkel és fundamentumaikkal ellenkeznek».

Az isteni törvényekkel ellenkezik, hogy a protestánsok házassági perei elvonatnak a szentszéktől; hogy az egyedül üdvözítő hitben levő asszony gyermekei protestánsok is lehetnek, ha a férj protestáns; hogy szűz Mária a protestánsok által leteendő esküből kihagyassék, holott Magyarország Mária országa; hogy az áttérés megengedtetik, holott «ha egyszer a vallás úgy megeresztetik, hogy a dologhoz és környüállásokhoz képest változtatni lehessen, soha semmi ország soká fenn nem állhat.»

«Nem úgy van-e, — kiált fel beszéde vége felé, — hogy az ország gyűlése alatt a protestáns urak szüntelen Angliát kiáltozták például? Légyen hát példa a vallás dolgában is. Vajjon azok a róm. katolikusoknak adtak-e és engedtek-e ilyen törvényeket hozni? Távol légyen, hogy ott csak gondolkodni, annyival inkább suttogni merne a róm. katolikus hasonló törvényről. S hát mi, a Mária országában, az apostoli országban megengedjük-e?»

A fordító, Horváth Ádám, gúnyos észrevételekkel kíséri Boronkay beszédét, s határozottan a protestánsoknak fogja pártját. Nem volt nehéz feladata; megkönnyítette azt Boronkay rendkívül exkluzív és türelmetlen felfogása. De azért megjegyzései általában véve nem a legsikerültebbek.

Horváth Ádám álláspontját leghívebben kifejezi amaz észrevétele, melyet Boronkaynak arra a kijelentésére tesz, hogy ő vármegyéjének utasításához képest jár el, midőn a vallásügyi törvényt ellenzi.

«Az én vármegyém pedig — írja a fordító — keverve r. katolikusokból és protestánsokból áll. Emezeknek is

szintügy követje vagyok, mint amazoknak;¹ ezeknek is minden jussaikat oltalmazni tartozom, és így vétkezném, ha contra intentionem committentium, a protestáns vallás fényre hozását s gyarapodását ellenzeném; vétkezném esküvésem ellen is, sőt vétkezném a kölcsönös szeretet ellen; mert azok nékem, a r. katholika hit fényessége, első-sége s czeremóniái ellen semmit sem parancsoltak, sőt nem ellenkeztek abban is, hogy a szerzetektől elszedett jószágok visszaadattassanak, holott ők tudják azt jól, valamint én, hogy azokat jobb végre is lehetne fordítani.»

A Boronkay-féle politikusok leghatározottabb ellen-lábasa volt az országgyűlésen, BATTHYÁNY ALAJOS GRÓF, kinek a vallásügyben tartott s három nyelven is külön-külön füzetben, valamint a *Magyar Kurirban*² megjelent beszéde³ oly liberális elveket tartalmaz, hogy bizvást bele-

¹ Hogy mi jogen vallja magát Horváth Ádám Boronkay követársának, nem tudjuk. HOFFER ENDRE, ki ABÁFI Figyelőjében Horváth sajátkezűleg összeállított műveinek jegyzékét közli, azt írja ugyan, hogy Horváth «1790-től fogva, egyen kívül, minden diétán jelen volt»: az 1790/1-diki országgyűlési követeknek a «Naponként-való jegyzések» XIX—XLIV. lapjain közlött névsorában azonban Horváth neve nem fordul elő.

² *Magyar Kurir*. 1791. évf. 197—201. l.

³ A latin eredeti s annak magyar fordítása a következő czím alatt jelent meg: Oratio boni civis, sani philosophi et veri nominis christiani illustrissimi domini comitis Aloysii de Battyán dum in consessu comitali VI-ta (sajtóhiba, 8 helyett) iduum februarii anno æræ vulgaris 1791. Pisonii in Hungaria habito de lege religionis in publicas tabulas voluntate optimi principis referenda ageretur, magno omnium bonorum applausu dicta. Hungarice reddiderunt atque in speculum secus sentientium typis excudi curarunt sinceri illustris oratoris cultores L. A. S. P. Sz. M. D. C. S. M. F. Pisonii, typis Simonis Petri Weber. 8-r., 16 lap. — A magyar fordító a jeles beszédet úgy mutatja be,

illenének azok még a modern szabadelvűség program-jába is.

Batthyány nem foghatja meg, hogy bárki is *a hazaárulás terhes gyanúja nélkül* a rezolúciót visszautasíthassa, melyben az emberi nemnek ama megsérthetetlen szentséges törvényei foglalvák össze, melyeket a mi atyánkfiaitól barátainktól és véreinktől (értvén alattok a protestánsokat) meg nem tagadhatunk, kik oly gyakran bizonyosságát adták a fejedelem iránt érzett különös tiszteletüknek, a haza szeretetének és a közjó előmozdítása körüli fáradhatatlan buzgalmuknak. A rezolúció elfogadásával Európa meg fog győzetni arról, hogy a régi tudatlanság homályának eloszlásával, mi is szemléljük már a fölkelő napot; ellenkező esetben egész Európa előtt *gyalázatot* fogunk vallani.

Ily határozott és erélyes állásfoglalás katolikus részről a protestánsok mellett, bizonyára befolyással volt a rezolúció elfogadására, annyival is inkább, mert Batthyány Alajos gróf, egyéniségénél fogva is, nagy tekintéllyel birt a rendek előtt.

A rezolúciót végre, heves vita után elfogadták s elhatározták annak a törvények közé való iktatását. BATTHYÁNY JÓZSEF prímás, a klérus és a világi katolikus rendek egy

mint «a józan okosság, az igaz hazafi indulat és színmutatást nem ismerő tiszta keresztyéni szeretet» kifolyását s azzal fejezi be ajánló sorait, hogy tanulja meg az olvasó gr. Batthyány Alajostól, hogy «csak a szelídség és különböző értelműekre is kiterjedő hazafi- és keresztyéni szeretet teheti az embert minden jók előtt kedvessé». — A német kiadás címe: Rede des Herrn Grafen Aloys von Battyán gehalten an die Stände des Königreichs Ungarn in der Landtags-Sitzung vom 8. Februar 1791. Als die Landesstände im Begriff waren die Königliche Religions-Entschliesung unter die Landes-Gesetze aufzunehmen. Aus dem Lateinischen. Pressburg, bey Simon Peter Weber. 8-r., 8 lap.

része nevében óvást tett ugyan a törvény ellen; de — a mi a derék főpapnak törvénytiszteletét és a parlamentárizmus iránti kiváló érzékét bizonyítja — a márczius 5-iki országos vegyes ülésben tartott beszédében kinyilatkoztatta, hogy föltett szándéka ebben az ügyben többé semmit nem tenni, mi a versengés gyászos emlékét megújíthatná s a közbékét ismét megzavarná.

Ezt a beszédet, mely önálló füzetben magyar és német nyelven szintén megjelent,* általában a békülékenység szelleme lengi át. A nyugalom helyreállítására nézve őszinte óhaját fejezi ki abban a primás. S ezt — úgymond — akkor fogjuk elérni, ha mindenkinek megadjuk a magáét; ha ágostai és helvécziai hitvallású polgártársainkat, — kik a polgári jogok és rokonság által különben is hozzánk vannak csatolva, ámbár vallási vélemény tekintetében tőlünk különböznek, — az örök béke és egyezés végett királyi rendelet által kapott legszabadabb vallási gyakorlatukban valódi és őszinte szeretettel, versengés és irigység nélkül szemléljük s tőlük ugyanazon őszinte szeretet viszonzását várjuk.

A vallásügyi törvényt a protestánsok örömmel és megelégedéssel fogadták. Hálájukat az országgyűlésen TELEKI

* Beszédje ő eminentziájának *Battyáni József* kárdinális, és ország primássának, 1791-dik esztendőben, böjt más havának 5-dik napján tartatott ország gyűlésében. A midőn az új törvénynek a vallás dolgában közben tett ellen-mondása ujjolag kérdésben vétetődnék. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály betűivel. 1791. 8-r., 13 lap. — A német kiadás címe: Rede des Primas *Joseph von Battyán*, gehalten in der Landtags-Sitzung den 5. März 1791. In welcher der Streit über die Art der dem Artikel in Religions Geschäft einzuschaltender Protestation, oder Gegeneinwendung des Kleri wiederum angezogen worden. Pressburg, bey Johann Michael Landerer Edlen von Fűskut. 8-r., 13 lap.

JÓZSEF GRÓF, az ugocsai főispán tolmácsolta márcz. 13-án tartott fényes beszédében, mely a *Magyar Kurir* hasábjain,* valamint külön is megjelent.**

Teleki hitfelei nevében kinyilatkoztatta, hogy habár nem nyerték is meg minden visszakért jogukat, mindazáltal belátva, hogy nekik is áldozniok kell valamit a béke és jó egyetértés kedvéért s bízva a rendek további jóindulatában és méltányosságában, belenyugosznak a történetekbe.

A papság ama részének, mely a vallásügyi törvény becikkelyezését ellenezte, miután az immár létrejött törvény rendelkezései által a szilárd és állandó béke meg van állapítva, őszintén följánlja a békejobbot, csak azt az egyet kérve tőlök, hogy ők is nyújtsák azt a protestánsoknak s hogy a kölcsönös és ünnepélyes kötéseken alapuló új törvény iránt oly tisztelettel viseltessenek, hogy az az ellen emelt, de a törvény által örökre érvénytelennek nyilvánított ellenmondásuk úgy tűnjék fel, mint hivatalból, merő formaságból emelt ellenmondás, és nem mint a melyre támaszkodva a protestánsoknak alkalomadtán árthassanak.

A primás ugyan — így folytatja beszédét — az 1647., 1681., 1687. és 1715-diki törvények példájára hivatkozva, azt az aggodalmat akarta némileg a protestánsokba önteni, hogy könnyen megtörténhetik, miszerint amaz ellenmondás most maga a törvényhozás által érvénytelenítettét, valamikor a körülmények és okok szerint fölleveníttethetik: mindazáltal ő azt hiszi, hogy ha olyan királyaink len-

* *Magyar Kurir*. 1791. évf. 387. sk. 1.

** Sermo quem Josephus s. r. i. comes Teleki de Szek, s. c. r. m. camerarius, et inclyti comitatus Ugocsensis supremus comes, in frequentissimo omnium regni Hungariæ statuum et ordinum conventu die 13. martii 1791. Posonii habuit. H. és é. n. 2-r., 4 lap.

nének, mint *Lipót*, s ha a magyar róm. kath. egyház élén olyan primások fognak állani, mint a mostani, ki az igazságosság és szelidség törvényeit nemcsak hirdeti, de követi is: aligha következik be valaha az a veszedelem, hogy a most eltemetett ellenmondás ismét életre támadjon. Annnyival kevésbé hiheti ezt, mert ők, a protestánsok sem fognak soha okot szolgáltatni magukviselte által arra, hogy kath. polgártársaik gyűlölettel forduljanak ellenök.

Kéri tehát mindenre, a mi szent, úgy a királyt, mint az ország rendeit és különösen a papságot, hogy a törvény minden pontját lelkiismeretesen hajtsák végre és tartsák meg s akkor — meri állítani, — ezentúl a felekezetek nem a kölcsönös boszantásokban és gyűlölködésben, hanem a szeretetben fognak egymással versenyezni.

Az irodalom terén egyszerű, igénytelen sorokban, de annál melegebben, HALLO, szentescsászárhelyi tanító mondott köszönetet hitfelei nevében Lipótnak, hogy a protestánsok százados sérelmeit orvosolta.* Nem elég azonban, szerinte, megköszönni a kegyes fejedelem jóságát, de meg is kell hálálni azzal, hogy a protestánsok, polgári kötelességeiknek lelkiismeretesen tegyenek eleget, a felsőbbség parancsainak engedelmeskedjenek, a többi felekezetekkel békeségben éljenek s ne bántsák a nemzetiségeket, különösen a németet, melynek oly sokat köszönhet Magyarország.

A hódmezővásárhelyi ref. prédikátor, SZÖNYI BENJÁMIN, «hálaadó éneket» írt,** melyben döcögős verseléssel, de annál melegebben hirdeti, hogy

* Aufforderung eines Protestanten in Ungarn an seine heimischen Glaubensgenossen zum Dank gegen *Leopold II.* Von FERDINAND HALLO, Schulmeister zu Szent Császárhely. Wien, 1791. Gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. 8-r., 23 lap.

** Magyar halleluja vagy hálaadó ének mely által a Magyar

«Az Úr, ember szívét kéri magának,
 Lelkiesméret csak őt tart urának;
 E lelkesméret szabadsága,
 Magyar hazánk egyik boldogsága.
 Ily jót tett most a jó Isten mi velünk,
 Mi vélünk, kik protestans hitbe élünk.
 József király ügyünket felvette,
 Leopold azt e jóban követte.»

Németország protestánsai is részt vettek hitfeleik örömében. A többi közt DR. LENHARDT JÓZSEF, rozsnyói születésű, quedlinburgi orvos, — ki kiköltözvén hazánkból, a németországi orvosi karban nemcsak mint gyakorló orvos, hanem mint író is előkelő helyet vívott ki magának, — meleg hangon kíván szerencsét a magyar protestánsoknak,¹ kik annyi üldöztetés után végre vallásuk szabad gyakorlatába visszahelyeztettek. Midőn a bölcs király és a felvilágosodott rendek iránt hódolatát fejezi ki, kifejti egyszersmind a vallásszabadságnak áldásos következményeit.

A protestánsok a vallásszabadság helyreállítása felett érzett hálájukat ünnepélyes istenitiszteletek rendezése által fejezték ki legméltóbban. A *pozsonyi*,² *késmárki*,³ *pesti*,⁴

országi augusta és helvetica confession lévő protestánsok buzgó háláadással vallások szabados gyakorlásának meg-erősíttetését, mely először lett az 1780, azután az 1790-dik esztendőben országgyűlésekben meg-köszönik az istennek, a királynak, a statusoknak és fő rendeknek, készítette SZŐNYI BÉNJÁMIN préd. és esprest. Posonyban és Pesthen, nyomt. Patzkó Ferentz betűível. 1791. 8-r., 20 lap.

¹ Glückwunsch an die Protestantisch-Ungarische Nation zu der von Leopold dem Weisen erhaltenen Religionsfreiheit. Von D. JOSEPH LENHARDT, ausübendem Arzt in Quedlinburg, gebürtig aus Rosnau in Ungarn. Halle, bei Francke und Bispink. 1791. 8-r., 31 lap.

² Istennek, királynak, országnak a vallásbéli szabadságért

selmeczi,⁵ *iglói*,⁶ *göllniczi*⁷ *ev. gyülekezetek* az ez alkalommal énekelt templomi énekeiket nyomtatásban is kiadták. PERLAKI DÁVID *ev. főszénior* pedig a dunamelléki *ev. gyülekezetek* számára írt és bocsájtott közre háláadó énekeket és egy imát,⁸ miknek azok bizonyára jó hasznát vették.

nyújtott háláadó-áldozat, mellyel a *posoni* *evangy. ekklesia* májusnak 1. napján, 1791. esztend. kegyes, víg szívvel zengedezve áldozott. Posonban, Wéber Simon Péter betűivel. 8-r., 8 lap.

³ Am Dankfeste in der Evangelischen Kirche zu *Kaisersmarkt*, im Jahr 1791. den 1. Maj abgesungen. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 8-r., 4 lap.

⁴ Kirchengesänge auf das am ersten May 1791. von den Protestanten in Ungarn zu feyernde Religionsfest für das evangelische Bethaus zu *Pest*. Verfertigt von FRIEDRICH AUGUST CLEMENS WERTHES, ehmahligen Professor der schönen Wissenschaften auf der k. ungar. Universität zu *Pest*. 1791. 8-r., 14 lap.

⁵ Cantata, welche bey der feyerlichen für die den Evangel. Christen in Ungarn zurückgegebene Religionsfreyheit, den 1. May 1791. gehaltenen Andacht zu *Schemnitz*, musikalisch abgesungen wurde. H. és é. n. 8-r., 4 lap.

⁶ Feyerliches Lob-Opfer dem Allerhöchsten Gott, für die auf dem letzten Landtage zu Pressburg den Evangelischen von beyden Confessionen gesetzmässig ertheilte und bestätigte Religions Freyheit in Ungarn am allgemeinen, zu dieser Absicht angeordneten Dankfest der Evangelischen, den 1. May 1791. dargebracht, von der Evangelischen Gemeinde der Aug. Conf. in der königl. Kron- und Berg-Stadt *Iglo*. Leutschau, gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky. 4-r., 4 lap.

⁷ Arien, die in der evangelischen Gemeinde zu *Göllnitz* den 1. May 1791. abgesungen wurden am Dankfeste für die erhaltene Bestätigung der Glaubens und Gewissensfreiheit. Kaschau, gedr. bey Johann Joseph Ellinger, k. k. privil. Buchdruckern. 8-r., 8 lap.

⁸ Az evangélika vallás törvényes szabadságának, ditsőségesen uralkodó *II. Leopold* által lett helyre-állatásán tapsoló hálá-adás mellyel a nagy Istennek, és jó királyoknak, közönséges hálá-adó

Hogy Leopoldnak még emléke iránt is mily nagy kegyelettel viseltettek a protestánsok, ezt eléggé bizonyítják a halála után rendezett gyászünnepélyek, melyek közül az *eperjesi*, a *pozsonyi* és az *igloi ev. gyülekezetek* requiemjei az irodalomban egy-egy alkalmi füzettel vannak megörökítve.*

A katolikusok az 1790/1: 26. törvényczikk életbeléptetése után primásuk tanácsát követték. A törvényhozás akarata előtt meghajóltak. Az ezt megelőzőleg lefolyt harczok emlékét azonban megőrizte az a tömérdek röpirat, melynek tartalmát, lehetőleg híven, a fennebbiekben mutatuk be.

innepjeiken áldoznak a duna-mellyéki evangélika gyülekezetek. Készítette PERLAKI DÁVID r. komáromi evang. egyház-tanító s megyebéli fő-senior. Komáromban, Wéber Simon Péter betűível. 1791. 8-r., 16 lap.

* Trauer-Arien am Grabe Sr. Kayserl. Königl. Majestät *Leopolds des Zweyten* unsers geliebtesten Monarchens von der Evangelisch-Deutschen Gemeinde zu *Epperies* im Jahr 1792. den 25. März musikalisch abgesungen. Eperies, gedr. bey August Heinrich Pape. 1792. 8-r., 8 lap. — Kantate welche bey dem höchstschmerzlichen Trauergedächtnisse Wayland Seiner Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät *Leopold des Zweyten*, in der deutschen Kirche der Augsburgischen Konfessionsverwandten zu *Pressburg* den 15-ten April des 1792-sten Jahrs musikalisch abgesungen wurde. Pressburg. Mit Weberischen Schriften. 4-r., 4 lap. — Klag-Lied der Evang. Gemeine zu *Iglo* über den unvermutheten Tod Wayl. Sr. Mayest. *Leopold des II.* in ihrem Bethause gesungen den 10. April 1792. Leutschau. Gedr. bey Michael Edlen von Podhoránszky 8-r., 4 lap.

1792—1825.

Az 1790/1-ki országgyűlés reform-munkálataihoz kötött szép remények Lipót halálával csakhamar szétfoszlottak. Egy év alatt minden megváltozott. A reakció ütötte fel fejét s a tervbe vett reformok, melyek mérsékeltségök dacára is, úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben a haladás alapját vetették volna meg, papiroson maradtak. *Ferencz*, az új király, irtózott minden újítástól. Félénk, gyanakvó természeténél fogva hallani sem akart a szabaddabb eszmékről. A haladásnak az 1790/1-ki országgyűlés által kijelölt iránya nem vezetett volna ugyan forradalomra, sőt ellenkezőleg, ezen az úton lehetett volna lassankint, s minden nagyobb rázkódtatás nélkül végrehajtani az állami és társadalmi átalakulás nagy művét; de *Ferencz* nem merte fölvenni az országgyűlés által elejtett fonalat, nehogy a reformok életbeléptetésével alattvalóiban kielégíthetetlen újabb vágyakat ébresztszen fel s ez által mesterségesen nyisson utat a forradalom kútforrásának, a közelégületlenségnek. Ő minden újításban a forradalom rémét vélte fölismerni, irtózott az alkotmányos formáktól is, sőt következetlen lett volna önmagához, ha népeit ama reformoktól elzárván, melyek a közműveltség terjedését eredményezik vala, másfelől részesíti őket a magasabb műveltséget föltételező alkotmányos jogokban. Az országgyűlés, az autonóm törvényhatóságok, mint a konstitucionális államszervezet alapintézményei, a *Ferencz* által behozott politikai rendszer keretébe nem voltak beilleszthetők. Országgyűlést nem

is hívott össze, csak mikor a nemzet áldozatkészségét kellett igénybe vennie.

Uralkodása első évében azonban türtöztetnie kellett abszolút hajlamait, mert a fenyegető külpolitikai viszonyok miatt nem volt tanácsos hű magyarjainak rokonszenvét az alkotmány felfüggesztésével próbára tenni. Az országgyűlés ama küldöttségének, mely őt a koronázásra meghívta, ünnepélyes ígéretet tett, hogy «ő az ország alkotmányának legbuzgóbb öre lesz» s az ország törvényeit tiszteletben fogja tartani. S hogy ebbeli ígéretének őszintesége iránt a kételyeket eloszlassa, az országgyűlés megnyitása alkalmával ő maga kívánta az inaugurale diploma némely homályosabb helyét akként módosítani, hogy a király és a nemzet közt támadható minden félreértésnek eleje vétessek. A koronázás után pedig a sérelmek közül orvosolta a legfontosabbat, eltörülván a rendek kívánságára a külön illyr kancelláriát.

Ferencz első föllépése méltán bizalmat kelthetett a nemzetben s nem is késtek a rendek a trón zsámolyánál loyális nyilatkozatokban tolmácsolni a közmegelegedést, följajánlván egyszersmind hűséges támogatásukat arra az esetre, ha a trónt bármely oldalról veszély fenyegetné. Kicsiben tehát ismétlődött a *Mária Terézia* korabeli «vitam et sanguinem»-féle jelenet.

A rendek ajánlata most is épen kapóra jött, mert a francia háború veszélye immár imminenssé vált. A rendek általánosságban tett ajánlatát Ferencz készpénznek vette s hálásan elfogadván, magukra a rendekre bízta, hogy a hadjárat folytatásához szükséges segély mérvét állapítsák meg. S az országgyűlés bőkezűen meg is szavazta a szubzidiumot.

Az udvar politikájában ettől a perctől fogva fordulat

állott be. A viszonyok nagy mértékben kedveztek a reakciónak. Az országgyűlést föl kellett osztatni nemcsak azért, mert a kormány a háború gondjaival volt elfoglalva, hanem azért is, mert az 1790/1-ki reform-munkálatokra nézve a megyék még nem látták el utasításokkal követeket, az országgyűlés tanácskozásainak pedig ezek a munkálatok képezték volna legfőbb tárgyát. S miután az országgyűlés széteszlott: egész erővel hozzá lehetett fogni a reakció aknamunkájához.

A kormány minden igyekezete jóformán abban összpontosult, hogy a francia forradalmi eszmék az országba be ne hatoljanak s ezért különös gondot fordított a sajtóra. Maga a király vette kezébe a cenzori tollat s személyesen ügyelt fel rá, hogy a társadalom és állam rendjét fenyegető, valamint a trónra nézve veszélyes elvek sajtó útján való terjesztése meggátoltassék. Mindjárt trónralépte után néhány nappal, mint más helyütt már említők, sajátkezűleg írt rendeletben hagyta meg Pálffy kancellárnak, hogy MARTINOVICS «*Oratio ad proceres*»-éről tegyen neki jelentést, vajjon csakugyan lázító-e az? S miután Pálffy a kérdésre igennel felelt, az említett nyomtatvány elkobzására s szerzőjének és kiadójának kinyomozására nézve azonnal megtette a helytartó-tanács a szükséges intézkedést. Hasonló sors érte ugyancsak MARTINOVICS «*Oratio pro Leopoldo rege*» és «*Status regni Hungariae*» című iratait is.

A nyugtalan vérű Martinovics természetesen nem hagyta magán száradni a cenzura részéről ellene elkövetett méltatlanságot. Már «*Status regni Hungariae*» című művében szemére hányja a jezsuitáknak, hogy a cenzurát erőszakkal és csellel magukhoz kaparították s arra használják fel, hogy az igazságot elnyomják. Különösen kikel pater Schaffrath, dominus Szuma és Hübner cenzorok ellen,

Szumáról azt jegyezvén meg, hogy *II. József* alatt libertinus volt, Hübner jellemzéseül pedig közli annak, *Rádai Gedeon* emlékére írt bizonyos dicsbeszédre tett cenzori jegyzetét, mely szerint «botrányos dolog, hogy egy protestánst, ki a bűnbánatnak semmi jelét nem adta, az örök üdvösség reményével kecsegtetnek».* Ezenfelül külön iratban is megtámadta a cenzorokat, és pedig oly szenvedéllyel, hogy némely helyütt fékevesztett dühében az értelmes előadás kellékeiről is megfélekedzik.

Abban a pamfletjében, melynek czíme «*Discussio oratoria*»,** *Hübner*-t és *Rietaller*-t az emberiség törvényszéke elé idézi, felségsértéssel vádolván őket azért, mivel a *Leopold mellett* írt műveket (már t. i. az «*Oratio ad proceres*»-t és az «*Oratio pro Leopoldo*»-t), valamint általában az emberi jogok és József reformjai érdekében írt műveket eltiltották; azokat ellenben (pl. *SZEITZ*, *HORÁNYI*, *ALEXOVICS* pamfletjeit) approbációval látták el, melyek a főpapságnak és a jezsuitáknak hízelegnek, Krisztus szent tanait korrumpálják, a tudatlanságot terjesztik, a theokráciát dicsőítik s az ellentállás jogosultságát hirdetik amaz uralkodókkal szemben, kik a papság különben is erőszakkal kicsikart privilégiumainak megszüntetésére törekednek.

A cenzorok részrehajlását *Martinovics* tényleges adatokkal is illusztrálja. Főlemlíti például, hogy az «*Oratio ad proceres*» magyar kiadását is eltiltották, holott az «a francia forradalmi tanok mellőzésével, csupán a királyi trón szilárdítását, az arisztokrácia és theokrácia istentelen visszaéléseinek ostromozását s az erény és a társadalmi szerződésből

* I. m. 13., 31. l.

** *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram inveniuntur.* H. és é. n. 8-r., 24 lap.

folyó igazságok diadalrajuttatását tűzte ki céljául». TICHY-nek azonban «*Philosophische Bemerkungen über das Studienwesen in Ungarn*» című művét, melyben az író a sajtószabadságot kitűnő érvekkel védelmezi, nem tiltották el.

Persze Hübner és Rittaller, mindezekre azt felelik, hogy ők csak a helytartó-tanács eszközei. De ez, Martinovics szerint, nem mentség, mert nem igaz. Hiszen a «*Magyar ország gyűlésiben egybengyűlt rendekhez tartatott beszéd*», valamint a «*Grosse Wahrheiten und Beweise*» című pamflet a helytartó-tanács által approbáltatott s a megyék az említett iratokat ennek daczára üldözőbe vették. Igen, mert Hübner és Rittaller biztatták erre fel a megyéket.

Hogy a cenzura egyoldalú és részrehajló volt, ebben bizonyára igazat adott mindenki Martinovicsnak. A könyvizsgáló hivataloknak legfőbb, sőt — mondhatnók — egyetlen gondját a forradalmi eszmék terjedésének meggátlása képezte. Minthogy pedig amaz eszmék terjedésének veszélye különösen a külföldi sajtótermékeknek az országba való becsempészése által válhatott volna a hatalomra nézve végzetessé: a vámhivatalok szigorú útasítást kaptak a kormánytól, hogy a határra érkező könyvszállítmányokat gondosan vizsgálják meg s ha lázító műveket tartalmaznának, foglalják le azokat.

FRAKNÓI írja,* hogy 1792. nyarán Forgách Miklós gróf nevére czímezve egy könyvszállítmány érkezett, mely a francia forradalmi sajtó néhány termékét tartalmazta, a milyenek voltak például a «*République sans impôts*», «*Theorie et pratique des droits*», «*Les crimes des rois de France*» című iratok. A pozsonyi cenzor megtiltotta a

* FRAKNÓI: Martinovics és társainak összeesküvése. 169. l.

szállítmány kézbesítését. A gróf azonban a cenzor erőszakoskodása ellen erélyesen tiltakozott, kijelentvén, hogy «a romlott eszmék az ő lelkében már nem képesek gyökeret verni, minthogy ifjú korától megszokta a legkülömbözőbb könyveket olvasni», s tiltakozásának az lett az eredménye, hogy a helytartó-tanács elrendelte a könyvek kiszolgáltatását.

Ugyanezen időtájban *Laczkovics György* pesti- és *Máriássy* gömöri alispánok nevére Hamburgból szintén érkezett egy-egy csomag, melyben a cenzor *TRENK* tiltott műveit találta. Ennélfogva a helytartó-tanács a két megye hatóságát felszólította, hogy az alispánokat vonják kérdőre. *Laczkovics* minden hímezés-hámozás nélkül bevallotta, hogy ő *Trenk*kel régebb idő óta összeköttetésben áll s műveire előfizet, egyszersmind önérzettel jelenté ki ama meggyőződését, hogy a nemes embernek mindent olvasni kell, «még az államok titkait és a szentek szentét is, hogy képes legyen elfogadni a jót és visszautasítani a rosztat». Pestmegye osztozott *Laczkovics* felfogásában és sajnálkozását fejezte ki, hogy nemes embereket ily ügyekben zaklatnak. Gömörmegye pedig határozottan kijelenté, hogy alispánját a tiltott könyvek megrendelése miatt nem vonja kérdőre; mert «a megvilágosodott népeknek a magyar nemzet pallérozatlanságáról elterjedt vélekedése fennmarad mindaddig, valameddig a szabad gondolkodás kötve, a lélek pedig fogva tartatik». Mire a helytartó-tanács jónak látta a további eljárást megszüntetni.

A könyvvizsgálatot azonban *Ferencz* uralkodásának első évében nem gyakorolták rendszeresen. Egyik-másik könyv szemet szűrt a kormánynak, s az ellen megindította a hajszát; de az írók nem érezték magukat arra kötelezve, hogy műveiket approbáció végett a könyvvizsgáló hivatal-

hoz benyújtásák, s így számos politikai irat jutott forgalomba a nélkül, hogy a cenzor kezén előzetesen megfordult volna.

A helytartó-tanács ennél fogva 1793. jul. 25-én rendeletet bocsájtott ki, melyben királyi jognak deklarálván a könyvnyomdák engedélyezését és a könyvvizsgálatot, az 1599: 45. t.-cikkre hivatkozva fiskális akcióval fenyegeti azokat, kik ama felségjog ellen véténének.

E rendeletet a helytartó-tanács annál bátrabban kibocsájtotta, mivel arra mintegy kihívták a megyék. 1792-ben ugyanis több megye fölirt a kormányhoz, hogy a nemzetet becsmérő könyveket tiltsa el, s ezzel az illető megyék hallgatólag elismerték, hogy a cenzura királyi jog.

Különösen nagy visszatetszést szült a «*Grosse Wahrheiten und Beweise*» című pamflet,* mely még Lipót életében jelent meg s melynek minden sora egy-egy durva sértés a nemzet ellen. E pamflet a «*Babel*» és «*Ninive*» szerzője, HOFFMANN, egykori pesti egyetemi tanár tollából származott, kit a megsértett becsvágy inkarnátus ellenségévé tett a magyar nemzetnek. A «*Grosse Wahrheiten*»-t Bécsben írta. Mint fennebb említők, Bécsben sem szerették őt, úgy hogy UNRUHE FERENCZ bizonyára nem a közvéleményt tolmácsolta, midőn egy versében elismerését fejezi ki irányában, elvárván egyszersmind tőle, a «nemes» és «bölc» férfitől, hogy az ellene szórt rágalmakat föl sem veszi.**

* *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Dem Adel und der Geistlichkeit dieser Nation zur Beherzigung empfohlen von einem freimüthigen Deutschen. Frankfurt und Leipzig, 1792. Bei Weimar und Schladebach. 8-r., XXX + II + 232 lap.*

** An Herrn Professor HOFFMANN, Herausgeber der Wiener-

Hoffmann, kérdéses művében, abból a helyes elvből indul ki, hogy ha valamely népet kellőleg méltányolni akarunk, meg kell ismernünk annak történetét, és pedig nem csupán egy-két fényes történelmi tény, hanem az események összefüggő előadása alapján. Ezt az elvet aztán akként alkalmazza, hogy Magyarország történetéből kiemelve a legrütább vonásokat, meghamisítván a megtörtént tényeket s elhallgatván mind azt, a mi a nemzet dicsőségére válnék: a magyar nemzetet úgy mutatja be a világnak, mint a legnyomorultabb, leggyávább, legműveletlenebb és uralkodójához leghűtlenebb népet.

A pamfletet olvasva, valóban nem tudjuk, mit bámuljunk inkább, szerzőjének tudatlanságát-e vagy roszakarátát. A tendenciája mindenesetre gonosz volt. Mert meg akarta gyűlöltetni a magyarokat nemcsak a külföld, nemcsak Ausztria, hanem a saját dynasziájuk előtt is, hogy így mindenkitől elhagyatva, ismét önkényt a szolgaság jármába hajtsák fejöket. A legdurvább kifejezésekkel illeti a nemzetet, mely *II. József* alatt végre felocsudott aléltságából s 1790-ben elvetve a járszalagot, melyen századokon keresztül vezették, megkísérlett a saját lábán járni. A nemzet történetét hamisítja meg, el akarja hitetni a világgal, hogy a magyarok története nem egyéb, mint a belső háborúk, pusztítások, rablások, gyilkosságok, pártütések végtelen lánczolata, — s mindezt miért? mert ellenszenvvel viseltetik az önálló és független Magyarország iránt s mert

Zeitschrift. Von FRANZ XAV. ADOLF v. UNRUHE. 1792. 8-r., 6 lap. —
Mottóul a szerző BÜRGER következő versszakát választotta:

«Wenn dich die Lästertunge sticht,
So lass dir dies zum Troste sagen:
Die schlechten Früchte sind es nicht,
Woran die Wespen nagen.»

másokban is szeretné megérlelni a meggyőződést, hogy ez az ország nem képes önmagát kormányozni.

Ha már munkájának tartalma is ennyire tendenciózus: előadási modora még inkább az. A nemzet történetének különben is legszomorúbb fejezeteit a nagyobb hatás kedvéért mesterileg kiszínezi. Hogy előadási modorának jellemzéseül, a sok közül, csak egy példát hozunk fel, álljon itt az a néhány sor, melyben egy, *II. Lajos* alatt 1524-ben tartott országos tanácskozmány lefolyását írja le.

«Az esztergomi érsek — így hangzik az épületes előadás — vitába ereszkedett *Frangepán Kristóf*-fal s mialatt igyekezett őt megnyerni a saját véleményének, *barátságosan beleragadt a szakálába*. Frangepán ezt sértésnek vette (!) *s pofon ütötte az érseket*, a miből általános dulakodás keletkezett. Hogy aztán a jogos és jogtalan közti különbséget annál alaposabban megértessék egymással (!), behívták a terembe a fölfegyverzett szolgákat; mivel azonban a király szintén *berontott* idejekorán a terembe s békeséget parancsolt, a nyugalom ismét helyreállt.»

Egyébként maga a szerző is elismeri utóiratában, hogy előadása «igenis éles és *harapós*, inkább művészietlen és igaz, mint finom és síma volt»; de azért nem vonja vissza egy kifejezését sem s körömszakadtig ragaszkodik az állítólagos igazságokhoz, mint történeti tanulmányainak eredményéhez.

Magyarországon mindenki tudta, mit tartson amaz igazságokról. A külföldet azonban föl kellett világosítani az ismeretlen szerző tendenciája felől, hogy kellőképen méltányolhassa annak történelmi adatait.

Erre a feladatra egy német költő, a magyarbarát ALXINGER KER. JÁNOS vállalkozott, ki «*Babuk, oder der Volks-Ver-*

läumder» cím alatt,* elég higgadtan s igazán bámulatos önmérséklettel demonstrálja, hogy a «Grosse Wahrheiten» írója vakmerően meghamisítja a történetet s roszakaratot árul el, midőn egyes emberek gyöngeségeit egy egész nemzet terhére rójja. Hogy hajdan, a folytonos háborúskodásokban élő magyarság kellőképen nem művelődhetett, az magától értetik. Különben abban a korban a németek sem voltak különbek műveltség tekintetében. Ennek bizonyságául Alxinger ráidézi ellenfele fejére SCHMIDT «*Geschichte der Deutschen*» című művének egy fejezetét. A mi pedig a magyarok gyávaságát illeti, ezt eléggé megecázfolják a németeken aratott fényes győzelmeik. Elmésen sarokba szorítja itt a szerző ellenfelét, a ki azt állítja, hogy a magyar faj a lappokkal van atyafiságban, a szerző ellenben a hunn-magyar rokonságot vitatja. A lappok — írja a szerző — tudvalevőleg rút külsejű, pisze orrú, vékony kezű, kis lábú, négy láb magas emberkék. Ha tehát a magyarok ezekkel lennének rokonságban: mit tartsunk az akkori németekről, kiket ez a nyomorult faj képes volt leigázni.

Két évvel a «Babuk» megjelenése után egy, magát világpolgárnak nevezett író is fölveszi a keztyűt, hogy Hoffmannnt rágalmaiért a külföld előtt megszégyenítse. Tollát jóakarát és rokonszenv vezeti, előadása meleg, több helyt lendületes. A magyarok történetét «*Kurzgefasste Entlarvung*» című művében** dióhéjban tárgyalja, s mint a jó kertész, megtisztítja attól a gasztól, mely Hoffmann vetemé-

* Babuk, oder der Volks-Verleumder in den angeblichen grossen Wahrheiten und Beweisen, in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Pressburg, 1792. Bei Simon Peter Weber. 8-r., 231 lap.

** Kurzgefasste Entlarvung der grossen Wahrheiten in einem kleinen Auszuge durch einen Weltbürger, zur Berichtigung des

nyes ágyában kelt ki s nőtt oly magasra, hogy az avatatlan közönség szemei elől az igazságot, a valóban megtörténtet teljesen eltakarta.

A derék író midőn lerántja a leplet Hoffmann arczáról, a legérzékenyebb oldaláról támadja meg. A hivatalából kiceppent professzor a dynasztiának akart szolgálatot tenni a magyarok meggyalázásával s ezen az úton remélte ismét behízeleghetni magát az udvar kegyeibe. A «Kurzgefasste Entlarvung» szerzője tehát vele szemben konstatálja az érdekközösséget az uralkodó ház és a nemzet közt; hivatkozik a válságos időkre, midőn a trónt a magyar nemzet hűsége mentette meg a bukástól.

A magyar nemzet, erényeinél fogva, a szerző szerint, nemcsak az uralkodó ház, de az osztrák s általában a többi európai nemzetek részéről is megérdemli az elismerést. S valóban csak azok nézik le, kik nem ismerik, vagy a kik, mint Hoffmann, nem akarják ismerni. Ez a nemzet műveltség és fölvilágosodottság tekintetében nem áll a többi mögött. Fölvilágosodottsága mellett tanúskodik pl. az, hogy *Lipót* alatt az országgyűlés, a papság cselszövényei daczára életbeléptette a vallásszabadságot, továbbá hogy a nemzet irodalma kifejlett, nemessége a klasszikus nyelvekben ép oly jártas, mint az európai modern nyelvekben s általában műveltségére nézve vetekszik bármely nemzet nemességével; a polgári rendnek és a parasztságnak pedig Magyarországon jobb dolga van, mint bárhol a föld kerekiségén.

Csupa szympáthia, csupa barátság a szerző minden sora. Csak az a kár, hogy felszólalásával kissé elkésett. Ellenben Alxinger «Babuk»-ja annak idejében látott nap-

verehrungswürdigen deutschen Publikums über Hungarns Angelegenheiten und Geschichte. Philadelphia, 1794. 8-r., IV + 92 lap.

világot, alaposan rá is sütötte Hoffmannra a rágalmazás bélyegét: czáfolatával még sem volt képes lecsillapítani és megnyugtatni a felháborodott közvéleményt.

A megyék, melyek abban az időben a legilletékesebb tolmácsai voltak a közhangulatnak, nem elégedtek meg azzal, hogy a nemzetre szórt rágalmakat egyesek irodalmi uton torolták meg, hanem az afféle iratok elkobzásával kívántak elégtételt szerezni a megsértett nemzetnek.

Baranyamegye önhatalmúlag rendelte el a «*Grosse Wahrheiten*» elkobzását, s midőn ezt a helytartó-tanácsnak 1792. márcz. 16-kán bejelenté, egyszersmind azzal a kérelemmel fordult hozzá, hogy eszközölje ki «a közbiztonság megzavarására alkalmas könyvek» behozatalának megakadályozását.

Hevesmegye 1792. ápr. 13-kán kelt feliratában a sajtószabadság *törvény által* való korlátozását, illetőleg körülírását sürgeti ugyan, de másrésről elismeri a király könyvvizsgálati jogát, midőn fölkeri, hogy léptesse életbe a szükséges rendszabályokat ama névtelenül megjelent röpiratok kiadásának és elterjedésének meggátlására, melyek az egész nemzet ellen emelnek vádakát s melyek a vallást és annak szolgálit becsmérlik.*

A legmeggondolatlanabb és legilliberálisabb volt azonban a sajtót illetőleg Barsmegye magatartása. Ez a megye volt az, mely a külföldi hírlapok behozatalát eltiltó legfelsőbb rendelet ellen, 1820-ban, egy igazán remekül fogalmazott fölterjesztésben kelt védelmére a gondolatszabadságnak, finom tapintattal, de erélyesen fejezván ki a trón zsámolyánál abbeli kívánságát, hogy «gondolatszabadságunk semmiféle önkényes gát által ne korlátoztassék s a

* FRAKNÓI értekezése a *Századokban*. 1878. III. 232.

többi nemzetektől, kiket barátoknak és testvéreknek tekintünk, mint száműzöttek, el ne szakíttassunk». S ugyan ez a megye 1793-ban veszélyes liberalizmust látott a helytartótanács amaz intézkedésében, melynél fogva a magánosok által saját használatukra rendelt könyvek behozhatók az országba a nélkül, hogy cenzura alá terjesztetnének; 1793. febr. 23-kán azzal a kérelemmel járult tehát a kormányhoz, hogy «a szóban forgó üdvös és fölötte szükséges rendeleteket az összes rossz könyveknek *külömbseg nélkül* kiküszöbölésére és kiirtására terjeszsze ki, még a magánosok használatára sem engedvén meg azok behozatalát».

Az előadottakból látható, hogy a megyék a szó szoros értelmében kezére játszottak a sajtó elnyomására törekvő abszolút kormánynak, s midőn ez eleget téve kívánságuknak, egymásután bocsájtotta ki a könyvek elnyomására vonatkozó rendeleteit, Zemplénmegye 1792. aug. 16-kán kelt feliratában, ama rendeletekben «a magyar nemzet iránti kiváló hajlandóságnak zálogát» ismerte fel.

De ebben a korban is ismétlődött, a mi *Mária Terézia* alatt már egyszer megtörtént. A nemzet állítólagos sérelmeiért, melyet az a sajtó részéről szenvedett, akkor az országgyűlés, most a megyék, a királynál kerestek elégtételt, s hogy ezt megkapják, a könyvvizsgálat jogát királyi jognak deklarálták. Csakhogy valamint akkor, úgy most is bebizonyult, hogy ama jog törvény által nem lévén szabályozva, illetőleg korlátozva, kétélű fegyver az uralkodó kezében. A könyvvizsgálat jogára támaszkodva, a király eltiltott ugyan egy-két nemzetellenes röpiratot, de eltiltotta azokat az iratokat is, melyek a nemzeti jogok, vagy a szabadelvű eszmék hangoztatásával a fennálló abszolutisztikus kormányrendszert támadták meg. 1794-ben,

SCHWARTNER szerint, 4476-ra rugott a tiltott könyvek száma.*

Az 1793. július 25-én kelt, fennebb már említett sajtóügyi rendelet térítette helyes útra a megtévedt közvéleményt. Ama rendelet megjelenése után a megyék belátták, hogy a sajtót a kormány diskrecziójára bízni nem lehet, s hogy botorságot követtek el, midőn — igaz, hogy a legnemesebb szándéktól vezettetve — maguk provokálták a királyt, hogy törvény híjjával, saját belátása szerint gyakorolja a cenzurát.

Most már a megyék felirataikban a cenzura ellen foglaltak állást s nem elégedve meg a sajtó korlátainak kitágításával, annak teljes fölszabadítását sürgették.

Abaujmegye abban a repræzentációjában, — melyet SCHLÖZER érdemesnek talált *Staatsanzeigen*-jeiben közzétenni, — a sajtószabadságot a közszabadság biztosítékának jelenti ki s hivatkozik a nyugateurópai országokra és az északamerikai unióra, melyek mind a sajtószabadságnak köszönhetik magas fokon álló műveltségöket. A cenzurát pedig főként abból a szempontból ítéli el, mert annak ép ellenkező a hatása, mint a mit el akarnak vele érni, előmozdítja t. i. a veszedelmes iratok terjedését.

Biharmegye a HAJNÓCZY röpiratainak betiltása és elkoboztatása alkalmából fejtette ki a sajtóra nézve a maga álláspontját.

A király, — ki személyesen ügyelt fel a sajtóra és pedig a legnagyobb éberséggel s ki maga adta ki az utasítást egyik vagy másik irat ellen az inquizíció megindítására, — 1793. január 26-án sajátkezüleg írt levél kíséretében küldte le a kanczelláriához HAJNÓCZY-nak *«Dissertatio politico publica*

* SCHWARTNER: Statistik. II. III. 462.

de regiae potestatis in Hungaria limitibus» és ugyanazon évi február 21-kén *«De comitiis regni Hungariae»* című, más helyütt már általunk ismertetett munkáit, hogy referáljon neki azoknak tartalmáról s terjesztszen elébe javaslatot az azokra vonatkozólag netalán szükségeseknek mutatózó intézkedések iránt.

A kancellária *Lányi József* udvari tanácsost bízta meg a jelentéstétellel, ki mindkét munkát veszedelmesnek találta s eltiltatásukat javasolta, a mihez a király is hozzájárult, utasítván egyszersmind a helytartó-tanácsot, hogy indítsa meg a nyomozást a szerző kilétének földerítése céljából. A megyék és városok közül egyedül Pest városa koboztatott el 17 példányt. A többi megyék és városok a kérdéses ügyben semmit sem végeztek s oly lassan jártak el, hogy jul. 18-kán maga a király intézett kérdést a helytartó-tanácshoz, vajjon az említett művek eltiltására és szerzőik kinyomozására vonatkozó rendelete végrehajtatott-e?

Az azonkori sajtóviszonyok jellemzéséül közbevetőleg megjegyezzük, hogy az alatt, míg Hajnóczy fennebb idézett két munkája eltiltatott, *«De diversis subsidiis»* című értekezését, — melyről az udvar téves információ alapján azt az értesítést nyerte, hogy a helytartó-tanács azt is eltiltotta, — maga a király vette védelme alá, 1793. nov. 4-kén kelt rezolúciójában kijelentvén, hogy a kérdéses disszertáció «nem tartozik azok közé, melyek az eltiltást megérdemlik». Ez is egy érdekes bizonyíték arra nézve, hogy a király személyesen gyakorolta a gyámködést a sajtó felett.

Biharmegye Hajnóczy röpiratainak eltiltásában sérelmet látott a gondolatnyilvánítás szabadsága ellen. Föliratában, mely szintén megjelent SCHLÖZER *Staatsanzeigen*-jeiben, kinyilatkoztatja, hogy az említett röpiratok, címök után ítélve, — mert tartalmukat Biharmegye rendei nem ismer-

rik, — az országos választmányokhoz utasított ügyekkel foglalkoznak, melyeknek megvitatására maga a törvény szólítja fel a honfiakat. Megragadja egyszersmind a megye az alkalmat, hogy kifejezze a sajtó fölszabadítására irányuló óhaját. Elismeri, hogy a sajtóval is lehet ugyan visszaéléseket elkövetni, de ezek nem előzetes rendszabályokkal akadályozandók meg, hanem a megtörtént sajtóvétségekkel szemben megtorlást kell alkalmazni. A helyett, hogy a sajtó működésében gátoltatnék, a sajtóvétségekért felelősségre vonandó az író és a nyomdász, és pedig a törvény rendes útján, az ország rendes bírái által.

Hasonló szabadelvűséggel szólnak a sajtószabadság kérdéséhez Gömörmegye rendei. A CHÁZÁR ANDRÁS, megyei főjegyző, a «*Hungaria semper sua*» című röpirat ékes tollú, nagy eszű szerzője által fogalmazott s nyomtatásban is megjelent feliratukban,* részint magyar közjogi, részint észjogi szempontból kifogásolják az 1793-diki rendeletet, mely királyi jognak deklarálja a könyvvizsgálatot s büntetést szab azokra, kik a rendeletet áthágnák.

Hogy királyi jog lenne a könyvvizsgálat, ezt nem ismerik el, mert a fejedelem csak olyan jogokkal bírhat, melyekkel a társadalmi szerződésben ruháztatott fel, ezek közt pedig a könyvvizsgálat jogát hiába keressük. «A szabad gondolkodás és annak közölhetése, az emberek természeti jussait illetvén, valamint ők azon jussról le nem mondtak, úgy annak határozását, az emberi szentséges jussoknak meggyaláztatása s több veszedelmes következtések nélkül a fejedelemeknek által sem adhatták. Feljebbvaló juss ez minden polgári jussoknál.» A magyar nemzet nem is adta fel eme jogát, sőt határozottan fenntartotta magának,

* Czím nélkül. 1793. szept. 9-kéről keltezve. 2-r., 8 lap.

az 1791: 15. t.-ezikben egy országos választmányt bízván meg a sajtószabadság általános elveinek megállapításával. A felirat azt sem ismeri el törvényszerűnek, hogy a rendelet áthágói büntetéssel sújtatnak. Mert a törvényhozó hatalmat a nemzet és a király együttesen gyakorolván, büntető szabványokat a király egyoldalúlag nem léptethet életbe.

Majd észjogilag és a józan ész szempontjából igazolja a felirat az ember ama jogát, mely szerint «szabadon írhat a fővalóságról és annak tisztelése módjairól, a társaság jussairól és kötelességeiről, a fejedelmekről, a törvényekről s azoknak megjobbíthatásokról, a mesterségekről, kereskedésről, Istenről, emberről, egy szóval *mindenről*».

Egyik nyomós érvök a gömörieknek e tekintetben az, hogy a tiltott gyümölcs mindig édesebb. «Hány könyv nem olvastatott volna, — így kiáltanak fel, — ha meg nem tiltatott volna! Hány írás nem látott volna napot, ha gátlatlan láthatott volna!»

A gondolkodást — így okoskodnak tovább — a természet öntötte az ember lelkébe. Mit ér azonban az ész, ha azzal élni nem szabad? Annyit ér, mint «a szem, melylyel látni nem lehet, mint a ház, melynek ablakja ugyan van, de zárva tartatik».

De a gondolatnyilvánítás jogával föl kell ruházni az embereket azért is, hogy a keresztyén vallás igazságainak és a fölvilágosodásnak terjedése mozdíttassék elő. «Vajjon a nemzetek közt — kérdi a felirat szerzője — melyik emelkedett nagyobb fényre, díszre, dicsőségre, boldogságra? Az-e, a ki szabadon láthatott? vagy az, a ki csak más szemével nézhetett?»

Mindezek után kifejezván a megye a felétti méltatlankodását, hogy ama «szent juss kíméletlenül szoríttatik oly fogadott könyvvizsgálók által, kik mind gyanus létekre,

mind tehetetlenségökre nézve egy nemzet gondolkodásának bírái soha nem lehettek, nem is lehetnek, s kik nem a nemzet boldogíttatását, hanem más, melleleg lévő hasznokat tárgyazván vizsgálásaik által, szárnyakra eresztik sokszor a szemetet, a szép gyöngyöt ellenben szemétre hányják»: kéri a helytartó-tanácsot, hogy addig, míg a sajtóra nézve törvény nem intézkedik, könyvek eltiltásától tartózkodjék.

Gömör, valamint a többi megyék reprezentációi azonban eredményre nem vezettek. A könyvvizsgálat jogát a király magának tulajdonítván, az arra vonatkozólag egyoldalul megállapított rendszabályok visszavonására annál kevésbé volt rábirható, mert a megyék többsége különben is elismerte, hogy a sajtóügyek rendezése a király hatalmi körébe tartozik. Sőt később, az országgyűlés is magáévá tette hallgatólag ezt a felfogást. Az 1811/12-diki országgyűlés a cenzura tárgyában kibocsájtott legmagasabb rendeletekre hivatkozván, nemcsak hogy nem kifogásolta azokat, de ellenkezőleg sérelemnek nyilvánítá, hogy ama rendeletek ellenére ki mertek némelyek bizonyos rágalmazó iratokat nyomatni.

Az említett országgyűlés által összeállított gravamenek 2-dik pontjában ugyanis, — mely az inzurrekció ellen és a magyar nemzet, valamint annak alkotmánya ellen írt rágalmazó iratokról szól (*«de scriptis calumniosis contra novissimam insurrectionem, et contra nationem hungaram ejusque constitutionem»*), — a többi közt ez áll: *«cujus * de constitutione hungarica recentissime lingua germanica*

* GUSTERMANN következő munkájáról van szó: *Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern; aus der Geschichte, und den Gesezen dieses Reiches dargestellt von ANTON WILHELM GUSTERMANN, k. k. Bücherzensor, und Professor der Rechte in der k. k. Theresianischen Ritter-Akademie. Wien, 1811. Im Ver-*

concinnatum et gravissimis in principia juris publici hungarici impingentibus erroribus refertum opus, quantum statibus et oo. innotuit, *absque cancellariae regiae hungarico-aulicae, cui id secundum ipsas altissimas dispositiones incumberebat, revisione editum est*».

Az irodalomban hasonlóképen vita tárgyát képezte, hogy a könyvvizsgálat joga kit illet meg? s ki van hivatva ennek a gyakorlására nézve a szükséges rendszabályokat megállapítani: a király-e vagy a nemzet, illetőleg a nemzetet képviselő országgyűlés vagy mind a kettő együttesen?

Sőt akadtak olyanok is, kik a Józsefcsászár előtt fennállott rendszert kívánták föleleveníteni, mely szerint a könyvvizsgálat jogán az államfő és az egyház osztozkodnak egymással s mind az, mind emez a cenzurát kizárólag a katolikus egyház érdekei szempontjából gyakorolja.

Ennek a felfogásnak volt egyik tolmácsa ALEXOVICS BAZIL paulinus, ki «*A könyvek szabados olvasásáról*» írt művében* az egyházi és világi cenzura jogszerűségét vitatván, annak feladatául a katholicizmus ellen írt, vallástalan és erkölcstelen könyvek elégetését s az ilyen könyvek szerzőinek üldözését tűzi ki. Prédikáció-szerű értekezésében oktatást ad egyszersmind hitfeleinek arra nézve, hogy mit olvassanak. Óva inti őket különösen VOLTAIRE, ROUSSEAU és BAYLE műveitől. A magyar szellem termékei közül nagy gonddal válogatja ki azokat, melyek a hívők lelkének táplálékot nyújtanak a nélkül, hogy megmetélyeznék

lage bey Anton Doll. 8-r. I. kötet XII + 360 lap; II. kötet 360 lap.

* A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely. Irta A. B. P. A. I. T. N. T. a méltóságok, urak, nagy, s kisaszszonyok, nemes ifjak, és tanuló nevédek kedvéért. Pestenn, nyomt. Patzkó Ferentz betűivel, 1792. 8-r., XVI + 278 lap.

őket. Ilyenek például SZEITZ *«Igaz magyar»*-ja és *«Magyar és Erdélyországnak rövid isméréte»* című munkája, továbbá GVADÁNYI *«Peleskei nótáriusa»* és az 1790/1-diki országgyűlésről írt verses pamfletje, azután egy csomó katolikus egyházi és vallási irat. Szerinte a protestáns könyvek olvasásától kell leginkább őrizkedniök a híveknek. Mert nem állítja ugyan, hogy a protestáns írók mind hazugok; de mindenesetre részrehajlók s ennél fogva könnyen megvesztegethetik az olvasó ítéletét. «Isten ments meg! — így kiált fel — nem kívánom kisebbiteni a protestáns urak tudományát, de félttem a katolikusokat. Csak egyetlen egy csepp méreg, mely a legjobb italba bocsájtott is, elegendő ok, hogy az ilyen italhoz senki, ha okos, ne nyúljon.»

Legnagyobb gondja van azonban Alexovicsnak arra, hogy hitfeleit meggyőzze a felől, hogy az egyház a könyvvizsgálatot ép az ő jól felfogott érdekekben gyakorolja, ennél fogva vakon kövessék az egyház parancsait s belátva saját ítéletök gyarlóságát, olvasmányaik megválasztásában föltétlenül bízzák magukat az egyházra. «Mert vajjon — úgymond — nem kell-e a juhnak a pásztort követnie? a kisdednek anyja ítéletén megállapodnia? Avagy ki érti jobban, melyik a veszedelmes, melyik a hasznos eledel, a juh-e vagy a pásztor? a gyermek-e vagy a gyermek anyja? Ugy-e, atyámfiak, nem tagadhatjátok, hogy ti, ítélettételtetekben megcsalattathattok? De bezzeg az anyaszentegyház, midőn azokat a könyveket, melyekben a hitről s az erkölcsi tudományról van a beszéd, vizsgálja, ítéli, rostálja, ebben az ő ítélettételében, Krisztus ígéretéből, meg nem csalatkozhatik. Ezt úgy tartja, valaki igaz keresztyén, s a ki ezt nem tartja, nem igaz keresztyén».

Míg Alexovics a cenzurával az egyházat is föl kívánja

ruházni, a gömöri repræzentáció ellen írt «*Analysis*» * éles eszű szerzője a cenzurát kizárólag állami jognak tekinti s azt az államfő hatalmi körébe kívánja beosztani.

A gömöriek, mint említők, a társadalmi szerződésből indulnak ki s arra támaszkodva kétségbe vonják, hogy az uralkodónak jogában állna a gondolkozás velünk született szabadságát korlátozni. Ezzel szemben az *Analysis* írója, hivatkozással az írás szavaira: «én általam uralkodnak a királyok» (Példab. 8. 15.) és «nincsen hatalmasság, ha nem Istentől» (Rom. 13. 1.), — az Istentől származtatja a fejedelem minden jogát, tehát azt is, melynél fogva a rossz, erkölcsrontó iratokat eltilthatja.

Egyiknek felfogása ép oly túlzott, mint a másiké. Az egyik túloz a nép, a másik a fejedelem jogkörének megállapításában; mert a souverainitásról egyiknek sincs helyes fogalma. Gömör csupán a népnek tulajdonítja az ősjogokat, az uralkodónak pedig a nép boldogítására irányzott kötelességét hangsúlyozza kizárólag: az *Analysis* írója ellenben a kérdést VALENTINIANUS imperátornak, katonáihoz intézett következő mondása szerint kívánja megoldani: «oh katonák! az hatalmatokban állt, hogy engem uralkodónak válaszszatok; de miután már megválasztottatok, az én akaratom áll és nem a tiétek; titeket, mint alattvalókat megillet az engedelmesség, engem pedig az, hogy meggondoljam, mi a teendő». Mintha csak MILTON szólna hozzánk a gömöriek feliratában s HOBBS az *Analysis*ben!

Végeredményben mind a két felfogás ellenkezik a sajtószabadság természetével. Gömörmegye rendei nem veszik

* *Analysis repræsentationis i. e. G. (sic! Gömoriensis) circa libertatem preli. Budæ, typis ac sumtibus regie universitatis. 1796. 8-r., 96 lap.*

tekintetbe, hogy a sajtószabadság féktelensége magát a sajtószabadságot semmisíti meg; az Analysis írója hasonlóképp illuzóriussá teszi ama szabadságjogot, midőn kiszolgáltatja az uralkodó önkényének.

Voltak azonban már ebben a korban is, kik a sajtószabadságot helyesen ítélték meg. Például, mint fennebb láttuk, Biharmegye rendei, az irodalomban meg HAJNÓCZY, kinél tisztább fejű politikus a múlt században alig volt. Ő nemcsak hogy fölismerte a szabad sajtó valódi jelentőségét, de meghatározta egyszersmind a sajtó útján elkövetendő visszaélések megtorlásának olyatén módját is, melynek alkalmazása mellett az illető szabadságjog nem lenne veszélynek kitéve.

A szabad sajtó, szerinte, az önkénynek leghatalmasabb korlátja. A hivatalnok, tudva azt, hogy a sajtó útján a közönség őt folytonosan ellenőrzi, — tartózkodni fog minden visszaéléstől. De hogy a sajtó, rendeltetését betölthesse, föl kell azt szabadítani a cenzura nyűge alól, annyival is inkább, mert ha az emberi elme írásba foglalt termékei cenzura alá vétetnek: akkor a nyilvános beszédekre, de különösen a templomi szónoklatokra is ki kellene terjeszteni a praeventiv cenzurát, miután élő szóval sokkal inkább föl lehet izgatni a kedélyeket, mint nyomtatványokkal.

Hogy a sajtó szabadon mozoghasson, tartózkodni kell külön sajtótörvényt alkotásától. De ez nem azt teszi, hogy a sajtó minden törvényes korlát alól felszabadíttassék; hanem igenis alkalmazni kell a sajtó útján elkövetett vétségekre az általános törvényeket. A ki valakit valamely nyomtatványban rágalmaz, büntetessék meg nem azért, mert sajtó útján rágalmazott, hanem mert általában rágalmazott.*

* Dissertatio de regiae potestatis limitibus. 153. l.

Azt a fogalomzavart, mely a megyékben, az irodalomban, sőt az országgyűlésen is a könyvvizsgálat jogára nézve uralkodott, a kormány bizvást kizsákmányolhatta saját céljaira. Ki is zsákmányolta, a mint arról az 1793-diki, valamint a későbbi sajtóügyi rendeletek tanúskodnak.

De a szabadelvű eszmék terjedését meggátlandó, bármily szigorú rendszabályokat alkalmazott is a sajtó ellenében: egyesek mégis módját ejtették, hogy a királynak vindikált, különben sem törvényen alapuló jog kijátszásával, titokban megismertessék honfitársaikat a francia demokrácia elveivel.

GYURKOVICS, a pesti egyetemen a politikai tudományok tanára, tett legelőször kísérletet a forradalmi tanok szélesebb körben való elterjesztésére. Ebből a célból kátét írt, melyben egyedüli észszerű államformának a köztársaságot mondja; tervbe vette továbbá egy titkos társaság alakítását, mely a köztársaság előkészítésére lett volna hivatva. Gyurkovics azonban meghalt, mielőtt tervét fogatosíthatta volna.

Halála után MARTINOVICS apát állt a demokrata propaganda élére, kit azonban Gyurkovics kátéja nem elégített ki. Írt tehát egy másikat, melyben híven reprodukálta a forradalmi tanokat. S hogy a társadalom minden rétegébe behatoljanak a szabadság és egyenlőség eszméi: két titkos társaságot szervezett: *a szabadság és egyenlőség társaságát* s a *reformátorok társaságát*. Amannak tagjait a szegényebb nemések sorából toborzotta, emebbe a műveltebbeket vette föl; amazt a Gyurkovics kátéjával ismertette meg, emennek tagjait ellenben eléggé éretteknak gondolta a saját kátéjában foglaltak megértésére.

Martinovics vállalkozásáról a kormány titkos feladások

útján értesülvén, társaival együtt elfogatta őt s megindította ellenök ama felségsértési és hűtlenségi pört, melyben az abszolút kormány befolyása alatt álló bíróság, a törvényes formák mellözésével, a védelem szabadságának megsértésével hozta meg ítéletét.

A királyi ügyigazgató, vádlevelének fogalmazásában, szintén a legundorítóbb szolgálalkúséget árulta el az udvar irányában. «Tisztelettel előterjesztem — úgymond, — hogy Martinovics-Ignác József, szászvári apát és királyi tanácsos, fölkarolva a rendes állami viszonyok fölforgatására célzó francia demokratikus elveket, melyek már első feltűnésök alkalmával a virágzó francia birodalmat fölforgatták, szerzőjévé lett egy oly tervnek, melynek célja Magyarországon is forradalmat támasztani. Ezen nevezett Martinovicssal szövetkeztek *Hajnóczy József*, kamarai titkár, *Laczkovics János*, a Greven-ezred nyugalmazott kapitánya, *Szentmarjay Ferencz, gr. Sigray Jakab*, a dunántúli kerületi tábla számfölötti bírója, *Szolarcsik Sándor* és *Bacsányi János*, kik megfeledezve az Isten, királyuk és hazájok iránt tartozó hűségről, valamint a királyi felségtől nyert jótéteményekről; nem rettegve Istentől és emberektől; megvetve a törvények szigorát: a jelen évben, forradalom létesítése céljából titkos társulatot alakítottak; ennek megalapítása, kifejlesztése és megszilárdítása végett a társulat tagjai közt kétféle kátét terjesztettek, melynek egyike a szabadság és egyenlőség társulata, másika az úgynevezett reformátorok társulata számára készült; továbbá a társulat szabályait és jelvényeit megállapították; végre a királyi felség méltóságát és személyét sértő, különféle dögletes forradalmi iratokat terjesztettek. Ekképen úgy a királyi felségnek, a törvényes és kegyelmes uralkodónak java és méltósága ellen, mint az ország és az alkotmány vesztere,

a fennálló kormányforma és a trón megdöntésére egyesült erővel összeesküdtek; a közjónak szándékos földúlására, minden alkotmánynak és törvénynek, melynek védszárnyai alatt békében élhettek, megsemmisítésére, az ország békeségének és nyugalmanak megzavarására törekedni, és ily módon a felségsértés és hűtlenség bűnére vetemedni nem átallottak.»

Ezek után kéri a közvádló, a vádlottakra teljes szigorral alkalmazni a törvényt, mely a felségsértést és hűtlenséget fővesztéssel és jószágelkobzással rendeli büntetni.

Martinovics, Sigray, Szentmarjay, Laczkovics és Hajnóczy, Őz és Szolarcsik kivégzésének szomorú emlékét elevenítik fel az utókor előtt a kir. ítélőszéknek és a hétszemélyes táblának legfelsőbb engedelemmel önálló füzetben közzétett ítéletei,* továbbá azok az apró nyomtatványok, melyek az ítélet kivonatát tartalmazzák magyar és német nyelven s melyek a kivégzés alatt a közönség közt osztattak szét, végre KLAUS X. FERENCZ tábori lelkésznek Őz és Szolarcsik kivégeztetése után, a vesztőhelyen tartott beszéde.**

A közönség közé szórt, egy-egy oldalra terjedő, negyed-

* Urtheile, welche sowohl die löbl. königl. Gerichtstafel als auch die hochlöbliche Septemviraltafel wider die Verbrecher der beleidigten Majestät, oder des Hochverraths gesprochen hat. Mit besonderer allergnädigster Freyheit. Pest, bey Michael Landerer von Fűskűt dem jűngern Buchdruckern und Buchhändlern. 1795. 8-r., 31 lap.

** Rede, welche nach der Hinrichtung der Staatsverbrecher gehalten hat FRANZ XAVER KLAUS, k. k. Feldsuperior, und Generalvikar in Hungarn, Domherr von St. Pölten, in Ofen den 3-ten Juny 1795. Ofen, gedr. mit königl. Universitätsschriften. 1795. 8-r., 4 lap. — Ugyanez a beszéd megjelent még a fennebb idézett «Urtheile» czímű füzetben is.

rét alakban nyomtatott iratok, — melyek a muzeum könyvtárában az apró nyomtatványok közt találhatók fel, — a máj. 20-kán kivégzettek ítéletének indokai közül különösen azt állítják előtérbe, hogy Martinovics és társai «az országnak szegletköveit, a törvényeket felforgatni, a királyi méltóságot és hatalmat eltörölni, az egész községnek életét, jószágát kockára vetni, a bevett isteni tiszteletnek és polgári rendtartásnak szép alkotmányát feldúlni és semmivé tenni akarták»; a jun. 3-kán kivégzettek ítéletéből pedig a fennebbieken kívül még különösen ki van emelve, hogy «már ifjúságokban megátalkodott szívvel s megrögzött gonosz és veszedelmes indulatokkal megvesztegetve lévén, a megjobbulásra semmi reménységet nem nyújtottak és így a királyi kegyelemre is magokat érdemetlenekké tették».

Klaus, beszédében, intő például állítja hallgatói elé a szerencsétlen áldozatokat, kiknek lelkét a rossz társaság és a *mérges könyvek* észrevétlenül megmételtyezték s kiket a szenvedély, a képzelt előnyök, a csábító hitegetések borzasztó örvénybe sodortak.

A Martinovics-féle összeesküvés tanulságait a kormány nem hagyta figyelmen kívül. Ez a mozgalom meggyőzte a felől, hogy az addig fennállott sajtórendszabályok nem voltak eléggé szigorúak a forradalmi tanok terjedésének meggátlására. Ennélfogva még mielőtt a felségsértési pör befejeztetett volna, 1795. febr. 25-én kibocsátotta *általános könyvvizsgálati rendeletét* (General Zensurverordnung), melyben az osztrák örökös tartományokban e tárgyban időnkint tett intézkedéseket foglalta össze s melyet — dacára annak, hogy néhány évvel azelőtt mondta ki az 1790: 10. t.-cz., hogy «Magyarország a maga törvényesen megkoronázott örökös királya által, saját törvényei és törvé-

nyes szokásai, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó és igazgatandó» — a magyar korona országai-ban is életbeléptetett.

A rendelet hű fordításban így hangzik:

«Hogy a könyvnyomdászok és könyvvarusok a cenzura tekintetében minden tévedés ellen óva legyenek s hogy egy-szersmind azok, kik megkisértének a fennálló törvények alól kisiklani s fölfedeztetés esetében a törvény nem tudásával mentegetődni vagy más úton-módon ártatlanoknak tüntetni fel magokat, — minden mentségtől megfosztassanak és hogy lehetőleg teljesedésbe menjenek ő felségének ama szándé-kai, melyeket az időre és körülményekre való tekintettel, a cenzura ügyében kiadott szigorú rendeletei által időről időre kinyilatkoztatott: szükségesnek találtatott, a külön-böző kormányok által a cenzurára vonatkozólag különböző időben, különböző célból és körülmények közt kiadott ren-deleteket és utasításokat az idecsatolt *általános rendeletben* összefoglalni, melyet aztán kötelesek a tartományi kormány-székek közhírré tenni, nehogy a nyomdászok és könyvkeres-kedők a törvény nem tudásával menthessék magukat.

Minthogy pedig a törvények elvesztik erejüket s mint-hogy a visszaélések nyereszkesedési vágy vagy más egyéb aljas szándékok által sokszorozódnak abban az esetben, ha a bebizonyított áthágások miatt a büntetés elengedtetik vagy enyhítettik: ennél fogva a tartományi kormánysszékeknek ko-molyan figyelmökbe ajánltatik a pártatlan pontos vizsgálat, s a kellőleg kihirdetett és világosan megszabott törvények nyílt megsértése esetében, ama törvényekben megállapított bünt-etéseknek szigorú végrehajtása. Ezután semmi esetben sem lesz helyök azoknak a melléktekinteteknek, melyek a büntetés elengedését vagy enyhítését vonták többször ma-gok után, a milyen volt pl. az, hogy a bűnösnek talált

könyvnyomdász keresetének elvesztése által kenyér nélkül marad.

A tapasztalás egyébiránt azt mutatván, hogy gyakran kisebb, jogosíttatlan könyvnyomdászok, a maguk rossz árúikat vagy úgynevezett röpiveiket (Laufer, a tömeg ízlése szerint készült iratok) kofák vagy lármázó, utczákon és házakba futkosó egyének által lopva igyekeznek elárúsítani, s minthogy ebből számos helytelenség és boszuság származik: ennél fogva az újabb nyomtatványoknak, legyenek azok imádságok, dalok, hadi tudósítások vagy más effélék, illetén árulásuk egyszer-mindenkorra és kivétel nélkül megtiltatik, s a vevők börtönbüntetés, a szerzők pedig még szigorúbb fenytetés alá vettetnek, végre a nyomdászoknak kemény büntetés terhe alatt meghagyatik, hogy ilyen nyomtatványokat csakis nyilvános boltokban árulhatnak».

Ez általános határozatok után következnek a részletes intézkedések:

«1. §. A vámhivatalok és a revizori hivatal híre nélkül senki ne merészeljen, a csempészetre kiszabott büntetés terhe alatt, bármiféle nyomtatványt az országba bevinni s cenzori engedély nélkül áruba bocsájtani.

2. §. A mely könyvárus egy tiltott vagy «*erga schedam*» engedélyezett könyvet, röpiratot vagy nyomtatványt, különös engedély nélkül, — melyet csupán a generális direktorium s a tartományokban az illető kormányshéék van jogosítva adni, — elárusít, első esetben *példáyonként 50 forinttal*, második esetben az említett pénzbírságon kívül iparjoga elvesztésével büntettetik.

3. §. A revizori hivataloknál letartóztatott tiltott könyvek, — melyekről tulajdonosaik vagy azoknak megbízottai által aláírt jegyzék vezettetik, föl lévén abban a jegyzékben a lefoglalt példányok száma is tüntetve, — hat hónap alatt,

különbeni elkobzás terhe alatt, a megszabott elővigyázat mellett az örökös tartományokból elviendők. De ha eme rendszabály foganatosítása egy vagy más esetben különös akadályokba ütköznék: a tiltott könyvek tulajdonosainak vagy helyetteseiknek jelentésére, a fennebb megállapított határidő, a körülményekhez képest, három vagy hat hónappal meghosszabbítható.

4. §. A nyomdászoknak semmit sem szabad kinyomtatniok, mielőtt a kéziratot olvasható betűkkel, helyesen lapszámozva s lapszéllel ellátva, a revizori hivatalhoz be nem nyújtják s a nyomtatásra engedélyt nem kapnak. Az engedélyt nem a cenzorok adják s az ő «admittitur»-jok nem elegendő, hanem a könyvvizsgálati ügyekben szükséges rend szempontjából megkíváncsatik, hogy a revizor sajátkezűleg jegyezze rá a kéziraatra az «imprimatur»-t és pedig vagy ezen megjegyzéssel: «omissis deletis» (a kéziratban kitörült szók és helyek kihagyásával), vagy a nélkül, vagy pedig ezzel a megjegyzéssel: «absque loco impressionis», mely utóbbi esetben az irat kinyomatható ugyan, de a nyomtatási hely megnevezése nélkül. Ha valaki az «imprimatur» kieszközlése nélkül vagy a fennebbi megjegyzések és korlátozások ignorálásával nyomtat ki valamit: a mellett, hogy egész készlete a szedés széthányásával elkoboztatik, ezenkívül elveszti iparjogát, minden forgalomba bocsájtott példány után 50 forint bírságot fizet, s ha a kiszabott bírságot nem tudná megfizetni, börtönnel és *testi büntetéssel* fenyejtetik; az afféle kifogások pedig, hogy az illető a példányokat nem adta el, hanem csak cserébe adta vagy elajándékozta, vagy hogy a nyomtatványt külföldi megrendelésre és a külföld számára készíttette, vagy hogy a vétséget az üzleti szolga vagy valami napszámos követte el, figyelembe nem vétetnek.

5. §. A kéziratok rendszerint két egybehangzó példányban nyújtandók be; de a tárgy természete, a szerző egyénisége és a körülmények szerint a második példány elengedéseért folyamodni lehet Bécsben a direktóriumhoz vagy a tartományokban a kormányshoz. Abban az esetben, ha a folyamodvány kedvezően intéztetik el: a kinyomatás után a kéziratot egy kemény borítékba fűzött nyomtatott példánnyal együtt azonnal be kell nyújtani a revizori hivatalhoz, s ha a nyomtatványba, előleges jelentés és engedély nélkül szúratnék be valami, úgyszintén ha az eredeti szöveg meghamisíttatnék (kivéve a helyesírási- vagy iránybeli hibák kiigazítását, mely által a dolog értelmén változás nem történik), mindez mint csalás és szándékos hamisítás szigorún fog büntettetni.

6. §. A kinek költségén — legyen az nyomdász, könyv-árús, kiadó vagy író — valamely könyv vagy kisebb irat kinyomatik, tartozik nevét, állását és lakását a cenzurahoz benyújtott kéziratra, ha pedig utánnyomás vagy új kiadás terveztetik, az eredeti példányra olvashatólag följegyezni; ennek elmulasztása esetén a revizori hivatal a kéziratot vagy az eredeti példányt nem fogadhatja el.

7. §. A kéziratot nem a cenzorokhoz kell benyújtani és nem azoktól kell kivenni, hanem kivétel nélkül minden kézirat a revizori hivatalhoz nyújtandó be s a választ onnan kapja meg a benyújtó. A cenzoroknak nem szabad semmiféle beadványt megvizsgálniok, mi nem a rendes úton, a revizori hivatal útján jutott hozzájuk, s a megvizsgált beadványt is a revizori hivatalnak kötelesek visszaadni. A felek, könyveik és kézírataik számára cenzort nem maguk választanak, a revizori hivatal sem befolyásolhatja, hogy az műveiket egyik vagy másik cenzornak adja át; ha pedig megtudják, ki lesz a cenzoruk, nem

szabad annak a nyakára járniok, azt kérésekkel és előterjesztésekkel zaklatniok vagy tévútra vezetniök; hanem műveik benyújtása után nyugodtan várják be az eredményt s minden ellenmondás, valamint a cenzorok és a revizori hivatal becsmérése nélkül, mely a vétség fokához képest fog mindenkor megtoroltatni, alkalmazkodjanak a határozathoz.

8. §. Valamint új iratok kinyomatására, úgy egy már engedélyezett mű utánnyomására s minden új kiadásra, írásbeli előterjesztés útján s a mű benyújtása mellett engedélyt kell kérni a revizori hivataltól, illetőleg az «imprimatur»-t vagy «reimprimatur»-t ki kell eszközölni s az engedély megnyerése előtt büntetés terhe alatt tilos akár utánnyomást, akár új kiadást eszközölni.

9. §. A ki oly iratot nyomtatott ki, melynek tartalma a büntető törvény értelmében bűnténynek minősítetik, a törvény által ilyenmő iratok szerkesztésére kiszabott büntetéssel sújtandó.

10. §. Olyan művet, melynek kézírata valamely német örökös tartománybeli revizori hivatalhoz benyújtatott, de a melyet az nem engedélyezett, senki se merészeljen kinyomatás és terjesztés végett külföldre küldeni. Eme szabály áthágójára, az irat botrányosságához képest s ha gúnyirat-ról lenne szó, a megtámadott egyén sérelme arányában kell kiszabni a büntetést. Az a mentség, hogy az illető tudta és akarata nélkül nyomatták ki a kéziratot külföldön, annál kevésbé vehető figyelembe, mert a belföldi cenzura által eltiltott kéziratot nem szabad másokkal közleni vagy megörizni.

11. §. Senki ne merjen könyvekkel házálni, titokban üzérkedni s könyveket kolportálni. E tilalom áthágója letartóztatandó s a nála talált könyvek elkobzandók, ezenkívül

a körülményekhez képest, a szerint t. i., hogy az elárúsított könyvek mily mértékben erkölcsrontók, az illető keményebb büntetéssel sujtatik, s ha külföldi, az országból kiutasíttatik.

12. §. Valamint magánembernek, ki nem szabadalommal bíró könyvtárús, tilos, könyvnyomtató- vagy kézi sajtót tartani: úgy a nyomdászoknak is iparjoguk elvesztése, szerszámjuk elkobzása s a körülményekhez képest további pénz- és *testi büntetés* terhe alatt tiltva van félreeső, hozzáférhetetlen vagy rejtett helyen sajtót állítani fel s titokban vagy a világosság kerülésével bármit is kinyomtatni.

13. §. A fennebbi intézkedések kiterjednek a rézmetszetekre, térképekre és prospektusokra is, valamint a városokról, erődítvényekről, határokról, tengerpartokról fölvett rajzokra is, melyek — ha nyilvános elárúsításra szánvák — a metszés előtt a revizori hivatalhoz nyújtandók be s cenzori jóváhagyással látandók el; a rézmetszetek tekintetében a kihágások ugyanazon büntetéssel sujtandók, a mi az iratok és könyvek nyomtatása körüli kihágásokra van kimerve.

14. §. A ki eladó könyvek jegyzékét akarja a hírlapokhoz mellékelni vagy másképen nyomtatás által közrebocsájtani: tartozik legkésőbb két nappal a közzététel előtt a könyvjegyzék két egybehangzó kéziratát a revizori hivatalhoz benyújtani. Az ilyen jegyzék tisztán, olvashatólag legyen leírva; a könyvek czíme valódi szerzőik neve alatt, ha ugyan szerzőik ismeretesek, s mindenkor valódi tartalmuk szerint, a nyomtatási hely és év följegyzésével, elferdítés, hamisítás vagy érthetetlen rövidítések nélkül iktatassék a jegyzékbe s tartózkodni kell bibliai és egyházi vagy más tiszteletreméltó tárgyakkal foglalkozó könyveket, komikus, regényszerű vagy neveltető tartalommal bíró könyvekkel egyugyanazon jegyzékben összevegyíteni, a mi

illetlen megjegyzésekre adhat alkalmat. Ha ilyen jegyzékre nézve az «imprimatur» nem föltétlenül, hanem «omissis deletis» korlátozással adatik meg: akkor a nyomtatás teljes bevégezése előtt még egyszer be kell azt terjeszteni a revizori hivatalhoz, hogy a revizor meggyőződhessek a felől, vajjon a kitörült helyek csakugyan kihagyattak-e s hogy egyszersmind a föltétlen «imprimatur»-t megadhassa. Az eljárás ugyanez a rézmetszetekről szóló katalógusokra és az árverési hirdetményekre nézve.

15. §. Ha valamely könyvtárús nyilvános előadásra szánt könyvek katalógusát vagy kisebb jegyzékét terjeszti be a revizori hivatalhoz s a jegyzékben tiltott könyvek találtnak, ez utóbbiakat kötelesek a revizori hivatalnak haladéktalanul átadni s mindaddig ott hagyni, míg vagy vevőre nem találnek, ki különös engedéllyel bír a tiltott mű megvételére vagy a rendes elővigyázati szabályok megtartásával, az illető művet külföldre nem küldhetik. Az olyan művek azonban, melyek nagy mértékben vallás-, erkölcs- és államellenes tartalmúak, úgyszintén a becsületben gázoló, gonosz indulatú gúnyiratok, a revizori hivatal által azonnal megsemmisítendőek.

16. §. Ha valamely könyvtárús vagy magánember, tiltott vagy «erga schedam» korlátozott nyomtatványért folyamodik s vagy álnevet használ folyamodványában vagy a kieszközölt engedély után a folyamodványban nem említett könyvet jegyez be az engedély-okmányba, 50 forinttal büntetendő. Ugyanezen büntetés éri azt a könyvtárúst vagy magánembert, ki ugyanazon könyvért ugyanazon név alatt többször folyamodik, hogy ez által a cenzurával megbízott közegeket gonoszul félrevezesse. A ki a kiszabott pénzbüntetést nem lenne képes megfizetni, minden forintért egy napi fogsággal büntetendő.

17. §. Valamint a revizorok utasítva vannak, személyválogatás nélkül, mindenkinek ügyében a lehetőség szerint halogatás nélkül eljárni: úgy viszont bárki is, ki könyvének vagy rézmetszetének revideáltatása végett vagy pedig egyéb ügyben, a revizori hivatalhoz fordul, az ott alkalmazott hivatalnokok irányában oly tiszteletet tanúsítson, a minő minden, hivatalos kötelességében eljáró tisztviselőt megillet, viselje továbbá magát szerényen, ne tolakodjék, se nyiltan se orozva el ne vigyen onnan valamely letartóztatott könyvet, az illetlen beszédektől, czivódástól, általában minden helytelenségtől tartózkodjék, mert különben a büntetést nem kerüli el. Ha valaki a revizori hivatal eljárását és határozatát magára nézve sérelmesnek találná: panaszával forduljon Bécsbe a cs. k. generális direktóriumhoz vagy az illető tartományi kormányshoz, mely hatóságok a panasz tárgyát megvizsgálván, szabályszerű végzéssel intézik azt el.

18. §. Minthogy a jelen általános rendelet célja egyrészt minden előfordulható tájékoztatlanság megszüntetése, másrészt minden titkos mesterkedés, zűrzavar és visszaélés meggátlása: ennél fogva mindenki, az országos törvény (!?) tiszteletben tartásának kötelességéből kifolyólag szigorúan alkalmazkodjék a rendeletben foglalt szabályokhoz, s a nyomdászok, könyvárusok, rézmetszők és általában mindazok, kik már jelenleg a cenzura hatáskörébe tartozó üzlettel foglalkoznak, valamint a kik ezentúl alapítanak ilyenféle üzletet, jelen rendeletet eljárásuk zsinórmértékeül fogadják el.»

Eddig a hosszadalmas rendelet, mely több helyt annyira zavaros, sőt érthetetlen, hogy szükségkép tévedésbe ejtette a könyvárusokat és nyomdászokat, kikhez intézve volt. Pedig ép azért bocsájtattott ki, hogy az

illetők «minden tévedés ellen óva legyenek s hogy egyszersmind azok, kik megkísérlenék a fennálló törvények alól kisiklani s fölfedeztetés esetén a törvény nem tudásával mentegetődni vagy más úton-módon ártatlanoknak tüntetni fel magokat, — minden mentségtől megfosztásának». Arról a legminucziózusabban gondoskodik a rendelet, hogy a kéziratok olvasható írással, helyesen lapszámozva, margóval ellátva terjesztessenek fel a revizori hivatalhoz (4. §.), hogy a nyomtatványokat kemény borítékkal kell ellátni (5. §.) stb.; de olyanféle irányadó elveket, melyek egyrésről a nyomdászokat és könyvárúsokat tájékoztatták volna kötelességeik felől, másrészt a cenzorok önkényének vették volna elejét, — hiába keresünk a rendeletben.

Az egész rendelet csupa formalitás és csupa büntetés. Míg a József-féle sajtóügyi pátenzben egyetlen egy büntető határozmány sem található: ez egyes meghatározott esetekben a pénz-, a börtön-, sőt még a testi büntetés alkalmazását is elrendeli. A könyvárús például, ki valamely tiltott könyvet hatósági engedély nélkül elárusít, első esetben 50 forinttal s a második esetben ezen pénzbírságon kívül még iparjogának elvesztésével is büntettetik. (2. §.) Vagy ha valaki az «imprimatur» megnyerése nélkül bocsájt valamit sajtó alá: nemcsak a példányok elkobzásával, hanem ezenkívül iparjogának elvesztésével s *minden forgalomba hozott példány után 50 forinttal*, ha pedig a pénzbírságot nem lenne képes kifizetni, börtön- és testi büntetéssel fenyegetik. (4. §.)

Ebből a két, példaképen felhozott §-ból is látható, hogy a büntetések a képtelenségig szigorúk s ép túlszigorúságuknál fogva csaknem végrehajthatatlanok voltak. Mert vegyük csak például, hogy valaki valamely tiltott könyvből

nem többet, csak 1000 példányt árusított el: akkor, a rendelet értelmében, minden elárusított példány után 50 forintot tartozván fizetni, 1000 példány után a pénzbírság 50 ezer forint lett volna. Már most kérdés, hány könyvadás és hány ízben volt képes ily óriási bírság fizetésére? S ha nem fizethetett: hány évi börtönbüntetéssel és mily fokú testi büntetéssel kellett volna pótolni az 50 ezer forintnyi bírságot?

Hogy a sajtóügyekben fölmerülhető kérdések miféle hatóság által intéztessenek el, a rendelet erre nézve sem tartalmaz világos határozatokat.

Hazánkban öt cenzor működött a helytartó-tanács kebelében. Ezek közül egy görög nem egyesült, kettő pedig egyesült görög vallású volt, kik szerb, oláh és ruthén könyvek vizsgálatával voltak megbízva. Az utóbbiak közül az egyiket a munkácsi, a másikat a nagyváradi káptalan kandidációjára nevezte ki a király.

A helytartó-tanács mellett alkalmazott cenzorokon kívül azonban, a protestáns felekezeteknek is megengedtetett, hogy az 1790/1: 26. t.-cz. értelmében külön cenzorokat tartsanak, a kormány szigorúan ügyelvén rá, hogy az egyházkerületi könyvvizsgálók csupán a vallásos tartalmú könyvek felett gyakorolják a cenzurát. Ámde a prot. egyházkerületek, úgy látszik, a vallásügyi törvény alapján maguknak kívánták fenntartani annak megítélését, hogy valamely könyv vallásos tartalmú-e vagy sem s hogy ennél fogva fölterjesztendő-e az állami könyvvizsgáló hivatalhoz, vagy pedig az egyházkerületi cenzorok ítéljenek felette?

A tiszántúli ref. egyházkerület több ízben remonstrált a helytartó-tanács olyatén határozatai ellen, melyek az említett felfogással ellentétben állottak. Így pl. az 1795.

októberében tartott szuperintendenciális gyűlés jegyzőkönyvében 82. sz. alatt ez áll: «A mely könyvekre nézve kétséges, hogy csupán vallásos tartalmúak-e, azok a királyi cenzorokhoz küldessenek. Ezen helytartó-tanácsi határozat ellen a tiszántúli e.-kerület felszólal, mert ez által az 1791: 26. artikus sérelmet láttatik szenvedni». Ehez hasonló az 1809. januári gyűlés 3. sz. alatti határozata, mely így hangzik: «Helytartó-tanácsi leirat 1808. szept. 20. 21080. sz. a. előadja, hogy a dunántúli egyházkerületben a könyvek cenzori, nyomtatás alá bocsátottak egy könyvet a szuperintendensek életéről, holott annak materiája nemcsak vallásbeli, hanem történelmi dolog is lévén, annak revíziója a mi cenzorink keze alá nem tartozott volna; intődik ezen szuperintendencia, hogy a maga cenzorit tegye vigyázókká, hogy hasonló hibába ne essenek. Ezen leirat valóságos sérelmet foglalván magában, a konvent tanácskozzék felette és felséges urunkhoz reprezentálni kell». Ugyanezt a határozatot ismétlik 1823. áprilisban 6. j. könyvi sz. alatt a következőképen: «A helytartó-tanács 1823. márcz. 4.-ről 5549. sz. a. emlékezteti az e.-kerületet, hogy a könyvvizsgálók az 1795. júl. 17.-kén 15116. sz. kegyelmes parancsolatot tartsák szem előtt. Az e.-kerület ezen utasítást a konventre relegendja, annyival is inkább, mert ezen e.-kerület azon rendeletet 1795.-ből soha sem vette».

A mint ugyancsak a tiszántúliak 1814. januári közgyűlésének jegyzőkönyvéből értesülünk, az is megtörtént, hogy VARGA ISTVÁN, «*Theologiai gyűjtemény*» című munkáját megvizsgálás végett a helytartó-tanácsához fölterjesztvén, az 1813. nov. 30.-kán, mint nem reá tartozót, visszaküldte, s ezért aztán Vargát, daczára annak, hogy elismerte tévedését, az egyh.-kerület nem mulasztotta el megdorgálni.

A helytartó-tanács és az e.-kerületek közt általában

nem volt ok a huzavonára, mert hiszen ez utóbbi a könyvvizsgálat körül igen szigorún járt el s mindig óvakodott e tekintetben illetékességi körét túllépni.

A tiszántúli szuperintendenczia például 1792. ápr. 23-kán a következő határozatot hozta: «Látván a konzisztórium, hogy mindenütt minden cenzura nélkül csak nyomatódnak a sok prédikációk, elvégezte, hogy ezen szuperintendenciában levő typografiákban sehol, szuperintendens uram híre nélkül ne nyomatódhassék; egyszersmind, hogy íródgyon a többi szuperintendenciáknak, hogy ezen dologra hasonló vigyázással legyenek». Ugyanezen egyh.-kerület cenzorai 1807-ben a kölcsesi és kécskei prédikátorok könyörgéseit, majd 1813-ban LOSONCZY JÁNOS fugyi rektor «*Menyekzői köntös*» című művét, nem engedték kinyomatni; 1814-ben pedig a cenzornak SZÖNYI BENJÁMIN makói lelkész «*Bibliai szövétnek*» című munkájára tett észrevételeit az archivumban rendelték elhelyezni, hogy megállapíthassa majd az e.-kerület, vajjon amaz észrevételek figyelembevételével nyomatták-e ki a munkát?

Sőt az egyh.-kerület, úgy látszik, még könyvrendőri teendőket is végzett. 1798-ban ugyanis, a helytartó-tanács felhívására, a debreczeni professzoroknak meghagyta, hogy «a tanulókat véletlenül ne lépék meg s szedjék el tőlök a tiltott könyveket».*

Visszatérve az 1795-diki általános könyvvizsgálati rendeletre, ki kell még emelnünk, hogy az, könyvvizsgálati teendőkkel, a Bécsben felállított generális direktóriumot, a tartományi kormányzéseket (nálunk az udvari kancellá-

* A tiszántúli szuperintendenciára vonatkozó adatokat TÓTH SÁMUEL egyh.-kerületi főjegyző és levéltárnok úr volt szíves velem közleni, melyért fogadja e helyütt is köszönetemet.

riát és a helytartó-tanácsot), a revizori hivatalt, a cenzorokat és a rendőrséget bízta meg; de a bonyolult hivatali gépezet egyes alkatrészeinek hatásköre szabatosan nem állapíttatván meg, tág tere nyílt az illetékességi összeütközéseknek, minek következtében a mily mértékben megnehezítettett a sajtóhatóság működése, ép úgy ki voltak téve a felek zaklatásoknak. Valamely könyv kiadására például a pápens szerint, az engedélyt nem a cenzor adja s az ő «admittitur»-ja nem elegendő, hanem a revizornak kell sajátkezűleg rávezetnie a kéziratra az «imprimatur»-t (4. §.); vagy az író nem a cenzorhoz, hanem a revizori hivatalhoz nyújtja be művét s a cenzor nem az írónak, hanem a revizori hivatalnak adja vissza a megvizsgált könyvet. (7. §.) Hogy aztán a revizori hivatal mit tegyen a munkával, hogy miféle elvek szerint járjon el, miután a cenzor véleménye közöltetett vele, hogy általában mire és meddig terjed a revizor és a cenzor hatásköre, mindezekről a pápens csak úgy felületesen és zavarosan intézkedik.

Úgy látszik, a kormánynak nem is volt egyéb célja, mint hogy a könyvvizsgálók önkényének a rendelet határozatlansága által korlátlan tért engedjen s lehetővé tegye a sajtó teljes elnyomását.

A sajtórendelet, mely a belföldi sajtót ilyenénkép bilincsekbe veri, gondoskodik arról is, hogy a külföldi veszedelmes sajtótermékek se csempésztessenek be az országba. Egyébiránt még mielőtt az általános könyvvizsgálati rendelet kibocsájtatott volna, a kormány már megtette a szükséges intézkedéseket a külföldi könyvek becsempészésének meggátlására.

Az 1793. febr. 21-kéről kelt legfelsőbb rezolúció alapján az erdélyi kir. főkormánysház s bizonyosan a helytartó-tanács is, elrendelte, hogy «a külföldről visszajövő hazafiak

magukkal hozott könyveik lajstromát a harminczad főigazgatójának adják be s azok addig, míg a lajstrom a felsőbb hatóságokat megjárja, zár alatt maradnak; a külföldi utazók könyvei ellenben hasonló lajstrom mellett és pecsét alatt a harminczad-hivatalok által arra a határszéli állomásra küldetnek, a hol az illető utazó ki fog szállni; nagyobb biztosíték és kihágás esetében a büntetésnek könnyebben való végrehajthatása végett, az utasok azon az állomáson, a hol az országba bejönnek, behozott összes tiltott könyveik kettős árát biztosítékképen kötelesek előre letenni, a mit kimenetelök alkalmával visszakapnak».*

Az 1795-diki pátens után a kormány a vám- és postahivatalokhoz még szigorúbb utasításokat küldött, melyek szerint köteleztettek a határon átjött minden hirlapot és könyvet a cenzura elé terjesztetni, a cenzor ítélte aztán meg, hogy az illető idegen szellemi termékek a címzetteknek kézbesíthetők-e vagy sem?

A külföldi eseményekről ily körülmények közt a közönség nem értesülhetett, annyival kevésbé, mert a hazai két hirlapnak, a *Magyar Kurirnak* és a *Hirmondónak* külföldi dolgokról nemcsak hogy véleményt nem volt szabad nyilvánítaniok, de azoknak még csak egyszerű említése is meg volt nekik tiltva.

Később, 1806-ban, a KULCSÁR ISTVÁN által akkor megindított *Nemzeti Ujságnak* — Pestmegye és a többi megyék több ízben ismételt fölterjesztésére — megengedettett ugyan a külföldi hírek közlése, de azzal a föltétellel, hogy minden megjegyzés nélkül akkép közli, a mint azok a PILAT JÓZSEF által szerkesztett bécsi hivatalos lapban megjelentek. E sze-

* JAKAB ELEK cikke: A cenzura története Erdélyben. ABAFI Figyelőjében. X. 256.

rint a *Nemzeti Ujság* eredeti tartalmát ép úgy, mint a többi lapokéit, azok a jelentéktelen belföldi hírek képezték, melyek legfőlebb egy-egy vidéket érdekeltek.

De a hirlapoknak nemcsak a külföldi hírek közlése, hanem még az is meg volt tiltva, hogy az országgyűlés tárgyalásairól referáljanak, azok felett véleményüket nyilvánítsák s megnevezzék a tárgyalásban résztvett követeket? Csupán az volt nekik megengedve, hogy jelenthették, miszerint ez s ez napon gyűlés tartatott s legfőlebb az ünnepekről és szertartásokról, továbbá azokról az ügyekről tudósíthatták a közönséget, melyek már letárgyaltattak s melyekre nézve a királyi rezolúció is meghozatott.

Hogy pedig az országgyűlési tudósítások tekintetében életbeléptetett rendszabályokat az ujságírók át ne lépjék, a kanczellária által külön utasítással ellátott *országgyűlési cenzorokat* neveztek ki. Ismét új intézmény, mely lehetlenné tette, hogy a nemzet az őt legközelebből érdeklő országos ügyekről hű és minden tekintetben megbízható értesülést szerezzen magának.

Az országgyűlési cenzoroktól megkövetelte a kormány, hogy kíméletlen szigorral járjanak el megbízatásukban. A következő esetből, melyet HORVÁTH MIHÁLY ír le a kanczellária levéltárában talált adatok alapján, meg lehet ítélni, mint kellett az országgyűlési cenzornak magát viselnie, ha nem akarta a kormánykörök haragját magára vonni.

A *Hazai Tudósítások* 1807. jul. 18-diki számában egy rövid kis czikk jelent meg, melynek szerzője kiemeli az angol parlamentet, mint a hol a közboldogságról nyilván és szabadon szólhatnak a nemzet követei; azután megnevezi a magyar országgyűlés egy-két tagját, kik «fáradhatlan buzgósággal részt vesznek a nemzet állapotjának

helyes elintézésében», kik «a kir. trónus dicsőségét és a haza közboldogságát terhes hivataljaikban főczéljaikká tették» s kik «megérdemlik, hogy maradékaink is háládatosan emlékezzenek neveikről».

Ártatlan czikkecske biz ez, — mondja a mai olvasó, — minthogy a lázításnak még csak színét sem viseli magán, s olyannak tartotta azt a különben szigorú cenzor is, ki megengedte kinyomatását. A kormány azonban nem volt egyvéleményen a cenzorral. Az író és a figyelmetlen cenzor ellen, ki ama sorokat ki engedte nyomatni, szigorú vizsgálatot indítottak meg. Az alkanczellár elnöklete alatt, négy tagú bizottság küldetett ki, hogy állapítaná meg, miként kell azt a cikket érteni s mit kell tenni a vakmerő íróval és a hanyag cenzorral?

Az udvari tanácsosokból álló bizottság egybehangzó véleménye szerint, midőn a kérdéses cikk a nyilvános tanácskozás jogát kizárólag az angol parlamentnek tulajdonítja, járatlanságot árul el a magyar alkotmányos életben, s ennél fogva helytelen; mivel benne, az eddigi szokás ellenére, néhány követ névszerint megemlítetik, szokatlan; s minthogy mások mellőztével csak ezek említetnek, egyoldalú, sértő, viszályra készítő; *s mivel végre másokat hasonló hírre jutni ösztönöz (!?), aggasztó s így büntetésre méltó.*

Hogy mi legyen az író és a cenzor büntetése, az iránt már a bizottság tagjainak ítélete szétágazó volt. Az egyik szigorúbb, a másik enyhébb megtorlást ajánlt.* Különben ez nem is tartozik a dolog érdemére. Lényeges, mert a viszonyokra jellemző, az, hogy egyáltalán büntetésre méltónak találták az idézett sorok szerzőjét és cenzorát.

* HORVÁTH: Magyarország. tört. VIII. 315.

A mily szigorún járt el a kormány azokkal szemben, kik a könyvvizsgálati szabályokat sértették meg, ép oly szigorú, sőt kegyetlen volt a sajtóvétség megtorlásában.

1802-ben három fiatal ember ellen indította meg a kir. ügyész a bűnvádi pert, mivel az illetők sajtó útján állítólag felségsértést követtek el. A bíróság elmarasztalván őket a felségsértés bűnében, közülök kettő: ZSARNÓCZY JÁNOS ügyvéd és MIKOLA ISTVÁN jurátus kivégeztetett, a harmadik pedig (KISS KÁROLY főhadnagy) kegyelemből öt évi várfogsággal büntettetett.

Zsarnóczyt a következő vádak terhelték: hogy egynémely kinyomatott versében nemcsak a felséges Isten és szentháromság titkát, a szentségeket és szenteket, hanem magát Üdvözítőnket és az egyházi hatalmat is megsértette; hogy a királyi méltóság és az ország alkotmánya ellen sérelmes beszédek tartott, hasonló érzelmekre másokat is elcsábítani igyekezett; hogy izgató iratokat szerkesztett és ragasztott ki a falakra, mely iratok által a fejedelmi hatalmat megtámadta, kormányát zsarnoksággal vádolta s általában ő felsége, a papság és a főrendek ellen vakmerően kitört. Mikola vétke pedig abban állott, hogy irataiban az Isten, az Üdvözítő, a szentségek ellen kikelt, Jézust hermafroditához hasonlította, a szenteket, az egyházi hatalmat, a privilégiumokat kigúnyolta, a boldogságos szűzet Vénushoz hasonlítja, a vallásfelekezetekből gúnyt űzött, azután a törvényhozó test és ő felsége méltóságát megsértette, az ország alkotmányának lerombolását jósolgatta stb.

A kormány terrorizmusa a sajtóval szemben évtizedeken át fenntartotta magát. 1810-ben tett ugyan a kormány némi látszólagos engedményeket a sajtónak; de lényegében minden maradt a régiben.

Hogy az osztrák örökös tartományok könyvvizsgálói

számára 1810-ben kiadott *cenzori utasításokat* a magyarországi cenzorokra nézve is kötelezőkké tették, ezen annál kevésbé ütközhetett meg bárki is, mivel *maga az 1811—12-diki országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó*, világosan kimondván az említett országgyűlés, hogy «*censores, contra sana principia censurae, quae inter Haereditarias germanicas Provincias et Hungariam reciproca esse debent, hujusmodi scripta admittentes, ad onus responsionis adstringantur*».*

Az 1810-diki könyvvizsgálati rendelet fordításban így hangzik:

«Mivel ő felsége szakadatlanul fáradozik az összeség és az egyesek jólétének minden úton-módon való előmozdításán; mivel meg van arról győződve, hogy a hasznos ismeretek terjesztése, a nézetek tisztítása, kapcsolatban a kedélyek nemesítésével, a legkitünőbb eszközök közé tartoznak ama cél elérésére; mivel tudja jól, hogy a czélszerűen megállapított olvasási- és írás-szabadság különösen alkalmas a jólét kifejlesztésére; de e mellett teljesen fölfogva a legfőbb kormányzati és atyai köteleességet, mely az értelmi és erkölcsi képzésben s a fizikai jólét feletti örködésekben áll s mely szerint nem engedhető meg, hogy az alattvalóknak akár lelkök és szívök, akár testök megrontások: mind ezeknél fogva a cenzura ezutáni vezetésére nézve, a cenzorok részére miheztartás végett a következő elveket állapította meg:

Egy világsugár se maradjon ezután, bárhonnan jön is az, figyelem és fölhasználás nélkül a monarchiában; de

* Az 1811/12-diki országgyűlés által összeállított gravamenek 1-ső pontja.

gondos kézzel biztosítandó egyszersmind a gyámoltalanok szíve és feje a förtelmes fantázia romlott szülöttei, önző ámitók mérges lehellete s fonák elmék veszélyes agyrémei ellenében.

1. §. A könyvek és kéziratok megítélésénél mindenkéltől külömbséget kell tenni ama munkák közt, melyek tartalmuknál és előadási módjuknál fogva csakis a művelt és tudományyal foglalkozó emberek számára készültek s a röpiratok, népies munkák, mulattató könyvek és humoros iratok közt.

2. §. Valamely munka úgynevezett tudományos munkává nem terjedelme által lesz, hanem a felvett tárgy fontossága és természete s az előadás módja által.

3. §. A tudományos munkák ismét két osztályba soroztatnak. Az elsőbe tartoznak azok az iratok, melyek új fölfedezések, tömött és világos előadás, új nézetek stb. által tűnnek ki; a másodikba a velőtlen és tartalmatlan kompilációk és százszor elmondottak ismétlései stb.

4. §. Az első osztályba tartozó munkákkal szemben a legnagyobb elnézésnek van helye, s különös fontos ok nélkül azok el nem tilthatók. Ha pedig eltiltásuk szükségesnek látszanék, ezt nem kell nyilvánosságra hozni.

5. §. A második osztályba tartozó munkák semmi kíméletet nem érdemelnek, mivel semmiféle előnyt nem nyújtanak s a mi bennök foglaltatik, azt jobb forrásokból is lehet meríteni. Ezekre nézve tehát a fennálló könyvvizsgálati szabályok alkalmazandók.

6. §. A röpiratokra, ifjúsági- és népiratokra, valamint a mulattató könyvekre nézve a fennálló könyvvizsgálati szabályok egész szigorral alkalmazandók. Az ilyen fajta művek közül nemcsak azok tiltandók el, melyeknek tartalmuk a vallással, az erkölccsel, az uralkodó ház iránti

tisztelettel és ragaszkodással, a fennálló kormányformával stb., nyíltan vagy lappangva ellenkezik, de még azok is eltiltandók, melyek tartalmuknál fogva sem az értelemre sem a szívre előnyösen nem hatnak s melyeknek egyetlen céljuk az érzékiség ápolása. Szoros kötelességnek kell tehát tekinteni az efféle kártékony regény-olvasmányok kiirtását. Magától értetik azonban, hogy ezek közé nem tartozik az a néhány jó regény, mely az értelem fejlesztésére s a szív nemesítésére szolgál, hanem igenis ama regények végtelen tömege, melyek csupán szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be.

7. §. A humorisztikus iratok, költői termékek, a népies munkák közé számítandók. Az ily fajta klasszikus munkákra a 6. §. egész szigorral nem alkalmazható ugyan, de ugyanezek a 4. §-ban rendelt kíméletben sem részesülhetnek annyival kevésbé, mivel az egyesek vagy az összeség jólétének előmozdítására, mely a 4. §-ban jelzett könyvek valódi célját képezi, nem hivatvák.

8. §. Munkák, melyek az államigazgatást a maga egészében vagy egyes ágaiban méltányolják, a hibákat és balfogásokat föltárják, valamely üdvös dolog elérésére az eszközöket és módokat kijelölik, az elmúlt eseményeket földerítik stb., ilyen munkák, valami kielégítő ok nélkül el nem tilthatók még akkor sem, ha a szerző elvei és nézetei a kormányéival ellenkeznének. Az efféle iratok azonban méltóságteljes hangon és mérséklettel, sértő személyeskedés nélkül legyenek írva és semmi rosztat ne foglaljanak magokban a vallás, az erkölcsök és az állam ellen.

9. §. A cenzura alól egyetlen munka sincs fölmentve s a revizori hivatal felel érte, ha valamely könyv az illető cenzor jóváhagyása nélkül a könyvtárusoknak kiadatik.

10. §. Iratok, melyek a legmagasabb államfőt és annak

dynasztiáját, vagy idegen államok kormányát megtámadják, melyeknek céljuk oda irányul, hogy elégedetlenséget és nyugtalanságot idézzenek elő, hogy az alattvalók és a fejedelem közti köteléket meglazítsák, a keresztyén és különösen a katholika vallást aláaknázzák, az erkölcsiséget megromsátják, s a babonát terjeszszék; könyvek, melyek a szocizmus, deizmus, materializmus tanait hirdetik, végre a gúnyiratok minden neme, nemcsak hogy nem hivatvák az egyesek szerencséjét és az összeség jólétét emelni, de sőt inkább azokat alapjukban megsemmisítik, s ennél fogva ép oly kevésbé tarthatnak igényt elnézésre, mint az orgyilkos kíméletre. Ezekkel szemben szigorúan alkalmazni kell az eddig fennállott szabályokat.

11. §. Az elősorolt alapelvek nemcsak a kinyomatott iratokra és munkákra nézve irányadók, hanem a kéziratokra nézve is.

12. §. Írók, kiknek kéziratát az udvari rendőrhivatal (Polizei-Hofstelle) kinyomatni nem engedte, ha az említett hivatal eljárását magukra nézve sérelmesnek találják, kéziratukat, védiratuk hozzácsatolásával, saját országuk politikai hatóságához fölterjeszthetik, mely aztán az ügyről ő felségét értesítvén, ő felsége az udvari rendőrhivatal «damatur»-ját jóváhagyja, vagy a kinyomatást megengedi.

13. §. A tiltott munkák, ha új kiadásban jelennek meg, vagy ha a külföldről újólá hozatnak be, ismét a cenzura elé terjeszthetők s a megállapított szabályok szerint ítélen-dők meg.

14. §. A cenzorok lehetőleg gyorsan, a mennyire ez a rendes vizsgálat hátránya nélkül történhetik, tartoznak a könyveket megbírálni, s különösen rajta kell lenni, hogy a könyvek, mielőtt a cenzorok közt kiosztatnának, szükség-telenül ne heverjenek a revizori hivatalban, valamint a

cenzoroknak is gyorsabban kell a könyvekkel végezniök, mint az eddig történt.

15. §. Mostantól fogva a cenzura következő ítéleti formulákkal él a nyomtatott művekre nézve: 1. *admittitur*, 2. *transeat*, 3. *erga schedam conced.*, 4. *damnatur*. «*Admittitur*»-ral látandók el az olyan iratok, melyek nyilvánosan árulhatók s a hirlapokban is hirdethetők; «*transeat*»-tal az olyanok, melyek közforgalomba nem bocsáthatók, de szigorúbb korlátozásoknak sem vetvék alá, vagyis a melyeket szabad nyilvánosan árulni s a katalógusokba fölvenni, csak az újságokban nem szabad hirdettetni; «*erga schedam*»-mal az olyanok, melyeknek tartalmuk részben botrányos ugyan, de túlnyomó részben jó és közhasznú s a miket ennél fogva az udvari rendőri hivatal által kiállított térítvény mellett csakis a kereskedők és a tudományokba beavatott emberek olvashatnak veszély nélkül. A «*damnatur*», mint a tilalom legfelsőbb foka, csak azokat az iratokat éri, miknek tartalmuk az államot, a vallást, vagy az erkölcsiséget sérti. Az ily iratok olvasására engedélyt az udvari rendőrhivatal ad s ugyane hivatal évnegyedenként fölterjeszti ő felségének ama személyek névsorát, kiknek ilynemű könyvek és iratok olvasása megengedettetett.

16. §. A tanárok és tulajdonképeni szakemberek nem tilthatók el azoktól a könyvektől, melyek az ő szakmájukba vágnak vagy arra tekintettel vannak, akár «*erga schedam*»-mal, akár «*damnatur*»-ral jelezvék, kivévén, ha csupa rágalmozásból állanak, vagy különben tartalmatlanok lennének.

17. §. A kéziratoknál a formulák ugyanazok maradnak, a mik eddig voltak. Csupán egy újjal: a «*toleratur*»-ral toldatnak meg. A kézirat, mely ily módon fölszabadíttatik, kinyomatható és a katalógusba fölvehető, de hirlapokban

nem hirdethető. Ez a formula azokra a belföldi iratokra alkalmazandó, melyeket a művelt közönség olvashat ugyan, de a melyek nem valók műveletlen emberek kezébe. Ugyanez a formula használható azokra a politikai iratokra is, melyeknek szélesebb körben való elterjedéséről az államkormány tudomást venni nem akar.

18. §. Az utánnyomásra vonatkozólag a következő szabályok állapittatnak meg: 1. A külföldön megjelent munkák utánnyomása valamint eddig törvényileg meg volt engedve, úgy ezután sem tiltatik meg általán véve. 2. E tekintetben azonban semmiféle könyvvizsgálati formula nem alkalmazható, hanem valamely munka utánnyomásának megengedéseért az udvari rendőrhivatalhoz kell folyamodni, mely aztán újból cenzura alá veszi az illető könyvet s határoz annak megengedése vagy eltiltása felett. 3. Azok a munkák, melyeknek kéziratát idegen könyvtárak magukban vagy társaságban valamely belföldi könyvtárral, az itteni cenzura elé terjesztik s melyek — miután a cenzura által engedélyeztettek — bebizonyíthatólag a monarchia valamelyik fővárosában nyomattak ki, — után nem nyomhatók. Mégis szükséges minden egyes esetben a nyomtatásról a tartományfőnöknek jelentést tenni, hogy ez a szükséges intézkedéseket megtegye annak kinyomozására, vajjon a munka csakugyan az országban nyomtatott-e, s erről a tartományfőnök értesíti aztán az udvari rendőrhivatalt.

19. §. Tudományos művek kéziratáról ezután másolat nem kívántatik, kisebb iratokról azonban, hacsak az udvari rendőrhivatal egyes esetben fölmentést nem ad az alól, másolat veendő.

20. §. Valamely irat hirdetését a revizori hivatal addig alá nem írja, míg az illető iratból a megszabott példányok az udvari könyvtár számára meg nem küldetnek.

21. §. Hogy valamely irat, kinyomatása előtt, bírálat végett még egy más udvari hivatallal közlendő-e, e fölött minden egyes esetben az udvari rendőrhivatal határoz.

22. §. *Az előbbi rendeletek, melyek a jelen utasítások által meg nem változtattak, vagy fel nem függesztettek, továbbra is érvényben maradnak.*»

Az itt bemutatott rendelet csak látszólagos koncessziókat tartalmaz; mert ha egy-egy pontban szabad kezét ad az írónak, ugyanabban a pontban rászabadítja a cenzort az íróra. A szabadságnak ez a neme rosszabb a legnagyobb elnyomatásnál; mert lépre viszi azt, ki vele élni mer. E paragrafusokat olvasva, lépten-nyomon arról győződünk meg, hogy, a mint Girardin Emil mondja, «la censure est plus facile à établir, qu'à exercer».

A rendelet pl. fölhatalmazza az írókat, hogy az államigazgatás körében elkövetett hibákat tárják fel s arra vonatkozólag egész bátorsággal adják elő nézeteiket, nem lesz bántódásuk még abban az esetben sem, ha nézeteik a kormányéival ellenkeznének; de ugyanott kiköti a kormány, hogy az ilyen felszólalások méltóságteljes hangon és mérséklettel legyenek írva. Igazodjék már most el az író, mi van neki megengedve, mi nincs? Találja ki, hol végződik a mérsékletnek a cenzor által megállapítandó határa?

A tanároknak megengedi a rendelet még a tiltott könyvek olvasását is; de a cenzorra bízta annak megítélését, vajjon a tiltott könyvek nincsenek-e telve rágalmakkal s nem tartalmatlanok-e (?), mert az ilyeneknek olvasásától még a professzoroknak is tartózkodniok kell. Minthogy pedig a tiltott könyv épen azért tiltatott el, mert a cenzor rágalmat talált benne (azért bajosabban, mert nem talált benne semmit): ebből következik, hogy mégis csak a tanár se különb a többi alattvalónál, mert a mi másnak tilos, az neki is az.

A tudományos munkákról — hogy még egy példát hozunk fel — a rendelet a legnagyobb szabadelvűséggel intézkedik s kimondja, hogy különös fontos ok nélkül azok el nem tilthatók; de egyúttal *irodalmi kritikussá* teszi a cenzort s ő rá bízta, hogy húzza meg a határvonalat a valódi tudományos munkák közt, melyek tömött és világos előadás, új nézetek által tűnnek ki s a velőtlen és tartalmatlan kompilációk közt.

Ilyen szemfényvesztéssel, melyre bárki is könnyen rájöhett, nem lehetett a kormány valódi intenczióira nézve a közvéleményt félrevezetni, annyiival kevésbé, mert az 1810-diki cenzori utasítások kibocsájtása után is tényleg csak oly szigorúan gyakorolták a könyvvizsgálatot, mint az előtt. *Napoleon* bukásával és a szent szövetség megalakításával pedig *Metternich* kormánya tovább már nem tartván szükségesnek leplezgetni a népszabadság teljes megsemmisítésére irányzott szándokát, az 1810-diki cenzori utasításokat oda módosította, hogy azontúl minden szabadabb eszme terjesztése gátoltassék meg.

Európa ebben az időben teljesen kimerült; a súlyos háborúk és forradalmak izgalmai megfosztották minden aktív erejétől. A fejedelmek és a népek egyaránt óhajtották a békét, melynek áldásait oly rég nélkülözték. A nyugalomnak eme szükségérzete — mint *Bluntschli* igen helyesen jegyzi meg — legalkalmasabb az abszolutisztikus eszmék megtestesítésére, s az abszolutizmus valamint soha, úgy most sem késett ama nyugalom utáni vágyat saját céljaira fölhasználni.

Összeült a bécsi kongresszus s a legitimitás elvét szentesítvén, az egyéni- és népszabadság-jogokat, mint a forradalmak tenyésztőit, megsemmisítette.

TALLEYRAND volt az első, a ki kifejezte abbeli kívánsá-

gát, hogy «a forradalom szelleme mindenütt és mindenkorra szűnjék meg s hogy minden legitim jog szentté tétessék» (... que partout et pour jamais l'esprit de revolution cessât, que tout droit légitime fût rendu sacré);* ő volt az első, ki az alternatívát a legitim jog és a forradalom, vagy — a mi ezzel szerinte egyértelmű volt — a népszabadságjogok közt felállította.

Metternich herczeg, valamint a bécsi kongresszus, Talleyrand kívánságát melegen üdvözölte és nem késett megállapítani az alapelveket és intézményeket, melyek segítségével amaz óhaj valósággá válhatott. Hogy pedig ezek közt az intézmények közt a szabad sajtó helyet nem foglalhatott s hogy ennélfogva Ausztriában és Magyarországon is nyíltan és minden leplezgetés nélkül meg kellett fosztani a sajtót a szabadságnak még látszatától is, az magától értetik.

A bécsi kongresszus által megállapított elveknek *hosszabb időre* való konzerválása azonban nem sikerült, bármennyire számítottak is az abszolutisták Európának a hosszas küzdelmek után természetyszerűleg beállott lethargiájára és közönyére.

A népek csakhamar összeszedték magukat s mint a ki nehéz álmából fölébredvén, lassankint fölidézi emlékezetébe az álom egyes részleteit, mind hangosabban és hangosabban követelték amaz ígéretek teljesítését, melyekkel a nehéz időkben biztatták őket. Az ellenzék Magyarországon is napról-napra erősödött. A megyék nyíltan ellene szegültek a kormány rendeleteinek s maguktartása a kormánynyal szemben mindinkább fenyegetőbbé vált. Már most erélyesen követelték, a mit eddig lanyha és szín-

* Talleyrand jegyzéke Metternichhez, Bécs, 1814. decz. 19. Közölve KLÜBER-nél: Acten des Wiener Congresses. VII. 49.

telen feliratokkal és panaszokkal sürgettek a kormánynál, az alkotmány helyreállítását.

1825. júl. 3-kán megérkezett végre az országgyűlést összehívó leirat, melyben Ferencz határozott ígéretet tett arra nézve, hogy politikája eddigi irányának megváltoztatásával nemcsak a sérelmeket orvosolja, hanem egyszersmind jövőre az alkotmányt és a törvényeket is tiszteletben fogja tartani.

Az 1825-diki országgyűlés új korszak kezdetét jelenti nemcsak Magyarország politikai történetében, de politikai irodalmában is. Ez az országgyűlés fölvette az 1791-ben elejtett fonalat s úgy látszott, mintha elérkezett volna az idő a 90-es évek reformeszméinek létesítésére.

Ezt megelőzőleg azonban több mint három évtizeden át a sajtó oly elnyomatás alatt állt, a minő alatt sem az előtt, sem az után. Nem csuda ennélfogva, ha a politikai irodalom sem fejlődhetett. Az írók és kiadók egyaránt elkedvetlenedtek s a nyomdák, — miknek száma (az erdélyi nyomdák nélkül) a század első tizedében, SCHWARTNER szerint, 36-ra rúgott * és nem 10-re, a mennyire t. i. HORVÁTH becsüli a számukat,** — nagyobbára imádságos könyvek, naptárak és privát alkalmi iratok nyomtatásával tartották fenn magukat. A szigorú cenzura elfojtott minden nemesebb törekvést, minden buzgalmat az irodalom terén s az országos politikai kérdések vitatásától visszatartotta az arra hivatottakat.

A magyar politikai irodalom történetét tehát az 1793-ik évnél meg kellett volna szakítanunk. Az a nehány száz röpirat, mely ettől az időtől 1825-ig megjelent, teljességgel

* SCHWARTNER i. m. II. III. 453.

** HORVÁTH: Magyarorsz. tört. VIII. 265.

nem tükrözi vissza a politikai közszellemet; hanem e helyett megláthatni bennök, mint a tükörben, egyesek szervilizmusát, a hatalom árnyékában félénken meghúzódó apró emberek sívár lelkét és kedélyét. Ez pedig nem olyan látvány, mi megérdemelné az említett iratok összegyűjtésével járó fáradságot.

Ha e korban egyáltalán lehet szó politikai irodalomról: annyira egyoldalú volt az, hogy már ennél fogva sem vehetők számba egyenként termékei. Egyoldalúvá pedig a cenzura tette, mely a kormánynyal szemben a bírálatot, figyelmeztetést — lett legyen az bármily jóakarató — nem tűrte meg. Ellenben pl. GUSTERMANN-nak szabad volt a magyar publicistákat üres fejűeknek nevezni, a nemzetet rágalmazni, a közjog alapjait, az alkotmányt megtámadni; mert hiába ő, műve megírásában * «an die allerhöchste Belehrung» tartotta magát, «wie nach Verordnung des höchstseligen Kaisers *Josef II.* bei der Verfassung eines Vorlesebuches über das ungarischen Staatsrecht zu Werk geschritten werden soll». Nehány évvel előbb a «*Versuch einer Darstellung der hung. Konstitution*» ** ismeretlen szerzője hasonlóképen csúffá tette a világ előtt a magyar alkotmányt, provokálván egyszersmind a királyt, hogy *szent István, nagy Péter és Napoleon* példáit követve, önkényűleg, saját belátása szerint alakítsa át a kor szellemével ellenkező, elavult magyar alkotmányt, a koronázáskor letett esküjével pedig mitsem törődjék, mert hiszen igaza volt *II. Frigyesnek*, midőn azt mondta, hogy sokkal helyesebb, ha az uralkodó, esküjét szegi meg, mint ha rossz törvények alatt sinlődő

* GUSTERMANN: Ung. Staatsrecht. Wien, 1818.

** Versuch einer Darstellung der hungarischen Konstitution. Leipzig, 1812. Gedr. bey J. B. Hirschfeld. 8-r., IV + 172 lap.

népét veszni engedi. Sem Gustermann, sem az ismeretlen író nem követtek el a kormány szerint büntetésre méltó cselekményt. De a nemzet becsületét ama megtámadtatások ellen védelmező iratok kinyomatásába az országos kormány nem egyezhetett bele, nehogy valamikép az ilyformán keletkezendő szóváltás izgalomba találja hozni a kedélyeket.

Egy-két írónak a magyar közjog meghamisítására irányzott törekvése ép oly elismerésre talált kormánykörökben, mint a mily gyönyörűsége telt a kormánynak a francziák ellen írt s az inzurgenseket lelkesítő alkalmi iratokban. Az egyházi szónokok és alkalmi poéták egész raja szállt versenyre, hogy a francziákat megútáltassa a nemzettel s hogy az inzurgensekbe lelket öntsön.

Idegenkedéssel fordulunk el ettől a sívár kortól, melyben a lenyűgözött közszellem nem nyilatkozhatott, hanem ítéletökben anyagi és morális eszközökkel megvesztegetett egyének tölték fel magukat a közvélemény tolmácsaiul.

A politikai irodalom történetének jelentősége abban áll, hogy föltárja az eszméket, érzelmeket, melyek egy-egy kor törekvéseinek, lelkesedésének tárgyát képezték. Ha egy szerencsétlen korszakban a hatalom megnémítja azokat, kik a nemzeti aspirációk kifejezésére lennének hivatva: az avatatlanok kezei közt szükségszerűleg elveszti jelentőségét a politikai irodalom, s értéktelenné válik az utókorra nézve annak anyaga.

TÁRGYMUTATÓ.*

(*A földolgozott művek jegyzéke.*)

A.

- *Abaffy: Ad amicam aurem. 1790. — 321. 741.
 — Declaratio statuum catholicorum. 1790. — 666. 734.
 — Erklärung der kath. Stände. 1791. — 734.
 — Larva pseudo-cath. detracta. 1791. — 736.
 — Observationes sup. legis relig. paragrapho 13. 1791. — 666. 741.
 Abaffy: Pro se. 1790. — 424.
 Abbitte und Ehrenerklärung. 1790. Ld. TRENK. — 673. 685.
 Ab optimo principe candida postulata. 1790. Ld. FORGÁCH. — 455.
 Ad amicam aurem. 1790. Ld. BATTHYÁNY A. és ABAFFY. — 321. 648. 741.
 Ad amicissimam aurem. 1791. Ld. BATTHYÁNY A. és SZEITZ. — 328.
 Ad amicum aug. confess. amici catholici epistolæ tres. 1790. Ld. KATONA és PRAY. — 715.
 Ad autorem nullitatis animadv. in libellum: Sola salvifica. 1791. Ld. PRAY. — 641. 668.
 Ad utramque aurem. 1791. Ld. BATTHYÁNY A. — 651.
 Ad excelsos procures pro honore comitatus. 1790. — 381.
 Ad virum clariss. Georg. Szerdahelyi. 1790. Ld. HERMOLAUS és MORE. — 579.
 Ágfalvi ev. egyház: türelmi rendelet. 1785. — 187.
 ✓ *Alexovics: A könyvek szabados olvasásáról. 1792. — 496. 775.

* Csillaggal jeleztük azon műveket, melyeknek cziméből vagy czímlapjáról a szerző vagy a fordító neve hiányzik, s melyeknek ennél fogva *eredeti* czimök nem a szerző vagy fordító neve, hanem más vezérszó alatt fordul elő.

- Allegorische Ode üb. d. Leben u. d. Tod d. grossen Theresia. Von einem Ungar. 1780. — 94.
- Álombul fel serkent Muzsának látási. 1790. Ld. NAGY P. — 312.
- Álom második Jósefrül. 1781. Ld. KERESZTÚRI. — 239.
- Altöfner Judengemeinde: Dankopfer üb. d. Genesung Sr. Maj. Joseph. 1789. — 215.
- *Alxinger: Babuk. 1792. — 766.
- Amade: Dictio 2. mart. Két kiadás. 1790. — 299.
- Ambrózy: Nucleus veritatis. — 25.
- Am ung. Firmamente schimmrende Stern J. v. Ürményi. 1790. Ld. SCHNEIDT. — 296.
- Analysis repræs. i. c. G. circa libertatem preli. 1796. — 777.
- An den Mauer-Meister des Babels. 1790. — 393.
- An den Verfasser der freymüth. Bemerk. üb. d. Verbrechen Székely's. 1786. — 119.
- An die Protestanten in Ungarn. 1791. — 622.
- Anekdoten u. Charakterzüge von Kais. Joseph. 1790. — 119. 155. 416.
- Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése. 1790. Ld. ARANKA. — 520.
- An Hungarn. 1790. — 310.
- Animadversiones in jus publ. Hung. a Grossing editum. 1786. Ld. ZINNER. — 80.
- Animadversiones in libellum: Sola salvifica. 1791. Ld. PRAY. — 641. 666.
- Animadversiones in postulata acatholicorum. 1790. — 712.
- An meine Muse. 1791. — 500.
- Anonymi Jurisperiti examen. 1782. — 179.
- Anonymische Schrift. 1791. Ld. *Scriptum anonymum*. — 537.
- An Seine kön. Hoh. Alexander Leopold. Von d. Schützenkomp. d. Pester Bürger-Bataillons. 1791. — 500.
- Anti-Ninive. 1790. — 392.
- Antwort an den elenden Entlarver d. Trenck. 1790. Ld. TRENC. — 678.
- Antwort auf d. freim. Bemerkungen üb. d. Verbrechen Székely's. 1786. Ld. LAKNER. — 123.
- *Aranka: Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése. 1790. — 520. — Az igazgatás formáiról. 1791. — 520.
- Egy erdélyi magyar nyelv művelő társaság fel-állatásáról. 1791. — 601.

- -Szrógh: Vergleichung zw. Engellands u. Ung. Regierungsform.
1791. — 523.
- Árvai: A budai kir. nemz. fő iskolában tartatott beszéd. 1790. — 607.
- Asbóth: Türelmi rendelet. 1783. — 182.
- Auch ein lyrischer Gesang an Fr. Freyh. von der Trenck. 1790.
Ld. RADLINGER. — 684.
- Ausführliche Beschreibung d. Krönung Marien Theresiens. 1790.
— 533.
- Austriaca austeritas. 1671. — 22.

B.

- B*** an seine Mit-Zöglinge üb. Theresiens Tod. 1781. — 92.
- Babel. 1790. Ld. HOFFMANN. — 383. 417. 505. 506. 514. 566.
- Babuk. 1792. Ld. ALXINGER. — 766.
- ✓*Bacsányi: Két magyar hazafi érzékenységei. 1790. — 292.
- Bader: Mária Terézia. 1780. — 92.
- *Bahil: Von Ursprung u. der Ausbreitung des Papstthums. — 51.
- Baicsy: Carmina sub regni comitiis nata. 1791. — 431.
- *Balásfi: Magyarorsz. mostani állapotjáról. 1621. — 38.
- Balási: Salutatio sacrae regni Hung. coronæ custodibus. 1790.
— 303.
- Baló: Mária Terézia. 1780. — 98.
- *Baloghy: Első Mátyás király levele a holtak mezeiről. 1790. — 585.
- Banderium Simighiense. 1790. Ld. NAGY F. — 318.
- *Bányay: Clero Hung. relig. stren. gestam sub comit. Pisonii
calatis. 1791. — 690.
- *Bárány: A magyar anyáknak magyar atyákhoz terjesztett ké-
réssek. 1790. — 508.
- Der ung. Mütter an d. ung. Väter gestellte Bitte. 1791. — 509.
- ✓ -Ewald: A köznép megvilágosodásáról. 1791. — 624.
- Barátságos válasz a Magyar Dánielnek adatott feleletre. 1791.
Ld. SZEITZ. — 722.
- Bárdosy: Vota et justæ fidelium regn. lacrimæ. 1790. — 441.
- *Baritsch: Conspectus regiminis formæ Angliæ et Hung. Két ki-
adás. 1790. — 527.
- Baritsch: Die gewöhnliche Krönungsfeyer. 1790. — 534.
- *Baritsch: Dissert. stat. de forma legali regiminis Hung. 1790.
— 528.

- *Baritsch: Dissert. stat. de potestate exsequente reg. Angliæ. Két kiadás. 1790. — 526.
- Lambach: A magy. királyok és királynék koronáztatásoknak inneplése. 1790. — 534.
- *Báróczy: A védelmeztetett magyar nyelv. 1790. — 580. 590.
- *Baróti Szabó: Két magyar hazafi érzékenységei. 1790. — 292.
- Orczy Lőrincz urnak halálára. 1789. — 254.
- Baróti Szabó: Örvendező vers Szabolts várm. öröm-ünnepére. 1791. — 583.
- *Bartholottus-Dési: Világi és eklelsiai vizsgálódás. 1784. — 174.
- *Batthyány A.: Ad amicam aurem. 1790. — 321. 648. 741.
- Ad amicissimam aurem. 1791. — 328.
- Ad utramque aurem. 1791. — 651.
- Batthyány A.: Oratio boni civis. 1791. — 277. 648. 747.
- Rede in der Landtagssitzung vom 8. Febr. 1791. — 277. 748.
- *Batthyány A.: Tausend u. ein Irrthum. 1791. — 516.
- Batthyány J. beszédje 1791. böjt más hav. 5. napj. a vallás dolgában. 1791. — 749.
- Rede, gehalten in d. Landtags-Sitzung 5. März. 1791. — 749.
- Rimonstranza alla maesta' di Giuseppe II. 1783. — 139.
- Vorstellung an den Kaiser Joseph II. 1782. — 139.
- Bazini ev. egyház: türelmi rendelet. 1782. — 186.
- Becher: Ueber die Toleranz. — 668.
- Beck: Jus publicum Hung. 1790. — 518.
- Bécsi ember szokása. 1784. Ld. REINHARD. — 216.
- Beiträge Beleuchtungen zu Trencks Lebensgeschichte. 1793. — 495.
- Bekanntmachung d. durch Se. Maj. dem besteh. illyr. Nationalkongr. eröffneten Gesinnungen. 1790. — 550.
- Békesség anyala. 1790. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH. — 318.
- Bél: Nova Posoniensia. 1721. — 26.
- *Belnay: Betrachtungen aller hung. nicht adelichen Staatsbürger. 1790. — 364.
- Reflexiones cunct. Hung. civium non nobilium. 1790. — 364. 374.
- Bemerkungen eines Weltbürgers üb. d. Judengeschichte zu Tyrnau. 1790. — 615.
- Benigna resolutio reg. in negotio religionis. 1790. — 725.
- *Benkő: A nagyszebeni ref. templom fölszentelése. 1786. — 184.
- Benyák: Fels. második Jósef bölts országlásának megmutatása. — 227.

✓ Benyák: Fels. második Jósefnek az ő közjó-béli tiszteihez adatott intése. 1784. — 227.

*Benzur: Jus publicum Hung. 1786. — 77. 282.

— Kann ein apost. König die ung. Klerisey reguliren? 1784. — 150.

— Ung. Staatsrecht. 1786. — 77. 282.

Benzur: Was hat der Regent für ein Recht üb. päbstliche Bullen? 1782. — 149.

Berchtoldt: System. collect. resolutionum in negotio revisionis librorum. — 54.

Beschreibung d. Feyerlichkeiten bey d. erwünschten Krönung Leopold II. 1790. — 533.

Beschreibung d. Feyerlichkeiten bey d. Krönung eines Königs v. Ung. 1790. — 532.

Beschreibung d. kön. hung. Krönung. Három kiadás. 1790. — 531. 534.

Beschwerden u. Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuheben wäre? 1790. — 612.

*Bessenyei: A filosofus. 1777. — 67.

— A holmi. 1777. — 586.

— A magyar néző. 1777. — 67.

— Egy magy. társaság iránt való jámbor szándék. 1790. — 586.

— Magyarság. 1778. — 66.

Betrachtungen aller hung. nicht adelichen Staatsbürger. 1790. Ld. BELNAY és SZEITZ. — 364.

Betrachtungen üb. d. Tod Maria Theresia, von einem Ungar. 1780. — 91.

Beurtheilung d. Fragmente Babel genannt. 1790. — 392.

Beweise, dass Joseph II. ein Protestant ist. 1785. — 148.

Bill: Empfindungen nach d. Abreise Josephs. 1784. — 249.

Billisics: Szent István. 1789. — 212.

Biró: Comitia. 1751. — 52.

— Enchiridion. 1750. — 51.

Bittschrift an S. k. k. Maj., welche d. Bürgerstand eingereicht hat. 1790. — 363.

Boldogságos szűz Mária főbb ünnepeinek szenteléséről. 1784. Ld. SZEITZ. — 723.

*Bolla: Éneki szerzemény Bánffy György tiszteletére. 1791. — 537.

Boronkay: Declaratio. 1791. — 745.

Boronkay diétai orátziója. 1791. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH. — 707. 745.

- Borostyánkői ev. egyház: türelmi rendelet. 1787. — 187.
 Brevis et sincera deductio status religionis evang. 1790. Ld. NAGY S.
 — 703.
 Briefe aus Bresslau. — 206.
 Briefe Sr. Maj. Joseph II. an Eszterhazy u. Batthyany. 1782. — 168.
 Buberlee: Dankrede als Leopold II. gekrönt wurde. 1790. — 434.
 Bucsánszky: Epinicion. 1791. — 422.
 — Idyllion de Leopoldo II. 1790. — 442.
 *Budai Isaurus: Szent István. 1791. — 663.
 Búzás-De Laurier: Ő pápai szentsége VI. Pius eleibe való ter-
 jesztő irás. 1782. — 136.

C.

- Candidati erigendæ eruditæ societ. hung. 1791. Ld. RÉVAI. — 592.
 Carmen de sacræ apost. regni coronæ reditu. Lad. Orczy oblatum.
 1790. — 311.
 Castigatio libelli: Jus reipubl. in bona ecclesiast. dicti. 1792. — 634.
 Catalogus catholicorum, qui repræs. Colocens. subscrips. et non
 subscripserunt. 1790. — 732.
 Catalogus eorum, qui repræs. Colocens. non subscripserunt. 1791.
 Ld. SZIRMAY. — 733.
 Catalogus librorum prohibitorum. 1774. — 59.
 Causa religionis. 1790. — 714.
 Censura relig.-pol. libelli: Declaratio statuum cath. 1791. Ld.
 VAJKOVICS. — 738.
 Censura Tentaminis demonst. trium propositionum. 1790. — 709.
 *Cházár: Gömörvárm. felirata a sajtószabadság tárgyában. 1793.
 — 772.
 ✓ Cházár: Hungaria semper sua. 1785. — 218. 772.
 Czimmermann: A magános életről. 1791. Ld. ZIMMERMANN és
 SZENT-MIKLÓSI. — 626.
 ✓ Czinke: A magyar nyelv ditsirete. 1789. — 255.
 Cziráky: Gyászoló beszéd, mellyel II. Leopoldot meg-tisztelte.
 1792. — 597.
 Circulare benign. resolutionis tolerant. 1781. — 193.
 Circulare benign. resolutionis tolerant. 1782. — 193.
 Clero Hungariæ ob rem rel. strenue gestam sub comit. Pisonii
 calatis. 1791. Ld. BÁNYAY. — 690.

- Collectio representationem occasione decreti de 28. jan. 1790. — 282. 285.
- Conspectus regim. formæ Angliæ et Hung. Két kiadás. 1790. Ld. BARITSCH. — 527.
- *Crudy: Nullitas animadv. in libellum: Sola salvifica. 1791. — 667. — Sola salvifica. 1791. — 663.
- Czúcz: A nemes Heves várm. korona-örző seregének második Budára való jövetele. 1790. — 319.
- Magyar öröm. 1790. — 317.
- Cýsársko-Krákowský Mandát. 1790. — 725.
- *Csépány-Trenk: Szerentsét kívánó versek a magyarokhoz. 1790. — 492.
- Szomorú beszéd és haza-fiúi gondolatok a II. Jósef sírja felett. 1790. — 488.
- *Csernánsszky: Epistola posthuma Josephi II. 1790. — 644. 658.
- Csillagok forgásiból való polgári jövendölés. 1790. Ld. NAGYVÁTI. — 343.

D.

- Dankbare Protestant gegen seinen duldenden Kaiser. 1781. — 179.
- *Darvas: Egy igaz hazafi intése. 1790. — 450.
- Egy jó hazafiútól származott intés. 1790. — 449.
- Magyar világ. 1790. — 450.
- Warnung eines ächten Patrioten. 1790. — 450.
- Declaratio authoris schediasm. Sola salvifica cum reflexionibus authoris Examinis. 1791. — 667.
- Declaratio Leopoldi II ad Belgii provincias missa. 1790. — 422.
- Declaratio sincera, christiana et patriotica. 1790. Ld. PRAY. — 636. 656. 710.
- Declaratio statuum catholicorum. 1790. Ld. ABÁFFY. — 666. 706. 734.
- De comitiis regni Hungariæ. 1791. Ld. HAJNÓCZY. — 330. 771.
- Decsy: Pannoniai Fénix. 1790. — 569. 590.
- De diversis subsidiis. 1792. Ld. HAJNÓCZY. — 330. 771.
- Déési r. katholikusok: Mária Terézia emlékezete. 1784. — 95.
- De la Plume: A veres barát. 1790. Ld. NAGYVÁTI. — 339. 341.
- *Demeter: A nemes Szathmár várm. korona-örző seregének Pestre érkezése. 1790. — 318.

- Dési-Bartholottus: Világi és ekleziái vizsgálódás. 1784. Ld. BARTHOLOTTUS-DÉSI. — 174.
- Dialogus inter Modestum jurisperitum et Prosperum nobilem ablegatum. 1790. — 424.
- Dicső magyar haza arany szabadságának vissza-térésén fel-jött magy. tsillaga. 1791. Ld. KENESSEY. — 610.
- Discours d'un hongrois à sa patrie sur la mort de sa souveraine. 1781. — 91.
- Discussio oratoria. Ld. MARTINOVICS. — 760.
- Dissertatio brevis ac sincera hung. auctoris de gente serbica. 1790. Ld. NOVÁKOVICS. — 541.
- Dissertatio pol. publ. de regiæ potestatis limitibus. 1791. Ld. HAJNÓCZY. — 330. 770. 778.
- Dissertatio stat. de forma legali regim. Hung. 1790. Ld. BARITSCH. — 528.
- Dissertatio stat. de potestate exsequente reg. Angliæ. Két kiadás. 1790. Ld. BARITSCH. — 526.
- Draskovics-Gvevara: Horologii principum. 1610. — 32.
- Dugonics: Etelka. 1788. — 251. 560.
- Dugonics följegyzései. — 254.

E.

- Egyenes és üdvösséges beszélgetés Grundmayer pap és a református úr közt. 1790. — 658.
- Egyenes szívű magyar azért igaz haza-fiú. 1790. Ld. OKOLICSÁNYI. — 428.
- Egy erdélyi magy. nyelv művelő társaság fel-állításáról. 1791. Ld. ARANKA. — 601.
- Egy evangélikus nemes magy. hazafinak és plébánosnak barátság. beszélgetése. 1792. — 706. 716.
- Egy falusi notáriusnak budai utazása. 1790. Ld. GVADÁNYI. — 559. 776.
- Egy igaz hazafi intése. 1790. Ld. DARVAS. — 450.
- Egy igaz hazafiúnak elmélkedései. 1790. — 460.
- Egy jó hazafiútól származott intése. 1790. Ld. DARVAS. — 449.
- Egy katolikus keresztyénnek vallástétele. 1791. — 660.
- Egy közjót szerető hazafinak currense. 1790. Ld. NAGY J. — 287.

- Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. 1790. Ld. BESSENYEI. — 586.
- Egy nagy nevezetű külső országi embernek gondolati. — 626.
- Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten. 1786. Ld. WUCHERER. — 82. 122. 621.
- Eine patriotische Frage. 1790. Ld. RADLINGER-PÁLÓCZI HORVÁTH. — 445.
- Eines freymüth. u. unparth. Ungarns Erört. d. Fragen: Welche Rücks. verdienen d. Griechen in Ungarn? 1791. — 543.
- Einige der wichtigsten hung. Landtags-Akten. 1790. — 725.
- Ein Ungar bey dem Tode seiner Königin. 1780. — 91.
- Ein unpartheiisches aber lautes Wort. 1790. — 74. 366. 369.
- Ein unpartheiisches Wort. 1790. — 366. 369.
- Elegia in solennitatem per comitatum Bacsiensem celebratam. 1790. — 441.
- Eleutherii Pannonii mirabilia fata. 1791. Ld. HORÁNYI és KERESZTURI. — 134. 326. 387.
- Elé vigyázz. 1791. — 471.
- Elmes megjegyzések Székely gonosztétevényjéről. 1786. — 113.
- Első Leopold császár diplomája. 1790. — 538.
- Első Mátyás király levele a holtak mezeiről. 1790. Ld. BALOGHY. — 585.
- Emberi polgárságba található valóságos elsőség. 1790. — 643. 660.
- Emlékeztető oszlop. 1790. Ld. VERSEGHY. — 557.
- Endliche allergnäd. kön. Entscheidung im Religionsgeschäfte. 1791. — 744.
- Éneki szerzemény Bánffi György tiszteletére. 1791. Ld. BOLLA. — 537.
- Ének, midőn Ürményi Bihar várm. a fő-isp. székbe bé iktattatnék. 1782. Ld. ÜRMÉNYI M. — 222.
- Entlarvte Trenk. 1790. Ld. SZEITZ. — 676. 678.
- Eperjesi ev. egyház: Mária Terézia emlékezete. 1780. — 95.
- Eperjesi ev. egyház: II. Lipót emlékezete. 1792. — 754.
- Epistola jesuitæ hung. ex inferno. 1791. — 690.
- Epistola posthuma Josephi II. 1790. Ld. CSERNÁNSZKY. — 644. 658.
- Erdélyi három nemes nemzetekből álló rendeknek jegyzőkönyve. 1791. — 538.
- *Erdélyi: Meg-hamisítatott mértéke az emb. polgárs. találk. valóságos elsőségnek. 1790. — 335. 660.

- Erdélyi ref. eklézsiák: Mária Terézia emlékezete. 1782. — 97.
 Erklärung der kath. Stände. 1791. Ld. ABAFFY. — 734.
 Erőszakos térítőknék a szent vallással való vissza élésekről. 1790.
 Ld. VERENFELS. — 635.
 Eszterházi M. gr. levelei Lónyaihoz és némely vármegyékhez.
 1645. — 38.
 Eszterházi M. gr. levelei Rákóczi Györgyhöz. 1644. — 38.
 Etwas für Ungarn von einer Patriotinn. 1790. Ld. FELSŐBÜKI NAGY
 és VICZAY. — 567.
 Etwas üb. d. Beleuchtung d. Trenkischen Lebensbeschreibung
 1788. Ld. GABELHOFER. — 474.
 Etwas vom Werbőcz. Ld. IZDENCZY. — 405. 420.
 Ewald: A köznép megvilágosodásáról. 1791. Ld. BÁRÁNY-EWALD
 és NAGY M.-EWALD. — 624.
 Examen cathologi catholicorum. 1790. — 732.
 Examen schediasmatis, cui titulus: Sola salvifica. 1791. — 665. 706.
 Examen tum Declarationis christ. et patriot. concinnati. 1790. — 710.
 Expenditur extractus dissert. S. Verenfelsii. 1790. Ld. MOLLIK. —
 656.
 Extractus articulorum et diplomatum super religionis negotio. 1790.
 — 704.
 Extractus ex actis diætæ Hung. 1790. — 394.
 Eybel: Was enthalten die Urkunden von der Ohrenbeicht? 1784.
 — 156. 172.
 *Eybel: Was ist der Pabst? 1782. — 153.
 Eybel: Was ist ein Bischof? 1782. — 156.

F.

- Fabricius: Türelmi rendelet. 1785. — 186.
 Fámához. 1785. — 225.
 Fejérvármegyei korona-örzö vitézségnek ajánlott versek. 1790. Ld.
 RÓZSAPATAKY. — 313.
 Felséges II. Leopold a vallás dolgában tett kegyelmes meg-hatá-
 rozása. 1791. — 744.
 *Felsőbüki Nagy: Etwas für Ungarn von einer Patriotinn. 1790.
 — 567.
 *Femger: Mária Terézia. 1781. — 96.
 Ferenczi: Mária Terézia. 1781. — 96.

Férjfiak felelete az aszszonyokhoz. 1790. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH. — 511.

Festivi honores Scepusiensis. 1791. — 441.

Filosófus. 1777. Ld. BESSENYEI. — 67.

Förderer: Lobrede auf d. heiligen Stephan. 1790. — 661.

*Forgách: Ab optimo principe candida postulata. 1790. — 455.

Forgách: Ajánló beszéd pünkösöd havának 14. napján. 1791. — 375.

*Forgách: Patriotische Vorstellung an d. Monarchen. 1788. — 256.

Forgách: Sermo 14. maji 1791. — 375.

Fragmentum disceptationum. 1790. — 643.

Freuden-Gesang an Nicolaus Gr. Forgács. 1790. — 379.

Freymaurerrede. Gehalten in d. □ zur Sicherheit im O. v. Pressburg. 1786. — 117.

Freymüthige Aeusserungen zur Belehrung d. Juden. 1790. — 614.

Freymüthige Bemerkungen üb. d. Verbrechen Szekely's. Négy kiadás. 1786. — 113.

Freymüthige Beurtheilung der zurückgelegten Landtages. 1791. Ld. HATVANI. — 506.

Fridrik burkusok királlya: Az országlások nemeiről. 1790. Ld. KONDE. — 518.

Friedenlieber: Die verlarften Feinde d. Kirche. 1790. Ld. SZEITZ-FRIEDENLIEBER. — 650.

Fromme Klagen üb. d. Tod d. grossen Theresia, aus dem Schmerz eines Ungarn. 1781. — 94.

*Fucker: Principia adorn. syst. rationis rei litter. deservitura. 1791. — 609.

Fundata benigni tolerantialis decreti sequela. 1782. — 178.

Funiculus triplex dissolutus. 1790. — 708.

Füsüs: Királyoknak tüköre. 1626. — 28.

G.

*Gabelhofer: Etwas üb. d. Beleuchtung d. Trenkischen Lebensbeschreibung. 1788. — 474.

Galampos: Hieronimus Jósef, Salisburgum érsekének pásztori levele. 1787. — 143.

Garampi: Vorstellung. 1782. — 137.

*Gáti: A magy. nyelvnek a magy. hazában szükséges volta. 1790. — 576.

- Gedanken üb. d. freye Lesen gefährlicher Bücher. 1771. — 57.
- Gedanken üb. d. Nazionaltracht d. Frauenzimmer in Ung. 1790.
Ld. MILLER és MOLL. — 564.
- Geminæ conclusiones in materia religionis. 1790. — 712.
- Genius populi hungari. 1780. — 93.
- Genuina sensa boni patriæ civis declamata coram A. Károlyi. 1790.
— 292.
- Gerechtsame des Pabstes. — 164.
- Gesammelte Bemerkungen üb. d. k. k. Verordn. in Ansehung d.
Freymäurer. Két kiadás. 1786. — 116.
- Geschichte d. Sachsen. Eine Ballade. 1790. — 540.
- Gespräch zwischen einem durch Ung.reis. Fremden u. e. unparth.
Ungarn. 1791. Ld. IZDENCZY. — 396.
- Gespräch zwischen einer ung. und deutschen Hose. 1790. — 566.
- Gilszberth: Ehren- und Lobrede, welche am Tage d. Namensfestes
Leopolds gesagt wurde. 1791. — 437.
- Göllniczi ev. egyház: prot. vallásszabadság. 1791. — 753.
- Gömörvármegye felirata a sajtószabadság tárgyában. 1793. Ld.
CHÁZÁR. — 772.
- Gömörvármegyei nemes korona őrző seregnek le-ábrázolása. 1790.
— 319.
- Gravamina cleri pastoralis hung. 1790. — 694.
- Grill: Das Gefühl d. Bürger in Pressburg üb. d. Krönung. 1790.
— 440.
- Gross: Empfindungen eines dankbaren Protestanten in Bössing.
1783. — 199.
- Grosse Wahrheiten und Beweise. 1792. Ld. HOFFMANN. — 761. 763.
- Grossing: Jus publicum Hung. 1786. Ld. PÁRNICZKY és BENZUR. —
77. 282. 514.
- Ung. Staatsrecht. 1786. Ld. PÁRNICZKY és BENZUR. — 77. 282.
514.
- Gustermann: Die Ausbildung d. Verfassung d. Königr. Ung. 1811.
— 774.
- Ung. Staatsrecht. 1818. — 810.
- *Gvadányi: A mostan folyó orsz. gyűl. satyrico critice való leírása.
1791. — 501. 776.
- A nemes magyar dámákhoz szóló versek. 1790. — 564.
- Egy falusi notáriusnak budai utazása. 1790. — 559. 776.
- Gyöngyösi: Palinodia. 1763. — 44.

Gyöngyössi : Mária Terézia. 1781. — 98.

Győrffi : Napra forgó virág. 1791. — 647. 716. 748.

Győri ev. egyház : Türelmi rendelet. Magyar istenítisztelet. 1783.

Ld. SZERENCSI NAGY. — 186.

— Türelmi rendelet. Német istenítisztelet. 1783. — 186.

H.

Hadi és más nevezetes történetek. — 129. 284.

*Hajnóczy : De comitiis regni Hung. 1791. — 330. 771.

— De diversis subsidiis. 1792. — 330. 771.

— Dissertatio pol. publ. de regiae potestatis limitibus. 1791. — 330. 770. 778.

— Intoleranz d. kath. Klerus. Két kiadás. 1792. — 24. 403.

— Politisch-kirchliches Manch Hermaeon. 1790. — 331. 398.

Háládatos protestans az ötten szenvedhető tsászárjához. 1782. Ld.

KÓNYI. — 179.

Hallo : Aufforderung zum Dank gegen Leopold II. 1791. — 751.

Háló-Kovács : Más. Jósefnek a publicum tisztviselőjéhez emlékeztetése. 1784. — 227.

*Hannulik : Ode ad libertatem hung. Két kiadás. 1790. — 415.

Harminczkét okok. Két kiadás. 1790. Ld. SZIRMAY. — 732.

*Hatvani : Freimüth. Beurtheilung d. zurückgelegten Landtages. 1791. — 506.

Hausapothecke. 1771. — 59.

Hazafiak tüköre. 1790. — 470.

Hazai Tudósítások. 1807. — 797.

Haza szeretete. 1790. Ld. HRABOWSKY. — 749.

Haza tért magyar koronának öröm ünnepére. 1790. Ld. RÉVAI. — 303. 415.

Hermann : Mária Terézia. 1781. — 96.

— Türelmi rendelet. 1782. — 182.

*Hermolaus : Ad virum clariss. G. Szerdahelyi. 1790. Ld. MORE. — 579.

Hermolaus : Szent István. 1786. Ld. MORE. — 211.

— Szent István. 1790. Ld. MORE. — 211. 661.

Herstellung d. Freyheit. 1790. — 261.

Historischer Krönungskalender für Hung. auf d. Jahr 1791. 1790. — 531.

- Hlatki: Kritik uiber d. Betragen d. Bischöffe. 1782. — 166.
 Hochenleitner: Ehrenrettung. 1786. — 113. 121.
 *Hodossy-Plachy: Elegia Mária Terézia felett. 1780. — 93.
 Hoffmann: Auf d. Ankunft d. Kaisers in Pest. 1788. — 250.
 *Hoffmann: Babel. 1790. — 383. 417. 505. 506. 514. 566.
 Hoffmann: Geschichte d. Pábste. 1786. — 201.
 *Hoffmann: Grosse Wahrheiten u. Beweise. 1792. — 761. 763.
 — Ninive. 1790. — 385. 417. 505. 506. 514. 566.
 Hohlius: Veram imaginem Leopoldi II. delineare conatus est.
 1790. — 442.
 Holmi. 1777. Ld. BESSENYEI. — 586.
 Horányi: De sacra corona Hung. 1790. — 306. 415.
 *Horányi: Eleutherii Pannonii mirabilia fata. 1791. — 134.
 326. 387.
 — Josephus II. in campis Elysiis. 1790. — 411.
 Horoscope de Pologne. 1790. Ld. NAGYVÁTI. — 339. 343.
 *Hrabowszky: A haza szeretete. 1790. — 749.
 — Háláadó prédikáció a palotai ev. ekklesiában. 1791. — 436.
 Hungaria graviter ægra. Két kiadás. 1790. — 451. 676.
 Hungarus Aufklärung. 1790. Ld. TRENK. — 681.
 Hungarus dis-interessatus et ideo verus patriota. 1790. Ld. OKOLICSÁNYI. — 428.
 Hungarus dis-interessatus opusc. suum nunc denuo editum. 1791.
 Ld. OKOLICSÁNYI. — 430.
 Hungarus pro lege, ex lege pro rege, et patria. 1790. — 395.

I.

- Igazgatás formáiról. A II. Fridrik munkái közül. 1791. Ld. ARANKA.
 — 520.
 Igaz haza-fiúi fel-jegyzések a jobbágyság el-mozdításáról. — 213.
 Igaz kath. magyar, a ki Magyar Dánielnek meg-felel. 1790. — 717.
 Iglói ev. egyház: II. Lipót emlékezete. 1792. — 754.
 Iglói ev. egyház: II. Lipót koronázása. 1790. — 436.
 Iglói ev. egyház: II. Lipót koronázása. 1791. — 436.
 Iglói ev. egyház: prot. vallásszabadság. 1791. — 753.
 Ignoti nulla cupido. — 282.
 Imreffy: Mária Terézia. 1790. — 92.
 In libellum baronis a Trenck Bilanz intitulatum. 1790. — 685.

Intoleranz d. kath. Klerus. Két kiadás. 1792. Ld. HAJNÓCZY. — 24. 403.

Irrthümer in d. Begriffen d. meisten Ungarn. 1790. Ld. IZDENCY. — 389. 420. 514.

Isaurus: Szent István. 1791. Ld. BUDAI ISAURUS. — 663.

Ist Eybel ein Ketzer? 1785. — 156.

*Izdency: Etwas vom Werböcz. — 405. 420.

— Gespräch zw. einem durch Ung. reis. Fremden u. e. unparth. Ungarn. 1791. — 396.

— Irrthümer in d. Begriffen d. meisten Ungarn. 1790. — 389. 420. 514.

— Két ministereknek egymással közlött gondolati. 1790. — 418.

Izé purgatoriumba való utazása. 1787. Ld. SZACSVAY. — 169. 201. 611.

Izé purgatoriumhoz való utozása. 1786. Ld. SZACSVAY. — 169. 201. 611.

J.

*Jeszenszky: Szerents. uralkodó II. Leopold beszédje, minek előtte az orsz. gy. el-oszlott. 1791. — 499.

Jézus társaságbeli szerzeteseinek Khinából való ki-üzettetése. Ld.

RAUTENSTRAUCH és LACZKOVICS-RAUTENSTRAUCH. — 621.

Jókai: Rab Ráby. 1879. — 233.

Jó magyarhoz. 1790. — 419.

Joseph II. Ein Traum. 1781. Ld. KERESZTÚRI és RAUTENSTRAUCH. — 239.

Joseph II. litteræ de cœlis missæ. 1790. Ld. MOLLIK. — 658.

Josephus II. in campis Elysiis. 1790. Ld. HORÁNYI. — 411.

József császár imádságos könyve. 1787. — 242.

József rendelete 1790. jan. 28. — 260.

Jus reipublicæ in bona ecclesiast. 1791. Ld. SZIRMAY. — 630.

K.

Kádár J. üdvözlő verse Bánffy Györgyhöz. — 537.

Kaiser Josephs Gebetbuch. 1787. — 242.

Kalapátstis: Más-is igaz magyar. 1789. Ld. SZEITZ. — 204.

*Kálnay: Lantos dal. 1791. — 287.

Kampf mit dem Waldschnepf. 1791. Ld. SZEITZ. — 679.

Kann ein apost. König die ung. Klerisey reguliren? 1784. Ld.

BENZUR. — 150.

Katholischer Fantasten- u. Predigeralmanach. 1784. — 206.

Katholischer Fantasten- u. Predigeralmanach. 1785. — 206.

*Katona: Ad amicum aug. confess. amici cath. epistolæ tres. 1790.

— 715.

— Larva pseudo-catholico detracta. 1791. — 736.

Katona: Szent István. 1788. — 212.

*Katona: Trenckii Bilanx pondere vacua. 1790. — 687.

— -Scheurl: Vindiciæ sacerdotum. 1791. — 695.

Káts: Supplices parochi ad Leopoldum II. 1790. — 695.

Kegyelmes királyi rendelés a vallás dolgában nov. 7. 1790. — 725.

Kemény: Gilead balsamuma. 1659. — 25. 26.

*Kenessey: A ditső magy. haza arany szabads. vissza-térésén fel-
jött magy. tsillaga. 1791. — 610.

Keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember. 1790.

Ld. RAUTENSTRAUCH és LACZKOVICS-RAUTENSTRAUCH. — 618.

*Keresztési: Magyar protestáns! ellened protestálok magyarul.
1790. — 701.

Keresztési: Türelmi rendelet. 1784. — 182.

— Türelmi rendelet. 1784. — 183.

*Keresztúri: Álom második Jósefrül. 1781. — 239.

— Eleutherii Pannonii mirabilia fata. 1791. — 134. 326. 387.

— Joseph II. Ein Traum. 1781. — 239.

— Leopoldus II. visio Eleutherii Pannonii. Két kiadás. 1790.
— 464.

Keresztúri: Mária Terézia. 1780. — 91.

Késmárki ev. egyház: prot. vallásszabadság. 1791. — 753.

Késmárki ev. egyház: türelmi rendelet. 1782. — 185.

Két magyar hazafi érzékenységei. 1790. Ld. BACSÁNYI és BARÓTI
SZABÓ. — 292.

Két ministereknek egymással közlött gondolati. 1790. Ld. IZDENCY.
— 418.

Két nagy hazafinak emlékezete. 1790. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH.
— 444.

Klagen der Unterthanen. 1790. — 367.

Klaus: Rede, welche nach d. Hinrichtung d. Staatsverbrecher
gehalten hat. 1795. — 781.

- Kmoskó: Üdvözlő beszéd Majláth Józsefhez. 1790. — 288.
 Kollár: De originibus potestatis circa sacra. 1764. — 69. 370.
 Komárom vármegyének pompás öröme. 1790. — 309.
 *Kondé: II. Fridrik burkusok királya az országlások nemeiről.
 1790. — 518.
 König Ferdinands I. Brieff. 1790. — 420.
 *Kónyi: A háládatos protestans. 1782. — 179.
 Könyvek szabados olvasásáról. 1792. Ld. ALEXOVICS. — 775.
 Kovács I.: Freimüthige Betrachtungen. 1783. — 189.
 Kovács J.: Magyar versek, mellyekkel II. Józsefet neve napján
 tisztelte. 1782. — 248.
 Kromp: Das Frohlocken d. Kinder Pressburgs. 1790. — 443.
 Kurze unparth. Vertheidigung d. edlen Ungarn. 1790. Ld. SZEITZ.
 — 372.
 Kurzgefasste Abhandlung ü. d. Verdienste d. serbischen Nation.
 1791. Ld. NOVÁKOVICS. — 542.
 Kurzgefasste Entlarvung d. grossen Wahrheiten. 1794. — 766.

L.

- *Laczkovics-Martinovics: A magyar ország gyűlésiben egyben-gyűltt
 rendekhez beszéd. 1791. — 346. 761.
 *Laczkovics-Rautenstrauch: A Jézus társaságbeli szerzeteseinek
 Khinából való ki-űzettetése. — 621.
 — A kereszt. vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember.
 1790. — 618.
 *Laczkovics-Trenk: A matzedóniai vitéz. 1790. — 478.
 *Lakner: Antwort auf d. freim. Bemerkungen. 1786. — 123.
 Lambach-Baritsch: A magyar királyok és királynék koronázt. in-
 neplése. 1790. Ld. BARITSCH-LAMBACH. — 534.
 Lantos dal Teleki S. bé-iktatására. 1791. Ld. KÁLNAY. — 287.
 Lantos vers, mellyet egy hazáját szerető hív poéta szerzett. 1790.
 Ld. RAJNIS. — 260.
 Larva pseudo-cath. detracta. 1791. Ld. ABAFFY és KATONA. — 736.
 Laskai: Justus Lipsiusnak a polg. társ. tudományáról írt könyvei.
 1641. — 34.
 Laurier: A szentséges pápa VI. Pius elejbe terjesztetett írás. 1783.
 — 136.
 Lenhardt: Glückwunsch an d. prot. ung. Nation. 1791. — 752.

Leopoldus II. ad Hungaros. 1790. — 443.

Leopoldus II. visio Eleutherii Pannonii. Két kiadás. 1790. Ld.
KERESZTÚRI. — 464.

Licetne episcopis et parochis in polit. reg. negotia se se immiscere? 1792. — 692.

*Limp-Weinbrenner: Propositio ex animo patriæ studioso profecta. 1782. — 221.

Lőcsei ev. egyház: Mária Terézia emlékezete. 1781. — 95.

M.

Magyar anyáknak magyar atyák elejébe terjesztett kéréssek. 1790.
Ld. BÁRÁNY. — 508.

Magyar asszonyok prókátora. Két kiadás. 1790. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH. — 510.

Magyar Dániel: Igen rövid megjegyzések. 1790. Ld. SZEITZ-MAGYAR. — 203. 717.

Magyar- és Erdély-országnek rövid isméréte. 1791. Ld. SZEITZ. — 75. 328. 365. 373. 628. 645. 665. 716. 723. 776.

Magyar hazának anyai szózatya. 1790. Ld. VERSEGHY. — 468.

Magyar Hirmondó. — 128. 284. 796.

Magyar Hírvivő. — 284.

Magyar keresztyénséghez egy alkalmas időben mondott szó. 1791. — 642.

Magyar Kurir. — 128. 208. 283. 796.

Magyar Mercurius. — 129. 201.

Magyar Musa. — 128.

Magyar néző. 1777. Ld. BESSENYEI. — 67.

Magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges volta. 1790.
Ld. VEDRES és GÁTI. — 576.

Magyar ode Ürményi Bihar várm. fő-isp. fel-emeltetésekor. 1782. — 223.

Magyar öröm. 1782. — 180.

Magyar ország gyűlésiben egyben-gyűlt rendekhez beszéd. 1791.
Ld. LACZKOVICS-MARTINOVICS. — 346. 761.

Magyar ország-gyűlési végeztéseknek egyik darabja. 1790. — 394.

Magyarországi szent koronának Budára történt le-hozatásáról-való tudósítás. 1790. — 303.

- Magyarországi zsidóság folyamodványa a nádorhoz és az országgyűléshez. 1807. — 612.
- Magyarországnak mostani állapotjáról. 1621. Ld. BALÁSFÍ. — 38.
- Magyarország panasz. — 38.
- Magyar protestáns! ellened protestálok magyarul. 1790. Ld. KERESZTESI. — 701.
- Magyarság. 1778. Ld. BESSENYEI. — 66.
- Magyar szent koronának utolsó haza-jövelete. 1790. Ld. TÓTH F. — 308.
- Magyar világ. 1790. Ld. DARVAS. — 450.
- Máriafi: Igaz magyar. 1785—1790. Ld. SZEITZ. — 75. 135. 169. 171. 172. 199. 646. 676. 776.
- Martini: Positiones de jure civitatis. — 49.
- Positiones de lege naturali. — 49.
- *Martinovics: Discussio oratoria. — 760.
- Oratio ad procures. 1790. — 346. 759.
- Oratio pro Leopoldo rege. 1792. — 358. 759.
- Status regni Hungariæ. 1792. — 361. 759.
- Második József az Elisium mezején. 1790. Ld. SZIRMAY. — 409.
- Második József halottas tiszteségének alkalm. magában szállott magyarnak eszmélkedése. 1790. — 414.
- Második Leopold Eleuterinek látása szerint. 1790. Ld. SZIRMAY-KERESZTÚRI. — 464. 612.
- Második Leopold gondolatai Belgium eránt. 1790. — 422.
- Materialien zur Reformation d. höh. kath. Klerus in Ung. 1790. Ld. MOLNÁR J. — 629.
- Matkó: X. ut Tök könyvének eltépése avagy Bányász csákány. 1668. — 18.
- Meghamisítot mértéke az emberi polgárs. találk. valóságos elsőségnek. 1790. Ld. ERDÉLYI. — 335. 660.
- *Megyaszi: Baji ref. templom fölszentelése. 1786. — 185.
- Mendelsohn: Phædon. — 59.
- Mercurius Hungaricus. 1705—1710. — 27.
- Mercurius Veridicus ex Hungaria. 1705—1710. — 27.
- Merz: Antwort auf d. Frage: Was ist der Pabst? 1782. — 165.
- Micsoda vallású volt szent István király? 1790. Ld. SZEITZ. — 721.
- Miért nem szerettetik Jósef tsászár az ő népétől? 1787. — 243. 245.
- Mihályi Kovács: Örvendező elmélkedés II. Leopold magy. királlyá koronáztatásán. 1790. — 435.

- Mihalyi Kovács: Örvendező elmélkedés II. Leopold róm. tszászárrá koronáztatásán. 1790. — 435.
- Miklós S. minden halotti órártzióji. 1790. — 181.
- Türelmi rendelet. 1782. — 181.
- Mikowics: Die Paragraphen ohne Motto. 1783. — 188.
- Miller: Comites Bihorienses. 1791. — 292.
- *Miller: Gedanken üb. d. Nazionaltracht d. Frauenzimmer in Ung. 1790. — 564.
- Miller: Sztzipionak álma. 1780. — 565.
- Minden szentek napján az özv. aszszony palatinusról gondolkozik. 1790. Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH. — 429.
- Minek a pap az ország gyűlésében? 1791. — 691.
- *Moll: Gedanken üb. d. Nazionaltracht d. Frauenzimmer in Ung. 1790. — 564.
- *Mollik: Expeditur extract. dissert. S. Verenfelsii. 1790. — 656.
- Josephi II. litteræ de cœlis missæ. 1790. — 658.
- Reflexiones sup. Declaratione sincera, christiana et patriotica. 1790. — 656.
- Molnár J.: Das Bild Leopold II. 1791. — 435.
- *Molnár J.: Materialien zur Reformation d. höh. kath. Klerus in Ung. 1790. — 629.
- Präliminarien. 1790. — 705.
- Wünsche u. Fürbitten. 1790. — 250.
- *More: Ad virum clariss. G. Szerdahelyi. 1790. — 579.
- Szent István. 1786. — 211.
- Szent István. 1790. — 211. 661.
- Mossóczi Institoris: Mária Terézia. 1780. — 96.
- Mostan kegyelm. uralkodó II. Leopold megkoronáztatásának rövid leírása. 1790. — 532.
- Mostan folyó orsz. gyűl. satyrico critice való leírása. 1791. Ld. GVA-DÁNYI. — 501. 776.
- Motiva quæstionis diætalis allata. 1790. — 426.

N.

- Nachricht von der Bekehrung d. Herrn J. Thayer. 1790. — 659.
- Nachtrag oder Praktika zum kath. Fantasten- u. Predigeralmanach. 1783. — 207.
- Nádaskai: Fridrik Elisiumban. 1788. — 145.

Nagycsúri ev. egyház : Mária Terézia emlékezete. 1781. Ld. FEMGER. — 96.

*Nagy Ferencz : Banderium Simighiense. 1790. — 318.

Nagy Frideriknek Elisiumát elő-adó könyvnek métélyei. 1789. — 147.

*Nagy J. : Az oroszlány és a nyájas Múzsza. 1790. — 654.

— Egy köz jót szerető hazafinak currense. 1790. — 287.

*Nagy M.-Ewald : A köznép megvilágosodásáról. 1791. — 624.

*Nagy P. : Álombul fel serkent Muzsának látási. 1790. — 312.

*Nagy S. : Brevis et sincera deductio status religionis evang. 1790. — 703. 707.

*Nagyváti : A tizen-kilentzedik százban élt igaz magyar hazafi. 1790. — 334. 612.

— A veres barát. 1790. — 339. 341.

— Csillagok-forgásibul való polgári jövőndölés. 1790. — 343.

— L'horoscope de Pologne. — 339. 343.

— Vallás-tserélés. 1790. — 339. 641.

Nánási : Mária Terézia. 1780. — 97.

Naponként-való jegyzései az 1790. ország gyűlésének. 1791. — 296.

Narcissus : Mária Terézia. 1781. — 92.

Nemes magyar dámákhoz szólló versek. 1790. Ld. GVADÁNYI. — 564.

Nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd. 1790. Ld. RÁ CZ. — 605.

Nem magyar, a ki nem örvend. 1792. — 596.

Nemzeti Ujság. — 796.

Ninive. 1790. Ld. HOFFMANN. — 385. 417. 505. 506. 514. 566.

Nittriensis episcopatus cum honore comitatus perpetuo. 1790. — 380.

Noch etwas zum Nachdenken ü. Ungarn. 1790. — 366.

Nógrád várm. gyöngy képét viselő korona-örző vitézek ditső emlékeztetek. 1790. Ld. RÓZSAPATAKY. — 312.

Noten zum Texte freim. Bemerk. ü. d. Verbrechen Szekely's. 1786. — 125.

Nothanker's freimütige Betrachtungen. 1784. — 188.

*Novákovics : Dissertatio brevis ac sincera de gente serbica. 1790. — 541.

— Kurzgefasste Abhandl. ü. d. Verdienste d. serbischen Nation. 1791. — 542.

Nullitas animadv. in libellum : Sola salvifica. 1791. Ld. CRUDY. — 667.

Nyitravárm. gyöngy képét viselő korona-örző vitézség emlékezete. 1790. — 315.

O.

Observationes super legis relig. paragrapho 13. 1791. Ld. ABAFFY.
— 666. 741.

Ode ad comitem Ant. Károlyi 7. apr. 1790. — 291.

Ode ad comitem Ant. Károlyi 8. apr. 1790. — 291.

Ode ad libertatem hung. Két kiadás. 1790. Ld. HANNULIK. — 415.

Ode auf den Tod d. grossen M. Theresia. 1781. — 94.

Ode Leopoldo II. dicata, qvum com. Szathm. regiae inaug. celebraret. 1790. Ld. PESTI. — 441.

Oertel: Mária Terézia. Oedenburg, 1780. — 93.

— Mária Terézia. Wien, 1780. — 93.

*Okolicsányi: Egyenes szívű magyar. 1790. — 428.

— Hungarus dis-interessatus. 1790. — 428.

— Hungarus dis-interessatus. 1791. — 430.

Opinio circa reformationem regni Hung. 1764. — 76.

Oratio ad proceres. 1790. Ld. MARTINOVICS. — 346. 759.

Oratio pro Leopoldo rege. 1792. Ld. MARTINOVICS. — 358. 759.

Orczi L. beszéde Teleki J. Ugotsa várm. főisp. hivatalyába bék. alkalm. 1782. — 247.

Orczi L. halálára. 1789. Ld. BARÓTI SZABÓ. — 254.

Ordnung d. Krönung S. Maj. Leopold II. 1790. — 531.

Ordnung zum Einzug d. kön. hung. Krone in d. Freyst. Ofen.
1790. — 302.

Oroszlány és a nyájas Múza 1790. Ld. NAGY J. — 654.

Ország gyűlésekor el-mondandó sz. imádság. 1790. — 663.

Örvendező dal, mellyel gr. Forgács M. urat magasztalta egy alá-
zatos tisztelője. 1790. — 379.

Osterlam: Mária Terézia. 1780. — 90.

Öszve szedése azon ékes beszédeknek, mellyek II. Leopold jelenlé-
tében mondattak. 1791. — 445.

P.

Pabst, Kardinäle, Bischöffe-Pfarrer. 1782. — 161.

*Pálóczi Horváth: A férjfiak felelete az aszszonyokhoz. 1790. — 511.

- *Pálóczi Horváth: A magyar asszonyok prókátora. Két kiadás.
1790. — 510.
- — Békesség angyla. 1790. — 318.
- — Két nagy hazafinak emlékezete. 1790. — 444.
- — Minden szentek napján az özv. asszony palatinusról gondolkozik. 1790. — 429.
- — Boronkay diaetai oráziója. 1791. — 745.
- Palotai ev. egyház: II. Leopold koronázása. 1791. Ld. HRA-BOWSZKY. — 436.
- Palumbini: Türelmi rendelet. 1783. — 182.
- *Pap I.: A vallási egyesülés ideája. 1823. — 17.
- Pápay: Aug. caes. et reg. apost. patri patriae Viennae Austr. dixi vivat. 1790. — 442.
- Sereniss. princ. reg. Alexandro Leopoldo aggratulator. 1791. — 432.
- *Párniczky: Jus publicum Hung. 1786. — 77. 282.
- Ung. Staatsrecht. 1786. — 77. 282.
- Patriotische Bemerkungen üb. d. Aufheb. d. Leibeigenschaft in Ung. 1785. — 213.
- Patriotische Gedanken üb. d. gehemmten Ausfuhr-Handel. 1792. Ld. WEINBRENNER. — 221.
- Patriotische Vorstellung an d. Monarchen. 1788. Ld. FORGÁCH. — 256.
- Patriotisch gemeynter Vorschlag, wie d. geh. Ausf.-Handel aufgeh. werden könnte. 1781. Ld. WEINBRENNER. — 220. 372.
- *Paulinus: Toleranz-Sachen. 1782. — 161.
- Péczei: A hazának öröme búval elegyedve. 1790. — 379. 583.
- A magyar koronához. 1790. — 307.
- A magyar koronának rövid históriája. 1790. — 302. 533.
- Ama jó szívű s embereket szerető II. József halálát kesergő versek. 1790. — 415.
- A szent koronának a magyarokhoz intézett köszöntése. 1790. — 430.
- Az ország gyűléséhez nyújtott háládó köszönetek. 1790. — 556.
- Hálá-adó prédikáció, melyet II. Leopold meg-koronázt. készített. 1790. — 434.
- Második József életének rövid le írása. 1790. — 416.
- Örvendező versek Leopold Sándor R. Komárom alatt lett el-menetelekor. 1791. — 431.

- Péczei: Vers hongrois et français pour la fête du couronn. de Leopold II. 1790. — 439.
- Peramica responsio ad postulata acatholicorum. 1790. — 715.
- Perlakir: Az ev. vallás törv. szabadságának helyre-állításán háláadás. 1791. — 753.
- Fels. II. Leopold Magyarorsz. királyjává meg-koronázt. készült ének. 1790. — 437.
- *Pesti: Ode Leopoldo II. dicata. 1790. — 441.
- Pesti magyar társaság és Szabolcsmegye. 1792. — 600.
- Pesti magyar társaság fölhívása. 1792. jan. 21. — 599.
- Pesti magyar társaság körlevele. 1792. jan. 11. — 599.
- Petrovics: Introductio in jus publicum regn. Hung. 1790. — 517.
- Pia desideria. 1790. — 458.
- Plachy-Hodossy: Elégia Mária Terézia felett. 1780. Ld. HODOSSY-PLACHY. — 93.
- Planum erigendæ erulitæ societ. hung. 1790. Ld. RÉVAL. — 589.
- *Pogány: Succincta deductio iurium et gravaminum evang. 1790. — 704. 707.
- Pogány: Tentamen. 1790. — 697. 709.
- Polgári barátimhoz Magyar országban a mostani folyó üdökrül. 1790. — 381.
- Politiai s erköltsi vallás-tétele egy 19-dik századbéli hazafinak. 1784. — 240.
- Politisch-kirchliches Manch Hermaeon. 1790. Ld. HAJNÓCZY. — 331. 398.
- Pongrácz: Pest vármegyében a tek. státusokhoz való beszéd. 1787. — 256.
- Post nubila Phoebus. 1790. — 469.
- Potkonitzky: Freim. Untersuchungen üb. d. Krönung in Ung. 1790. — 529.
- Pozsonyi ev. egyház: József császár nevenapja. 1782. — 185.
- Pozsonyi ev. magyar egyház: Mária Terézia emlékezete. Landernél. 1780. — 95.
- Pozsonyi ev. magyar egyház: Mária Terézia emlékezete. Patzkonál. 1780. — 95.
- Pozsonyi ev. magyar egyház: prot. vallásszabadság. 1791. — 752.
- Pozsonyi ev. német egyház: Mária Terézia emlékezete. 1780. — 95.
- Pozsonyi ev. német egyház: II. Leopold emlékezete. 1792. — 754.

- Prabner: Unpartheiische Gedanken. 1786. — 210.
- Prágay-Gvevara: Feiedelmeknec serkentő orais. 1628. — 32.
- Präliminariën. 1790. Ld. MOLNÁR J. — 705.
- *Pray: Ad amicum aug. confess. amici cath. epistolæ tres. 1790. — 715.
- Ad autorem nullitatis animadv. in libellum: Sola salvifica. 1790. — 641. 668.
- Animadversiones in libellum: Sola salvifica. 1791. — 641. 666.
- Declaratio sincera, christiana, et patriotica. 1790. — 636. 656.
- Reflexiones sup. Declaratione sinc., christ., et patriotica. 1790. — 656.
- Preces ac piæ functiones a communitate judæorum Posonii. 1790. — 434.
- Principia adornando systemati rationis rei litterariæ deservitura. 1791. Ld. FÜCKER. — 609.
- Processus summarius aug. et helv. confessionum. 1790. Ld. ZSOLNAY. — 713.
- Procurator Simon és Vinkler a más világon. 1791. — 412.
- Propositio ex animo patriæ studioso profecta. 1782. Ld. WEINBRENNER és LIMP-WEINBRENNER. — 221.
- Protocolluma a szent koronának őrizetére kirendelt nemes banderiumoknak. — 311.

Q.

- Quatuor epistolæ Suæ sanct. papæ et Suæ reg. ap. majestatis. 1782. — 152.
- Querela Hungariæ. — 38.

R.

- Raby: Justizmord u. Regierungsgreuel. 1797. — 24. 231.
- *Rácz: A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd. 1790. — 605.
- *Radlinger: Auch ein lyrischer Gesang an Fr. Freyh. von der Trenck. 1790. — 684.
- Radlinger: Sacræ apost. coronæ adventus. 1790. — 308.
- *Radlinger-Pálóczi Horváth: Eine patriotische Frage. 1790. — 445.
- *Rajnis: Lantos vers. 1790. — 260.

- Rakendorfi (rajkai) ev. egyház: türelmi rendelet. 1784. — 186.
- Rath: Frohe Aussichten. 1790. — 433.
- Ratio status jesuitici in effigie. 1791. — 689.
- *Rautenstrauch: A Jézus társaságbeli szerzeteseinek Khinábúl való kiűztetése. — 621.
- A ker. vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember. 1790. — 618.
- Joseph II. Ein Traum. 1781. — 239.
- Rautenstrauch: Warum kömmt Pius d. VI. nach Wien? 1782. — 157.
- *Rautenstrauch: Wie lange noch? 1786. — 82. 113. 116. 121.
- Recensio opusculi: Declaratio sincera, christiana, et patriotica. 1790. — 657.
- Rede auf d. Krönung Leopold II. Von einem wahren Patrioten. 1790. — 444.
- Rede, gehalten von Leopold II. als d. Reichstag geendiget wurde. 1791. — 499.
- Rede vor Eröffnung d. illyr. Nationalversammlung. Ötkiadás. 1790. Ld. SZECSUJACZ. — 546.
- Reflexiones circa tractatum regias anni 1764. — 88.
- Reflexiones cunctorum Hung. civium non nobilium. 1790. Ld. BELNAY és SZEITZ. — 364. 374.
- Reflexiones sup. Declaratione sincera, christiana, et patriotica. 1790. Ld. MOLLIK és PRAY. — 656.
- Reflexiones sup. sermone comit. Nitriensis sup. comitis. 1791. — 377.
- Refutatio juris publici Hung. a Grossing editi. 1790. Ld. ZINNER. — 80.
- Regulatio bonorum cleri. — 150.
- *Reinhard: A bétsi ember szokása. 1784. — 216.
- Reinhard: A közönséges nemesség. 1784. — 216.
- Rendtartás sz. koronánk örvendetes haza jövedelekor. 1790. — 301. 302. 309.
- Repräsentatio com. Gömöriensis in negotio religionis. 1791. — 706. 726.
- Repräsentatio com. Sárossiensis in negotio religionis. 1791. — 726.
- Responsum latinum delarvantis Anti-Trenkii: 1790. Ld. SZEITZ. — 679.
- *Réyai: A haza tért magyar koronának öröm ünnepére. 1790. — 303. 415.

- *Révai: Candidati erigendæ eruditæ societ. hung. 1791. — 592.
 Révai dicsbeszéde Mária Terézia felett. 1780. — 90.
 *Révai: Planum erigendæ eruditæ societ. hung. 1790. — 589.
 — Ürményi bihari főispányságra lett innepes bé iktatása. 1782.
 — 223.
 Ribiny: Mária Terézia. 1780. — 96.
 *Richwaldszky: Vexatio dat intellectum. 1785. — 81. 692.
 Rosenbacher: Öröm ünnepi prédikáció Thúrócz várm. rendekhez.
 1790. — 433.
 — Örvendetes lantotska, mellyel a Posony vm. korona-örző vitézs.
 meg-tisztelé. 1790. — 314.
 Rosenmann: Jus publicum regni Hung. 1791. — 517.
 — Staatsrecht d. Königr. Hung. 1792. — 517.
 *Rózsapataký: Fejér várm. korona-örző vitézségnek ajánlott versek.
 1790. — 313.
 — Neográd várm. korona-örző vitézeknek emlékeztetjek. 1790. —
 312.
 Rózsnyói ev. egyház: türelmi rendelet. 1786. — 187.

S.

- Salutatio ex deputatione comit. Nittriensis ad Kaunitz-Rittberg.
 1790. — 290.
 Sámbar: Fövenyen épült ház. — 18.
 — X. ut. Tök. 1668. — 18.
 Sauer-Kende: Capituli cathedr. eccl. Varadiensis memoriale. 1790.
 — 274.
 Schauff: Die Feyerlichkeiten bey d. Krönung Leopold II. 1790.
 — 535.
 Scheurl: Vindiciae sacerdotum. 1791. Ld. KATONA-SCHEURL. — 695.
 Schilson: Rede an den Rath der k. Frst. Oedenburg. 1783. — 224.
 — Rede an die Gemeinde Oedenburg. 1783. — 224.
 — Rede in Oedenburg dem in dasigen Rathhause versamm. Ma-
 gistrat. 1782. — 224.
 Schmidfeld: Anrede bei Eröffnung d. illyr. Nationalkongresses.
 1790. — 548.
 *Schneidt: Der am ung. Firmamente schimmrende Stern. 1790.
 — 296.

- Scholtz: Prédikáció a matejóczi ev. templom fölszentelésekor.
1788. — 185.
- Templomi énekek a matejóczi ev. templom fölszentelésekor.
1787. — 187.
- Schram: Bardenhimenäus. 1790. — 443.
- Schreiben eines österr. Pfarrers üb. d. Toleranz. 1781. Ld. VITOLA.
— 174.
- Schreiben eines Wiener an einem im heil. röm. Reiche wohnenden Ungarn. 1783. — 194. 195.
- Schreiben eines Wiener an seinen Freund in Regensburg. 1785.
— 259.
- Schwere Wolke. 1790. Ld. SZEITZ. — 650.
- *Scriptum anonymum. 1791. — 537.
- Selmeczi ev. egyház: prot. vallásszabadság. 1791. — 753.
- *Semmler: Sendschreiben an den National-Convent. 1793. — 483.
- Sendschreiben an den National-Convent. 1793. Ld. SEMMLER. — 483.
- Sendschreiben des H. Ignaz Loyola. — 116.
- Sera Trenkii poenitudo seriaque libell. infam. retractatio. 1790.
— 685.
- Siebenbürger Sachsen. Eine Volksschrift. 1790. — 539.
- Skizze der ung. Krönung Leopold II. 1790. — 533.
- Sola salvifica. 1791. Ld. CRUDY. — 663.
- Sonneberg: Bemerkungen eines dankbaren Protestanten. 1782.
— 180.
- Soproni ev. egyház: türelmi rendelet. 1782. — 185.
- Spiegel für die Kritiker. — 427.
- Spilenberg: Szabad elmélkedések. 1790. — 126.
- Spissich-Somsich: Az 1790. orsz. gyűl. folytáról tett tudósít. Zala-
várm. küldöttjeinek. 1791. — 500. 538.
- Splény: De inaugurali diplomate regio sermo. 1790. — 466.
- Spóth: Prosphoneticon. 1791. — 432.
- Status cathol. et evang. in regno Hung. 1790. — 700.
- Status regni Hungariæ. 1792. Ld. MARTINOVICS. — 361. 759.
- Strevei: Mária Terézia. 1781. — 93.
- Striegel von Striegelsheim: Frage, wer u. was ist der Freyh. v.
d. Trenck? 1791. — 683.
- Succincta deductio iurium et gravaminum evang. 1790. Ld. POGÁNY.
— 704. 707.
- Süssmilch: Göttliche Ordnung. — 59.

Szabadkőművesek ügyében rendelet. 1785. decz. 20. — 115.

Szabó S.: A nagyszebeni ref. templom fölszentelése. 1786. Ld.

BENKŐ. — 184.

*Szacs vay: Izé purgátoriumba való utazása. 1787. — 169. 201. 611.

— Izé purgátoriumhoz való utazása. 1786. — 169. 201.

— Zakkariásnak levelei. 1786. — 171. 201. 611.

Szaitz. Ld. SZEITZ.

Szакlányi: Ditséret mondás II. Leopold meg-koronáztatásán. 1790.

— 433.

Szalai S.: Báji ref. templom fölszentelése. 1786. Ld. MEGYASZAI.

— 185.

Szapáry: Das unthätige Reichthum Hungarns. 1784. — 220.

Szathmári Pap: Mária Terézia. 1781. — 98.

Szathmárvármegye korona-őrző seregének Pestre érkezése. 1790.

Ld. DEMETER. — 318.

*Szecsujacz: Rede vor Eröffnung d. illyr. Nationalversammlung.

Öt kiadás. 1790. — 546.

*Szeitz: Ad amicissimam aurem. 1791. — 328.

— A Trenk mérő serpenyőjének össze-törése. 1791. — 670.

— Barátságos válasz a Magyar Dánielnek adatott feleletre. 1791.

— 722.

— Betrachtungen aller hung. nicht adelichen Staatsbürger. 1790.

— 364.

— Bold. szűz Mária főbb ünnepeinek szenteléséről. 1784. — 723.

— Der entlarvte Trenk. 1790. — 676. 678.

— Der Kampf mit dem Waldschnepf. 1791. — 679.

— Die schwere Wolke. 1790. — 650.

— Kurze unparth. Vertheidigung d. edlen Ungarn. 1790. — 372.

— Magyar- és Erdély-orsz. rövid isméréte. 1791. — 75. 328. 365.

373. 628. 645. 665. 716. 723. 776.

— Micsoda vallású volt szent István király. 1790. — 721.

— Reflexiones cunct. Hung. civium non nobilium. 1790. — 364. 374.

— Responsum latinum delarvantis Anti-Trenkii. 1790. — 679.

— Vexatio dat intellectum episcopis Hung. 1790. — 692.

*Szeitz-Friedenlieber: Die verlarften Feinde d. Kirche. 1790. — 650.

*Szeitz-Kalapátstis: Más-is igaz magyar. 1789. — 204.

*Szeitz-Magyar: Igen rövid meg-jegyzések. 1790. — 203. 717.

*Szeitz-Máriafi: Igaz magyar. 1785—1790. — 75. 135. 169. 171.

172. 199. 646. 676. 776.

Székely-Szapáry: Magyarország meddő gazdagsága. 1878. — 220.
Székely's Vertheidiger strafbarer als Székely. 1786. — 122.

Székesfejérvármegyebéli nemességhez. 1790. Ld. VIRÁG. — 313.
Székesfejérvármegye öröm-ünnepére irtt versek. 1790. Ld. VIRÁG.
— 309.

Szemere: Jura, quibus evangel. in regno Hung. religio nititur. 1790.
— 701.

Szent korona midőn Budáról Posonyban vitetett el-keseredett
magyarjait így vigasztalta. 1790. — 438.

*Szent-Miklósi: Czimmermann a magános életről. 1791. — 626.
Szerencsésen uralkodó II. Leopold beszédje. 1791. Ld. JESZENSZKY.
— 499.

*Szerencsi Nagy: Győri ev. egyházban türelmi rendelet. Magyar
istenitisztele. 1783. — 186.

Szerencsi Nagy: Mi a pápa? 1782. — 154.

*Szerencsi Nagy-Vitola: Tolerantziáról. 1781. — 174.
— — Tolerantziáról. 1782. — 174.

Szigeti ref. egyház lelkésze: Mária Terézia. 1782. — 98.

*Szirmay: Cathalogus eorum, qui repræs. Coloc. non subscripse-
runt. 1791. — 733.

— Harmintz két okok. Két kiadás. 1790. — 732.

— Jus reipublicæ in bona ecclesiast. 1791. — 630.

— Második Jósef az Elisium mezején. 1790. — 409.

*Szirmay-Keresztúri: Második Leopold Eleuterinek látása szerint.
1790. — 464. 612.

Szluha D.: Bihar vármegyének jeles öröme. 1782. — 222.

Szluha Gy.: Puncta et animadv. pro rei litterariæ. 1790. — 273.

Szőnyi: Magyar halleluja. 1791. — 751.

Szrógh: Öröm-innep. 1791. — 431.

— Vergleichung zw. Engellands u. Ung. Regierungsform. 1791.
Ld. ARANKA-SZRÓGH. — 523.

T.

Tausend und ein Irrthum. 1791. Ld. BATTHYÁNY A. — 516.

Teleki J. occas. inaugur. orationes. 1782. — 247.

— Sermo die 13. martii 1791. — 750.

— Ugotsa várm. főispánjának beszéde. 1790. — 287.

Teleki-Weber: Fejedelmi lélek. 1689. — 36.

- Terézia császárné és király-aszszony, e felső világra lett visszafordulása. 1788. — 244.
- Tertina: Sacrae apost. regni Hung. coronæ. 1790. — 308.
- Testőrző főhadnagy Székely gonoszt. irt elmés meg-jegyzések író-jához. 1786. — 119.
- Theschedik: Der Landmann in Ungarn. 1784. — 220.
- Tichy: Philosoph. Bemerkungen üb. d. Studienwesen in Ungarn. — 761.
- Tizenkilenczedik százban élt igaz magy. hazafinak öröm-órái. 1790. Ld. NAGYVÁTI. — 334. 612.
- Tököl: Sermo ad national. illyr. congressum. 1791. — 551.
- Tolerantziáról egy austr. plébánusnak levele. 1781. Ld. SZERENCSI NAGY-VITOLA. — 174.
- Tolerantziáról egy austr. plébánusnak levele. 1782. Ld. SZERENCSI NAGY-VITOLA. — 174.
- Toleranz-Sachen. 1782. Ld. PAULINUS. — 161.
- Törkos: Pozsonyszentgyörgyi ev. templom fölszentelése. 1783. — 184.
- Tormási: Türelmi rendelet. 1782. — 181.
- *Tóth F.: A magy. sz. koronának utolsó haza-jövedele. 1790. — 308.
- A Trenk tsúfos ember. 1790. — 684.
- Trauerlied d. Soldaten am Begräbnisstage d. grossen Theresie. 1780. — 92.
- Trauerlieder am Gedächtnisstage d. Todes Josephs zu Neusohl. 1790. — 416.
- Traum eines ung. Edelmannes von Joseph II. 1789. — 250.
- *Trenk: Abbitte und Ehrenerklärung. 1790. — 673. 685.
- Trenk: A matzedóniai vitéz. 1790. Ld. LACZKOVICS-TRENK. — 478.
- Trenk an alle redliche Ungarn. 1790. — 487. 491.
- A nemes magyarokhoz írt idvezlése. 1790. — 490.
- *Trenk: Antwort an den elenden Entlarver d. Trenck. 1790. — 678.
- Trenk: Az áll-ortzából ki-bujtatott pap. 1790. — 669. 677.
- Bilanx. 1790. — 496. 669.
- Bilanz. 1790. — 669.
- csúfos ember. 1790. Ld. TÓTH F. — 684.
- Denkmahl bei dem Grabe Loudons. 1790. — 491.
- Der entlarvte Priester. 1790. — 677.
- Dichter Gedanken. 1790. — 680.
- Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen. 1790. — 490.
- Discours au tombeau de la grande Marie Therese. 1780. — 94.

- Trenk: emlékezetre méltó életének históriája. 1788. — 245. 472.
 — emlékeztető-jele Loudonunknak sírja felett. 1790. — 491.
 — Empfindung bei seiner ersten Audienz. 1790. — 494.
 — Franz Freyh. v. d. Trenck's wahrhafte Lebensgeschichte. 1790.
 — 475.
 — Gebet ung. Bischöfe. 1790. — 681.
 — Glückwunsch an die Ungarn. 1790. — 492.
 — Halotti beszéd és haza-fiúi gondolatok II. József sírja felett.
 1790. — 488.
 *Trenk: Hungarns Aufklärung. 1790. — 681.
 Trenk: Jó szerencse kívánása a magyarokhoz. 1790. — 492.
 — Könyörgés, melyet a püspököknek nagy része fog imádkozni.
 1790. — 681.
 — Mérő serpenyő. 1790. — 669.
 — Mérő serpenyőjének öszve-törése. 1791. Ld. SZEITZ. — 670.
 — Nachtrag zur näheren Beleuchtung d. Bilanz. 1790. — 672.
 — Neue Art zu beten. 1788. — 496.
 — Nota d. hiesigen löbl. Statthalterey. 1790. — 675.
 — Rede am Huldigungstage Leopold II. 1790. — 494.
 — Szerencsétetés a magyarokhoz. 1790. — 492.
 — Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz. 1790. Ld. CSÉPÁNY-
 TRENK. — 492.
 — Szomorú beszéd és haza-fiúi gondolatok a II. József sírja felett.
 1790. Ld. CSÉPÁNY-TRENK. — 488.
 — Trauer-Gedicht bey dem Grabe d. grossen Maria Theresia.
 1780. — 94.
 — Trauerrede bey dem Grabe Joseph II. 1790. — 488.
 — Trauerrede bey dem Grabe unserer grossen Monarchinn. 1780.
 — 94.
 — Trauerrede u. patriotische Gedanken bei dem Grabe Joseph II.
 1790. — 488.
 — Triumphlied u. Gedanken am Namens- u. Krönungstage Leo-
 pold II. 1790. — 491.
 *Trenk: Vertheidigung d. Lebensgeschichte F. Trenck. 1788. — 473.
 Trenkii Bilanx pondere vacua. 1790. Ld. KATONA. — 687.
 Tribut der Dankbarkeit. 1782. — 178.
 Trink: Ein paar Worte üb. d. Trenkische Trauerrede. 1790. — 489.

U.

- Uj tavassza Haller Jósefnek a nagy váradi kerület kir. commissariusának. 1787. — 226.
- Ungarischen Mütter an d. ung. Väter gestellte Bitte. 1791. Ld. BÁRÁNY. — 509.
- Unruhe: An Herrn Professor Hoffmann. 1792. — 763.
- Unsere Gefühle bey d. Abgange Haynóczy's von Wittenberg. 1787. — 399.
- Unterthänigste Vorstellung d. Stände des Pressburger Komitats. 1790. — 294.
- Ürményi J. által Pest várm. rendeihez tett beszédek. 1790. — 298.
- bihari főispányságra lett bé iktatása. 1782. Ld. RÉVAL. — 223.
- Bihar várm. fő ispányának beszédje. 1783. — 221.
- Oratio occas. inaug. Leopoldi Alexandri. 1790. — 447.
- *Ürményi J.: Verbesserungsanstalten für d. Königr. Hung. 1785. — 234.
- Ürményi M.: Enek, midőn Ürményi Bihar várm. bé iktattatnék. 1782. — 222.
- Urtheile wider d. Verbrecher d. beleidigten Majestät. 1795. — 781.

V.

- *Vajkovics: Censura rel.-pol. libelli: Declaratio statuum cath. 1791. — 738.
- Vajkovics: Decas dissert. de censoria librorum disciplina. 1791. — 278.
- De censoria librorum disciplina libri duo. 1795. — 281.
- Dissert. de censura librorum perniciosorum. 1791. — 280.
- Dissert. de potest. in censuram librorum. 1791. — 54. 275.
- Vallásbéli tűrhetőségről szóló felséges királyi rendelés. Két kiadás. 1782. — 194.
- Vallás-cserélés. 1790. Ld. NAGYVÁTI. — 339. 641.
- Vallási egyesülés ideája. 1823. Ld. PAP I. — 17.
- Vályi: A felséges magyar hazához. 1791. — 600.
- A magyar nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd. 1791. — 607.
- Varjas: Josepho II. devotissimus subditus. 1784. — 249.

- Védelmeztetett magyar nyelv. 1790. Ld. BÁRÓCZY. — 580. 590.
- *Vedres: A magy. nyelvnek a magy. hazában való szükséges volta. 1790. — 576. 590.
- Vedres: A magy. nyelvnek a magy. hazában való szükséges volta. 1806. — 576.
- A magy. nyelvnek a magy. hazában való szükséges volta. 1807. — 576.
- Vég Péter Baranya várm. fő ispánnjának bé-iktatása alk. versek. 1782. — 224.
- Verbesserungsanstalten für d. Königr. Hungarn. 1785. Ld. ÜRMÉNYI J. — 234.
- *Verenfels: Az erőszakos térítőknek a sz. vallással való vissza éléséről. 1790. — 635.
- Verenfels: De jure magistratus in conscientias. — 698.
- Verestói: Mária Terézia. 1781. — 99.
- Verfassungszustand d. sächs. Nation in Siebenbürg. 1790. — 540.
- Verophilii sinceri brevis responsio ad Succinctam deductionem. 1790. — 709.
- *Verseghy: A magyar hazának anyai szózatya. 1790. — 468.
- Emlékeztető oszlop. 1790. — 557.
- Versék, melyekkel a Zemplén várm. nemesek meg-tiszteltetnek. 1790. — 316.
- Versuch einer Darstellung d. hung. Konstitution. 1812. — 810.
- Versuch einer Vertheidigung der Pasquille. 1783. — 133.
- Versuch üb. d. Regierung Josephs II. Von einem Ungar. 1788. — 246.
- Vertheidigung d. Lebensgeschichte F. Trenck. 1788. Ld. TRENC. — 473.
- Veszelszky: Mária Terézia. — 92.
- Vexatio dat intellectum. 1785. Ld. RICHWALDSZKY. — 81. 692.
- Vexatio dat intellectum episcopis Hung. 1790. Ld. SZEITZ. — 692.
- *Viczay: Etwas für Ungarn von einer Patriotinn. 1790. — 567.
- Vier Schreiben Seiner päbstl. Heiligkeit u. S. apost. Majestät. 1782. — 152.
- Vindiciæ cleri Hung. contra libell. S. Nagy. 1790. — 707.
- Vindiciæ opusc. Pestiensis inscr. Fundata b. tolerant. sequela. 1782. Ld. WALLASZKY. — 179.
- *Virág: A székes fejér-vármegyebéli nemességhez. 1790. — 313..
- Székes Fejér vármegye öröm-ünnepére irtt versek. 1790. — 309.

*Vitola: Schreiben eines österr. Pfarrers üb. die Toleranz. 1781.
— 174.

Vollständige Beschreibung aller Feyerlichkeiten bey d. Krönungen.
1790. — 532.

Von Ursprung u. der Ausbreitung des Papstthums. Ld. BAHIL.
— 51.

Vor und wider das Lutherthum in Ung. 1783. — 191.

Vota, plausus et prognoses Leopoldo II. Posonii deprompta. 1790.
— 441.

Vox pastoris Christi. 1791. — 666.

W.

Wadzeck: Leben u. Schicksale d. berühmten Grossing. 1789. — 78.

*Wagner: Zufällige Gedanken eines Ungarn. 1790. — 371.

Wahrhafte Beleuchtung d. Lebensgeschichte Trenks. 1787. — 473.

Wahrheits Widerlegung d. Schrift: Was ist der Pabst? 1782.
— 164.

Walch: Der Evangelischen im Königr. Ung. neueste Vorstellung.
1782. — 194.

*Wallaszky: Vindiciæ opusc. Pestiensis inscr. Fundata b. tolerant.
sequela. 1782. — 179.

Walther: Rede am Festtage d. heil. Stephan. 1791. — 662.

Warnung an die Ungarn. 1790. — 450. 676.

Warnung eines ächten Patrioten. 1790. Ld. DARVAS. — 450.

Warnungsschreiben eines ung. Patrioten. 1790. — 625.

Was der Pabst sey? 1782. — 166.

Was ist der Pabst? Két kiadás. 1782. Ld. EYBEL. — 153.

Was ist von dem Urtheile des Szekely zu halten. 1786. — 125.

Was macht der Pabst in Wien? 1782. — 159.

Weber: Lied d. Schützen-Kompagn. als Leopold II. gekrönt wurde.
1790. — 410.

*Weinbrenner: Patriotische Gedanken. 1792. — 221.

— Patriotisch gemeynter Vorschlag. 1781. — 220. 372.

— Propositio ex animo patriæ studioso profecta. 1782. Ld. LIMP-
WEINBRENNER. — 221.

Werthes: Kirchengesänge f. d. ev. Bethaus zu Pest. 1791. — 753.

Widerlegung der freymüth. Betrachtungen, von M... H.. 1783.
— 189.

Widerlegung des falsch genannten unparth. Worts. 1790. — 369.
 Wie lange noch? 1786. Ld. RAUTENSTRAUCH. — 82. 113. 116. 121.
 Wienerisches Diarium. — 27.

*Wucherer: Eine Beilage. 1786. — 82. 122. 621.

Wünsche u. Fürbitten d. ev. Gemeinde in Pest. 1790. Ld. MOLNÁR J.
 — 250.

Wurtzingerische Beleuchtung in Tyrnau. 1790. — 441.

Z.

Zachar: Mária Terézia. 1781. — 90.

Zakkariásnak levelél.* 1786. Ld. SZACSVAY. — 171. 201. 611.

Zichy F.: Allocutio maj. 4. 1790.* — 290.

— Allocutio maj. 5. 1790. — 290.

*Zimmermann: A magános életről. 1791. Ld. CZIMMERMANN és SZENT-
 MIKLÓSI. — 626.

*Zinner: Animadversiones. 1786. — 80.

— Refutatio. 1790. — 80.

Zrinyi: Az török afium ellen való orvosság. — 41.

*Zsolnay: Processus summarius aug. et helv. confessionum. 1790.
 — 713.

Zufällige Gedanken eines Ungarn. 1790. Ld. WAGNER. — 371.

Zweyte Trenck. — 473.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 9394/660/1953 sz.